

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

Международна
славистична конференция

ИНТЕРКУЛТУРНИЯТ ДИАЛОГ –
ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Езикознание

Пловдив
27–28 ноември 2008 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 46, кн. 1, сб. А, 2008

Филология

**PLOVDIV UNIVERSITY „PAISSII HILENDARSKI“ – BULGARIA
SCIENTIFIC WORKS – PHILOLOGY
VOL. 46, BOOK 1, PART A 2008**

Редакционна колегия:

доц. д-р Жоржета Чолакова – отговорен редактор
проф. дфн Диана Иванова
доц. д-р Любка Липчева
доц. д-р Красимира Чакърова
доц. д-р Елена Гетова
гл. ас. д-р Юлиана Чакърова
д-р Борян Янев
д-р Борислав Борисов

ISSN 0861–0029

СЪДЪРЖАНИЕ

СЛАВИСТИКАТА – ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНО МИНАЛО, СКРОМНО НАСТОЯЩЕ, СЪМНИТЕЛНО БЪДЕЩЕ	11
<i>Иван Куцаров</i>	
СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ И СЛАВИСТИКАТА ДНЕС	21
<i>Василка Радева</i>	
ЕЗИКОВИТЕ КОНЦЕПТИ НАЧАЛО И КРАЙ	32
<i>Иванка Гугуланова</i>	
JAK BUŁGARZY SCHRYSTIANIZOWALI WAJKI EZOPA?	38
<i>Mariola Walczak-Mikołajczakowa</i>	
ПРЕДСТАВАТА ЗА „ДРУГИЯ“, ИЛИ ЗА КУЛТУРНИТЕ МОСТОВЕ МЕЖДУ ПОЛЯЦИ И БЪЛГАРИ ПРЕЗ 20-те-30-те ГОДИНИ НА ХХ ВЕК	50
<i>Диана Иванова</i>	
ДА ИМАШ ИЛИ ДА БЪДЕШ –ПО Е. ФРОМ И КОНТРА Е. ФРОМ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ЧЕШКИ, РУСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)	66
<i>Маргарита Младенова</i>	
OD DIALOGU MIĘDZY JĘZYKAMI DO DIALOGU MIĘDZY KULTURAMI, CZYLI WSPÓŁCZESNE PODEJŚCIE DO NAUCZANIA JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO	73
<i>Magdalena Mitrewa</i>	
ФУНКЦИОНАЛЕН МОДЕЛ НА ПРОЦЕСА НА КОДИФИЦИРАНЕ НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК	79
<i>Борислав Борисов</i>	
МАРКЕРИ ЗА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ В ЕЗИКОВИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА БЪЛГАРСКИТЕ КНИЖОВНИЦИ ОТ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХІХ ВЕК (ВЪРХУ МАТЕРИАЛИ ОТ ПРЕДИСЛОВИЯ НА ПУБЛИКУВАНИ ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХІХ В. КНИГИ)	91
<i>Мария Мицкова</i>	

CYRYLICKIE PIERWODRUKI Z KRAKOWSKIEJ TŁOCZNI SZWAJPOLTA FIOŁA W KONTEKŚCIE „DRUGIEJ FALI WPŁYWÓW POŁUDNIOWOSŁOWIAŃSKICH“ NA RUSI W KOŃCU XV WIEKU.....	101
<i>Mirosława Wronkowska-Dimitrowa</i>	
КЪМ СЪСТАВА НА АВРАМОВИЯ СБОРНИК – РЪКОПИСЕН ПАМЕТНИК ОТ 1674 Г. ОТ СБИРКАТА НА ПЛОВДИВСКАТА БИБЛИОТЕКА.....	117
<i>Христина Тончева</i>	
ЕВОЛЮЦИЯ НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ТИПОВЕ НА ЦЪРКОВНОСЛАВЯНСКИЯ ЕЗИК СЛЕД СЕКУЛАРИЗАЦИЯТА НА РУСКАТА КУЛТУРА В НАЧАЛОТО НА XVIII В.	124
<i>Таня Нейчева</i>	
ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЕЗИКОВИ ОСТРОВИ	133
<i>Йовка Тишева</i>	
ПОЗАЙМЪЕНЕ РЕЧИ КАО РЕЗУЛТАТ ЈЕЗИЧКИХ ДОДИРА	146
<i>Видан Николић, Љиљана Костић</i>	
ХИБРИДНИ ЕЗИКОВИ ЕЛЕМЕНТИ В ГОВОРА НА ПАВЛИКЯНИТЕ ВЪВ ВОЙВОДИНА.....	161
<i>Ничка Бечева</i>	
ОВИТЕЛЈСКИ ЈЕЗИК (LEKSIЃКА RAZINA).....	169
<i>Paulina Rusia</i>	
ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА МОРФОНОЛОГИЧНАТА СТРУКТУРА НА ГЛАГОЛА В ЕДИН ГОВОР НА ДВЕ ГРАНИЦИ (НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ГОВОРА НА СЕЛО ЯКОВО, ПЕТРИЧКО)	181
<i>Йорданка Велкова</i>	
ИНТЕГРАЦИЈАТА И ГРАФЕМА è	193
<i>Мирослав Михайлов</i>	
MODÈLES ACOUSTIQUES DES VOYELLES DU FRANÇAIS ET DE L'ANGLAIS – VOIX DE FEMME.....	203
<i>Malina Ditcheva, Jean-Yves Dommergues</i>	

ПРОЯВИ НА ЛЕКСИКАЛНА ИКОНОМИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	211
<i>Ваня Зидарова</i>	
DEMINUTYWA W JĘZYKU PUBLICYSTYKI I W JĘZYKU MÓWIONYM (POLSKO-BUŁGARSKA ANALIZA PORÓWNAWCZA)	219
<i>Natalia Reczek</i>	
ЗА НЯКОИ СТРАНИ ОТ СЕМАНТИКАТА И УПОТРЕБИТЕ НА ДИМИНУТИВИТЕ В БЪЛГАРСКИ И НОВОГРЪЦКИ ЕЗИК	227
<i>Христина Марку</i>	
АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI В.	236
<i>Мария Зозикова</i>	
ТУРСКИ ЗАЕМКИ ЗА НАЗВАНИЯ НА ОБЛЕКЛО И ПРИНАДЛЕЖНОСТИ КЪМ НЕГО В БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ (ТЕМАТИЧНО-СЪПОСТАВИТЕЛЕН ОБЗОР)	250
<i>Снежана Александрова</i>	
SLOVENSKI SLOVIO – DWA SŁOWIAŃSKIE JĘZYKI POMOCNICZE	260
<i>Artur Steplewski</i>	
СЛОВОРЕДНИ ПОЗИЦИИ НА НЯКОИ МОДАЛНИ ЛЕКСЕМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (В СЪПОСТАВКА С ЧЕШКИ)	267
<i>Десислава Тодорова</i>	
BUŁGARSKIE ODPOWIEDNIKI ALBAŃSKICH ZWIĄZKÓW FRAZEologicznych w BAŁKAŃSKIM SŁOWNIKU FRAZEologicznym	279
<i>Maciej Szymański</i>	
РУСКИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ НА ТУРСКИ ЕЗИК (ПРЕВОД НА ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ)	287
<i>Зейнеп Зафер</i>	

НАЦИОНАЛЬНО-СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ИМЕЮЩИЕ В СВОЕМ СОСТАВЕ ЛЕКЕМЫ, ОТРАЖАЮЩИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ПОНЯТИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКОВ)	301
<i>Василики Назаретян</i>	
ЗА НЯКОИ МЕЖДУЕЗИКОВИ СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ ПРИ ЧЕШКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ УСТОЙЧИВИ СРАВНЕНИЯ.....	310
<i>Михаела Кузмова</i>	
РАЗВОЙ И ФУНКЦИИ НА ИМПЕРФЕКТА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	315
<i>Вера Маровска</i>	
НЯМА МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ	323
<i>Константин Куцаров</i>	
НЯКОИ УПОТРЕБИ НА ПРЕИЗКАЗНИТЕ ФОРМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ИМ СЪОТВЕТСТВИЯ В ЧЕШКИЯ ЕЗИК	337
<i>Бистра Дикова</i>	
АГЕНС В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ.....	346
<i>Марина Шацкая</i>	
POLITICKÉ SLOGANY – POĽSKO-SLOVENSKÁ KONFRONTATÍVNA ANALÝZA	353
<i>Sylwia Sojda</i>	
MYTIZAČNÍ FUNKCE TOPONYM A MÝTUS „NAŠÍ“ KRAJINY (NA PŘÍKLADU HONORIFIKAČNÍCH OIKONYM)	363
<i>Jaroslav David</i>	
O WIELOKULTUROWEJ TRADYCJI ZACHOWANEJ W NAZWACH PŁOWDIWU.....	371
<i>Patryk Borowiak</i>	
15 LET SAMOSTATNÉHO ČESKÉHO STÁTU – 15 LET ZMATKŮ V JEHO POJMENOVÁNÍ.....	385
<i>Pavel Krejčí</i>	

АНТРОПОНИМИЧНАТА ХИПОКОРИСТИЧНА ДЕРИВАЦИЯ ОТ СЪКРАТЕНИТЕ ЕДНООСНОВНИ СРЪБСКИ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА	398
<i>Иван Чобанов</i>	
ЗА АНАЛИЗА НА НЯКОИ ПО-ОСОБЕНИ СУФИКСАЛНИ КРАТКИ ЛИЧНИ ИМЕНА У БЪЛГАРИТЕ	411
<i>Борян Янев</i>	
ЗА ДВЕ ЛЕКСЕМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СЪПОСТАВКА СЪС СРЪБСКИ	431
<i>Славка Величкова</i>	
СУФФИКСЫ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЛИЦА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	442
<i>Ева Надъ</i>	
ЗА ПРОИЗХОДА НА НЯКОИ ЧЕШКИ НАЗВАНИЯ НА ПТИЦИ	454
<i>Христина Дейкова</i>	
ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМЕ Д О М	465
<i>Сања Ђуровић</i>	
ЛЕКСЕМИТЕ <i>ЕДИН</i> / <i>ОДИН</i> В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ТЕКСТ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ПРЕВОДА	479
<i>Юлиана Чакърова</i>	
CULTURE, LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION	490
<i>Kit, Wonhoi</i>	
ЕЗИКОВИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ БАРИЕРИ ПРЕД ЧУЖДЕНЕЦА В СТРУКТУРИТЕ НА ЖИЗНЕНИЯ СВЯТ	502
<i>Катя Исса</i>	
БЪЛГАРСКИТЕ КОНСТРУКЦИИ С ГЛАГОЛА <i>ИМА</i> И ТЕХНИТЕ АНАЛОЗИ В РУСКИЯ ЕЗИК	515
<i>Красимира Чакърова</i>	

ЗА МЯСТОТО НА ПЛУСКВАМПЕРФЕКТА В ПОЛСКАТА ГЛАГОЛНА СИСТЕМА.....	529
<i>Лилия Иванова</i>	
ЗА НОВИТЕ „НЕИЗМЕНЯЕМИ“ ПРИЛАГАТЕЛНИ В ЧЕШКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.....	543
<i>Цветанка Аврамова</i>	
АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИИ СА ПРЕДЛОГОМ КРОЗ СА ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ЕЛЕКТРОНСКОМ КОРПУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	558
<i>Јелена Петковић</i>	
SPÉCIFICITÉS MÉTHODOLOGIQUES DE L'ANALYSE DES VOYELLES DANS LES VOIX DE FEMMES	574
<i>Roussi Nikolov, Nadine Herry-Benit</i>	
ЗА МОРФОЛОГИЧНОТО ПРИОБЩАВАЊЕ НА ГЛАГОЛНИТЕ ЗАЕМКИ, НАВЛИЗАЦИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ПОД ВЛИЯНИЕ НА КОМПЈУТЪРНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ	583
<i>Савелина Банова</i>	
АНГЛИЈСКИТЕ ЗАЕМКИ В КОМПЈУТЪРНАТА ЛЕКСИКА НА БЪЛГАРСКИЯ И УНГАРСКИЯ ЕЗИК	588
<i>Мария Дудаш</i>	
FRAZÉMY SE SOMATICKÝM KOMPONENTEM NA STRÁNKÁCH BULHARSKÉ A ČESKÉ MUTACE ČASOPISU COSMOPOLITAN	601
<i>Elena Krejčová</i>	
ПОЕТИЧНИТЕ ПРЕВЪПЪЛЪЩЕНИЯ НА ЕДИН ФРАЗЕОЛОГИЗЪМ.....	608
<i>Диляна Денчева</i>	
СОЮЗНЫЕ КОНКРЕТИЗАТОРЫ В СОЧИНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ.....	613
<i>Валентина С. Ковалева</i>	
ЗА СОЦИОКУЛТУРНАТА ИНФОРМАЦИЯ В УЧЕБНИЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ЧУЖДЕНЦИ.....	619
<i>Никола Топузов</i>	

МЕЖДУКУЛТУРНИЯТ ДИАЛОГ В УЧЕБНА СРЕДА – ЕВОЛЮЦИЯ В ОТНОШЕНИЯТА НА ЧУЖДЕСТРАННИТЕ СТУДЕНТИ	628
<i>Снежанка Колева, Катя Исса</i>	
БЪЛГАРСКИТ ЕЗИК В ЧЕХИЯ, ИЛИ ПРЕВКЛЮЧВАНЕТО НА КОДА КАТО РЕЧЕВА СТРАТЕГИЯ В ДВУЕЗИЧНА СРЕДА	635
<i>Весела Дъбова</i>	
ДРУГИТЕ „ДРУГИ“, ДРУГИТЕ „НАШИ“, НАШИТЕ „ДРУГИ“. БЪЛГАРИТЕ В БРАТИСЛАВА	646
<i>Лина Гергова</i>	
ЕДИН АКТУАЛЕН ПОДХОД ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ ЗА ЦЕЛИТЕ НА ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ	654
<i>Цвета Хорева, Корнелия Чоролеева, Николай Желязков</i>	
INTERTEXTOVOST, INTERPRETACE A PŘEKLAD UMĚLECKÉHO TEXTU.....	666
<i>Ivana Vozděchová</i>	
ШИФЪРЪТ В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ – ЕДНА ОТ ИГРАЧКИТЕ НА ПРЕВОДАЧА.....	675
<i>Гинка Бакърджиева</i>	
КОНТРАСТИВНОТО И КОНФРОНТАТИВНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ И ПОЛСКИ ЕЗИК В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ПОЛЯЦИ	684
<i>Вяра Малджиева</i>	

**СЛАВИСТИКАТА –
ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНО МИНАЛО,
СКРОМНО НАСТОЯЩЕ, СЪМНИТЕЛНО БЪДЕЩЕ**

Иван Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Повод за написването на този материал беше 40-годишнината от публикуването на статията *Славянската филология – интеграция на науки с достойно минало и трайно бъдеще* (Леков 1976), чийто автор е проф. Иван Леков, най-забележителният български езиковед славист в ново време. От една страна, тя е посветена на 30-годишнината на списание *Език и литература*, орган на Дружеството на филолозите слависти в България, а от друга, откликва на полемичен материал на Р. А. Будагов (Будагов 1976), в който се защитава „авторитета на филологията“ „в епохата на техническата революция“. След като коментира редица въпроси, свързани със съдържанието, обема и актуалността на славистиката (подробно по тези въпроси вж. Куцаров 1980, където са изложени и концепциите на Ив. Леков), авторът завършва оптимистично: „Славянската филология е в пълен смисъл на думата съвременна наука, дори по-съвременна от останалите филологии. Тя отразява в неимоверно широк обсег особеностите на миналата и сегашната славянска култура, в това число и на техническия прогрес, и на прекалено увлекателната за младежта физкултура, които не бива да ѝ се противопоставят като по-модерни и единствено привлекателни области на обучение и бъдеща професия“ (Леков 1976, с. 8). Както ще видим, оптимизмът на Ив. Леков се оправда напълно, но не трябва да подминаваме и факта, че дори тогава, в годините на най-бурен разцвет на славистиката, се поставя въпросът за перспективите на това научно и образователно направление. Особено красиво звучи финалът на статията: „Най-сетне не бива да се забравя, че в основата на всяка филологическа наука пулсира най-характерната отлика и достойнство на човека и човечеството – мисълта в неотлъчна връзка с езика, литературата и цялостния културен живот“ (там, стр. 8).

Друг повод за написване на настоящия материал е наскоро завършият XIV международен конгрес на славянските филолози в Охрид, тъй като „духът“ на конгресите (брой на участниците, брой на представените страни, значимост на темите, интерес към дискусиите и пр.) почти винаги е отражение на състоянието на световната славистика.

Пак в разглежданата статия проф. Ив. Леков отбелязва, че „славянската филология като комплексна наука представлява триада (тройно единство) от дисциплини – езиковедска, литературоведска и културноисторическа, при което първата от тях е най-рано развита и получила методологично усъвършенствуване“ (там, с. 8). Впрочем водещата роля на езикознанието във филологията не се оспорва. Още Л. Милетич отбелязва, че „славянската филология има най-първа и необходима опора в славянското езикознание: то е нейният лост и пръв източник. Затова може да се каже, че основата на славянската филология е славянското езикознание: без него тя не може успешно и научно да върви напред“ (Милетич 1891, с. 2).

Но да се насочим към историята. Като изключим изолираните опити на отделни учени и общественици да се занимават със славянски езици, литератури, култура и фолклор, същинското начало се поставя от Йозеф Добровски, Бартоломей Копитар и Александър Христофорович Востоков (и тримата предимно езиковеди), с чиято дейност са свързани и първите три славистични центъра – Прага, Виена и Санкт Петербург.

Към класиците на началната славистика отнасяме следовниците на споменатите трима пионери на славистиката – Павел Йозеф Шафарик, Франц Миклошич и Ватрослав Ягич, които вече научно аргументират обема и съдържанието на сбора от науки, наричан славянска филология, и с тематиката на научните си изследвания основополагат еманципацията на отделните ѝ клонове. Тези учени можем да определим като представители на новия етап на славистиката. Мощен тласък за развитието на славянското езикознание, а оттам и на славянската филология дава бързият напредък на сравнително-историческото езикознание в Германия след откриването на класическия свещен стариндийски език – санскрит, показал, от една страна, много по-старинни белези от латинския, старогръцкия и староеврейския език, с които са се свързвали дотогавашните проучвания, и от друга, редица общи черти с тези езици, поразяващи с количеството си и недвусмислено говорещи за родството между санскрит и най-старите европейски езици. Пръв за това родство пише през 1786 г. председателят на научното дружество в Калкута Уилям Джонс, а по-сетнешните изследва-

ния предимно на немски учени оформят представата за т. нар. индоевропейско езиково семейство. Както подчертава Л. Милетич, откриването на родството между езиците представлява едно от най-тържествените явления не само в историята на езикознанието, но изобщо на европейската наука. Новото начало придава на езикознанието очарование, езиците започват да се изучават заради самите тях, осъзнава се, че езикът е най-достоеен да бъде предмет на научно изследване сред всичките произведения, които е създала човешката култура, понеже той е най-същественният белег за потеклото и образованието на хората. Всичко това стимулира езиковите изследвания в много страни, езиковедите се стремят да представят своя роден език пред света, да го включат в системата на общите проучвания, да определят сходствата и различията с останалите езици (вж. Милетич 1891, 60–61). Истинско събитие в началото на 19. в. е появата на трудовете на Фр. Боп (1816), Я. Грим (1819) и Ал. Хр. Востоков (1820), в които се прилага сравнително-историческият метод. Именно Фр. Миклошич (който е един от критиците на Фр. Боп) налага този метод в славянското езикознание.

По обясними причини първите катедри по славянска филология се откриват в Русия. Славистиката става университетска специалност през 1835 г., когато е утвърден новият университетски устав. В него А. С. Шишков успява да прокара и „катедра по история и литература на славянските наречия“. От нововъведението се възползват университетите в Санкт Петербург, Москва, Казан и Харков, които изпращат в задгранична специализация първите си професори – П. И. Прейс, О. М. Бодянки, В. И. Григорович, И. И. Срезневски. През 1848 г. се открива славистична катедра в Карловия университет, а през 1849 г. и във Виенския университет. Преди това обаче катедри по славянска филология се основават в Парижкия Колеж дьо Франс през 1840 г., където пръв професор е А. Мицкевич, в Берлинския университет през 1842 г., където пръв ръководител е частният доцент В. Цибулски (П. И. Шафарик и Фр. Л. Челаковски отклоняват поканата да оглавят новата катедра) и в Бреслау през същата 1842 г. под ръководството на Фр. Л. Челаковски.

Втората половина на 19. и началото на 20 век са благоприятни за развитието на славистиката. Началото на този период съвпада с епохата на славянското възрождение и присъщите ѝ засилени интереси към родния език, народното творчество и историята. От друга страна, двете империи, в които живеят славяните – Русия и Австрия, по различни причини съдействат за успешния ход на научната и особено на

образователната славистика. В Русия естествените стремежи на аристокрацията и интелигенцията към културно извисяване чрез овладяване на филологически знания се подкрепя от имперските власти, стремящи се да се засили влиянието над останалите славянски народи. Австрийските власти също съдействат за оформянето на Виена като славистичен център – игнорирането на славянските езици и литератури от университетското образование би насочило любознателните младежи към университетите в Русия. Преследват се и политически цели, мотивирани от многонационалния характер на империята. Високообразованите млади славяни са възпитавани в австрославистичен дух. Австрия се представя за закрилница на славяните, които могат да постигнат обединението си под нейната егида. Съдейства и фактът, че в южните славянски области все още няма университети (вж. Петър 1975, 47–49). Подобни стремежи ръководят и немските власти, като се има предвид, че в Германия освен лужичаните живее и голяма част от поляците. Не е случаен фактът, че славистиката се разгръща в университети, близки до славянските области – Берлин, Бреслау, по-късно – Лайпциг, Кьонигсберг. В романските страни (Франция, Италия) нараства интересът към славянските езици, литератури и култури. Решаващо значение тук има руският език, който проправя пътя и на останалите славянски езици. Във Франция за развитието на славистиката съдейства интересът и към полския език, предизвикан от голямата полска емиграция, в Италия – към езиците на териториално близките словенци и хървати.

Пак през този период се променя политическата карта на Балканите – освобождават се Сърбия и България, което пък дава тласък за развитие на славистиката и сред южните православни славяни, която също се свързва с университетското образование – през 1863 г. се открива Белградският, а през 1888 г. – Софийският университет, като и на двете места една от първите специалности е славянската филология. През втората половина на 19. век славистични центрове се разкриват и при западните балкански славяни – в 1874 г. се открива университетът в Загреб, а през 1875 г. – катедра по славянска филология в университета в Грац, където пръв ръководител е словенецът Гр. Крек.

В същото време славистиката в Русия, Централна и Западна Европа все повече се стабилизира.

През тези години се заражда и идеята за организиране на световен славистичен форум. Поборници на идеята за организиране в Русия на конгрес на слависти от различни страни са великите руски учени А. А. Шахматов, Ф. Ф. Фортунатов, Ф. Е. Корш и А. И. Собо-

левски (планирало се е провеждането на Първи международен конгрес на славистите през 1903 г. в Санкт Петербург, организиран „като среща на филолози и историци“ – вж. Милников 1981; Супрун 1989 и др.). Горещо ги е подкрепял и работещият там по това време патриарх на славистиката В. Ягич. В началото на ХХ в. идеята за световен славистичен конгрес вече узрява, като надделява мнението, че той трябва да се състои в Прага, смятана за славянския Йерусалим, свързана с делото на бащата на славянската филология Йозеф Добровски и на неговите последователи. Политическата обстановка обаче е неблагоприятна: повечето от славяните все още са политически зависими, правителствата на Австро-Унгария и Германия не проявяват интерес към подобни начинания, към това се прибавя и избухналата война.

Нов етап от историята на славянската филология бележи краят на Първата световна война. Поражението на Австро-Унгария и Германия и разпадането на империите им слага началото на славянски държави в Централна Европа – Полша, Чехословакия, Кралството на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Югославия). Създават се много благоприятни условия за развитието на научната и образователната славистика в тези страни, изключително значение за което има политиката на правителствата им. Може даже да се твърди, че в периода между двете световни войни Чехословакия и Полша стават център на световната славистика. Не е случаен фактът, че именно тези държави поставят началото на организираната славистика – през 1929 г. в Прага се провежда Първият международен конгрес на славистите, през 1934 г. – Вторият конгрес във Варшава и Краков, а Белград поема подготовката и домакинството на непроведения Трети славистичен конгрес през 1939 г. Благоприятно за осъществяването на тази идея се отразява и кампанията в западноевропейските страни, свързана с почина на холандските професори К. Уленбек и Й. Шрийнен за провеждането на световен лингвистичен конгрес. Конгресът се провежда през м. април 1928 г. в Хага и довежда до създаването на Постоянния международен комитет на лингвистите, чиято основна задача е да координира световната лингвистична мисъл и периодично да организира следващите конгреси.

Що се отнася до научните изследвания, периодът между двете световни войни издига полската и чешката славистика на изключително равнище. Огромно значение за развитието на славистиката има откриването на Славянския институт (*Studium Słowiańskie*) в Ягелонския университет през 1924 г., който освен филологическите катедри включва още катедрата по славянска етнография, катедрата по история

на изкуствата на славянските народи, катедрата по стара история на славянските народи и катедрата по история на славянските литератури. Създава се концентрация на качествени специалисти, както и на средства за подготовка на млади чуждестранни учени (стипендианти на Института са напр. изтъкнатите по-късно български учени Ив. Леков, К. Мирчев, Л. Андрейчин, Хр. Вакарелски, К. Куев и др.), от една страна, както и за командировки на краковските учени в славянските страни с цел проучване на езиците, литературите и културите им (такава специализация ползува напр. М. Малецки), от друга. Славянският институт има големи заслуги и специално за развитието на българистиката не само в Ягелонския университет, но и в цяла Полша (вж. Русек 1979 и Русек 1980).

През 20-те и 30-те години в славистичните изследвания започват да навлизат нови методи. Техни проводници са преди всичко членовете на Пражкия лингвистичен кръжок [*Pražský lingvisický kroužek*], който оставя трайна диря не само в славянското езиковедие, но и въобще в световната лингвистика. Представителите на Пражката школа (предимно езиковеди слависти и германисти) В. Матезиус, Б. Трънка, Б. Хавранек, Я. Мукаржовски, И. Коржинек, В. Скаличка, И. Вахек, руските емигранти Н. С. Трубецкой, Р. О. Якобсон, А. В. Исаченко, С. Карцевски (в контакт с участниците в кръжока са и живеещите в СССР Е. Д. Поливанов, Г. О. Винокур, Н. Н. Дурново, Н. Ф. Яковлев и др.) са последователи на идеите на Ф. дьо Сосюр и Ян Бодуен де Куртене, а руските учени сред тях са под влиянието и на Московската школа на Ф. Ф. Фортунатов. Те наблягат върху необходимостта от структурно схващане за езика и се противопоставят на позитивизма на младограматиците, отстояват тезата за т. нар. автономия в разволя на езика, а по отношение на тълкуването на обществените условия за езиковото развитие стоят на позициите на западноевропейската социология. Организационно Пражкия лингвистичен кръжок се формира на 6 октомври 1926 г., а участниците му се изявяват публично за пръв път по време на I Международен конгрес на лингвистите в Хага през 1928 г. и особено на I Международен конгрес на славистите в Прага през 1929 г. Във връзка със славистичния конгрес са издадени и *Тезиси на Пражкия лингвистичен кръжок* (вж. Тезисите в Звегинцев 1960), които стават негов програмен документ. От 1929 г. в Париж започват да излизат и *Трудове* на кръжока [*Travaux du Cercle Linguistique de Prague, I - VIII, 1929 – 1938*], а от 1935 г. като негов печатен орган се създава списанието *Slovo a slovesnost*. Активният период на заниманията на този кръг учени продължава до началото на

Втората световна война, която прекъсва възможностите за нормална научна дейност и особено за международни контакти

Силни години има и славистиката в Югославия и България.

Разнопосочни са условията за развитието на славистиката в създадения след края на Първата световна война СССР. Годините на революцията, гражданската война и последвалата икономическа криза в никакъв случай не благоприятстват за нормална научна и образователна дейност. Неблагоприятно за руската славистика е напускането на страната от цяла редица изтъкнати филолози като Я. Бодуен де Куртене, В. Пожежински, Н. С. Трубецкой, А. В. Исаченко, Р. О. Якобсон, С. О. Карцевски, С. Смал-Стоцки и мн. др. В същото време обаче тези учени изиграват решаваща роля за развитието на славистиката и русистиката особено в неславянския свят. През 30-те години славистиката в СССР преживява тежък период. Без всякакви основания (като мотив се изтъкват връзките на съветските слависти с руските, белоруските и украинските учени емигранти, както и със западноевропейските слависти) славянската филология е обявена за наука, служеща на фашизма, и е разгромена: на репресии са подложени редица славянски филолози, закрит е Институтът по славяноведение към АН на СССР; прекратена е подготовката на слависти в Московския и Санктпетербургския университет, СССР не участва във Втория международен конгрес на славистите (за подробности вж. Супрун 1989, 371–372; вж. специално Ашнин, Алпатов 1994 и Волман 1997). И въпреки всичко славистичните изследвания на източните славяни продължават и се задълбочават. През тези години се изявяват ярки филолози, развива се украинистиката, поставят се основите на научната белорусистика.

Тежък период за славистиката са годините на Третия райх и Втората световна война. Относително най-добри условия за българистична и славистична дейност през тези години съществуват в България, която на практика остава настрана от военните събития.

Изключително благоприятен за развитието на славянската филология е периодът след края на Втората световна война, когато най-голямата славянска страна – Русия, се нарежда между победителите в нея и се превръща в една от двете световни суперсили, определящи политическия, икономическия, военния и културния развой на планетата. Лавинообразно нараства интересът към изучаването на руския език в целия свят. В славянските страни, в ГДР, Унгария, Румъния, Китай, Северна Корея, Монголия той става задължителен учебен предмет в средното училище, започва да се изучава в много средни училища на Франция, Западна Германия и други европейски страни.

Нуждата от преподавателски кадри и интересът към изучаването на славянските езици, литератури и култури води до създаването на нови славистични центрове не само в славянските държави, където висшето образование се масовизира и се разкриват много нови университети и педагогически институти, а родната и славянската филология заемат централно място в тях, но и в неславянските страни: във Франция, в Западна Германия, в Унгария, в Италия; в Белгия и т. н. Истински „бум“ прави славистиката в САЩ. Решаващо значение има привличането на редица крупни европейски слависти, както и политиката на правителството, което отпуска щедри финансови помощи за научни програми, посветени на руския и на източноевропейските езици.

В славянските страни се умножава броят на научните институти към академиите, занимаващи се с родния език, литература и фолклор (в това число и със славистика), разкриват се агенции или институти, чиято задача е да стимулира развитието на съответната филология в останалия свят (напр. Институтът по българистика у нас), изграждат се летни семинари за език и култура. В Москва се възстановява Институтът по славяноведение, партийните и правителствените органи в СССР (особено след 1956 г.) коренно променят политиката си по отношение на славянознанието и Русия отново заема водеща позиция в световната славистика.

Огромно значение за организираната славистика има голямата среща на филолозите слависти, проведена в Белград от 15. до 21. септември 1955 г. На нея се прави преглед за състоянието и постиженията на славянската филология в отделните страни, взема се решение за възстановяване на провеждането на световните славистични конгреси и се формира Международният комитет на славистите. Четвъртият международен конгрес на филолозите слависти, проведен в Москва от 1 до 10 септември 1958 г., се превръща в истински празник на славянската филология. Ако за първия конгрес може да се каже, че поставя началото, то четвъртият възкресява това начало след 24-годишно прекъсване, съпътствано от тежките репресии над славистиката в СССР през 30-те години и унищожителната Втора световна война. В условията на разведрена политическа обстановка след 1956 г. държавните и научните институции на СССР активно се ангажират с организацията на конгреса, който по мащабите си значително надвишава стореното дотогава. От особено значение е фактът, че зад тази организация вече стои новосъздаденият МКС. При непрекъснато нарастващ интерес (увеличен брой участници и доклади, разгръщане на проблематиката и пр.) протичат и следващите конгреси в София (1963 г.), Прага (1968 г.), Варшава (1973 г.), Загреб (1978 г.), Киев (1983 г.), София, (1988 г.).

За голямо съжаление периодът след 1989 г. не може да се квалифицира като особено благоприятен за развитието на световната славистика. Въпреки че броят на университетите в славянските страни значително се увеличи, в това число и на филологическите центрове, интересът към изучаването на славянски езици рязко намаля. Все по-малко са кандидат-студентите, които избират като свое първо желание славянската или родната филология. И тази констатация е валидна за всички славянски страни. Няма го престижа на славистиката и интереса към нея, на който тя се радваше както от страна на младите хора, така и от страна на обществеността. Приоритетите на времето са други – със славистика бизнес трудно се прави. Няма съмнение, че днес качеството на студентите, изучаващи славистични специалности, е значително по-ниско (много от тях следват славянска филология само поради обстоятелството, че не са приети в специалностите право или икономика), а това се отразява на качеството на учебния процес, на студентската научна дейност, а в бъдеще ще се отрази и на количеството и качеството на славистичната научна продукция.

Друг важен фактор за упадък на славистиката е слизането (вероятно временно) на Русия от президиума на световната сцена. Историята на славянската филология категорично показва, че нейният възход и упадък до голяма степен зависят от възхода или упадък на най-голямата славянска страна, от обстоятелството, доколко тя е фактор в световната икономика, политика и култура. Това най-ярко се чувства в неславянския свят, където също се забелязва понижен интерес към изучаването на славянски езици, а може би и към славистични изследвания. Показателен е примерът с Братиславския конгрес от 1993 г., на който не пристигнаха близо половината от предварително заявените участници – особено от западните страни.

И още нещо. За да се развива славистиката в неславянския свят и българистиката извън България, е задължителна помощта на държавата. На няколко места в Западна Европа чуждестранни българисти направо ми заявиха, че ние (българите) „сме закрили държавата през 1990 г.“. Доказателство за това са образцово комплектуваните библиотеки на лекторатите до тази година с художествена и специализирана литература, с периодика, и единичните, случайно попаднали там издания или отделни книжки на списания след 1990 г. Да не говорим за това, че дори и не може да се помисли за организирането на нов световен конгрес по българистика. Липсата на Центъра по българистика е повече от очевидна. Вярно е, че в последно време се правят плахи опити да се възстановят под друга форма (Съвет по българис-

тика и пр.) някои негови функции, но е пределно ясно, че без решителната морална и най-вече финансова подкрепа на държавата нищо съществено не може да се получи. Подобно е положението и в други славянски страни. В Чехия например вече няма катедра по славянска филология, а Институт за източноевропейски изследвания или нещо подобно. Макар че не навсякъде е така. За пример може да послужи политиката на Полша. Въпреки трудните години там славистичните и българистичните центрове не заляняват, а се увеличават. И в същото време грижата на полската държава за полонистичните центрове в чужбина, в това число и у нас (включително и материалната подкрепа), не е преставала. А и организацията на последния XII международен конгрес на славистите в Краков беше на високо равнище.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ашнин, Алпатов 1994:** Ашнин, Ф. Д., В. М. Алпатов. „Дело славистов“: 30-е годы. Москва, 1994.
- Будагов 1976:** Будагов, Р. А. О некоторых общих проблемах филологии. // *Филологические науки*, 1976, № 1, 14–23.
- Волман 1997:** Wollman, Sl. Pronásledování slavistů v Sovětském svazu a Slovanský ústav v Praze. // *Slavia*, 1997, № 1, 1–20.
- Куцаров 1980:** Куцаров, Ив. *Увод в славянската филология*. София, 1980.
- Леков 1976:** Леков, Ив. Славянската филология - интерграция на науки с достойно минало и трайно бъдеще. // *Език и литература*, 1976, № 5, стр. 1 – 8.
- Милетич 1891:** Милетич, Л. *Д-р Франц Миклошич и славянската филология*. София, 1891.
- Милников 1981:** Милников, А. Българистиката в системата на славистичните дисциплини. // *Език и литература*, 1981, № 5, стр. 66–70.
- Петър 1975:** Petr, J. Problematika dějin slavistiky na některých neslovanských universitách. // *Práce z dějin slavistiky II*. Praha, 1975, 43–60.
- Русек 1979:** Русек, Й. Из историята на българистиката в Краков. // *Съпоставително езиковедие*, 1979, № 5, 56–62.
- Русек 1980:** Русек, Й. 80 години българистика в Краков. // *Език и литература*, 1980, № 4, 118–122.
- Супрун 1989:** Супрун, А. Е. *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1989.

СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ И СЛАВИСТИКАТА ДНЕС

Василка Радева

Софийски университет „Св.Климент Охридски“

Известно е, че в славистичната наука не се поставя въпросът за установяване на сходството между славянските езици, за да се определи територията на тяхното разпространение, защото както историята им, така и ареалът, който очертава пространството на Slavia, са убедителна илюстрация на техния континуитет във времето и в пространството. Приоритет на славистичната наука е ясно определеният ѝ обект на изследване, привлякъл твърде рано вниманието на учениците филолози, който се отличава с подчертано динамичен развой, отразяващ дивергентни и конвергентни процеси, резултати от контакти и смесвания както на славянски езици, така и на техни диалекти, следи от естествен вътрешноезиков развой или от нарушаване на този развой.

Динамичността на съвременните славянски езици е тясно свързана с противоположната тенденция за запазване и предаване на традиционната им общност, която е в основата на сравнителните проучвания за разкриване на различното на фона на актуализираното общо. Със своето развитие и съвременно състояние славянските езици, чийто носители принадлежат към културните кръгове Slavia romana и Slavia Orthodoxa, а оформящият се босненски (босняшки) в Босна и Херцеговина – към Slavia islamica (Марти 2000: 142), представляват пример за паралелно съществуване на големи и малки езици. Настъпилите промени в Източна и Югоизточна Европа, при които „всички славяни, без поляци и българи, промениха държавния си статут. Събднаха се възрожденските възжеления на украинци, беларуси, чехи, словаци и хървати да живеят в свой дом“ (Карагъзов 1997: 7), несъмнено намират отражение върху промените в езика, като оформят езиковата ситуация в съвременна Slavia. Те обаче не протичат успоредно и единно, а показват специфика, обусловена от историческите и националните особености (Die Sprachen 2000).

Всеобщият процес на широка глобализация в много области, която преминава националните граници, оказва влияние върху общото успоредно развитие и динамичната промяна на стандартните езици. Влиянието на извънезиковите фактори върху отделните славянски езици обаче показва многообразие, в което се отразява антиномията между двете тенденции: от една страна, към интегриране, а от друга, към обособяване и диференциране, които съпътстват развоя на езика и културата (Радева 2006: 13).

Славянскоезичният ареал днес дава примери както за съседно или съвместно съществуване на близкородствени стандартни езици в административните граници на една държава, така и за пресичане на езиковия континуум от политическите междудържавни граници. Съжителството между паралелно съществуващите езици, които не са равнопоставени по брой на своите носители и по обхват на заемащата територия, се регулира от езиковата политика като съзнателно влияние върху отношенията на стандартните езици.

С подчертано динамичен характер се отличава и контактуването между носителите на близкородствени славянски езици. При източнославянските се променя тенденцията в развоя на украинския и беларуския в тяхното отношение към руския език. Съвременната беларуска езикова ситуация свидетелства, че символическото използване на беларуския като белег за национално-държавна принадлежност преобладава над употребата му като средство за общуване. В условията на наблюдаваното двуезичие руският и беларуският образуват „единна комуникативна система, в която се проявяват като два нейни функционални регистъра, допълващи се един друг“ (Мечковска 2002: 125). Промени се и статутът на руския език, функционираше преди около две десетилетия като официален в Съветския съюз и като международен делови език.

Значителни промени настъпват при южнославянските езици, при които силно изявена е държавнооформящата функция на вече изградените и на изграждащите се книжовни езици (Радева 2006: 14). Сложното обществено-политическо развитие в последните десетилетия (след 1991 г.) и оформянето на две държави – Сърбия и Босна и Херцеговина, с три народности, културни и езикови общности е факт, който не толкова обединява, колкото разделя. Различното „ценностно“ отношение към употребяваните в Босна и Херцеговина три езика – сръбски, хърватски и босняшки, 95% от лексиката на които е обща, се основава на културната история и националната идеология (Бърборич 2000: 10–13).

Южнославянските езици представляват особен интерес като обект на изучаване не само поради тенденциите в развоя им, обусловени от съвременната езикова ситуация. Чрез своите контакти те се включват в т. нар. „балканославянски езиков ареал“, който се характеризира чрез полицентричност на своето оформяне и различни посоки в разпространението на основните балкански иновации в неговите предели. Както е известно, още при настаняването си в централната част на Балканския полуостров славяните се отличават с племенна нееднородност, а езикът им е типологично контрастен на езика на автохтонното население. В резултат на контактите с него се развиват периферни иновации, оказали влияние върху оформянето на южнославянската езикова общност чрез нивелиране на първичното разнообразие. Както отбелязва Г. Цихун, „специфика на ареалната структура на южнославянската езикова общност се явява нейният асиметричен характер – ядрото на структурата се локализира в крайния югоизток, а периферията е преместена на северозапад“ (Цихун 2008). Тази специфика авторът обяснява с факта, че посоченото ядро представлява едновременно ядро на ареалната структура на по-широка ареално-типологична общност – *балканския езиков съюз*.

Особеностите на южнославянските езици имат своето обяснение не само в контекста на съвременната езикова ситуация. В тях се проектират наследените създадени в миналото връзки, контакти и взаимоотношения. Славянската книжовна взаимност, както отбелязва Н. Иванова, е „кодирана в езиковото мислене на славяните още от Кирило-Методиевата епоха и трайно ги обединява, като оказва влияние на развитието им, независимо от различията в тяхната политическа и културна ориентация. Освен това развоят на южнославянските народи, вкл. оформянето на книжовните им езици, протича в мултиетнически държавни структури, което обуславя оформянето и разпространението на националната идея, свързана със стремеж към политическа свобода и утвърждаване на собствената културна идентичност. В стремежа си за етническо оцеляване дадената общност обогатява своя славянски език, като използва възможностите на друг славянски език с по-благоприятен социолингвистичен статус (Иванова 2008: 6). Освен това не е без значение и развитието на южнославянските езици в контекста на различните социокултурни традиции, в които се отразява и въздействието на специфични религиозни и обществено-политически фактори на Балканския полуостров. В този смисъл моделите за политическото и икономическото развитие на славянството, популярни през XIX в. и началото на XX в. оказват влияние и върху по-късния развой на южнославянските езици и резултатите от

него, върху които се наслагват и по-късните тенденции, моделирани от езиковата ситуация днес, а също и от съзнателната езикова политика. Неслучайно „общославянските културни модели изпълняват ролята на стандартологичен фактор при изграждане на националните книжовни норми“ (Иванова 2008: 234).

Изучаването на славянските езици като чужди и проучването им като обект на славистиката се отличават със своя специфика, която свидетелства, че в областта на езика, културата, науката и изкуството не бива да се търси „глобализация“. Като се запазва традиционният интерес към сравнителни проучвания на два славянски езика, единият от които обикновено е родният, славистичната наука се обогатява и с обобщаващи теоретични изследвания, които обхващат особености на повече (или всички) славянски езици, като за целта най-често се привличат колективи в национални или международни проекти. Такъв характер има например колективната монография *Славянская морфонология. Субстантивное словоизменение* (1987), трудовете на Светлана Михайловна Толстая *Морфонология и структура славянских языков* (1998), *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе* (2008) и др. В това отношение значителна роля имат изградените комисии към Международния комитет на славистите, които дават възможност не само да се обменят натрупаният опит и познания, но и да се работи по проекти, който обхващат особеностите на всички (или на повече) славянски езици, разгледани от даден аспект и с обща база за сравнение. Такъв тип изследване е монографичният колективен труд *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. I. Słowotwórstwo. Nominacja*, издаден през 2003 г. по международен проект, в който са включени изследвания като *Новейшая история славянских языков* (1996–2001), *Сопоставление систем и функционирование современных славянских языков*, което обхваща фонетика, морфология, синтаксис, лексика и фразеология.

Като вземат предвид аспектите на развитие с техните прагматически и социолингвистически импликации, авторите на *Słowotwórstwo. Nominacja* приемат в качеството на *tertium comparationis* понятието *тенденция*, в което се отразява динамиката на езика в синхронен план. Разбирани като динамично движение с определена посока към развой на новации и изгласкване на стари черти и определени като системно-структурни, типологични и книжовноезикови (Гутшмид 2003: 344), тенденциите са в основата на концепцията и структурата на изследването.

Сред многобройните сравнителни изследвания, в които за база се приема един славянски език и неговите характеристики се търсят в

друг – славянски или неславянски език, се откроява колективният труд *Българско-полска съпоставителна граматика*, чийто първи том *Фонетика и фонология* е публикуван през 1988 г. За разлика от сравнително-историческите изследвания на родствени езици и сравнително-типологическите, чиято цел е изучаването на изоморфните явления в езиците, без оглед на тяхното родство и близост, според концепцията на Българско-полската граматика теоретичното съпоставително изследване на двата езика е насочено към семантичната структура на езиците чрез създаване на модел на езикови категории, приет като *tertium comparationis*. При този теоретико-методологически аспект се върви от семантиката към формата. Семантичните категории като темпоралност, модалност, определеност, предикатно-аргументна структура и пр. са определени с оглед на морфологизирането им поне в един от двата езика (*Българско-полска граматика* 1988: 8–9).

По своята концепция и специфика, в която се отразяват историята и традицията, славистиката като обект на изучаване (преподаване) съвместява особености, характерни за мястото ѝ както в славянските, така и в неславянските страни. В България славистиката възниква едновременно с родноезиковата *българска* филология и в Първия български университет се изгражда по образец на водещите хуманитарни университети. Докато в Софийския университет по-късно от нея се обособяват специалностите *българска* и *руска филология*, в останалите хуманитарни университети в България славянската филология следва родноезиковата. Особеност на славистиката като университетско направление е нарушената позицията на руския език, който вече не се изучава в средните училища, поради което бъдещите специалисти са лишени от възможността да разполагат с познания за най-големия славянски език. Обособената по-късно специалност *руска филология*, израз на престижността и приоритетната роля на руския език, на практика го отделя и изолира от останалите славянски езици, обект на изучаване при подготовката на слависти. Докато в неславянските страни руският е в основата на славистиката като преподаване и изследване, като вторият и третият славянски език се избират. При това предпочитането на българския се мотивира от два фактора: а) ролята му за по-улесненото изучаване на старобългарския език и б) същественото му място и значение сред балканските езици. Това запазва неговата позиция като обект на изследване в областта на славистиката и балканистиката, но не и интереса към практическо му изучаване с оглед на общуването с неговите носители.

Съществена особеност на *славянската филология* у нас е съчетаването ѝ с *българската*, което я поставя на по-широка славистична

основа и съществено отличава профилите ѝ от съответните родноезикови филологии в другите славянски страни. Това дава редица предимства в оформянето ѝ като престижна университетска специалност.

Като наука с ясно определен обект на изследване, славистиката днес се обогатява чрез търсене на теретични подходи и методи, чието прилагане разкрива нови или интерпретира от друг зрителен ъгъл вече известни характеристики на славянските езици. Прилагането на когнитивния подход, особено в лексикологията и словообразуването, на теорията за семантичните концепти и езиковите универсалии и пр. дава възможност славистиката да се обогати чрез връзката си с антропологията, да се изследват контактът и взаимовлиянието не само между езиците, но и между културите.

Най-осезаемо обаче е насочването към методите на лингвистичната географския и към социолингвистичния подход. Своеобразен тласък в изследване на българския език в съпоставка със съседните езици дава развитието на балканологията, която търси отговор на въпроса за причините, довели до наличието на редица структурни сходства между езиците, обединени в Балкански езиков съюз (БЕС). И ако все още се разсъждава около обхвата на езиците, които се числят към БЕС, то включването на българския език в него никога не е било оспорвано. Това отваря позиция за изследвания в областта на езиковата контактология, която дава възможност за обяснение и тълкуване на ония особености на българския език, които го обособяват в контекста на другите славянски езици.

Територията както на Slavia, така и на Балканския полуостров, дава основание да се говори за балканско езиково пространство като непрекъснат „континуум на балканските диалекти“. В исторически план при тях няма бариери за заимствания и за разпространение на структурни иновации, на формални и семантични елементи от един език в друг. При това контактуването е на равнище диалект, при което балканската културна ситуация предоставя възможност на всеки език, култура и етнос да играе роля както на реципиент, така и на донор (Русаков, Соболев 2008: 5). Така южнославянските езици, вкл. българският език, биват изследвани от друг аспект, с други цели и задачи, а също и с методология, в която се пресичат балканистиката и балканославистиката. Това засилва интереса към диалектите на славянските езици, които са обект на лингвогеографски изследвания и изработване на диалектни атласи. Все още предстоят обобщаващи ареалогични проучвания, които да се опрат на данните на лингвистичната география и да осмислят факта, че съвременната диференциация на генетично родствените славянски езици не отразява непосредствено разпределението на наследените призна-

ци и не съвпада напълно с него в ареала на Slavia, който е класически пример за ареал на близкородствени езици.

За по-пълна характеристика на славянските езици е необходимо да се взема под внимание включването им в *конвергентни* езикови групи (като напр. карпатския, средиземноморския и най-вече балканския ареал), които предполагат типологично ориентирани съпоставителни изследвания. Както показват проучванията на балканските езици, „в междудисциплинарен план теорията на конвергентната група трябва да бъде съотнесена с актуалните представи за многоетничните, многоезичните и поликонфесионалните общества и за диалога между културите, който има място в такива общества“ (Русаков, Соболев 2008: 7). (Израз на такова осмисляне на славистичните изследвания е тематиката на настоящата конференция). По този начин се обогатяват теорията и методологията на славистичните изследвания и се поставят нови задачи при проучване на славянските езици, които вземат участие в изграждане на съвременната езикова ситуация на Балканите, където се установяват конкретни контактни ситуации, в които балканските езици в едни случаи се оказват реципиенти, в други – донори, а в трети случаи не участват в контактено обусловени иновационни промени. Необходимостта от разкриване на изоморфните явления между балканските езици, чиито ареали се пресичат с територията на южнославянските, насочва към типологизация на езиците, при което се разграничават общи особености, резултат от развойни тенденции, отразени в системата и структурирането на отделните езици, от по-късни влияния, които имат не толкова комплексен характер (Валтер 1990: 245).

В съвременното очертаване на Балканския езиков ландшафт, който се вмества в територията на Slavia и оформя неговия контакт с неславянски езици, определена роля имат „езиковите острови“. В едни случаи те прекъсват/нарушават континуитета на славянските езици, а в други случаи са свидетелство за прекъснатия в исторически план континуитет на други неславянски езици. Израз на интереса към изграждане на подобна езикова конфигурация например са проучванията, издадени в сборника *Българските „острови“ на лингвистичната карта на Балканите* (2007), в които са включени доклади от международна научна конференция, проведена в рамките на междуинституционален научноизследователски проект „Балканските традиции – съжителство на култури, религии и езици“.

Определен интерес в съвременната славистична наука се проявява към т.нар. „малки славянски езици“ и тяхната роля за запазване на традицията в бита и културата на техните носители. На последния

XIV международен славистичен конгрес (Охрид, 2008 г.) на тях бе посветен отделен тематичен блок. Като съществени характеристики на малките езици специално се посочват създаването на книжнина, а също и стремежът към изграждане на норма и кодификация на книжовен език. Наброяват се 18 славянски микроезици като *южнославянски русински, карпато-русински, венецианско-словенски, силезийски, кашубски, рязански* и др., чиито носители са билингви. Като се опира главно на свои наблюдения над русинските микроезици, сред които набелязва шест групи, А. Д. Дуличенко разглежда различното състояние на нормализация и кодификация, приложени в езиковата практика. Според автора карпаторусинските и книжовноезиковите варианти в Украйна, Източна Словакия, Полша и Унгария преживяват процес на възраждане, чиято най-важна цел е създаване на нормативни основи на книжовния език (Дуличенко 2002).

Особено място сред микроезиците заема *банатският български говор*, отделил се от общобългарската езикова територия към края на XVII в. и началото на XVIII в. През втората половина на XIX в. банатските българи създават своя самостоятелна писменост и значителна книжнина, за чиито цели издигат своя говор до книжовен език, който обаче остава затворен в тесните рамки на „елементарната обща просвета“. Както отбелязва Ст. Стойков, по своите функции и характер той много прилича на българския книжовен език до Освобождението (Стойков 1967: 6).

Много аспекти от характеристиката на малките славянски езици се изясняват успешно чрез лингвогеографското им интерпретиране, което експлицира тяхната „маргиналност“ или „островност“. При ареалогичното им проучване съществено значение има отношението им към континуитета в пространствен аспект, разглеждано от позицията на контактологията и взаимодействието, отразени в тенденциите на развитието им. В този смисъл важна особеност на носителите на микроезици е техният билингвизъм, който често отразява отношение *диалект: чужд книжовен език*. Например българският банатски говор контактува с различни небългарски книжовни езици във Войводина, Румъния и Унгария, чието влияние основателно е обект на проучване. За съжаление един от аспектите на тяхната характеристика остава неизследван, тъй като отсъства системно проучване на българските северни и южни павликянски диалекти, чието развитие, отразено в съвременното им състояние, би дало интересни данни за вътрешноезиков развой и чуждоезикови влияния.

Славянските микроезици, резултат от нарушаване на естествения вътрешноезиков развой (напр. банатският български говор) или

запазване на следи от исторически обусловени промени на съществуващо в миналото диалектно членение (кашубски, русински), имат особена роля при изграждане на междуезиковите контакти.

Внимание заслужава отношението между *микроезиците*, обособени без да изпитват притегателната сила на съответен книжовен език, и „*малцинствените езици*“, чийто носители имат съзнание за „принадлежност“ към общност с изграден книжовен език с очертан ареал на разпространение, в който се включва административно структурирана единица. Интересна в това отношение е интерпретацията на българските говори в т.нар. Западни покрайнини в Източна Сърбия, които обхващат автохтонно население и по своеобразен начин „свързват“ и „разделят“ два близкородствени славянски езика. Функционирането им като малцинствен език е обусловено от исторически и политически фактори, а не от естествен вътрешноезиков развой. При тяхното изследване съществено значение има съзнанието за етническа принадлежност на техните носители. Такава е спецификата и на родопските диалекти в Гърция, чийто носители са българи мюсюлмани. В случая става въпрос за диалекти на малцинствен, но не микроезик, защото техният маргинален ареал по нелингвистични причини е прекъснал връзката с центъра (с българския книжовен език). В този случай определянето на микроезиците и тяхното разграничаване от малцинствените езици е силно повлияно от водената езикова политика, насочена към обособяване и отдалечаване. Неслучайно се предлагат названия като „шопски (торлашки)“ език (Живкович 1994), като се посочва, че носителите му не се идентифицират като българи, а също и „помашки“ език за диалекта на българите мюсюлмани, които живеят в Гърция (K. Steinke, *Sinn und Unsinn der Kodifizierung des Pomakischen*, 2008).

От малките езици се отличават и езиците (респ. диалектите) на т. нар. „скрити малцинства“ (скривена маџина), които постепенно ограничават своята функция и употреба. Такъв характер има говорът на малки етнически групи *тетевенци* в околностите на Зайчер (Велики Извор, Грлан) и в околностите на Свилајнца. Интересно е твърдението, че „Великоизворци данас за свој говор кажу да није ни бугарски ни српски већ њихова мешавина и називају га *великоизворски*“. В етнически план се определят като сърби, но знаят, че са потомци на българи, родени в Кула и по-специално в Извор Махала (Сикимич 2007: 13). Разбира се, при определяне на малцинствените езици голямо значение имат изследването им в контекста на традиция, култура, бит, а също и самоопределянето на етническата принадлежност.

Бъдещето на славянските езици зависи не само от броя на техните носители, но и от исторически създадените многостранни контакти между отделните страни – съседни и несъседни, славянски и неславянски, а също и от диалога между културите, при което не бива да се забравя, че досегът до друга култура, история и традиция е дълбоко личен и неговата пълноценна реализация зависи и от познаването на съответния език.

ЛИТЕРАТУРА:

- Българско-полска граматика 1988:** *Българско-полска съпоставителна граматика, том 1. Фонетика и фонология.* И. Савицка, Т. Бояджиев. С., БАН, 1988, 167 с.
- Валтер 2007:** Валтер, Х. *Езикова общност – комуникационна общност – Балкански езиков съюз. Избрани българистични трудове.* УИ „Св. св. Кирил и Методий, Велико Търново, 2007, 245–254.
- Гутшмид 2003:** Гутшмид, К. Типологични тенденции. // *Słowotwórstwo. Nominacja*, 2003, 340–356.
- Die Sprachen... 2000:** *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch.* Berliner Slawistische Arbeiten. Band 12. В.Кунцманн-Мüller (Hrsg.). Peter Lang, 2000, 270 S.
- Дуличенко 2002:** Дуличенко, А. Д. Литературные микроязыки современной Славии. // *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart.* К. Gutschmidt (Hrsg.), Thelem, 2002, 11–32.
- Живкович 1994:** Живкович, В. В. *Торлак. Појам и границе. Порекло имена. Становништво. Речник личних имена до 1878 године.* Пирот, 1994, 117 с.
- Иванова 2008:** Иванова, Н. *Южнославянските езици между националната индивидуалност и славянската взаимност в съчиненията на Антон Безеншек (1854–1915).* Фабер, 2008, 247 с.
- Карагъзов 1997:** Карагъзов, П. *Някогашните славяни днес.* ИК „Славика“, 1997, 232 с.
- Мечковска 2002:** Мечковская, Н.Б. Язык в роли идеологии: Национально-символические функции языка в белорусской языковой ситуации. // *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart.* К. Gutschmidt (Hrsg.), Thelem, 2002, 123–141.

- Радева 2006:** Радева, В. Славянските езици в обединена Европа. // *Славистика и общество*. Съст. М. Младенова, Н. Монова. Heron press, 2006, 12–16.
- Русаков, Соболев 2008:** Русаков, А. Ю., А. Н. Соболев. Субстанциально-функционална теория на балканския езиково съюз и славянските езици. Доклад. // *XIV международен конгрес на славистите*. Санкт-Петербург, 2008, 5–40.
- Сикимич 2007:** Сикимич, Б. Бугари као скривена машина. // *Българските острови на Балканите*. Изд. Фигура, 2007, 11–22.
- Стойков 1967:** Стойков, Ст. Банатският говор. // *Трудове по българска диалектология*, кн. III, изд. БАН, 1967, 488 с.
- Цыхун 2008:** Цыхун, Г. *Балканаславянски моџни тип*. Доклад на XIV Международен конгрес на славистите. Минск, 2008, 3–23.
- Бърборич 2000:** Br. Brborić. Das Serbische in Bosnien-Herzegowina – mit dem Bosniakischen und dem Kroatischen durch die Zusammengehörigkeit der Sprachtatsachen, nicht aber der Wertstandpunkte verbunden. // *Die Südosteuropa-Wissenschaften im neuen Jahrhundert*. Hrsg. von Uwe Hinrichs und Uwe Büttner. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000, 7–16.
- Марти 2000:** Marti, R. Die Kulturwelt des Slawischen. // *Europa. Traditionen – Werte – Perspektiven*. Hrsg. von R. Marti. Röhrig Universitätsverlag. St. Ingberg, 2000, 137–153.
- Словотворство 2003:** *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo. Nominacja*. Redaktor naukowy I. Ohnheiser. Universität Innsbruck – Institut für Slawistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole, 2003, 541 s.

ЕЗИКОВИТЕ КОНЦЕПТИ *НАЧАЛО И КРАЙ*

Иванка Гугуланова

*Софийски университет „Климент Охридски“,
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Многоаспектността на езиковата концептуализация на времето и различните модели, които покриват системите от употреби на граматични и лексикални средства, отразяват променящите се представи на хората за обективното, физическото време на света и за човешкото време, които намират своя израз в конкретния език. В успоредно съществуващите в езика стари и по-нови модели са се формирали концепти, в които някои от съставките на значението влизат в противоречие (Арутюнова 1997). Материализацията на времето е характерна за по-архаичния език: времето се чувства като движение в пространството. Определянето на времето с пространствени параметри е част от метафоричното виждане на света. Свързването на времето с човека и със събитията и състоянията, в които участва, го прави главна фигура в модела на протичащото време. Във всеки език се осъществява различна концептуализация и аспекти, от които субектът на обсервацията извежда характеристиките на времето и ги изразява по лексикален и/или граматичен начин.

Концептуализацията на времето започва с отделянето на един компонент от когнитивната база на понятието и с обособяването на един профил, който може да бъде самостоятелно значение, а метафоричните преноси разширяват основното значение. При представянето на понятия от една абстрактна област чрез понятия от друга, конкретна област се явява синонимия в названията. В цялостното усвояване на понятията от граматиката и лексиката на езика се формира тяхната семантична стойност, те се превръщат в езикови концепти, които са съотнесени с действителността, включват познавателно съдържание, но и спецификата на съответната културна общност, в която функционират (Вежбицка 1991). Променящите се изразни средства на концептите разкриват тяхната противоречивост. Началото и краят са два

такива противоречиви концепта, които фиксират най-важните точки по траекторията на движението, а когато се пренасят от пространството във времето, стават част от различните модели на времето.

В понятийната рамка на пространството най-важна е хоризонталната ос, по която се осъществява движението напред/назад и на която се намират началната и крайната точка. Ограничителните линии на нещата са по хоризонталата и по вертикалата и нещата имат по два еднакви завършека, назовавани още с лексемите *ръб*, *страна*, *ъгъл*, *връх*, *дъно*. Етимологията на руските названия *начало* и *конец* и на полските *rozątek* и *koniec* е запечатана в цикличното време. Това е общият корен **kon-* / *čep-*, *čep-*, *čp-*, *čip-*. В българския език не се запазва етимологичната близост на названията на двата езикови концепта: етимологията на *край* (от * *kroitī*) е свързана с пределната линия на нещо чрез разрез, който също ограничава. В полския и руския език общият корен на етимологичното гнездо запазва мотивационната връзка между думите. Обособените в полето етимологични гнезда са най-старият начин за организация на лексиката. Образоването на деривати от основните лексеми *начало* и *конец/край* показва пътя, по който се обогатяват концептите. Фактът, че в названията на края се явяват повече различия между славянските езици, потвърждава по-голямата важност на понятието от езиково гледище (Токарски 1993). Тези названия са с различна стилистична оцветеност и лексикална съчетаемост, срв. бълг. и пол.: *краешник на хляба*; *покрайнини на града*; *връх на езика*; *ръб на пропастта*; *роден край* и *na krańcu miasta*; *na kraj wsi*; *na skraj lasu*; *na krawędzi przepaści*; *na końcu języka*; *czubek języka*; *koniuszki palców*; *kraina царów*; *u kresu sił*. В модела на цикличното (астрономическото) време има вечен кръговрат и повторяемост на природните цикли, на света и на човешката история. Светът и времето са *безкрайни*, *безконечни*: *няма ни край*, *ни конец*; *ни конца ни краю нет*; *без конца*; *nie ma końca*. Кръговото движение предполага неподвижна точка, спрямо която тече времето, но нещата и събитията по силата на вечното възвръщане се озовават отново в нея, повтарят се и двата еднакви завършека на нещата. Началото и краят са две еднакви точки, с които се маркират граници на фрагменти от действителността и на времеви отрязъци. В езиковата памет се съхранява общото им значение, срв. *тоягата има два края*; *палка о двух концах*; *kij ta dwa końce*. Когато всичко е ставало за първи път, е *началото на всички начала*. Гранични точки на фрагмента и на целия пробег на явленията са: *от край до край*; *от единия до другия край*; *от край до конец*; *из конца в конец*; *в оба конца*; *od końca do końca*. Във фразеоло-

гията доминира названието на крайната точка: *едва свързва двата края; концы с концами сводит; концы в воду; ledwo wiąże koniec z końcem; zawiązać węzeł, a końce utopić w wodzie; zacząć od cieńkiego końca* и *обръщам дебелия край*.

Когато цикличността се пренася върху линията на времето, от кръговрат и вечност се преминава към необратимост и разчленяване на отрязъци в безкрайността. В линейния модел началото и краят се различават и като точки в пространството и като фази от протичането на действието. В по-новия семантичен пласт на двата концепта се засилват съответствията между пространствения и темпоралния профил. От егоцентричната начална нулева точка, в която *сега* се намира говорещият, той разчленява времето на минало (в паметта) и на бъдеще (като очаквания). Но най-важна е промяната на посоката – напред към бъдещето, а не към миналото, където са раят, предците, предшествениците, предтечите.

Определянето на изходната точка (ablativ) и на крайната (allativ) по маршрута на движението изисква знание за движещия се предмет и за целите на движението. Началото и краят се свързват с различни денотати – човек, природни обекти, дейност, мисъл, изживяване и т.н. Представата за времето, което съвпада с човешкия живот, поражда сравненията с път: животът е като линия, но и като цикъл, в който влизат раждането, детството, младостта, старостта и смъртта. В цикличното време началото отговаря на аналогичния обект от предходния цикъл, в линейния модел началото е свързано с предходното, то е граница, от която започва ново качество, т.е. отделя се един обект от друг както река от извор. Краят е ограничителна точка, която завършва нещата, света, живота на човека, срока на съществуването на природните обекти и на артефактите. Край на референта, който се изчерпва, разрушава се или умира.

В пространствената семантична структура x се движи от y до z се осветява агенсът:

x се намира в изходната точка y ;

x се премества от y към z ;

x се намира в крайната точка z .

При свързването на времето със състоянията и събитията се осъзнават значенията 'продължителност' (колко дълго) и 'повторителност' (колко пъти). В славянския концепт за времето описваните в изречението ситуации се подреждат върху темпоралната ос като предходни/следходни според начина, по който протичат. Точката на присъствието на говорещия се премества по линията на времето и той

откроява фази от развитието на действието. С двете си фази (начало и край) действието получава значение в бъдещето, а в сегашния момент то е нелимитирано и комуникантите го виждат в неговото протичане. Започването и завършването на събитията и състоянията се извеждат от семантични структури в метафоричния профил. Те отварят позиция за задължителен събитийен аргумент:

x започва/свършва да *пее*:

'*x* пристъпва към началната фаза, която отваря място за предикатната структура *пее*' и

'*x* достига крайната фаза, която е отворила позиция за събитийния аргумент'.

Когато началото и краят се открояват като фази, тогава те са синонимни с глаголите *започва* и *свършва*. Във всички славянски езици началната фаза се назовава само с префиксални глаголи: *започва*, *начинать*, *zaczynać*. В зависимост от конкретната семантика на някои дейности началната им фаза се денотира с други лексеми: *завързва се бой*; *завихря се скандал*; *поднятъ тревогу*; *возбудить процесс*; *wszczynać śledztwo, klótnię, bunt...* Българският глагол *свършва* // *завършва*, обозначаващ крайната фаза, съхранява в етимологията си посоката на движението към върха, т.е. до края, напълно, изцяло. В новополския език този глагол вече не се среща, в руския е книжен синоним на *сделать*, *заклучить*, а в чешкия *vršit* има стеснено значение – 'прави връх на нещо; препълва'. Стеснено значение, синоним на смърт, край на човешкия живот има полският дериват на *kończyć* – *konać*. Фазите се отделят от предикативното съдържание и стават негов семантичен параметър също както другите модификатори, които информират за интензивност, каузативност, кратност и др. Двете фази са значения в много категории: началото се свързва с причинността, а краят – с резултативността и тогава получават семантична специализация, различаваща ги от началото и края като граници на нещата: *Ако разговорите стигнат до завършек, резултатите ще бъдат оповестени*.

Като точки и като фази началото и краят се намират в полето на наблюдателя и той решава дали става въпрос за края на *x*, или за началото на *y*: *Винаги нещо свършва и нещо започва*.

Пространственият и темпоралният профил на понятията начало и край са граматикализирани в славянските езици (Георгиева 2004), но в техните лексикално-фразеологични изрази средства се явяват допълнителни семантични признаци, които формират нов профил на когнитивната база. Той обединява оценката от страна на участниците в движението на света и на времето, в което се вмести събития и

състояния и което човекът преживява. Повече нови семантични съставки се явяват в метафоричния модел, в който началото и краят на света са белязани от първоначалното събитие (Сътворението) и от последното (Страшния съд). В християнската идея краят на времената и райт са в бъдещето. Краят е очакван със страх, но и с утеха, защото поставя началото на ново състояние – вечността.

Отдалечеността и неопределеността на бъдещето пораждат отрицателни конотации в края: *няма край* – 'нещо е много голямо или продължава прекалено дълго'; *краят не се вижда*; *на какъв край ще излезеш*; *къде ще му излезе краят*; рус. *без конца*; *худой конец*; пол. *maru koniec*; *wyszło mi na zły koniec*; *mile złego początku, lecz koniec żalosu*. Засилва се чувството за преходност, мимолетност, катастрофичност. Възклицанието *koniec świata* е израз на най-страшното преживяване от хаоса, който ще настъпи, когато дойде краят на света. Там, където свършва светът, е краят на живота на човека: *навива му се конца* ('минават дните на живота му'); *откъсва му се конца* ('умира'). В тези диалектни фразеологизми и в дериватите *кончина*, *конечен*, *безконечен* е запазено старото значение на *конец*. В линейния модел краят е установен, необратим, категоричен, изключителен и последен. Метафоричните преноси в дериватите *краен*, *окончателен*, *окончателно*, *крайност* силно диференцират новите компоненти, подчертаващи оценката за необходимостта и важността на края: *крайно време*; *в краен случай*; *крайни мерки*; *крайни идеи*; *окончателно решение*; *стига до крайност*. В полския *końcowy* и *pośledni* заемат последното място, а преносните значения за оценка се явяват и в синонима *ostatni*: *w ostatecznym razie*; *w ostateczności*; *ostatnia godzina*; *do ostatniej kropli krwi*; *do ostatniego miejsca*; *do ostatka*; *wymyślać kogoś od ostatnich*.

Картината на края на света и на времето е по-наситена и мрачна в глаголната лексема *свършва*, която означава цялостно изчерпване, пълна реализация на денотата, срв. *завършен глупак* – 'завършен отвсякъде, по всички направления – и хоризонтално, и вертикално' и *това е върхът* – 'оценка в най-висока положителна степен, т.е. до върха'.

Когато краят на движението води до реализация на действието, той не е вече само катастрофален. Човек може *да постави край*; *да му отпусне края* ('да престане да се стреми към целта'), *да му изтърве края* ('да загуби контрол, да не се справи'). Краят се превръща в успешно завършване на нещо: *излизаме на добър край*. Краят е важен и определящ за всяка човешка дейност: *не е важно как започваш, а как свършваш*; *конец делу венец*; *koniec wieńczy dzieło*; *w każdej rzeczy patrz końca*.

В езиковия концепт начало дериватите, свободните и фразеологичните съчетания внасят положителни конотации. След него винаги има нещо: *ciąg dalszy nastąpi*. Началото е развитие напред и този нов семантичен признак е тясно свързан с темпоралния план на бъдещето. Началото е белязано с човешка активност, то е обнадеждаващо и оптимистично. Изходната точка, от която започва движението, развитието и животът, е важна, определяща и съществена: *начинанието* и *починът* са позитивно определени, *доброто начало* у човека е силно, *човек застава начело*, т.е. в самото начало, пред всички, на първо място. Ценностните конотации се засилват чрез синонимите *нов* и *първи*: *началото на любовта* е като новата или първата любов. Началото е трудно като движението напред, но когато започваме някаква дейност, сме изпълнени с оптимизъм и увереност в положителните резултати: *полагаме ново начало*

Началото се свързва с раждането, *зачатието*, зародиша, има и момент на сакралност, идващ от Бог и Сътворението на света.

В дериватите и в съчетанията на лексемите *начало* и *конец/край* най-активни са семантичните компоненти за оценка, внасяни от субекта. Той определя с точност началната и крайната точка, времетраенето на фазите и ги натоварва със своите преживявания, предчувствия и интуиция. Часовникът е един от символите на нашето време. Това инструментално боравене с времето е резултат от активността и рационалността на субекта. Той разполага/не разполага с времето, има го за своя собственост, която цени извънредно много. Започването и завършването на дейността могат да се планират и тогава краят е очакван: *достигам до успешен край; dotrwać do końca*.

Лексикалните и фразеологичните показатели на концептите начало и край служат за изразяване на най-важните семантични признаци на времето, сред които е и оценката на това, което е в най-тясна връзка с живота на човека от раждането до смъртта, от *зачатието* до *кончината*.

ЛИТЕРАТУРА:

- Арутюнова 1997:** Арутюнова, И. Д. Время: модели и метафоры. // *Логический анализ языка. Язык и время*. Москва, 1997.
- Вежбицка 1991:** Wierzbicka, A. Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracja w różnych kulturach. // *Etnolingwistyka*, № 4. Lublin, 1991.
- Георгиева 2004:** Георгиева, И. *Темпоральные предлоги в русском и болгарском языках*. София, 2004.
- Токарски 1993:** Tokarski, R. Słownictwo jako interpretacja świata. // *Encyklopedia kultury polskiej XX w.* Т. II. Warszawa 1993.

JAK BULGARZY SCHRYSTIANIZOWALI BAJKI EZOPA?

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

W literaturze bułgarskiej pod pojęciem *Езопови басни* kryją się zarówno przekłady bajek Ezopa, jak i oryginalne utwory autorów bułgarskich wzorowane na jego twórczości. Rozróżnienie ich za pomocą samej nazwy jest tym trudniejsze, że bułgarska ortografia (inaczej niż ortografia polska) nie przewiduje możliwości stosowania wielkiej litery w nazwie o charakterze posesywnym. Przyznać jednak należy, że w ostatnich kilku latach w pracach bułgarskich autorów pojawiają się dwa terminy *езопови басни* i *басните на Езоп*.

Ponieważ rodowód bułgarskich bajek Ezopowych znacznie różni się od tego, co znamy z literatury polskiej – na początek kilka uwag gwoli przypomnienia.

Ezop, żyjący w VI w. przed Chr. na pół legendarny grecki pisarz z Frygii, pozostał w pamięci pokoleń jako autor bajek i twórca tego gatunku, chociaż do czasów nowożytnych nie zachował się ani oryginalny zbiór bajek Ezopa, ani ich adaptacja dokonana przez Demetriusza z Faleronu (IV/III w. przed Chr.). Przypisywane Ezopowi bajki – głównie zwierzęce o charakterze moralizującym i satyrycznym – znamy przede wszystkim z wierszowanych przeróbek rzymskiego poety Fedrusa (I w.), który uzupełnił bajki morałami i greckiego poety Babriosa (II w.), piszącego utwory bardziej rozbudowane, mające charakter narracyjny, ale pozbawione zwykle moralizowania. Na początku XIV w. bajki przypisywane Ezopowi zebrał Maksymilian Planudes. Ezop miał też licznych naśladowców i kontynuatorów, a nowożytne bajki opierają się w znacznym stopniu na zasobie tematów wprowadzonych w starożytności

W Polsce wątki bajkowe pojawiły się już w średniowieczu w przykładach używanych przez kaznodziejów i kronikarzy, ale powstanie pierwszych zbiorów bajek wiąże się z ogólnoeuropejską tendencją do przyswajania motywów tradycyjnych za pośrednictwem popularnych przeróbek łacińskich pióra Fedrusa. W XVI wieku w kręgu tej tradycji

powstały dwa zbiory: poetycki Biernata z Lublina (*Żywot Ezopa Fryga... z przypowieściami jego*) oraz prozaiczny nieznanego autora (*Fabuly Ezopowe albo przypowieści*). Spopularyzowane w ten sposób bajki ezopowe (choć nie nazywano ich jeszcze *bajkami*, ale *baśnią*, *przykładem*, *przypowieścią*, lub na wzór obcy: *fabula*, *apologos*, *mythos* lub *naenia*¹) od tamtego czasu na trwałe zagościły w naszej literaturze.

W Bułgarii do końca wieku XVIII bajki Ezopa nie były znane, nie rozwijało się także bajkopisarstwo (wyjątkiem była tylko ustna twórczość ludowa). I chociaż w XVI wieku w literaturze bułgarskiej zaistniało obszerne, popularne wcześniej w Bizancjum opowiadanie o życiu Ezopa (*Слово прѣмъдраго ишеъпа како бысть житие его – Тиквешки рѣкопис* 1894:164), którego autorstwo przypisuje się Maksymilianowi Planudesowi², to jednak twórczość Ezopa jeszcze długo pozostała nieznaną. Wprawdzie w XVIII wieku nastąpił rozwój bajek ludowych, ale stało się tak – podobnie jak w wypadku anegdotycznych przypowieści – za sprawą wzorców turecko-arabskich (Диневков 1990: 197). Wzrost zainteresowania antykiem i kulturą starożytną nastąpił dopiero w okresie odrodzenia narodowego. Paradoksalnie więc, kultura bułgarska, w dużej mierze wyrastająca z korzeni grecko-bizantyjskich, do końca wieku XVIII nie przejawiała większego zainteresowania starożytnymi bajkami i mitami (wyjątek stanowią opowieści o wojnie trojańskiej i legendy o Aleksandrze Wielkim obecne już w XIV-wiecznych rękopisach). Dopiero w pierwszej połowie XIX w., tzn. w okresie wzmożonego zapotrzebowania na utwory o charakterze dydaktycznym, dokonano kilku przekładów bajek. Szybko stały się one ulubioną lekturą dzieci i dorosłych, a niektóre z nich zostały zamieszczone w pierwszych podręcznikach szkolnych, przeznaczonych do użytku w nowo powstających szkołach świeckich (Николова 1995: 39–44). Obszerniejsze wydania drukiem pojawiły się w drugiej połowie XIX w. (Николова 1979: 209–221; 1983: 30–45).

Tłumaczami bajek Ezopa na gruncie dziewiętnastowiecznej literatury bułgarskiej byli kolejno: Sofroniusz, biskup Wracy (wydanie z 1802), Petar Beron (1824), Neofit Bozweli (1835), Neofit Rylski (1838; pozostały w rękopisie przekład na cerkiewnosłowiański, z niewielką tylko domieszką elementów żywej mowy), Rajno Popowicz (1854) i Petko Sławejkow (1852) – ten ostatni, zainspirowany twórczością greckiego autora, był również twórcą własnych bajek. Wspomnieć też należy o interesującym przekładzie anonimowym z 1812 r., którego autor posłużył się swoim

¹ O zagadnieniach terminologicznych w polszczyźnie zob. Abramowska 1991: 5–6.

² Na ten temat zob. Пенев 1976: 342–343.

rodzimy dialektem z okolic miasta Kiustendił (w Bułgarii zachodniej)³. Zatrzymajmy się jednak na przekładzie Sofroniusza Wraczańskiego, gdyż jest to nie tylko pierwszy bułgarski przekład Ezopa – przez wiele lat był on także najpopularniejszy i stanowił wzorzec lub co najmniej punkt odniesienia dla innych tłumaczy⁴.

Pierwszy bułgarski tłumacz, Sofroniusz, dokonał przekładu nie ze starogreckiego oryginału, ani też – jak długo sądzono – z języka serbskiego (tzn. z przekładu Dositeja Obradovicia wydane w 1788 r.), lecz z nowogreckiego tłumaczenia autorstwa Joanisa Patusasa (Αισωπου μυθοι wydane w Wenecji w 1766 r.).⁵ O języku nowogreckiej wersji bajek A. Niczew pisał: „W porównaniu z oryginałem, przekład nowogrecki jest językowo mocno uproszczony. Cechuje go elementarna fraza, a wiele zdań wtrąconych lub warunkowych zamieniono tu na zdania główne. Nierzadko napotykałyśmy też na niedbałość językową, charakterystyczną dla języka mówionego. Wyraźne jest więc przeznaczenie tego przekładu: miał on zadowolić niezbyt wysublimowane potrzeby duchowe niskich warstw greckiego społeczeństwa” [tłum. M. W-M – Ничев 1961: 59]. Rzecz jasna, taka stylistyka tekstu greckiego musiała zaważyć na języku stosowanym przez kolejnych korzystających z niego bułgarskich tłumaczy.

Posługując się nowogreckim wydaniem Patusasa, Sofroniusz przełożył 144 bajki Ezopa. Stanowią one część tzw. *Drugiego zbioru widyńskiego*, spisane w 1802 roku (karty 69-118). Po nich, odnotowując, że w tym miejscu następuje *КОНЕЦЬ ВАСНЕМЬ*, na kartach 118'-133, zamieścił Sofroniusz jeszcze 4 inne teksty, traktowane przez badaczy jako „bajki nieezopowe” (por. Цонев 1910: 407; Пенев 1933: 286). Dwa pierwsze z nich (*СМИТА И ЧЪЛОВЕКЪ ОРАЗ МЪЖЬ И ЖЕНА*) są rzeczywiście bajkami (ale takimi, których nie ma w żadnym spisie bajek Ezopa), trzeci (*ЦАРЬ И ТРИ ПАШИ НЕОВИИ*) dotyczy królowej Semiramidy, zaś ostatni (bez tytułu) jest nowym wariantem kilku opowiadań ze zbioru *Високи зміни хитрости Берттолдови* połączonych w jedną całość.

Język przekładów Sofroniusza odbiega znacznie od wciąż obowiązującej w piśmiennictwie bułgarskim tamtych czasów cerkiewszczyzny – składnia tekstu jest uproszczona i zbliżona do składni języka mówionego (czego przyczyną jest nie tylko nowogrecki pierwowzór, o którym była mowa wyżej – wydaje się, że był to celowy

---

³ Zob. Ничев 1961: 58–66.

⁴ Na ten temat: M. Walczak-Mikołajczakowa, *Bułgarski Ezop*, w druku.

⁵ Zob. Ничев 1963:10–114. Tam także dokładna analiza porównawcza z tekstem staro- i nowogreckim.

zabieg tłumacza umiejętnie dostosowującego język do treści utworu, jego przeznaczenia i przewidywanego odbiorcy), imienne części mowy pozbawione są końcówek fleksyjnych, formalnym wykładnikiem określoności jest rodzajnik, a przymiotniki stopniowane są w sposób analityczny. Prócz tego Sofroniusz nasycił teksty wyrazami i wyrażeniami zaczerpniętymi z bułgarskich gwar zachodnich (wśród nich zdarzają się zapożyczenia z języka tureckiego i nowogreckiego, np. *dugan*, *aslan*, *hortuvam* itp.). Były to, jak już zostało powiedziane, zabiegi językowe charakterystyczne dla tego autora – przeszedł on wszak do historii jako pierwszy bułgarski autor, który potrafił zróżnicować język w zależności od treści danego i przeznaczenia utworu. Jednak to nie sam język, ale język uwikłany w treść bajek ma stanowić przedmiot naszych rozważań.

Jak wspomniano wyżej, Sofroniusz Wraczański korzystał z nowogreckiej wersji bajek. Była ona znacznie zmieniona w stosunku do starogreckiego oryginału, a bułgarski autor wniósł jeszcze do swoich przekładów kilka dalszych innowacji, mających na celu ułatwienie odbioru dzieł rodzimemu czytelnikowi. W nowogreckiej wersji dokonano już zmian najistotniejszych, które zaważyły na charakterze przekładu Sofroniusza – niektóre pojęcia zostały w niej zastąpione nowszymi, zrozumiałymi dla czytelnika z nowej epoki, a imiona wielu bogów zniknęły, ustępując miejsca chrześcijańskiemu Bogu. Najważniejszą zmianą jest rozszerzenie treści bajek, szczególnie kończących je wniosków dydaktycznych (przez Sofroniusza określanych jako *поука* i rozpoczynających się od słów *тая басен казува*, *тая басен показува*, *тая басен дума* lub *тая басен хоче да рече*), często sformułowanych w duchu myśli chrześcijańskiej.

Wprowadzenie do treści antycznych utworów chrześcijańskiej wizji świata wydaje się jedną z ważniejszych zmian w stosunku do pierwowzoru. Zobaczmy zatem jak Sofroniusz Wraczański, idąc tropem swego greckiego poprzednika, zmodyfikował panteon bogów, herosów i postaci mitycznych występujących w Ezopowych bajkach, bowiem w jego przekładzie greccy bogowie najczęściej znikają, ustępując miejsca Bogu. Imiona Zeusa czy Dionizosa znajdujemy jedynie w tych fragmentach, w których dokonują oni czynów niezgodnych z etyką chrześcijańską.

W zachowanych do dnia dzisiejszego tekstach bajek Ezopa (znanych zarówno z wersji greckiej, jak i łacińskiej) znajdziemy imiona osiemnastu bogów. Najczęściej pojawiają się Zeus i Hermes, ale bohaterami tych utworów byli także Dionizos, Afrodyta, Tezeusz, Herakles, Atena, Apollo, Helios, Tyche, Demeter, Prometeusz, Charon, Apollin, Kybele, Kronos,

Eros oraz bóg przysiąg Horkos⁶. Oprócz nich w bajkach Ezopa występują także Cyklop, Muzy i satyr oraz Boreasz (mityczne ucieleśnienie wiatru północnego), kilku wieszczów (Momos, Tejrezjasz, Tereus) i filozof Diogenes. W jednym z utworów wspomina się o wyroczni delfickiej, w innym zaś o święcie Dionizji. Z realiami świata antycznego związane są także takie terminy jak: olimpijczycy, drachmy, gimnazjarcha, retor itp.

W wyborze 144 bajek przełożonych przez Sofroniusza brakuje wielu spośród tych imion i terminów, przede wszystkim zaś brakuje wielu bajek, w których występowały greccy bogowie.

Częstym zabiegiem stosowanym przez Sofroniusza jest zastępowanie imienia Zeusa słowem Bóg. Tak dzieje się np. w bajkach: Бахчованджи и магары (40; 329/190)⁷: Єдно магары работаше на єдного бахчованджиа, и трѣдѣше сѣ много и мало гадѣше. и молаше сѣ богъ да го кортолиса богъ вѣтъ тогѣ бахчованджиа...; Говедарь и аслань (115; 83/49): Говедарь затриль єдинь телець, и тражаше го изъ гората, и като не можаше да го найде, молаше се богъ, ако мѣ покажи богъ того крадника...; Камила (138; 184/119): Єдна камила молила сѣ богъ, да и даде рога, и като е не послѣша богъ молвата... itp. Podobnie zostały zmienione imiona innych bogów i herosów, np. w bajce (Ѓ) пѣтницѣ 42; 315/188), gdzie w oryginale występuje Hermes (u Sofroniusza: Єдинь пѣтникъ чєловѣкъ, като вѣтхождаше на пѣтъ, молаше сѣ богъ, поутѣ що найде половината да подаде зарадѣ дѣшата си) czy w tekście o pchle i człowieku Болѣхѣ и чєловѣкъ (58; 424/260), gdzie w oryginale znajdujemy imię Heraklesa Єдна болѣхѣ кацнала на єдного чєловѣка на ногата, а онъ призоваль бога да мѣ помогни).

Jest zatem rzeczą oczywistą, że jeśli w oryginale greckim mowa o bogach (w liczbie mnogiej), to u Sofroniusza zawsze znajdziemy słowo Bóg użyte w liczbie pojedynczej, por. np. bajki (Ѓ) єдиномъ чєловѣцѣ що са вѣѣщаваше на бога що не бєше възможно да го стори (16; 49/28), Двоица младѣй и поварникъ (25; 301/76) czy Гарвань (98; 208/288).

W Sofroniuszowym przekładzie bajki o orle i żuku, zatytułowanej przez niego Орель и канѣарь (3; 7/3) mamy do czynienia z pewnym zaskakującym i karkołomnym zabiegiem. Sofroniusz pisze: и Орельт

---

⁶ Łatwo to zweryfikować w oparciu o polskie wydania bajek: *Bajki Ezopowe* 1961; Fedrus 1999; *Ezop i inni* 2006.

⁷ W nawiasach podaję numery bajek wg przekładu Sofroniusza oraz wg najbardziej znanych europejskich wydań naukowych, tj. Halma i Hausratha: Halm [red] 1852 (wydanie zawiera 426 bajek i obejmuje bajki rozproszone); Hausrath [red].

ЗАКЛИНВАШЕ ГО ВЪ БОГА ДІ'А, a nieco niżej także: И СНЕСЕ ПИЦАТА СИ ОУ ИВЛАТА НА ДІ'А БОГА. W bułgarskim przekładzie pojawia się zatem dość tajemnicze i trudne do zrozumienia imię bóstwa (w przekładach polskich w tych miejscach znajdujemy imię Zeusa). Z oryginałów starogreckich, a także z ich nowogreckich przeróbek wnioskujemy, że rzeczywiście mowa tu o Zeusie, lecz jego imię, zgodnie z rekcją czasownika zostało użyte w dopełniaczowej formie. Pozostaje zatem bez wyjaśnienia zastosowany tu zabieg translatorski – trudno bowiem odpowiedzieć na pytanie dlaczego Sofroniusz pozostawił grecką formę dopełniacza, zamiast zastąpić ją ogólnie zrozumiałą formą rodzimą (czyżby znajomość greki wśród Bułgarów była wtedy aż tak powszechna i gruntowna?). Sam zabieg pozostawienia bóstwa antycznego wydaje się jednak celowy, gdyż występujący w bajce bóg nie tylko nie staje w obronie bezsilnego ptaka (zresztą swojego świętego ptaka, orła) – jest także wielce nieuważny i, chcąc uwolnić się od brudu, rozbija jaja orła, który prosił go o pomoc⁸. Nawet morał wypływający z tej bajki wydaje się niechrześcijański – mówi on bowiem o istniejącej w każdym stworzeniu (zatem i w każdym człowieku, co Sofroniusz wyraża *expressis verbis*) chęci zemsty, która prędzej czy później urzeczywistnia się w sposób nieunikniony.

W innych wypadkach bułgarski tłumacz pomija fakty związane z antycznymi praktykami religijnymi uciekając się do eufemistycznych opisów, bliższych realiom jemu współczesnym. W greckiej wersji bajki o orle i lisicy (Орелъ и лисыца, 1; 5/1) znajdujemy ustęp, gdzie w oryginale mowa o tym, że „gdy jacyś ludzie w polu składali w ofierze kozę, [orlica] zleciała i uniosła z ołtarza palące się wnętrzności”⁹. Sofroniusz nie wspomina tu jednak ani słowem o ofierze i ofiarnym ołtarzu – u niego jacyś ludzie palą po prostu ognisko na polu (орелъ фракна втгорѣ, и слезе на земапта, и оузе месо сасъ огньнѣ заедно цо пѣуха тамо близъ накой

⁸ Por. polski tekst bajki: „Orlica goniła zającą, który nie mając znikąd ratunku, błagał o pomoc jedyne, którego traf mu podsunął, skarabeusza. Ten dodał mu odwagi, a gdy zobaczył, że orlica się zbliża, prosił ją, by nie porywała jego błagalnika. Owa, z góry spojrzawszy na jego małość, na oczach skarabeusza pożarła zającą. Odtąd urażony żuk stale obserwował gniazda orlicy i kiedy tylko się niosła, wznosił się w powietrze, wytaczał jaja i rozbijał je, tak że nękana zewsząd orlica uciekła się do Zeusa (jest bowiem jego świętym ptakiem) i poprosiła go, by jej użyczył bezpiecznego miejsca do chowania młodych. Gdy Zeus zezwolił jej nieść się na swoim podołku, skarabeusz widząc to, zrobił kulkę z gnoju, pofrunął i znalazłszy się pod podołkiem Zeusa, upuścił ją. Zeus powstał, chcąc strząsnąć gnój, a zapomniawszy o jajach, zrzucił je. Odtąd, jak mówią, orły nie gnieźdzą się w porze, kiedy pojawiają się skarabeusze”; cyt. za: *Ezop i inni* 2006: 30.

⁹ Cyt za *Ezop i inni* 2006: 30.

ЧЕЛОВѢЦЫ НА НИВАТА). Podobnie postępuje tłumacząc bajkę o czarownicy ЖЕНА МАГЕСНИЦА (72; 112/56) – tam, gdzie w oryginale mowa o „odwracaniu gniewu bogów“, u Sofroniusza znajdujemy „gniew i zły los” (С) ТЪ, ДОБРЕШКЕ, ЧЕ ТЪ ДѢМАСЕ КАКО МОЖИШ ДА ОУТѢШИШЬ ГНѢВЪ И ЗЛОЕ СЛѢДЕНІЕ [...]). W bajce o kuku i żmii (Гарвань, 83; 207/130), w której pierwotnie mowa była o „Hermesowym darze“, Sofroniusz pisze po prostu o „jakimś“, o „takim” darze (ТАКОВЪЙ ЛОВЪ НАЙДОХЪ) i nie precyzuje przez kogo został on zesłany. Zaimek ТАКОВЪЙ oznaczać tu może tyle, co ‘wielki, niezwykły’.

W oryginalnej wersji bajki o oraczu, który znalazłszy podczas pracy złoto, zaczął oddawać cześć ziemi (Орачъ, 77; 101/61), pojawia się postać bogini powodzenia Tyche, strofującej oracza za to, że nie jej lecz ziemi przypisuje zasługi. Sofroniusz unika imienia bogini i na to miejsce wprowadza słowo ЧЕСТЬ (ЧЕСТА МЪ ПРІИДЕ И РЕЧЕ МЪ: В ДОБРЕШКО ТЪ, ЧО ТИ НЕ ПОУЧИТЕШЬ МЕНЕ, АМИ МОЛТА ПОЧЕСТЬ ВОЗДАВАШЬ ДРЪГИМЪ), co w języku literackim oznacza ‘cześć, honor, zaszczyt’, tu jednak zostało najwyraźniej użyte jego ludowe, gwarowe znaczenie ‘los, dola’. Tłumacz modyfikuje także sens morału, wskazując w nim na potrzebę okazywania wdzięczności tym ludziom, którzy czynią nam dobro: ТАА ВАСЕНЬ СКАЗЪВА, ПОУТО Е ПОТРЕБНО ДА ДОЗНАВАМА ОНТА ЧЕДЛѢЦЫ ЦО ОУЧИНАТЬ НАМЪ ДОБРО, И ТАМЪ ДА ВОЗДАДЕМЪ ПОЧЕСТЬ, И ДА ИМАМИ И НИЙ БЛАГОДАТЬ.

Zupełnie inaczej jest w wypadku bajki o jeleniu i winorośli (Рогачъ и лозы, 60; 127/79), której morał głosił, że ci, którzy szkodzą dobroczyńcom są karani przez boga (bez precyzowania imienia tego boga). Taki wydzźwięk nauki moralnej płynącej z bajki wydawał się Sofroniuszowi całkowicie akceptowalny, skoro czytamy u niego: ТАА ВАСЕНЬ СКАЗЪВА, ПОУТО КОЙ ОУНЕПРАВДЪВА ТОГВ ЦО МЪ Е ДОБРО ОУЧИНИЛЪ, БОГЪ ТОГО ЦЕ ГО ПЕДЕЦА.

W nielicznych wypadkach Sofroniusz używa określeń odnoszących się do świata antycznego, ale wtedy wyjaśnia czytelnikowi zastosowane przez siebie terminy. Tak jest np. w wypadku bajki Сатуръ и ЧЕЛОВѢКЪ (85; 64/35), gdzie na wstępie znajdujemy objaśnienie kim jest tytułowy satyr: ТОВА САТУРЪ ТА Е ЧЕЛОВѢКЪ, АЛА НА ОБРАЗЪ Е КАТО МАІМЪНЪ. Postać satyra nie mogła tu być zastąpiona żadną inną, gdyż w bajce tej chodzi o konfrontację postawy człowieka i jakiegoś podobnego doń stworzenia, które wprawdzie wykazuje zewnętrzne podobieństwo do ludzi, jednak nie zna ludzkiej natury.

Z podobnym objaśnieniem mamy do czynienia w bajce **Ζεϋςъ и ермисъ. Єлинските богове** (86; 136/105) – tu, jak widać, już sam tytuł został tak rozszerzony, by znalazła się w nim informacja kim są postaci noszące imiona Zeus i Hermes. Przypomnienie, że są oni helleńskimi, pogańskimi bogami jest ważne, gdyż z treści bajki dowiadujemy się, że przynoszą człowiekowi zło – z rozkazu Zeusa Hermes wlewa we wszystkich rzemieślników eliksir kłamstwa, największą miarę przeznaczając dla szewca. W kolejnej bajce, noszącej tytuł **Смига** (96, 347/213) Sofroniusz nie musiał już ponownie objaśniać kim jest Zeus. Używa więc swobodnie jego imienia, a robi to tym chętniej, że słowa boga zawarte w morale stoją w sprzeczności z chrześcijańską etyką, są bowiem bliskie zasadzie „oko za oko, ząb za ząb”. Podobnie postępuje w wypadku bajki **Магарыта** (99; 319/196) opowiadającej o osłach proszących Zeusa o ulgę w trudach. Bez zahamowań tłumaczy też bajkę o człowieku modlącym się do drewnianego boga **Человѣкъ и богъ дрѣвенный** (110; 66/284). Obie bajki – zarówno ze względu na treść, jak i na formę językową – zasługują na przytoczenie w całości.

Магарыта

По едно време на магарытата втегнало имъ живеніето въ работа, въ трѣдъ, и въ тварь що носать, и пратили едного втвѣтника на дя бога да мѣ са моли, да имъ промѣни това зло. а зефсъ хочеше да имъ покажи, како това що просать не е възможно да вѣде, и рече имъ: ето торива ще са кортолисате въи въ тая злаа пафосъ, коги оучините да потече рѣка въ вашѣа пиеоуъ. та втторива и досега, коги видать онъи едно магары като пикай, и наченать всите да пикаать, дано направать рѣка и да са кортолисать въ тая нѣжда.

Примѣчаніе

Тая басень сказѣва, поуто вса що има да прѣиде на Человѣка, не има тамо ни единъ колай, нито накой исцѣленіе.

Человѣкъ и богъ дрѣвенный

Єдинъ Человѣкъ ималь дрѣвеннаго бога оу домъ свой и молилъ мѣ са много да го оуболаары, ала онъий богъ като го не послѣшаль, разгнѣви са Человѣкъ, и фати торѣв бога за ногата, и оудари го въ землиа, и като са строши, постыпа са злато въ главата мѣ, и онъий ги Человѣкъ оузе и доумаше: ето сеги познахъ азъ како си бѣлъ ты лѣдъ и безѣмень поуто

КАТО ТѢ ПОЧИТАХЪ НЕ ХОУЕШИ ДА МИ ОУЧУНИШЬ НАКОЙ ДОВОРО, АМА КАТО ТѢ ОУДАРИХЪ И СТРОШИХЪ, ТОГИВА МА ОУЧУНИ ГОЛАМОЕ ДОВОРО.

Примѣчаніе

ТАА ВАСЕНЬ СКАЗЪВА, ПОУТО ЕДНОГО ЛЪКАВАГО И ЗЛАГО ЧЕЛОВѢКА ДА ГО ПОСИТАШЬ, НЕ ОУЧУНИАШЬ МЪ ДОВОРО, АМИ ДА ГО ПЪЗВАШЬ, И ДА ГО БЪЕШЬ, ОНЬ БЕУЕ ТОГИВА СА ПОЛЗЪВА.

Jak wynika z przytoczonych wyżej przykładów, bułgarski tłumacz miał świadomość tego, że przekłada teksty przeznaczone dla określonego odbiorcy, mającego odmienny od antycznego światopogląd, kodeks etyczny i moralność. „Chryścianizował” więc bajki Ezopa, ale czynił to w takim stopniu, w jakim odpowiadały one bułgarskiemu czytelnikowi, wyznawcy charakterystycznego dla południa Bałkanów „ludowego prawosławia“, przesiąkniętego wierzeniami i obrzędowością przodków.

Jeszcze dalej w interpretacji bajek Ezopa posunął się Petyr Beron. W piątym, krótkim rozdziale swojego *Elementarza z rybą*, zatytułowanym *Басни (темсили)*¹⁰, zamieścił on 18 bajek, których tytuły są jednocześnie wypływającymi z nich naukami, morałami¹¹. Wprawdzie zamieszczanie morału na początku tekstu, jako jego zapowiedzi (gr. *promythion*) było stosowane już przez autorów greckich, ale jest to forma wtórna. Zwykle opowiadanie sprowadzało się do trzech elementów: nakreślenia sytuacji, opisu podjętego działania oraz jego rezultatu. Morały stanowiły zaledwie niekonieczne uzupełnienie tekstu. Bajki w wyborze Berona noszą następujące tytuły:

1. Кога са насилимъ, много измъисламъ¹²
2. Всакой мѣмри за неправда-та
3. Наготви си на время-то, щото ще ти потреба
4. Който ище много, загъба и малко-то

---

¹⁰ Wydaje się, że Beron uznał, iż termin *басни* nie jest jeszcze zakorzeniony w bułgarszczyźnie, zatem należy go doprecyzować za pomocą słowa zapożyczonego z języka tureckiego¹⁰ (*nota bene* nie notowanego przez żaden z wydanych w XX w. słowników). Tur. *temsıl* oznaczało w bułgarskim ‘podobieństwo, porównanie’ (z osm.-tur. *temsıl* ‘1. porównanie; 2. przedstawienie teatralne, wydanie’; z ar. *tāmīl* ‘ts.’).

¹¹ „Jak się wydaje, morały przeważnie nie pochodzą od autorów bajek, lecz zostały dodane przy tworzeniu kolekcji. Niektóre są jeszcze późniejsze. Nieraz są banalne i mają charakter szkolny” pisze M. Wojciechowski we wstępie do książki *Ezop i inni* 2006: 7.

¹² Wszystkie cytaty przytaczam za oryginałem, wg, fototypicznego wydania Бишков, Коспартова [съст.] 2004.

5. Който слѣ мѣсли, сло намира
6. Не ици невозможни нѣща
7. Нѣкои хортсватѣ много, а не праватѣ ницо
8. Дрѣха-та не прави челоуѣка
9. Всакиѣ ище да живѣѣ
10. Всакиѣ сака себе нѣщо си
11. От лакометво-то много лошавинѣи происхождатѣ
12. Който стрѣва сло на празно дири добра причина (себепѣ)
13. Лѣкави-тѣ (шнирети-тѣ) сло намиратѣ
14. На безѣмнѣи-тѣ много минсватѣ презѣ глава-та, доде са насчатѣ
15. Който са трѣди не бѣва сиромашѣ
16. Не вѣроваѣ противникатѣ си
17. Кога си помагатѣ челоуѣцѣи-тѣ, избаватѣ са
18. Всако общество са оупаза кога согласнѣ са трѣдатѣ сички-тѣ

ЧЛЕНОВЕ

Tytuły osiemnastu zamieszczonych w *Elementarzu z rybą bajek*, a także uszczegółowienie tytułu rozdziału V pozwalają sądzić, że Beron nie traktował bajek Ezopa jak tekstów „kanonicznych” – były one dla niego jedynie tworzywem, które, odpowiednio przerobione, mogło stanowić podstawę nowego, moralizatorsko-dydaktycznego tekstu, dostosowanego do wrażliwości XIX-wiecznego chrześcijańskiego odbiorcy. Skoro zaś odbiorcami były dzieci, treść bajki wydrukowanej w Beronowym podręczniku została specjalnie dla nich skrócona i stanowiła nową, przystosowaną dla nich wersję dzieł greckiego autora. Były to więc raczej *temsili* niż *basni*. Zatem tureckie dopowiedzenie dokładniej niż tytuł rozdziału oddawało istotę i sens włączenia go do podręcznika.

Tylko kilka spośród bajek zamieszczonych w *Elementarzu z rybą* znajdziemy w Sofroniuszowym wyborze, co oznacza, że Petyr Beron posługiwał się zupełnie innym tekstem źródłowym. Najprawdopodobniej korzystał z przekładu na język rumuński – co zresztą nie powinno dziwić, zważywszy, że tam właśnie pobierał nauki i przez wiele lat pracował.¹³

¹³ N. Aretow podkreślał, że dużej części przekładów dzieł antycznych na język bułgarski dokonano właśnie na podstawie tłumaczeń rumuńskich.

Tak czy inaczej, utwory opublikowane przez Berona – choć Ezopowe – są wyraźnie chrześcijańskie w swej wymowie, zatem zanim dotarły do bułgarskiego czytelnika musiały przejść skomplikowaną drogę przemian i modyfikacji w kilku co najmniej kulturach i językach (grecki – greka bizantyńska – nowogrecki – rumuński? – bułgarski).

Chrześcijańskie w wymowie są także przekłady Neofita Rylskiego, Bozwelego i Waskidowicza oraz Sławejkowa. Inne przecież być nie mogły – ich czytelnik był wszakże chrześcijaninem i to żyjącym w epoce walk o niepodległe państwo i niezależną Cerkiew bułgarską, demonstrującym swe przywiązanie do nauki Chrystusa i do prawosławia. Pisarze, publicyści i tłumacze tamtych czasów nie mogli tego faktu ignorować – wprost przeciwnie, za pomocą swych tekstów musieli wzmacniać w swych rodakach poczucie narodowej i kulturowej przynależności.

LITERATURA:

Abramowska 1991: Abramowska, J. *Polska bajka ezopowa*. Poznań 1991.

Vajki Ezopowe 1961: *Vajki Ezopowe*, tłum. i oprac. M. Golias, Wrocław 1961.

Бижков, Коспартова [съст.] 2004: Берон, П. *Буквар с различни поучения. Рибен буквар*. съст. Г. Бижков, Л. Коспартова, София 2004.

Пенев 1976: Пенев, Б. *История на новата българска литература*, т. 1, София 1976.

Диневков 1990: Диневков, П. *Български фолклор*. София 1990.

Ezop i inni 2006: *Ezop i inni. Wielka księga bajek greckich*, przekład, wstęp i komentarz M. Wojciechowski, Kraków 2006.

Fedrus 1999: Fedrus. *Vajki Ezopowe*, tłum i oprac. P. Gruszka, Gdańsk 1999.

Halm [red] 1852: Halm, C. *Fabulae Aesopicae collectae*. Teubner, Leipzig 1852.

Hausrath [red]: Hausrath, A. *Corpus fabularum Aesopicarum*, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum.

Николова 1979: Николова, Ю. *Баснята в българската възрожденска литература. // За литературните жанрове през Българското възрождане*. София 1979, с. 209–221

- Николова 1983:** Николова, Ю. Езоповите басни и тяхното разпространение в българската възрожденска книжнина. // *сп. „Литературна мисъл“*, 1983, кн. 11, с. 30–45.
- Николова 1995:** Николова, Ю. Баснята във възрожденските учебници. // *Училищната книжнина в България през XIX в.* Пловдив, 1995.
- Ничев 1961:** Ничев, А. Български превод на Езоп от 1812 г. // *сп. „Език и литература“*, кн. 6, 1961, с. 58–66.
- Ничев 1963:** Ничев, А. Софроневият превод на Езоповите басни. // *Годишник СУ, Филологически факултет*, 1963, № 56, с.10–114.
- Пенев 1933:** Пенев, Б. *История на новата българска литература*, т. 3. София 1933.
- Цонев 1910:** Цонев Б. *Опис на славянските ръкописи в Народната библиотека в София*. София 1910.
- Тиквешки ръкопис 1894:** Тиквешки ръкопис. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, 1894, кн. 4.

ПРЕДСТАВАТА ЗА „ДРУГИЯ“, ИЛИ ЗА КУЛТУРНИТЕ МОСТОВЕ МЕЖДУ ПОЛЯЦИ И БЪЛГАРИ ПРЕЗ 20-те-30-те ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Въпреки че универсалното или общото между хората доминира над различното, маркерите на различията обикновено се вкореняват по-дълбоко в човешкото съзнание, като представата за „другия“ (различния) става елемент от личностната или общностната идентичност. Затова проучването на темата за другостта през последните десетилетия не само разширява информацията за съдържанието на българските представи за другите народи и техните страни, но и подпомага подобро ни самопознание – нещо повече, тази проблематика вече става предмет на интердисциплинарната област имажинистика и в България, по която има вече доста голям брой изследвания.

Използваните в различните проучвания източници – пътеписи, спомени, художествена литература, учебници, историография, журналистически материали и др., дават информация както за непосредствени авторски впечатления, така и за стереотипите или опосредстваните представи на българите за „другите“ или на „другите“ за нас. Образът на „другия“ е проекция на лични възприятия или обобщени представи в колективното съзнание, които отразяват особеностите му и характера на взаимоотношенията с него. Обобщеното „ние“ и „обобщеният друг“ е част от сложния процес на формиране на колективна идентичност, която се гради върху съществуващите национални, етнически и верски характеристики.

В процеса на създаването на българската национална митология през Възраждането изникват фигурите на „другия“, чрез които ние се идентифицираме и сравняваме. Така се появяват положителни или отрицателни стереотипи на „другия“: на цивилизования и висококултурния, на религиозния друг, на насилника, завистника и т.н., т.е. този образ се възприема като доброжелателен или заплашителен. И

обикновено тези, които живеят в непосредствена близост до нас, като че „пораждат по-силни негативни чувства от далечния друг“, както констатира Николай Аретов (Аретов 2008). Затова образът на западноевропейците през XIX в. е много по-положителен от образа на гърците например, с които ние се съизмерваме като съседи. За българина западноевропейецът или централноевропейецът е по-отдалеченият „друг“, с него нямаме преки сблъсъци, което се оказва решаващо при обрисовката на нашите съседи на Балканите. С постепенното отслабване на значимостта на религиозния идентификационен маркер в края на XIX – началото на XX век при изграждането на образа на другия отдалечените географски от нас чехи и поляци попадат в категорията на *престижния друг* (за разлика от съседите ни сърби или румънци) и се превръщат в модел, по който искаме да се равняваме.

1. Българо-полските взаимоотношения имат дълга история, заложена в далечното минало на двата славянски народа¹, но началото на по-засилени връзки и опити за взаимно опознаване се свързват едва с първите десетилетия на XIX в., когато възникналите исторически събития създават условия за преки контакти между поляци и българи. Присъствието на поляци на Балканите, вкл. в България, и тяхното място в обществено-политическия и културния живот през XIX в. привлича изследователския интерес и е разглеждано в много аспекти: историографски, литературен, културоложки. Точно в този период започва да се създава и колективната представа за поляците, а полски пътешественици и пребиваващите в България полски емигранти също са оставили ценни спомени за българите от този период: от тях получаваме исторически сведения за българското възрожденско общество, за революционни дейци и събития и т.н. (Бзожовски 1886; Милковски 1935; Чайковски 1862; Сокулски 1908)², както впечатления и оценки, които чрез натрупвания формират в бъдеще стереотипа за българина.

¹ В историографията е документирано, че връзките между поляци и българи датират в далечното минало (XV в.), свързани с дейността на Григорий Цамблак като Киевски митрополит и с походите на Владислав III Ягело и битката край Варна; с посещенията на видни католически дейци в полската столица Краков (П. Парчевич, охридския архиепископ Фр. Станимирович, никополския владика Филип Станиславов, чипровчанина Петър Богдан и др. (Косев 1948, Дуйчев 1971), за да търсят помощ за освобождаването на християнското население на Балканите.

² Части от неиздадени мемоари (писани на френски) на Михаил Чайковски са подбрани и дадени за печат в България от неговата дъщеря Каролина Суходолска (вж. Суходолска 1894). В тях М. Чайковски отделя десетки страници, посветени на българския народ, към когото храни огромни симпатии. Вярата си в неговото бъдеще той засвидетелства със следните редове, писани през 1870 г. непосредствено след получаване на фермана за самостоятелна българска църква: „Не знам какви ще бъдат съдбините на тоя народ,

Историческите романи с български сюжети от полски автори (З. Милковски, М. Чайковски и др.), бележките на полски пътешественици за България (вж. Иванова 2004) също допринасят за изграждане на известна представа за българите в полското общество. Преводните творби на полски автори в България, както и материалите в периодичния печат засилват интереса към поляците и тяхната култура.

2. Възможности за разширяването на българо-полските културни връзки се създават едва след Освобождението на България и след възстановяването на полската държава през 1918 г. Тогава взаимоотношенията между двете страни придобиват официален, институционален характер (Дамянова 1981, 1983: 288). Създадените през Възраждането традиции продължават плодотворно да се развиват, като бележат и етапи в своето възходящо развитие: 1.) след Освобождението на България; 2.) в периода между двете световни войни; 3.) след Втората световна война; 4.) в нашето съвремие.

Веднага с установяването на дипломатически отношения между България и Полша през 1918 г. се създава център за културно сътрудничество, а именно Полско-българското дружество в София (преди това тези функции се изпълняват от откритото през 1915 г. Полско бюро по печата³ – вж. Дамянова 1981: 110). За големия интерес към Полша говори численият състав на дружеството, което още при самото си основаване наброява около 100 души (Дамянова 1983: 288), а по-късно броят на членовете му непрекъснато расте. Сред неговите основатели са такива видни общественици и интелектуалци като М. Маджаров, проф. Б. Пенев, проф. Ст. Младенов, проф. А. Т.-Балан, проф. В. Ганев, проф. Б. Цонев, проф. П. Стоянов, А. Тошев, Д. Габе, Ст. Костов и др., а също и първият дипломатически представител на Полша в България Тадеуш Ст. Грабовски. В него членуват университетски преподаватели, журналисти, учители, библиотекари, студенти, адвокати, инженери, лекари, чиновници, художници, музиканти (вж. подробните списъци в Полско-български преглед, № 5, 20 .03.1919: 39–40; № 9, 30.04.1919, № 17), привличат се авторитетни личности, свързани с Полша. Дружеството има свой печатан орган – сп. „Полс-

---

народ с най-солидни качества, но това, което ми се вижда във от всяко съмнение, то е, че той е повикан да играе рано или късно важна роля на Балканския полуостров“ (Суходолска 1894: 468). Българските читатели се запознават също с публикуваните от Хр. Кесяков в „Периодическо списание“ (1886 г.) откъси от дневници на полски пратеници до Високата порта, издадени през 1875 г. в Краков (вж. Кесяков 1886).

³ Дългогодишен ръководител на Бюрото по печата и на Дружеството е Т. Ст. Грабовски с огромни приноси за развитието на полско-българските отношения, издава редица книги и др. материали на тази тема, за полския въпрос в Европа и др.

ко-български преглед“, съкр. ПБП, което излиза около 10 години (от 1919–1925; 1931–1935). То информира за богатата културна дейност на дружеството, публикува статии за миналото и настоящето на Полша, запознава читателите с полската литература и език, представя преводи на полски автори, както и оригинални творби, поддържа рубриката „Полският печат за България“. Друга важна инициатива на дружеството е издаването на поредицата „Полска библиотека“ (1919–1925), която има за цел популяризирането на полската литература, изкуство, история в България⁴. В Софийския университет се въвежда изучаване на полски език и литература в курсовете на професорите Ст. Романски и Б. Пенев. Във Варшава и Краков се основават Българо-полски дружества, инициатори на редица културни прояви⁵. В средата на 20-те години се сключва първият следвоенен търговски договор между Полша и България (Петрова 2004: 129). Каналите за опознаване се разширяват – размяната на делегации на правителствено и на частно равнище допринася за обогатяване на представите на двата народа един за друг. След 1925 г. българо-полските културни контакти се разширяват чрез включването на различни културни и научни институти, университети, както и министерствата на просветата в двете страни. Командироваат се български учени до Полша и на полски – до България, започва обмяна на студенти, на кореспонденти, на учителски и ученически екскурзии и т.н. Крачка напред в развитието на българо-полските отношения е подписването на спогодба за културно сътрудничество между двете правителства през 1935 г., която дава възможност за широки изяви във всички области на просветния и културния живот. (По-подробно за многостранната дейност по тази спогодба, както и на излезлите по това време публикации, вж. Дамянова 1981; 1983: 295).

3. За засилените полско-български научни връзки в периода между двете световни войни говори и фактът, че в полските университети (предимно в Ягелонския университет, най-стария център по българистика в Полша) специализират или работят редица български учени като Б. Пенев, Хр. Вакарелски, Ст. Илчев, Хр. Кодов, Л. Андрейчин, П. Динеков, К. Куев, Е. Георгиев, К. Мирчев, И. Леков и др. (вж. Русек и др. 2002; а също Русек 2002; Русинов 1995). Известни са и приносите в изследванията върху българския език на видни полски

⁴ В тази поредица в резултат на съвместната дейност на Б. Пенев и Д. Габе излиза антология на полската поезия под заглавие „Полски поети“ (1922 г.).

⁵ Плод на тази дейност е изданието през 1927 г. от Варшавското дружество първи брой на неговия орган „От Висла до Марица“.

учени като А. Калина, Я. Розвадовски, Ст. Слонски, В. Ташицки, М. Малецки, Т. Лер-Сплавински и др. (подробна библиография на изследвания върху техните трудове вж. у Куцаров 2002).

В началото на ХХ в. рецепцията на чужди литератури в България е осъзната национална задача, в литературния живот настъпва търсене на определен тип ценности отвън и е нов момент в развитието на литературното съзнание. Този процес се свързва с откриване на модели и образци, които да бъдат внесени в българската литература, за да разширят литературната образованост сред българската интелигенция, да послужат като своеобразен изпит за подготвеността и възможностите както на книжовния ни език, така и на тепърва оформящата се група от професионални преводачи (Панова 1989: 194). Честата практика през Възраждането да се превежда през втори език отстъпва място на превеждането от оригинал.

Съществуващите традиции в издаването на полска художествена литература в България и на българска в Полша се засилва след подписването на културната спогодба между двете страни в периода между двете световни войни. Рецепцията на полската художествена литература и изкуство в България през този период се засилва: изникват нови интересни лица на български и полски творци, които намират радушен прием сред културната общественост на двете страни. Но стремежът към взаимното опознаване не се концентрира само в областта на литературата и културата. Познавателният процес включва създаване на представи за другия също в обществено-политическия, стопанския и битовия живот на поляци и българи⁶. В него по много успешен начин се включва и сп. „Полско-български преглед“, на чиито страници се публикуват материали, разкриващи различни страни не само от официалния, публичния живот, но и от всекидневието. Именно тези публикации, свързани с представата „за другия“, ще бъдат предмет на настоящия доклад.

Следосвобожденското поколение интелектуалци дълбоко осъзнават необходимостта от културни образци, които да се впишат в самобитната национална култура и да я издигнат на по-високо равнище. През 20-те – 30-те години става истинската, голямата среща на двете култури, която има своите посредници от българска страна в лицето на Б. Пенев, Ст. Младенов, Д. Габе, М. Маджаров, Б. Йоцов, Хр. Си-

---

⁶ Славянското дружество също допринася за разширяване на знанията за Полша чрез своите издания „Славянски глас“, „Славянски календар“, „Славянски вести“. Публикации за Полша могат да се намерят и в тогавашните ежедневници „Мир“, „Народ“, „Дневник“ и др.

лянов, Н. Бобчев, Ст. Бобчев, и др., а от полска – д-р Тадеуш Станислав Грабовски (от Краков), проф. Тадеуш Грабовски от Познан, Й. Гжегожевски, Х. Батовски и др. Образът на полската литература, изграждан в предходното столетие спорадично и непълно, постепенно се разширява с имената на нови автори, произведения, проблематика. За това допринася изучаването ѝ в специалността „Славянска филология“, благодарение на което в България израстват професионално подготвени специалисти.

В това отношение Б. Пенев отбелязва многократно, „че поляците биха могли да ни служат за образец в много отношения“ (Пенев 1923: 198), но от позицията на интелектуалец, естествено е насоката в изграждане на общественото съзнание той да търси в хуманитарната ниша, а именно литература, изкуство, просвета. Ученият дълбоко вярва, че опознавайки полската култура, в която присъстват „елементи от морално естество“ (Пенев 1924: 102), българите ще открият път и към себе си. Интересът му към полския романтизъм го води към задълбочени сравнителни анализи, в които посочва онези качества в полската поезия, които липсват на българската, а именно: „одухотвореност, философска и религиозна глъбина“, нравствена извисеност. (Пенев 1924: 102). Принос за създаване на положителни нагласи при възприемането на Полша през 20-те години има и творчеството на Б. Йоцов, Ст. Младенов, Д. Маджаров и др. Романтично настроените и възторжени почитатели на полската литература и култура създават благоприятни условия за рецепцията и трасирането на определени литературни модели от Полша. Засилва се преводаческата практика, във всеки брой на списанието се отпечатват откъси от творби на А. Мицкевич (поемата „Пан Тадеуш“ в превод на Хр. Кесяков), „Иридон“ на Зигмунд Крашински, разкази на М. Конопницка, части от романа „Кръстоносци“ на Х. Сенкевич и др.⁷

Освен автори от епохата на полския романтизъм започват да се превеждат и тогавашни съвременни автори. Така се появяват творбите на Вл. Реймонт, Ст. Жеромски и други полски автори в превод на български език. По същото време в Полша се превеждат стиховете на Д. Дебелянов, Е. Багряна, Д. Габе, Хр. Смирненски, разказите на П. Ю. Тодоров, Й. Йовков, Елин Пелин и др.

⁷ Според данни на полския пълномощен министър в София А.Тарновски от началото на ХХ в. до 30-те години са преведени 80 полски произведения, като едни от най-превежданите автори са Ст. Пшибишевски, Х. Сенкевич, К. Тетмайер (вж. Петрова 2004: 135).

4. Въвеждането на българина в естетическата и духовната парадигма на полската култура освен по линия на литературната рецепция се осъществява и чрез изкуството. Публикуваните очерци по изкуствознание, рубриката „Илюстрации“, в която са показват платна на най-известните полски художници (напр. на Ян Матейко), информациите за проведените от Българо-полското дружество лекции върху различни области на изкуството, организирани концерти с музика от полски композитори и изпълнители създават подходяща среда за положителни нагласи в българската интелигенция.

Целта на списанието е да създаде представа у българина за духовната и материалната култура на Полша: история, култура, изкуство, образование, религия; държавно устройство, политическа, обществена, стопанска дейност.

Чрез поддържаните постоянни рубрики *Из икономическия живот, Българи и поляци, Из литературата, Илюстрации* списанието се стреми да обхване всички области от живота на полската общество. Обикновено в съдържанието на първо място се публикуват материали за политическото състояние и за икономическото развитие на Полша, местата за рекламни материали съдържат обявления за дейността на полски търговско-индустриални фирми, отпечатват се статистически данни за развитието на различни промишлени отрасли и за селското стопанство, информация за панаири в Познан и Лвов и др. Всички тези публикации насочват възприемателните нагласи на българския читател към полските реалии, експонират положителния пример от далечната славянска страна, разкриват възможности за предприемачески инициативи и перспективи за сътрудничество в различни области на стопанския живот.

Видно място заемат и статиите за дейността на правителството, отразяват се политическите дискусии, състоянието на икономиката и др. Широко се представя социалният живот, специално място се отделя на положението на жената в полското общество, участието ѝ в сферата на политиката, образованието, културата (вж. статията „Жената в Полския сейм“ от В. Космовска (№ 20 от 01.10. и № 21 от 10.09.1922)). На правителствено и неправителствено равнище се поддържат различни инициативи като обмяна на специалисти в различни области: частен бизнес, култура, изкуство, образование, наука и др. Съответно тези теми заемат постоянно място в списанието⁸.

---

⁸ В областта на езикознанието особено ценна е статията „Трудове на поляци върху българския език“ на Витолд Ташицки (№ 23 от 01.10.1922: 183–184); в преводаческото дело – „Едно бележито произведение на полския гений в български превод“ (трагедията

За политиката по разширяването на културните връзки между поляци и българи красноречиво говори фактът, че ПБД изпраща за половин година в Полша Дора Габе, „за да подготви почвата за една по-сериозна дейност“ (ПБП, № 14, 1922: 111). И наистина тя блестящо се справя със задачата: чрез своите литературни лекции („сказки“), които изнася по покана на БПД през 1922 г. в Полша (в градовете Варшава, Познан, Краков, Лвов и др.), успешно моделира представата за българския културен образ⁹. През целия си престой поетесата непрекъснато пътува из страната и установява контакти с полския културен елит, представя българската култура, изнасяйки лекции за България на различни места, отпечатва материали в полския печат, основава Българо-полски комитет във Варшава (който следва целите на ПБД в София) и др. В материалите „Сказка за България в Полша“, „Гостенка от България в Познан“ Т. Грабовски, проф. от университета в Познан (№. 21 от 10 .09. 1922, с. 167) дава висока оценка на ролята на Д. Габе за популяризирането на българската литература в Полша и на полската в България. Авторът отделя внимание на съставената от поетесата антология на полската поезия, в която е включила както класици, така и съвременни поети (Словацки, Красински, Норвид, Асник, Конопницка, Тетмайер, Виспянски, Капрович, Ридел, Пшесмицки, Мицински, Жулавски, Слонски, Виешински). „Преводите ѝ са верни и не се губят в тях нито пластичните, нито ритмичните ценности.“ (с. 168). Лекцията на Дора Габе в Познан е била изключително въздействаща върху студентите. В „Газета Варшавска“ (№ 100 от 11. 04. 1922.) помества втората лекция на поетесата, посветена на Ив. Вазов.

Съдиш от Ст. Виспянски) (ПБП, № 3 от 10 02. 1922: 22-24) от Ст. Младенов; Владислав Ст. Реймонт – „Зов“, откъс от книгата *Зад фронта*; Зигмунт Сарнецки – разказа Вълци; „Вълци“ от З. Сарнецки (№ 7, 1922: 54–56) в превод на Ан.Ганчева. Списанието поддържа специална рубрика *Поезия в оригинал* (подготвил Б. Пенев), което подпомага рецепцията на полската поезия: Adam Asnyk (1838–1897) – *Dziwny sen, Nie mów!...*, *Uwielbienie* (№ 3, 1922: 24); Kazimierz Tetmajer – *O sonecie, Królewna* (№. 22, 1923: 172); Ст. Конарски – *Eraminonda* (№ 27, 1923: 212); поместват се откъси от капиталния труд на Л. Ридел *История на Полша за всички* – за крал Ст. Понятовски (№. 7, 1922); за Ноемврийското въстание (№ 17, 1922) и др.

⁹ За интереса към българо-полските-културни отношения говори фактът, че лекцията ѝ във Варшава е посетена от „най-видните варшавски писатели и обществени дейци, между които самият Вл. Ст. Реймонт, поетите Л. Стар, Х. Дембицки, пристигналият специално по този повод ректор на Лвовския университет – големият полски поет Ян Каспрович, а също така представители на полското външно министерство, на дирекцията на печата и на Министерския съвет, от различни културни и научни учреждения, българската, югославската и румънската легация във Варшава (ПБП, № 7, 1922: 51).

В ПБП своевременно се превеждат и отпечатват материали от полската преса, които информират българската читателска публика за значими културни прояви с българско участие. Така напр. в №. 17 (1922), списанието отпечатва статията на полския поет Здислав Дембицки „Полската поезия в България“ (135–136). Тази статия е не само информативна, тя очертава задачите за развитие на полско-българските отношения за десетилетия напред. В нея се отразява желанието на полската интелигенция по-отблизо да опознае българската култура и нейните представители. Авторът отбелязва излизането на антологията на полски поети в България, като „грамадна крачка напред в опознаването на полската поезия“ и „е дала на своите съотечественици поглед върху основните линии в развоя на полската лирика от Мицкевича до наши дни. ... самият факт, че тя е засегнала всички съвременни поети ... придава на труда ѝ непреходна стойност, не само за българите, но и за нас. За полската лирика това е придобиване на нов терен, – и нека не се надяваме – не само за днес.“ (с. 135).

За нарасналия интерес към България красноречиво говори помещеното от редакцията на ПБП съобщение, в което няколко полски списания – „Świat“, „Tygodnik Ilustrowany“, „Wiek XX“, „Przegląd Współczesny“, „Bellona“, „Ponowa“ отправят покана към българските журналисти, писатели, изобщо към интелигенцията за журналистически материали. В него се посочват областите, от които полските читатели се интересуват: 1. Съвременни обществено-политически условия на страната, отношението на народа към управляващата династия, най-близко историческо минало; 2. Следвоенният живот в България; София като нейна столица; Животът в други по-големи градове; Българското село; Скъпотията в България; Отношението към поляците и към Полша; 3. Просвета и неграмотност; Народни и средни училища; Академия на науките; Университетът и неговият потенциал; Други научни учреждения; 4. Съвременната българска литература, Роман и поезия, съдържание на най-интересните произведения, литературен живот, българският театър, народните драми, трагедия, комедия и фарс, оригинални пиеси, актьори; 5. Музикално развитие на България. Народната песен и музика; Най-важните художествени произведения. Композитори и композиции. Опера, оперета и филхармония. 6. Пластическото изкуство в България. Живопис. Скулптура. Резба. Декоративна индустрия. Галерии, музеи, сбирки.

На страниците на ПБП редовно се отпечатват информации за организирани изложби в София и в страната¹⁰. Изложбите и концертите, представленията от полски музиканти и певци (Аргасински, Венгжин), от актьори (Френкел), балетисти и др. (ПБП, № 7: 52) не само целят разширяване на познаваемостта, свързана с Полша, но съпоставяйки културните реалии, българинът да осмисли, да осъзнае близостта си с полския народ: „българското общество ще има случай да се запознае с най-характеристичните черти на полския селски народ, неговата архитектура, изкуство, носии, строежи, обичаи и пр., толкова сродни с тези на българския народ“ (ПБП, № 7: 52). Отпечатват се творчески биографии на видни представители на литературата, културата и изкуството (Ян Матейко, великият композитор Фр. Шопен).

В списанието намираме информация за съдбата на полски семейства, намерили убежище в България след въстанията през XIX в. Техните деца, родени и отраснали в България, допринасят много за развиване на българо-полските отношения¹¹.

5. Образът на българина в представите на поляка се гради главно на основата на сходната историческа съдба, нравствени ценности, близки за характера на двата народа: „И българите, както и ние, са народ земеделски; техните народни традиции, прочее, се свързват също тъй неразривни с земята, както и нашите. Това едно. А второ – българите обичат свободата също така, както и ние. [...] Полската поезия, която винаги е шумяла над цялото Славянство като знаме на свободата, ще бъде като така, понятна и близка за българите“ (№ 17, 1922). Най-висока оценка сред поляците получава Ив. Вазов: „Вазов е

¹⁰ Напр. изложбата на полската историческа и архитектурна живопис (април, 1922 г.), която включва изключително богата експозиция на изпратени от Полша платна на историческа тематика на почти всички известни полски исторически и военни художници – Ян Матейко, на Артур Гротгер, на художниците Вичулковски, Ябълчински, Станкевичувна, представящи историческите забележителности на Краков, Варшава, Вилнюс и др., както и 150 скици на архитектурни паметници от колекцията на варшавския архитект Ст. Ноаковски. (ПБП, № 7: 52); портрети и исторически платна (на Т. Айдукевич и А. Пьотровски, на последния е картината „Баташкото клане“). За разширяване на представата за Полша и поляците допринасят и етнографските експонати от Краковския етнографски музей.

¹¹ Такъв пример е семейството на Юлиан Возницки, участник в Януарското въстание през 1863 г., осъден на заточение в Сибир, който след заточението се заселва в Русе. Неговият син Станислав Возницки (роден в Русе през 1897 г.) се издига до положение на уважаван индустриалец и предприемач, меценат на културата и член на ПБД. Неговите интереси към историята и литературата го правят ценен сътрудник на периодичните издания, в които изпраща материали за Полша и за България, с които обогатява представата за „другия“ (ПБП, № 7: 51).

дал на своите събратя голяма поезия и голямо изкуство, запалил е техните стремежи към високи идеали. [...] Наричайки живота си „жива история“, свързва го неразделно с историята на народа, на когото е бил ревностен, любящ и верен син“ (ПБП, № 17: 136).

В ПБП се отпечатват полски материали, които съдържат признанието, че България и българите са малко познати на поляците, но същевременно и една увереност, че българската интелигенция генерира оригинални идеи и интелектуална енергия, за да ги осъществи: „Мъчно е за чужденеца да оцени какви са потребностите на българската душа и кое ще бъде най-насыщната храна за нея. Но като се вгледаме в това, кое и как е било преведено от г-жа Пенева, дохождаме до заключение, че българското общество стои в културно отношение много по-високо, отколкото ние тук си представяме. И обхваща ни особен срам, че не познаваме достатъчно съвременна България, нито страната, нито хората, нито нейният духовен живот, нито художествените ѝ стремежи, които обаче съществуват. Българската литература, това за нас са предимно имената на Иван Вазов, вече покойник, и Петко Тодоров. Освен тях, ние не знаем почти никого. А пък там се буди живот нов, интересен, отекват почти всички европейски течения, създава се изкуство самобитно, интересно, притежаващо решително перспективи за развой, нещо повече – облегнато е на едно минало, за което пък изобщо нищо не знаем. Също и старинната българска иконопис, а особено фреските, открити наскоро в стари манастири и черкви, ще да имат стойност голяма и твърде рядка. Всичко това ни убеждава в нуждата да свържем по-близки културни сношения с България. Някой от нас трябва да отиде там, трябва да се запознае с този живот, да го разгледа и оцени. За полските артисти от всички области на изкуството това е едно поле за интересни наблюдения. А страната е хубава. Високи планини, стрелнати в небето, и долини, разцъфнали в рози.“ (№ 17, 1922).

И наистина преките впечатления от България (най-вече по време на учителските екскурзии и различните по характер делегации) обогатяват представите на поляците за страната и народа ни¹². Съответно ПБП превежда отпечатаните в Полша материали¹³.

---

¹² „Тези две седмици, прекарани в България, са оказали влияние колкото цели години книжна пропаганда“ З. Михаловски (директор на гимназията)(ПБП, 1923, № 19 от 01 авг., с. 146, препечатано от в. Kurier Polski]; Вл. Галецки – Kurier Warszawski; проф. И. Костшевски, директор на Познанския арх. Музей – Dziennik Pomorski; Янина Козловска – Gazeta Warszawska; Стефания Подхорска-Околув – Kurier Warszawski, Rzeczpospolita.

¹³ Вж. напр. впечатленията от Пловдив на проф. И. Костшевски, директор на Познанския археологически музей: „От спомените, които изнесохме от Пловдив, най-силно се

Най-силна обединителна идея е идеята за славянството, за това, че двата народа са имали тежка историческа съдба. Идеята за братството и сближението между двата народа се изразява както на културно равнище (възниква движение за развиване на собствена славянска култура), така и на най-високо политическо равнище¹⁴.

Идеята за „славянската епоха“ възниква в средите на полската интелигенция, която, уморена от водещите доскоро идеи на футуризма и експресионизма, се обръща към идеалите на романтизма и классицизма, разбира се, в нов прочит. Ентусиазирани млади автори, сплотени от девиза „красота, естетика, патриотизъм“, дават заявка за възникване на ново течение в полската литература и изкуство (публи-

---

врязаха два момента. Единият беше приемът, който ни се направи в една от местните гимназии, дето ученичките ни поздравиха с марша на Домбровски на полски език, а една от тях с голяма прелест и истинска артистична ревност ни издекламира на български две творения на нашите велики писатели, а именно „Тримата Будрисовци“ от Мицкевича и „Моето завещание“ на Словацки. Възхищавахме се в гимназията и от хубавата изложба на ръчни работи от ученичките, която ни показва колко по-високо стои този учебен отдел в българските училища, отколкото в полските. Вторият момент, който се запечати в паметта ни бе вечерният прием в Collegge Francais, ръководен от отците Августинци ... От пребиваването ни в Пловдив трябва да се отбележи и разглеждането на интересният местен музей и библиотека, разглеждането на стария град, дето се възхищавахме между другото и от една от портите на старият Филипопол, датираща още от римски времена. Посетихме и няколко стари частни къщи с оригинален строеж и богата декорация на вътрешността и се упивахме от чудния изглед на скалистия хълм на който се е намирала преди византийската крепост“ (в. Dziennik Pomorski). **Я. Козловска:** „Със съжаление си тръгнахме вечерта от Пловдив: колко повече ни привлича и интересува той от София: разположен на хълмове, окръжен от хълмове, пълен със стари къщи, джамии, от които лъха историята на вековете, които са отминали.“ (Gazeta Warszawska); **Вл. Галецки:** Търново, старата столица на българите – българският Краков. Не зная дали има по света друг град тъй необикновено и тъй живописно разположен. Всред съвсем диви планини, на скалисти урви, спускащи се почти отвесно към извиващата се в няколко зигзаги река Янтра, като ветрило се е разположил старият град, като съновидение, като фрагмент, изтръгнат от някоя приказка. Няма в него паметници от далечното минало, защото турците ожесточено са ги унищожавали.“ (в. Kurier Warszawski). Столицата София обаче не оставя ярки впечатления обаче: „Градът София, който има 200 000 жители, не прави приятно впечатление. Широко улици, много площади, често незастроени – дори и в центъра на града, банални, неестетични частни къщи – всичко това придава на столицата характер на по-голям провинциален руски град от рода на Екатеринослав, Харков или Ростов на Дон... Градът е напълно съвременен, нов, в състояние на развой, без особен индивидуален отпечатък и без естетически ценности. ... столица без чувство за стил, без вкус. Такава, каквато е сега София, тя не мирише нито на Азия, нито на Европа. Тя е преходно творение, какавида, от която сигурно ще излезе пеперуда“ (БПП, 1923, № 20–21: 162).

¹⁴ В речта си пред полска делегация в София министърът на просветата Ст. Омарчевски подчертава своята вяра в славянството и отдава голямо значение на установените връзки между двата народа (ПБП, № 9–10, 1923: 73).

куват творбите си в списанията „Twórczość Młodej Polski“, „Życze polskie“, „Przegląd Warszawski“). В интересната статия „Днешният литературен момент в Полша“ (ПБП, № 31: 243) на Р. Краевски четем, че „славянските идеи стават все повече популярни в сферите на полската интелигенция”; „За започването на славянската ера изобщо се говори, като за съществуващ вече факт, като за една сила, която постепенно, но все по-несъкрушимо, се приближава и която ще даде на славянството припадащия му се глас във великия концерт на човечеството“ (ПБП, № 31: 243). Тази идея става водеща и в полската политика през 20-те години – един от ораторите от полската делегация в България заявява, че „със славянската епоха трябва да започне епохата на мира, а от друга страна – славянството да даде пример на вътрешна сплотеност и обединена творческа сила [...] за да достигне запада.“ (ПБП, № № 9–10, 1923: 75).

Развитието на българо-полските отношения през 20–30-те години на ХХ в. дава отпечатък върху представата за „другия“. На първо място – в сферата на икономическия живот се създава представата, че трудолюбието като нагласа и способност за упорита, градивна и творческа работа, е присъща черта на поляците. Реципрочно в това отношение е и представата на поляците за българите. От посещенията на българите в Полша по-нюансирани стават българските представи модернизацията на държавата Полша, за полските градове, учреждения, университети, училища, църкви, за по-добрата уреденост на градския живот, за по-голямото материално богатство, за развитата култура. Те най-често се изтъкват, когато се описват впечатления от посещенията на различни градове и добре уредения градски бит. В тях личи признанието за бърз икономически напредък, предприемчивост, създадено богатство, консолидация на обществото около идеята за просперитет.

Друга задължителна част от представите за поляците се отнасят до просветата и културата. Полша се вписва в образа на „престижния друг“, носител на по-висока култура, с когото се сравняват българите. Отбелязва се равнопоставеността, която им е засвидетелствана от страна на поляците: демонстрацията на „открита манифестация на сърдечност и възхищение от ценните качества на българския народ, и че ни за момент не се долавяше никаква сянка на великодушно снихождение от един по-голям и по-културен народ към по-малкия, изостанал в културното си развитие, поради тежки исторически изпитания“ (ПБП, № 31: 244).

Преките впечатления от организираните посещения на полски учители в България водят до извода, че в училищното дело има разви-

тие (по това време в бюджета образованието стои на трето място). На основата на сравнението на образователната система в България и Полша поляците констатираха едно предимство при българите, а именно практическата насоченост на българските учебни програми, които включват часове по трудово обучение, с което България е в крак с възприетата в Западна Европа образователна политика. (вж. ПБП, № 9–10, 1923: 74–75; № 20–21: 162). Друга хубава страна на българското образование, която се отбелязва, са добре организирани дейности по изкуствата – отличните училищни хорове и оркестри, хореографията, изработката на художествени предмети.

Етнопсихологическият портрет на българите според полските представи през 20-те-30-те години включва качествата: добродушие, кротост, сърдечност, откритост, гостолюбивост, скромност в изискванията си. Артистичността, певческите и музикалните умения на българите също правят силно впечатление на поляците. Сериозният и практичен българин, който се грижи най-вече за земята си и по-малко за политиката в отделни случаи, е противопоставен на политизирания, бърливия и шумен сърбин. Проф. Т. Грабовски отбелязва мъдростта и устойчивостта на българина в трудните условия на робството, неговата неповторима индивидуалност: „Българският народ е умеел – от зората на своето съществуване – да надвие това, което е хабяло неговото народно съдържание ... да черпи от идеите на миналото, да отблъсква това, което се е опитвало да скове неговия дух. На това именно той е държал някога своята ярко очертана индивидуалност.“ (ПБП, 1922, № 21: 169).

Националната идея, патриотизмът, връзката с историческото минало и свободолюбието на българина са особено високо оценени от поляците, тъй като тези черти правят близки двата народа. Това се изтъква в поздравителния адрес до Д. Габе от познанските студенти: „поклон пред Твоя народ, който също като нашия народ – се е стремил чрез кръв и дейност на духа към възраждане на България като най-близка наша Сестра между славянските народи.“ (ПБП, 1922, № 21: 169).

Българо-полските отношения през 20-30-те години на ХХ в. са едни от най-плодотворните в цялостното им историческо развитие. Поставени на основата на равнопоставеност и взаимна симпатия, те създават положителни нагласи и представи за двата народа, раждат творчески импулси, откриват нови теми в полето на културата. Българската и полската интелигенция прехвърлят най-важните мостове между двете държави през този период – мостовете на духовността.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аретов 2008:** Аретов, Н. Балканската идентичност в българската култура от модерната епоха (XIX–XX в.). // *Балканската идентичност в българската култура*. www.ilit.bas.bg/bi/include.php.
- Бзожовски 1886:** Brzożowski, K. Wspomnienia z Turcji // *Tygodnik Pustrowany*. 1886.
- Дамянова 1981:** Дамянова, Е. *България – Полша 1918–1941*. София, 1981.
- Дамянова 1985:** Дамянова, Е. Българо-полските културни връзки (1918–1939). // *Trzydzieście wieków Bułgarii*. Materiały polsko-bułgarskiej sesji naukowej. Warszawa, PAN, 1983, 280–299.
- Дуйчев 1971:** Дуйчев, Ив. Чипровското въстание през 1688 г. // *Сборник „Чипровци 1688–1968“*. София, 1971.
- Иванова 2004:** Иванова, Д. Страници за България в пътеписите и очерците на полския учен Станислав Чарновски. // *Българо-полски колоквиум. Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*. Филология, Пловдив, 2004. Т. 40, № 3, 339–345.
- Кесяков 1886:** Кесяков, Хр. Пътуване през Българско в 1636 г. // *Периодическо списание*, 1886, №№ 19–20, 63–70; *Стари пътувания през България на 1557-1569*. // *Периодическо списание*, 1886, № 21–22, 339–347.
- Косев 1948:** Косев, Д. Полско-българските отношения в миналото като основа за вечното братство между поляци и българи. // *Полша – България*. Сборник статии. София, 1948.
- Куцаров 2002:** Куцаров, Ив. *Славянството и славянската филология*. Пловдив, 2002.
- Милковски 1935:** Milkowski, Z. *Od kolebki przez życie. Wspomnienia*. Kraków, 1935–1936. Т. I – III.
- Пенев 1923:** Пенев, Б. Полско-български сношения. // *Полша, България и славянството – пет сказки от Т. Ст. Грабовски, А. Иширков, Н. Милев, Б. Пенев*. София, 1923.
- Пенев 1924:** Пенев, Б. Сенкевич и славянският дух. // *Полско-български преглед*, № 24, № 25, 1924.
- Панова 1989:** Панова, М. Относно някои проблеми на полската литературна рецепция у нас през първите десетилетия на XX век. // *Втори международен конгрес по българистика*. София, 1986. Доклади. Т. 13. *Превод и рецепция на българската литература в чужбина и на чуждестранната литература в България*. София, 1989, 194–199.

- Петрова 2004:** Петрова-Чомпалова, В. *Полиа и поляците в представите на българите*. Пловдив, 2004.
- Русек 2002 и др.:** *Bułgarzy na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie międzywojennym* (red. J. Rusek, W. Stepniak-Minczewska). Kraków, 2002.
- Русек 2002:** Rusek, J. Polsko-bułgarskie stosunki naukowe w okresie międzywojennym. // *Bułgarzy na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie międzywojennym*. (red. J. Rusek, W. S.-Minczewska). Kraków, 2002, 5–20.
- Русинов 1995:** Русинов, Р. *Любомир Андрейчин. Жизнен път и научно дело*. Велико Търново, 1995.
- Сокулски 1908:** Sokulski, F. *W kraju i nad Bosforem (1830–1881). Fragmenty życia i listy*. (Wstęp M. Tyrowicz). Wrocław, 1951.
- Суходолска 1894:** Суходолска, К. Българите в неиздадените мемуари на Чайка Чайковски (Садък-паша). Съобщава с кратки биографически бележки дъщеря му Каролина Суходолска. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, г. X, София, 1894, 429–468.
- Чайковски 1862:** Czajkowski, M. *Moje wspomnienia o wojnie 1854*. Warszawa 1962.

**ДА ИМАШ ИЛИ ДА БЪДЕШ –
ПО Е. ФРОМ И КОНТРА Е. ФРОМ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ЧЕШКИ,
РУСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)**

Маргарита Младенова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Интересът към изразяването на посесивно и на екзистенциално значение в славянските езици неизбежно води до анализ на двата ключови глагола – *имам* и *съм*, до тяхната изходна семантика и фило-софско осмисляне. Потенциалните възможности за интерпретацията им са големи. От една страна тези глаголи са сред най-високо фреквентните не само в славянските езици, но и в много други, особено световните езици на съвременността. От друга – те изразяват едновременно най-древни същности и съвременен светоглед. Може би затова си струва да бъдат разгледани и като израз на определен тип светоусещане, заложено още в примитивното мислене на праисторическите славянски племена.

В книгата си *Да имаш или да бъдеш* (бълг. превод Лилия Янева, ИК КИБЕА, 1996) Е. Фром разглежда означаваните с двата глагола състояния като идеален *modus vivendi* на човешките същества, а оттам и на обществото като цяло, като се има предвид, че господството или поне преобладаването на единия от двата идеала до голяма степен дава облика на съответното общество. На езиковата страна на въпроса той посвещава малка част от книгата си (43–50), където обобщава: „1. Под *съм* или *имам* нямам предвид определени качества на един субект, илюстрирани с твърдения като „Имам лека кола“, „Аз съм бял“ или „Аз съм щастлив“. Имам предвид два фундаментални начина на съществуване, два различни вида ориентация – към личността и към материалния свят, две различни структури на характера, преобладаващата от които определя начина, по който човек мисли, чувства, постъпва.“ Като езиков израз на притежателния модус на съществуване авторът разглежда „тенденцията да се заместват глаголи със съ-

ществителни“, като привежда следния пример: човек, отишъл за съвет при психоаналитик ще започне разговора по следния начин: „Докторе, *има* проблем. *Имам* безсъние. Макар че *има* красива къща, добри деца и щастлив брак, *има* много грижи.“ В коментара на тази потенциална реплика авторът смята, че „преди няколко десетилетия вместо „*Имам* проблем“ пациентът сигурно би казал „Притеснен съм“; вместо „*Имам* безсъние“ – „Не *мога* да спя“; вместо „*Имам* щастлив брак“ – „Аз *съм* щастлив в брака си“. Според Е. Фром „Аз-ът като субект на преживяването бива заместен с обекта на притежанието. Превърнал съм чувството си в обект, който притежавам, в случая – проблема. ... Този стил на изразяване показва скрито, неосъзнато отчуждение.“

Както е известно, Е. Фром е роден в Германия, а по-голямата част от живота си прекарва в САЩ и много от книгите си пише на английски. Следователно неговото езиково съзнание и използваният езиков материал са почерпани в най-голяма степен от английския и немския език. Въз основа на него той стига до извода, че съвременното европейско и американско общество живее с притежателния модус и идеалът на преобладаващото мнозинство от неговите членове е именно притежанието. Тук искаме да се опитаме да проверим как се отнасят към този модус три от славянските езици – чешкият, руският и българският, чиито носители поне в течение на XX век непрекъснато преминават в двете посоки границата между публично прокламирания битиен модус и спонтанно привлекателния притежателен модус. Използваният тук езиков материал вече е представен относително подробно (срв. Младенова 2008), но е интерпретиран семантично без оглед на позициите на Е. Фром. Да започнем с твърдението на Е. Фром, че

1. нараства употребата на съществителни за сметка на глаголите. Действително, има основания да се твърди, че изобщо в съвременните европейски езици нараства процентът на именните сказуеми, образувани с помощта на т. нар. в класическата граматика спомагателен глагол, но точно поради наличието на спомагателния глагол едва ли е основателно да смятаме, че това става за сметка на всички останали глаголи и само в полза на *има*, който в английски и немски функционира освен като притежателен, и като спомагателен глагол, или, както го определя семантичната теория за синтаксиса, предикаторизатор (срв. дефинирането на термина у Грешъл-Карлик 1998). Впрочем, различията между класическия и семантичния синтаксис изпъкват още в самите термини за назоваване на съответното име или

именна фраза – *сказуемно определение* vs. *именно сказуемо*. Вторият термин по-ярко подчертава самостоятелната функция на сказуемното име като пълноправен носител на предикативното значение. Количественото нарастване броя на предикатите, състоящи се от предикаторизатор и сказуемно име в съвременните езици обикновено се смята за проява на потребността от езикови средства, способни да изразят по-фини семантични нюанси, за които относително ограниченият брой първични глаголи са твърде многозначни и поради това недостатъчни, дори и умножени с възможностите, които представя деривацията като словообразователен начин. Така че трябва да говорим по-скоро за нарастване броя на именните предикати, предизвикано от възникването на нови семантични нюанси, отколкото за изместване на глаголните предикати. Например в българския език, както и в повечето от останалите европейски езици „има или няма проблем“ също преживя бурна експанзия през последните 2-3 десетилетия, но тя се проявява по-скоро в разширяване семантиката на името (първоначално сравнително ограничена само до ‘значим научен проблем’), отколкото в намесата на глагола *имам*, който присъстваше в подобни фрази и преди (срв. синонимния разговорен израз „Нямаш/нямай грижа“).

Но независимо от количествените оценки за нарастване броя на предикатите с участие на име или именна фраза, определено може да се каже, че то се извършва не само и дори не толкова с помощта на глагола *имам*, а изобщо с помощта на повече възможни предикаторизатори (срв. примера на самия Е. Фром, в който *имам щастлив брак* е противопоставено на *аз съм щастлив в брака си*. Както се вижда, става дума за изрази, където присъства едно и също име, а различието в конструкциите е причинено от смяната на предикаторизатора, не от непосредствена замяна на глагол с име.). Сред тях, разбира се, противопоставянето на *съм* и *имам* може да се разглежда в предпоставения от Е. Фром аспект.

2. **Този стил на изразяване показва скрито, неосъзнато отчуждение.** Това мнение на Е. Фром може да се приеме главно за случаи като цитираните от него, при които има възможност за избор между две синонимни фрази и бъде предпочетена онази от тях, в която като предикаторизатор участва глаголът *имам*. Славянските езици обаче предлагат обилен материал, при който е трудно да се открие възможност за сравнително равностойно изразяване на една и съща семантика с и без помощта на глагола *имам*. Да разгледаме определението, което дава самият Е. Фром за своя възглед: „Под *съм* или *имам* нямам предвид...“ Поне на български език е трудно да се намери равностоеен еквивалент на

имам/ням предвид, без да се употреби глаголят *имам*. Подобно твърдение може да бъде отнесено и към руската фраза *иметь в виду*, от разгледаните от нас три езика само в чешкия без особена промяна в семантиката може да се замени *mám na mysli* с *myslím*. Тук няма възможност да се спираме подробно на обилния материал с глагола *имам*, предлаган от фразеологията. Трябва да подчертаем обаче, че при нея има значителен брой семантични калки, преки заемки и интернационализми, проникнали в българския, чешкия и руския език като цивилизационни изразни средства (от типа на *имам думата*, *имам предвид* и др., както и техните чешки и руски еквиваленти), които са особено силно застъпени в чешкия материал: *mám rád*, *mám hlad*, *mám žízeň* < нем. *ich habe gern*, *ich habe hunger*, *ich habe durst*, които нямат пълни синоними в рамките на съответния език.

Връщането назад във времето, към данните, които предлага старобългарският език, показва, че още в ранната фаза от развитието на славянската книжна глагольт имѣти е **граматикализиран** като едно от средствата за изразяване на волунтативна модалност (срв. Вечерка 1985: 34–36). Анализирани от нас употреби на съвременните наследници на този глагол в чешки, руски и български език, реализирани в оригиналите на *Приключенията на добрия войник Швейк през световната война* от Я. Хашек и *Майстора и Маргарита* от М. Булгаков и съответните им преводи в трите езика показват 4 типа съвременни употреби с изразена специфична семантика – посесивна, екзистенциална, фразеологична и граматична, всичките реализирани и в трите езика, макар и с големи количествени различия между тях. При това в българския език се наблюдава развитие, пряко продължение на старобългарската волунтативна модалност, прераснала исторически във форма за бъдеще време, и то само отрицателна (от типа на б. *нямаше кой да го попита*, *нямаше кой да изцери...*), тъй като за положителната е специализирана частицата *ще* < *хощѣ*. Този тип граматикализация на значението, съпроводена с пълно изоставяне на първоначалната посесивност, очевидно трябва да бъде изключена от споменатите от Е. Фром употреби на посесивните глаголи. Подобно е положението в чешкия език с граматикализираната модална семантика за изразяване на обigatorност (от типа на ч. *Nemám, milostpane, doběhnout pro doktora? Do salutování má voják vkládat duši.*), която има паралел и в б. *че имаме да плащаме алименти*, но количествените разлики в полза на чешките употреби са големи (166 : 3 в полза на чешкия). Семантичната обособеност налага да разглеждаме от съвременен гледище

тези типове граматикализирани значения като реализация на самостоятелен глагол – омоним на изходния *имам*.

Особено интересно е развитието на екзистенциална семантика при глагола *имам*, която се оказва типична не само за българския език, но и за чешкия, въпреки че се проявява с различни преки реализации на формите на глагола. В отделни случаи се проявява и в руски:

р. <i>Имелась сцена...</i>	<i>А где же ваши вещи</i>
б. <i>Имаше сцена, закрита с...</i>	<i>Ами къде са нещата ви</i>
ч. <i>Byla tu scéna zatažená...</i>	<i>Kde máte věci</i>

Както се вижда от приведените примери, екзистенциалното значение може да бъде изразено с помощта на глагол *имам* или *съм*, а в руски то е едно от основните, които се изразяват чрез специфичните за него безкопулни изречения, и с това го отличават от останалите славянски езици. Докато в български използването на *имам* за изразяване на екзистенциално значение е развило специфична универсална употреба на формата за 3 л. ед.ч. (*има*), в чешки със същото значение се използват редовните спрегаеми форми, както в последния пример (срв. също примерите у Младенова 2007: 163–173). При това в конкретните дискурсни реализации, които са превод една на друга, средствата за изразяване на екзистенциално значение в чешки и български не съвпадат, т.е. ако в българския се употребява *има*, в чешкия обикновено се предпочита *být* и обратно – ако в чешкия се използва *mít*, българският преводач предпочита *съм*, или различни други парафрази, може да предпочете и безсказуемо изразяване (напр. б. *е сложена табла, а на нея филии бял хляб*).

При осмислянето на **екзистенциалното значение** и неговото изразяване с помощта на двата ключови глагола за състояние – *съм* и *имам* – не може да не се обърне внимание на факта, че исторически първичен в тази функция е глаголът *съм*, докато *имам* навлиза тук в ново време. Трудно е обаче да го интерпретираме в духа, в който го споменава Е. Фром, поне за българския език, тъй като тук формалните показатели говорят по-скоро за отчуждаване от външните същности, които формално се приписват на неуточнен външен субект в 3. л. Интересно е и обстоятелството, че при екзистенциалното значение също е висок процентът на случаите, когато от синхронно гледище говорещият няма алтернативно средство за изразяване – срв. б. *Нямаше къде да отида*, ч. *jít jsem neměl kam*, но р. *идти мне было некуда*, като в български няма възможна парафраза със *съм*, в чешки е възможно, но

необичайно да се употреби *jít nebylo kam*, докато в руски единственият възможен изказ е с *быть*.

Основното посесивно значение в трите славянски езика се изразява по различен начин – в българския и чешкия език това става с основния глагол *имам / mít*, докато в руски изразяването е безглаголно, най-често с помощта на местоимение – (*оно*) *у меня (есть)*, *оно мое*. Забележително е сходството с посочения от Е. Фром начин на изразяване на посесивността в иврит: „чрез непряката форма *jesh li* („то е на мен“)“ вм. „аз имам“. Отделен е въпросът дали именно в еврейското общество е слабо застъпена ориентацията към притежание, но някои от теориите, свързващи формирането на еврейско народностно съзнание в Европа със славяните могат да намерят подкрепа в поразителното сходство на този тип изказ с руския (срв. тезата на Векслер 1993).

В групата основни посесивни употреби можем да открием няколко семантични типа, при които също в разглежданите езици няма възможност за избор на синонимно езиково средство. Тук спада например т.нар. неотчуждаема собственост, където всъщност става дума за иманентно присъщи качества, а не за собственост в прекия смисъл на думата (напр. б. *имаше сини очи*, ч. *měl modré oči*, р. *у него были голубые глаза*). Подобен е случаят и с изразяването на различни видове заболявания, чието наличие още от старобългарската епоха се изразява с глагола *имѣти* – в нашия материал тук спадат изрази от типа на б. *имам ревматизъм*, ч. *tát revta*, р. *у меня ревматизм* и които практически също имат много малко общо с притежанието в същинския му смисъл.

Оказва се, че възможност за избор между две синонимни езикови средства има само в сравнително ограничен кръг употреби от типа на непосредствено използваните от Е. Фром примери. В разглежданите типове замени можем да открием тяхната функция на маркери на определен тип подход към действителността, които имат значение не толкова количествено, с разрастването на определено явление, колкото с появата си в определени случаи, осъзнавани като ключови. В това отношение, без да подценяваме количествения критерий, можем да кажем, че най-съществена роля играят съчетанията на *имам / mít / иметь* в основното му посесивно значение с абстрактни наименования на чувства, физически или душевни състояния (напр. ч. *mít rád* $\equiv$ *milovat*, б. *имам идея* $\equiv$ *хрумна ми*, р. *у меня желание* $\equiv$ *хочеться*), както и фразеологизми с участието на тези глаголи, които е възможно да бъдат заменени с други изразни средства, не съдържащи посесивен глагол.

ЛИТЕРАТУРА:

- Векслер 1993:** Wexler, P. *The Ashkenazic Jews: A Slavo-Turkic People in Search of a Jewish Identity*. Columbus, Ohio, Slavica Publishers 1993. 306 s.
- Вечерка 1985:** Вечерка, Р. Волонтиативная модальность в древнеболгарском. // Сп. *Palaeobulgarica*, IX, 1985, № 2, 29–40.
- Грепъл, Карлик 1998:** Grepl, M. a P. Karlík. *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia, 1998. 503 s.
- Младенова 2007:** Mladenova, M. Vyjadřování existence v češtině a bulharštině. // Сп. *Bohemistika* VII (2007), No 3, 163–173.
- Младенова 2008:** Младенова М. Глаголът *mít* / *има́м* / *иметь* в преводи между славянските езици (чешки, български и руски). // *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 249–266.
- Фром 1996:** Фром, Е. *Да имаш или да бъдеш*. София, КИБЕА, 1996. 332 с.

OD DIALOGU MIĘDZY JĘZYKAMI DO DIALOGU MIĘDZY KULTURAMI, CZYLI WSPÓLCZESNE PODEJŚCIE DO NAUCZANIA JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

Magdalena Mitrewa
Uniwersytet Warszawski

Za punkt wyjścia moich rozważań na omawiany temat przyjmuje relacje „język-kultura“ w ujęciu Stanisława Gajdy (Gajda 2008: 13–25): „Języki osadzone są w kulturze społeczności, tj. służą do komunikowania się jej członków oraz do wyrażania i kształtowania treści kulturowych. [...] Można przyjąć, że język jest narzędziem kultury, tzn. kształtuje kulturę duchową i ją wyraża, werbalizuje“ (Ibid.: 13). I dalej: „Społeczności nie żyją w izolacji, lecz schodzą ze sobą w kontakt – stykają się, komunikują się i oddziałują na siebie“ (Ibid.: 13).

Rozwijając wątek języka jako narzędzia kultury, można stwierdzić, iż relacje „język-kultura“ w aspekcie kontaktów międzyjęzykowych i międzykulturowych zaznaczone są bardzo mocno w dziedzinie glottodydaktyki. Glottodydaktyka bowiem jest tą dziedziną, w której wymienione kontakty realizują się wyjątkowo wyraźnie (na poziomie zarówno społecznym, jak i indywidualnym) – w procesie nauczania języka jako obcego jego typowe cechy uwypuklają się w specyficzny, wielostronny, wielofunkcyjny sposób na tle innych języków w kontekście ich wzajemnego oddziaływania, przenikania oraz rozwijania się w konkretnych realiach.

Te zjawiska wzajemnej zależności nasilają się w warunkach współczesnego świata, w warunkach globalizacji, które to pojęcie, jak podkreśla S. Gajda, różnie się definiuje, choć „za jedną z cech wspólnych tych definicji uznaje się tendencję do intensyfikacji ogólnoświatowych relacji (czyli kontaktów) oraz wzrost zależności między podmiotami z odległych nawet miejsc świata. Złożone zjawisko globalizacji ma wiele aspektów i obejmuje wiele procesów, które z różną logiką i dynamiką toczą się na wielu arenach, m. in. ekonomicznej, politycznej, naukowo-

technologicznej, medialno-informacyjnej, mentalno-kulturowej i językowej“ (Ibid.: 14).

Współczesne nauczanie języka (polskiego również) jako obcego można rozpatrywać w kategoriach kultury narodowej w aspekcie „obrazu świata, zawartego w świadomości ludzkiej i warunkującego ludzkie zachowanie. Jest on utrwalony w języku, stąd w językoznawstwie użycie terminu *językowy obraz świata*, który podkreśla nie tylko lingwistyczną perspektywę oglądu“ (Ibid.: 17).

Językowy obraz świata w takim ujęciu zakłada nowe podejście do nauczania języka polskiego jako obcego; podejście, które obejmuje poza zagadnieniami stricte językowymi (lingwistyczną perspektywą) także całość kultury materialnej i duchowej, w której język jest zanurzony (realia polskie, kultura codzienności, obyczaje, tradycje, uwarunkowanie użycia różnych odmian polszczyzny w różnych kontekstach) – zarówno w tekstach i ćwiczeniach, jak i w metodologii pracy nauczyciela z uczniami.

Innymi słowy, podejście autorów współczesnych podręczników określone jest zasadami tzw. komunikacjonizmu (inaczej – metodologii komunikacyjnej), który jako kierunek metodologiczny opiera się na założeniu, iż – jak to określa A. Awdiejew – „w języku nie ma ostrego podziału na jednostki gramatyczne – organizujące, i jednostki znaczące – przekazujące sens, wszystkie jednostki wspólnie organizują przekaz i biorą udział w procesie informacyjnym, który ma charakter złożony i wielowarstwowy, a każda jednostka wnosi zauważalny wkład do tego procesu“ (Awdiejew 200: 23–29).

Uznanie podobnego podejścia do współczesnych podręczników dla cudzoziemców prezentuje wielu glottodydaktyków zagranicznych i polskich. W. Tichomirowa (Uniwersytet im. Łomonosowa, Moskwa) na przykład rozpatruje tekst literacki jako „teren spotkania/zderzenia kultur“, podkreślając, że „myśl naukowa kumuluje się na badaniu czynników społecznych z jednej strony, a z drugiej – właściwościach życia kulturowego narodu, które odzwierciedlają się w faktach literackich oraz wpływają na rozwój literatury“ (Tichomirowa 2001: 215–216). P. Obućina (Uniwersytet w Belgradzie, Belgrad) patrzy na nauczanie języka polskiego jako obcego w perspektywie pracy z tekstem dramatycznym, co daje mu podstawę do stwierdzenia, iż „na samą naturę komunikacji w danym języku wpływają wyraźnie niektóre fenomeny“, z których pierwszy to „całość kultury, materialnej i duchowej, w której język jest zanurzony“ (Obućina: 169)

Na podstawie swojego doświadczenia lektora gościnnego w Sztokholmie M. E. Sajenczuk (Uniwersytet Łódzki, Łódź) stwierdza, że

„trafnie dokonany wybór wiedzy kulturoznawczej, zgodny z programem językowym, przyczyni się do osiągnięcia oczekiwanej przez studentów kompetencji komunikacyjnej i kulturowej“ (Sajenczuk: 297). A. Chrupczalski i D. Kołodziej (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin) zaś zwracają uwagę na zmianę formuły metodycznej w nowych podręcznikach, w których „potrzeba wiązania podręcznika z pozapodręcznikowymi środkami dydaktycznymi jest sprawą oczywistą”(Chrupczalski, Kołodziej: 222). J. Kowalewski (Centrum Metodyczne Nauczania Języka i Kultury Polskiej, Drohobycz) z kolei zaznacza, iż „w programie kulturowym literatura ma swoje miejsce jako część kultury“ i w celu unikania trudności w realizacji tego programu proponuje kilka założeń: „Fragmenty literackie mają być dobrane według kryterium nadrzędnego, jakim jest reprezentatywność danego fragmentu dla symboliki polskiej kultury odbitej w świadomości Polaka kończącego szkołę średnią w Polsce. Kolejne kryteria to reprezentatywność dla polskiej kultury w ogóle, adekwatność i ilustracyjność do tematu lekcji komunikacyjnej [...], uwarunkowania lokalne (twórca lokalny, temat lokalny, wspólnota doświadczeń itp.)“ (Kowalewski 2008).

W niniejszym referacie jako przykład zastosowania wwym. zasad przedstawiony będzie podręcznik, który wpisuje się we współczesny glottodydaktyczny nurt podręczników nauki języków obcych, łączący język z przesłankami kulturowymi.

Podręcznik pt. *Mówta, co chceta, czyli ściągawki z wiedzy o polszczyźnie i kulturze słowa* autorstwa Magdaliny Mitrewy i Stanisława Dubisza (Mitrewa, Dubisz 2004), który w założeniu jest podręcznikiem dla zaawansowanych odbiorców, jako pomoc dydaktyczna skierowany jest do polonistów-cudzoziemców oraz do przedstawicieli Polonii na całym świecie. Zawiera następujące tematy: gwary polskie (ludowe, środowiskowe) i polonijne, zapożyczenia z języków obcych, język propagandy politycznej, niektóre zagadnienia poprawności językowej, wyrazów niecenzuralnych w przestrzeni społecznej, tendencje i perspektywy rozwoju polszczyzny w warunkach Unii Europejskiej.

Do części językoznawczej podręcznika dołączona jest bogata antologia tekstów ilustrujących przedstawione zagadnienia językowe. Są to teksty z zapisem gwar polskich i polonijnych oraz teksty lub fragmenty utworów znanych polskich pisarzy i poetów, w których twórczości (prozie bądź poezji) można odnaleźć elementy gwarowe. Te teksty mają podwójny cel edukacyjny – ważny jest nie tylko ich język, lecz również treść, która niesie sporą dawkę informacji o kulturze, historii, tradycjach oraz życiu codziennym Polaków w różnych regionach Polski w różnych okresach

historycznych. Ich język i styl odzwierciedlają bogactwo form oraz inwencji autorów tekstów, podczas gdy ich treść (warstwa poznawczo-kulturowa) odzwierciedla dawne i współczesne polskie realia, przybliżając zagranicznemu poloniście lub przedstawicielowi Polonii, przynajmniej do pewnego stopnia, atmosferę intelektualną oraz kulturę codzienności, w której żyją od urodzenia Polacy w swojej ojczyźnie.

Podręcznik *Mówta, co chceta, czyli ściągawki z wiedzy o polszczyźnie i kulturze słowa* składa się więc z siedmiu rozdziałów, zwanymi „ściągawkami“. Wszystkie części podręcznika mają podtytuł z konstrukcją językową zawierającą wyraz „czyli“ oraz wyrażenie-klucz (najczęściej znany przez każdego Polaka cytat lub jego fragment): „Ściągawka pierwsza, czyli po słowie nas poznać“, „Ściągawka druga, czyli piękna nasza Polska cała“, „Ściągawka trzecia, czyli uroki polszczyzny na obczyźnie“, „Ściągawka czwarta, czyli Polacy nie gęsi, iż swój język mają“, „Ściągawka piąta, czyli Warszawa da się lubić“, „Ściągawka szósta, czyli piękno niejedno ma imię“, „Ściągawka siódma, czyli sprawdź, co znasz...“.

Książka i każdy jej rozdział opatrzone są mottem (krótkim tekstem – symbolem Polski i polskości): podręcznik – wierszem „Katechizm młodego Polaka“ Wł. Bełzy, następne zaś części – fragmentami utworów Cz. Miłosza, W. Pola, J. Tuwima, C. K. Norwida, T. Borowskiego, M. Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, S. J. Leca.

Pierwszy rozdział podręcznika stanowi odrębną i bardzo ważną jego część. To on jest podstawą dalszego rozwinięcia poruszonych w podręczniku tematów, zawiera bowiem opisy współczesnej i dawnej polszczyzny w jej zróżnicowaniu (dialektalnym i funkcjonalnym), opisy języka zbiorowości polonocentrycznych i dialektów polonijnych oraz przedstawia niektóre zagadnienia poprawności językowej z uwzględnieniem rozwoju polszczyzny w przyszłości.

Rozdział drugi to próbki polskich dialektów wiejskich i miejskich z ich egzemplifikacją tekstową i literacką (oryginalne teksty gwarowe, teksty K. Przerwy-Tetmajera, K. I. Gałczyńskiego, Wiecha), rozdział trzeci zaś zawiera przykłady dialektów polonijnych. Dołączono do nich (rozdział czwarty) teksty ilustrujące obecność gwarowych elementów w twórczości pisarzy i dziennikarzy (z uwzględnieniem zapożyczeń z języków obcych, języka propagandy politycznej i zagadnień poprawności językowej), wybór tekstów prozatorskich – artystycznych i użytkowych, historycznych i współczesnych, tekstów kultury wysokiej i subkultur młodzieżowych. Rozdział piąty przedstawia Warszawę, wreszcie rozdział szósty obejmuje wybór polskich tekstów poetyckich – od „Bogurodzicy“ po „Sto lat“. Celem tego

prezentatywnego wyboru jest uzmysłowienie, jakim to wdzięcznym tworzywem jest polszczyzna, jakie cuda i cudeńka da się z niej ulepić, idąc śladami trzech słów-sztandarów: Ojczyzna, Miłość oraz Piękno.

Natomiast rozdział siódmy omawianego podręcznika to sprawdzian dla pilnych czytelników – test oryginalny w formie i edukacyjny w swej treści. Odpowiedzi na wszystkie przedstawione w nim pytania ukryte są na stronach podręcznika, na przykład: na ile szacuje się liczbę Polaków poza granicami Polski; z czyjego wiersza pochodzi zawołanie „*To Polska!... Polska!... To ojczyzna nasza!*“; w którym roku zanotowane zostało pierwsze zdanie w języku polskim „*Daj, ać ja pobruczę, a ty poczywaj...*“; kiedy został zapożyczony wyraz *kawa*; który z podanych polskich pisarzy dostał literacką nagrodę Nobla; z jakiego języka zapożyczono wyrazy *mur*, *rynek*, *ratusz*; co oznaczają wyrazy *filip*, *matysek* i *lamer*; z czyjego utworu pochodzi powiedzonko „*Krokodyla daj mi, luby*“; który ze znanych warszawskich budynków nazywany jest *żyletą*; przez kogo zostało spopularyzowane hasło „*Róbta, co chceta*“ itd.

Przedstawiony podręcznik pt. *Mówta, co chceta, czyli ściągawki z wiedzy o polszczyźnie i kulturze słowa* autorstwa Magdaliny Mitrewej i Stanisława Dubisza to przykład zastosowania zasad współczesnej glottodydaktyki w kontekście relacji „język-kultura“. Zawiera bowiem on kompleksowo opracowaną lingwistyczną-kulturową perspektywę przedmiotu, podejście autorów do ich pracy zaś można zakwalifikować do metod tworzenia pomocy dydaktycznych, stanowiących kolejny krok w kierunku sukcesywnego przybliżenia odbiorcom na całym świecie *językowego obrazu Polski, istniejącego w świadomości ludzkiej i warunkującego ludzkie zachowanie* - jak to ujął Stanisław Gajda.

LITERATURA:

Awdiejew 2001: Awdiejew A. *Komunikatywizm (perspektywa metodologiczna badań lingwistycznych)*. // G. Habrajska (red.) *Język w komunikacji*, t. 1, Łódź, 2001, s. 23-29.

Chrupczalski, Kołodziej: Chrupczalski A., Kołodziej D., *Miejsce i rola „lekcji otwartych“ w realizacji programu zajęć z wiedzy o Polsce i jej kulturze dla młodzieży polskiej ze Wschodu*, w: [red.] R. Cudak, J. Tambor, *Inne optyki, Nowe programy, nowe metody, nowe technologie w nauczaniu kultury polskiej i języka polskiego jako obcego*, Katowice.

- Gajda 2008:** Gajda S., , *Kontakty językowe a polityka językowa – kwestia tolerancji. // Wielojęzyczność. Kontakty językowe w rozwoju kultur słowiańskich*, S. Dubisz, I. Stapor [red. i opr.], Pułtusk, 2008.
- Kowalewski 2008:** Kowalewski, J. *Teksty kultury w praktycznej realizacji programu kulturowego*, referat wygłoszony na konferencji naukowej „Teksty i konteksty w nauczania języka polskiego jako obcego – 2“, Łódź (do druku).
- Mitrewa, Dubisz 2004:** Mitrewa, M., Dubisz S. *Mówta, co chceta, czyli ściągawki z wiedzy o polszczyźnie i kulturze słowa*, Warszawa.
- Obućina:** Obućina, P. *Praca z tekstem dramatycznym w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Wybrane zagadnienia.* , w: [red.] R. Cudak, J. Tambor, *Inne optyki, Nowe programy, nowe metody, nowe technologie w nauczaniu kultury polskiej i języka polskiego jako obcego* Katowice.
- Sajenczuk:** Sajenczuk M. E. Symulacja w nauczaniu języka obcego jako obcego i kultury polskiej. Z doświadczenia lektora gościnnego na polonistyce sztokholmskiej, w: [red.] R. Cudak, J. Tambor, *Inne optyki, Nowe programy, nowe metody, nowe technologie w nauczaniu kultury polskiej i języka polskiego jako obcego*, Katowice.
- Tichomirowa 2001:** Tichomirowa, W. *Tekst literacki jako teren spotkania/zderzenia kultur (na przykładach polskiej literatury łagrowej)*, w: [red.] R. Cudak, J. Tambor, *Inne optyki, Nowe programy, nowe metody, nowe technologie w nauczaniu kultury polskiej i języka polskiego jako obcego*, Katowice, 2001.

ФУНКЦИОНАЛЕН МОДЕЛ НА ПРОЦЕСА НА КОДИФИЦИРАНЕ НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК

Борислав Борисов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Спецификата на Възраждането като културен и исторически период предполага многостранни интерпретации на въпроси от различни сфери на културния и обществено-политическия живот, а многопластовият контекст на възрожденската действителност пък определя същността и характера на самите протичащи процеси, същевременно дали облика на този отрязък от историята. Сферите на истинско обродяване, съживяване или възраждане са предварително зададени, ако се изхожда от названието на периода. Съзнанието за промяна към модерен тип мислене и светоглед се оформя у самите възрожденци като ключов маркер на разграничаването, било то в опозициите *старо: ново, ние: другите* или дори *варварство: цивилизованост*. Тези аспекти са дълбоко залегнали у възрожденското възприятие за света и неминуемо оказват влияние при дефинирането на реалността. Нас ни интересуват основно сферите, които се отнасят до езика с всичките му измерения и до книжовноезиковите процеси и тенденции, превърнали се в една от основните възрожденски платформи. За да се изяснят обстоятелствата при формирането на съвременните книжовни езици и за да се изследва техният развой, е необходимо винаги да се вземат предвид външните обществени фактори. Все пак до голяма степен основно от тях зависи влиянието на народната езикова основа върху установяването на книжовния език (Грепл 1958: 74). Пътят на формиране на нациите се преплита с идеологията на националното себеприпознаване и самоутвърждаване в контекста на настъпващата модерност. Д. Лилова изтъква, че „българската модерност си пробива път постепенно, нормативизацията се извършва бавно, тъй като няма нито централизирани институции, нито властови авторитети. Процесът тече в среда на алтернативни и конкуриращи се версии на идентичността, които се стандартизират в споделеното пространство между обра-

зованието и печата. Нацията по принцип е формирана с техния хибриден ресурс и това я прави трудна, но определено интересна за анализ“ (Лилова 2003: 147).

СЕМАНТИКА НА КОДИФИЦИРАНЕТО КАТО ПРОЦЕС

Не е случаен фактът, че процесите, свързани с регламентиране, установяване и налагане на определени книжовноезикови норми, биват именувани по традиция с терминологичния апарат на юридическата наука. Характерна особеност на правните текстове е ясен, точен и недвусмислен изказ (в повечето случаи), което е имплицитно заложено в същността на самата наука *Право*. Необходимостта от конкретни правила налага определяне на законови положения, които сами по себе си да регламентират (взаимо)отношенията в човешкия живот. Правилата, било то морални или общодържавни, са фундамент за развитие на процесите, подлежащи на човешка намеса. Наличието им предполага поставяне на различните сфери от познанието в определени опозиции като напр. правилно / неправилно, морално / неморално, законно / незаконно, респ. книжовно / некнижовно и т.н. С други думи, всичко, което е маркирано с положителна стойност, априори се вписва в някакви общоприети или общопризнати норми, подредено е и е систематизирано, характеризира се с определена нормативна уредба, която класифицира и прецизира фактите.

Правната наука разбира под понятието *кодификация* събиране и систематизиране на законите, регулиращи един правен отрасъл, тя премахва разпръснатостта на законите, отнасящи се до дадена материя, и по този начин допринася за избягване на противоречия, несъответствия. Поради тази причина кодификацията заслужава висока оценка както от правносемантична, така и от практическа гледна точка (Георгиев, Велинов 2000: 32). Освен това кодификацията може да бъде официална, т.е. извършена от държавна или международна организация, и неофициална, направена от отделни учени или недържавни институции, а с оглед на нейния обхват тя може да бъде обща и частична (пак там, с. 247).

От етимологическа гледна точка глаголът *кодифицирам* произлиза от латински: *facio* (правя) и *code* (правило), минава през френски (*codifier*) и е възприето чрез немски (*kodifizieren*). Според „Български етимологичен речник“ семантиката на глагола се свежда до систематизиране в едно на действащите закони, които се отнасят към отделна област на правото, а *кодификацията* е „начин на систематизиране и събиране на законите в една страна по отделните области на правото

(1873 Т. Шишков)“ (вж. Георгиев 1979). Съставителят на сборници от закони, който се занимава с кодифициране и който прави описание на общозадължителните правила, пък се нарича *кодификатор* (Георгиев 1979: 516; Виденов 2003: 71).

Докато в правото *кодификацията* е систематизация, обединяване и съгласуване на законите в държавата, то езикознанието разбира този термин като определяне, систематизиране и съгласуване на нормите на правопис и правоговор за даден книжовен език, т.е. кодифицирането. Освен това кодификацията на езика трябва да бъде съобразена със съществуващата езикова практика (Речник 1993: 5681).

Зд. Стари изхожда от позициите на Пражкия лингвистичен кръжок, че книжовният език е носител на културни и цивилизационни характеристики, а съзнателното му обработване, шлифоване представлява вид *култивиране* на езика (Стари 1995: 14–54). Смесът на този процес се състои в следното:

- а) езиковите средства да изпълняват в достатъчна степен изразните си цели, необходими на ползвателите на езика;
- б) предмет на култивирането е книжовният език;
- в) средството за култивиране е кодификацията.

Предметът и средството за култивиране на езика са тясно свързани с разбирането за езиков стандарт или, казано с други думи, култивираният език е книжовен, т.е. той е стандартен¹ и пътят за постигане на това култивиране е неговата кодификация. От функционална гледна точка стандартизацията е рестриктивен процес, тя е ограничаване на езиковите средства, смятани за допустими в официалната комуникация, а нормата на книжовния език не е резултат от произволен развой, а е продукт на теоретични разработки, на езиковедска теоретична работа.

Кодификацията е специфична оценъчна езиковедска дейност, която включва в себе си както дескриптивен, така и прескриптивен компонент, а основната ѝ цел е да влияе в различна степен върху носителите на книжовния език, а оттам и върху функционирането му. При коментиране на кодификаторската практика е необходимо да се обърне внимание на прагматичен източник на значение, където решаващи са ситуацията на интерпретатора (кодификатора) и възгледът му за тази ситуация, които се фокусират по определен начин в оценката на езиковите факти и процеси при кодификацията. Наред с това е необходимо да се проследят позициите на кодификаторите, т.е. възгле-

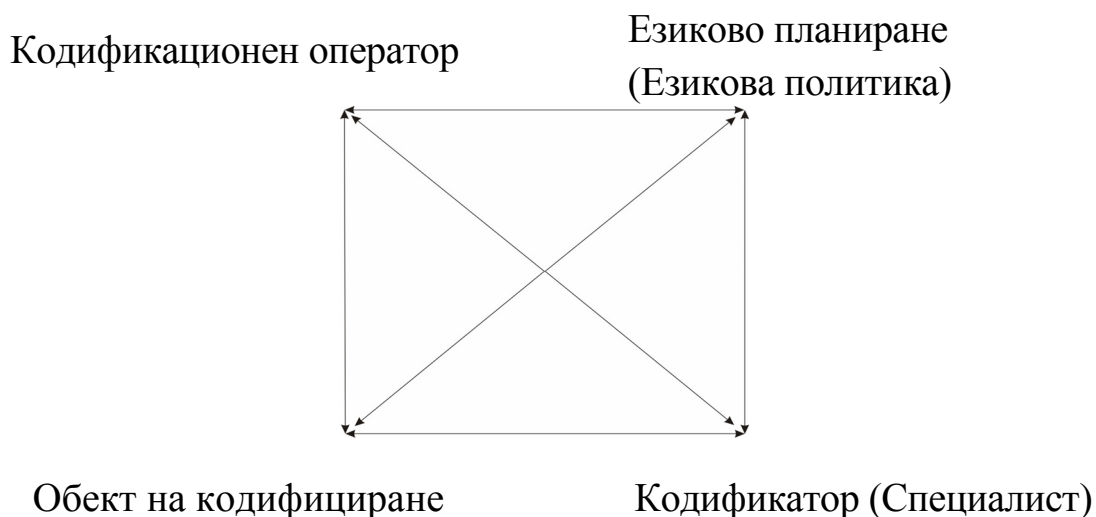
¹ Авторът употребява термините *стандартен* и *книжовен* като синоними.

дите им и тяхното отражение при предлагане на конкретни кодификаторски решения, както и какви оценъчни критерии и в каква йерархия се прилагат (Димитрова 1997: 39–40).

Както всеки продукт на човешката дейност кодификацията² на един книжовен език може да се разгледа като съвкупност от елементи, които са в определени (взаимо)отношения помежду си. В многото проучвания и научни разработки по тази тематика се стига до заключението, че кодификацията е съвкупност от дейности, наричани планиране на корпуса на езика и планиране на статуса на езика (Томов 2004: 95–110).

В духа на пражката школа, която приема термина *функция* като *задача*, а не *зависимост*, основно е твърдението, че най-важната черта на езиковата система е нейното функционално предназначение, т.е. практическото използване на езика (Виденев 2003: 61). Все в този ред на мисли ще се опитаме схематично да представим кодификаторската дейност като съвкупност от четири елемента, които изпълняват свои основни задачи и са в различни отношения помежду си в зависимост от определени културно-исторически предпоставки. Така представен, кодификаторският процес е своего рода механизъм, чиито елементи бихме могли да обобщим по следния начин: език, който се кодифицира (основа); човек (респ. колектив), който извършва кодифицирането; средство, чрез което се осъществява кодифицирането (кодификационен оператор) и езиково планиране/езикова политика.

Схематично кодификаторският процес би могъл да се представи по следния начин:

---

² В настоящото изложение понятията *кодификация* и *кодифициране* ще бъдат използвани като взаимодопълващи се синоними, означаващи съответно резултат и процесна кодификаторска намеса.

ОБЕКТ НА КОДИФИЦИРАНЕ

Фундамент на кодификаторския процес в лингвистиката, естествено, е езикът. Без реално съществуваща основа, която да се систематизира и обобщи в правила, няма как да се извърши кодификацията. Задачата е от наличните форми на езика (диалекти, наречия, по-стари книжовни традиции) да се формира база данни, която да се превърне в основа за диференциация в опозицията *книжовно/некнижовно*. Книжовността по принцип не е стабилна, устойчива категория по отношение на съдържателната си страна. Един езиков факт може да бъде приеман в даден момент за книжовен, а в друг, по-късен етап, да речем – за некнижовен, диалектен, разговорен и т.н. По отношение на формалната си страна книжовността винаги е опозиция на некнижовността, т.е. щом даден езиков факт бъде включен в границите на книжовността, той започва да битува като нормативно правилен. Съдържанието на книжовността може да бъде променяно в резултат на определени обстоятелства, но винаги е белязано с положителен знак.

КОДИФИКАТОР

За теоретиците от Пражкия лингвистичен кръжок кодификаторът е цялото езиковедско съсловие, следователно за тях понятията *езиковед* и *кодификатор* се препокриват (Виденев 2003: 86).

Вече казахме, че кодификацията е продукт на човешката дейност и се извършва от хора, от една страна, и същевременно с това е предназначен единствено за хора, от друга страна. Необходимостта от регламентиране и класифициране на познанието под различни форми се корени още в древността. Определянето на границите на законността се съобразява със съответните общества и техните нужди, но винаги предполага ред и правила, които следва да са общовалидни по презумпция. Освен това кодификацията е мисловен процес, който цели обобщаване и систематизиране на научното познание, и е трудно да си представим реализирането ѝ извън рамките на едно развито общество. Кодификаторът е високообразован и ерудиран човек, владеещ добре материята, която трябва да бъде обработена.

Езиковедът е централна фигура при наблюдението и анализа на речевата култура. От днешна гледна точка кодификатор е, най-общо казано, езиковедската общност, т.е. лицата със специална научна подготовка. Под *кодификатор* също така се разбира институцията, оторизирана да формулира правилата, по които функционира книжовният език, и да определя елементите, които изграждат неговата писмена и устна форма на съществуване. Следователно кодификаторът е ко-

лективен орган, наричан така по традиция и по подобие на названието *законодател*, прието в правото като официално, без да се отнася до едно лице, а до цял законодателен орган. Едно лице също може да бъде кодификатор, но обикновено това става само в началния етап от оформянето на даден книжовен език, какъвто в случая е възрожденският етап (Виденев 2003: 85–91).

КОДИФИКАЦИОНЕН ОПЕРАТОР

След като определено научно познание следва да бъде систематизирано и класифицирано според нормите на една кодификаторска дейност и е наличен деятел или извършител на тази дейност, който отговаря на съответните изисквания, то реализирането на самия кодификаторски акт трябва да се осъществи с помощта на такова средство, чрез което систематично да бъдат изложени всички законови положения. Това най-често са законите, кодексите, а по отношение на езика такава роля изпълняват речниците, граматиките и т.н. Важно условие в случая е вече систематизираната и класифицирана информация да бъде изложена по подходящ начин, който да предполага лесното ѝ и последователно налагане, като се цели по-висока ефективност и общовалидност.

Я. Финдра твърди, че нормативните наръчници не кодифицират нормата, те описват състоянието на системата, т.е. нейната статична синхронна организация. Кодифициращите ръководства имат нормативна сила, като показват как трябва да функционира системата. Така погледнато, кодификацията е вид внушение, тя материализира интуицията, описва елементите на системата. Нормата може да се дефинира само на базата на узуса, нормата е филтър и регулатор на реализацията на системата (Финдра, цит. по Виденов 2003: 74).

ЕЗИКОВО ПЛАНИРАНЕ/ ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА³

Не е достатъчно обаче само да се извърши процесът на кодифициране. Ако той предполага общовалидност на нормите в него, то тези норми, освен че ще бъдат изложени по определен начин и ще придобият популярност с помощта на определено средство за кодифициране, те трябва да получат и статут на задължителност. И понеже кодификаторският процес е продукт на задълбочена работа на ограничен кръг хора, логично е да се допусне, че този труд няма да бъде оценен и приет еднакво от останалите членове на обществото. За цел-

---

³ Подробно по въпроса за семантичните измерения на понятието вж. М. Виденов *Българската езикова политика*, 2003.

та е необходима намесата на по-висша институция, която да въплътява в себе си едновременно власт, респект и съответни механизми, чрез които цялостно да се наложи вече готовият продукт като общовалиден стандарт. Това определено става постепенно и крайният ефект зависи от интензитета на тези механизми. Държавата чрез своята власт налага единни правила и норми на взаимоотношения в основните сфери на човешката дейност, а образователните ѝ институции са именно така необходимият механизъм, чрез който законът за езика навлиза в съзнанието и се превръща в неделима част от културните взаимоотношения между хората. Докато с езиковата култура се занимават определени от държавата институции (университетите и съответните звена в академията на науките), то с речевата култура е натварено училището, където се култивират езиковите реализации (Виденов 2003: 81).

Езиковото планиране се осъществява най-често от институции на националната държава, но също така и от различни граждански структури след публичен дебат в медиите. Целта е постигане на официален статут за съответния книжовен език, който като официален има представително-легализиращи функции и символизира националния суверенитет и идентичност. Най-често публичният дискурс за промяна на статута на даден език от провинциален в официален се свързва с движенията за национална независимост и завършва с официални управленски актове (Воденичаров 2003: 107–109).

Езиковата политика на конкретна страна произтича от един основен тезис: в държавата следва да има един официален език, който да интегрира и консолидира нацията. Езиковата политика придобива особено значение, когато държавата е многонационална. В езиковата политика не бива да се търси някаква вътрешна последователност, тя е следствие на държавната политика. Езиковото планиране е пряко следствие на езиковата политика, а всяка държава се стреми към определен бъдещ модел на езиковата ситуация. Основният лост на езиковата политика и произтичащата от нея планова дейност е училището. То е фактор, който ограмотява и социализира бъдещите граждани на страната в интерес на цялото общество (Виденов 2000: 287–291). Възможността за официален билингвизъм би довела впоследствие до редица рискове за статута на самата държава. Езиковата политика представлява дейност, която е свързана с организацията и управлението на словесната комуникация в определени социални общества. Липсата на национална държава не означава липса на езикова политика. В пределите на Османската империя има езикова политика, но

не по отношение на българския език. Такъв тип езикова политика се нарича пасивна (Виденев 2003: 16).

(ВЗАИМО)ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЕЛЕМЕНТИТЕ НА КОДИФИКАЦИЯТА

Неоспорим факт е, че всички тези елементи се намират в състояние на (взаимо)отношения помежду си, които невинаги са двупосочни. Сами по себе си те изразяват различните етапи на кодифициране и резултатът е правопрпорционален на интензитета и/или отклоненията от очаквания краен продукт. При положение, че връзките между всички елементи поотделно са двупосочни, бихме могли да говорим за цялостна или пълна кодификация по отношение на мащабната ѝ реализация, ако има случаи на еднопосочни връзки или дори липса на такива, можем да говорим за частична, непълна кодификация. От казаното дотук следва да се обособят шест типа (взаимо)отношения:

- обект на кодифициране ↔ кодификатор;
- обект на кодифициране ↔ кодификационен оператор;
- обект на кодифициране ↔ езиково планиране/езикова политика;
- кодификатор ↔ езиково планиране/езикова политика;
- кодификатор ↔ кодификационен оператор;
- кодификационен оператор ↔ езиково планиране/езикова политика.

ОБЕКТ НА КОДИФИЦИРАНЕ ↔ КОДИФИКАТОР

За лингвистиката без съмнение кодифицирането на книжовния език е един от основните моменти в нейното развитие. Възможността за разграничаване на книжовно от некнижовно, респективно престижно от непестижно, прави изследванията в тази област изключително ценни и градивни за по-нататъшното развитие на езикознанието. Изготвените правила са продукт на продължителен научноизследователски процес и спомагат за по-лесното и задълбочено проникване в самата материя. Езикът е подложен на редица външни въздействия, но съществуването му изисква непрекъснато обработване и класифициране. Доказателство за това са многообразието от научни разработки, проучващи го в най-различни аспекти. Езикът като феномен е обект на разглеждане от човека и винаги ще бъде в центъра на непрестанен научен интерес. От друга страна, езикът постоянно се нуждае от този интерес, защото самият той е средството за комуникация между изследователите си и състоянието му е индикатор за еволюцията на научното познание. Този тип отношение до голяма степен е

двупосочно, понеже езикът е неделима част от човешкото съществуване.

ОБЕКТ НА КОДИФИЦИРАНЕ ↔ КОДИФИКАЦИОНЕН ОПЕРАТОР

Вече стана ясно, че езикът като феномен сам по себе си е основно присъщ на човешката мисловна дейност. За да бъдат регулирани отношенията вътре в него, следва той да бъде осмислен, обработен и представен в писмен вид чрез съответно изложение. Тази функция се изпълнява от друг тип човешка дейност – писаното слово. Наличието на писмена форма изисква от само себе си правила и нормативно устройство за адекватното му използване. С. Димитрова твърди, че „в системата на комуникацията всички връзки, отношения и съотношения между говорещия, неговият личен опит, манталитетът му и актуализираните или неактуализираните ситуации се проявяват във и чрез висшата комуникативна единица – текстовете. Текстът е онова пространство, което му позволява да се включи мисловно в ситуации, които априорно са включени в личния му опит (Димитрова 2004: 20). Иначе казано, езикът служи на езика за собственото му описание и обяснение. Вече на по-късен етап се налага регламентиране и на устните прояви на езика, процес по-труден, но все пак осъществим. При този тип отношение невинаги се стига до двупосочност. Факт са редица езици (най-често на безписмени племена), които съществуват, без да бъдат официално кодифицирани, а битуването им е предопределено от наличието на родовата памет. Но все пак, за да се осъществи кодифицираща дейност върху даден език, наложително е тя да бъде системно изложена и да е обект на научно изследване.

ОБЕКТ НА КОДИФИЦИРАНЕ ↔ ЕЗИКОВО ПЛАНИРАНЕ/ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА

За да придобие един език функциите общовалидност и общозадължителност, нормативните му уредби трябва да се сведат до знанието на ползвателите на съответния език и да се превърнат в активна част от речевите им прояви. Най-често тази функция се отрежда на държавата като официално и натоварено с много други функции проявление на общественото устройство. Властта е инструмент за налагане и прилагане на норми, от една страна, и едно от най-висшите средства за манипулация, от друга. Държавата е тази, която разполага със съответния потенциал да превърне даден факт в общовалиден. Друг е въпросът дали наличието на държавно формиране просто по принцип ще се наеме да осъществи подобен акт. Той е необходим

не само от научни съображения, но и от икономически, политически, културни и т.н. Кодифициран и добре устроен езиков ресурс е средство и за културна, социална, политическа (но невинаги) и икономическа идентичност и легитимност. Но това може да се осъществи единствено когато езикът е в приоритетите на държавната машина, а не е маргинално явление без особено значение за нея. Липсата на отношение от страна на държавната власт към даден език не изключва априори неговата екзистенция, просто пътят на легитимирането му е по-продължителен и нелек. Такава ситуация се получава, когато са налични няколко езика в рамките на една държава и единият или няколко от тях в известен смисъл биха попречили на легитимирането на държавната власт. Обикновено в тези случаи такива езици не се вписват в езиковата политика и езиковото планиране на държавата. Такова явление се наблюдава особено ясно по време на процесите на формиране на отделните нации.

КОДИФИКАТОР ↔ ЕЗИКОВО ПЛАНИРАНЕ/ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА

Твърде интересни са отношенията от този тип, когато и от двете страни – тази на кодификатора и съответно на езиковата политика и езиковото планиране – стоят все хора. Вече бе споменато, че кодификаторът е човек ерудиран и с добри познания върху материята на езика. Но в същия момент той е и част от държавното формиране. В случай, че интересите на двете страни съвпадат и преследват една и съща цел, резултатът не след дълго е налице. Съществува и друг вариант – кодификатор, непринадлежащ на държавното формиране, т.е. той е външен фактор и мотивацията му е по-скоро научна. Тази позиция може да се разгледа и по различен начин – кодификаторът е част от едно държавно формиране, но не е пристрастен към държавните интереси. Тук разнообразието от отношения е по-пъстро и определено е интересно да се разгледат различните гледни точки. Пълнен краен резултат се постига единствено когато са налице положителни отношения и в двете посоки.

КОДИФИКАТОР ↔ КОДИФИКАЦИОНЕН ОПЕРАТОР

При тази позиция (взаимо)отношенията са подвластни главно на личния избор на кодификатора и на някои други фактори, които се оказват предимно външни (икономически, социални и т.н.). Кодификационният оператор е продукт на кодификатора, т.е. не може да съществува без него. Систематичното излагане на езиковите норми може да се осъществи чрез речници, граматика и т.н. Друг е въпросът дали те имат

нужната научна стойност (особено през възрожденския период), дали са подходящи за реализиране на преследваната цел и притежават необходимия потенциал да се съревновават за общовалидност. Но това им качество е вторично, то зависи от подготвеността на създателя им. Отношенията в този случай винаги са взаимосвързани – ерудиран, високообразован кодификатор, вследствие на което се получава качествен продукт със съответната научна стойност, и обратното.

КОДИФИКАЦИОНЕН ОПЕРАТОР ↔ ЕЗИКОВО ПЛАНИРАНЕ/ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА

Готовият продукт на кодификаторската дейност, ако е част от езиковата политика на съответното държавно формиране и е резултат на езиково планиране, без проблем става основен комуникативен медиатор в държавния апарат. Превръща се в средство за комуникация на различни нива, става официален институционален език, оттам налага определен модел на общуване не само на поданиците с държавата, но между отделните поданици и бележи този вид общуване с маркерите на престижността, на обработения стил. Такъв тип характеристики на даден език го легитимират пред света, а по този начин и неговите носители придобиват същите или подобни характеристики. Ако средството за кодифициране не е част от замисъла на държавната институция или пък се разминава по основни позиции с нея, то е осъдено да вегетира на границата между официалността и нелегалността, докато успее (или респективно не успее) да намери необходимите ресурси да регламентира своето съществуване.

ЛИТЕРАТУРА:

- Виденов 2000:** Виденов, М. *Увод в социолингвистиката*. София, 2000.
- Виденов 2003:** Виденов, М. *Българската езикова политика. В светлината на теорията на книжовните езици*. София, 2003.
- Воденичаров 2003:** Воденичаров, П. *Социолингвистика*. София, 2003.
- Георгиев 1979:** Георгиев, В. и кол. *Български етимологичен речник*. Том II. БАН. София, 1979.
- Георгиев, Велинов 2000:** Георгиев, Г., Л. Велинов. *Юридически речник*. София, 2000.
- Грепл 1958:** Grepl, M. *Vývoj spisovné češtiny za obrození a jazyková teorie*. In: SPFFBU, ročník VII, A 6, 1958.

Димитрова 1997: Димитрова, С. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole, 1997.

Димитрова 2004: Димитрова, С. *Език и менталитет*. София, 2004.

Лилова 2003: Лилова, Д. *Възрожденските значения на националното име*. София, 2003.

Речник 1993: *Речник на българския език. (К – координати)*. София, 1993.

Стари 1995: Starý, Z. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha, 1995.

Томов 2004: Томов, М. По въпроса за кодификацията на нормата на развития книжовен език. // *Закони на/за езика*. БАН. София, 2004.

**МАРКЕРИ ЗА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ
В ЕЗИКОВИТЕ ВЪЗГЛЕДИ
НА БЪЛГАРСКИТЕ КНИЖОВНИЦИ
ОТ 20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛИ ОТ ПРЕДИСЛОВИЯ НА
ПУБЛИКУВАНИ ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. КНИГИ)**

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Настоящият доклад изследва езиковите възгледи на трима български книжовници, отразени в предисловията на техни книги от първата четвърт на XIX век, в контекста на проблема за българската национална идентичност. 20-те години на XIX век са времето, в което с настъпващите социални, икономически и културни процеси на Новото време българинът, придобил достатъчно икономически опит, от една страна, започва да гради ново национално самочувствие, а от друга, търгувайки с Европа, започва да се оглежда и да сравнява себе си с останалия „просветен“ свят. Постепенно навлизащата промяна изисква и налага своите нови условия и нови духовни потребности, които донасят тъй желаната и търсена „модернизацията на менталитетите“ (Данова 2003: 5).

В книжовноисторически план двайсетте години на XIX век са свързани със случването на няколко важни събития¹ и зараждането на процеси, в резултат на които езиковото съзнание на българския книжовник ще се насочи към създаването на първите теоретични предписа-

---

¹ Двайсетте години са свързани с първите опити за колективно решаване на някои езикови въпроси (Венедиктов 1981:84) и създаването в Брашов на Филологическо дружество, в чиято програма е заложено реализирането на книжовна продукция с цел установяване на единен книжовен език. Именно между членовете на това дружество се осъществяват първите филологически или по-точно правописни спорове, какъвто е спорът за изписването на буквата Ъ например. От същото време датират и първите разсъждения за принципите и устройството на българския правопис. Българските книжовници осъзнават липсата и нуждата от граматика и речник като предпоставка за нормализиране и кодифициране на бъдещия книжовен език (вж. по-нататък в текста).

ния на устройството, граматиката и правописа на бъдещия книжовен език, които едно десетилетие по-късно, през 30-те години, ще намерят своето осъществяване в излезлите граматики и учебници на Неофит Рилски, Христаки Павлович, Неофит Бозвели, Ем. Васкидович. Заложена още от Паисий, идеята за езика е основна част от общата идентификационна, политическа и културна програма на Българското възрождане, защото именно чрез езика всички компоненти на националната идентичност – общата територия, съзнанието за общо историческо минало и етнически произход, религията и културата – стават значими (Александрова 2008: 23–24). Второто десетилетие на XIX век донася ново развитие на тази програма – началното изграждане и кодифициране на книжовния ни език и първите стъпки на българската филологическа мисъл. Това е времето, в което абстрактните идеи се обличат в конкретни писмени прояви и в конкретни тези и предложения за развитието и структурата на общобългарския книжовен език.

Предложеният текст не претендира за изчерпателен анализ на българската книжовна продукция от това време, но е опит да се маркират основни моменти и елементи от процеса на конструиране на новобългарския книжовен език с оглед на ролята му в хода на формиране на националната идентичност на българина. За целта на изследването се спираме на предговорите на три книги, чието съдържание и предназначение носи печата на промените, настъпили в мисленето на възрожденца в следствие на проникването на просвещенските идеи, а именно – *Рибния буквар* на Петър Берон от 1824 г., *Священное цветобращение* на Анастас Кипиловски от 1825 г. и *Новия завет* на Петър Сапунов от 1828 г.² Те отразяват новия морал; промяната в разбирането какъв трябва да бъде новият език на Библията и новите функции, с които се натовазва езикът като белег за самоопределение – все акценти, които имат своето място в „сложния и многостранен процес на изграждане на идентификационните модели на обществото“ (Данова [http](http://)).

През 20-те години на XIX век българската художествена и научна литература е още в зачатък и именно предисловието е авторовият текст, от който звучи собственият глас на възрожденския книжовник и преводач. То изпълнява ролята на онова обществено огледало, в което се отразяват духът, проблемите и възжеленията българите в една

---

² *Буквар с различни поучения собрани от Петра Х. Беровича за българските училища... в годе 1824; Священное цветобращение или сто и четири священи истории избрани из Вятхият и Новият завет в ползу юношества... преведени от Анастаса Стояновича Котлянина... в Будин, 1825 года; Новий завет сиреч четирите евангелии на четиритях евангелиста преведени от еленския на българския язык... в Букурещ... 1828.*

епоха, в която родният периодичен печат още не се е родил. Както споменава Д. Леков, ако по каприз на времето от стотиците издания до нас бяха достигнали само техните предисловия, те биха дали сравнително обективна представа за интересите, вкуса, психологията на българина през Възраждането (Леков 1988: 156).

Вписвайки се в общата тенденция на българския XIX век да се издават книги, и Берон, и Кипиловски, и Сапунов се впускат отговорно в това начинание, съзнавайки ясно, че създаването и печатането на книги освен като признак на *крайно любородие*³ (СЦ: VI) е и задължение за онези, които искат да помогнат, *колкото възможно бъде на рода нашего* (НЗ: 1⁴), за да излезе от *това окаяно състояние* (РБ: 2). В това патриотично задължение са заложили просвещенският стремеж към светско образование и увереността, че просветата е пътят към бъдещото духовно добруване, в него прозира съзнателното волево усилие на един сравнително просветен елит да промени културното статукво на своя народ (Аретов 1995: 8). Ето защо П. Берон в послеслова на своя буквар призовава: *требова да ся силим колко е възможно да ся щамбосат доста книги на нашият язык за научението нашего народа, защо стига как ся намира от толкози время в темнота без наука* (РБ: послеслов), в *крайното това заточение на невежеството* (СЦ: VIII). Макар и в ракурс и П. Сапунов говори за безпросветните времена в своя предговор, споделяйки, че пристъпва към превода на Новия завет *като видяхми рода нашего от толкози векове пребъдва в тамнина*.

В този аспект никак не е случайно, че и в трите текста неминуемо се засягат въпросите на езика. Като една от спецификите на балканското просвещение, ангажираността с тези въпроси се възприема с голяма сериозност от възрожденските деятели поради етноформиращите функции на езика (Данова 1994:55). *Природният наш български език* (СЦ: V), *нашият прост език* (РБ: послеслов), *както го хортуваме* (РБ: послеслов), е прецизният инструмент на знанието, без което *не можем да ускорим своето просвещение* (СЦ: XII), той е мостът, по който българинът неминуемо трябва да премине в пътя си към *другите места* (РБ: 2), и откривайки себе си, да догони *просвященните нации* (СЦ: XII). Намерението за използването на говоримия език на народна основа при създаването на книжовна продукция е поредното

³ Всички цитати от изследваните предисловия са дадени с осъвременен правопис.

⁴ Предговорът на Новия завет е разположен на две страници без номерация. За по-голяма прегледност за първата страница използваме съкращението (НЗ: 1), а за втората (НЗ: 2).

доказателство за модернизацията на манталитета на българите, защото именно чрез *простия* език с *онова произношение което в нас натурално в говорат секиму съществува* (СЦ: XI) може да се повдигне интелектуалното ниво на обществото. Именно говоримият език е най-естественият проводник и най-здравият мост при „спояването“ на една нация. С това отношение към езиковите въпроси и тримата възрожденци дават своя принос в изграждането на националното ни самоопределяне през Възраждането, като отреждат първостепенно място на езика като белег на идентичността.

Езикът задължително съществува в координатната система на възрожденските идеи като свой, но именно възрожденският елит има изключителната заслуга за формирането на една зряла, адекватна и перспективна визия относно родния език като националноидентификационен фактор (Иванова 2007: 88). Наред с *нашата вяра и нашия народ* българският език закономерно се появява като *наш* и в трите разглеждани текста. Нека да приведем за пример предисловието към „Свещенное цветообрание“ на Кипиловски – само за първите няколко страници българският език е наречен *наш* пет пъти. Както споменава Т. Александрова, дискусията какъв да бъде националният език не е просто филологически спор, а средоточие на националния дебат за идентичността ни, на визиите да нашето минало и бъдеще, за това, кои сме ние и какви трябва да бъдем (Александрова 2008: 26). Освен че дефинират езика като *наш*, тримата възрожденци го наричат *български* (РБ: послеслов); (СЦ: V, VI и пр.); (НЗ: заглавие), *природен* (СЦ: VI, VII) /*прероден* (НЗ: 1) и *прост* (РБ: послеслов), а П. Сапунов и Ан. Кипиловски прибавят към тези определения и *славянобългарски* (НЗ: 1) / *славено-болгарски* (СЦ: заглавие). С филологическия си усет книжовниците несъзнателно долавят трите начала, залегнали във възрожденската доктрина за езика, които по-късно се превръщат в характеристики на националния книжовен език – единност, нормираност, висока обработеност на изразните средства. За да успее българският книжовен език да изпълни съдбовното си предназначение да бъде обединител на формиращата се нация, той трябва да бъде народен в своята основа, да е базиран на живата народна реч, т.е. *природен* (СЦ: VI, VII) и *прост* (РБ: послеслов), *както го хортуваме* (РБ: послеслов) с *природното произношение* (СЦ: XII), да е единен и общ, т.е. *български*, *който ся употребява сега в Българията* (НЗ: заглавие), което ще рече малко или повече нормализиран и приложим във всички сфери (Венедиктов 1981:101).

Като маркер на националното ни самоопределение в периода на начално формиране и нормализация на езика можем да разгледаме и виждането, че езикът ни освен български е и *славянобългарски* (НЗ: 1)/ *славено-български* (СЦ: заглавие). Националната ни култура се нуждае от легитимиране пред света в едно време, в което тя е в процес на отделяне и обособяване при разпадането на мултикултурната общност на Османската империя (по Аретов 1995: 13). По пътя на търсене на националното ни самоопределение и самочувствие през Възраждането обявяването на принадлежността ни към голямата културна общност на славяните легитимира нас, *славяно-българите* (както ни нарича Кипиловски в едно от своите обявления⁵), не само пред света, а преди всичко пред самите себе си. В същото време зад понятието *славянобългарски* език книжовниците от този период виждат черковнославянския език, с чийто модел равняват идеите си за обработен език с богата речникова система, онзи книжовен език, който *трябва да се различествува от глаголемиат* (СЦ: XII).

Проблемът за ролята на черковнославянския език е проблем от ранната история на новобългарския книжовен език и в още един аспект. Възприемането на черковнославянската писмена традиция като изходен модел на бъдещия книжовен език и като негов обработен, повисок стил се дължи на убедеността, че тази писмена традиция е тъждествена със стария български книжовен език (История 1989: 32). През 20-те години тази идея е на особена почит, връзката с традицията (т.е. търсенето на идентификационни маркери, свързани с историята) (Иванова 2007:89) е поредното доказателство за промяната в мисленето в епохата на Българското просвещение. Интересът към миналото, породен както от „волята за легитимност, така и от усещането за някакво отсъствие, някаква липса, която трябва да бъде компенсирана чрез рационалните експликации на желанието“ (Аретов 1995: 13), обединява общността в колективния стремеж да се създаде разказът за предисторията на нацията, новата митология, на която българинът да стъпи, поглеждайки към бъдещето си. Със знанието за значимостта на своя „стар“ *славянобългарски* (НЗ: 1) (черковнославянски всъщност) **книжовен** (курсив мой – М. М.) език писателите от второто десетилетие на XIX век придобиват нужното самочувствие да обърнат

⁵ Има се предвид печатното обявление на Анастас Стоянович Кипиловски за Руско-български-гръцки речник от 25 февруари 1836 г. За целите на настоящата работа е използван публикуваният вариант на това обявление – вж. *Книга за книгите*. Съставители Л. Василева, Л. Янакиева, М. Лалчев, Н. Данова, Р. Кирилова, Р. Радкова. С., 2004: 430–432.

глава към традицията в опитите за конструиране на концепции за бъдещото устройство на книжовния език.

Обратният процес – на оттласкване от традицията и на въвеждането на новото – е по-болезнен, но благодарение на него българинът съзнава „липсата“, а пътят, по който прави това откритие, е чрез сравняването на езика си с *европейските язици* (СЦ: XII) и на себе си с *просвещенни нации* (СЦ: XII). Под влияние на просвещенските идеи смятаната до скоро за еретическа Европа се трансформира в просветена и напреднала, а със своята богата история и образованост се превръща в извор, от който възрожденските ни дейци черпят идеи и образци за подражание. Търсенето на единение с друга култура освен славянската е още един идентификационен модел, който прибавя нов ракурс в процеса на смяна на манталитетите през Българското възрождане. И това не е случайно. За да бъде сигурен в успеха на всяко едно от начинанията, които ще доведат до промяна и развитие, както на полето на езика, така и на общественото и политическото поле, българинът избира един престижен модел за подражание, който вече е изпробван по *другите места* (РБ: 2) и затова е предпоставка за бъдещ стойностен продукт на наша почва.

Ярък пример за оттласкване от традицията представлява издадението от П. Берон през 1824 година *Буквар с различни поучения*. Неговата стойност е голяма като първи опит да се въведат светските знания в училището, а и за представянето на модерната за онова време взаимоучителната метода на Бел-Ланкастер. Това е първото произведение, в което българският книжовен език става изцяло и последователно народен в своята основа (Андрейчин 1977: 183). Мечтата на Кипиловски и Сапунов за прост и природен език, който да стои в основата на книжовния, е намерила своето осъществяване в лицето на тази малка книга, защото, както пише самият Берон в послеслова си, *много е полезно кога учим първом нашият език с граматическите правила, чи после други език*.

Книгата на Кипиловски също е пример за трансформациите в мисленето, настъпили под влияние на европейските идеи. От една страна тя е пример за промяната на отношението към другия, дори към „иноверец“ от неправославния свят – в случая това е превод от книга на протестанта Йоан Гринберг, а от друга за трезвата мисъл и отговорността, с която книжовниците подхождат при копирането и превеждането на европейски модели. За Кипиловски е изключително важно *в колко голямо уважение ся нахожда тая книжка* (СЦ: X) *и чи ся нахожда на толкова язици преведена* (СЦ: IX).

Подобно е положението и с превода на новобългарски език на Новия завет от П. Сапунов и отец Спиридон, той също може да си причисли към книгите, създадени под влияние на просвещенската философия за нуждите и изискванията на новите времена. Макар и да не успява да се наложи като образец текст поради ранния стадий на изграждане на книжовния ни език, неговото значение се свежда до утвърждаването на важната за времето позиция да се предпочете съвременен, но необработен език като основа за бъдещия книжовен език, с което се проправя път на новобългарското филологическо направление, заложено от Берон (Иванова 2002: 5–6).

Всъщност именно през първата четвърт на XIX век благодарение на досега с Европа в съзнанието на българския книжовник ясно се очертава идеята за ролята на граматиката и речника като „основно кодифициращо начало при формиране на книжовния език“ (Венедиктов 1981: 102). Това е още една от „липсите“, които той осъзнава, пред които се изправя в своята писмена дейност и които вербализира като „експликация на желанието“ (Аретов 1995: 13). По този повод Кипиловски споделя в своето предисловие: *Аз пред да ся расположа в своето си намерение, почувствовах и ония трудности, които произхождат от лишението на една граматика и лексикон на нашият език (СЦ: XI), за да ся воспомогна и на правилното правописание и правогаголение нашего языка (СЦ: XII)*. Книжовниците от 20-те години на XIX век осъзнават неизбежността на историческия момент – родният език е в навечерието на осъществяването на първите опити за кодификация, реализирани с издаването на граматиките едно десетилетие по-късно.

Едновременно с процеса на единение с културната и учена Европа, се наблюдава и процесът на разграничаване от нея. Благодарение на нарасналото си самочувствие, знаейки кой е, българинът може да види и да се вгледа в другите – да види онази Европа, която трябва да следва и към чиито постижения и знание трябва да се стреми. В същото време, прилагайки нейния опит, да подходи критично и рационално към достиженията, с които се ползва. Ето защо, говорейки за нуждата от граматика и речник на книжовния език, Кипиловски споменава в предговора си: *Други някои си любородци, искусни на различни европейски язици, лежат да состоят една система на правописание и сопряжение болгарского языка, която ще ся отнася както едно намерение, дето да може да предопази нашата граматика от ония канони, от които да избегнат вечи не можат доволни просвященни нации (СЦ: XII)*. В тази връзка В. Попова прави констатация-

та, че българинът не е доктринер, но затова пък, когато условията му позволяват да адаптира и разработва чужди идеи, успява да създаде добри и смислени варианти (Попова 1994: 23). Затова не е случайно, че именно към такава отговорна и трудна задача като създаването на граматика той се отнася с присъщия си скептицизъм, практицизъм и разум в опитите за прилагане на чуждите модели.

В заключение можем да заявим следното. През 20-те години на XIX век процесите за консолидиране на българската нация са в пълен ход. Под влияние на просвещенските антропоцентрически идеи българското общество преобръща мирогледа си и се вглежда в себе си в търсене на своята идентичност и самоопределение. В това раздвижване на застоялите средновековни води на митологичното и религиозното мислене, което довежда до промяната на мирогледа, основна роля играе езикът, а идеите за книжовен език се явяват в като националноидентификационен проект за сплотяване на всички кандидати за членове на нацията (Александрова 2008: 54).

Благодарение на изследвания материал от трите разглеждани предисловия, които дават една конкретна и ясна визия за езиковите възгледи на П. Берон, Ан. Кипиловски и П. Сапунов, можем да отделим няколко акцента, които допълват и разширяват общата картина на идентификационните процеси на българското общество. От една страна, възрожденският елит от първата четвърт на XIX век в съзвучие с просвещенските гласове на европейските си съвременници възприема езика като инструмент за образование, а изграждането на единен книжовен език на народна основа като възплъщение на това разбиране. Българинът обръща очи към навлизащото ново и дава път на разбирането, че освен да се огледа и да се вгледа в Европа, търсейки модели за развитие, може да гледа на себе си като на част от Европа, като на част от онзи променящ се свят, който променя и човека.

От друга страна в търсенето на пътища за създаване на този език книжовниците се взират в традицията – обръщайки се към черковнославянския, който на този ранен етап възприемат като своя стар език. Реконструирането на миналото също е част от процеса на модернизация на манталитетите, а в случая става дума за търсенето на езиковите корени, за съзнаването на историята и приемствеността на българския език през времето. Същевременно в схващането, че родният език е и *славянобългарски*, българинът разпознава себе си като част от голямата славянска общност.

Двайсетте години на XIX век само предричат дългия и труден път, който българският език трябва да извърви от обединител на фор-

миращата се нация до книжовния език, който да се подчинява на нейните изисквания. В лутането между старо и ново, между стремежа за придържане към славянската традиция с нейните проверени модели и желанието за отделяне от нея, желанието за промяна, свързана с навлизането на просвещенските идеи, българите осъществяват своя „ренесанс“ на мисленето, но най-вече откриват кои са. С изнамирането на българската версия на баланс между традиция и новаторство, в която новото надделява, те сбъдват нелеката задача за създаване на собствен национален книжовен език.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ТЕХНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

РБ *х. Берович, П. Буквар с различни поучения собрани от Петра х. Беровича за българските училища. Напечата се със помощта г. Антонова Йоановича. В годе 1924.*

НЗ *Сапунов, П., отец Серафим. Новий завет сиреч четирите евангелии на четиритях евангелиста, преведени от елински на българския език, който ся употребява сега в Българията. Букурещ, 1828.*

СЦ *Стоянович, Ан. Священное цветообрание или сто и четире священни истории избрани из Вятхият и Новият завет в ползу юношества от господина Иоанна Гинбера присобокупени сас благочестивите размишленият, от Немецкиат на Росийскиат язык преведени, а от Росийскиат на Славено-българскиат наш язык преведени от Анастаса Стояновича Котлянина и посвящени на господина Антония Стояновича. Издание первое. В Будин, 1825 года.*

ЛИТЕРАТУРА:

Александрова 2008: Александрова, Т. Българският книжовен езика като националноидентификационен проект през Възраждането. // *Българите, книжовността, езикът XIX–XX век.* Съставител и автор проф. дфн Вл. Мурдаров. София, ИК ЕМАС, 2008.

Андрейчин 1977: Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство.* София, Народна просвета, 1977.

Аретов 1995: Аретов, Н. *Българското Възраждане и Европа.* София, Кралица Маб, 1995.

Венедиктов 1981: Венедиктов, Г. К. *Из истории современного болгарского литературного языка.* София, БАН, 1981.

- Данова 1994:** Данова, Н. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно – политическото развитие на Балканите през XIX век.* София, АИ „Марин Дринов“, 1994.
- Данова 2003:** Данова, Н. По дългия път на модернизация на мантилитета. // Радкова, Р. *Посмъртни материали за български възрожденски дейци.* Т.1. София, АИ „Марин Дринов“, 2003.
- Данова http:** Данова, Н. *Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и научната историография.* 20. 11.2008 <[http:// www.ilit.bas.bg/bi/](http://www.ilit.bas.bg/bi/)>
- Иванова 2002:** Иванова, Д. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на евангелието. Текстология и език.* Пловдив, ИК „Призма“, 2002.
- Иванова 2007:** Иванова, Д. Между „свое“ и „чуждо“, или за българските пътища в усвояването на европейските езиковедски идеи през Възраждането. // Сп. „Език и литература“, 2007, № 2–3.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език.* София, БАН, 1989.
- Леков 1988:** Леков, Д. *Писател – творба – възприемател през Българското възраждане.* София, „Народна просвета“, 1988.
- Попова 1994:** Попова, В. *Българската стилистика до 50-те години на XX в.* София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994.
- Данова и кол., съст. 1999:** *Обявления за български възрожденски издания.* Съставители Надя Данова, Лидия Драголова, Митко Лачев и Румяна Радкова. София, АИ „Марин Дринов“, 1999.

CYRYLICKIE PIERWODRUKI Z KRAKOWSKIEJ TŁOCZNI SZWAJPOLTA FIOŁA W KONTEKŚCIE „DRUGIEJ FALI WPLYWÓW POŁUDNIOWOSŁOWIAŃSKICH“ NA RUSI W KOŃCU XV WIEKU

Mirosława Wronkowska-Dimitrowa
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

Na początku ostatniego dziesięciolecia XV w. dzięki typograficzno-wydawniczemu przedsięwzięciu Szwaipolta Fioła pojawiły się w Krakowie pierwsze drukowane księgi liturgiczne Kościoła prawosławnego. Z po raz pierwszy w tłoczeniu zastosowaną czcionką cyrylicką wyszły na świat księgi liturgiczne czterech typów – *Oktoich*, *Czasosłow*, *Triod postny* i *Triod kwietny*, przeznaczone dla prawosławnych kościołów i klasztorów na Rusi i na Litwie (Rusek 1993: 340–341, Mironowicz 2003: 206). Realizując swoje przedsięwzięcie Sz. Fioł nie zdawał sobie sprawy, że inicjatywa, dla niego samego o komercyjnym głównie charakterze, dokonuje przełomu w piśmienniczej kulturze Słowian i że wywołuje fakt kulturowy, w którym, (wprawdzie w niejednakowym zakresie) splatają się elementy językowe południa, wschodu i zachodu Słowiańszczyzny. W przeciwieństwie do elementów zachodnich, które zaistniały w samym procesie wydawniczym, elementy wschodnie i południowe druków Fioła wniosły ich rękopiśmienne wzorce, które – wnioskując z właściwości językowych pierwodruków – były ruskimi odpisami protografów południowosłowiańskich. Zapewne aktualnie występując w posłudze cerkiewnej na ziemiach ruskich lub litewskich Rzeczypospolitej, stały się wzorem dla druków, których produkcja w krakowskiej tłoczni przeznaczona była na użytek chrześcijan obrządku wschodniego, zamieszkujących ziemie zjednoczone z Koroną. To zaś, że miały owe wzorce językowe znamiona tradycji Słowian bałkańskich objaśnia się w historyczno-filologicznym kontekście tzw. drugiej fali wpływów południowosłowiańskich¹, czyli kompleksu zjawisk, które od końca XIV w. i

---

¹ Druga fala wpływów południowosłowiańskich (pierwsza zaistniała w końcu X w. przy wprowadzaniu na Rusi chrześcijaństwa) wystąpiła pod koniec XIV w., gdy słowiańskie państwa na Bałkanach znalazły się pod niewolą osmańską, a słowiańskie piśmiennictwo przeniosło się na

poprzez wiek XV następowały we wschodniosłowiańskiej kulturze piśmienniczej. Wyrażały się one m. in. przejściem ze słowiańskiego Południa zestawu (korpusu) tekstów w nowych przekładach (lub redakcjach), spowodowanych zamianą w praktyce cerkiewnej ustawu liturgicznego studyjskiego na ustaw jerozolimski oraz w nowej, średniobułgarskiej szacie ortograficzno-językowej, odzwierciedlającej atońsko-tyrnowskie przemiany w zakresie pisma, grafii i ortografii oraz języka.

O udziale elementu zachodniosłowiańskiego w wytworze kulturowym, jaki stanowią pierwodruki Sz. Fiola można mówić w związku z komponentem wydawniczym, którym jest kolofon – rodzaj ówczesnej stopki wydawniczej, umieszczonej na końcu księgi, jak to jest w *Oktoichu* i *Czasosłowie*. Zawiera on informację o tym, gdzie drukowana była księga: *w wielkim mieście Krakowie, przez kogo: przez mieszczanina krakowskiego Szwajpolta Feola z Niemiec, niemieckiego rodu, Franka* oraz kiedy, podając czas poprzez wskazanie osoby panującego i roku: *za panowania wielkiego króla polskiego Kazimierza, po Bożym Narodzeniu 14 set dziewięć dziesiąt i 1 rok*. W oryginale treść kolofonów (identyczna w *Oktoichu* i *Czasosłowie*) przedstawia się następująco²:

**ДОКОНУАНА БЫ СИА КНИГА ѿ ВЕЛИКОМЪ ГРАДѢ ОУ
КРАКОВѢ ПРИ ДЕРЖАВѢ ВЕЛИКАГО КОРОЛА ПОЛСКАГО
КАЗИМИРА . И ДОКОНУАНА БЫ МѢЩАНИНОМЪ КРАКОВЬ
СКОМЪ ШВАИПОЛТОМЪ, ФЪОЛЬ, ИЗЪ НѢМЕЦЬ НЕ
МЕЦКОГО РОДОУ, ФРАНКЪ . И СКОНУАША ПО БОЖИЕМЪ
НАРОЖЕНИЕМЪ . ДІ СЪТЬ . ДЕВАТЬ ДЕСА И А ЛѢТО .**

Wnosząc istotną treść dotyczącą historii księgi, stanowi też kolofon ceną wypowiedź ze względu na językową formę przekazu, w której właśnie dostrzegamy kulturowo-językowe elementy zachodniosłowiańskie. Ponieważ kolofon, stanowiąc „metrykę proveniencyjną umieszczoną na jednej z końcowych kart księgi musiał powstać w czasie wydawania tejże księgi, owe elementy wprowadzone zostały przez kogoś, kto go redagował

Ruś. Towarzyszyło temu pojawienie się na Rusi wybitnych przedstawicieli duchowieństwa, którzy autorytetem swym (także poprzez język własnych utworów) wspierali rozprzestrzenianie się średniobułgarskich cech ortograficzno-językowych. Wśród osobistości ze słowiańskiego Południa wymienić należy Bułgara Сурiana (Киприана), który został metropolitą kijowskim, a od 1389 r. moskiewskim i całej Rusi oraz Grigorija Cambłaka, także Bułgara, w 1415 r. powołanego na metropolitę Kijowa i całej Rusi (por. Rieger 1998: 143–144).

² Tekst kolofonu pisany jest *in continuo*, a wyodrębnione jednostki oddzielone są kropką podniesioną do połowy litery. Tu, dla lepszej przejrzystości tekstu, wprowadzone zostały spacje między wyrazami.

uczestnicząc w procesie wydawniczym³. Na język kolofonu zwrócił uwagę Niemirowski w swej pracy o początkach słowiańskiego drukarstwa. Wyraził tam przypuszczenie, że w redagowaniu i wydawaniu ksiąg uczestniczyli ludzie, „dla których ojczystym był język ukraiński lub polski, lecz którzy dobrze znali język starosłowiański – język ksiąg liturgicznych, a być może, i język mówiony Rusi Moskiewskiej (Nemirovskij 1971: 91; fragment w przekładzie autorki), zaś w sprawie autorstwa samego kolofonu, to założył on, że jest dziełem człowieka, który, dobrze znając język starosłowiański, świadomie archaizował tworzony przez siebie tekst.

Analiza językowa form tworzących tekst kolofonu wiedzie do nieco odmiennych spostrzeżeń. Nie odmawiając autorowi kolofonu znajomości starobułgarskiej postaci języka ksiąg liturgicznych, zwrócić jednak należy uwagę na fakt braku zahamowań przed naporem jego własnej mowy. Sprawilo to, że język kolofonu stał się odmianką literackiego języka Słowian z elementami dialektalnymi, wskazującymi na jej terytorialną przynależność, przejawiającą się na różnych płaszczyznach – graficzno-fonetycznej, fleksyjnej i leksykalnej. Odmiennosc od postaci stbłg. pokazują takie słowa z kolofonu:

- **КОРОЛ(Ь)** – z pełnogłosem, tj. z grupą *-oro-* realizującą psł. *-or-* między spółgłoskami (**TorT*), które w innym słowie tego tekstu ma postać starobułgarską – z metatezą i wzdłużoną samogłoską: **ГРАД(Ь)**;

- **ДЕРЖАВА** – z grupą *-er-* w miejscu stbłg. sonantu *-рЬ-*, kontynuującego psł. sonant **r'*;

- **НАРОЖЕНИЕ** – z głoską *ž*, w miejscu, w którym stbłg. postać słowa ma *žd*, będące refleksem psł. **dj*.

Postaci tych trzech słów zaświadcza stan fonetyczny właściwy wschodniej Słowiańszczyźnie. Gdy dołączymy do tego postać przyimka łączącego się z miejscownikiem (**vь*), to ten wschodniosłowiański obszar ograniczymy do jego zachodnich, ukraińskich krańców. W kolofonie bowiem ma on postać *u*: **Ѹ...ГРАДЪ, ОУ КРАКОВЪ**, w takiej formie odnotowaną w pochodzących jeszcze sprzed XIV wieku tekstach halicko – wołyńskich (Totomanova 1985: 196).

Wschodniosłowiańskie podłoże odbija się i we fleksji słów tworzących kolofon. Obok form niosących postaci dawnego G. sg. ze ściągniętą już

³ Najpewniej zredagował tę notatkę ktoś ze środowiska zatrudnionych w tłoczni zecerów, redaktorów i korektorów. Nie jest jednak wiadomo, czy zatrudnieni w oficynie byli Niemcy, Polacy czy inni Słowianie; przypuszcza się, że mogli to być studiujący w Akademii Krakowskiej Białorusini, Ukraińcy lub Rusini. Do tego grona dołączani są i Bułgarzy. To w związku z hipotezą o zamówieniu ksiąg przez władze mołdawskie myśli się o Bułgarach z Braszowa, którzy mieszkając w tym mieście z Niemcami siedmiogrodzkimi, znali język niemiecki, więc mogli łatwo porozumieć się z Fiolem (Mitu 1993: 71).

cząstką (-ajego $\geq$ -aago) -ago: **ВЕЛИКАГО, ПОЛСКАГО** występuje i postać **НЕМЕЦКОГО** z -ogo w zakończeniu – końcówką, która już w XI w. pojawiła się w języku staroruskim pod wpływem formy *togo*, dopełniacza zaimka *тъ* (Rieger 1998: 77). Taką też genezę ma końcówka miejscownikowa -омь, w kolofonie zaświadczona w słowie (ѿ) **ВЕЛИКОМЬ (ГРАДѢ)**.

Wschodniosłowiańskie cechy przejawiają się też w postaci graficznej tekstu kolofonu. Występuje tu charakterystyczne dla tekstów ruskich użycie znaku ѡ, (tzw. jusa małego, który w klasycznych zabytkach cyrylicy oddawał nosówkę przednią *ę*) dla oznaczenia grupy głoskowej *ja* (ѡ) oraz miękkości spółgłoski przed *a* (*'a*), tak etymologicznego, jak i stanowiącego kontynuację psł. nosowego *e* (**ę*). W taki sposób jest zapisane -ja w zaimku **СИѡ** (*sija*), zaś *'a* (jako końcówka G. sg.) – w rzeczowniku **КОРОЛѡ** (*korol'a*). Różnicę w zapisie – odmiennosc w stosunku do postaci starobułgarskich (jak w powyższych przykładach) – widać wyraźnie wtedy, gdy znak ѡ oddaje etymologiczne *ja* oraz *'a*. Gdy zaś tym znakiem zapisane jest *'a* będące refleksem nosówki przedniej (psł. **ę*), postać graficzna wyrazu jest identyczna ze starobułgarską, co w kolofonie pokazuje zapis liczebnika '90': **ДЕВАТЬ ДЕСѡ**. Ta zbieżność wywołuje wrażenie archaiczności tekstu – bo jakby zachowane są nosówki. Jednakże odniesienie tak zapisanych słów do kontekstu językowego, który wyznaczają inne, wyżej przytoczone formy, a także uwzględnienie czasu sporządzenia kolofonu przekonuje, że jest to tylko zbieżność na płaszczyźnie graficznej (wyrażania), a nie reprezentacji głoskowej.

Podobna sytuacja dotyczy litery *šta* (ѡ), znajdującej się w wyrazie **МѢЩАНИН(Ѣ)**. Jej graficzna postać identyczna jest ze znakiem występującym w tekstach starobułgarskich dla oddania dźwięku *št*, ale tu, w kolofonie – wzorem tekstów ruskich – wypada traktować znak ѡ jako reprezentację graficzną dwudźwięku *šč*. Zdeterminowane jest to nie tylko kontekstem wschodniosłowiańskich elementów dialektalnych i zwyczajów (orto) graficznych, ale i rodowodem słowa, w zapisie którego ten znak występuje. W tym miejscu dochodzimy do elementów zachodniosłowiańskich, które towarzyszą pierwodrukowi cyrylicy Szwajpolta Fiola. **МѢЩАНИН(Ѣ)** jest poświadczoną od XIV w. na obszarze wschodniosłowiańskim leksykalną pożyczką z języka polskiego (Rieger 1998: 104). Ponieważ jest wyrazem pochodzenia polskiego i związanym z polskim rozwojem znaczeniowym słowa *miasto*, pod znakiem „*šta* należy widzieć dźwięki *šč* (z psł. **stj*), a nie *št*, słowo bowiem nie ma tradycji starobułgarskiej (gdzie psł. *šč* $\geq$ *št*). Na postać **МѢЩАНИН(Ѣ)**, jako zapożyczoną z polszczyzny, zwrócił też uwagę Niemirowski wyjaśniając, że niesie ona znaczenie 'mieszkaniec miasta'. Gdyby jednak autor kolofonu chciał tylko to wyrazić, w sytuacji

archaizowania tekstu (jak sugerował Niemirowski) zapewne mówiąc o Krakowie *grad(ь)*, mówiłby o jego mieszkańcu (o Fiolu) – *graždanin(ь)*, zgodnie ze starosłowiańską tradycją piśmienniczą. Zatem jest prawdopodobne, że postać *mieszczanin* autor kolofonu wprowadził do tekstu świadomie, wiedząc, że realne znaczenie tego słowa niesie więcej treści niż *graždanin(ь)*. Na gruncie polskim znaczyło ono bowiem nie tylko ‘mieszkaniec miasta’, ale także było świadectwem statusu społecznego, przynależności do stanu mieszczańskiego, czymś w rodzaju tytułu społecznego, który przynależał wydawcy z *niemieckiego rodu*, Szwajpoltowi Fiolowi. Znajdujemy tu więc odbite w języku realia rzeczywistości, w której autor kolofonu sam uczestniczył.

Jako rezultat oddziaływania polszczyzny wskazać należy na słowo rozpoczynające kolofon (i potem jeszcze powtórzone) – **ДОКОНУАНА (БЫСТЬ)**. Zwrócił też na nie uwagę Niemirowski wyjaśniając, że pochodzi od polskiego «dokończyć» (Nemirovskij 1971: 91). Wypada jednak tu uściślić, że elementem przejętym z języka polskiego jest właściwie tylko postać słowotwórcza, w której przedrostek *do-* niesie znaczenie ‘ukończenia, wypełnienia’. W najstarszych tekstach słowiańskich poświadczona jest bowiem postać bezprzedrostkowa **КОНЬУАТИ** ‘kończyć’ oraz ze znaczeniem przeciwnym ‘nie zakończyć’ – postać **НЕДОКОНЬУАТИ**.

Elementem w kolofonie o zachodniosłowiańskich korzeniach kulturowych jest sposób wprowadzenia datacji. Kolofon informuje, że księgę wykonano **ПО БОЖИЕМЪ НАРОЖЕНИЕМЪ ДІ СЪТЬ ДЕВАТЬ ДЕСА И А ЛЪТО**. Wyrażenie **ПО БОЖИЕМЪ НАРОЖЕНИЕМЪ**⁴ jest określeniem dla słowa **ЛЪТО** (rok), występującym przy chrześcijańskiej rachubie czasu dla oddania tego, co dzisiejsze *po narodzeniu Chrystusa*. Jednakże rachuba wprowadzona do kolofonu nie należy do typowych datacji w cyrylickich księgach liturgicznych. Słowianie bowiem określali lata według rachuby bizantyjskiej, tj. od stworzenia świata, używając do tego wyrażen **ОТЬ СЪЗЪДАНІА МИРА** lub **ОТЬ СЪТВОРЕНІА МИРА**. Taki zwyczaj panował w średniowieczu u Słowian prawosławnych, a w Rosji przetrwał aż do 1700 roku. Ale na Rusi Smoleńskiej, Połockiej i Halickiej już około wieku XIII zaczęto wprowadzać do niektórych dokumentów chrześcijańską rachubę czasu (Horodyski 1951: 22), zaś w piśmiennictwie litewsko – ruskim XIV wieku w miejscu dawnego *въ лѣто отъ сътворенія mira / отъ създанія mira* pojawiło się wyrażenie *pod lęty*. Zwyczaj taki odzwierciedlają także

⁴ Błąd w formie **НАРОЖЕНИЕМЪ**: *-еть* zam. *-i* w formie L. sg. może pod wpływem końcówki przymiotnika **(ПО) БОЖИЕМЪ**.

zabytki polskie, np. z XV w.: *pot lyathem narodenya bozego*⁵. Kolofon druków Sz. Fiola jednak nie taki rusko-litewski zwyczaj poświadcza, a raczej sposób występujący w dokumentach polskich wysyłanych na wschód czy wystawianych na Podolu, na Litwie, w których znajdujemy przy zapisie dat wyrażenie o postaci **ПО БОЖИЕМЪ НАРОЖЕНИ** – jak na przykład w gramocie króla Kazimierza Wielkiego wysłanej w 1361 r. na Ruś Czerwoną⁶. Datacja w kolofonie ksiąg z oficyny Sz. Fiola nawiązuje więc do kancelaryjnej tradycji polsko – ruskiej.

Powyższy materiał swą postacią graficzno-fonetyczną, fleksyjną i leksykalną wykazujący odmienności wobec postaci w klasycznych zabytkach piśmiennictwa starosłowiańskiego przedstawiony został tu dlatego, aby pokazać że w formie kolofonu autor nie tyle uzewnętrzniał swe dążenie do archaizowania języka (jak sugerował Niemirowski), ile – bardziej – pozostawił wyraźny ślad swej przynależności językowej. Przedstawione formy pozwalają autora kolofonu łączyć z ukraińskim (zachodnim) odłamem wschodniosłowiańskiego obszaru językowego. A terytorialne sąsiedztwo dialektów ukraińskich z polszczyzną i wypływające stąd interferencje językowe – z jednej strony, z drugiej zaś – prawdopodobny pobyt autora kolofonu w środowisku Polaków (może nauka w Akademii Krakowskiej?), są źródłem form, które, na tle innych tego krótkiego tekstu kolofonu – jawiąc się jako elementy zachodniosłowiańskie – można nazwać polonizmami. Trudno jednak przesądzać czy dostały się one tam wprost z języka polskiego, czy też – będąc zapożyczeniami polskimi w dialektach ukraińskich – właściwe już były one mowie sporządzającego kolofon.

II. Spośród ksiąg liturgicznych wytłoczonych w typografii Sz. Fiola uznaje się, że *Oktoich* i *Czasosłow* wykazują sporo właściwości ruskich, natomiast oba *Triody*, *postny* i *kwietny* (z którego pochodzi materiał egzemplifikacyjny w tej pracy) poświadczają odmiankę języka cerkiewnosłowiańskiego wyraźnie ciążącą ku systemowi średniobułgarskiemu (redakcji tarnowskiej); ich protografy bowiem pojawiły się na obszarze wschodniosłowiańskim wraz z tzw. drugą falą wpływów południowosłowiańskich.

Triod kwietny reprezentuje ten nurt w piśmiennictwie ruskim, który po przejściu w końcu XIV wieku tradycji Tarnowskiej Szkoły Literackiej⁷

---

⁵ Przykłady zaczerpnięty z materiału ilustracyjnego przy haśle: ROK (Urbańczyk, red. 1963, t. IV, s. 7).

⁶ Przykład pochodzi z materiału ilustracyjnego przy haśle **НАРОЖЕНИЕ** (Sreznevskij 1989: 321).

⁷ Tj. łączonych z reformą Patriarchy Eutymiusza zwyczajów graficznych i tendencji ortograficzno-językowych okresu średniobułgarskiego.

utrzymywał przy kopiowaniu lub sporządzaniu ksiąg pisownię zorientowaną przede wszystkim na realizację zasad ortografii. Ortografia bowiem nabrała w tym okresie szczególnego znaczenia; pisownia uwzględniająca zwyczaję tärnowskiej normy była niejako gwarantem ortodoksyjności (prawowierności) ksiąg. W początkowym okresie wpływów (na przełomie wieku XIV i XV oraz w latach pierwszych dziesiątek XV w.) przestrzeganie nowo przyjętych norm było tak konsekwentne, że przepisywane na Rusi księgi mogły uchodzić za średniobułgarskie (Turiłow 1998: 323). Z czasem jednak – wskutek rozbieżności między normą ortograficzną i normą ortoepiczną (wcześniej bezpośrednio związanych – Uspenskij 1994: 60) – tendencja taka osłabła, gdyż konwencjonalne prawidła tärnowskiej reformy dotyczące pisowni zdecydowanie różniły się z cerkiewnoruskimi nawykami wymawianiowymi. Południowosłowiańskie sposoby zapisu zaczęły ustępować ruskiej pisowni cerkiewnosłowiańskiej, odbijającej nie tylko specyfikę wymowy liturgicznej (literackiej) obowiązującej na terenie Rusi⁸, ale i właściwości żywej mowy ruskiej. Wykorzystując materiał z *Triodu kwietnego* pokazemy tu w jaki sposób realizuje się to w obrębie pisowni przywróconych ortograficzną reformą tärnowską znaków jusowych (znaków nosówek ѡ, ѡ) oraz ujednoliczonego zasadą tej ortografii zapisu ѡ, ѡ między znakami spółgłoskowymi. Właśnie taki zapis w miejscu psł. sonantów (twardych i miękkich) oraz połączeń sonornych [l] i [r] z samogłoską [ъ] lub [ь] stał się jednym z bardziej wyrazistych znamion szaty graficznej tekstów pisanych według zasad ortografii tärnowskiej⁹. W *Triodzie kwietnym* taki sposób pisowni jest zdecydowanie dominujący, ale nie jedyny. Próba więc ustalenia, czy odmienne zapisy tych samych lub zbliżonych form językowych (będące odstępstwem od zasad tärnowskiego wzorca) stanowią transkrypcję rzeczywistej wymowy i czy na ich podstawie można wnioskować o fonetycznej realizacji elementów ukrytych pod konwencjonalnym zapisem, jest istotna dla oceny charakteru wariantowości zapisu.

Dwuznak ѡ oraz ѡ reprezentował grupę dźwięków, w której, zgodnie z pisownią, oczywistą była spółgłoska [l] lub [r], element samogłoskowy natomiast – jego charakter i miejsce względem spółgłoski –

⁸ Poszczególne Cerkwie słowiańskie, już w XI w., a może i wcześniej, wymawiały teksty liturgiczne niejednokrotnie; wprowadzając własną wymowę tekstu liturgicznego zbliżały język sakralny do żywej mowy – (Ogijenko 1929: 527–528).

⁹ O elementach zapisu regulowanych przez tärnowską reformę – por. (Vasilev 1980: 405–421).

tej pisowni jednak nie odpowiadał¹⁰. Ujawniał się on w konkretnej realizacji głosowej po uprzednim „rozpoznaniu konwencjonalnego zapisu **лъ**, **ръ** na tle całego kształtu graficznego słowa. A kryć się pod nim mogło [-ol-] lub [-lo-], [-er-] lub [-re-], [-or-] albo [-ro-], czego świadectwem są oboczne (w stosunku do zgodnych z normą tärnowską) postaci tych samych lub na tym samym rdzeniu opartych wyrazów, np.: **ДЕРЖАВΟΥ** 103₂₃ i **ДРЪЖАВА** 103_{v3}, **ДОЛЖНО** 80₁₅ i **ДЛЪЖНО** 118₂₇, **ЖЕРТВОУ** 106₂₂ oraz **ЖРЪТВОУ** 349₃₀, **НА КРЕСТЪ** 241₃ i **НА КРЪСТЬ** 176_{v29}, **КРОВОТОУИВЖА** 172_{v10} i **КРЪВОТОУИВЖА** 72₆, **НА ДОБНЪМЪ** 252_{v11} i **НА ДЪБНЪМЪ** 188_{v29-30}, **ПЛОТІЖ** 262₁₈₋₁₉, **ВЪПЛОТИВШ СЯ (Ѡ ДВЫ МАРІА)** 176₁₆ i **ПЛЪТІЖ (СТРАЖДЕШИ)** 219_{v13}, **СТОЛПОМЪ** 108₆, a w linii następnej – **СТАЛПОМЪ**, **ТОЛКОУЕТЪ СЯ** 121₂ i **ТЛЪКОУЕТЪ СЯ** 140_{v20}, **ТРОСТИ** 235_{v18} i **ТРЪСТЬ** 81_{v18}, **ГОРЛИЦЕ** 235_{v22} (por. *grъ[d]lo). Nie ulega wątpliwości, że postaci odmienne od tych z dominującą, tärnowską pisownią (**лъ** i **ръ**) są transkrypcją wymowy – stanowią zatem obraz fonetyczny słowa – jak np. **МОЛНІА** (117_{v27}), różny od normatywnego obrazu ortograficznego, tj. **МЛНІА** (292_{v10}). W kontekście panującej ortografii tärnowskiej określić by je można jako russyzmy fonetyczne. Charakter zbliżony do nich mają postaci, w których również odbija się wymowa, ale graficzny obraz jej zapisu splata się z postacią ortograficzną (dwuznakiem) dając połączenie **-оль-** czy **-еръ-**: **РАСТЕРЪЗАВЪ** 8₂₇ (por. według normy: **РАСТРЪЗАВЪ**), **СЪМЕРЪТНОЕ** 250_{v25} (obok **СЪМРЪТЕНЪ** 251₁₈), **СЪМЕРЪТИ** 264_{v23}, **ПО ДОЛГОУ** 262₆ (por. **ДЛЪЖНО** 118₂₇). Taka hybrydowa postać jest jakby kompromisem między pisownią fonetyczną a konwencjonalnym zapisem tärnowskim albo też – uwzględniając wschodniosłowiańską tradycję piśmienniczą – kompromisem między pisownią ruskiej odmiany cerkiewnosłowiańskiego (z [-ol-] czy [-er-] lub [-or-]) a pisownią przejętą ze słowiańskiego Południa (z **лъ** i **ръ**). Postaci tego typu występujące w piśmiennictwie na Rusi po drugiej fali wpływów południowosłowiańskich określane są też jako formy skontaminowane, odzwierciedlające przeróbkę zapisów południowosłowiańskich na wschodniosłowiańskie (Temčín 1997: 165). Stanowią one graficzne nowum, w tym czasie i na takim tle mogące się pojawić¹¹.

¹⁰ Pisownia nie była też zgodna z wymową środowiska, w którym powstała – nie oddawała wymowy okresu średniobułgarskiego (Mirčev 1987: 140-141). W nowszych opracowaniach wskazuje się na możliwość występowania przy sonornej zredukowanego dźwięku typu *ă* (Charaľampiev 1990: 34).

¹¹ Inną interpretację posiadają zapisy o identycznej postaci (z **-оль-** czy **-еръ-**), ale występujące w staroruskich rękopisach z XII–XIV w. Tam są sposobem oddawania tzw. wtórnego pełnogłosu, stanowiącego specyficzny kontynuant prsł. sonantów. Tak jest np. w *Ewangeliarzu ławryszewskim* z XIII–XIV w. (Friedelówna 1974: 91–92).

Wydaje się oczywiste, że pisownia pojawiająca się równolegle do pisowni typu tärnowskiego miała związek z faktyczną wymową i że swą postacią przybliżała lub ujawniała rezultat czytania (głoszenia) wyrazów z grupami dźwięków: [-ol-] lub [-lo-], [-or-] albo [-ro-], [-er-] lub [-re-]. Chyba nie mijają się z prawdą założenie, że rozbrzmiewały takie grupy głoskowe również w miejscu zapisu **лъ, ръ**, czyli np. **млънїа** realizowane było jako *molnija*, **пльть** jako *plot'*, **крѣвь** – *krov'*, **жрѣтва** – *žertva*, **сѣмрѣтьнѣ** – *smerten* a **брѣнїе** jako *brenije*. Przyjąć też można, że taki sposób realizacji fonetycznej dwuznaków tärnowskiego pochodzenia stał się przyczyną hiperpoprawnych postaci graficznych (niejako potwierdzających powyższe założenie), które powstały z nawyku kojarzenia wymawianych grup [-ol-] oraz [-or-] i [-ro-] z konwencjonalnym zapisem **лъ, ръ**. Pojawił się on wtórnie w wyrazach posiadających etymologiczne [o] w sąsiedztwie następującego lub poprzedzającego [l] czy [r]: np. *kropl'enije* 'kropienie' – **крѣпленїемъ** 94v₂₁, *mol'ba* 'prośba' – **мльѣжъ сѣтвори** 196v₂, *mor'sk'ijb* 'morski' – **навѣде ...ѣ водоу мрѣскѣа** 110₂₁, *pol'dza* 'korzyść' – **на пльсоу** 312₂₆, *vol'n'ijb* 'zgodny z wola' – **на страсть вльнѣа** 74₁₀, **стрѣсть вльнѣа** (A sg.) 27₁₆, **къ вльнѣи стрѣти** 34v₁₃ (w tym samym troparionie zapisanym w innym miejscu słowo ma postać **воднѣи** 32₂₀), **вльнѣа стрѣти** 95v₅, **расплатїе вльное** 257₄; **самовльно** 39v₁₇. Występuje też słowie mającym przed [l] głoskę [o] powstałą z rozwoju fonetycznego jeru: *zol* ($\leq^*zъlb$) – G pl. subst. *zъlo* 'złó'): **изъ глѣбїны зль** 13₂₉, **нейсутьннѣхъ ми зль** 47₈, **ѡ...зль** 199v₈, **зль моїхъ** 233₁₀ (ale też i: **моїхъ золь** 242₂₆), **изъ глѣбїны зль** 357v₃, oraz N sg. m. adi. 'zły' w odmianie prostej *zъlb*: **зль сѣборѣ** 40₁₅, **сѣ|вѣть зль** 88v₄.

5.

Przytoczony tu materiał, ilustrujący możliwości i sposoby pisowni odmiennej niż wprowadzona normą tärnowską, sugeruje to, co w literaturze o piśmiennictwie z ziem ruskich Rzeczypospolitej nazwano brakiem przejawiania się jednolitej normy ortograficznej (Naumow 1996: 48). Uwzględniając jednak pewne prawidłowości istniejące w obocznej pisowni, lepiej byłoby skonstatować, że cechą normy ortograficznej tego piśmiennictwa jest dość regularnie przejawiająca się wariantywność. Wariantywność, która zaistniała nie tylko jako rezultat współistnienia dwóch systemów: tego przejętego (i kultywowanego w okresie drugiej fali wpływów południowosłowiańskich) oraz rodzimego, ale też ich wzajemnego przenikania się. Na płaszczyźnie tekstu pisanego (stanowiąc zjawisko z pogranicza ortografii i fonetyki) przejrzyste ilustrują to obocznie występujące zapisy typu: **пльно**, **полно** oraz **полльно**, z których dwa pierwsze poświadczają współistnienie pisowni zgodnej z dwoma odmiennymi systemami – tärnowskim i (cerkiewno)ruskim, trzeci zaś,

stanowiąc kontaminację obu zapisów, wyraża nowum, z takiego tylko podłoża mogące się wywieść.

Wyraźną cechą ortograficzną piśmiennictwa objętego drugą falą wpływów południowosłowiańskich jest występowanie jusów – starobułgarskich znaków samogłosek nosowych $\mathfrak{a}$ i $\mathfrak{e}$ oraz charakterystycznego ich połączenia o postaci $-\mathfrak{aa}$, stanowiącego zakończenie tych form przymiotnika i imiesłowu złożonego, które miały w końcówce dwie nosówki: $\mathfrak{a}$ + $\mathfrak{ja}$ ($\mathfrak{a}\mathfrak{ja}$) lub $\mathfrak{e}$ + $\mathfrak{je}$ ($\mathfrak{ae}$). Zastosowane w pisowni *Triodu kwietnego* znaki jusowe i ich dystrybucja wyraźnie odzwierciedlają stan średniobułgarski, regulowany normą tärnowską. Znaki $\mathfrak{a}$ i $\mathfrak{e}$ występują więc w etymologicznych miejscach dźwięków nosowych, brak jest znaków nosówek prejotowanych $\mathfrak{ia}$ oraz $\mathfrak{ea}$, a grupy dwóch nosówek pojawiające się w zakończeniach złożonej odmiany przymiotnikowej (w języku stbłg. o postaci $-\mathfrak{a}\mathfrak{ia}$ / $-\mathfrak{ia}\mathfrak{ia}$ i $-\mathfrak{ae}$ / $-\mathfrak{ea}$) zapisywane są postacią $-\mathfrak{aa}$ ¹². Nie znaczy to jednak, że w całym tekście *Triodu kwietnego* sytuacja pod tym względem odznacza się regularnością i konsekwencją w realizacji pravidła tärnowskiego. W wielu miejscach uzewnętrznia się wschodniosłowiańskie podłoże językowe i determinuje ono wariantywne postaci pisowniane. Istotne są próby ustalenia w jakim stopniu wariantywność odbija wymowę, a w jakim dotyczy tylko płaszczyzny graficznej.

Pisownia tärnowska, z założenia powracająca (nawiązująca) do stanu z okresu cyrylometodejskiego, nie mogła odzwierciedlić rzeczywistych przemian, którym ulegały dźwięki nosowe na obszarze bułgarskim, a tym bardziej – na ruskim. Dlatego skromne poświadczenie, raczej przypadkowe, znalazła zmieniona artykulacja dawnej nosówki tylnej, wyrażona zapisem znaku jerowego na miejscu znaku nosówki $\mathfrak{a}$ ¹³: сѣдѣа 38₂₄ (obok postaci klasycznej – сѣдѣи 38_{v10}, сѣдѣа 38_{v27}), трѣсь 102₂₇ (stbłg. трѣсь ; w innej części *Triodu* – троуць 121₂₀), не сѣмнѣв сѣ фѣма 141₂₁ (stbłg. оуцѣмнѣти сѣ ‘zwątpić’). Natomiast różnica w artykulacji dźwięków oznaczanych za pomocą jusów uwydatniła się, przynajmniej częściowo, poprzez dystrybucję znaków jusowych (ich rozkład inny niż w języku stbłg.), związaną z palatalnym/niepalatalnym charakterem poprzedzającej spółgłoski. Rozkład dawnych znaków nosówek jest więc

---

¹² Rozmiary pracy pozwalają zwrócić uwagę tylko na wybrane zagadnienia dotyczące pisowni jusów i odczytywania zapisów posiadających takie znaki.

¹³ Zjawisko to należy do słabo poświadczonych w dawnym piśmiennictwie bułgarskim; pojedyncze przykłady wynotowane zostały z zabytków XII – XIV w. (Mirčev 1978: 111–112).

jednocześnie świadectwem przeobrażeń dokonujących się w obrębie dźwięków spółgłoskowych.

O przednim charakterze dźwięku kryjącego się pod znakiem **л** wnioskować można w związku z odznaczającą się dużą regularnością pisowni znaku – zamiast **ж** po spółgłoskach *ř, l, n̄*. Konsekwentnie zaświadcza to formy 1 os. sg. praes. **тл молл** 178_{v1}, **оумл̃л̃ оца** 336_{v9}, **оствалл тебе** 114₁₂, **азь послл** 51_{v7}, **дха моего...послл** 322₂₀, **прославлл** 109_{v15}, **аз же не противлл сл** 67₁₉, **славлл тл** 70₁₅₋₁₆, **славлл и уьтж** 336₅, **азь творл** 20; **не тръплл** 83_{v24} (bez *l* epentetycznego, ale z zachowaniem miękkości spółgłoski), podobnie – **бл̃гослова ти ги** 319₂₄. Zjawisko widoczne jest również, choć nie tak regularnie, w pisowni końcówek fleksyjnych rzeczowników żeńskich – w A sg., np.: **(оутиши) боурл** 357₉, **въ виѠанїл** 21₄, 25_{v26} (ale i: **въ виѠаниж** 19₂₅, **въ виѠаниж** 23_{v23}), **въ поусгынал** 89₅, w I sg., np.: **с̃м̃ртїл с̃м̃рть раздроуци** 125₂₉ (ale i: **с̃м̃ртиж с̃м̃рть попра|въ** 126₁₅₋₁₆)

Pisownia zaś znaku **ж** (związanego z dźwiękiem bardziej tylnym) zamiast **л** po spółgłoskach *š, ž, št, žd, č, c, s* jest niewątpliwie śladem przeobrażeń wynikłych z ich stwardnienia; pisownia *Triodu kwietnego* odzwierciedla tendencję ustalania się takiego zapisu, nie jest ona bowiem bezwyjątkowa. Pisownia znaku **ж** zamiast **л** występuje zarówno w części rdzennej wyrazów, np.: ‘*žę(d)lo*’ – **ж̃ло** zaświadczone wieloma przykładami (np. 131₂₂, 168_{v12}, 207₂₂, 253_{v16}) oraz wyjątkowo – **жалл** 16_{v3}, ‘*žęta*’ – **ж̃твѣ уась** 38_{v15}, **въ ж̃твж** 274₂₀, ‘*žędati*’ – **кто ж̃жеть** 211₂₆, jak i w ich końcówkach fleksyjnych. Tu przywołać można formę G sg. rzeczowników o dawnej osnowie **-ja-*, w której wyraźnie zaczyna dominować zapis końcówki znakiem **ж**: **р̃оди сл̃ ѿ б̃ц̃ж** 132₂₀, **мракъ д̃ш̃ж** **моѣл** 70₁₂₋₁₃, **д̃ш̃ж моѣж іазвы** 287₂₂, **с̃нь жены, госпожд̃ж| дома** 111₁₂₋₁₃, **м̃тва пророуи|ц̃ж... анны** 322₂₈₋₂₉, **ѿ тр̃ц̃ж** 335₂₃, (**глась...**) **ц̃ѣвниц̃ж** 115_{v24} (por. **глась... ц̃ѣвницл** 116₁₁). Z obocznego występowania znaku **ж** ze znakiem **л** – nie wykluczając w tym wypadku zachowawczej pisowni (starannego kopiowania dawnych form) – można wnioskować, że reprezentował dźwięk zbliżony do tego, który oddawany był znakiem **л**. To stało się podstawą wymiennego stosowania obu liter, **ж** oraz **л**, nazwanego średniobułgarskim mieszanym nosówek.

Do wyżej przytoczonych obocznie występujących postaci graficznych z jusami należy dołączyć jeszcze postaci bezjusowe, które – przy kopiowaniu w środowisku wschodniosłowiańskim triodu proveniencji tarnowskiej – zgodnie z fonetyczną realizacją form na gruncie ruskim, zapisane zostały ze znakami **ѣ** lub **оу** oraz **л**. Dla właściwego zinterpretowania pisowni wyrazów zawierających jusy lub ich zastępniki, należy przywołać sytuację w zakresie pisowni ruskiej sprzed końca XIV w., tj. sprzed przejścia zasad normy

tárnowskiej. W grafii ruskiej odmiany języka cerkiewnosłowiańskiego istniał znak **ѡ** dla zapisu *'a // ja*, zaś znak **Ѹ** nie występował, bo już wcześniej został zastąpiony znakiem **Ѹ** (*u*), oddającym wschodniosłowiańską realizację fonetyczną psł. nosówki tylnej. Jest rzeczą zrozumiałą (co potwierdza pisownia *Triodu kwietnego*), że utrzymywanie się w przepisywanych tekstach tárnowskiej postaci wyrazów ze znakiem **ѡ** jest bardziej regularne (bo zgodne z ortograficzną tradycją piśmiennictwa ruskiego), natomiast uwzględnianie przywróconego normą znaku **Ѹ** takiej konsekwencji nie wykazuje. Zdecydowanie więc częściej niż zastąpienie znaku **ѡ** przez **ѡ** (co występuje głównie po *č, š, ž* – jak pokazują to postaci graficzne **ѸДО** 90₃ i **ѸДО** 84₃, **НАѸДЛНИѸѢ ѸГГЛОѸ** 196₉ i **НАѸДЛНИѸѢ ѸГГЛОѸМЪ** 197₅) pojawia się zastąpienie postaci z tárnowską ortografią, jak np. **мѸжь**, przez postać ze znakiem **Ѹ** lub **оѸ** (*u*) – **моѸжь**. Nie budzą wątpliwości (i jako oczywiste nie wymagają szerokiej egzemplifikacji) pary graficzne: **ѸЪ ГЛѸБИНАѸ** 233₉ – **ѸЪ ГЛѸБИНАѸ** 109_{V20}, **НА... КѸПѸЛЬ** 193_{V7} – **ѸЪ КОѸПѸЛЬ** 193_{V15}, **ПѸТЬ** 329_{V21} – **ПОѸТЬ** 71₂₂, **СѸБОТА** 101_{V23} – **ѸЪ СОѸБОТАѸ** 212_{V9}, **СѸДІА** 84₁₁ – **СОѸДІА** 275₁₄, **ВИЖДѸ** 156_{V19} – **ВИЖДОѸ** 50₄. Choć są one ruskie, tj. zgodne z tradycją pisowni staroruskiej (sprzed końca XIV w.), w kontekście pisowni okresu drugiej fali wpływów południowosłowiańskich te bezjusowe postaci uznać wypada za ruskie warianty graficzne postaci tárnowskich, obrazujące zróżnicowanie tylko na płaszczyźnie zapisu (stanowiące może bardziej wyraziste, jednoznaczne na tym gruncie formy graficzne). Obie postaci w przytoczonych parach były bowiem tożsame fonetycznie; na Rusi – zgodnie ze stanem języka staroruskiego – jusy czytano: – jako [*'a*], a **Ѹ** jako [*u*] (Rieger 1998: 138). Stąd więc wzajemne zastępowanie się znaków: **Ѹ** (stojącego w miejscu etymologicznego dźwięku nosowego) ze znakiem **оѸ** lub **Ѹ**, a znaku **ѡ** ze znakiem **ѡ**. Taka wariantywność w sposobie zapisu (od **Ѹ** do **оѸ/Ѹ**) wywołała zjawisko paralelne, jakby „zwrotne – pisanie znaku **Ѹ** w miejscu etymologicznego [*u*], określane często pisownią hiperpoprawną; poświadczają to m.in. takie postaci graficzne: **ѸЪ КѸПѸ** 46₂₃ (**ѸЪ КОѸПѸ** 46₂₄), **ЛѸДІѸ** 126₁₀ (**ЛЮДІѸ** 128₁₈), **ѸЪ ПѸ|СТЫНА** 74₆₋₇ (**ѸЪ ПОѸСТЫНИ** 76₈), **ѸДѸСА** 217_{V26} (**ѸЮДЕСЬ** 217_{V28}), **ѸЛКОЛѸБУѸ** 133₁₆ oraz **ѸЛКОЛѸБУѸ** 237_{V27} (**ѸЛКОЛЮБУѸ** 145_{V28}), **ТРѸЖЬСТВѸЕМЪ** 177₁₂.

Zasadą przywołanego wyżej sposobu czytania jusów na Rusi – **ѡ** jako [*'a*], a **Ѹ** jako [*u*] nie zawsze jednak można się posłużyć w stosunku do pisowni tekstów realizujących normę tárnowską. Ta bowiem usankcjonowała pisownię form nowszych, odbijających zlewanie się w języku bułgarskim kontynuantów psł. samogłosek nosowych, które wyrażone zostało w grafii wzajemną zamianą znaków **Ѹ** i – (tzw. średniobułgarskie mieszanie nosówek). W związku z tym w tekstach (prze)pisanych na Rusi i uwzględniających zalecenia normatywne reformy

tárnowskiej pod każdym ze znaków nosówkowych kryć się mogło tak [a], jak i [u]. Przykładem ilustrującym taki stan może być np. rzeczownik *želo* ‘žadło’, zapisany jako **ЖАЛО** 16v₃, a także kilkakrotnie postacią **ЖАЛО** (np. 168v₁₂, 199v₂₂, 224₉, 264₂₇). Mimo dwojakiej pisowni, odczytanie takich form było jednakowe – wnosząc substytucji znaku w pisowni tego wyrazu w innym miejscu: **ЖАЛО** 168v₂₂ – czytano je zgodnie ze wschodniosłowiańskim rozwojem etymologicznego w tej pozycji dźwięku *ę – czyli jako *žalo*; pod znakiem **Ж**, tak jak i pod **А**, krył się więc dźwięk [a]. Brak substytucji znaków **Ж** i **ОУ** występującej w tekstach ruskich (tylko **ЖАЛО**, bez obocznego zapisu (!)**ЖОУЛО**) zaświadcza, że zastępowanie znaku właściwego pisowni zgodnej z normą tárnowską (**Ж**) odpowiednim znakiem ortografii ruskiej (**ОУ**) nie zachodziło w sposób mechaniczny, czysto formalny, a wiązało się z odczytaniem słowa, które w tym wypadku także nie było mechaniczne (bo nie łączyło znaku **Ж** tylko z dźwiękiem [u]). Na pozostawienie graficznej formy słowa w postaci tárnowskiej (**ЖАЛО**) niejako oddziaływała więc wymowa; ponieważ była inna od spodziewanej przy takim zapisie (nie z głoską [u]), wykluczała pisownię z literą **ОУ** zastępującą znak **Ж** z pisowni tárnowskiej.

Inną sytuację w ortografii cerkiewnosłowiańskiego piśmiennictwa na Rusi wywołała adaptacja tárnowskich zapisów form fleksyjnych odbijających późnoprąsłowiańskie morfologiczne zróżnicowanie dialektalne, w których kontynuant końcówki *-ę*, stanowiącej wariant południowosłowiański wobec tzw. *-ě₃*, wariantu północnosłowiańskiego, wyrażony był w pisowni średniobułgarskiego okresu znakiem **-А** lub **-Ж**. Formą fleksyjną z takim zakończeniem był między innymi G sg. rzeczowników dawnej deklinacji *-ja-* tematowej, posiadający końcówkę według normy tárnowskiej oddawaną znakiem **-А** (zgodnie z pochodzeniem) lub znakiem **-Ж** (rezultatem średniobułgarskiego mieszania nosówek). Zapisywanie takich postaci – chyba dlatego, że różnych od utrwalonych w piśmiennictwie ruskim z końcówką **-ѣ** i że odmiennych od panujących w żywej mowie ruskiej (z zakończeniem na [-i] // [-y]¹⁴) – wywoływało trudności, czego wyrazem stały się obocznie występujące formy ich graficznej adaptacji na gruncie ruskim. Świadectwem tego, że przystosowanie odbywało się tylko (właśnie) na poziomie grafii może być postać G. sg. słowa *Bogorodica*, pojawiająca się w zwrocie błagalnym ‘modlitwami (dzięki modlitwom) Bogarodzicy zbaw nas’. Występujące w niej przekształcenia, obok postaci średniobułgarskiej (z końcówką **-А** lub -

¹⁴ Takie końcówki (zam. [e] ≤ *ě) zaczęły pojawiać się od w. XIII w rezultacie oddziaływania i upowszechniania się zakończeń odmiany twar-dotematowej, por. (Rieger 1998: 72).

ж), w pisowni przedstawiają się one następująco: (сп[а]си насъ ...) **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦОУ** 26_{9, 12} // **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦЖ** 26_{14, 16, 17}, także w innych sąsiadujących wersetach: **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦЖ** 126₁ – **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦА** 126₂ – **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦА** 126₂₈. Postaci z literami а (a) oraz оу (u) stanowią warianty graficzne tärnowskich zapisów z л i ж; choć w miejscu jusów mają znaki ich fonetycznych i graficznych odpowiedników ruskich, są jednak tylko ruszyzmami graficznymi, bo dokonane w nich przekształcenia tärnowskiej postaci G. sg. objęły tylko jej szatę graficzną, a nie językową (fonetyczno-gramatyczną). Tylko założenie, że (zgodnie z ruskim czytaniem jusów) postaci: **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦОУ** i **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦЖ** głoszone jako ‘molitwami Bogorodicy’, a z postaciami: **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦА** oraz **МОЛИТВАМИ Б[ОГОРОДИ]ЦА** wiązała się wymowa ‘molitwami Bogorodica’ dałoby podstawę uznania tych zapisów za rusyzmy fonetyczne, czyli warianty oddające wymowę. Trudno jednakże przyjąć, że w czasie tej samej sytuacji liturgicznej tak powszechnie znaną formułę wypowiedziano na różny sposób, a ponadto i niezgodny z poczuciem fleksji słowiańskiej. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że choć zapis przynosił postaci (**МОЛИТВАМИ**) **БЦОУ** //... **БЦЖ** //... **БЦА** //... **БЦА**, to jego lekcja miała postać: ‘molitwami Bogorodicy’, zgodną z faktycznym stanem gramatycznym, właściwym językowi południowo-zachodniej Rusi (stanem, który utrwalił się w skodyfikowanym później języku cerkiewnosłowiańskim – liturgicznym języku Cerkwi Prawosławnej).

Współistnienie postaci średniobułgarskich z postaciami graficznie przekształconymi na gruncie ruskim ilustruje w tekście wiele form; oto niektóre: **МІРОНОСИЦА ЖЕНЫ** 183_{V15} – **МІРОНОСИЦА ЖЕНЬ** 189_{V20} – **МІРОНОСИЦЖ...** **ПРѢСТОЖЦЕ ГРОБОУ** 178₁₂; **С[Ы]НА...** **Ѡ Б[ОГОРОДИ]ЦОУ...** **ПРОСЛѢШАГО** 7₁₆₋₁₇ z forma zakończoną znakiem -u, która w protografie bułgarskim musiała mieć postać z -a, taką, jak w wyrażeniu **РОДИ СЛ Ѡ Б[ОГОРОДИ]Ж** 132₂₀. Podobnie w końcówce G. sg. słowa *trojca*: **ѠДИНОГО Ѡ ТР[ОИ]ЦѠ** 7₁₅ – z substytucją znaku u na miejscu a, jak w formie **Ѡ ТР[ОИ]ЦЖ**. Także śladem średniobułgarskiego mieszania nosówek – w miejscu *ε stojącego a i mechanicznej wymiany tego znaku na graficzny odpowiednik ruski (u) – są postaci **ПАУѢ БЛОУДЬ|НИЦОУ** 48₃₋₄ oraz **КРОПАТ СЛ...** **Ѡ ѠМЫВАЛНИЦОУ** 69_{V30}. Rozpatrując podobne przykłady pozostajemy właściwie tylko w sferze ich graficznego obrazu – pisowni, którą konstatujemy w ramach systemu rodzimego (ruskiego) i przejętego (tärnowskiego); fonetyczną realizację zaś takich postaci graficznych (z zakończeniem na [-i] // [-y]) tylko zakładamy uwzględniając ówczesny stan fleksji wschodniosłowiańskiej (w takich jak powyższe przykłady – z zakończeniem na [-i] // [-y]).

Podsumowując warto podkreślić, że język cerkiewnosłowiański w XV-wiecznych tekstach przybyłych na ziemię ruskie z drugą falą wpływów południowosłowiańskich (jak pierwowzory druków Szwajpolta Fiola) to język, który – w szacie zewnętrznej odbijając normę tärnowską (ze średniobułgarskim rodowodem) – pokazuje także swe własne oblicze, które uwidacznia się w zapisach tej normy odbiegających. Kształt takich zapisów jest konsekwencją splotu kilku czynników, wśród których jest na pewno uwzględnienie wcześniejszej (sprzed końca XIV w.) rodzimej tradycji językowej, którą reprezentowały księgi pisane ruską odmianką języka cerkiewnosłowiańskiego i ruska wymowa liturgiczna oraz oddziaływanie języka mówionego, jakim posługiwał się sam kopista (jeśli chodzi o rękopiśmienny wzorzec) lub składacz czy korektor w tloczni (jeśli chodzi o postać drukowaną księgi). Pojawienie się wariantywnych zapisów form językowych, w których realizacja zasad południowosłowiańskiego (średniobułgarskiego) wzorca przybrała specyficzną ruską postać wywołana została głównie przez rozbieżność, jaka nastąpiła między średniobułgarską normą pisowni a ruską normą wymowy i tradycją ortograficzną; same zapisy zaś stanowią rezultat łagodzenia czy niwelowania tej rozbieżności.

LITERATURA:

- Charalampiev 1990:** И. Харалампиев. *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. София, Наука и изкуство, 1990.
- Friedelówna 1974:** T. Friedelówna. *Ewangeliarz ławryszewski. Monografia zabytku*. Wrocław, 1974.
- Horodyski 1951:** B. Horodyski. *Podręcznik paleografii ruskiej*. Kraków, 1951.
- Mirčev 1987:** K. Мирчев. *Историческа граматика на българския език*. София, Наука и изкуство, 1978.
- Mironowicz 2003:** A. Mironowicz. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok, 2003.
- Mitu 1993:** M. M i t u. Ze studiów rumuńskich nad Szwajpoltem Fiolem. // *Rękopis a druk. Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*. Materiały z sesji, red. J. Rusek, W. Witkowski, A. Naumow. Kraków 7–10. XI. 1991, Kraków, 1993: 69–77.
- Naumow 1996:** A. Naumow. *Wiara i historia*. Kraków, Wydawnictwo Orthdruk, 1996.
- Nemirovskij 1971:** Е. Л. Немировский. *Начало славянского книгопечатания*. Москва, 1971.

- Ogijenko 1929:** I. Ogijenko. Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w ww. XV–XVIII. // W: „Prace Filologiczne“, Warszawa 1929, t. XIV: 525–543.
- Rieger 1998:** J. Rieger. *Z dziejów języka rosyjskiego*. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998.
- Rusek 1993:** J. Rusek, W. Witkowski 1993: Katalog wystawy Tradycje druku cerkiewnosłowiańskiego na ziemiach Rzeczypospolitej (w pięćsetną rocznicę ukazania się pierwszych druków cyrylickich w Krakowie). Biblioteka Jagiellońska, Kraków, 7-30 listopada 1991 r. // *Rękopis a druk. Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*. Materiały z sesji, red. J. Rusek, W. Witkowski, A. Naumow. Kraków 7 – 10. XI. 1991, Kraków, 1993: 339–350.
- Srezniewskij 1989:** И. И. Срезневский, *Словарь древнерусского языка*. Москва, 1989, т. II, ч. 1. (wydanie fototypiczne).
- Temčín 1997:** С. Ю. Темчин. Гимнографическое творчество Григория Цамблака: вильнюсский список службы с житием Иоанну Новому Сучавскому, 2 VI // *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*. Pod red. S. Temčinas. Kraków, Wydawnictwo Orthdruk, 1997, t. 2: 143–203.
- Totomanova 1985:** А. М. Тотоманова. Редакции на старобългарския език // *Изследвания по кирилometодиевистика*. Ред. У. Раднева. София, Наука и изкуство, 1985: 192–203.
- Turilov 1998:** А. А. Турилов. Восточнославянская книжная культура конца XIV–XV в. и „второе южнославянское влияние“, // *Древнерусское искусство. Сергей Радонежский и художественна культура Москвы XIV – XV в.*, Петербург, 1998: 321–337.
- Urbańczyk, red. 1963:** *Słownik staropolski* pod redakcją S. Urbańczyka. Wrocław, 1963 –1965, t. IV.
- Uspenskij 1994:** Б. А. Успенский. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.). Москва, Гнозис, 1994.
- Vasilev 1980:** В. П. Василев. Правописната реформа на Евтимий и отражението и в произведения на негови следовници и на българските дамаскинари // *Търновска книжовна школа*, 2. Втори международен симпозиум, Велико Търново, 20–23 май 1976. София, Издателство на Българска Академия на Науките, 1980: 405–421.

**КЪМ СЪСТАВА НА АВРАМОВИЯ СБОРНИК –
РЪКОПИСЕН ПАМЕТНИК ОТ 1674 г.
ОТ СБИРКАТА НА ПЛОВДИВСКАТА БИБЛИОТЕКА¹**

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

В ръкописната сбирка на Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“ под сигнатура № 115 се съхранява един много красив ръкопис, който представлява сборник, съдържащ четива от различни богослужебни книги: Псалтир, Месецослов, Октоих, Акатист и Параклис Богородичен, календар с указания за времето, здравето на човека и зодиите, Слово за Алекси, Божи човек, различни чинове, служби и др. Книгата е прекрасно изработена, изписана с обработен полууставен почерк и декорирана с голяма вещина. Съдържа 626 листа (18,5 X 13,5), по 32 реда на страница. Писмото е среден калиграфски полуустав, средногорски тип, а правописът е ресавски, с диакритични знаци. На повечето от страниците заглавките и инициалите са богато украсени с различни флорални и зооморфни мотиви, заставките са плетенични, също декорирани с флорални или антропоморфни елементи, някои са запълвани със златно мастило. Според изследователите тази украса е много сходна с художественото изпълнение на Еленския и на Троянския дамаскин (Цонев 1920: 173). Книгата е запазена цяла и подвързана с кожена подвързия с оригинални закопчалки. Само няколко листа от началото са били изгубени и впоследствие допълнени от друга ръка от по-ново време, като новите листове са всъщност 11, а не 6, както е отбелязано в Описа на ръкописа (Цонев 1920: 173).

Книгата има собствена буквена фолиация с червено мастило, нанесена от ръката на създателя ѝ, но също има и нова – сини арабски цифри. В края на ръкописа има приписка, в която се съобщава годи-

---

¹ Публикацията е реализирана благодарение на любезното спонсорство на Фонд „НИМП“ при Пловдивския университет.

ната на създаването му – 7182, или 1674, както и името на преписвача – мнѡгогрѣшны̑ ѡвръ̑ ѡерей̑ сынъ димїтрїевї.

Редица изследователи са представяли множество ръкописни книги, създадени според тях от ръката на йерей Аврам (Цонев 1920, Ангелов 1976 и др.). За да бъдат тези книги идентифицирани и атрибутирани с по-голяма точност, е необходимо по-задълбочено проучване не само на почерковите особености и художествената им украса, но също и на текстовите особености на отделните богослужебни четива.

На този етап от изследванията могат да бъдат приети за действително създадени от йерей Аврам Димитриевич следните ръкописни книги:

Служебник от 1656 г. Съхранява се в НБКМ – София – под № 601 (Цонев 1923: 110-112). В него е оставена приписка с името на книжовника в тайнопис (на л. 58б).

Миней за м. септември, писан през 1660 г. Съхранява се в НБИВ – Пловдив под № 45. На л. 200б има приписка с името на книжовника в тайнопис.

Богородични канони на повечернята на осмогласника от 1666 г. Пазят се в НБКМ – София под № 992. В приписката йерей Димитриевич съобщава, че е от село Сушица, област Пловдивска (л. 172б). (Стоянов, Кодов 1964: 146).

Псалтир от 1669 г., който сега се пази в Зографския манастир под № 77, а лист от него – в Русия (Цонев 1920: 181; Ангелов 1976: 43). На последния 153 б. лист също има приписка, в която книжовникът съобщава и своето име, и годината на създаването на книгата, и мястото на създаването ѝ – село Сѡшица, именземо касѡба Карлово.

Останалите ръкописни книги, които различни изследователи приписват на ръката на йерей Аврам само въз основа на почерковите и художествено-декоративните им особености, се нуждаят от по-обстойно изследване, за да може със сигурност да се потвърди това предположение. Атрибуцията се отнася до следните книги:

Псалтир от 1638 г. (НБИВ – Пловдив, № 5)

Апостол от 1660 г. (Хилендарски манастир)

Троянски дамаскин – първи. (БАН, № 88)

Троянски дамаскин – втори. (Троянски манастир, № 15)

Еленски дамаскин (НБКМ, № 1418 – Христова, Караджова, Вутова 1996: 131-139)

Дамаскин (НБИВ, № 119)

Служебник (НБКМ, № 602)

Листове 68-165 от Требник (НБКМ, № 622)

Требник (НБИВ, № 87)

Требниче (НБКМ, № 623)

Часослов (НБКМ, № 632)

Часослов (НБКМ, № 633)

Чудеса Богородични (СПб, ф. П.А. Сырку, № 13.5.17.)

Цветен триод (НБИВ, № 74).

В началото на Аврамовия сборник е поместено съдържанието на книгата: **В**главлѣніе вѣщеи ѿже **О**брътаѣт се въ кнѣжицъ сѣю. (вж. приложените в края снимки от ръкописа).

На първия лист след плетенична заставка започва **Ч**инь како подобѣеть пѣти фалтір'. (л. 1–103б).

На л. 104а след плетенична заставка е началото на целогодишния синаксар, което е началото на индикта, 1. септември, изписано със заглавни букви – **С**звѣорникъ вѣ мѣемь. По-долу са описани само онези празници, които книжовникът сам е обособил на нова страница чрез красиви плетенични заставки и заглавни киноварни букви. Останалите упоменавания на светците и мъчениците за съответните дни от месеците не подлежат на описване.

На 8. септември е отбелязано Рождество Богородично: **М**ѣца то, и **р**ожѣство прѣтые вѣце (л. 106б).

На 14. септември – Въздвижение на Св. Кръст Господен: **М**ѣца то, дѣ . **В**зѣвиженіе чтнѣго и животвѣрецаго крѣта гнѣа. В заставката са вплетени две човешки глави. (л. 119б).

На 14. октомври – Св. мъченици Назарий, Гervasий, Протасий, Келсий, на преподобния отец Козма Светоградец и творец, на преподобна Св. Петка: **М**ѣца то, дѣ . **С**тѣхъ мникъ **Н**азарѣа, **Г**ервасѣа, **П**ротасѣа, и **К**елсѣа . **п**острѣше въ лѣтъ, роа . **И** прѣвнаго ѿ ншего космы стогрѣдѣца и твѣрѣца . **И** прѣвныѣ мѣре нашеѣ пѣтки . (л. 136б)

На 26. октомври – Св. Великомъченик Димитър: **М**ѣца то, кѣ **С**тѣго и славнаго великомника димитрѣа. (л. 154а)

На 1. ноември – Св. Безсребърници Козма и Дамян: **В**з прѣвѣы . **С**тѣ чюдотворѣць и безсрѣбрьникъ кѣзмы и дамѣана . и прѣвныѣ мѣтере ихъ ѿевдѣты (л. 170а).

На 8. ноември – Събор на архистратег Михаил и останалите безплътни сили: **М**ѣца то, и . **С**звѣоръ архѣстрѣтига **М**ихайла, и прѣчѣихъ безплѣтныѣ сѣль . (л. 171б).

На 21. ноември – Въведение Богородично: **М**ѣца то, кѣ . **В**звѣденіе въ црѣковѣ прѣтые вѣце . (л.188б).

На 6. декември – Св. Николай чудотворец: **М**ѣца то, сѣ **И**же въ стѣхъ ѿ нашего архѣереа чюдотвѣрѣца никѣлы мѣриликѣискаго . (л. 202б).

На 25. декември – Рождество Христово: **М**ѣца то, кѣ . **ѿ**же по плѣти рожѣство гѣ ба и спѣа нашего иѣ хѣ . **П**разнѣем гѣ, дни (л. 217б).

На 1. януари – Обрезание Господне. Св. Василий Велики: Въ д̄нь, ѡже по плѣти обрѣзаниѣ г҃а на́шего ꙗ́ х҃а . ѡ ѡже въ стѣхъ оца́ на́шего васіліа великаго архієпкпа кесаріе каппадокійскыє . (л. 232б).

На 6. януари – Свето Богоявление: Мѣца то, с̄ . Стѣе Б҃гоавліеніе г҃а б̄а ѡ спса́ на́шего ꙗ́ х҃а (л. 234а).

На 7. януари – Св. пророк и предтеча Йоан Кръстител: Мѣца то, з̄ . Съборъ прѣча крѣтителя г҃на іо́анна . (л. 253а).

На 2. февруари – Сретение Господне: Мѣца то, в̄ . Срѣтеніе г҃а б̄а ѡ спса́ на́шего ꙗ́ х҃а (л. 263а).

На 9. март – Св. 40 мъченици, пострадали в Севастия: Стѣ м̄ мникъ ѡже въ севастіискомъ ѣзерѣ пострадаше ѡ ликініа въ лѣто тси (л. 276б).

На 25. март – Благовещение: Мѣца то, ке . Бл҃говѣщеніе прѣстѣе влѣце на́ше бѣе ѡ прѣодвы маріе (л. 287а).

На 24. април – Св. Георги: Мѣца то, к҃г . Ст҃го и славнаго великомника и повѣдоносца х҃ва война геѡргіа (л. 300а).

На 24. юни – Рождество на Св. Йоан Кръстител: Мѣца то, кд . Рожѣство ч҃тна прѣча ѡ крѣтля г҃на іо́анна (л. 317а).

На 29. юни – Св. апостоли Петър и Павел: Мѣца то, кф . Стѣхъ врѣховны аплъ пѣтра и павла (330а).

На 1. юли – Св. безсребърници Козма и Дамян: Въ прѣвыи д̄нь . Стѣ чюдотворѣцъ ѡ безсрѣбърникъ козма ѡ даміанъ . пострадаше въ римъ в лѣ спд (л. 342а).

На 20. юли – Св. Пророк Илия: Мѣца то, к . Ст҃го прѣрка іліи фезвитѣнина . (л. 344б).

На 6. август – Преображение Господне: Мѣца то, с̄ . Прѣвбраженіе г҃а б̄а ѡ спса́ на́шего ꙗ́ х҃а (л. 354а).

На 15. август – Успение на Пресвета Богородица: Мѣца то, еі . Успеніе прѣстѣе влѣце на́ше бѣе ѡ прѣодвы маріи (л. 367а).

На л. 379а започва Възкресникът, или подредбата на четивата през време на Великия пост: Начало ст҃го ѡ великаго поста . нѣла ѡ мытари ѡ фарисеи . Това са четивата през 6-те седмици на Великия пост и тези през Страстната седмица (до л. 383б).

На л. 384а след красива плетеница започват четивата от Велика събота, с подробни литургични указания: Въ стѣю ѡ великю сѣвотѣ вѣчерь .

На л. 388 а е Възкресният канон, изпълняван на Велика събота: Канѡнъ ѡже ѡ великои сѣвотѣ .

На л. 391а са четивата на Великата неделя: Въ стѣю ѡ великю нѣлю пасхы . На л. 391б е Пасхалният канон.

На л. 394б са часовете, които се пеят на Възкресната литургия: Часове поѣ сѣе на лѣргии .

На л. 397а са четивата, които се изпълняват на втората неделя след Пасха, наричана Томина: Въ нѣлю фѡминѣ .

На л. 397б-398а са четивата за третата, четвъртата, петата и шестата неделя след Пасха, които са съответно Неделята на св. Мироносици, Неделята на Разслабения, Неделята на Самарянката, Неделята на Слепия.

На л. 398а – Възнесение Господне: ВЪ ЧЕ С НѢЛѢА ПО ПАСЦѢ ВЪЗНЕСЕНІЕ ГѢ БѢ И СПСА НАШЕГО ІУ ХѢ.

На л. 408а – четивата на седмата неделя след Пасха – на Св. Отци от Първия Вселенски събор: НѢ З . СТЫ ѠЦЬ ЙЖЕ ВЪ НИКѢИ .

На същия лист е началото на четивата на Петдесетница: НѢ ПЕНТИКОСТІЕ СЪШѢСТВІЕ СТЫГО ДХѢ .

На л. 418а започват четивата на първата неделя след Петдесетница – Неделята на всички светии: НѢ ВЪСѢХЪ СТЫХЪ ВЪ СЪБОТѢ ВЕР . В края на книгата има подробни указания за свещениците относно ритуалните действия през време на постите (л. 426а-б).

На л. 427а след красива плетенична заставка с богата орнамента започва книгата Осмогласник или Октоих, на 1-ви глас: НАЧЕЛО ѠСМОГЛАСНИКѢ. ГЛА А . Самият инициал е също много красиво инкрустиран с киноварна и златна боя.

На л. 439б започват четивата на на 2-ри глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕРЬ НА ВЕЛІЦѢИ ВЕЧЕРНИ . ГЛА Б . Четивата за всеки глас започват след красиви плетенични заставки.

На л. 450б е началото на четивата на 3-ти глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕЧЕРЬ . НА ГИ ВЪЗВѢ СТЫ ВЪСКРѢСНИ. ГЛА Г .

На л. 461а е началото на четивата на 4-ти глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕЧЕРЬ . НА ГИ ВЪЗВѢ СТЫ ВЪСКРѢСНИ. ГЛА Д .

На л. 413б започват четивата на 5-ти глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕЧЕРЬ . НА ГИ ВЪЗВѢ СТЫ ВЪСКРѢСНИ. ГЛА Е .

На л. 485а започват четивата на 6-ти глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕЧЕРЬ . НА ГИ ВЪЗВѢ СТЫ ВЪСКРѢСНИ. ГЛА С .

На л. 497а е началото на четивата на 7-ми глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕЧЕРЬ . НА ГИ ВЪЗВѢ СТЫ ВЪСКРѢСНИ. ГЛА З .

На л. 508б – четивата за 8-ми глас: ВЪ СЪБОТѢ ВЕЧЕРЬ . НА ГИ ВЪЗВѢ СТЫ ВЪСКРѢСНИ. ГЛА И .

На л. 520а – Службата за Понеделник.

На л. 526б – Службата за Вторник.

На л. 533а – Службата за Сряда.

На л. 538а – Службата за Четвъртък.

На л. 545а – Службата за Петък.

На л. 550 – Службата за Събота.

На л. 557а са Евангелия и светилни възкресни: ЕВЛІА ВЪСКРѢНАА УТРЪНИЧНА ДІ И СВѢТІЛНЫ ВЪСКРѢСНЫ . СЪ БОЧНАМИ И И СЪ СТРАМИ ЕВЛСКАМИ .

На л. 567а са междучасията с постните тропари: ВЪ ВЕЛІКЫИ ПОСТѢ ПО УТРЪНИ.

На л. 573а след красива плетенична заставка започва Великата повечерница: Начело павечѣрници великои .

На л. 584а е Чинът Акатист на Пресвета Богородица: Чинъ Акаѳѣстѣ Прѣстѣи бѣце .

На л. 597а е Чинът Параклис на Пресвета Богородица: Чинъ Параклисъ Прѣстѣи бѣци.

След него е Служба на Господ Иисус Христос: Слѣжба къ Гѣ нашемѣ Іѣ хѣ . (л. 601б).

На л. 605а е Малкият Водосвет: Чинъ ѡсѣнѣнію водѣ .

На л. 609б: Вѣ великѣ по на Ѥтрни . пѣніа троична .

На л. 611б: Тропáры ѡ конѣ дáкы прѣвз нелю .

На л. 612б: Бгородичны ѡ крѣтовъ, пѣвãеми ѡгда ѡматъ стѣи трѣ .

На л. 614а–619б са начертани месечни пасхалии – календарни таблици по месеци, които са много интересни поради факта, че над всяка от тях, както и към много от дните от страни са изписвани не само празниците, но и различни народни поверия, гадания, бележки за здравето на човека, за неговото поведение, отразена е информация за полезните растения, храни и пр., които е добре да бъдат консумирани през съответния месец.

На л. 620а–б са начертани две големи таблици, които в Оглавлението на книгата са назовани лѣнѡвникъ, а тук над първата има описание: Крѣгъ лѣни . и зãкона фãска.

На л. 621а–622а са описани зодиите, като се започва от месец март: Ѡ исправленіи зѡдїѡхъ.

След тях, на л. 622а, е нарисувана човешка ръка, на чиито пръсти са означени месеци и епакти, а на дланта е написано: Настатїе мѣмъ по книгахъ.

На последно място в книгата е поместен препис на Словото за Алексей божи човек: Слово стѣго Алѣѣа члãка бжїа (л. 622б–626б).

В края на книгата, след това слово, се намира приписката, в която е регистрирано както името на книжовника йерей Аврам Димитриевич, така и годината на преписването – 1674: Испїса се сїа книга въ лѣ Ѡ сзздãніа мїрс, ꙗ зрѣе . ѡ Ѡ рѡжѣство гã нашего Іѣ хѣ . ѡ хѣд . мѣа маѣ, кг , крѣгъ лѣнныи, ѡ . а слнцѣ дї . ендїктїѡнъ, вї . епãта . лѣтѣ, г :~
ѡ рѣка начрѣтãвшаго сїю книгѣ многорѣшны Аврã іерей . сїнъ димитрїеви :~

На първия лист от Аврамовия сборник са запазени още много имена на свещеници, които най-вероятно са използвали книгата в различни манастири: Аверкие, Доротей йеросхимонах, Григорие, Митруфан, Галактион, а на предната корица има добре декорирана приписка, от която става ясно, че нейният творец хаджи Георги от Панагюрище я е занесъл със себе си в Ерусалим през февруари 1793 г.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ангелов 1976:** Ангелов, Б. Ст. *Старобългарски книжовни средища*. // Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий”. Т. XIV (XX), 1976, 35–52.
- Демина 1968:** Демина, Е. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Т. I. Исследование и текст*. С., 1968.
- Цонев 1920:** Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека*. С., 1920.
- Цонев 1923:** Цонев, Б. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. Т. II, С., 1923.
- Стоянов, Кодов 1964:** Стоянов, М., Хр. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. III, С., 1964.
- Уникални и ценни издания в Пловдивската народна библиотека.*
Съставител Венета Ганева. Пловдив, 2004.
- Христова, Караджова, Вутова 1996:** Христова, Б. Д. Караджова, Н. Вутова. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. V. С., 1996.

ЕВОЛЮЦИЯ НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ТИПОВЕ НА ЦЪРКОВНОСЛАВЯНСКИЯ ЕЗИК СЛЕД СЕКУЛАРИЗАЦИЯТА НА РУСКАТА КУЛТУРА В НАЧАЛОТО НА XVIII В.

Таня Нейчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Първите десетилетия на XVIII в. са преломен период в развитието на църковнославянския език в Русия. Това е времето, когато от полифункционален (книжовен) той се превръща в тясноспециализиран (конфесионален) език, т. е. променя статуса си от *славянски* в *църковнославянски* в тесния смисъл на думата. Тук следва да направим едно уточнение. В съвременната лингвистика за езика, който се заражда като старобългарски книжовен и после функционира като книжовен език на различни православни славянски народи (от XI до XVIII в.), не се употребява оригиналното название „славянски“ или „славенски“ (поради омонимия с родовото название на всички славянски езици), а „църковнославянски“. Същият този термин „църковнославянски“ обаче се използва традиционно и в още едно, доста по-тясно значение – език на съвременната православна църква (от XVIII в. насам), продължителен и последен засега етап¹ в развитието на църковнославянския език, който по същество е представителен за нормата на т. нар. късен руски църковнославянски (вж. Иванова-Мирчева 1982: 305). За да избегнем неяснотата, в първото – по-общото от двете изброени значения, ще говорим за „църковнославянски“, докато във второто приемаме термина, въведен от Р. Пикио: „синодален църковнославянски“ (Пикио 1995: 168). Представеното изследване си поставя целта да проследи именно процеса на преобразуване на един полифункционален книжовен език, какъвто е църковнославянският до началото на XVIII в. в Русия, в тясноспециализиран

---

¹ Въпреки широко разпространеното схващане, че църковнославянският е мъртъв език, тук ще се опитаме да докажем, че това съвсем не е така и че пред него – особено през последните десетилетия – се разкриват нови хоризонти.

култов език, какъвто е *синодалният църковнославянски* след средата на XVIII в. отново в Русия. Вниманието ни ще бъде съсредоточено най-вече върху ограничаването на обслужваните комуникативни сфери и произтичащото като следствие от това преразпределяне на функциите между формалните разновидности в рамките на самия църковнославянски език.

И така, под църковнославянски тук ще разбираме езика на православното руско общество от XI до началото на XVIII в., чиито функции през посочения период могат да се формулират най-общо в две насоки: а) език на православното богослужение; б) книжовен език на руското общество (срв. Пикио 1995: 157). Във връзка с това разделение в рамките на църковнославянския се набелязва и формално разделение на нормата, обособяват се два нейни варианта, които различните автори наричат по различен начин: „строга“ и „снижена“ норма (Ремньова 1996), „чист“ и „опростен“ църковнославянски (Целунова 1985), „стандартен“ или „традиционен“ и „хибриден“ църковнославянски (Толстой 1988, Успенски 1994, Заполска 1996), „висок“ и „прост“ вариант на църковнославянския (Кутина 1978), „собствено църковнославянски“ и „руска разновидност на църковнославянския“ (Филкова 2002) и др. Във връзка с изпълняваните от двата варианта функции ние ще ги наричаме *богослужебен църковнославянски*, или *богослужебна разновидност* на църковнославянския, и *руски църковнославянски*, или *руска разновидност* на църковнославянския. Разликите между двете разновидности трябва да се търсят не само във функционален, но и във формален план (по-подробно вж. Ламбрева 2003). Накратко: тъй като кодифицирането на езиковите норми до XVIII в. се осъществява не толкова въз основа на граматика, а предимно чрез авторитета на образцови текстове, които задават модела, то текстовете, придържащи се най-близо до високите образци, представени от библейските и литургическите текстове, се приемат за представителни за богослужебната разновидност, докато тези, които се отклоняват по-забележимо от тях, – за представителни за руската разновидност.²

Нека се върнем на ситуацията в руската култура до началото на XVIII в. Църковнославянският език обслужва почти всички комуникативни сфери, като двете му разновидности се намират в допълнителна жанрова дистрибуция. Въз основа на съставената от Н. Б. Меч-

² Тук може да се издигне напълно основателното възражение, че натрупаните погрешности все още не формират нова норма: съществуват обаче достатъчно тяснолингвистични изследвания (вж. Алексеев 1987; Бобрик 1988; Кислова 2007 и др.), които доказват, че отклоненията от нормата най-често са еднотипни и създават своя традиция, свои образцови текстове и в края на краищата – своя норма.

ковска йерархична класификация можем да представим в най-приблизителен вид това разделение:

1. Конфесионална сфера – сфера с най-висок ранг:
  - а) литургични жанрове (използвани в богослужението – служебници, требници, часослови, минеи, октоихи, триоди);
  - б) канонични жанрове (текстовете на Св. Писание);
  - в) хомилетика (проповедническа литература);
  - г) агиография (житийна литература);
  - д) дидактическа литература (катехизиси и др.).
2. Светско-конфесионална сфера – с относително по-нисък ранг:
  - а) църковно-ораторски жанрове (слова и проповеди);
  - б) полемически жанрове (послания, въпроси и отговори и под.).
3. Светска литература – с още по-нисък ранг (вж. Мечковска 1998: §89).

В рамките на последната още от края на XVII в. се набелязва отчетливо разграничаване на два пласта: стар тип светска литература – повествователна, която в известна степен запазва периферното си място в йерархията, и нов тип – научно-техническа и художествена, която става изключително популярна и със стремеж към господство в системата на жанровете през Петровата епоха (първите три десетилетия на XVIII в.). С опора на класификацията на Л. Л. Кутина бихме могли да я представим в следния йерархичен ред:

- а) научна (исторически, естественонаучни, философски, филологически и др. съчинения);
- б) техническа (книги по селско стопанство, медицина, инженерно и военно дело и др.);
- в) художествена (школски драми, тържествени, панегирически, лирически стихотворения и др.);
- г) повествователна (воински, битови и др. повести);
- д) периодичен печат (вж. Кутина 1978: 243–251).

4. Като последна сфера можем да посочим деловата писменост, която по традиция е изцяло на руски език.

До края на XVII в. боголужебната разновидност на църковно-славянския обслужва най-високия слой в йерархията – текстовете, използвани в богослужението и текстовете на Св. Писание. В проповедническата, житийната и учителната литература, а така също в светско-конфесионалните жанрове с течение на времето все по-устойчиво се закрепва руската разновидност. Същото се отнася и до светските текстове (научните, техническите и художествените), докато повествователната литература има традиция на руски език. През периода след

средата на XVIII в. езиковата ситуация в Русия е коренно променена. Църковнославянският език – разглеждан като цяло – се употребява вече само в сферата на богослужението и дори новите произведения в каноничните жанрове: жития, проповеди, катехизиси и др. – се създават на руски език.

Очевидно, коренът на осъществилите се преобразования трябва да се търси именно през първите десетилетия на XVIII в. – а това е периодът на секуларизация на руската култура, който се свързва на първо място с реформите на Петър Велики. По това време в резултат на съзнателна езикова политика, която се изразява във въвеждането на гражданската азбука и стремеж към отгласване от църковнославянската норма, и в резултат на бурното развитие на светската литература настъпват съществени преобразувания в старата жанрова система.³

Да разгледаме съдбата на двете разновидности на църковнославянския. Обикновено се приема, че след средата на XVIII в. той се затваря в богослужебната сфера и на практика се превръща в мъртъв език, на който *повече не се създават нови текстове*. Нормите му се смятат за окончателно формирани при издаването на Елизаветинската библия (1753 г.). Нека засега приемем, че това е така, и да разгледаме руската разновидност. За нея – най-вече в областта на светските и светско-конфесионалните жанрове – е най-разпространено мнението, че тя престава да съществува през първите десетилетия на XVIII в., тъй като постепенно е изместена в жанровете, които обслужва, от формиращия се нов руски книжовен език. Много църковнославянски елементи – най-вече лексикални, но и синтактични и морфонологични – са запазени обаче от традицията и влизат като съставна част на руския книжовен език (Ломоносов ги включва във „високия“ стил на своята класицистична теория за „трите стила“). Разбира се, съществува и противоположна на изложената гледна точка, основаваща се именно на изобилието от църковнославянски лексикални елементи в руския книжовен език, според която той е всъщност църковнославянски в „опростения“ му вариант. Мотив да се придържаме тук към първата от изложените тези – че руският книжовен език *не е* църковнославянски, ни дават изобилните доказателства от областта на мор-

³ Според Ю. М. Лотман по отношение на този период може да се говори за три отделни жанрови системи, които по никакъв начин не са свързани една с друга и дори взаимно не признават съществуването си: а) старата система – с водеща роля на каноничните жанрове; б) новата светска система – с водеща роля на научно-техническата и белетристичната литература; в) класицистичната система – по западен образец, с водеща роля на класицистичните жанрове (по: Кислова 2007: 61).

фологията и синтаксиса, най-инертните и следователно най-показателни за генетичната принадлежност на един език равнища.

Нека се опитаме да проследим съдбата на отделните жанрове след началото на XVIII в.

СВЕТСКИ ТЕКСТОВЕ.

При тях църковнославянската традиция действително има място само до първите десетилетия на XVIII в.

В *научните и техническите текстове* (история, география, аритметика, корабостроене, военно дело и под.) руската разновидност на църковнославянския няма укрепени традиции, затова в тях още от 20-30-те години на XVIII в. съзнателно – като държавна политика, се налага руският език и за това следят специални редактори. Показателен е фактът, че през 1716 г. в Русия е преведена „Географията“ на Бернхард Варениус, но не е допусната до печат от Петър I именно поради това, че преводът е изпълнен на църковнославянски език (в руската му разновидност). Книгата е издадена едва през 1718 г. след повторен превод, осъществен вече на руски език (подробно за историята на този превод вж.: Живов 1996).

В областта на *художествените текстове* (оди, драми, лирически стихотворения и т. н.) църковнославянският език в руската си разновидност се задържа относително по-дълго време поради по-високия си статус в жанровата йерархия, т. е. като по-подходящ за изразяване на „високо“ съдържание. Показателно във връзка с това е разграничението, което правят в употребата му авторите от разглеждания период (първите десетилетия на XVIII в.). Феофан Прокопович, изтъкнат книжовен деец от това време, създава една от първите руски драми („Владимир“, 1706), както и няколко одически стихотворения – на църковнославянски в руска разновидност. Паралелно с това в лирическите си стихотворения, които са с по-нисък статус в жанровата система, той използва руския език (срв. Живов 1985: 70–78).

СВЕТСКО-КОНФЕСИОНАЛНИ ЖАНРОВЕ.

Това е сферата, в която от векове най-утвърдена е руската разновидност на църковнославянския. Въпреки това и тук постепенно се укрепва новият руски книжовен език.

Според едно сериозно изследване (вж. Кислова 2007) *проповедта* през XVIII в. постепенно от църковен жанр се превръща в публична политическа реч. В съответствие с това се променя и нейният език. Може да бъде проследен и постепенният преход, осъществяващ се от

руската разновидност (в проповедите на Феофан Прокопович в началото на века), през смесването на руски и църковнославянски елементи (в проповедите на Гавриил Бужински от 30-те – 40-те години), към изцяло руския език (в проповедите на митрополит Платон в края на XVIII и началото на XIX в.).

КОНФЕСИОНАЛНИ ЖАНРОВЕ.

В тази сфера с най-ниско положение в йерархията са *учителните* (дидактическите) текстове. Те са дело на образовани духовници и текстът в тях обикновено е издържан в съответствие с кодифицираните в граматиките строги норми на богослужебния църковнославянски език. Паралелно с църковнославянския текст обаче през целия XVIII и до края на XIX в. катехизиси се пишат и издават и на руски език – нещо, което не би било възможно през предходния етап (до края на XVII в.). Показателно е, че *Катехизисът* (1823) на московския митрополит Филарет е написан първоначално на руски и едва по-късно е преведен „по-славянски“. В най-ново време цялата конфесионално-учителна литература се създава на руски, вероятно поради практическата си насоченост – да бъде учебно пособие за миряните.

Съдбата на *житието* също е свързана с прехода към руския език. Тъй като през XVIII в. на практика се прекъсва задълго традицията за канонизация на светци – единственият причислен към лика на светителите през XVIII в. е Димитрий Ростовски (през 1757 г.) – естествено замира и създаването на жития за тях. Единствено в средата на разколниците старообрядци агиографският жанр продължава да се развива. Именно тук може да се проследи постепенният преход от църковнославянски в руска разновидност (*Житието* на Корнилий Виговски, 1720) към руски (*Сказанието* за болярката Морозова, край на XVIII в.). От XIX в. нататък житията вече нямат почти нищо общо със стария агиографски жанр не само по характер – превръщат се в биографии и автобиографии, но и по език.

Тук трябва да направим едно уточнение. Руският език на религиозната литература до наши дни в известна степен може да въведе в заблуждение много хора, че става въпрос за църковнославянски (както се и случва често на практика) заради употребата на краесловни ерове: ъ, ъ, на буквите э, і, на окончанията *-аго/-яго* в род. падеж на прилагателните от м. р. и ср. р., *-ья* за род. пад. на прилагателните от ж. р., *-ьми* в твор. мн. на съществителните от старото III и IV (консонантно) склонение и т. н., които в никакъв случай не са показател за друго освен за придържане към старата книжовна норма на руския

език (до 1919 г.), но не и за църковнославянизация. Изобилието пък от лексикални църковнославянизми е напълно обяснимо, тъй като те са вече терминологизирани и като такива се употребяват в тясноспециализирания контекст на конфесионалния текст.

Текстът на *Свещеното Писание* се запазва до днес като представителен за богослужебния (синодалния) църковнославянски език, но от средата на XIX в. паралелно с него се разпространява и руският вариант – т. нар. Синодален превод (1860–1862 г.), който постепенно става масов и водещ, докато църковнославянският, утвърден в Елизаветинската библия, става четиво единствено за малцина познавачи и любители.

Може би най-интересна е съдбата на жанровете, използвани в *богослужението*. В тях, както вече отбелязахме по-горе, църковнославянският език се запазва като единствено възможен (засега) избор. Отличието им от библейския текст е основно в това, че богослужебни текстове продължават да се създават и през XVIII, XIX, XX и XXI в. Появяват се нови молитви по различни поводи, във връзка с канонизацията на нови светци се пишат тропари, кондаци, служби. Авторите на голяма част от тези произведения са високообразовани духовници, включени в състава на официални комисии по създаването на богослужебни текстове, така че новите произведения преминават през многобройни проверки както в литургично и богословско, така и в езиково отношение. Езикът им може с достатъчно основания да се приеме като представителен за синодалния църковнославянски, продължител на богослужебния църковнославянски от предходните епохи.

Паралелно с това обаче в руското общество се набелязва тенденция (започнала от XIX в. и особено разраснала се през XX в. и в последно време – XXI в.) различни автори по своя инициатива да създават религиозни текстове – преди всичко акатисти и молитви. Според Ф. Б. Людоговски само в периода след 2000-та година са написани няколкостотин нови акатиста, най-често от хора, които нямат специално образование и са предимно самоуки в църковнославянския език (Людоговски 2004: 16). Куриозен случай описва Л. П. Медведева: „в интернет е публикуван акатист на съвременен сръбски език, съставен от Мирко И. Нанич, а паралелно с него текст, деклариран като „акатист на св. апостол Лука, превод на *църковнославянски в съвременен правопис* с допълнения“. При по-внимателно разглеждане става очевидно, че този текст е напълно неграмотен превод от сръбски на *странен диалект, представляващ особена смес от църковнославянски и руски граматични форми*“ (Медведева 2008: 2 – курсив

мой). Тъй като *църковнославянският* няма съвременен правопис, който да се отличава от традиционния, очевидно е, че авторът на споменатия превод има предвид *съвременния руски* правопис.

ЛИТЕРАТУРА:

- Алексеев 1987:** Алексеев, А. А. Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв. // *Вопросы языкознания*, 1987, № 2, с. 34–47.
- Бобрик 1988:** Бобрик, М. А. *Книжная справа первой половины XVIII века и проблема нормализации русского литературного языка*. Автореферат, 1988.
- Дяченко 1993:** Дьяченко, Г. *Полный церковнославянский словарь (с внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений)*. Москва, Издательский отдел Московского патриархата, 1993 (факсимиле с издания 1888 г.). // 20 ноември 2008, <<http://www.slavdict.narod.ru/>>
- Живов 1985:** Живов, В. М. Язык Феофана Прокоповича и роль гибридных вариантов церковнославянского в истории славянских литературных языков // *Советское славяноведение*. 1985, № 3, 70–85.
- Живов 1996:** Живов, В. М. *Язык и культура в России XVIII века*. Москва, „Языки русской культуры“, 1996.
- Заполска 1996:** Запольская, Н. Н. Структурно-функциональный статус гибридных вариантов славянских литературных языков (Библия Ф. Скорины). // *Научные доклады филологического факультета МГУ*. Вып. 1, Москва, 1996, 17–35.
- Иванова-Мирчева 1982:** Иванова-Мирчева, Д. Църковнославянският език. // *Симпозиум по кирило-методиевистика и старобългаристика. Доклади. Първи международен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 юни 1981*. София, БАН, 1982, 303–320.
- Кислова 2007:** Кислова, Е. И. Типы грамматической нормы публичной церковной проповеди 1740-х гг. // *Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы*. Москва, 2007, 61–62. // 15 юли 2008, <<http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/2.pdf>>
- Кутина 1978:** Кутина, Л. Л. Последний период славяно-русского двуязычия в России. // *Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации*. Москва, 1978, 241–264.

- Ламбрева 2003:** Ламбрева, Т. К вопросу о „гибридном“, или „упрощенном“ церковнославянском языке // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*, том 41 – филология, кн. 1, 2003, ср. 219–223.
- Людоговски 2006:** Людоговский, Ф. Б. Откуда берутся акафисты? // *„Встреча“*, № 1 (22), 2006, 16–19.
- Мечковска 1998:** Мечковская, Н. Б. *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*. Москва, Агентство „ФАИР“, 1998. // 12 ноември 2008, <<http://karolinga.boom.ru/f3/index.html>>
- Пикио 1995:** Пикио, Р. Церковнославянский язык. // *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*, № 6, 1995, 135–170.
- Ремньова 1996:** Ремнева, М. Л. История норм церковнославянского языка как литературного языка донационального периода // *Научные доклады филологического факультета МГУ*. Москва, 1996, 3–16.
- Толстой 1988:** Толстой, Н. И. *История и структура славянских литературных языков*. Москва, 1988.
- Успенски 1994:** Успенский, Б. А. *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*. Москва, „Гнозис“, 1994.
- Филкова 2002:** П. Филкова. *Генетический, функциональный и лингвистический статус церковнославянского языка (ръкопис)*.
- Целунова 1985:** Целунова, Е. А. К вопросу о межславянских языковых контактах во второй половине XVII века (на материале Псалтыри Авраамия Фирсова). // *Советское славяноведение*, 1985, № 2, с. 82–88.

ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЕЗИКОВИ ОСТРОВИ

Йовка Тишева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Съвременната ситуация, в която се реализира българският език, се отличава със засилена динамика. Причините за езиковите промени се свързват както с вътрешноезикови тенденции, активизирали се в настоящия момент, така и с извънезиковата ситуация, с промененото отношение към нормите и правилата във всички сфери на социалната действителност. Сложното взаимодействие между стандарт и субстандарт, между книжовно, разговорно и диалектно в ежедневно общуване поставя носителите на езика и пред въпроса за избора на езикова система, чрез която да постигнат най-пълно своите комуникативни цели. Вън от тези процеси остават само онези езикови формации, които са откъснати от основната езикова територия. Примери за такава езикова „стабилност“ се откриват в диалектите, които съществуват в условията на чуждоезично обкръжение.

При характеристиката на такъв тип диалекти се прилагат различни класификации. В настоящата статия се приемат идеите на ареалната лингвистика за значимостта на пространствения фактор при изследване на езиковите процеси. Проследяването на териториалното разпространение на отделните езикови явления е задача, която тук се конкретизира чрез наблюденията върху проявите на някои от морфосинтактичните балканизми в езиков ареал, откъснат от основната езикова територия.

Според формата на ареала, в който се реализира дадена езикова формация, се говори за централни, маргинални, островни, вълнообразни, клиновидни, подковообразни, разкъсани, размити и дантелени ареали (вж. Радева 2001: 140). Езиковите ареали могат да се класифицират и по други критерии. При определяне на типа на ареала трябва да се отчитат и редица други фактори: размера му; положението му по отношение на езиковия център и на други ареали; плътността (степената на населеност). По възраст ареалите биват архаични или иноваци-

онни. Според това дали се наблюдава динамика в състоянието им те са устойчиви или неустойчиви. При наличието на взаимодействие с други ареали влияние оказват степента на контактност и посоката, в която настъпват езикови изменения.

Обект на настоящата работа са езиковите особености, регистрирани в езиков ареал от островен тип. Островният ареал е генетично свързан с определен (родствен) ареал, но се намира на разстояние от централния езиков масив. Затова островният ареал е винаги дистантен спрямо родствения. В лингвогеографските изследвания се посочват два признака, по които островите се различават от останалите видове ареали: *териториална изолация от основния езиков масив* и *задължително чуждоезиково обкръжение* (вж. Радева 2001: 144). Отделянето на ареала от родноезиковия масив обикновено е свързано с миграционни процеси: движение от родноезиковата към чуждоезиковата територия или настаняване на „другоезично“ население на родноезиковата територия. Тук няма да се коментира въпросът за релевантността на механизмите, довели до изолацията на даден диалект от основния езиков масив. Това е теоретичен въпрос в полето на ареалната лингвистика, който не е сред целите на настоящата статия.

Островният диалект, който ще бъде обект на анализ, се реализира на територия, чиито граници са очертани от естествени природни феномени: на изток – подножието на Карпатите (Трансилванските Алпи); на запад – река Тиса, на север – река Муреш (Марош) и на юг – река Дунав. Тази географската област с обща площ от 28 526 кв. км е известна под името Банат. От 1716 г. Банат е под властта на Хабсбургите – като част от Унгария или от Австро-Унгария. След Първата световна война областта е поделена между 3 държави: Румъния получава около 2/3 от територията на Банат; Кралство Сърбия, Хърватия и Словения (от 1929 г. – Югославия) получава около 1/3 от територията на областта, а в пределите на Унгария остава около 1% от Банат.

Гоненията на католиците след неуспешното Чипровско въстание (1688 г.) са причината българи да се установят в Банат – преминавайки през Влашко те достигат до Румънски Банат, където с императорски указ от 1744 г. получават правото да се заселят и да обработват земята, на която живеят – те получават статут на свободни, а не на крепостни селяни. По-късно отделни групи продължават своето движение и преминават на територията на днешния Сръбски Банат. Преселниците тръгват от западната българска диалектна област (Чипровско), но увличат и католиците павликяни от Свищовско и Никополско. „В говорно отношение... като по-многобройни надделели павликяните и

постепенно техният източен диалект се наложил, измествайки напълно западния чипровски говор“ (Стойков 1993: 193).

Носителите на банатския говор са сравнително компактна и затворена група – те живеят в села с преобладаващо българско население, както е например и в наши дни в Румънски Банат. Поради изолацията на носителите му банатският говор и до днес е сравнително добре запазен. През вековете на драматични политически промени банатските българи винаги са били заобиколени от други народности: румънци, унгарци, немци, сърби, словаци. От друга страна, с промяната на административното деление са се променяли и официалните езици, които са попълвали мултилингвизма на банатските българи – немски, румънски, сръбски, унгарски. В многонационалния и многоезичен Банат българите обаче винаги са били обособена – а доскоро и затворена – група. Езикът и религията са ги отличавали от съседните национални и етнически формации.

При анализите, предлагани тук, се отчитат и специфичните особености на комуникативното пространство, в което е ситуирана павликянската общност. Ликоманова (2007) го описва в категориите *етнически граници, езикови граници, политически граници, исторически граници, културни граници, икономически граници*. За общества в състояние на монолингвизъм тези параметри съвпадат в голямата си част и през значителни исторически периоди. За българите в Сръбски Банат обаче реализациите на посочените категории не са еднозначни. Езиковите граници на банатската общност са особено динамични. През 17. век започва оформянето на контактни зони с румънските говори на съответната територия при ежедневната битова комуникация. Официалната комуникация преминава първо през унгарския (до 1718), през немския език до средата на 18 в.; след това отново доминиращ е унгарският език – от 1889 г. до 1919 г. той е официален език и в училищата. При административното разделяне на територията на Банат след Първата световна война фонови езици за двете основни български общности стават съответно румънският и сръбският. Не трябва да се забравя и влиянието на илирския хърватски (т. нар. ма-настирско койне), на който са написани църковните книги – особено важни за тази група, тъй като тя е обособена и по религиозен принцип. Може да се предположи, че до 19. век родноезиковата традиция не е съвсем прекъсната, тъй като има данни за неделни училища на местния диалект през втората половина на 19 в. и за водене на проповеди в църквата на павликянски. В наши дни на територията на Сръбски Банат живеят носители на български диалект, които не са имали

контакти нито с устната, нито с писмената форма на съвременния български език. На пръв поглед е изненадващо, че те дори не идентифицират българските текстове, написани на кирилица, като *свои*. Причината за това са наличието на собствена азбука и печатни издания на тази банатска писменост (на латиница).

Интересът към езика на банатските българи е регистриран отдавна, още в началото на XX век с класическото изследване на Л. Милетич (1900). С развитието на българската диалектология този интерес се задълбочава в монографиите на Ст. Стойков (1967) и М. Младенов (1993). И двете изследвания обаче се основават предимно на данни от румънския банатски говор и съдържат само някои частични паралели със сръбския. И двамата автори обаче посочват необходимостта от подробното проучване на банатския говор в Сърбия. С работата си през последните години екип от Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ се стреми да разшири представата за българските говори извън територията на България. В рамките на проекта *Балканските традиции – съжителство на култури, религии и езици* (българският език в славянско и неславянско обкръжение), финансиран от Институт „Отворено общество“, София, № 228/25.10.2004 г., в периода 2005-2006 г. започнаха теренни проучвания в района на Сръбски Банат. Те бяха продължени с още два проекта: *Българският език в чуждоезиково обкръжение* (№45 по НИД на СУ) и *Старинна българска култура в полиетничен контекст* (№1842/7.11.2007 г., Фонд „Научни изследвания“ на МОН). Посетени бяха селата Скореновац, Бело блато, Иваново, Конак. Събраният досега архив включва аудиозаписи, снимков материал, видеоматериали, анкети. Той показва актуалното състояние на български говор, чиито носители познават само диалектната, но не и кодифицираната норма на езика. Поради специфичните условия, в които е съществувал този говор, при езиковите анализи може да се провери хипотезата за действието на две противоположни тенденции: *запазване на специфични (архаични) особености поради изолацията и развитие на нови черти в резултат на езикови контакти (с устната или писмената форма на езици от същата група или от други групи)*. От друга страна, поради естественото състояние на мултилингвизъм, в което са живели и живеят банатските българи – в контакт със славянски (сръбски, словашки) и неславянски езици (румънски, немски, унгарски), с езици, които са част от балканския езиков съюз (румънски) и които са извън него (сръбски), данните мога да се използват за проверка на *устойчивостта* и *иновативността* на езиковите явления.

Анализирайки балканските диалекти в чуждоезично обкръжение, Асенова (2005: 8) посочва, че в езикови формации, периферни спрямо централната (основна) езикова територия, се проявяват общи езикови особености. Причината за това са еднаквите комуникативни условия, в които се реализират тези диалекти: изолираността им (говори от островен тип) и билингвизма на носителите на диалекта. Тъй като обект на анализ в статията е островен говор на територията на балканския езиков ареал, за представяне на граматическите му особености е избрана системата, предложена от Асенова (2005) за описание на балканизмите в именната и глаголната морфология на българските диалекти извън българската езикова територия. Авторката включва следните езикови особености:

- в именната система: степен на аналитизъм; употреба на определителен член;
- в глаголната система: просто минало време; особености при формите за бъдеще време, за условно наклонение, отрицателен императив;
- синтактични характеристики: местоименно удвояване; словоред на приглаголните клитики, словоред в именната група, екзистенциални изречения, оформяне на общи въпроси;
- прагматични особености, свързани със заемането на дискурсни маркери от езиците, с които говорът е в контакт.

В полето на именната морфология тук ще бъде представено само състоянието на категорията определеност, тъй като в данните, с които разполагаме, няма примери, които да показват архаични черти, свързани с установяването на аналитизма в говора. От синтактичните особености ще бъдат разгледани образуването на екзистенциални изречения, на общи въпроси и някои словоредни особености в именната и глаголната фраза. Удвояването на аргументи няма да бъде илюстрирано тук, тъй като вече е било обект на коментар (вж. Джонова 2007, Тишева 2007). Поради недостатъчното количество данни за прагматичните маркери в говора на този етап тези особености също няма да бъдат анализирани.

УПОТРЕБА НА ОПРЕДЕЛИТЕЛЕН ЧЛЕН

Системата от определителни членове е основно средство за изразяване на значението „определеност“ в изследвания говор. Употребата им е последователна и очевидно не се влияе от езиците, които носителите на говора също активно използват и в които липсва определителен член (сръбски, словашки). Системно се реализират случаи-

те на т. н. граматикализирано членуване, например при начален топик (тема) в изказването, както е в (1), и при имена във фрази с предлози за място, както е в (2):

1. Моя чияк има тояг, нема крак идин. Па попъ мора де... дума; сата ошка са ѝ садыла там;

2. у градыната бло ошка// у лузата са сеяли садыли вышни и ябълъкъ дзардзали круш.

Когато в именната група са употребени клитичните форми на притежателните местоимения, също се реализира граматикализирано членуване. В данните, с които разполагаме, се наблюдава тенденция при изразяване на отношения на притежание да се използват по-често пълните форми на притежателните местоимения. Това води до сравнително ниската честота в употребата на кратките форми. Те се срещат най-вече при имена за роднински отношения. В подобни примери, при които може да се търси дори и известна лексикализация, се наблюдават интересни паралели – със и без членуване на името, към което е употребено притежателното местоимение:

3. покрай мене съде сын ми, а другия ми сын е горе тука у сел исто

И в двете именни фрази опората е изразена с едно и също съществително за роднински отношения – *син*. Може да се предположи, че с употребата на членувана и нечленувана форма на това съществително говорещата означава (или подчертава) и различни степени на дистанция – лично пространство (в първата фраза) : отдалечено пространство (във втората фраза).

Едно от сравнително новите явления, свързани с категорията определеност в българска устна реч, е многократно ѝ изразяване в рамките на една именна група. В корпуса от данни за този островен български говор също присъстват подобни конструкции. Многократността при изразяването на категорията се реализира най-често чрез употребата на повече от един определителен член в именната група (няколко нейни елемента в групата са членувани):

4. Аз съм председател на българскут пълченскут културну друшству Тренда:фер; сга би щел да ви изпрекажем наште старте обичайе дет сме ги запазли

Представените примери показват, че употребата на определителните членове в говора е стабилна и тя се реализира по моделите, които се наблюдават и в съвременните форми на българския език на основната езикова територия. Въпреки контактите с езици, в които липсва членуване, не са настъпили промени при изразяването на категорията определеност с помощта на членувани форми.

ОСОБЕНОСТИ НА ТЕМПОРАЛНАТА СИСТЕМА В ГОВОРА – ФОРМИ ЗА МИНАЛО ВРЕМЕ

Най-съществени промени в морфологичната система на говора са настъпили във връзка с изразяването на категорията време. Милетич (1900) посочва, че в банатския говор и двете прости минали времена – аорист и имперфект, са на път да изчезнат. Стойков (1967) констатира, че те напълно са изчезнали. Това е състоянието, което и досега се поддържа в говора на българите павликяни от Сръбски Банат. Пълната загуба на минало свършено и минало несвършено време и установяването на формите на минало неопределено време като основно средство за представяне на събития в плана на миналото е най-важната отличителна черта на глаголната морфология в говора. Освен това трябва да се отбележи и много слабата връзка между спомагателния глагол и причастието в глаголната форма. При представяне на частичните диалектни различия между българските диалекти Ст. Стойков посочва: „В западните говори... формите на помощния глагол в сложно минало време са отдалечени от причастието и между тях могат да се вмъкнат други части на изречението“ (Стойков 1993: 268). Паралелите със състоянието на миналото неопределено време в западните български говори и в банатския говор показват, че вероятно тази особеност е характерна за по-широк езиков (диалектен) ареал. Тя вероятно не е пряко свързана с наличието или липсата на прости форми за минало време в говора, а с езиковите контакти, които подпомагат доминирането именно на тази езикова тенденция. Употребата именно на тези темпорални форми се поддържа и от моделите, характерни за езиците, с които носителите на говора са в контакт.

В изследвания банатски говор между формите на спомагателния глагол *съм* и миналото деятелно причастие могат да се разположат различни елементи от структурата на изречението. Там може да се появи подлогът на изречението, изразен с име/именна група в (5) или с местоимение, както е в (6):

5. никога не ща да забравя кат йе бабика умряла; дук йе месот бло зъмръзнал; га се й тоз работа направла дошло й бранье;

6. тый че редом сме блы пузван въз унез дет сме и нийе звал; да й секуй имал / да зоме на нивата.

Допълнението също може да се разположи между частите на глаголната форма – прякото допълнение в (7), а в (8) са представени примери с непряко допълнение между спомагателния глагол и причастието:

7. веть сам рекла да сме марвата ранел с ней; па аз съм баб`ното

име носла;

8. кат е бло свиньокол туй сме на децата варыл; и аз съм от баби-ка научила

Освен аргументи в позицията между спомагателния глагол и причастието се срещат и различни видове обстоятелствени пояснения, изразени с именни фрази, с предложни фрази или с наречия:

9. тоз вечер пълченете са нек пупостли; ама туй са й млогу гудын прыказвал у истото време;

10. Затуй че ние баш сме от България дошле; не сам че сме варел нег сме се на туй и гре:ял;

11. ние ни сме тъй правле.

Специално трябва да се отбележат и случаите, в които между частите на сложната глаголна форма се появяват два елемента от структурата на изречението – например по модела от (12) с един аргумент и един адюнкт:

12. због туй че сме се там синца пребрал.

Такива примери показват, че връзката между спомагателния глагол и причастието е наистина много свободна и за разлика от състоянието в преобладаващата част от основната езикова територия – „отворена“ не само за клитики, но и фрази от различен синтактичен тип. От друга страна обаче разделянето на формата за минало неопределено време не е норма в говора. Както показват примерите в (13), в речта на информаторите формите за минало неопределено време могат да бъдат оформени по различни начини – със и без елементи между *съм* и причастието:

13. на тез шпорете сме варыл ядень и туй сме тей преправел; га сме туй носли у дома направил сме купна.

За сравнение трябва да се отбележи и възможността за разкъсване на именната фраза и включване на части от глаголната форма между определяемото и определението:

14. туй са й платно звало ябъ/ после сме й правли в по-модерното време сме правли със памук.

Възможно е тази конструкция да е резултат от преместване на именната фраза между частите на глаголната форма, последвано от излизане на показателното местоимение пред спомагателния глагол или от „вклиняване“ на двете клитики между частите на именната фраза. На този етап от проучването на събраните данни е все още доста трудно да се посочи механизмът, довел до този резултат. Това е въпрос, който се нуждае от по-задълбочено проучване, основано на по-широка база данни.

ОСОБЕНОСТИ НА ТЕМПОРАЛНАТА СИСТЕМА В ГОВОРА – ФОРМИ ЗА БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

Наред с много ярките иновации при изразяване на минало време в банатския говор, коментар заслужават и формите за бъдеще време. В събрания архив положителните форми за бъдеще време се образуват с частицата *зъ*:

15. тгаз аз зъ додъ; че сме морал да плънирам въз кой зъ бъдъ и день га зъ бъдъ.

Милетич (1937) посочва употребата на две частици за бъдеще време в павликянския говор – *за* и *жа*, като отбелязва, че първата се е развила спорадично. Стойков не отбелязва как се образуват формите за бъдеще време, но в примери, илюстриращи друга морфологична особеност, е включил форма за бъдеще време именно със *зъ*: *зъ убадъ на уйча* (Стойков 1993: 195). На базата на събраните данни може да се твърди, че в изследвания говор се е наложила именно частицата *зъ* за образуване на положителни форми за бъдеще време. Наред с това обаче *зъ* има и друга функция. В примерите в (16) частицата за бъдеще време е употребена вместо подчинителния съюз *да*:

16. га й туй менол душла идна работа такваз тепърва се одило в гората засе реж дърв.

Примерът в (17) илюстрира същата употреба на *зъ*, при това паралелно с да-конструкция в края на сложното изречение, употребена след въпросителното наречие *де*:

17. утпърв не й бло зъ има туй фреш ил кулбасыць ал мес свинскъ не имел де дъ са прибере.

На този етап от проучването на данните може да се направи предположението, че такава замяна настъпва поради факта, че и частицата за бъдеще време *зъ*, и подчинителният съюз *да* в подобни контексти могат да означават предстоящо възможно действие. За доказването на това твърдение обаче трябва да бъде проучен по-богат корпус от данни.

Докато при положителните форми за бъдеще време се наблюдава стабилност, при отрицателните форми колебанията, свързани с избора на функционалния маркер, продължават. В събрания корпус са регистрирани два модела. Единият включва отрицателната частица *не* и форма на глагола *ща* (контекстът показва, че не става дума за глагола със значение „искам“, тоест за сложно съставно с подчинено допълнително да-изречение), последвана от да-конструкция:

18. Никога не ща да забравя кат йе бабика умряла.

Отрицателна форма за условно наклонение също може да се

употреби вместо темпорална в плана на бъдещето:

19. аз не би го оставила сам чи знам таквъзи ѝ нашта обичай; аз туй не би могъла, чи знам тъй било; чи аз не би могъла да жуве:я /чи знам туй обичаете.

Подобна конкуренция между двете модално маркирани форми за изразяване на възможно действие се наблюдава и в кодифицираната форма на българския език. За да се отговори на въпроса коя е предпочитаната форма в говора, е необходимо да се събере по-богат материал не само чрез интервюта, но и с помощта на анкети.

СЛОВОРЕДНИ ОСОБЕНОСТИ В ИМЕННАТА И В ГЛАГОЛНАТА ФРАЗА

Вариативността на мястото на определения спрямо определяемото може да се определи като една от най-ярките особености в словоредна на именната фраза. Съгласуваното определение се употребява в доста случаи след определяемото, без при това между двете части на именната фраза да се прави пауза (т. е. да се обособи задпоставното съгласувано определение):

20. ут кожата офчешката сме правли грудняк; кад сме колил свинъите некуч са фамилите палкянските са бли яко ворзан за таз работа; в Иваново... даскялката нашта знай.

Ако именната фраза има по-разширена структура и включва повече от едно съгласувано определение, възможно е поясненията да са разположени „симетрично“ от двете страни на главната дума по модела, представен в примерите в (21):

21. га ѝ туй менол душла идна работа такваз тепърва се одило в гората; тез светкувине празници най-големите празници наште на крестяните пълченците.

Мястото на отрицателната частица спрямо глагола и спрямо приглаголните клитики е следващата особеност, при която се наблюдават вариации. По принцип това важи за всички българските диалекти, а не само за тези от островен тип. Ст. Стойков посочва, че „В повечето западни и югоизточните говори обаче се пази по-старинен словоред, при който отрицанието *не* е непосредствено пред глагола – *той гу ни знай*“ (Стойков 1993: 269). В банатския говор се реализира именно този модел, като се търси непосредствен контакт на *не* с глагола при формите за сегашно време и с причастието при перфекта. Както показват примерите в (22), кратките форми на личното местоимение са пред отрицателната частица:

22. Тъй нашта вѐра /ни/ ни минут га ни оставим сама; сме г`и сушыл у кударката да ги не улавял кыша.

Стабилността на фразата, образувана от отрицателната частица и глагола във формата за сегашно време, обаче може да бъде разколебана. Между двата елемента може да се разположи квантификатор/интензификатор:

23. И лесно се пере туге се не *толкоз* маж.

Наред с особеностите при употребата на отрицателната частица внимание заслужават и случаите на употреба на приглаголни клитики в абсолютното начало на изречението. В такава позиция се срещат кратките форми на възвратноличните местоимения:

24. – Какво, защо е умряла (момата)?

– Са е утяласа.

25. Сê гудли како съ щê.

Словоредните модели при употребата на клитики в глаголната фраза могат да се свържат както с особеностите на част от българските говори, така и с проявите на междуезикова интерференция. В сравнение с българския синтактичното поведение на клитиките в езиците, с които банатските българи са били в контакт, е твърде различна. Затова, ако се търсят прояви на иновации, сравнението на словоредните модели на приглаголните клитики би могло да даде интересни данни за междуезиковите влияния.

ОБРАЗУВАНЕ НА ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ И НА ОБЩИ ВЪПРОСИ

Както посочва Асенова (2005: 16), в балканските езици екзистенциални изречения могат да се образуват с два спомагателни глагола: *esse* и *habeo*. В българския език в този тип изречения по-често се употребява *има* отколкото в румънски и албански. От друга страна обаче, в български говори, контактуващи с посочените два балкански езика, екзистенциалните изречения са със *съм*. В изследвания диалект в изречения за екзистенция (изразяване на наличие) също се предпочита употребата на спомагателния глагол *съм*:

26. требалу й да бъд бел лук требалу й да бъд мед требалу й да бъд чист врейе; туй бло градына, у градыната бло ошка а ошка й бло и там дет бла лузата//; тукана й бло йош нещ// палченете са държел дос-та осце у старуту време; нек пут не блу дозехеб... онуй струя нег сме палили лампашете.

В примерите, илюстриращи моделите за образуване на екзистенциални изречения, се употребяват предимно форми на *съм* за минало неопределено време. Причината за това трябва да се търси в методиката, използвана за събиране на материала – спонтанни разкази на

информаторите, които са свързани с техния (минал) жизнен опит. За да се потвърди тезата за наличието само на един спомагателен глагол при този тип изречения, необходимо е да се приложат и други методи за събиране на по-широк доказателствен материал.

Моделите за образуване на общи въпроси също могат да варират в зависимост от това, дали диалектът е в центъра, или в периферията на езиковата територия. При сравнението и анализа на този тип изречения в периферните балкански диалекти се оказва, че това също е едно от „слабите звена“ в синтаксиса им – там често се наблюдават влияния от езиците или от диалектите, с които периферните говори са в контакт. Поради тази причина именно в български говори извън територията на България, например говорите в Румъния, на територията на бившия Съветски съюз, в Беломорска Тракия, се наблюдава смяна на модела на общите въпроси – вместо с въпросителна частица те се образуват само с помощта на интонацията. Това е и единственият модел, който се реализира в изследвания банатски говор:

27. Знайте де туй Старчва? Панчув, па тгас Старчува. Туй там бло.

Тъй като образуването на общи въпроси без въпросителна частица е сравнително слабо застъпено в българските диалекти (вж. Стойков 1993: 267), може да се предположи, че именно контактите със съседните балкански (румънски) и славянски (сръбски) езици са довели до промяна на механизма, по който се оформят този тип изречения.

Прегледът на състоянието на някои от граматическите особености, при които се наблюдават различия между периферните и централните езикови ареали, показва, че в изследвания говор тези черти са застъпени в различна степен. Именната морфология напълно съответства на състоянието, регистрирано в езиковия център, а и на кодифицираното състояние на съвременния български език. Чуждоезиковото влияние е довело до съществени промени в глаголната морфология, като е подпомогнало установяването в говора на явления, които или не са присъщи за павликянските говори на територията на България, или не са част от морфологичните диалектни различия, според които се разграничават отделните групи български диалекти. Интерференцията на синтактично равнище е довела до различни резултати. В някои случаи така е била подкрепена реализацията на синтактичните балканизми, например контактите с румънски и на удвояването на допълнението. В други случаи езиковите контакти са причината в говора да се установят модели, които или се срещат рядко на основната езикова територия, или изобщо не са характерни за езиковия център.

Наблюденията не потвърждават идеята на ареалната лингвистика, че в периферните говори (особено тези, които заемат по-малка територия) се пазят по-архаични черти. Българските езикови острови на територията на Сръбски Банат не са от типа реликтни острови. В тях се развиват иновации, подпомогнати от контактите с езици от различни езикови семейства и групи. Интересно е, че билингвизмът е довел до изменения не само на равнището на граматическите форми, но е повлиял на изреченската семантика, например при изразяване на екзистенция, на възможни или хипотетични действия.

ЛИТЕРАТУРА:

- Асенова 2005:** Асенова, П. Особенности функционирования балканских диалектов в иноязычном окружении. // *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург, Мюнхен, Biblion Verlag, 2005, 8–19.
- Джонова 2007:** Джонова, М. Удвояване на допълнението в говора на българите павликяни в Сърбия. // *Българските острови на Балканите*. София, 2007, 170–179.
- Ликоманова 2007:** Ликоманова, И. Модел на езиковокомуникативна ситуация в павликянския говор на банатските българи в Сърбия. // *Българските острови на Балканите*. София, 2007, 137–145.
- Милетич 1900:** Милетич, Л. Книжнината и езикът на банатските българи. // СБНУ, 16-17, 1900, 405–481.
- Милетич 1937:** Милетич, Л. Два любопитни въпроса от българската фонетика. // СпБАН, 54, 1937: 139–146.
- Младенов 1993:** Младенов, М. Сл. *Българските говори в Румъния*. София, 1993.
- Радева 2001:** Радева, В. *Увод в ареалната лингвистика*. София, 2001.
- Стойков 1967:** Стойков, Ст. *Банатският говор*. София, 1967.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София, 1993.
- Тишева 2007:** Тишева, Й. Синтактични особености в говора на банатските българи в Сърбия. *Българските острови на Балканите*. София, 2007, 155–169.

ПОЗАЈМЉЕНЕ РЕЧИ КАО РЕЗУЛТАТ ЈЕЗИЧКИХ ДОДИРА¹

Видан Николић, Љиљана Костић
Учитељски факултет, Ужице

1. У раду се говори о позајмљеницама, тј. страним речима које су позајмљене из другог језика, па у етимолошком смислу не чине део изворне, домаће лексике. Циљ рада је да се покаже колико су позајмљенице поуздан знак цивилизацијског развоја једног друштва и пресек културног утицаја језика даваоца на језик примаоца. Основни задатак је да се покаже колико је посуђивање у структури језика (на примеру српске лексике) условљено различитим историјским, културним или техничко-технолошким утицајима у језичким додирима.

2. О томе шта су *позајмљене речи*, Дејвид Кристал каже:

„**Pozajmica (loan) JEZIČKA** (obično LEKSIČKA) JEDINICA koja se upotrebljava izvan JEZIKA ili DIJALEKTA u kome je nastala. Razlikuje se nekoliko vrsta pozajmica, u prvom redu **pozajmljenice** ili **tuđice (loan words)**, u kojima su pozajmljeni i FORMA i ZNAČENJE, uz izvesnu adaptaciju FONOLOŠKOM sistemu jezika-primaoca, npr. *restoran*; **delimične pozajmice (loan blends)**, u kojima je samo jedan deo forme stranog porekla, npr. *auto-put*; **semantičke pozajmice (loan shifts)**, u kojima je značenje pozajmljeno a forma domaća, npr. *zvezda* u značenju popularne ličnosti (od engl. *star*); **prevodne pozajmice** ili KALKOVI, u kojima su MORFEME strane reči prevedene svaka za sebe, npr. *natčovek* od nem. *Übermensch*“ (Kristal 1988: 193).

3. „Односи међу језицима као вид односа међу народима, друштвима и државама данас представљају једно од најактуелнијих социолингвистичких питања, које се све чешће разматра у теоријском оквиру релативно младе дисциплине – лингвистичке екологије“ (Пипер 2003). Р. Филиповић сматра да је језичко посуђивање старо

---

¹ Овај рад је израђен у оквиру пројекта 148024Д, који финансира Министарство науке Републике Србије.

колико и сам људски језик. „Оно се морало јављати тијekom повијести јер су језици долазили у контакт и почели утјецати једни на друге у разним облицима и разним околностима“ (Филиповић 1971: 91).

4. Постоје два канала ступања језика у додир (без обзира да ли су у додиру у паровима или у већим групама): (а) **географски контакт** – када су њихови говорници у територијалном суседству, и (б) **културни контакт** – када неки од њих утиче на друге (или постоје узајамни утицаји, што је знатно ређе) и „на даљину“, без нужног физичког мешања људи који њима говоре (Бугарски 2005: 38). Пошто је језик „медијум помоћу којег човек изграђује и тумачи свет у којем живи, а уз то и основно средство интеракције и комуникације међу људским бићима и битан предуслов свеколиког човековог стваралаштва“ (Бугарски 1993: 7), подложен је унутрашњим и спољним променама зато што се мењају људи који њиме говоре и околности у којима они живе. То је један од основних разлога што у модерном свету нема чистих језика од страних речи.

4.1. У језичкој или лингвистичкој интерференцији (language or linguistic interference) најједноставнији облик лингвистичког утицаја јесте онај у којем се један једноставан елемент (реч) извуче из неког језика (језик давалац) и употреби у контексту другог језика (језик прималац). Процес језичног посуђивања није искључиво лингвистичка категорија и не може се анализирати само са општелингвистичког аспекта. За ширу анализу су потребне и друге науке и научне дисциплине, као што су социологија, психологија и др., јер у томе истраживању треба проучавати и нелингвистичке сегменте. Зато су језичко посуђивање и многе друге лингвистичке и социолошке појаве везане уз тај феномен сврстане у социолингвистику или данас у посебну грану у науци о језику која проучава лингвистику језичких додирара (language contact) – контактну лингвистику.

4.2. Језички додир (language contact) може се боље проучити ако се анализа не ограничи само на лингвистичке елементе, јер многи изванјезички чиниоци (extralinguistic factors) могу врло добро послужити да се неки елементи језичког додирара протумаче исправније. Зато се тај проблем најчешће проучава у друштвено-културном контексту. Стога се истраживања позајмљеница у језику крећу од социолошких појава које доводе до језичких контаката, а које су условљене конкретним друштвеним и политичким приликама, до лингвистичког нивоа на којем се проучавају резултати тих додирара са становишта контактне лингвистике. Оба се подручја истраживања

међусобно допуњују и комплементарна су, па с правом тај приступ спада у домен социолингвистике. Дакле, „ни сама лингвистика ни сама социолошка анализа не би ријешила сва питања која се јављају у проучавању тога широког подручја“ (Филиповић 1986: 26).

5. Језичко посуђивање је врло сложен и каткада дуготрајан процес и често се може открити у етимологији, облику и значењским нијансама посуђене речи. Језици долазе у контакт на два начина: (а) **непосредно** и (б) **посредно**.

5.1. Непосредним језичким контактом, тј. када се нека реч или фраза језика даваоца (*giving language or lending language*) преузима у речнички фонд језика примаоца (*receiving language*), тј. у процесу језичког посуђивања (*language borrowing*). Непосредно посуђивање врши се без посредника, директним контактом говорника језика даваоца с говорницима језика примаоца. „Тај се језички контакт јавља и реализује у билингвалном говорнику без обзира на ступањ његова владања једним и другим језиком, тј. језиком даваоцем и језиком примаоцем. Језик давалац је у тој ситуацији доминантан језик, језик престижа, први језик, језик свакодневног споразумевања између досељеника и старосједилаца, језик администрације, језик на којем се одвија цијела друштвена дјелатност и већи дио живота говорника језика примаоца у средини у којој живи, од школовања до свакодневног занимања и осталих активности“ (Филиповић 1986: 51).

5.2. Посредно посуђивање се одвија преко: (а) *писане речи* – новине, литература, и (б) *говорне речи* – радио, телевизија, филм, разговори и сл. У дубљој лингвистичкој и социолошкој анализи извора посуђивања, могу се открити посредници који су преносили речи из језика даваоца у језик примаоца. На пример, у ширем европском контексту немачки и француски су били посредници посуђивања из енглеског. На подручју српско(хрватског) језика турски језик је био посредник из арапског и персијског. Чак су неке речи из грчког у српски језик дошле преко турског (в. т. 19).

6. Ма колико језици били мешани у лексци, они не могу бити мешани у својој граматици. У проучавању енглеског дошло се до закључка да се енглеска лексика састоји од готово половине негерманских елемената, али ипак нема трагова француске конјугације и деклинације. Преузети глаголи и именице мењају се на „германски начин“.

6.1. Таква ситуација је и у српском језику. Професор Асим Пецо тврди да је, на пример, утицај турског језика био незнатан на српску језичку структуру, а то говори и чињеница да је српска синтакса

остала скоро нетакнута, иако је турски језик ту био присутан пет векова (Пецо 1987: 242). „Другачије речено, и поред тих бројних турцизама нисмо у стању успоставити и најелементарнију комуникацију са оним којима је турски језик матерњи... Ми не носимо у свом рјечнику изворне турске ријечи. Све су те ријечи, улазећи у наш језик, попримиле фонетско-морфолошке карактеристике нашег језика“ (Пецо 1987: 241).

6.2. Празна места у вокабулару једног језика су један од начина (има и других могућности) да се задовољи потреба за новим речима и да се именују нови предмети, нови појмови или нове идеје, тј. да се преузме реч или израз из језика даваоца. Лексика једног језика се може попуњавати и секундарним додирима представника два или више језика ван њихове матице. Тако су истраживачи приметили особен билингвизам на Балкану: бугарско-грчки, албанско-словенски, румунско-бугарски и други, који је постојао у трговачким средиштима уз важне трговачке путеве и тешко је о њему говорити као о потпуном билингвизму. На том подручју истраживачи су пронашли трилингве говорнике (*trilingual speakers*), па чак и примере квадрилингвизма (*quadrilingualism*), али се ту не може говорити о многојезичности (*multilingualism*) која би се односила на целе народне заједнице. У таквим срединама (као што су стари трговачки центри на подручју српског језика Нови Пазар и Призрен) тај делимично колективни билингвизам могао је прилично снажно утицати на развој језика јер је једна престижна социјална група могла да служи као узус нових промена у језику (уп. Филиповић 1986: 31).

7. Шири историјски контекст може да услови да и престижни језик давалац (који има и устаљену писану реч) буде „угрожен“ у новим друштвеним кретањима. То илуструје један пример. „Пре 2.000 година латински се говорио у великом делу Европе, али када су, са пропашћу Римског царства, те просторе делимично запосели германски, словенски, мађарски и арапски народи, говорници латинског нашли су се њима испресецани, дакле без континуиране територије. Током столећа латински са подручја данашње Румуније све се више разликовао од оног у савременој Италији, а сваки од ових диференцирао се и од латинског на простору Француске или Шпаније. Сваки латински дијалекат тако је ишао својим путем, да би се временом тако развили модерни романски језици – румунски, италијански, француски, каталонски, шпански, португалски и други“ (Бугарски 1993: 34).

8. Када су у питању посуђивања у једном језику, постоје два опречна става: (а) **пуризам** – језичко чистунство, настојање око чишћења језика од сувишњих инојезичних елемената (Симеон 1969: II, 234) и (б) **потпуна слобода** у преузимању страних речи. Ако би потпуна слобода у преузимању посуђеница могла да угрози интегритет једног језика, „пуристички став према позајмљеницама може да буде исто толико штетан за језик колико и потреба за неумереним, неоправданим и често неисправним коришћењем страних израза“ (Ивић, ред. 1996: 3).

8.1. Иако се у многим језицима јављају заговорници пуризма, у модерном свету нема чистих језика од стране лексике. Пуристички ставови могу да се тичу појединаца или група, али често и свеукупне језичке политике једног народа.

8.1.1. У српском језику у време романтичарског препорода изражавају се оба става према посуђеницама у језику. Ђура Даничић, велики српски филолог и сарадник Вука Ст. Караџића на реформи српског књижевног језика, једном приликом је изрекао свој став против употребе туђих речи:

„Ја држим да се све оно што многи писци казују туђим ријечима може казати ријечима српским, само кад би онај који пише малко промислио, малко се промучио. А да је нешто и тешко казати ријечју српском, треба се око тога промучити, јер ако се не промучимо, неће нам језик никад доћи до тога да се њиме може све казати“ (Ђурић 1976: 220). Треба претпоставити да је у пракси Даничић био умеренији.

8.1.2. Ако и претпоставимо да је филолог Ђура Даничић у пракси био умеренији од свога изреченога става, „Вук је мудро гледао на језик... Сматрао је да је боља и привремена туђица него на брзу руку склепана накарада“ (Караџић 1974: 667).

Вук није био строг ни према позајмљеним речима из других извора, и чак је доказивао неопходност да се задрже извесни турцизми (уп. т. 6. 1. 2). „Њему је био стран пуризам, та болест слабачких, малодушних и уплашених за егзистенцију. У време кад су *Турчин* и *душманин* били такорећи синоними, кад је вековни тлачитель претио да поново отме и ону крваво извојевану мрвицу српске независности, Вуков став према турским речима био је слободан од мржње и од комплекса мање вредности. Тако је велики реалиста Вук отворио пут богаћењу нашег књижевног језика из обају могућих извора, преузимањем из других језика и, у ограниченој мери,

стварањем неологизама по обрасцима већ присутним у језику“ (Ивић 1971: 243–244).

9. Пошто између Срба и Хрвата политичке и језичке деобе нису биле дубоке као данас, јер су се етнички и културни кругови с временом стварали, преображавали и расточавали (Ивић 1971: 6), без обзира да ли је то био посебан српски или хрватски, српскохрватски/хрваткосрпски или западна и источна варијанта једног језика, највећа разлика у књижевном језику је била у лексици, тј. у односу према посуђеницама и терминолошкој политици. Разлике су, пре свега, биле условљене друштвеним и културним контекстом.

9.1. „Срби, уљуљкани тиме што имају своју државу, пуштаће књижевни језик да се развија спонтано, а Хрвати, са чулом изоштреним у аустроугарској политичкој клацкалицы народа, стално ће подешавати свој књижевни језик потребама које проистичу из односа према околном свету, пре свега према Србима“ (Ивић 1971: 185).

9.2. „Хрвати су, слично појединим другим народима на тлу некадашње Аустрије – Чесима, Мађарима, Словацима, Словенцима – изградили пуристички однос према туђицама, у настојању да свој језик сачувају од страних елемената, за које се веровало да затамњују национални идентитет. Овај став, потекао из осећања угрожености пред Немцима, водио је чишћењу језика од германизама, али и избегавању такозваних интернационализама, махом термина сачињених до грчких или латинских корена или раширених из неког западног модерног језика. Знатно другачији био је пут којим су пошли Срби. Удаљенији од непосредне опасности германизације, они су сачували и већу спремност да се прихватањем међународне лексике укључују у просторни културни круг европских народа. На тај начин створене су двојности као *директан/израван, систем/сустав, карактеристика/значајка, музика/глазба, телеграм/брзојав, адвокат/одвјетник, фирма/твртка, фабрика/творница, машина/строј* и сл.“ (Ивић 1971: 194–195).

10. „Основни речнички слој српско(хрватског) језика сачињавају речи прасловенског порекла и то у огромној већини у готово свим значајним областима заступљеним у прасловенском вокабулару (човеково тело, породица, природа каква је постојала у прасловенској прадомовини, тадашња привреда и др.). Карактеристично је богатство израза у доменима као што су ткање, пчеларство, слатководни риболов, делови плуга. Удео позајмљеница из других језика у прасловенском није био висок“ (уп. Брозовић, Ивић 1988: 43). Слојевити српски вокабулар открива укрштања различитих

културних, политичких утицаја на вечитом размеђу Истока и Запада. У додиру с више различитих етничких и верских заједница, у ратовима, културним и техничко-технолошким утицајима, Срби су доживели да њихов језик буде у контакту с великим бројем различитих језика. Тај додир је био посредан и непосредан. Лексика у српском језику је произашла из више извора, тј. из више језика и језичких породица. Тако груписане посуђенице називају се: словенизми, романизми, грецизми, германизми, англицизми, унгаризми, оријентализми (турцизми) и прабалканизми (уп. Шипка 1998: 86).

10.1. Словенизми у српском језику воде порекло из три словенска извора: (а) црквенословенизми, (б) русизми и (в) бохемизми.

10.1.1. Црквенословенизми су у највећој мери допринели обогаћивању српске лексике из духовне сфере, на пример: *благословити, божанство, јединствен, прелуба, сродство* и сл. Та лексика је долазила у два таласа: (а) путем црквених књига, (б) захватима Вука Стеф. Карацића преводом Светог писма. „Наравно, у зависности од времена и поријекла уласка можемо разграничити старословенизме (односно лексику која потиче из канонског старословенског), српскословенизме, рускословенизме, славеносербизме, итд.“ (Шипка 1998:87).

Вук Стеф. Карацић, реформатор српског књижевног језика, преводом *Новог завјета* (1847) желео је да практично покаже да се на народном језику може створити највиша уметничка поезија и исказати сложени духовни свет највеће књиге хришћанства. Међутим, „од почетка се показало илузорно градити књижевни језик искључиво од елемената присутних у народном. Има толико ствари о којима се не може писати с изражајним фондом подешеним према свакидашњици пастира и тежака. Вук је испочетка избегавао да говори о томе, али је доцније, у предговору свог превода Новог завета, објављеног 1847, дао дуг списак речи којих нема у народним говорима, а које је он употребио преводећи тај текст“ (Ивић 1971: 243).

„Превод Светог писма није се могао извршити помоћу лексичког фонда којим је располагао тадашњи живи српски језик. За суптилне појмове хеленистичке филозофије, јеврејске теологије и античке етике, па и за низ других апстрактних појмова, требало је трагати по богословском речнику старословенске књижевности, односно, позајмљивати их из тадашње православне, тј. руске богословске

литературе, која је, опет, створила своју стручну терминологију на бази црквенословенских текстова“ (Караџић 1974: 655).

У Предговору *Новог завјета* Вук тачно даје списак речи преузетих из црквенословенског:

а) „Задржао сам 49 ријечи Словенскијех које се у нашем народном језику не говоре, али се ласно могу разумјети и с народним ријечима помијешати; ево и њих редом: *гонитељ, наказатељ, ревнитељ, свршитељ, спаситељ...*“ (Караџић 1974: 16);

б) „Има 47 ријечи које су од Словенскијех посрбљене; ево и њих редом: *богоборац, богомрзац, богомрски, среброљубац...*“ (Караџић 1974: 16).

10.1.2. Русизми су ушли у највећој мери на два начина: (а) услед јаког руског утицаја на Србе крајем 18. века и (б) као последица политичких експеримената у СССР-у од 1917. године, после Октобарске револуције.

У првом таласу су ушли русизми: *горд, личност, обмана, разочарати, строг*; а у другом: *бољшевик, колхоз, перестројка, гласност*.

У Предговору *Новог завјета* Вук каже: „Ријечи *посредник, природа, постојан* и *непостојан* по свој прилици прије ће бити Руске него праве Словенске (из црквенијех књига); али се и оне могу врло ласно помијешати с нашијем ријечима“ (Караџић 1974: 16).

10.1.3. Бохемизми су лексика из чешког, а улазили су у 19. веку за време пуристичког покрета код Хрвата у покушају да се усвајају само речи словенског порекла (у томе је предњачио Б. Шулек, натурализовани Словак). Неке од тих речи нису ушле, а неке су остале у речнику: *часопис, наслов, предност, учинак, збирка* и сл.

У формирању хрватског вокабулара најчешће су кованице или позајмљенице из чешког језика. Прилив чешких речи пада претежно у другу половину 19. века, у епоху благотворне узајамности међу Словенима хабсбуршким поданицима. „Оно што су били постигли Чеси, као најодмаклији у развоју културе, постојало је резервоар из којег су црпили и остали. Преузимање готове чешке речи, макар она и не била саграђена по правилима структуре нашег језика, значило је ослонац на своје, словенске изворе у отпору туђинском притиску... За пресађивање чешких речи у књижевни језик Хрвата највише је учинио већ поменути Богослав Шулек, родом Словак, натурализован у Загребу, филолог и природњак, најагилнији трудбеник у подухвату формирања хрватске терминологије. Тај се подухват добрим делом реализовао плански, захватима серијског стварања термина – за

разлику од развоја код Срба, превасходно стихијног, спонтаног и постепеног. Додуше, многе од кованица не увек сачињене у Шулековом „знанственом називљу“ нису биле прихваћене и одавно су заборављене (Ивић 1971: 195). „Па ипак, кудикамо је важније то да су многе Шулекове речи обогатиле терминолошки фонд нашег језика, и то не само хрватски, него, тихим продирањем, и српски. Широка публика и не слути колико је данас обичних речи лансирао Шулек пре једног столећа, било да су оне кованице (*бројка, претплатник, струјомер, здравствени, латица, пустилов* итд.) или позајмљенице из чешког (*погон, одраз, појам, проневера, важност, котва, снимак, живаљ* итд.)“ (Ивић 1971: 195–196).

11. Романизми, лексика из романских језика, од најранијих времена је попуњавала српски вокабулар. „У доба кад су се Словени спустили на Балкан Европа је – уколико је била писмена – била подељена на две сфере, ону са латинском и ону са грчком писменошћу. А размеђе између тих сфера ишло је баш преко наших предела, настављајући у новом раздобљу стару границу између западног и источног римског царства (и још старију поделу између двеју главних културних зона позне антике, латинске и грчке), а претходећи будућој деоби хришћанства на западну и источну цркву, деоби чије нас фаталне последице нису мимоишле чак ни у 19. веку. Тако се догодило да су наши људи раније почели писати латински и грчки него на свом језику“ (Ивић 1971: 107–108).

Временски, први су улазили познолатинизми, лексеме познолатинских говора које су Словени затекли на Балкану. Такве су лексеме: *босиљак, цер, јегуља* и др.

Потом следе далматизми, речи касније далматског језика: *блитва, јарбол, лигња*.

Следе талијанизми, првенствено на далматинској обали и у Црној Гори (посебно Бока которска), и то углавном преко млетачког дијалекта: *чавао, капитен, комесар*.

Галицизми, речи пореклом из француског, долазе касније, током 19. и 20. века: *ангажман, парфем, детант, гарнизон, солитер*.

12. Грецизми се у српском језику јављају у два слоја: (а) византизми и (б) хеленизми. Византизми су позајмљенице које су улазиле у доба моћи Византије (5–15. века), првенствено тесним културним, државним и религијским везама са средњовековним српским државама. То су речи: *деспот, ђак, динар, темељ* и др. Хеленизми су везани уопште за античку грчку културу. То су речи које иду у групу интернационализама: *атом, демократија, енергија*,

метафора, граматика. (О турском језику као посреднику преко кога су грецизми улазили у српски језик, в. т. 19).

13. Број германизама је завидан у српској лексици. Додиром ова два језика били су дуготрајни и различити: посредни и непосредни, преко ратова, живот Срба у оквирима Аустроугарске, културна и технолошка доминација, администрација и сл. Удео посуђеница из других језика у прасловенском није био висок, али суочени са сталним додиром с германским народима, највише их је било из германског: *хлеб, мито, купити, виноград, котао, кабао*; као и називи владара: *цар, кнез, краљ* (уп. Брозовић, Ивић 1988: 43).

13.1. Германизми су улазили у више таласа у српски језик: због повезаности Хрвата са говорницима немачког језика; путем рудара Саса који су долазили у средњовековну српску државу и оставили дубоког трага (што се данас може видети у топономастици и апелативу *сас*, који означава *рудара*); дуга владавина Аустроугарске над поданицима Србима, анексија Босне и Херцеговине, два светска рата, велики утицај немачке техничке терминологије. У германизме спадају: *цех, кухиња, кугла, кофер, шина* и др.

13.2. „У првом издању Вуковог *Рјечника*, оном из 1818, налази се око 200 ријечи германског поријекла, германизама“ (Пецо 1987: 240). Ако се узме да је било 2.500 турцизама, то је 12 : 1 у корист турцизама у односу на германизме. Наравно, касније ће тај однос бити другачији. У посуђеницама из немачког (Шневајс 1960) налази се велики број речи које су у лексици српског језика из различитих слојева, али већина тих речи припадају модерном добу: *плац, тегла, рам, пумпа, супа, доцент* и др.

14. „Свакако најјачи инфлузивни ток у последњим деценијама, са сталним порастом прилива, јесу англицизми. Енглески чврсто преузима улогу интернационалног језика, па српскохрватски није никакав изузетак у односу на већину других свјетских језика у том погледу“ (Шипка 1998: 88).

У многим европским језицима налазимо англицизме чији етимолошки развој не води директно из енглеског у језик примаоца, већ преко једног од водећих и доминантних културних језика. У средњој, источној и југоисточној Европи улогу језика посредника одиграо је у већини случајева немачки, у западној и југозападној – француски, а у северној Европи – шведски. „Француски и њемачки као језици посредници били су врло активни у преношењу енглеских ријечи на европски континент и даље у остале језике, па се по тој

својој улози квалифицирају као прворазредни језици посредници“ (Филиповић 1986: 190).

У теорији језика у контакту раздвајају се два лексичка слоја везана за речи из енглеског језика: (а) англицизми и (б) псеудоанглицизми.

Англицизам је кад се посуди реч и у језику примаоцу се понаша као домаћа ријеч. Ту се убрајају следеће речи: *бокс, софтвер, хардвер, лифт, снајпер, тенк, тролејбус, ласер, док, корнер*, и др.

Псеудоанглицизам је кад се посуде елементи енглеског порекла (дакле, англицизма), али целина коју чине није у целости преузета из енглеског јер у њему и не постоји. Англицизам је реч *боксер* (енгл. *boxer*), али не и речи *тенисер* (енгл. *tennis player*), *аутостонер, џезер*, јер у енглеском суфикс *-ер* не иде уз ове речи. У суштини не постоји разлика између англицизама и псеудоанглицизама.

15. Унгаризми улазе у српски лексикон на основу додира Словена и угарских племена, територијалне блискости средњовековне Угарске са Србијом и државне потчињености Хрвата и дела Срба Мађарима. Тако су позајмљенице из мађарског (неиндоевропског језика) пристизале у неколико махова и показују особену културу угарског народа који је имао развијен номадски живот, сточарство и другачије друштвене односе и начин одевања. То су речи: *кип, варош, џипела, газда, лопов, шатор*.

16. Оријентализми су природна последица дугогодишње владавине Турака на већини територија српског језика. „Језици из чијих су лексикона ријечи преузимане нису окупљени по генетском или типолошком, него по цивилизацијском критеријуму“ (Шипка 1998: 88). Може се говорити о три типа оријентализма: (а) турцизми – из турског, (б) арабизми – из арапског – и (в) фарсизми – из персијског. Језик посредник је био турски и зато се често ове позајмљенице и зову *турцизми*. Да је број оријентализма велики, показује и фонд тих посуђеница у вокабулару српског језика. Шкаљићев *Рјечник турцизама у српскохрватском језику* садржи 8.742 ријечи (израза). У првом Вуковом *Српском рјечнику* (из 1818) има 26.270 речи, а од тога 2.500 турцизама; у другом издању речника (из 1852) има 47.500 речи, а од тога 3.700 турцизама.

Чак и у преводу *Новог завјета* Вук Стеф. Карацић није могао избећи турцизме. Он каже: „Будући да сам ја рад да би се из ове књиге поред светога писма могао познати и прави наш народни језик, за то ћу овдје да кажем што о гдјекојим ријечима у њој. И тако: (1) узео сам у њу 30 ријечи турскијех, које ево овдје постављам редом:

аждаха, амајлија, аџуван, бадава, басамак...“ (Караџић 1974: 15). Каснији истраживачи су пронашли још турских речи за које Вук није знао да то јесу: *целат, бунар, чичак* и сл.

16.3. О правој појави турцизама у словенским и уопште балканским језицима може се говорити од доласка Османских Турака на Балкан после 14. века. Додиром Турака са балканским народима почиње и њихов утицај на ове народе, који је у дугом периоду турске владавине у овим крајевима оставио видне трагове и у њиховим језицима. „Турци су дошли као носиоци новог друштвеног и држаног уређења и као носиоци источне, исламске културе. Појавило се много нових појмова и установа које су примане заједно са називима за њих“ (Шкаљић 1973: 12).

16.4. Оријентализми у српској лексици немају исту вредност и исти значај. Према овом критеријуму Шкаљић је све оријентализме поделио у неколико група: (а) речи које су се потпуно одомаћиле: *бакар, боја, бубрег, чарана, чекић* и сл.; (б) речи за које се може наћи замена, али се не тражи: *алат, аждаја, барут, башта, чаршаф* и сл.; (в) речи које се употребљавају у свакодневном говору, али не и у књижевном језику: *аскер, авлија, баксуз, душман* и сл.; (г) речи везане само за поједине покрајине; (д) речи везане за верски живот, верске обичаје, поздраве и изразе муслимана.

16.5. Оријенталне речи везане за верски живот, верске обичаје, поздраве и изразе муслимана, између осталог, створиле су осетан лексички фонд код муслимана словенског порекла, онај фонд који другима није био разумљив. Муслимани су „одушевљено пригрлили богату оријенталну цивилизацију, док су други (православни и католици) наставили да у стешњеном простору вегетирају на осиромашеним остацима домаћег културног наслеђа“ (Ивић 1971:76). Тако је и тај фактор био пресудан да се у савременим дезинтеграцијама на просторима Босне створи вештачки бошњачки језик, који се од српског разликује у највећем броју случајева само у лексици базираној на оживљеним оријентализмима.

17. „Прабалканизми јесу лексеме преузете из језика прастановника Балканског полуострва. Претпоставља се да су из језика тих племена преузете лексеме: *балегга, чука, копиле* и друге“ (Шипка 1998: 88). У историји језика још постоје спорна питања о језику прабалканских племена и нису до краја извршена разграничења шта припада илиро-трачком наслеђу, које је албански језик чувао као њихов потомак (Станишић 1995: 128).

18. У лексичком слоју српског језика издиференцирано је који је слој посуђеница из албанског језика. Неоспорно је да су етнички додири Срба и Арбанаса трајали током векова. „Историјски додир Словена с Албанцима подудара се с временом велике сеобе народа и доласком Словена на Балкан у 6–7. веку“ (Станишић 1995: 8).

18.1. Међу брдским племенима Црне Горе највише албанских трагова има у племену Кучи, које и данас живи у симбиози с Арбанасима (уп. Станишић 1995: 27). „Током свога вишевековног заједничког живота на истом простору, гранични говори српског и албанског језика нужно су претрпели обостране утицаје у свим областима језичког система“ (Станишић 1995: 47). Највише је утицаја било у области лексике и то се одразило у свим видовима животних, историјских и културних прожимања ова два народа. Албански лексички утицај на јужнословенске језике најизразитији је у области материјалне културе, а нарочито у сточарској терминологији: *брдока*, *муроња*, *шиљег*, *шотка*, *бала*, *баља*. Присутна је лексика из области природе и рељефа: *блатор*, *борина*, *барина*, *жалло*, *јаглика*, *магарац*, *молика*; из области куће и породице: *кумин*, *кундра*; из области друштвене терминологије: *фис*, *цуцати*, *голицати*.

„Гледано у целини, албански утицај је ограниченог дијалекатског карактера, док је ван граничних подручја, у централну Србију, Херцеговину и Босну преношен или миграционим путем, или преко тајних занатских језика. Прави албанизми су ограничени просторно и временски, иначе се не могу сматрати албанизмима већ старобалканским илиро-трачким наслеђем, које је албански језик чувао као њихов потомак“ (Станишић 1995: 128).

18.2. Посредним путем у српски језик су као интернационалне доспеле речи из језика који су просторно удаљени и нису имали престижни утицај у било којој фази развоја језика. Тако је на пример са шведском речи *никл*, аустралијском *кенгур* или речима из језика америчких Индијанаца: *мокарина* и сл.

19. На стилогеном плану често су функционалне и оне позајмљенице за које се може рећи да су одавно замењене домаћим синонимским речима или позајмљеницама које су интернационализми. У насловима своја два романа (*Проклета авлија* и *На Дрини ћуприја*) Иво Андрић узима два оријентализма: *авлија* (‘двориште’) и *ћуприја* (‘мост’) – речи које воде порекло из грчког, али су дошле преко турског као језика посредника.

19.1. Ако постоје синонимске посуђенице, дешава се да се нијансе њихових значења – макар оних фигуративних значења у

изразима – не могу увек лако замењивати. Турцизам *боја* и германизам *фарба* су практично синоними у српском језику. Међутим, у фразеолошким обртима, с једне стране, *бранити чије боје*, тј. *репрезентовати некога; променио је боју* (= *променио је клуб*) или, с друге стране, *немој ме фарбати* (= *немој ме лагати*) – речи *боја* и *фарба* се не могу узајамно замењивати. Свака реч посебно је унета у српски језик у различито време и из различитих извора и њихово основно значење је синонимско, али су у фразама попримиле друге нијансе значења. У готово идентичним изразима: *има лепу боју* / *има лепу фарбу* постоје два значења: *има лепу боју* (лица или тела), *има лепу фарбу* (косе).

19.2. Стране речи врло често остају као површински слој у лексичком систему. То су изрази везани за дато време и дате прилике који нестају као што су се и појавили, заједно с појмовима које означавају. Уосталом, многе од ових речи нису никад имале неку знатнију фреквенцију у нашем језику. Вук је добро приметио да се „*ђекоје може бити ни у години дана не спомињу*“ (Ивић 1971: 300).

20. Да закључимо. Када су у питању позајмљенице, историја језика је у исто време и део културне историје народа. С једне стране, лексички слој позајмљеница у највећој мери нуди језичке чињенице довођене у везу с оним што им чини подлогу – с историјом самог народа, етничком, политичком, културном, социјалном. И у том домену се показује језик као фундаментално оруђе културе. С друге стране, позајмљенице откривају доминацију језика даваоца у сфери културе, политичког престижа, нивоа техничко-технолошког развоја и сл. И површно посматрање лексичког слоја једног језика показује колико су позајмљенице поуздан знак цивилизацијског развоја једног друштва и пресек културног утицаја језика даваоца на језик примаоца. Последње, треће проширено издање *Великог речника страних речи и израза* показује да је инвентар страних речи у српском језику толико велики да је било потребно око 1650 страница да се региструју све позајмљенице у српском језику (Клајн – Шипка 2008), а таквих речника има и у другим светским језицима (уп. Клајн – Шипка 2008: 13–14).

ЛИТЕРАТУРА:

- Brozović, Ivić 1988:** Brozović, D., P. Ivić. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, Leksikografski zavod, 1988.
- Бугарски 1993:** Бугарски, Р. *Језици*. Нови Сад, Матица српска, 1993.
- Bugarški 1997:** Bugarški, R. *Jezici*, Beograd, Čigoja štampa – XX vek, 1997.
- Bugarški 2005:** Bugarški, R. *Jezik i kultura*. Beograd, Čigoja štampa – XX vek, 2005.
- Bugarški 1991:** Bugarški, R. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika, 1991.
- Ђурић 1976:** Ђурић, В. *Књига Ђуре Даничића*. Београд, СКЗ, 1976.
- Ивић 1971:** Ивић, П. *Српски народ и његов језик*. Београд, СКЗ, 1971.
- Ивић [ред.] 1996:** *О лексичким позајмљеницама*. Зборник радова под редакцијом Милке Ивић. Суботица – Београд, Градска библиотека – Институт за српски језик САНУ, 1996.
- Караџић 1974:** Стеф, В. Караџић. *Нови завјет Господа нашег Исуса Христа*. Београд, Просвета, 1974.
- Клајн, Шипка 2008:** Клајн, И., М. Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад, Прометеј, 2008.
- Kristal 1988:** Kristal, D. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd, Nolit, 1988.
- Musić 1972:** Musić, S. *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki kotorskoj*. Beograd, Filološki fakultet, 1972.
- Пипер 2003:** Пипер, П. *Српски између великих и малих језика*. Београд, Београдска књига, 2003.
- Simeon 1969:** Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knj. I–II. Zagreb, Matica hrvatska, 1969.
- Schneeweis 1960:** Schneeweis, E. *Die Deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in Kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin, 1960.
- Filipović 1971:** Filipović, R. *Kontakti jezika u teoriji i praksi*. Zagreb, Školska knjiga, 1971.
- Filipović 1986:** Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu*. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira. Zagreb, JAZU – Školska knjiga, 1986.
- Fishman 1978:** Fishman, A. *Sociologija jezika*. Sarajevo, Svjetlost, 1978.
- Šipka 1998:** Šipka, D. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad, Matica srpska, 1998.
- Škaljić 1973:** Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo, Svjetlost, 1973.

ХИБРИДНИ ЕЗИКОВИ ЕЛЕМЕНТИ В ГОВОРА НА ПАВЛИКЯНИТЕ ВЪВ ВОЙВОДИНА

Ничка Бечева
Институт за български език

Павликяните, които днес живеят в няколко села на територията на областта Войводина в Република Сърбия, са потомци на българите-католици, които са заселени по тези места към средата на 18. век. Те идват основно от района на Стар Бешенов (Dudeștii Vechi) в Румъния и представляват част от общността на банатските българи.

В последно време специалисти от различни страни проявяват научен интерес към различни области от живота, езика, историята и традициите на българите католици от Сръбски Банат. В рамките на научноизследователския проект „Балканските традиции – съжителство на култури, религии и езици“ екип от учени от СУ „Св. Климент Охридски“ и Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, както и колеги от Института за сръбски език на Сръбската академия на науките и изкуствата, проведохме теренни проучвания в селата Иваново, Скореновац, Бело блато и Конак. Първите резултати от тези, както и изследвания на други колеги, бяха представени на международната научна конференция „Българските „острови“ на лингвистичната карта на Балканите“, а по-късно и публикувани (Българските острови на Балканите, С. 2007). Системното изследване на езика и традициите на това население продължава в рамките на нови научноизследователски проекти.

При анализите в този текст освен материалите по посочения проект се използва и езиков материал, които е събиран лично преди това, през 2002 г. и 2004 г. от селата Скореновац, Иваново и Бело блато.

Езикът на банатските българи е подробно изследван (Милетич 1900, Стойков 1967, Стойков 1968, Младенов 1993), но почти всички досегашни проучвания почиват върху материали, събирани от територията на Румъния. Това е напълно закономерно, защото именно там групата на банатските българи е най-голяма и най-компактна. За да се

допълни картината на банатския говор, би трябвало да се направят проучвания и на територията на Сърбия, където също живеят банатски българи.

Необходимостта от езиковедско изследване на павликяните в Сръбски Банат е продиктувана и от факта, че те живеят в мултиетническата и мултиезиковата среда на Войводина, докато банатските българи в Румъния са в сравнително по-еднородна среда. Във войводинските села наред с павликяните има предимно унгарско и словашко население, а официалният език в държавата е сръбският.

Взаимодействието между различни езици и култури намира отражение и в говора на българите във Войводина. Най-ясно чуждите влияния се откриват в областта на лексиката и предимно в нейния състав. В изследването си върху лексиката на банатския говор на територията на Румъния Ст. Стойков посочва, че чуждите думи в говора са 21% от общия брой думи (Стойков 1968:12). За заемки той смята думите, минали от различни чужди езици, като към тях се отнася и международната културна лексика. В говор като банатския, който е изпитал разнообразни влияния, не са съвсем ясни пътищата, по които отделните заемки са проникнали в говора (Стойков 1967:142). В редица случаи една заемка функционира в няколко езика, с които банатският говор е бил в контакт, и е трудно да се определи с чие посредничество дадена лексема е навлязла в говора или заемането е било директно от езика-източник. Езиците-източници на заемки в банатския говор на територията на Сърбия са същите, както и на територията на Румъния. Това са сръбски, хърватски, немски, унгарски, турски, новогръцки, румънски.

Трябва да се посочи, че в различни исторически периоди влиянието на един или друг език върху говора се е засилвало или отслабвало, в зависимост от политическите и културните условия, при които са живели българите в Банат. Например, значителен брой заемки в говора са от немски произход. Това може да се обясни както с непосредствените контакти на българското население с немскоезично на територията на Банат, така и с навлизането на немски езикови елементи с посредничеството на други езици. Дълги години тази област е била част от Австроунгария, на нейна територия е имало значително по брой немскоезично население, а освен че е бил език на администрацията и на ежедневно общуване, немският е имал и престижа на носител на по-висока култура. В публикуваното наскоро изследване на Борис Парашкевов „Немски елементи в говора на банатските българи“ (Парашкевов 2007) се прави подробен лексикален, етимологи-

чен, фонетичен и статистически анализ на немските елементи в банатския говор. Авторът посочва, че работата му почива изцяло върху материала на Стойко Стойков, но анализът и тълкуванията му в редица случаи водят до корекции на изводите на Стойков.

Връзките на банатския говор с унгарския език също датират отдавна. В определен период от време българите католици са можели да посещават само училища с преподаване на унгарски език. В някои от селата във Войводина и ежедневно комуникация е на този език, а и поради многобройните смесени бракове унгарският се превръща и в език на семейното общуване.

Влиянието на сръбския и хърватския език върху говора на банатските българи може да бъде разделено условно на два етапа. Първият започва от приемането на католицизма и трае до седемдесетте години на 19. век. В продължение на много години свещениците и учителите на българите католици били хървати. Езикът, на който се водело богослужението в църквите на българите до 1863 г., освен задължителният латински, бил „илирийският“, наричан още и „далматски“, или по същество – хърватски език (Нягулов 1999:28). На този език се четяло евангелието и се произнасяла проповедта по време на църковните служби, на този език били и учебниците, по които учили децата в църковните училища. След 1863 г. богослужението започва да се води на банатски български език.

Вторият етап на сръбско и хърватско влияние върху павликянския говор започва след Първата световна война и се наблюдава само върху населението, което живее във Войводина. Тогава тази област влиза в границите на Кралството на сърби, хървати и словенци и официалният език на държавата е сърбохърватският.

В разнообразното езиково обкръжение във Войводина павликяните говорят няколко езика. Според Е. Узеньова сръбският има функция на надезик (метаезик), към който те прибегват в случаи на „неразбиране“ или при беден лексикален запас (Узенева 2007: 182). Наблюдението на авторката се отнася за село Бело блато, докато в Скореновац забелязахме, че при затруднение информантките се консултират на унгарски. Ако обаче към тях се обърнат на сръбски, те отговарят също на сръбски език. Това изглежда е своеобразно правило при павликяните – отговарят на езика, на който говори събеседникът им. Поради това специалистите определят павликянско-сръбската езиково-комуникативна ситуация като полицентрична (Ликоманова 2007: 142).

Влиянието на различните родствени и неродствени езици върху лексиката на павликяните във Войводина и по-специално заемките се

анализират в различни публикации (Стойков 1968, Бечева 2007, Парашкевов 2007, Бечева 2008А, Бечева 2008Б). Езиково взаимодействие се открива и при образуването на т.нар. хибридни езикови елементи. Това са отделни езикови единици или езикови модели, които са образувани от елементите на различни езици. Подобно взаимодействие се наблюдава на различни езикови равнища.

Известно е, че банатският говор, който десетилетия се е развивал независимо от българския език в политическите граници на България, е изгубил формите за прости минали времена. Стойков посочва, че българите в Румъния използват само претерит и антепретерит (Стойков 1967: 238). Милетич смята, че замяната на аорист и имперфект с перфект е под влияние на унгарския език (Милетич 1900:428), но Стойков поставя този феномен в по-широк контекст. Според него най-важната обща особеност на говорите на всички народности, населяващи Банат, е именно изчезването на аорист и имперфект и замяната им с едно общо минало време – претерит, което по форма е стар перфект (Стойков 1967:478).

В банатския български говор в сръбската част на Банат миналите действия се изразяват предимно с формите на перфект, които са идентични в българския и в сръбския книжовен език. Все пак, на това равнище сръбско влияние се забелязва в отрицателните форми: *ни съм выше нослъ* [б. вече не носех]; *ни съм выдлъ носце* [б. не съм видяла пари]. Формата на отрицателната частица *ни* е характерна за говора и е получена в резултат на силната редукция (Стойков 1967:108), напр. *ни знайме къке се зве пълчѐнски* [б. не знаем как се казва на павликянски]. В комбинация със спомагателния глагол *съм* обаче ударението се пренася върху отрицателната частица, което сочи сръбско влияние.

В някои случаи се наблюдава и разделяне на спомагателния глагол и причастието, напр. *ама туй са ѝ млогу гудын преказвал; и тей сме пулек трушыл док ѝ зимнут врѐме траял*. Трябва да се отбележи, че в говора на павликяните във Войводина разделянето на спомагателния глагол от причастието не е норма. Този модел не се прилага автоматично и задължително при всички употреби на формите на минало неопределено време. Както се вижда от примерите: *га ѝ душла ѝесен*, *га сме кукуруза брал; вед' съм рекла да сме марвата ранел с ней*, в една реплика на един и същ информант са възможни и двата варианта на употреба на перфекта – спомагателен глагол и причастие в контактна позиция или разделени от подлога или допълнението (Тишева 2007: 163). Тази словоредна особеност е характерна изобщо за западните български говори (Стойков 1993: 268), но в този случай

едва ли бихме могли да търсим подобно влияние, въпреки че част от банатските българи – тези, които са се изселили от района на Чипровци, са носители на западнобългарски диалектни черти.

Под сръбско влияние се употребява и конструкция с глагола *бити* [б. съм] в значение ‘имам’: *не блу пива* [ср. није било пива; б. нямаше бира]; *нек пут не блу струя* [ср. некада није било струје; б. някога нямаше /електрически/ ток]; *па и ут иностранство са бле* [ср. било је /људи/ и из иностранства; б. имаше /хора/ и от чужбина].

На словообразователно равнище като хибридна може да се отбележи формата *кьошък*. В нея са обединени особеностите на турската заемка в български *кьоше* и същата заемка в сръбски *ћошак*. Хибридно словообразуване може да се предполага и при форми *мамикъ*, *татикъ*, *батикъ*, *чичикъ*, *учикъ*, които не са регистрирани у Стойков и Младенов, т.е. на територията на Румъния. Тези хипокористики на названията на най-близките роднини – майка, татко, батко, чичо, вуйчо, са записани предимно в с. Скореновац (от Иваново е само формата *чичикъ*), появяват се с голяма честота в говора на информантите, много повече от другите названия за родители *майка/ майкя* и *бъща, мами* и *тати*, независимо че някои от информантките са родени в Бело блато и Иваново и са дошли в Скореновац след омъжването си. Може да се предполага, че тези форми са възникнали и се употребяват под унгарско влияние.

В говора функционират и синтактични модели, заети от различни езици напр.: *за врѐме рътъ* [ср. за време рата; б. по време на войната]; *имам сестра ут чычовте м дъщеры* [ср. имам сестру од стричевих ћерки; б. имам братовчедка]; *ут сестра ми дъщере* [ср. ћерка од сестре; б. племенница]; *брат ут чича* [ср. брат од стрица; б. братовчед]; *устанлъ другъ ркъъ* [ср. остала у другом стању; б. забременяла]. Макар конструкциите да са необичайни за българския език и неговите диалекти, елементите, които ги изграждат, във фонетично, акцентно и семантично отношение напълно отговарят на особеностите на павликянския говор, напр. наличие на вокали *ы* и *ъ*, редукция на неударените широки гласни, обеззвучаване на звучни съгласни в края на думата, краесловно ударение. Своеобразна калка е вероятно и формулата *зафалем хубаве* [б. благодаря много], но тя може да бъде както от сръбското *хвала лепо*, така и от немски или от унгарски.

Ясно е, че взаимодействието между различни езици и обичаи на територията на Войводина се отразява предимно върху състава на лексиката чрез употребата на заемки от различни езици. В редица случаи е невъзможно да се определи езикът-източник и езикът или

езиците-посредници при заемането, защото някои от думите се употребяват в няколко езика, които в различни исторически периоди са били, а и в наши дни са в непосредствен контакт на територията на областта Банат. Не е изключение, когато едни и същи заемки се срещат в различни варианти в румънски, унгарски, словашки, сръбски, словенски. Това в особена степен се отнася за думите от т.нар. международна културна лексика. Например, формата на названията на месеците *януар*, *февруар* свидетелства за сръбско влияние, докато при *септембер*, *уктобер*, *ноембер* според Парашкевов 2007: 35 сравнително равностойна роля са играли немски, унгарски и сръбски.

Непосредственият контакт между езиците, общуването в ситуация на полилингвизъм е причина и за появата на различни хибридни езикови елементи в павликянския говор във Войводина. Тези елементи се откриват на всички равнища – фонетично, морфологично, словообразователно, синтактично. Езиковите особености на говора служат за своеобразно адаптиране на заемки от всички езици. Така например откриваме гласна *ы* в заемки: *цытеле* (унг.) с *щыкле* (нем.) [б. обувки с /високи/ токове], редукция на неударените широки гласни: *кунтоль* [ср. контрола; б. контролен преглед], *светкувине* [ср. светковине; б. празници], *исту* [ср. исто; б. също], *шлугирълъ* [ср. шлогирала (от нем.); б. получила мозъчен удар]; свободно и подвижно ударение, включително преместване към и на последната сричка: *куварыца* [ср. куварица; б. готвачка], *ръчун'* (с ударение на последната сричка, редукция *а – ъ* на неударената гласна и палатално *н'* в края на думата) [ср. рачун; б. сметка], *рътъ* [ср. рата] (редукция *а – ъ* на гласните и с ударение на последната сричка). На морфологично равнище без изключения е и употребата на членната морфема и при заемки: *лампашете* [б. /газените/ лампи], *марвата* [б. добитъкът] *науچارете* [б. очилата]; *свечаносните дреи* [б. официалните дрехи].

В някои случаи, например при образуването на отрицателните форми на минало неопределено време и разколебаното на моменти място на енклитиката, се наблюдава чуждо влияние, но формата на причастието със запазено финално *-л* дори в заемки (*живота ѝ кренал* [ср. живот је кренуо; б. животът е тръгнал]), за разлика от формите в сръбски, където *-л* се вокализира, говори за стабилност на българската форма. Дори при заемането на готови чуждоезикови конструкции, елементите, които ги изграждат, са с оригинална „павликянска“ фонетика и семантика. В тези случаи едва ли става дума за истински хибридни форми, по-скоро по този начин заемките се „одомашняват“ и се включват в активния речник на говора.

Едно съвременно изследване, около 50 години след анкетите и последвалите книги на Стойко Стойков, би могло да даде интересни данни за развитието на говора, за влиянието и взаимното проникване на родствените и неродствените езици, които съжителстват на територията на Войводина.

ЛИТЕРАТУРА:

- Асенова, Ликоманова и др., съст. 2007:** *Българските острови на Балканите*. София: Фигура, 2007.
- Бечева 2007:** Бечева, Н. За заемките в говора на българите павликяни в Сръбски Банат. // *Филологически и методически изследвания*. Доклади от международната научна конференция, посветена на 100-годишнината от рождението на проф. Стайко Кабасанов. Смолян – Люблин, 2007, 133–139.
- Бечева 2008а:** Бечева, Н. Утицај српског језика на говор Бугара Павликјана у Војводини. // *В. Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд, 37/ 1, 2008, 317–325.
- Бечева 2008б:** Бечева, Н. Сръбски влияния в говора на павликяните във Войводина. // *В търсене на смисъла и инварианта*. Сборник в чест на Дина Станишева. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, 69–78.
- Ликоманова 2007:** И. Ликоманова. Модел на езиковокомуникативна ситуация в павликяния говор на банатските българи в Сърбия. // *Българските острови на Балканите*. София: Фигура, 2007, 137–145.
- Милетич 1900:** Милетич, Л. Книжнината и езикът на банатските българи. // *Сборник за народни умотворения*. София, 16–17, 1900, 339–481.
- Младенов 1993:** Младенов, М. Сл. *Българските говори в Румъния*. София: Издателство на българската академия на науките, 1993.
- Нягулов 1999:** Нягулов, Бл. *Банатските българи. Историята на една малцинствена общност във времето на националните държави*. София: Парадигма, 1999.
- Парашкевов 2007:** Б. Парашкевов. *Немски елементи в говора на банатските българи*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- Стойков 1967:** Стойков, Ст. *Банатският говор*. Трудове по българска диалектология, книга трета. София: Издателство на Българската академия на науките, 1967.

- Стойков 1968:** Стойков, Ст. *Лексиката на банатския говор*. Трудове по българска диалектология, книга четвърта. София: Издателство на Българската академия на науките, 1968.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.
- Тишева 2007:** Тишева, Й. Синтактични особености в говора на банатските българи в Сърбия. // *Българските острови на Балканите*. София: Фигура, 2007, 155–169.
- Узенева 2007:** Узенева, Е. Современное состояние говора и народной культуры с. Бело Блато, Банат. // *Българските острови на Балканите*. София: Фигура, 2007, 180–187.

OBITELJSKI JEZIK (LEKSIČKA RAZINA)

Paulina Pycia
Uniwersytet Śląski, Sosnowiec

Obitelj stvara svoj unutrašnji svijet u kojem vlada njezin vlastiti, posebni jezik. To je jezik s kojim se svaki čovjek susreće prvi put u veoma ranom djetinjstvu i koji usvajaju svi članovi jedne obitelji u domaćoj svakodnevnoj sredini kao svoj prvi jezik.

Obiteljski jezik je jedna od jezičnih varijanata koja se temelji na standardnom općenacionalnom jeziku, što znači da su konjugacija, deklinacija, tvorbena pravila i sintaksa većinom iste. Specifičan autonomičan sustav koji kreira obitelj obuhvaća ipak sve jezične razine i vezan je prije svega uz leksik i frazeologiju, međutim, unikatne pojave mogu se zapaziti također u prozodiji, fleksiji, tvorbi riječi, sintaksi i stilistici, pa se neki jezični elementi u standardu i u obiteljskom jeziku mogu razlikovati. Jezikoslovci tvrde da se obiteljski jezik može smatrati varijantom govornog jezika (stila) jer brojni leksemi imaju nadregionalni karakter i, kao u razgovornom stilu, tekstovi imaju najčešće govorni (verbalni) oblik (usp. Bieńkowska 1991; Żydek-Bednarczuk i Tambor 1991). U toj analizi obiteljski jezik istraživan je kao varijanta govornog stila koja je slobodna, ekspresivna i vezana je uz obiteljske odnose.

Metodologija koja se koristi u tom radu uključuje se u tzv. etnografiju govora (eng. *ethnography of speaking / ethnography of communication / EOC*), o kojoj D. Hymes piše: *the ethnography of speaking is concerned with the situations and uses, the patterns and functions, of speaking as an activity in its own right. (...) cultures communicate in different ways, but all forms of communication require a shared code, communicators who know and use the code, a channel, a setting, a message form, a topic, and an event created by transmission of the message* (Hymes 1962: 312). Etnografija je govora metoda lingvističke

analize diskursa koja komparatistički opisuje jezična ponašanja u okviru kulturno ograničenih i društveno uvjetovanih komunikacijskih skupina¹.

U tom se radu analizira leksička razina suvremenog obiteljskog jezika na materijalu prikupljenom empirijskim istraživačkim radom u poljskim i hrvatskim obiteljima². Jezik svake obitelji je drukčiji, iako je evidentna i univerzalna narav te pojave – svaki obiteljski krug, bez obzira na društveni status, obrazovanje, mjesto stanovanja, itd. formira svoj privatni, posebni način komunikacije i njegove elemente. Međutim, zbog brojnih vrsta i podvrsta obitelji, analiza vršena u tom radu ograničena je na intelektualni društveni krug koji živi u gradu, tj. u takvoj društvenoj sredini za koju je karakterističan visok stupanj razvoja jezične komunikacije, njezina trajnost i tradicija, te do tzv. nove inteligencije koja pretendira na ekonomski visoko razvijen i obrazovani društveni sloj. Taj izbor djelomično utječe i na pozitivnu točku gledišta obiteljskog kruga, pa se u radu ne uzima u obzir negativna slika: patologija, prijeporni odnosi i sl. Analiza se upisuje u ciklus istraživanja poljskog i hrvatskog obiteljskog diskursa koji se može razmatrati s (najmanje) dvije točke gledišta: sociolinguistike i funkcionalne stilistike³.

Cijela obitelj rabi obiteljski jezik samo u određenim situacijama, naime, sve prisutne osobe moraju biti uvedene u tajne tog sustava, pa broj govornika varira od jedne obitelji do druge, ali najčešće se radi o trogeneracijskoj kombinaciji *djeca + roditelji + djed i baka*. Rjeđe se u ovu grupu uklapaju rođaci i znanci, ali onda se može analizirati i širi – obiteljsko-prijateljsko-susjedski – krug.

Svaki pojedini član obitelji zna obiteljski jezik aktivno i tečno, ali se često događa da starije generacije više ne prihvaćaju jezične inovacije koje se u tom jeziku pojavljuju. Promjene u standardnom jeziku i promjene u obiteljskom životu znatno utječu na obiteljski jezik, pa se mogu u njemu naći leksičke i semantičke dublete i tzv. sinonimni nizovi, npr. *pruga / autobus, caklo / prozor ili staklo, kućarin / žličica, ubiti oko / odspavati, gotova stvar / svršeno je / gotovo / i mirna Bosna / i točka / the end* (hrv.); *racuchy / bliny / placki kartoflane / placki ziemniaczane* „pogača od krumpira“, *beczeć / ryczeć / plakać* „plakati“, *podwędzić / zwinąć / zarąbać*

---

¹ Etnografija govora ulazi u okvir etnografije komunikacije koja istraživa sva komunikacijska ponašanja karakteristična za različite kulture i komunikacijske situacije. Jezik je u tom smislu sastavni dio društvene aktivnosti koji korespondira s gestom i mimikom. Povezan je također s djelatnostima i integracijskim procesima unutar jedne društvene sredine (usp. Hajmz 1980).

² U radu u zagradama „“ navedena su tumačenja članova obitelji. Poljske je primjere prevela na hrvatski Autorica.

³ Obiteljski jezik ima određene i ograničene formalne značajke, konsituacije i teme, pa ga neki jezikoslovci identifiraju kao stil (usp. Kamińska 1991).

/ *podiwanić* / *ukraść* „ukrasti / uzeti nekome nešto“, *rechotać* / *śmiać się* „smijati se“, *upaćkać* / *ufaflać* / *ukidać* / *ufluchtać* / *ubrudzić* „uprljati, zamazati“, *mama* / *mamcia* / *mamuś* / *mamunia* / *mateczka* / *matula* / *mamsza* / *mummy* „majka“ (polj.).

Opće miješanje društvenih sredina i preseljavanje s jedne strane obogaćuju obiteljski jezik, s druge vode i do toga da taj sustav gubi puno vrijednih tradicionalnih elemenata te upija žargonske elemente.

Valja također spomenuti da se obiteljski jezik koristi većinom u usmenom obliku, dok je pisana varijanta vezana samo uz neke tekstove iz obiteljske praktične životne situacije kao što su bilješke, popis kupovine, pisma roditeljima i sl.

Leksik, naime, opisuje procese nominalizacije u koje se uključuju i imenovanje odraslih i dječje imenovanje. Naravno, obje su percepcije koje vode do nominalizacija različite tehnike, motivacije i polazne točke. U leksičku razinu obiteljskog jezika spadaju svi leksemi i frazemi koji su unikatni i tipični samo za jednu obitelj.

Repertoar leksičkih komponenata u obiteljskom jeziku ovisi o obiteljskom životu i njegovom prostoru, sve te jezične elemente može se svesti na sljedeće skupine:

a. nazivi za mjesta i mikroprostor

U toj su skupini nazivi vezani uz domaći prostor: kućne prostorije, sobe, dvorište, okolinu te biljni i životinski svijet i sl., npr. *balatura* „balkon, terasa“, *panika WC* „poseban toalet u stanu“, *rumlcimer* „soba za svaštarije“, *leteći štakor* „golub“ (hrv.); *kanciapa* „mala i tjesna prostorija“, *puđlandia* „soba za svaštarije“, *wsiaczka* „selo“, *liroj* „supermarket *Leroy Merlin*“, *oszołom* „supermarket *Auchan*“, *srajdupa* „golub“, *krokodyl* „nadimak za psa jedne obitelji“ (polj.).

b. vlastita imena i epiteti članova jedne obitelji

U tu grupu spadaju osobna imena, prezimena, nadimci, nazivi za srodstvo i sl., npr. *zgubi dubi* „zgubidan, ljenjivac“, *Irming* „sestre – Irma i Inge“, *Mali (Mala) / Mladi (Mlada)* „najmlađi član obitelji“, *Bunia / Babu* „baka“, *mamino mazgunče* „mamina maza“ (hrv.); *Nowaki* „gospoda Novak“, *Zygi* „obitelj Zygmanski“, *Bouli*⁴ „očev nadimak“, *Maria, Marysia, Maryla, Marylka, Marynia, Marycha, Maryleczka, Marylunia, Maryneczka, Marylątko, Misia, Misiunia, Misieczka*⁵, *Marie, Mary*

⁴ Ime snjegovića, glavnog lika poznatog francuskog crtića pod istim naslovom – *Bouli*.

⁵ Za poljski obiteljski jezik tipična je i česta uporaba imena od mila, dok je ta pojava u hrvatskoj tradiciji jako rijetka. U poljskom se obiteljskom jeziku tvori brojne deminutive i hipokoristike u skladu s pravilima tvorbe riječi kao i dajući maha vlastitoj invenciji. Usp. Handke 1995.

„Marija“, *latawce* „članovi jedne obitelji koji su jako rijetko kod kuće“, *dziadoszanie* „djed i baka“ (polj.).

c. nazivi vezani uz svakodnevne životne obiteljske situacije

Tu se uklapaju nazivi vezani uz kućne radove, kućnu opremu, pokućstvo, zajedničko provođenje slobodnog vremena, društveni život, odjeću, jelo i sl., npr. *sparićat* „pripremiti jelo“, *kantunal* „noćni ormarić“, *proštit foje* „pročitati novine“, *ubaciti u centrifugu* „grupno zafrkavati jednog člana obitelji“, *pole* „krumpir prerezan na pola, ispečen na kominu“, *buka* „limena konzerva“, *magična škatula* „kutija sa šrafima, maticama, čavlima“, *mrtav umoran (pijan i sl.)* „jako umoran (pijan)“, *trapke* „traperice“ (hrv.); *farfocle* „rese“, *kaseton* „vafla od riže“, *to z orzecha* „orahovica“, *uśpontek* „odvijač“, *cicimadelka* „nakit“, *misiek* „mamina kućna haljina“, *killer* „budilica“, *paloška* „kišobran“, *chaja* „svađa“, *fyrtać* „miksati“, *iść na górkę* „ići k baki“, *polować na kotki* „usisavati prašinu“, *iść na koszyki* „ići u prodavnicu sa samoposluživanjem“, *mieć autobusowe włosy* „imati prljavu kosu nakon dugog putovanja“, *kasa bubu* „manjak novca“ (polj.).

d. ekspresivna leksička sredstva

U toj se skupini nalaze sva emocionalno obilježena jezična sredstva: eufemizmi, kolokvijalizmi, deminutivi, hipokoristici, augmentativi, pejorativi, vulgarizmi, usklične riječi i rečenice, usklici, onomatopeje, npr. *Gaziš me po nozi!* „Upadaš mi u riječ!“, *sasuti njupavce* „razbiti zube“, *fujtavac* „smrdljivac“, *posran golub* „razočaran ili tužan“, *Sereš a dobri smo si.* „Zašto bez veze lažeš?“, *izvaliti biser* „izreći glupost“, *knjižurina* „pejor., augm. od knjiga“ (hrv.); *chlebuś* „dem. od kruh“, *fryty* „augm. od pomfrit“, *Ło jerunie pierunie!* „zaboga“, *śmierdziele* „čarape“, *brzydal* „oštećenje“, *ziazuu* „bolno mjesto“, *kajecik* „bilježnica“, *machina* „računalo“, *fiu-fiu* „lepršav, nježan“, *ślodziak* „malo dijete“, *łapsko* „pejor. ruka“ (polj.).

U tim grupama mogu se izdvojiti prije svega pojedine vrste riječi, npr.:

- a. prijedlozi, npr. *šoto* „ispod“ (hrv.),
- b. imenice, npr. *psina* „podvala“, *nebuloz* „glupost“ (hrv.); *pasibrzuch* „onaj koji je puno pojeo“, *wiosło* „žlica“ (polj.),
- c. glagolski oblici, npr. imperativ *tornjaj se* „odlazi, gubi se“ (hrv.); *kicaj się* „ustani iz kreveta“, *stracić się* „nestati“ (polj.),
- d. pridjevi i prolozi, npr. *lijepa naša* „Hrvatska“ (hrv.); *ichniejszy / ichni* „njihov“, *wstręciuszn* „odvratan“, *wymemłany / wymiętolony* „zgužvan“, *niybioły* „neodređene boje“, *cichaczem* „potajno, skriveno“, *rejczel* „radije, zapravo“ (polj.),

e. skupine riječi: frazemi, npr. *biti u banani* „biti u škripcu“, *drek u tetrapaku* „slaba kvaliteta“, *mozak na rezervi* „pričanje gluposti“ (hrv.); *po ptokach / after birds* „kraj, gotova stvar“, *obsłużyć Edwarda* „šetati psa“, *jechać w miasto* „ići u kupovinu“ (polj.).

Brojne su ipak i cijele rečenice, npr. *Danas je vani šljiva*. „Danas je vani hladno.“, *Nije ti to prćija!* „To nije samo tvoje!“, *Ćutim se lipo*. „Dobro mi je.“, *Skużaj, moram ić poradi sebe*. „Oprosti, moram ići na WC“ (hrv.); *Wszędzie koty latają!* „U kući je nered i prljavo je.“, *Kto ma pilot, ten ma władzę*. „Sada gledamo na televiziji to, što želi gledati osoba koja drži daljinski upravljač“; te igra riječima, npr. *puno premalo* „iznimno malo“, *zapameti* „dobro upamtiti“ (hrv.); Lowia „Wiola⁶“, *Klony* „Klan⁷“, *teledurniej* „TV kviz“, *przydasie* „stvari koje će nekada dobro doći“, *pojęzyczyć* „polizati“ (polj.).

Svi su ti leksemi razumljivi samo za članove jedne obitelji, to ipak ne znači da se obiteljski jezik može uklapati u tzv. tajne jezike. Naime, tajni jezik nastaje na području jedne društvene skupine, ali primarni mu je cilj zadržanje tajnosti i izbjegavanje svako njezino otkrivanje. Obiteljski jezik ne ispunjuje taj uvjet jer je tajnost i tajanstvenost jednostavno rezultat građenja jezika u zatvorenoj društvenoj mikrosredini.

D. Brozović analizirajući standardni jezik posredno opisuje raslojavanje jezika. U svojoj analizi definira dva idioma: organski i neorganski. Naime, organski se idiomi razvijaju u okviru konkretne etničke zajednice zadovaljajući njezine vlastite komunikativne i ekspresivne potrebe – „organskim bismo idiomom mogli smatrati samo govor jedne socijalno čvrste, etnički homogene (bez obzira ne genezu) zatvorene i definirane zajednice s određenom civilizacijom fizionomijom, dakle govor konkretnog sela ili skupine uže povezanih sela odnosno zaselaka, ili govor kojeg plemena, odnosno roda i sl., ali uvijek samo na najnižim razvojnim stupnjevima društva“ (Brozović 1970: 11-12). Ti su idiomi temeljni za izgrađivanje novih, smještenih na višim stupnju razvoja – neorganskih – idioma. „Neorganski idiom u najkarakterističnijem vidu je bilo koji standardni jezik. (...) Osim standardnih jezika neorganskim idiomima moramo smatrati i hijerarhijski niže fenomene iste kategorije, npr. razgovorni jezik, (općenacionalni ili regionalni, odnosno zonalni kada se upotreba proteže preko važnih lingvističkih granica), žargon, interdijalekt i sl.“ (Brozović 1970: 12). Obje vrste idioma koegzistiraju. U toj klasifikaciji obiteljski se jezik može uključiti u neorganske idiome.

⁶ Žensko ime, dem. od *Wioletta*.

⁷ Naslov jedne od najpoznatijih poljskih sapunica – *Klan*.

Istražujući semantičku razinu, lekseme u obiteljskom jeziku u usporedbi sa standardom može se podijeliti na dvije skupine:

a. leksemi o istom obliku i različitom značenju (uključujući neosemantizme), npr. *cigla*₁ „građevinski materijal“, *cigla*₂ „debeli knjiga“ (hrv.); *komórka*₁ „spremište“, *komórka*₂ „mobilni telefon“, *piorun*₁ „grom“, *piorun*₂ „naziv za auto jedne obitelji“, *tegować*⁸ (polj.),

b. leksemi o različitom obliku i istom značenju, npr. *frka* / *gužva*, *kapula* / *crveni luk* (hrv.); *blaszak* / *kiosk* „mali dućan blizu kuće“ (polj.),

Pravila koja vladaju izborom jezičnih elemenata ne podliježu samo jezičnim kriterijima. Određuju ih i kulturni i društveni kriteriji, tj. efikasnost, funkcionalnost te društvena situacija i položaj govornika. Svaka jezična sredina obično upotrebljava nekoliko stilova i jezičnih varijanata, od kojih su jedne manje, a druge više raslojene. Raslojenost jezičnih varijanata i stilova također nije homogena jer njihove granice nisu kategorične, čitljive i nesumnjive. U jezične varijante uklapaju se među ostalim etnički jezici, dijalekti i narječja, funkcionalni stilovi jezika i žargoni. Jezična diferencijacija odslikava raznolikost društvenih sredina i njihove strukture. Govornici situirani u različitim kulturnim i jezičnim okvirima koriste jezične varijante i karakteristična za njih komunikacijska sredstva na različite načine, a repertoar jezičnih sredstava je vrlo bogat.

Obitelj je prostor u kojem svaki čovjek počinje s učenjem jezika, njegovih pravila i norma te oblikuje svoj idiolekt. Jedan je od najvažnijih čimbenika koji utječe na obiteljski jezik regija, odnosno regionalna varijanta jezika jer se u dijalektu snažno afirmira obiteljska tradicija. Ta je pojava vidljiva u svim hrvatskim dijalektima: štokavskim, kajkavskim i čakavskim te u nekim dijalektima poljskog jezika, npr. šleskom, mazowieckom i malopoljskom (podhalanjsko narječje). Analiza takvog materijala ima uvijek sociolingvistički karakter (usp. Grybosiova 1991; Wolińska 1991a i 1991b; Żydek-Bednarczuk i Tambor 1991; Tambor 1991).

Članovi istraživanih u radu obitelji koje pripadaju intelektualnom društvenom krugu, dijalektalne elemente uvode sasvim svijesno, pa su u sinonimnim nizovima vidljivi leksemi koji se prenose iz generacije u generaciju (dijalektalni), te iz standardnog jezika i novi – inovacijski, npr. *rebatinke* / *rebe* / *rebke* / *traperice*, *kacavida* / *odvijač* (hrv. čak.); *šrafciğer* / *odvijač* (hrv. kaj.); *pyry* / *ziemniaki* / *kartofle* „krumpir“, *kreple* / *paczki* „krafne“, *warzyć* / *pichcić* / *gotować* „kuhati“, *bryle* / *binokle* / *okulary* „naočale“ (polj. šl.); *dudki* / *zielone* / *pieniądze* „novac“, *grule* / *ziemniaki* / *kartofle*, *łobzobać* / *rozboleć* „zaboljeti“ (polj. podh.). Govornici, ovisno o

---

⁸ Glagol *tegować* može zastupiti svaki drugi glagol. Koristi se ga najčešće kada se zaboravi pravu riječ. Ima i svršene i nesvršene oblike i različite prefikse, npr. *wytegować*, *odtegować* i sl.

komunikacijskoj situaciji, rabe određene leksičke elemente tipične za pojedine jezične varijante, kako standardnih, tako i raznih razgovornih oblika: dijalekata, žargona i sl.

Hrvatski je standardni jezik utemeljen je na novoštokavskom ijekavskom narječju zapadnoga tipa, uz utjecaj ostala dva narječja, prvenstveno u leksiku. Obiteljski jezik sadrži dakle i znatni fond riječi iz kajkavskog i čakavskog dijalekta, npr. *hiža* „kuća“, *štokrlin* „stolica bez naslona“, *menom* „mnom“, *priženil sam se* „oženio sam se“ (kaj.), *črn* „crn“, *gušćer* „gušter“, *sedan* „sedam“, *maška* „mačka“, *jubav* „ljubav“, *dok spiš* „dok spavaš“ (čak.).

Trodijalektnost hrvatskog jezika i veliki broj narječja vodi do toga da se često mještani susjednih sela ne razumiju. Najčešće su razlike u izgovaranju vokala, načinu dekliniranja imenica i konjugiranju glagola te u leksiku. Zemljopisni položaj i utjecaj stranih zemalja⁹, burna povijest i borba za nezavisnost te oblikovanje hrvatskog standardnog jezika¹⁰ presudili su jezičnoj posebnosti Hrvatske. Sva su hrvatska narječja afirmirana pa ih se kao dio hrvatskoga jezika i tradicije ne bi smjelo mimoći i potiskivati¹¹.

Iako je dijalekatska osnovica hrvatskog standardnog jezika novoštokavska, u situacijama u kojima bi trebalo koristiti književni izričaj (službeni i poluslužbeni kontakti), kod Hrvata tolerira se i dijalekt. Uobičajeno mišljenje jest da se književni smatra nečim neprirodnim i tuđim, a domaći se govor smatra lijepim i pravilnim. Takva pojava prevladava i kod intelektualaca u hrvatskim gradovima, pa se i u glavnom gradu čuje kajkavština (tzv. purgerski stil zagrepčana / starozagrebački), npr. *Sad se više nemrem setit, al bum.* „Više se sada ne mogu sjetiti, ali budem.“

B. Kryžan-Stanojević tvrdi da dijalektalni krug intelektuaca namjerno teži k revitalizaciji dijalekta, jer hrvatski razgovorni stil nije jedinstven i često njegova je komunikacijska vrijednost vezana samo uz jednu regiju ili društvenu sredinu¹². Alternativa je hrvatskih dijalekata

⁹ Hrvatski se jezik razvijao se pod utjecajem različitih jezika: latinskog kao jezika zapadnog kršćanstva, u manjoj mjeri grčkog (9.st.), crkvenoslavenskog (10.st.), talijanskog, njemačkog, turskog, a donekle i mađarskog (kraj srednjeg vijeka i novi vijek), a danas češkog i engleskog (19. i 20.st.).

¹⁰ Povijest hrvatskog jezika možemo pratiti od 9. stoljeća. Najstariji su spomenici hrvatskoga narodnog jezika na čakavskom narječju *Istarski razvod* (1275.) i *Vinodolski zakonik* (1288.), a kraj 15. stoljeća može se smatrati početkom suvremenog književnog jezika.

¹¹ Valja je spomenuti da svi hrvatski dijalekti imaju svoju stručnu terminologiju i leksikografsku tradiciju, koju prati normativna djelatnost. U svim hrvatskim dijalektima izdaju se također novine i časopise.

¹² Primjer je takve sredine doseljenička skupina čakavaca u Zagrebu. Usp. Kryžan-Stanojević 1996.

književni jezik. Međutim, jednostavniji i neformalni oblik književnog jezika sporadično obavlja funkciju razgovornog jezika. Uporaba je dijalekata u gradskim sredinama poticala njegovu nobiletaciju.

U Poljskoj je percepcija jezika sasvim drukčija. Poljski standardni jezik ima drugačiju tradiciju i drugu povijest¹³. Urbanizacija, masovna kultura i mediji te obrazovanje vode do toga da je poljski jezik sve jednoobrazniji. Lokalni se govor (dijalekt, narječje) smatra nečim seljačkim (u smislu prostačkim), zaostalim i primitivnim, dok je standardni jezik civiliziran i prestižniji jezični oblik¹⁴.

Seoski je govor, zbog utjecaja medija i školovanja, ustuknuo pred raširenijim standardnim jezikom. Regionalni je govor u drugom planu također zbog selidbe u gradove. To je uzrokovao i razvoj kompleksa vezanih uz društveno porijeklo i podijelu na građane i seljake. Osobine lokalnih govora su sve manje vidljive kod govornika mlađe generacije i stigmatizirane kao sramotne, pa je većina dijalekata marginalizirana, a neki su sada čak na rubu izumiranja. Izuzetima se mogu smatrati šleska narječja i govor tatranskih i beskidskih gorštaka¹⁵. Svaki pojedinac posjeduje dakle makar nekoliko govornih registara kojima pridaje društvenu vrijednost prema potrebi koja se ukaže. Uporabni jezik je ipak dalek od regionalnih jezičnih varijanta.

Istraživanje komunikacijskih kompetencija govornika, poznavanja pravila korištenja jezika ovisno o komunikacijskoj situaciji i društvenom položaju sugovornika vode do zaključka da se gramatička pravila moraju podrediti pravilima korištenja jezika u društvu (usp. Hymes 1972). Veza između leksema i kulturnog konteksta je ipak dvosmjerna: komunikacijske kompetencije omogućuju govorniku izabiranje odgovarajućih jezičnih sredstava, s druge strane kontekst u kojem je rabljen leksem utječe na interpretaciju njegovog značenja.

---

¹³ Bitna su zbivanja u povijesti poljskog jezika prijam kršćanstva i nastanak poljske države (10/11.st.), a početkom pismene epohe i staropoljskog razdoblja smatra se 12.st.. Prvi su tekstovi pisani samo na poljskom jeziku iz 13. i 14.st. (*Bogurodzica, Kazania świętokrzyskie*) Na poljski jezik su najsnažniji utjecaj imali: latinski, njemački, češki, bijeloruski i ukrajinski (istočne pogranične pokrajine), francuski, talijanski, ruski, jidiš i sada engleski.

¹⁴ Međutim u suvremenom poljskom jeziku vidi se brisanje granica između standardnog i razgovornog jezika.

¹⁵ Namjerno se u tekstu ne spominje kašupski jezik – lokalni govor sjeverne Poljske južno i zapadno od Gdanjska – koji se od 2003. smatra jezikom, iako ga i dalje neki jezikoslovci smatraju dijalektom poljskog jezika ili mikrojezikom. Usp. Dalewska-Greń 2007.

Od 6.1.2005. god. prema zakonu o narodnim i etničkim manjinama kašupski jezik može se na tom području koristiti kao pomoćni jezik pored službenog – poljskog jezika. Od 2005. može se također položiti maturalni ispit iz kašupskog jezika. Taj je jezik materinski za ok. 53 tisuće govornika, a razumije ga 250-300 tisuća ljudi.

Obiteljski je jezik komunikacijsko sredstvo najmanje društvene skupine, pa su samo njezini članovi svjesni pravila koja vladaju komunikacijom unutar te sredine i samo njezini članovi mogu je razumjeti. Osim toga govornici te skupine oblikuju tekstove u kojima su vidljivi unutrašnja, „domaća” perspektiva i obiteljski model percepcije. Kao primjer te pojave može poslužiti upotreba ličnih zamjenica *ja* i *mi* u usporedbi s upotrebom ostalih ličnih zamjenica (posebice *on, ona, ono, oni, one, ona*) koje odslikavaju opoziciju *mi* (ukućani) i ostali (stranci).

(Ne)pripadanje jednoj društvenoj skupini vezano je uz egocentizam jer je potreba vlastitog identiteta jednako važna, kao i potreba pripadanja nekoj skupini i akceptacija. Dugotrajna je integracija jedne društvene sredine uzrok različitih međusobnih veza i tradicija, osećaja sigurnosti. Obitelj formira na taj način svoje posebne kulturne uzore i prototipe i metode njihove kontinuirane. Takvu hermetičnost jedne skupine može oslabiti odlazak ili ulazak nekih osoba, prije svega članova najmlađih generacija.

Dakle, razvoj obiteljskog jezika najčešće sprječava osamostaljivanje i iseljavanje djece koju se može smatrati katalizatorom promjena, nezadovoljavajući materijalni položaj, vrste posla pojedinih članova obitelji, stupanj obrazovanja i pasivan odnos prema jeziku.

U obogaćivanju obiteljskog jezika – stvaranju stavova, percepcije svijeta i obrazaca ponašanja – bitnu ulogu imaju novi članovi obitelji koji unose i nove leksičke elemente. Obiteljski se jezik mijenja (pa i razvija) također pod pritiskom standardnog jezika.

Analizirajući uvjete društvenih ponašanja i odnosa, vezu između govora i drugih aktivnosti, mora se uzeti u obzir funkcije i ciljeve jezičnih ponašanja. U obiteljskom jeziku možemo izdvojiti tri funkcije leksema:

- a. nominativna funkcija
- b. ekspresivna funkcija
- c. funkcija izražavanja pripadnosti nekoj zajednici.

Nominativna funkcija leksema izražava se u pojavljivanju leksema kao jezičnog znaka nekog elementa izvanjezične stvarnosti. U obiteljskom se jeziku odnosi prije svega na neologizme (u čijem formiranju sudjeluju najčešće djeca) i posuđenice. Uz stilski neobilježene lekseme koji imenuju nove pojmove i pojave, tu funkciju vrše i eufemizmi. Oni podrazumijevaju upotrebu riječi ili izraza koji zamjenjuju vulgarizme, psovke ili tabu riječi, a koje se odnose na pojmove i pojave koji se smatraju suviše delikatnima za upotrebu u određenim situacijama i komunikaciji u kojoj je sugovornik dijete. Posebnost eufemizama odnosi se na prebacivanje iz sfere neformalnog u sferu formalnog registra. Valja ipak spomenuti da se

formalni registar u obiteljskom krugu realizira samo u slučaju prekidanja familijarnih veza (usp. Wilkoń 1987).

Ekspresivnost leksema vidi se u izricanju subjektivnog stava govornika i njegovih emocija. Obiteljski jezik, kao varijantu govornog stila, karakteriziraju spontanost, nepripremljenost i neslužbenost komunikacije. Budući da se realizira u neformalnim situacijama, zahtijeva brzo jezično reagiranje jer se replike mogu izmjenjivati jako brzo, a često se javlja i upadanje u riječ, prekidanje sugovornika i smjena govornika. Svojstven mu je konkretan, egocentrični način mišljenja, a razlikuje se prema društvenoj skupini koja ga koristi. To je uzrok različitog pristupa određenim jezičnim elementima, npr. odmlicama, nadimcima, igri riječima i sl. Statistička istraživanja K. Handke vode do zaključka da su ekspresivna stilistička sredstva češća u krugovima intelektualaca i građana nego kod radnika i ljudi koji žive u selu (Handke 1995).

Upotreba istog substandardnog idioma, kao što je i obiteljski jezik, svjedoči o pripadnosti grupi, označava opoziciju prema neutralnom (bezbojnom) govoru većine i težnju za jednostavnom „svojom” komunikacijom nasuprot jezika medija, administracije i škole. Obiteljski je jezik za razliku od drugih funkcionalnih stilova neovisan o tzv. jezičnoj inflaciji, tj. gomilanju jezičnih sredstava bez vrijednosti. Svi su upotrebljavani leksemi bitni, njihova je uporaba ovisna o komunikacijskoj situaciji, raspoloženju i sl., a jedan način izražavanja ne briše sve ostale načine i aspekte komunikacije.

Svako se društvo neprestano i nepovratno mijenja. Obiteljski je jezik otvoren prema izvanjezičnim promjenama, a to znači da je otvoren i prema leksičkim elementima iz dijalekata, gradskih govora i žargona. Leksički elementi (kolokvializmi, dijalektizmi, žargonizmi, posuđenice i neologizmi te ekspresivno obojene riječi) su dakle najbrojnije značajke obiteljskog jezika.

Jezik koji govori obitelj omogućuje definiranje tko su njezini članovi, a kroz tekstove zrcali se slika suvremenih obiteljskih odnosa, uloga i vrijednosti te raznolikost realija. I bogat i siromašniji obiteljski jezik opisuje poseban identitet i kulturu jedne obitelji i stvarnost u kojoj živi.

KRATICE

- augm. – augmentativ (uvećanica)
 čak. – čakavski dijalekt
 dem. – deminutiv (umanjenica)
 eng. – engleski jezik
 hrv. – hrvatski jezik
 kaj. – kajkavski dijalekt
 pejor. – pejorativno
 podh. – podhalanjsko narječje
 polj. – poljski jezik
 šl. – šlesko narječje
 Usp. – Usporedi s navedenim djelom.

LITERATURA:

- Bieńkowska 1991:** Bieńkowska, D. *Z problemów frazeologii i leksyki polszczyzny familijnej (na podstawie materiałów Łodzi i Radomska)*. // *Polszczyzna regionalna Pomorza II*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1991, 147–151
- Brozović 1970:** Brozović, D. *Standardni jezik. Teorija. Usporedbe. Geneza. Povijest. Suvremena zbilja*. Zagreb, Matica hrvatska, 1970.
- Dalewska-Greń 2007:** Dalewska-Greń, H. *Języki słowiańskie*, Warszawa, PWN, 2007.
- Grybosiowa 1991:** Grybosiowa, A. *Inteligentni jezyk familijny jako odzwierciedlenie sytuacji zewnątrzno-jezykowej*. // *Regionalizmy w języku familijnym. Zbiór studiów*. Red. K. Handke, Wrocław 1991, 51–60.
- Hajmz 1980:** Hajmz, D. *Etnografija komunikacije*. Prev. M. Radovanovic. Beograd. Beogradski izdavacko-graficki zavod S. Biblioteka XX vek, 1980.
- Handke 1995:** Handke, K. *Polski jezyk familijny. Opis zjawiska*. Warszawa, SOW, 1995.
- Hymes 1962:** Hymes, D. H. *The ethnography of speaking*. // *Anthropology and Human Behaviour*. Red. T. Gladwin, W. C. Sturtevant. Anthropology Society of Washington. Washington, D. C., 1962, 310–349.
- Hymes 1972:** Hymes, D. H. *On communicative competence*. // *Sociolinguistics*. Red. J. Pride i J. Holmes, Harmondsworth, Penguin, 1972.

- Kamińska 1991:** Kamińska, M. *Wybrane zagadnienia polszczyzny familijnej Łodzi (Powtórzenia)*. // Regionalizmy w języku familijnym. Zbiór studiów. Red. K. Handke, Wrocław 1991, 23–31.
- Kryżan-Stanojević 1996:** Kryżan-Stanojević, B. *Dialekt jako styl użytkowy – zmiana zakresu roli społecznej dialektu na przykładzie języka chorwackiego*. // Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie. Red. A. Bluszcz, Katowice 1996: 49–59
- Wilkoń 1987:** Wilkoń, A. *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1987.
- Wolińska 1991a:** Wolińska, O. *Silezysmy w języku inteligencji naphywowej na Górnym Śląsku*. // Polszczyzna Regionalna Pomorza II. Red. K. Handke. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1991, 153–161.
- Wolińska 1991b:** Wolińska, O. *Jeszcze o uwarunkowaniach socjalnych wpływów dialektalnych na język familijny* // Regionalizmy w języku familijnym. Zbiór studiów. Red. K. Handke, Wrocław 1991, 61–65.
- Tambor 1991:** Tambor, J. *Udział regionalizmów w języku domowym małżeństw mieszanych*. // Regionalizmy w języku familijnym. Zbiór studiów. Red. K. Handke, Wrocław 1991, 67–77.
- Żydek-Bednarczuk, Tambor 1991:** Żydek-Bednarczuk, U., J. Tambor. *Język familijny w autochtonistycznych rodzinach Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*. // Polszczyzna regionalna Pomorza II. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1991, 163–171.

**ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА МОРФОНОЛОГИЧНАТА
СТРУКТУРА НА ГЛАГОЛА В ЕДИН ГОВОР
НА ДВЕ ГРАНИЦИ
(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ГОВОРА
НА СЕЛО ЯКОВО, ПЕТРИЧКО)**

Йорданка Велкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Глаголната система на югозападните български говори е интересен обект за изследване особено в морфонологичен аспект. Целта на настоящето изложение е да предложи описание на някои особености в морфонологичната структура на глагола в говора на село Яково, Петричко. Задачата е да се опише фонемният състав на сегашната основа и да се предложи класификация на глаголите според основообразуващия елемент в сегашно време. В работата се разглеждат както особеностите в морфонологичната структура на глагола, които са специфични за изследвания говор, така и особеностите, които са общи за петричкия говор и съседните югозападни говори или изразяват общи тенденции между изследвания говор и говори от други диалектни групи.

Опитът за морфонологично описание на диалектите не е новост в съвременната лингвистика. Известни са изследванията на М. Младенов и Т. В. Попова, в които особеностите на глаголното словоизменение са разгледани като важни проблеми на морфонологията и диалектологията. В изследванията на М. Младенов върху говора на Ново село, Видинско и Ихтиманския говор са разгледани процесите на перфективация и имперфективация, предложена е класификация на глаголите според глаголните основи за сегашно и минало свършено време, представят се и формите на глаголите при изразяването на дадена граматическа категория (Младенов 1969). Т. В. Попова предлага анализ на морфонологичната структура на глагола в село Лопян, Ботевградско и село Българене, Ловешко, без да разглежда промените при видообразуването. Тя описва подробно фонетичните и акцентни особености на глаголите в зависимост от спреженията и разредите и

определя характерните за всяка група глаголи редувания в сегашната и аористната основа (Попова 1975).

Диалектологията не разполага с подробни и многобройни изследвания върху петричкия говор. Най-общите особености на говора са разглеждани предимно в самостоятелните изследвания върху югозападните говори на Б. Цонев, Т. Бояджиев, С. Стойков, И. Кочев, Й. Иванов, Б. Цанов и др. За първи път Б. Цанов предлага описание на фонологичната система на петричкия говор и отбелязва по-важните особености в морфологичната система на говора, като използва материали главно от село Кърналово.

Последователността, по която ще бъде описана морфонологичната структура на глагола в настоящата работа, включва: 1) класификация на глаголите по тематичната гласна в сегашната основа; 2) описание на фонетичните и акцентни характеристики на формите в парадигмата на глаголи от всички спрежения; 3) открояването на проблеми, които възникват в класификацията на глаголите; 4) общи изводи за морфонологичната структура на глагола въз основа на наблюденията върху сегашната основа.

КЛАСИФИКАЦИЯ НА ГЛАГОЛИТЕ СПОРЕД ТЕМАТИЧНАТА ГЛАСНА НА СЕГАШНАТА ОСНОВА

В зависимост от характера на темпоралния основообразователен елемент на сегашната основа глаголите в село Яково се групират в три спрежения. Важна задача в описанието на сегашната основа е да се посочат богатството от форми, които се откриват в този говор, а и във всички говори от групата на петричкия говор.

I спрежение

Интересно е да се проследи съвременното състояние на глаголите в сегашно време и да се открият тенденциите в говора в съпоставка със съседните югозападни говори.

1. Сегашната основа на глагола в говора на село Яково се образува с тематична гласна **е**. Към тази група се отнасят глаголите: **чѐтъ, мѐтъ, плѐтъ, гнѐтъ** (със значение „ям бързо“), **ра́стъ, израстъ**.

гл. **чѐта́**

ед.ч.

1л.чѐт –ъ

2л.чет-ѐ-ш

3л. чет-е

мн.ч.

1л. чет-ѐ-м

2л.чет-ѐ-те

3л.чет-ѐт

При префигираните глаголи ударението е задължително върху префикса в 1л.ед.ч. В повечето случаи префигираните глаголи от първо спрежение предпочитат окончание **и** във всички лица с изключение на 3л.ед.ч., където се пази гласна **е**, напр. **прóчетъ, прочéтиш, но прочéте** (за това ще стане въпрос по-нататък в т.3).

Всички глаголи от тази група се характеризират с инициално ударение в 1л. ед.ч. В останалите форми мястото на ударението се мести върху тематичната гласна или окончанието. Според мястото на ударението в 1л.ед.ч., сег. вр. говорът в с. Яково попада в една група с рупските говори (Стойков 2002). Опитът да се търси връзка между югозападните говори и рупските говори е познат още от изследователската дейност на М. Младенов. В настоящия текст обаче няма да се занимаваме с открояването на подобно сходство в подкрепа на тезата на М. Младенов, защото това може да бъде обект на самостоятелно изследване.

2. В първо спрежение се обособява една група глаголи, които имат колебание по отношение на гласната за образуване на сегашната основа в 3л.ед.ч. В тази група са включени глаголите - **прóчетъ, наведъ, зáметъ, изредъ, óтчетъ, вплéтъ**. Интересното при тези глаголи е, че при тях се наблюдава тенденцията да се използват по-често формите с тематичната гласна **и**, която е характерна за II спрежение. Необходимо е обаче да се уточни, че става въпрос за тенденция изброените глаголи да се срещат по-често като глаголи от II спрежение, защото в говора на село Яково се наблюдава и употребата на паралелни форми, които се образуват с тематична гласна **е**. Паралелните форми в системата на глаголните времена са често срещано явление в целия петрички край.

3. Глаголите, които завършват на преднонебна съгласна **ш, ж, ч**, предпочитат окончанията за II спрежение (с тематична гласна **и**) във всички форми с изключение на формите за 3л.ед.ч. Това означава, че глаголи като **пíша, прéпиша, плáча, сдъвча, лáжа дру́жа, влоша́, затъжа, мб́ча (се), кра́ча, ва́жнича, врб́ча, скóча, доу́ча, запържа, допу́ша** се спрягат по модела: **пíш-ъ, пíш-и-ш, пíш-е, пíш-и-м, пíш-и-те, пиш-ът**.

По горния модел се спрягат и глаголите със суфикс **н** независимо дали **н** е видообразуващ (и словообразователен) елемент, или само словообразователен. Тук се включват глаголи като **мрб́зна, рéвна, догребá, извезá, бялна, брб́сна, крýсна, задя́на, вб́рна се, закълна́ се, кб́пя се, пресíпя, сíпя, прока́пя, дрéмя, задрéмя, раздрéмя**. Изброените глаголни лексеми имат форми за сегашно време, анало-

гични на модела: **мр̀б̀зн-ъ, мр̀б̀зн-и-ш, мр̀б̀зн-е, мр̀б̀зн-и-м, мр̀б̀зн-и-те, мр̀б̀зн-ът** – само формата за 3л.ед.ч. е с гласна е.

Представеният модел на спрежение поставя въпроса, от кое спрежение са глаголите, които имат тематична гласна е само в 3л.ед.ч. Тъй като гласната е се пази и във формите за имперфект, ще приемем, че глаголите с гласна е само в 3л.ед.ч., сег.вр. са от 1 спрежение.

Тази тенденция към опростяване на спреженията е характерна и за някои от македонските говори (кукушки, гевгелийски, дойрански), където също във 2л.ед.ч. формата е **и-ш**, а в 3л.ед.ч. – **е** (Цанов 1996).

Акцентната характеристика на разгледаните глаголи в тази група повтаря модела, който вече разгледахме - ударението е върху първата сричка от началото в 1л.ед.ч. и върху тематичната гласна или окончанието в останалите форми. Това е акцентният модел на всички глаголи от първо спрежение в говора на село Яково, Петричко.

4.Едно от най-интересните наблюдения върху сегашната основа на глаголите в говора на село Яково е наличието на глайда **й** като основообразуващ елемент. Това е характерна особеност на глаголите, които завършват на **-ея, -ия, -ая** и глаголите на **-оя, -уя**. Тези глаголи вероятно пазят особеностите на някои стари глаголни форми, като се има предвид, че тези глаголи са били от трето спрежение в старобългарския език.

В тази група се включват глаголите: **пéя, грéя (се), сéя, заблéя, надебелéя, мечтáя, смáя, знáя, пíя, бíя, крíя, дúя (се), чúя, разстрóя, настрóя, загноя́, гноя́, самоуспокоя́ (се), удвоя́, пребрóя, брóя** и др. При представянето на модела използваме морфонологична транскрипция за отбелязване на морфемната граница и измененията във фонологичната структура на морфемата. Всички глаголи от изброените по-горе се спрягат по следния модел:

гл. пéя

ед.ч.

1л. п'á-a> п'ā

2л. п'á-й-ш

3л. п'á-й / п'á -е

мн.ч.

1л. п'á-й-м/ п'а-й-ме

2л. п'á-й-те

3л.п'а-ат>п'āt

гл. пíя

ед.ч.

1л. п'б̂>п'̂

2л. пí-й-ш

3л.пí-й/пíе

мн.ч.

1л.пí-й-м/пи-й-ме

2л.пí-й-те

3л.п'б̂-ът>п'̂т

гл. чуя

ед.ч.

1л. чу́у>чу

2л. чу́-й-ш

3л. чу́-й/чу́е

мн.ч.

1л. чу́-й-м/чу-й-ме

2л. чу́-й-те

3л. чу́-ут>чу́т

Фонетичните промени в 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. са резултат от асимилация. Асимилацията е свързана с тенденцията за опростяване на фонемния състав на думата, която се открива и в съседния кукушки говор (Пеев 1980).

Във формите за 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. в резултат на асимилация в говора на село Яково се получават следните промени: **ия>'ъь** (п'ъь, п'ъьт), **ея>'аа** (с'аа, с'аат), **ая>аь** (баа, баат); **оя>оо** (удвоо, удвоот), **уя>уу** (дуу, дуут). Фонетичната промяна на **ия>'ъь** е характерна за говора и се открива при всички части на речта, които завършват на **-ия**, срв. **извѣстния – извѣсн'ъь**, **гѳрния- горн'ъь**, **заведѣния- заведен'ъь**, **пѳрвия-прѳв'ъь** и др.

Важно е да се уточни, че макар и рядко, при тази група се срещат и форми по модела, който е описан в т.1 – това е традиционният модел на I спрежение. В този текст обаче е важно да се представят всички паралелни глаголни форми, които съществуват в глаголната система на говора.

В 3л.мн.ч. се откриват отново паралелни форми с окончание **-м** или **-ме**. По наши наблюдения изоморфите **-м/-ме** в петричкия говор се разпределят така: за говора в град Петрич са характерни предимно формите с окончание **-ме** в 1л.мн.ч., сег.вр., а в околните села се наблюдават паралелни форми с **-м** и **-ме**.

Особеностите в спрежението на глаголите на **ея**, **-ия**, **-ая**, **-оя**, **-уя** са отново причина за колебания, от кое спрежение са глаголите, които пазят гласната **е** само в 3л.ед.ч. и имат паралелни форми в 3л.ед.ч. В изследването тук приемаме, че глаголите, които пазят гласната **е** само в 3л.ед.ч., са от I спрежение, защото в имперфект също се пази гласната **е**: **зна́йх/зна́йех**, **зна́йеше/зна́ше**, **зна́йеше/зна́ше**, **зна́йехме/зна́йхме**, **зна́йехте/зна́йхте**, **зна́йаа/зна́йха**. Предполагаме, че гласната **е** се пази само в 3л.ед.ч. под влияние именно на формите за имперфект.

Ще се спрем на един много интересен въпрос, който се отнася до фонемния състав на сегашната основа. С този въпрос вече са се занимавали подробно Ъ. Скатън и Г. Аронсон в изследванията си върху морфонология на българското словоизменение. Ъ. Скатън и Г. Аронсон посочват няколко вида основи. В изложението няма да се спираме

подробно на основите, които те разглеждат, а ще посочим само, че и двамата автори обособяват като отделна група основи, в които **й** е основообразуващ елемент – съкратени консонантни основи на **-j** или **-m** според Г. Аронсон (Аронсон 1972) и суфиксални основи на **-aj** или **-aj** по модела на Ъ. Скатън (Скатън 1984). По-късно и Н. Павлова отбелязва, че в някои български говори като Лозенградско **й** е основообразуващ елемент (Павлова 1991: 253). Според М. Чомонев **й** е соноризиран вариант на тематична гласна **е** и става въпрос за две тематични основи в рамките на една парадигма в случаи като: **п'ам, пеш, пей** (Чомонев 1989).

В настоящата работа приемаме **й** като част от глаголната основа и смятаме, че **й** е резултат от консонантизация на обобщените форми с **и** в единствено и множествено число. К. Пеев предполага, че първо е настъпила редукция на **е** в **и**, а след това са се обобщили формите с **и** за повечето глаголни форми в сегашно време на глаголите от I спрежение (Пеев 1987). Важно е да се отбележи и една друга характерна особеност на говора на село Яково. За говора е характерна появата на **й** пред **е**, когато гласната **е** е неударена – **трайен, нийе, йе** (от гл. „съм“).

5. В говора на село Яково има глаголи, които могат да се спрягат по модела на първо или по модела на второ спрежение. Това са глаголи като **извъртя (се), видя (се), завися, треперя, къркря, затреперя**.

4. В говора съществуват паралелни форми, но по-чести са формите, които са резултат от асимилация, и тези с **й**.

Глаголите **найда, дойда, видя**

В диалектологията глаголите **найда, дойда, видя, хodia** често се обособяват като самостоятелна група заради особените фонетични промени, които настъпват в глаголната основа. М. Младенов разглежда глаголите **найда, дойда** и **пойда** като един особен случай на **униморфемизация** в българските диалекти (терминът е негов). В говора на село Яково също откриваме случай на униморфемизация, „при която от две словообразователни морфемии в историческия развой на думата по пътя на морфемната кондензация остава само едната и тя продължава да изпълнява функциите и на двете морфемии“ (Младенов 2008).

1. За всички глаголи от тази група съществуват паралелни форми на употреба. Форми по традиционния модел на първо спрежение: **одъ, одиш, оде, одим, одите, одът**. За всички глаголи от тази група са характерни форми по този модел. Особеното в парадигмата е мяс-

тото на ударението – ударението е инициално във всички форми в единствено и множествено число.

2. Форми по модела на глаголите на **–ая, –ея, –ия, –оя, –уя:**

гл. хóдя

ед.ч.

мн.ч.

1л.óо>ō

1л.ó-е-м/о-й-м/ó-й-ме

2л.ó-е-ш/о-й-ш

2л.о-е-те/ó-й-те

3л.ó-е/ó-й

3л.óът/ōт

Формата **óо>ō** е резултат от асимилация и контракция, в резултат на което се получават форми с удвоени гласни или дълги гласни. Тук няма да засягаме проблемите, свързани с квантитета на гласните в българските говори и неговата фонологична стойност. За всички глаголи формите в 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. са резултат от асимилация.

Аналогично се спрягат и глаголите **дойда** и **найда**: **дóо, дóйш, дóй, дойм/дóйме, дóйте, дóот; нáа, нáйш, нáй, найм/нáйме, нáйте, нáат**. В изброените форми на глаголите **найда** и **дойда** представката е представител на цялата основа и носи значението на корена. Според М. Младенов причината за настъпилите промени е в словообразователната структура на глаголите, които разглеждаме. Те са били двуморфемни – **до + ид, на + ид**. След абсорбция представката остава единственият носител на лексикалното и граматическо значение (Младенов : 2008). За да бъде по-прегледна тенденцията за униморфемизация в някои български диалекти, ще представим някои от случаите, които М. Младенов посочва: **до** – Смолянско, Асеновградско, Ардинско Маданско, Девинско; **на** – Смолянско, Асеновградско, Ардинско Маданско (Младенов : 2008). М. Младенов включва и глаголят **пóйда**, но тук не се разглежда този глагол, защото изоглосата **пóйда** не се открива в петричкия говор.

Честите случаи на асимилацията и контракция в говора обясняват и честите случаи на омонимия между отделни форми на две различни по значение глаголни лексеми.

Ще открием няколко по-интересни случая на омонимия. Формите на глагола **дойда** са омонимични на формите, получени от синтактичното съчетание **да+хóдя**: **Нек доот унетри, па тогай ки вийм, книж.: Нека да дойдат = Нека да ходят вътре, пък тогава ще видим**.

В говора на село Яково и в съседните говори от петричкия край се откриват още случаи на омонимия: пълна омонимия между формите на глаголите **вíдя** и **вíя**: **в'ъбъ, вийш, вий/вийе, вийм, вийте**,

в'бът; омонимия само между формите за 1л.ед.ч. на глаголите **сѣдя и сѣя: с'аа.**

Тенденцията към опростяване на фонологичната структура на глагола в резултат на асимилация и контракция е отбелязана в изследванията на С. Стойков, Т. Бояджиев, М. Младенов, Н И. Толстой, К. Пеев, Б. Видоески и др. Говорът на село Яково не остава в страни от тази тенденция, а проявява някои общи и специфични особености в нейното изразяване.

Тъй като за глаголите **на́йда, до́йда, ви́дя, хо́дя** са характерни същите промени във фонемния състав на основата, които се откриват и в морфонологичната структура на глаголите на **-ая, -ея, -ия, -оя, -уя**, може да говорим за случай на лексикализирани фонетични промени в говора на село Яково, Петричко.

II спрежение

Групата на глаголите от II спрежение се характеризира с тематична гласна **и** в сегашната основа. И в тази група обаче отново се наблюдават разгледаните в I спрежение проблеми относно единството на тематичната гласна в цялата парадигма, съществуването на форми в паралелна дистрибуция и колебания при определяне на спрежението на глагола.

1. Тук ще бъдат включени глаголи, които се спрягат само по характерния за второ спрежение модел с тематична гласна **и**.

гл. звѣня́

ед.ч.

мн.ч.

1л. звѣн-ѣ

1л. звѣн-ѣ-м/звѣн-ѣ-ме

2л. звѣн-ѣ-ш

2л. звѣн-ѣ-те

3л. звѣн-ѣ

3л. звѣн- ѣт

Мястото на ударението в този модел на II спрежение в 1л.ед.ч. е отново на първа сричка и се мести върху тематичната гласна или окончанието в останалите форми, каквато е и тенденцията в I спрежение.

По представения модел се спрягат глаголите: **деля́, вбѣся́, вре́дя, подраня́, въвоня́, мо́ля (се), руша́ (се), влоша́ (се),вѣртя́ (се), извѣртя́ (се)сѣдя́, излетя́, позвѣня́.** Формите във II спрежение има твърди окончания.

2. Глаголи, които имат меки съгласни преди окончанието. Тук се включват глаголите, чиято коренна морфема завършват на л. В говора на село Яково, а и въобще в Петричкия говор сонорната съгласна л

влиза в корелацията твърдост-мекост – л - ‘л, но мекостта на втория член на опозицията е по-скоро непълна, ще я определим като полумекост на л. Ако използваме терминологията на О. Брох, тук става въпрос за е-степен на палатализация, т.е. с повдигане на езика като за гласна е (Жобов 2004: 99).

Глаголите с крайна съгласна л в корена възстановяват меките окончания в 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. – шумóл’ъ, шумóл’ът.

3. Акцентна характеристика на глаголите от II спрежение. Наблюдават се следните акцентни модели:

1) ударение в 1л.ед.ч. върху корена, а в останалите форми върху окончанието или гласната пред окончанието (**сédъ, врѣтъ + всички префигирани глаголи от свършен вид**);

2) във всички форми ударението е върху корена (**клáтъ, мéстъ**);

3) ударението е върху последната сричка: **рушъ’** – този глагол рядко се употребява.

III спрежение

1. Тази група глаголи се оказва най-единна по отношение на основообразуващия си елемент. Във всички форми на глаголите сегашната основа се образува с тематична гласна –ъ.

ед.ч.

1л.сопнѹв-ъ-м

2л.сопнѹв-ъ-ш

3л.сопнѹв-ъ

мн.ч.

1л.сопнѹв-ъ-ме

2л.сопнѹв-ъ-те

3л.сопнѹв-ът

Тук се открояват някои глаголи, които са традиционни за диалекта: **цѣкъм (вѣкъм), стапнѹвам, сопнѹвам, излáгам, скорнѹвам (събужда), стѣнкам (стена), состáпкувам (състѣпквам)** и др.

Глаголите от III спрежение проявяват относително единство и в акцентен аспект.

2. Акцентни особености на глаголите от III спрежение.

а) ударението е върху коренната гласна, втората сричка от края при:

– първичните несвършени глаголи: **вѣкъм, глédъм, ѣмъм**;

– вторични несвършени глаголи със суфикс –‘а: **разбѣрам, проговáръм, вѣждъм**;

– вторични несвършени глаголи със суфикс –ва: **подáвам (пóдаам), налѣвъм (нал’ъм), добѣвъм (доб’ъм)**.

б) ударението е върху видообразуващия суфикс –увъ при:

– вторичните несвършени глаголи, образувани от вторични свършени със суфикс **-н-** (**пийну́въм, сгърну́въм, седну́въм**) или от глагол от първичен свършен вид (**кажу́въм**).

в) ударението при многосрични глаголи е върху третата сричка от края: **затрепéрувъм, коман́дувъм, нара́стувъм**.

Настоящото изложение се опита да открие и изясни някои особености в морфонологичната структура на глагола при класификация на глаголите според сегашната основа. Изложението разглежда някои общи тенденции между изследвания говор и съседните югозападни българските говори и проследи как общата за всички говори тенденция за съкращаване на фонемния състав на глаголната основа се проявява в специфични за говора глаголни форми. Работата поставя въпроси, които могат да бъдат цел на предстоящо изследване. Тук се опитахме най-общо да разгледаме някои интересни проблеми в парадигмата на глагола в морфонологичен аспект.

Изводите, до които достигнахме, са следните:

1. От I спрежение са глаголите с тематична гласна **е** в цялата парадигма или с гласна **е** само във формата за 3л.ед.ч.

2. Глаголите с преднонебни съгласни **ш, ж, ч** в корена и глаголите със суфикс **-н-** имат форми с гласна **е** в 3л.ед.ч. и форми с гласна **и** в останалите лица.

3. При глаголите на **-ея, -ая, -ия, -оя** и **-уя** се наблюдават форми с **й** като част от основата във формите за всички лица. В 3л.ед.ч. съществуват паралелни форми – с **е** и **й**.

4. Глаголите **на́йда, до́йда, ви́дя, хо́дя** се спрягат по модела на глаголите на **-ея, -ая, -ия, -оя** и **-уя**.

5. Във формите за 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. в резултат на асимилация се получават следните промени: **ия>'ъь, ея>'аа, ая>'аь; оя>оо, уя>уу; п'ъь, п'ът; с'аа, с'аат; баъ, баът; удво́о, удво́от; ду́у, ду́ут**.

6. В I спрежение ударението в повечето случаи е инициално в 1л.ед.ч. и се мести върху тематичната гласна или окончанието в останалите форми.

7. Глаголите от II спрежение имат тематична гласна **и** в сегашната основа и се спрягат по модела, който е познат и в книжовния език, но с твърди окончания в 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч.

8. Пред полумеката съгласна **'л** се възстановява частично местостта в окончанията на глаголи като **бе́л'ъ, бе́л'ът; мо́л'ъ, мо́л'ът**.

9. Във II спрежение има два акцентни модела: 1) ударение върху корена в 1л.ед.ч., а в останалите форми върху окончанието или гласната пред окончанието (**се́дъ, врѣ́тъ** и всички префигирани глаголи от

свършен вид; 2) във всички форми ударението е върху корена: **клáтъ, мéстъ.**

10. От III спрежение са всички глаголи, които образуват сегашна основа с тематична гласна –ъ.

11. Акцентните модели в III спрежение са следните: а) ударението е върху коренната гласна, втората сричка от края при: – първичните несвършени глаголи: **вѝкъм, глѣ́дъм, ѝмъм**; вторични несвършени глаголи със суфикс –‘а: **разбѝрам, проговáръ, вѝждъм**; вторични несвършени глаголи със суфикс –ва: **пода́вам (пóдаам), нали́въм (на́л’ъъм), добѝвъм (доб’ъъм)**; б) ударението е върху видообразуващия суфикс –увъ при: вторичните несвършени глаголи, образувани от вторични свършени със суфикс –н- (**пийнѹ́въм, сгърнѹ́въм, седнѹ́въм**) или от глагол от първичен свършен вид (**кажѹ́въм**); в) ударението при многосрични глаголи е върху третата сричка от края: **затрепѣру́въм, командѹ́въм, нара́стѹвъм.**

ЛИТЕРАТУРА:

- Аронсон 1974:** Аронсон, Г. И. *Морфонология българского словоизменения*. Москва, 1974.
- Жобов 2004:** Жобов, В. *Звуковете в българския език*. София, 2004.
- Младенов 1969:** Младенов, М. *Ихтиманският говор // Трудове по българска диалектология*. София, 1966.
- Младенов 1969:** Младенов, М. *Говорът на Ново село, Видинско // Трудове по българска диалектология*. Сборник със статии по диалектология. София, 1969.
- Младенов 2008:** Младенов, М. *Диалектология. Балканистика. Етнолингвистика*. Сборник студии под редакцията на В. Радева. София, 2008.
- Павлова 1991:** Павлова, Н. *Още веднъж за контрахираните глаголни форми и окончанието –м за първо лице единствено число сегашно време // Сп. „Български език“*. София, №.3, 1991.
- Пеев 1987:** Пеев, К. *Кукушкиот говор*. Скопие, кн.1, 1987.
- Попова 1975:** Попова, Т. В. *Глаголно словоизменение в болгарском языке*. Москва, 1975.
- Стойков 2002:** Стойков, С. *Българска диалектология*. София, 2002.
- Цанов 1996:** Цанов, Б. *Морфологичната система на петричкия говор // Изследвания по македонски въпроси*. Сборник студии по македонски въпроси. Македония, 1996.

Чомонев 1989: Чомонев, М. Североизточното глаголно окончание –м в първо лице единствено число сегашно време // Сп. „Български език“. София, №.6, 1989.

Scatton 1974: Scatton E. *Bulgarian phonology*. Cambridge, 1974.

Scatton 1984: Scatton E. *Reference grammar of modern Bulgarian*. Cambridge, 1984.

ИНТЕГРАЦИЯТА И ГРАФЕМА $\grave{\text{e}}$

Мирослав Михайлов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

С графема $\grave{\text{e}}$ в българската диалектология се отбелязват най-вече рефлексите на старобългарския вокал ѣ . Графема $\grave{\text{e}}$ се определя като широк преден вокал и обикновено се назовава „широко $\grave{\text{e}}$ “.

В стремежа да се подчертава архаичността на българските говори особено в югоизточната част на нашата езиковата територия изследователите на тези диалекти почти без изключение поставят знак $\grave{\text{e}}$, когато транскрибират рефлекс на старобългарския вокал ѣ . Традицията в това отношение е изключително силна и тази закономерност последователно се спазва дори и в диалектоложките изследвания, писани в най-ново време. Знае се, че югоизточните и особено родопските говори имат рефлекс широко $\grave{\text{e}}$ на мястото на ѣ и се транскрибира така. Дори нещата се задълбочават. На широкото $\grave{\text{e}}$ престава да се гледа като на евентуално по-особено артикулиране на e и се създават фонологични концепции, в които се твърди, че с графема $\grave{\text{e}}$ се отбелязва фонема (Сребранов 2004: 10). Освен това за рефлексите на старобългарската ѣ са се употребявали още много голям брой писмени знаци – $\text{'\grave{a}}$, $\text{\grave{a}}$, $\text{'\grave{a} \text{ e}\grave{\text{a}}}$, ea , $\text{\text{ѣ}a}$, $\text{\grave{u}}$, ie , $\text{\text{ѣ}e}$, e , $\text{e\grave{e}}$, $\text{\grave{a}e}$ и др. Необходимо е да се уточни каква точно звукова стойност имат всичките тези графемни.

Макар и до голяма степен дискуссионно, в статията разглеждаме в исторически и съвременен аспект изключителното разнообразие от писмени знаци за рефлексите на ѣ , засягаме съвсем скорошни изследвания и предлагаме да бъде внесена яснота чрез въвеждането на компютърен анализ за формантната структура на отбелязваните вокали. Да бъде установено при какви обективни акустични характеристики би могло да се употреби графемата $\grave{\text{e}}$.

Безспорно един от най-видните български езиковеди на ХХ век е Стефан Младенов. В началото на ХХ век силно влияние в славянското езикознание имат сръбските езиковеди и най-вече Александър

Белич. В публикациите на Белич се внушава, че рефлексът на ятовата гласна *ѐ* се е наложил в западните български говори под сръбско влияние (Белич 1935), (Белич 1999). Стефан Младенов се раздалечава максимално от състоянието в част от сръбските и западните български диалекти и се стреми да докаже, че старинният гласеж на **ѣ** е *'а*, който е свойствен на източните български говори.

Все пак съвременният читател разбира под знака *'а* гласна **а** с мекост на предходната съгласна. Знакът *'а* се засвидетелства изключително често в историческодиалектоложките изследвания, а никой не казва, че точно това е старинният гласеж на **ѣ**, въпреки че Стефан Младенов много често пише знака *'а*. Но нека разгледаме по-подробно графичните знаци на видния български езиковед, защото още в неговите записи се съдържат продължаващите и до днес противоречия. Избираме примерите, в които се засягат югоизточни и особено родопски говори. „В тази югоизточнобългарска диалектна област, чието ядро образуват родопските говори, има най-малко случаи на прегласен изговор на стбълг. **ѣ** > *е*, стбълг. **лѣт**- се изговаря не само в *л'ато*, *л'атна*, *л'атно*, но и в *л'атен*, *л'атни*.“ (Младенов 1979: 100).

Действително в част от родопските говори изговорът на **ѣ** не се влияе от характера на следващата сричка или съгласна, но за нас са интересни следващите разсъждения на автора, за това, как се транскрибират и съответно четат специалните знаци: „В повечето говори на Родопската област се изговаря собствено повече звук *'ä* (забележете как без никаква аргументация се заменя знакът *'а* с друг *'ä* – б. а.), който записвачите на фолклорни материали отбелязват ту като *ea*, ту като *ѡa* и т. н. В архаичния говор на Сухò между Солун и Сяр имаме стария непрегласен изговор на стбълг. **ѣ** не само в *беäла*, *слеäп*, *слеäпа*, *веäрвам*, *свеäт*, *беäгам*, *б'äх*, *сп'äх*, *сн'äк*, *мляку*, *ляп*, *стреäха* и т. н. ..., където *ä* е едно широко *'ä*, твърде близо до **а**, с омекчение на предходната съгласна, докато при *еä* вместо омекчението на предходната съгласна гласната започва с *е*, което бързо става *ä*. Във всеки случай разликата между *'ä* и *еä* е минимална“ (Младенов 1979: 100-101).

Виждаме как Стефан Младенов дотук коментира и изписва няколко графични знака – *'а*, *'ä*, *ä*, *ea*, *ѡa* – като не посочва съществуването на разлики между тях, а дори и да има такива, се определя с думата „минимална“. Освен графемата *'а* останалите начини за отбелязване звученето на **ѣ** не намират продължение в по-късните историческодиалектоложки трудове. Освен това, по времето, когато пише неговата „История на българския език“, не е било точно установено дали от-

белязваната мекост е характеристика на предходната съгласна, или на гласната, но след трудовете на Ст. Стойков (Стойков 1966) в българското езикознание е общоприето, че записът *'â* трябва да се чете и фонологично да се интерпретира като мека съгласна фонема и гласна *â*.

Можем да констатираме, че в началото на миналия век нашите историци на българския език не са прокарвали разлика между графемите – *'â*, *'ä*, *ä*, *ea*, *ea*, *ъa*. Но не те са проблемът, а отбелязаната от Ст. Младенов и добила повсеместно разпространение графема *ê*, която е обект на коментар в нашата статия. „В твърде разпространения централен родопски говор на Ахъчелеби същият изговор на *ѣ* като *ä* (*ê*) е прокаран последователно без оглед на качеството на следващите звукове... (и по-нататък – б. а.) В говора на Ропката, особено в селата Орехово, Павелско, Хвойна, имаме *'â*, *'ê*, (*'ä*) без преглас“ (Младенов 1979: 101). Виждаме как Ст. Младенов взаимно заменя различните начини за изписване като еднакви. Когато си припомним цитираното по-горе „*ä* е едно широко *'ä*, твърде близо до *a*, с омекчение на предходната съгласна“ (Младенов 1979: 101), можем да направим извода, че не се прави разлика между *'â*, *'ê*, (*'ä*), от което следва логична констатация – в разбиранията на Ст. Младенов графема *ê* отбелязва широк вокал, чиято звукова стойност е еднаква или много близка до изговора на гласна *a* с мекост на предходната съгласна.

В нашето съвремие имаме и друго разбиране за графема *ê*: „Широко *ê* се изговаря на мястото на ятовата гласна под ударение без зависимост от характера на следващата сричка и в редица села в Западна България по протежение на ятовата граница. В тях качеството на гласната е почти идентично с К3 (малко по-изтеглено назад). Интересното в тях е, че гласната *e* се изговаря по общобългарския начин – между К2 и К3, което поставя двете гласни в положение на „почти сливане“ (Жобов 2004: 18), „в Долно Драглища не отделна гласна, а опозицията *ê-ê* факултативно се реализира като опозиция *ê-e*“ (Жобов 2004: 19). Виждаме, че в посочените случаи с графема *ê* се отбелязва звук, който е много близък или напълно еднакъв с общобългарското произношение на *e* и със сигурност имаме алофон на фонема *e*. На друго място същият автор казва: „Гласна, подобна на втория вид широко *ê* в еркечкия говор, е характерна, в същата позиция, и за съртския говор, а също за част от тракийските диалекти. От фонологично гледище това широко *ê* е позиционен вариант на гласната *a* под ударение след мека съгласна и пред мека сричка“ (Жобов 2004: 17).

Можем да направим следния извод – графема *ê* в трудовете по българска диалектология и историческа граматика може да означаи

както гласна **а** с мекост на предходната съгласна, така и по-особен изговор на гласна **ѐ**. В началото на миналия век изследователите все пак са разбирали в знака **ѐ** някаква средна звукова реализация между вокалите **е** и **а**, но в ХХІ век употребата на **ѐ** вече създава противоречия.

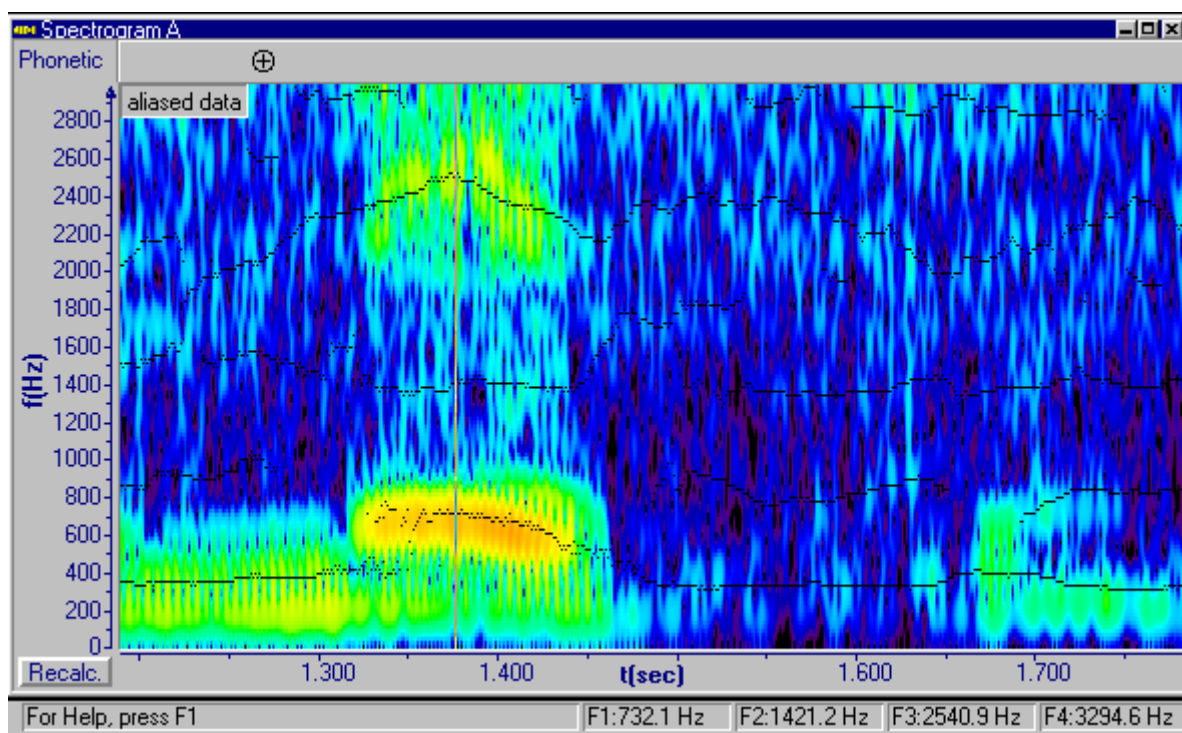
В академичната **Граматика на старобългарския език** е дадено, че **ѳ** има „фонетическа стойност широко **е**“ (Граматика 1991: 42-43). По-нататък в същата **Граматика** Иван Дуриданов синтезирано констатира: „Гласната **ѳ** в старобългарски е имала широка окраска **ä**, което се доказва от обстоятелството, че в глаголицата е налице една единствена буква за **га** и за **ѳ**, и от архаичната славянска топонимия (Граматика 1991: 90). Нека да отбележим, че академик Дуриданов изписва графемата **ä**, вместо изключително многозначната – в края на ХХ век – **ѐ** и не употребява понятието „широко **ѐ**“.

В началото на миналия век видните изследвачи на родопските говори Л. Милетич и Ст. Шишков най-често отбелязват изговора на **ѳ** с две букви – **ea**: „например не се произнася ни **б'ало**, ни **б'äло**, ами **беало**“ (Милетич 1906: 213), „в Даръдере (Златоград – б.а.) казват: **веара, чулеак, излеах, веашки, млеаку**“ (Шишков 1965: 408). Всички посочени по-горе начини за изписване на **ѳ** водят към мисълта, че все пак на мястото на стб. **ѳ** се е изговарял вокал с повишено времетраене, с по-голяма дължина.

Съвременната компютърна техника дава възможност много лесно да се прави анализ на речта. В желанието си да засвидетелстваме „широк“ изговор за гласна **ѐ** сме разглеждали изключително голям брой спектрограми на алофони, рефлекси на **ѳ**. Присъединяваме се към становището, че съществува зависимост между времетраенето и „широчината“ на гласната: „Известно е, че затворените гласни се отличават с краткост като инхерентна характеристика“ (Тилков, Мишева 1978: 6-7). „Това е универсална закономерност, установена за голям брой несродни езици“ (Жобов 2004: 28). „В свързана реч гласните са нормално в съседство със съгласни. Промяната от артикулационна позиция за съгласна (по дефиниция с по-голяма степен на затвореност) към отворена гласна изисква по-дълго движение на езика“ (Катфорт 1977: 197). При нашите изследвания не можем да засвидетелстваме звук **ѐ**, когато времетраенето е по-малко от 120 ms. Необходимо е да се направят повече изследвания за спектралните характеристики на звука **ѐ** в речта на информатори от различни югоизточнобългарски говори, за да се установи дали набелязаната зависимост е звуков закон. С времетраенето постепенно устните се отварят повече, долната челюст се при-

дърпва надолу, отворът в устната кухина, необходим за артикулацията на гласната, се увеличава и така се повишават стойностите на първия формант на *ѐ*. Програмата за звуков анализ отчита големи стойности за първия формант едва във втората половина от времетраенето на алофона *ѐ*. Ние прилагаме една такава спектрограма на *ѐ*, но е необходимо зависимостта да бъде статистически доказана.

*Спектрограма на думата мѐсто
формантна характеристика на гласна ѐ*

Съвременният читател трудно и различно разбира израза „старият гласеж на **ѿ** като широко *ѐ*“. Видяхме, че в статиите на Ст. Младенов не се прави разлика между графичните знаци *'а*, *'ă*, *ѐ* и се поддържа тезата: „За нас е установено, че 1) в стб. всяка гласна **ѿ** е имала звукова стойност *'а* респективно *'ă* и 2) че всички останали произношения, които се срещат в западни и източни български говори, не са нещо друго освен резултати на най-различни процеси на асимилация и редукция.“ (Младенов 1979: 97).

Според Кирил Мирчев, Петър Илчев, Стойко Стойков и много други старинният гласеж е „широко *ѐ*“, който традиционно се отбелязва с *ѐ*, а със знака *'а* се предава друга звукова стойност, получена в резултат на промени. „В малко среднобългарски паметници се среща замяна на **ѿ** с **ѿ**. За българската езикова история тези примери са дос-

та важни, защото са ярки исторически свидетелства за промяната на първичния ятов гласеж $\hat{e}$ към $'a$, станала очевидно в много български говори и оцеляла до днес в по-големия брой източни говори предимно под ударение и пред твърда сричка“ (Мирчев 1978: 120).

Кирил Мирчев прокарва разлика между звуковата стойност на графемите $'\grave{a}$ и $\hat{e}$. Дава много примери от Григоровичевия паримейник от XII век, от които е ясно, че според автора на този текст гласна ѣ вече има звукова стойност $'\grave{a}$, но „това е резултат от промяна на първичния ятов гласеж $\hat{e}$ към $'a$ “. В своите виждания К. Мирчев очертава процесите в развоя на ѣ - ѣ в a след затвърдели съгласни, преходът на ѣ в $'a$ и най-после преходът на ѣ в e “ (Мирчев 1978: 120).

Но в диалектоложките изследванията от втората половина на миналия век имаме прекомерна употребата на графемата $\hat{e}$. Твърде показателно е следното уточнение на Ст. Стойков, че в говора на село Мугла, Девинско „вариантите $\hat{e}$ и $'\grave{a}$ не се различават от носителите на диалекта“ (Стойков 1971: 11). Естествено е след като не разграничават „вариантите $\hat{e}$ и $'\grave{a}$ “ и непрекъснато чуват книжовния изговор $'\grave{a}$ да са слели двата изговора в един и това е $'\grave{a}$. Не е нужна употребата на $\hat{e}$ за тази звукова стойност, когато е ясно, че имаме вариант много близък или напълно еднакъв с $'\grave{a}$.

По същия начин графемата $\hat{e}$ се употребява немотивирано в диалектоложки изследвания от XXI век и последното, разгледано от нас изследване, със „засвидетелстване“ на широко $\hat{e}$ е от 2008 година. „В говора на Славеино под ударение гласната $\hat{e}$ от стб. ѣ звучи непрегласено, без оглед на консонантните или сричкови условия“ (Маринска 2008: 32). Забележете, че напълно в синхрон със много стари традиции се говори за „гласната $\hat{e}$ от стб. ѣ “.

Но да видим какво авторката разбира като гласната $\hat{e}$: „Съществува тенденция за чувствително приближаване на ударената гласна $\hat{e}$ към $'\grave{a}$, най-вече в общонародната лексика. Както и в мугленския говор (Стойков 1971: 11), вариантите $\hat{e}$ – $'\grave{a}$ не се различават от носителите на диалекта“ (Маринска 2008: 32). Възниква отново въпросът – след като носителите на диалекта не различават двете звукови стойности, как бихме могли да ги разграничим ние, когато не сме чули никакъв запис на същите звукове.

И за да не размишляваме дълго, в книгата се предлага „акустичен анализ на родопски гласни“ (Маринска 2008: 1). Но ето какви „родопски гласни“ се анализират: „Диалектният материал е изговорен от авторката... Материалът е прочетен три пъти... Направена е аудиотивна проверка на записите, като целта на прослушването е да се ус-

танови доколко изговорът предава правилно особеностите на диалекта и да се подберат най-сполучливите думи и изречения от трите записа“ (Маринска 2008: 53).

Записите са тенденциозни. Те свидетелстват не за действителното състояние в представения говор, а за възможностите на авторката дали от „три пъти“ ще може „да се подберат най-сполучливите думи и изречения“, в които да бъдат произнесени широките гласни *ê* и *ô*. Тъй като при анализа се казва, че „Стационарната стойност на първи формант е 742 Hz“ (Маринска 2008: 61), авторката явно е успяла да произнесе широка гласна *ê*. Но това не е действителното състояние в говора, тъй като имаме специално подбран, школуван, изключително мотивиран информатор, специфичен лексикален материал, от всичко това са избрани малък брой думи, в които аудитивно е било ясно, че са успели. Освен това е силно смущаващо прекалено голямото времетраене. Отчита се например средна дължина на гласната *'ô* 0.192 сек (Маринска 2008: 97), което е около два пъти и половина повече от обичайното времетраене на българските вокали. За сравнение – „времметраенето на **ы** рядко надвишава 40 ms, докато за **у** и **ь** то е около 65 ms (времметраенето на **а** е около 100 ms, за **о** и **е** – около 80 ms) (Жобов 2004: 28), (Тилков 1983: 68).

Нека дадем още един пример със засвидетелстване на „фонема *ê*“ в изследване от началото на XXI век. „Редовно застъпен преден широк вокал /*ê*/ **кадê, зувê, дубрê, звêр, срêда, смêшну** (посочва се, че примерите са от с. Вълкосел и се позовава също така на изследването (Иванов 1977: 75–82). Този вокал липсва в другите подговори: **м'àсец, дубре**“ (Сребранов 2004: 10). По-нататък четем: „Така например фонема /*ê*/ е характерна за някои села в Драмски Чеч, с. Вълкосел и се открива твърде ограничено в две-три думи“ (Сребранов 2004: 13). Бихме могли да приемем, че авторът наистина е засвидетелствал непрегласен изговор на ятовата гласна, макар и само в едно от селата в изследваната говорна област, макар и само „в две-три думи“. Когато обаче се прочете следното изречение – картината става неразгадаема: „В малко на брой села като това на Вълкосел (забележете отново говора на същото село) е налице полупрегласен изговор на **ê>'à* (пред твърда сричка), *е* (пред мека сричка), както в североизточните говори“ (Сребранов 2004: 28).

Нека не бързаеме да правим извода, че графема *ê* предава звукова стойност близка до *'à*, тъй като преден широк вокал /*ê*/ е засвидетелстван и в неударена позиция, във формалния показател за множествено число в следните няколко думи: „**седêфмê, спêфмê, вîдефмê, кòнетê,**

снопетѐ“ (Сребранов 2004: 10–11), а в тези примери не може да се предполага звукова стойност на $\hat{e}$ близка до $'a$. Натъкваме се на по-редния случай на неясна употреба на графема $\hat{e}$. Всички тези явни противоречия идват от стремежа да бъде засвидетелстван старинен непрегласен изговор на стб. гласна Ѣ и най-удобна винаги се е оказвала графемата $\hat{e}$.

Изговорът на широк преден вокал в българските говори е осъзнаван като неустановен от Стойко Стойков и Йордан Иванов. „Широката гласна $\hat{e}$ като средна е относително неустановена особено в говори, в които е асиметрична, тъй като няма задна гласна с такъв тембър. Фонологично тя няма здраво място във вокалната система и причинява асиметрична аномалия, отстранявана по пътя $\hat{e}$ с гласна a или гласна e “ (Стойков 1963). „В речта на възрастни информатори от родопското екавско огнище се срещат много примери с широко $\hat{e}$, например **дрѐн, вѐра, трѐва, мѐх, свѐшта** и др., а днешният гласеж на ятовата гласна тук ще да е резултат от развоя на $\text{Ѣ} > \hat{e} > e$. Ареалът на гласната e се увеличава за сметка на ареала на гласна $\hat{e}$ поради стесняване на последната (Иванов 1997: 40).

В съвременен аспект част от авторите виждат в понятието „широко $\hat{e}$ “ звукова стойност $'\acute{a}$, каквото е действителното състояние в голяма част от родопската област, в тракийските говори, в част от североизточните български диалекти. Има множество южни и източни родопски говори, в които изговорът на Ѣ има звукова стойност $\hat{e}$, която фонологично се интерпретира от носителите на диалекта като фонема e .

Тъй като досегашните изследователи на родопските говори по традиция употребяват и в двата случая знака $\hat{e}$, е много трудно да прокараме точна граница между двата типа изговор, практически не можем да се ползваме от техните изследвания и е необходимо или да се прослушват съществуващи фонозаписи, или да се правят нови. В тези диалекти на мястото на Ѣ се изговаря действително вокал $\hat{e}$, но това е вариант на фонема e , който е близък до звученето на гласна e от книжовния език. Произнасяният в източните родопски говори вариант на $\hat{e}$ може да се назове наистина „широко $\hat{e}$ “. Разглеждаме подробно това произношение в други наши статии.

Можем да обобщим, че в различните диалектни области гласежът на Ѣ си има своя закономерен развой. В този процес ясно се очертават две тенденции:

1. Рефлексът на стб. Ѣ върви в посока на $'\grave{a}$ и в такъв случай на мястото на Ѣ имаме вариант на фонема a .

2. Рефлексът на стб. **ѣ** се приближава към *è* и в този случай на мястото на **ѣ** имаме вариант на фонема *è*.

Съвременните източни и южни родопски говори са пример именно за такъв развоен процес. В говорите на непосредствено съседни населени места имаме или рефлекс *'à*, или рефлекс *è*, но последният трябва да бъде разбран като вариант на фонема *è*.

Нека подчертаем – двата варианта *'à* или *è* се разграничават рязко в своите звукови стойности, това са съвсем различни звукове, при това фонологично са две фонемни. Вероятно и двата изговора *'à* или *è* са нови, а старинният изговор да е бил описваният от Л. Милетич в началото на XX век дифтонг *ea* „например не се произнася ни **б'ало**, ни **б'äло**, ами **беало**“ (Милетич 1906: 213), тоест *ea* от **ѣ**).

Поради изключително силното влияние на книжовната норма в онези говори, в които развитието на **ѣ** тръгва в посока към *'à*, този процес е напълно приключил. Разликата е само в дистрибуцията – в тези родопски говори изговорът на **ѣ** не се влияе от характера на следващата сричка или съгласна, а винаги под ударение на мястото на **ѣ** имаме *'à*. Да се отбелязва този гласеж с графемата *è*, е напразен опит за заблуда, защото представлява изопачаване на езиковата действителност и не допринася за развитието на науката за българския език.

Едновременно с това в голяма част от южните родопски говори гласежът на **ѣ** се изразява с вариант на фонема *e*. Тъй като при този процес книжовният език не може да влияе, именно в тези говори спорадично може да се засвидетелства и по-широк изговор на гласна *è*, който наистина би могло да бъде транскрибиран с графемата *è*. Трябва веднага да уточня, че това е вариант на фонема *è*, който не е строго обвързан с етимологична гласна **ѣ**.

Необходимо е да бъдат направени качествени записи на този звук в свободни разговори с информатори от Южните Родопи и чрез компютърен звуков анализ да се засвидетелстват точните акустични характеристики на тази гласна. Но не е в услуга на науката употребата на графема *è* за всяка реализация на стб. **ѣ** под ударение в югоизточните български говори.

ЛИТЕРАТУРА:

Белич 1935: Белић, А. *Галички дијалекат*. Београд, 1935.

Белич 1999: Белић, А. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд, 1999.

- БДА 1964:** *Български диалектен атлас*. Т. I, С., БАН, 1964.
- БДА 2001:** *Български диалектен атлас*. Обобщаващ том. I – III Фонетика. Акцентология. Лексика. София: Издателство на БАН, 2001.
- Граматика 1991:** *Граматика на старобългарския език*. София: Издателство на БАН, 1991.
- Жобов 2004:** Жобов, Вл. *Звуковете в българския език*. София, 2004.
- Иванов 1977:** Иванов, Й. Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сярско. // *Трудове по българска диалектология*, кн. 9. София, БАН, 1977.
- Иванов 1997:** Иванов, Й. *Българска диалектология*. Пловдив, 1997.
- Катфорт 1977:** Catfort, J. C. *Fundamental problems in phonetics*. Edinburgh University Press, 1977.
- Лабов 1994:** Labov, W. *Principles of Linguistic Change*. Blackwell, 1994.
- Маринска 2008:** Маринска, Р. *Особености в говора на с. Славейно, Смолянско*. Пловдив, 2008.
- Милетич 1906:** Милетич, Л. Фонетични особености на помашките говори в Чепинско. // *Периодическо списание*, 6, LXVI, 1906.
- Милетич 1912:** Miletič, L. *Die Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache*. Wien, 1912.
- Мирчев 1978:** Мирчев, М. *Историческа граматика на българския език*, София, 1978.
- Младенов 1979:** Младенов, Ст. *История на българския език*. София, 1979.
- Стойков 1963:** Стойков, Ст. *Ятовият преглас в българския език*. // БЕ, 1963.
- Стойков 1971:** Стойков, Ст. *Говорът на с. Мугла, Девинско*. // ИИБЕ, 1971, кн. 20, стр. 3-90.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София, 1993.
- Сребранов 2004:** Сребранов, Румен. *Фонология и морфофонология на Чечкия говор*. Автореферат, София, 2004.
- Тилков, Мишева 1978:** Тилков, Д., Ан. Мишева. Вътрешно присъщи характеристики на гласните – универсален характер и специфични особености. // *Съпоставително езикознание*, 1978, кн. 2.
- Тилков 1983:** Тилков, Д. *Изследвания върху българския език*. София, 1983.
- Трубецкой 2000:** Трубецкой, Н. С. *Основы фонологии*. Москва, 2000.
- Шишков 1965:** Шишков, Ст. *Избрани произведения*. Пловдив, 1965.
- Шклифов 1995:** Шклифов, Бл. *Проблеми на българската диалектна и историческа фонетика с оглед на македонските говори*. София, 1995.

MODÈLES ACOUSTIQUES DES VOYELLES DU FRANÇAIS ET DE L'ANGLAIS – VOIX DE FEMME

Malina Ditcheva, Jean-Yves Dommergues
Université Païssii Hilendarski – Laboratoire LAPS,
EA 1569, Université Paris 8, France

TYPES DE REPRESENTATION DES VOYELLES DANS LE PLAN F1–F2 ET LEUR EXPLOITATION DIDACTIQUE A L'AIDE DE SARP

La représentation, dans le plan F1–F2, d'un segment vocalique d'énoncé oral est, en quelque sorte, une transposition simplificatrice mais utile à plus d'un titre du spectrogramme correspondant. Le spectrogramme, en tant que graphique pratiquement continu, à trois dimensions et contenant beaucoup de « bruit » (trop d'informations et peu pertinentes), est souvent difficilement interprétable en termes articulatoires, voire illisible. Le caractère basique – ayant ici le sens à la fois d'élémentaire et d'important – d'une représentation dans le plan F1–F2 est lié au fait de n'avoir recours, pour rendre compte de la qualité d'une voyelle, qu'à ses deux premiers formants (F1 et F2), dont le rôle est essentiel dans l'acquisition du système vocalique d'une langue étrangère.

Par opposition au caractère continu du spectrogramme (du moins visuellement, puisque toute numérisation implique la représentation du signal par une série de valeurs discrètes en nombre fini), une marque de voyelle dans le plan F1–F2 est une représentation discrète. Une telle représentation, qui consiste à modéliser tout segment vocalique¹ par un seul point à deux coordonnées, peut être considérée comme le premier niveau de représentation dans une hiérarchie double de complexité qui va 1) du physique au symbolique et 2) du discret au continu.

Aller du physique au symbolique, ou du concret à l'abstrait, équivaut en l'occurrence à passer de la parole à la langue. Une marque de voyelle

---

¹ Le terme de *segment vocalique* est utilisé ici à la place de *voyelle* pour préciser qu'il s'agit d'une voyelle concrète, en parole continue, et non pas d'une voyelle de la langue (objet abstrait, statistique).

dans le plan F1–F2 peut être représentative d’une voyelle particulière dans un énoncé (représentation graphique ponctuelle d’un objet phonétique ponctuel dans l’énoncé), mais elle peut aussi être représentative du phonème particulier dans le système vocalique de la langue (représentation graphique ponctuelle d’un objet phonétique abstrait – et donc phonologique – de la langue), plus spécialement lorsque la marque de la voyelle est une moyenne statistique, pour le corpus étudié, d’une multitude de mesures de réalisations en positions « fortes ». Une telle représentation (classique) est destinée à décrire les caractéristiques prototypiques des voyelles de la langue.

Aller du discret au continu signifie que chacun des deux types d’objet – une réalisation vocalique particulière dans un énoncé ou un phonème donné dans le système vocalique de la langue – peut être représenté soit par une seule marque, soit par plusieurs marques. Dans le premier cas, on manipule une série de couples de valeurs qui représentent graphiquement la dynamique de la structure formantique de la voyelle en fonction de la nature de la voyelle (par ex. voyelle simple /diphthongue) ou de son contexte phonétique ; dans le second cas on parle de nuages de points qui représentent chacun un champ de dispersion et qui rendent compte, mieux qu’une simple moyenne, de la probabilité, et par là du degré d’acceptabilité, des réalisations vocaliques.

À chacun de ces niveaux, la superposition de deux graphes – celui d’un locuteur natif et celui de l’apprenant – peut être didactiquement utile à une condition (1. ou 2.) :

1. les écarts sont correctement évalués (comme acceptables ou non acceptables) et interprétés par le formateur en vue d’une explication articulatoire/acoustique et d’une éventuelle correction de la prononciation de l’apprenant ;

2. l’apprenant en auto-formation a des notions suffisantes en phonétique articulatoire et en phonétique acoustique.

Afin de rendre possible une technologie souple et efficace d’acquisition/correction de la prononciation des voyelles d’une langue à apprendre par un feed-back (i.e. par une information en retour) généré par ordinateur, un nouveau logiciel a été conçu et réalisé : *SARP 4*. Il permet de procéder facilement à tout type de représentation des voyelles dans le plan F1-F2, ainsi qu’à tout type de superposition de graphes ; une superposition de graphes caractéristiques de deux langues, en particulier, la langue première du locuteur de référence et celle de l’apprenant, peut être

utile afin de détecter une très probable interférence entre la langue maternelle de l'apprenant et la langue à apprendre. Dans une toute autre perspective, la superposition des représentations graphiques de réalisations orales successives dans le temps permettra d'évaluer de façon objective et parlante l'évolution des apprenants dans l'acquisition des habitudes articulatoires de la langue à apprendre.

TRAPEZES VOCALIQUES POUR LE FRANÇAIS ET POUR L'ANGLAIS – VOIX DE FEMME

Les mesures des voyelles orales du français sont faites à partir du texte suivant :

On est allés directement au magasin de spiritueux, et je l'ai attendu dans la voiture. Il est ressorti avec un sac en papier dans une main et une poche de plastique pleine de glaçons dans l'autre. Il ne marchait pas très droit. Ce n'est qu'après qu'on a redémarré que je me suis aperçue qu'il était vraiment très ivre. Il se tenait tout recroquevillé au-dessus du volant, il avait les yeux vitreux et roulait à une allure d'escargot. On échangeait des propos sans queue ni tête. On a parlé d'un tas de choses, je ne sais plus très bien de quoi. De Nietzsche. De Strindberg. Il devait monter Mademoiselle Julie au second semestre. Il a été question aussi de Norman Mailer et du couteau qu'il avait planté dans le sein de sa femme. Ensuite, il a fait un bref arrêt, en plein milieu de la route, il a débouché la bouteille, et on a bu un coup. Il m'a dit que l'idée qu'on puisse me planter un couteau dans le sein lui faisait horreur. Que mes seins, il avait envie de les embrasser. Il est allé se ranger sur le bas-côté de la route. Il a posé la tête sur mes cuisses... (Tais-toi, je t'en prie par Raymond Carver, traduction de François Lasquin, 1987)

Un texte de cette taille est normalement suffisant dans la mesure où l'on y trouve, pour chaque voyelle orale en position forte (i.e. accentuée), plusieurs occurrences ; une faible dispersion des mesures indique une bonne précision. Le texte est lu par une locutrice native du français de la région Parisienne, avec une vitesse d'élocution relativement rapide (6,3 syll/sec) mais dans le même temps une parole nettement articulée, les groupes rythmiques étant aussi courts que possible². Ce style d'élocution ne nuit pratiquement pas au naturel de la parole, ce qui est attesté, à l'intérieur des groupes rythmiques, par des changements phonétiques typiques du français spontané. Le ton fondamental (F0) a une moyenne de 180 Hz et dépasse rarement la valeur de 250 Hz : il s'agit donc d'une voix féminine typique présentant des modulations modérées du F0, ce qui

² <http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/sarp/CFD.wav>

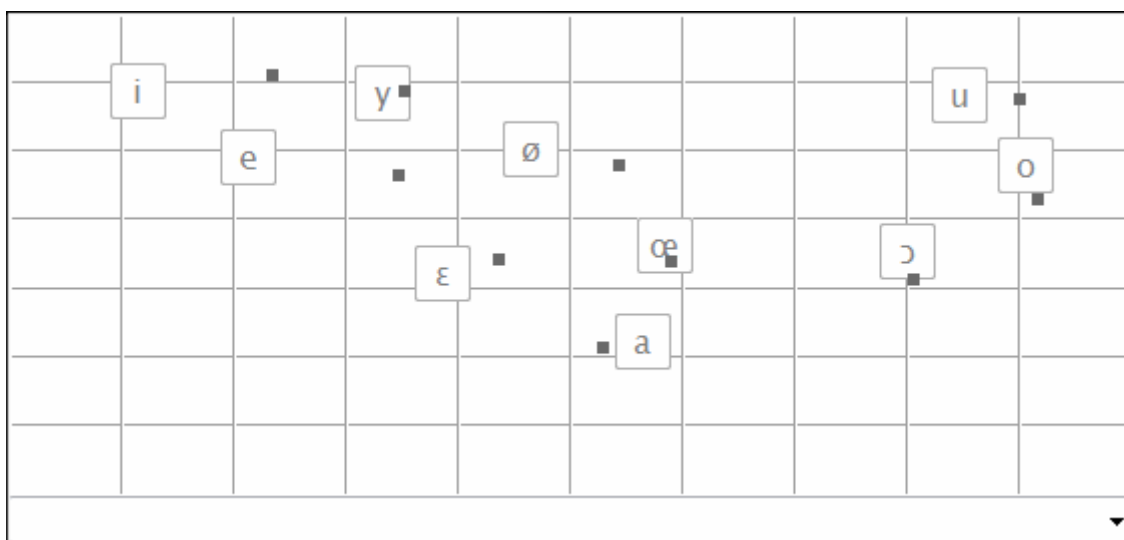
facilite l'extraction précise des formants. L'enregistrement est fait avec une numérisation assez fine du son : mode d'enregistrement WAV avec un échantillonnage de 44100 KHz (16 bit), à l'aide de l'enregistreur numérique EDIROL R-09HR (high-grade, high-sensitivity stereo condenser microphone built in; frequency response: 20 Hz to 40 kHz).

Les données numériques sont présentées dans le tableau 1 ci-dessous.

Tableau 1 : Les voyelles du français – voix de femme

	i	e	ɛ	a	y	ø	œ	u	o	ɔ
F1, Hz	311	407	576	675	314	395	535	317	419	544
F2, Hz	2371	2175	1829	1471	1936	1671	1432	907	789	1000

Comparés aux positions dans le plan F1–F2 des voyelles produites par un locuteur masculin (voir fig. 1), ces résultats confirment que les voyelles sont normalement plus périphériques chez les femmes.

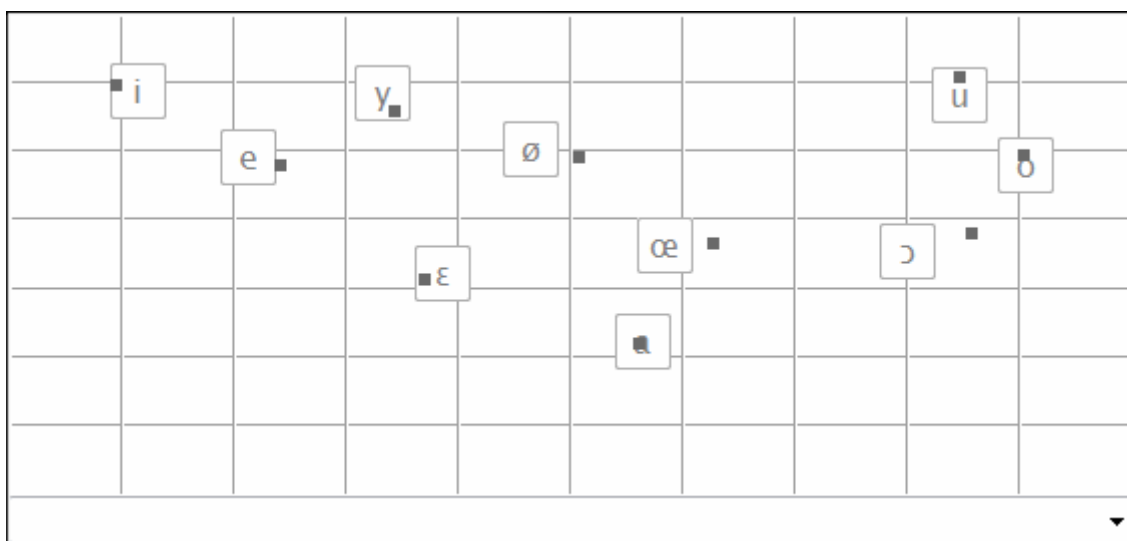
Figure 1. *Trapèzes vocaliques : voix de femme (marques étiquetées) et voix d'homme (marques noires)*

Une explication fonctionnelle de cette régularité (Diehl, Randy, Björn Lindblom, Kathryn A. Hoemeke, and Ricahrd P. Fahey, 1996 ; Ron Smyth and Henry Rogers, 2002) est basée sur la différence systématique de ton fondamental : F0 étant plus grand chez les femmes, les harmoniques des voix de femme seront plus espacées les unes des autres (par ex. 200 Hz, 400, 600, etc., par opposition à un spectre vocal avec un F0 d'homme : 100 Hz, 200, 300, etc.). Or plus les harmoniques sont distancées les unes

des autres, plus l'extraction des formants (et de là l'identification de la voyelle correspondante) serait difficile³.

Ainsi, la nécessité de compenser les conditions défavorables d'identification des voyelles, du fait d'un ton fondamental relativement élevé impliquant des harmoniques plus distancées les unes des autres, pourrait en effet expliquer la tendance chez les femmes à amplifier le contraste acoustico-perceptif entre voyelles différentes, et notamment, d'après nos propres résultats, en exagérant la valeur du deuxième formant de la plupart des voyelles.

Dans le même ordre d'idées, il suffit pour un homme, quelle que soit la moyenne de son F0, de produire un certain effort articulatoire – de surarticuler quelque peu – pour obtenir une qualité vocalique proche de celle qui caractérise les voix de femme. C'est ce qui montre la superposition du même trapèze vocalique de femme avec celui d'un locuteur de sexe masculin ayant lu et enregistré le même texte mais avec un style d'élocution particulièrement soigné (voir fig. 2 ci-dessous).

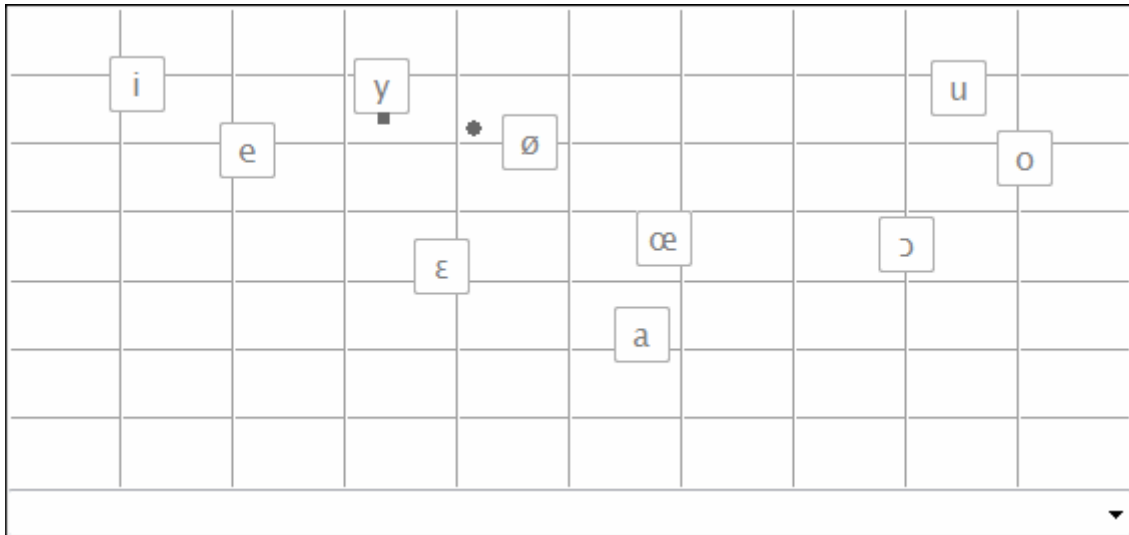

Figure 2. *Trapèzes vocaliques : voix de femme (marques étiquetées) et voix d'homme, style soigné (marques noires)*

Dans la mesure où il s'agit d'un seul et même texte oral, cette affirmation d'élocution plus soignée chez le locuteur masculin (expliquant la similitude des deux trapèzes) est facile à illustrer en examinant les nombreux phénomènes de changements phonétiques à l'intérieur des

³ „While peripherality can be viewed as increasing contrastiveness, it is also the case that the higher F0 in women leads to decreased harmonic sampling compared to lower male voices, so the greater peripherality might simply be a compensation for this, rather than an enhancement.“ (Ron Smyth and Henry Rogers, 2002)

groupes rythmiques. Voici, à titre d'exemple, les réalisations du /ø/ non accentué dans la cinquième syllabe de l'expression *des propos sans queue ni tête* (voir fig. 3 ci- dessous) :

Figure 3. Réalisation de la voyelle non accentuée /ø/ dans l'expression sans queue ni tête : le phénomène d'harmonisation vocalique est nettement perceptible dans la voix de femme (marque carrée) et à peine manifeste dans la voix d'homme (marque ronde)

Les voyelles en position forte (i.e. accentuées) sont, par définition, des voyelles périphériques, en ce sens que leurs traits articulatoires (antérieure/postérieure, ouverte/fermée, arrondie/écartée) et donc acoustiques sont accentués (i.e. plus marqués). Puisque ce sont ces voyelles précisément qui définissent le trapèze vocalique d'une langue, les voyelles de femmes, périphériques par excellence, auraient pu être considérées comme prototypiques de la langue. Il convient cependant, aussi bien dans une perspective de description systématique que de didactique pratique (conception de modèles), de classer les voyelles en plusieurs catégories, en particulier selon le sexe du sujet parlant. L'ergonomie du programme informatique *SaRP 4* en fait un outil particulièrement efficace à cet effet.

L'extraction des formants des voyelles de femmes n'est pas pour autant une opération de routine car la fiabilité des résultats n'est pas assurée par les algorithmes actuellement utilisés dans les logiciels d'analyse acoustique comme *Speech Analyzer* et *Praat*, quelle que soit la qualité de numérisation du son. Cette incertitude concernant les voix de femmes implique la nécessité d'un travail systématique de longue haleine

et le recours à de nombreux échantillons de parole. Un premier trapèze vocalique de l'anglais britannique pour les voix de femme a donc été établi et peut être utilisé dans *SaRP 4* comme modèle pédagogique de départ (modèle évolutif) grâce à un outil informatique de prononciation (© British Council) disponible à l'adresse suivante :

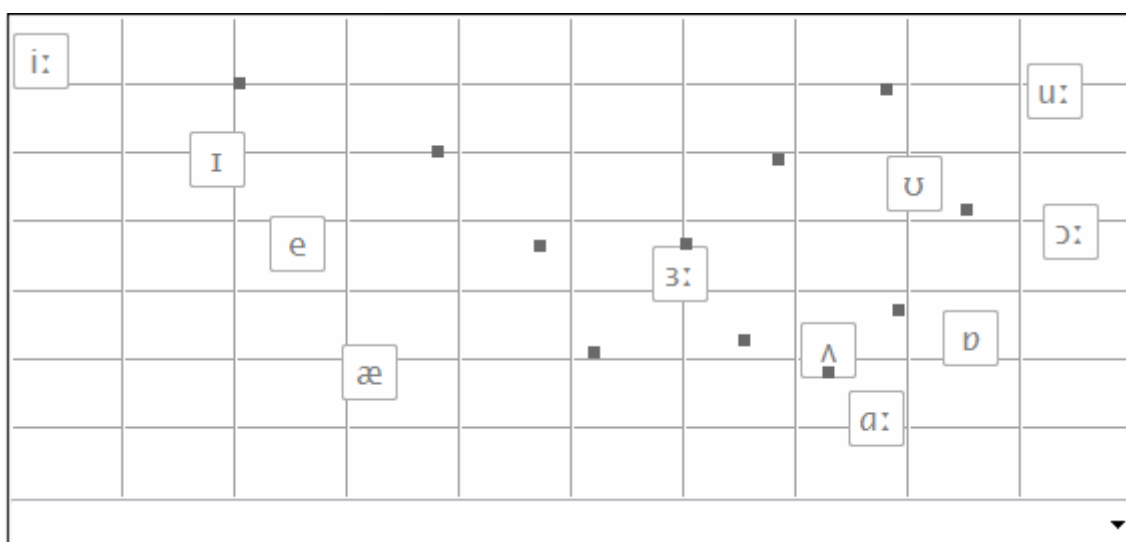
<http://www.teachingenglish.org.uk/try/resources/pronunciation/phonemic-chart>

Ces données numériques sont présentées dans le tableau 2 qui suit.

Tableau 2 : Les voyelles de l'anglais britannique – voix de femme

	i□	□	e	æ	□	□□	□	□□	u□	□	□□
F1, Hz	264	407	530	716	684	783	667	512	308	442	573
F2, Hz	2546	2232	2089	1961	1143	1057	889	711	739	989	1407

La figure 4 ci-dessous représente une comparaison, pour l'anglais, entre voyelles de femmes et voyelle d'hommes :

Figure 4. *Trapèzes vocaliques UK : voix de femme (marques étiquetées) et voix d'homme (marques noires)*

Ces voyelles étant prononcées en position isolée et, à plus forte raison, par une femme, leur emplacement fortement périphérique dans le plan F1–F2 (par rapport aux voyelles de voix d'homme) n'est pas surprenant. D'autres observations montrent d'ailleurs que dans la parole émotive des femmes les formants des voyelles peuvent parfois atteindre des valeurs plus extrêmes encore, au point de remettre en cause les valeurs limites qui définissent la situation où *SaRP* nous avertit par une info-bulle

(*Data out of range*) que les valeurs récupérées seraient aberrantes. Tout cela montre l'importance de la transition de *SaRP* 3 à *SaRP* 4, et notamment de la possibilité de manipuler aisément un grand nombre de trapèzes acoustiques, mais aussi un grand nombre d'énoncés oraux qui, mieux encore qu'un schéma obtenu statistiquement (qu'est le trapèze acoustique) peuvent servir de modèles linguistiques immédiats lorsqu'il s'agit soit de décrire le système vocalique d'une langue et les lois de position relatives aux voyelles, soit de proposer un outil pédagogique pour l'acquisition des voyelles, ainsi que pour l'(auto-)évaluation de leur prononciation.

LITERATURA:

Diehl & coll. 1996: Diehl, Randy, Björn Lindblom, Kathryn A. Hoemeke, and Ricahrd P. Fahey. '*On explaining certain male-female differences in the phonetic realization of vowel categories*'. *Journal of Phonetics* 24, pp. 187–208.

Smyth, Rogers, 2002: Smyth R., H. Rogers. '*Phonetics, gender, and sexual orientation*'. Actes de l'ACL 2002/ 2002 CLA Proceedings.

ПРОЯВИ НА ЛЕКСИКАЛНА ИКОНОМИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Ваня Зидарова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Законът за езиковата икономия представлява универсалия, проявяваща се на всички езикови равнища.¹ Той е израз на човешкия стремеж да се предаде максимум информация чрез минимум езикови средства. В резултат от действието на този закон възниква асиметрия между формата и съдържанието – между тях не съществува изоморфизъм, а количествено противоречие: единиците информация са по-малко на брой от единиците материя, с които тази информация се предава. Андре Мартине смята закона за езиковата икономия като основна движеща сила в процесите на езикова динамика. В *Основи на общата лингвистика*, проследявайки езиковата еволюция, той говори за синтагматична икономия, за която е характерно спестяването на речев материал (цит. по Москов 2000: 237). В тези случаи вместо словосъчетание от няколко думи се употребява само една дума. Например: *Моята лека кола Мазда е червена – Моята Мазда е червена, Синът ми е завършил училище „Христо Ботев“ – Синът ми е завършил „Христо Ботев“*. Говорещият прибегва до икономия на изразни средства само когато е сигурен, че информираността на адресата позволява изпускане на част от изказването. Ако адресатът не знае, че в съответния град има училище „Христо Ботев“ или че Мазда е марка лек автомобил, ще се получи сериозно нарушение на комуникативния обмен. Като проява на синтактична икономия може да се интерпретира и синтактичната елипса от типа: *Това ябълки ли са? Дай едно кило (ябълки)! Разгледах книгите ти и взех три (книги)*.

Тук ще бъдат разгледани някои случаи, които представляват проява на лексикална икономия в съвременния български език. Лек-

---

¹ Фонетична: к'во вм. какво, наш'та вм. нашата; графична: д-р вм. доктор; морфемна: що вм. защо; морфолого-синтактична: Ще дойдеш ли утре? – Няма (да дойда); Той беше извикан и (беше) наказан за провинението.

сикалната икономия се изразява в спестяване на лексикален материал (думи или морфеми) при образуване на речникови единици. Извършва се компресия на вербалния материал, при което се съхранява първоначалната семантика. Този тип икономия има на първо място значение в лексикалната подсистема, но нейни прояви могат да се открият и в речевия процес, при употреба на лексикалните единици.

Прояви на езикова икономия в лексикалната система. Към езиковите прояви на закона за икономия се отнасят случаите, в които той се прилага при образуването на нови лексикални единици в речника. Вербалната икономия се интерпретира най-често като синхронно преобразуване на мултивербална конструкция в универбална. Описателната номинация се заменя с компактна. При това преобразуването има само формално измерение и не засяга семантичната страна на изказа. Чрез прилагане на специфични деривационни похвати се формират лексеми, при което се осъществява спестяване на лексикален материал. Основните похвати, опиращи се на принципа за икономия на лексикален материал, които се прилагат в процеса на словообразуване, са композиция, абревиация, универбация, парцелация.

Композицията е словообразователен похват, при който от двусъставна синтагма се образува дума, определяна като сложна въз основа на двете коренни морфеми, които включва. Например: *устойчив на вода* > *водоустойчив*, *ниска тарифа* > *нискотарифен*, *Източна Европа* > *източноевропейски*, *сладък лед* > *сладолед*, *копаещ въглища* > *въглекопач*, *производител на хляб* > *хлебопроизводител*, *валеж на сняг* > *снеговалеж*. Композицията е един от основните словообразователни похвати наред с афиксацията. В българския език той се прилага още от Кирило-Методиево време, като особено активен стана през последните десетилетия.

Абревиацията представлява буквен или сричков запис на словосъчетание. Икономията на лексикален материал е явна – вместо две или повече думи, образувачи словосъчетанието, се използват само началните им букви или срички. От средата на XX век до днес се наблюдава все по-активно прилагане на този словообразователен похват (Крумова, Чоролеева 1982). Например: *Съвет за електронни медии* – *СЕМ*, *едноличен търговец* – *ЕТ*, *подвижна телевизионна станция* – *ПТС*, *Акционерно дружество* – *АД*, *Национален осигурителен институт* – *НОИ*, *контролно-пропускателен пункт* – *КПП*. Налагането на този словообразователен модел става не без влиянието на руския език, в който деривати от тип са често срещани. Както сричкови (*колхоз*, *совхоз*, *комсомол*, *компромат*), така и буквени (*Байкало-амурска*

магистрала – БАМ, *государственный универсальный магазин* – ГУМ, *районный универсальный магазин* – РУМ). По този образец в средата на ХХ век се нароиха множество деривати, в които бе застъпено буквеното или сричковото словообразуване: ЦУМ (Централен универсален магазин), ОФ – „Отечествен фронт“, АПК, ТКЗС, *хоремаг* (хотел – ресторант – магазин), *нармаг* (народен магазин), *детмаг* (детски магазин), *винпром* (винарска промишленост), *рабфак* (работнически факултет), *Спортпром* (спортна промишленост), *инжстрой* (инженерно строителство), *Партиздат* (партийно издателство). Чрез сричкова абривиатура от френски бе образувано и името на външнотърговското предприятие КОРЕКОМ – *Comptoir de presentation commerciale*, което име шеговито се „превеждаше“ като абривиатура от словосъчетанието „корекция на комунизма“. Семантиката на някои абривиатури не беше прозрачна за редовия носител на българския език. Например в съществителното име „найлон“ не се виждаше абривиатурата New York + London. В случая имаме класически пример за субстантивация на абривиатура.

След известно успокоение на процесите на прилагане на абривиацията, след 1989 г. в съвременния речник настъпи нов наплив от абривиатури за означаване на политически и обществени организации, движения, предприятия, фирми и институции – ДПС, БСП, СДС, НЕК, ДАНС, НОИ, СЕМ, bTV, GTV. Употребата на абривиатури е характерна повече за писмената публична реч, за публицистиката и административните текстове, но причината за това не е структурна, а номинативна. И в битово-разговорната практика хората без затруднение употребяват абривиатури, ако означаването на тези абривиатури присъства в ежедневието (каквото е случаят с имената на някои телевизии и обществени организации).

Някои от новопоявилите се абривиатури се намират в конкурентни отношения с буквения си запис, функциониращ като субстантив. Правописният речник на българския книжовен език приема за равнопоставени форми: PR – *пиар*, GSM – *джиесем*, CD – *сиди*, CV – *сиви*, DVD – *дивиди*. В този случай има основание да говорим за субстантивация на абривиатури. Субстантивиранияте абривиатури проявяват всички граматични качества на съществително име – имат род (обикновено среден, което е в съответствие с приетия в българската морфология формален показател: думи, завършващи на –и, да се причисляват към среден род) и се членуват (сидито, сивито, дивидито). Членуват се и някои от абривиатурите, макар и в некодифицирани изказ-

вания – „битивито“ (bTV), „оодето“ (ООД), „петееса“ (ПТС), „капепето“ (КПП).

Универбацията представлява преминаване от по-сложен в структурно отношение комплекс (словосъчетание, съставна дума, сложна дума) към по-прост (проста дума). Проявата на лексикална икономия се състои в намаляване количеството на знаците при запазване на семантиката. Универбацията е класическо проявление на закона за лексикалната икономия.

В зависимост от изходното съчетание (дума) и получения универбат можем да открием няколко структурно-словообразователни разновидности на универбацията като похват.

1. От словосъчетание към сложна дума. Словосъчетанието обикновено представлява атрибутивна синтагма. В резултат на универбацията логично се запазва опорната част от синтагмата – съществителното име. Например: *фотографско ателие* > *фотоателие*, *телевизионен мост* > *телемост*, *информационен канал* > *инфоканал*, *криминален сериал* > *кримисериал*, *европейски парламент* > *европарламент*, *автомобилен сервиз* > *автосервиз*, *специални части* > *специални части*, *екологична система* > *екосистема*. Получаването на универбата е резултат от сложен словообразователен процес, който минава през два етапа. На първия етап се извършва парцелация на атрибутивната част на синтагмата: *екологичен* > *еко*, *криминален* > *крими*, *фотографско* > *фото*, *телевизионен* > *теле*, *автомобилен* > *авто*, *европейски* > *евро*, *специални* > *специ*. На втория етап се осъществява композиция, свързваща парцелираната част със съществителното име от първичната синтагма: *фото* + *ателие*, *крими* + *сериал*, *специ* + *части*, *евро* + *парламент*, *еко* + *система* и т.н.

Този тип универбация е много широко разпространен в българската лексика. Реализацията му откриваме в сложни думи от средата на миналия век като *редколегия* (редакционна колегия), *агиттабло* (агитационно табло), *физкултура*, *физзарядка* (физическа култура), *профсъюз*, *профгрупа* (професионален съюз). При тези думи – съдейки по семантиката им – вероятно не е минало без влиянието на руски словообразователни образци. Но като похват този тип универбация се налага и голяма част от съвременните сложните думи – както съществителни имена, така и прилагателни имена, са получени именно по този начин: *еко-* (*програма*, *кожа*, *система*, *министерство*, *инициатива*), *авто-* (*монтъор*, *сервиз*, *мивка*, *части*), *евро-* (*атлантически*, *парламент*, *комисар*, *фондове*, *облигации*), *електро-/ел-* (*инсталация*,

техник, табло, оборудване, нагревател), теле- (комуникация, мост, преподавател), мото- (ниста, части, рали), астро- (прогноза).

Интерес от теоретико-терминологично гледище представлява първият компонент в състава композита. Въпросът засяга не само разгледаните примери, но и словообразователно активни елементи като архи-, анти-, супер-, еко-, видео-, мега-, микро-, макро-, екстра- и подобни. От една страна, те наподобяват афикси (префикси), от друга, имат доста прозрачна семантика, произтичаща от пълнозначната дума, от която са мотивирани. Някои изследователи ги наричат „съкратени основи“ или „лексикоморфеми“, подчертавайки по този начин междинното им положение между морфема и лексема (Крумова 1981, Радева 1991). Други учени ги наричат „афиксоиди“, разбирайки компоненти, заемащи междинно положение по отношение на коренните и афиксалните морфеми. (Аврамова 2003: 34). Като афиксоиди Цв. Аврамова интерпретира не само префиксални компоненти (като квази-, мини-, псевдо-, пост-), но и суфиксални (като -гейт, -холик, -лог, -ман), което обяснява избора на термина „афиксоиди“. По отношение на парцелираната морфема, влизаща в състава на композицията универбат, сме по-склонни да приемем именно термина на Цв. Аврамова², тъй като той набляга в по-голяма степен на морфемния, а не на лексемния характер на тези компоненти.

Когато се употребяват последователно две сложни думи с аналогична структура отново се предпочита по-икономичният начин на означаване, който се отразява не само в морфемната структура, но и в графиката. Става въпрос за изпускане на втората част на сложната дума, ако тя съвпада: *микро- и макрочастици, теле- и радиопредавания, авто- и моточасти, ниско- и високоволтажен, източно- и западноправославен*. Тези случаи можем да разглеждаме и като своеобразна елипса в словосъчетанието.

2. От словосъчетание към проста дума. Тези случаи доста време бяха разглеждани като главна проява на универбацията в българския език. Процесът на трансформация е известен още като „субстантивация“. Става въпрос за номинация, при която от двусъставни атрибутивни синтагми остава само атрибутивната част, която функционира като субстатив и поема номинативната функция на цялата синтагма. Например: *кръвно налягане > кръвно, свинско месо > свинс-*

² Тя, от своя страна, се позовава на изследванията на Н. Савицки, О. Мартинцова (1987) и И. Газда (1990). Разнообразните термини, използвани в словообразуването, включват още: унификси, свързани основи, радикасоиди, адективни морфеми, полупрефикси, квазипрефикси и т.н.

ко, *детска стая* > *детска*, *гостна стая* > *гостна*, *командировъчна заповед* > *командировъчно*, *детски надбавки* > *детски*, *перална машина* > *перална*, *парно отопление* > *парно*, *съдомиялна машина* > *съдомиялна*, *вътрешно отделение* > *вътрешно*.

3. От сложна дума към проста дума. Тази проява на лексикална икономия също би могла да се разглежда като случай на универбация, въпреки че не става въпрос за преход от няколко думи към една дума.³ Но като имаме предвид, че всяка сложна дума е продукт от структурно-семантична трансформация на някакво словосъчетание, то можем да приемем, че двете основи са относително самостоятелни в лексикално отношение и се извършва редукция в посока към преминаване от двусловна лексема към еднословна. Т. е. отново се спестява лексикален материал при запазване на номинативната семантика. Прави впечатление обаче, че при тази универбация остава не субстантивната, а атрибутивната част от сложната дума. Характерна стилистична особеност на получените по този начин универбати е тяхната разговорна отсянка. Те не са кодифицирани в речниковата система, но са обичайна практика в разговорната реч. Например: *килограм* > *кило*, *автобус*, *психодиспансер* > *психо*, *хомосексуалист* > *хомо*, *демозапис* > *демо*, *механотехникум* > *механо*, *супермаркет* > *супер*, *енергоснабдяване* > *енерго*, *лесотехнически* > *лесо*, *хетеросексуален* > *хетеро*. Своеобразно структурно изключение е думата *връзка* (от *вратовръзка*), при която се е запазила втората част на сложната дума, но в семантично отношение отново именно тази част е главната.

4. Универбация плюс афиксация. В последните две-три десетилетия в речника на българския език се появиха някои словосъчетания-неологизми като: *кабелна телевизия*, *офшорна фирма*, *компенсаторен бон* и т.н. Разговорната реч ги трансформира, прилагайки принципа на лексикалната икономия. В резултат се родиха универбати, оформени морфемно с добавен суфикс, подчертаващ субстантивния характер на думата: *офшорна фирма* > *офшорка*, *панелна квартира*, *панелен апартамент* > *панелка*, *маршрутно такси* > *маршрутка*, *компенсаторен бон* > *компенсаторка*, *кабелна телевизия* > *кабеларка*, *визитна картичка* > *визитка*, *патрулна кола* > *патрулка*. За целта се използва много продуктивният суфикс –ка за образуване на съществителни имена от женски род. В структурно-семантично отношение и при тези универбати се запазва атрибутивната лексема, тъй като именно с нея се назовава специфичната характеристика на денотата.

---

³ В. Радева разглежда еднословните универбати от този тип като израз на „парадигматична“ деривация (1991).

Както беше отбелязано, лексикалната икономия е характерна в по-голяма степен за разговорната реч и някои резултати от този закон не са кодифицирани в речника на съвременния български език. Те се употребяват главно в неизисканата разговорна реч, където се акцентира не толкова на изрядната форма, колкото на удобството, лекотата и информацията. В разговорната реч присъства по-широк кръг прояви на вербална икономия, тъй като за този тип реч – освен стремежът към икономия – са характерни също по-голямата небрежност в изговора, повишената експресивност. В името на удобството можем да срещнем изрази като: *Лека! вм. Лека ноц!*, *кооп вм. кооперативен магазин (В кооп-а са докарали нова стока)*, *спец вм. специалист (Брат му е спец по моторите)*, *соц вм. социализъм или социалистически (соцреализъм, соцвеличие, соцпропаганда, По време на соц частната собственост не съществуваше)*, *вице вм. вицепрезидент (Вицето на Първанов не уважи журналистите)*. С някои от тези форми се търси и известна експресивност, произтичаща от контраста със стандартната фраза. Някои от посочените по-горе примери могат да се разглеждат като случаи на лексикална икономия, постигната чрез парцелация на думата. Т.е. от книжовната дума се „отсича“ една част. Например: *социализъм > соц*, *вицепрезидент > вице*, *специалист > спец*. Прави впечатление, че невинаги се запазва семантично значимата част. По-скоро тенденцията е да се отсече крайт и да се запази началото на думата. Експресивността на този похват е причина той да се използва и в младежкия сленг. Например: *Чат ли си? (чаткам – разбирам)*, *споко (спокойно)*, *гот (готин, готино)*, *магнет (магнетофон)*.

Въпреки че икономията на лексикален материал е характерна главно на разговорната реч, в последно време се забелязва навлизането ѝ в по-широки сфери – като публицистика, медийни изяви, кореспонденция, – което е следствие от действащата тенденция към демократизация на общуването.

Проявите на лексикална икономия в българския език и в някои форма на речева изява са сравнително разнообразни, но като цяло са сходни с проявите на закона във всички славянски езици.⁴

⁴ Различните прояви на вербална икономия са разгледани на общославянски фон в сборника Slowotworstwo. Nominacja (2003).

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* С. 2003.
- Крумова 1981:** Крумова, Л. Към въпроса за същността на лексико-морфемите в абривиатурното словообразуване на българския език. // *Български език*, 1981, кн. 3.
- Крумова, Чоролеева 1982:** Крумова, Л., Чоролеева М. *Съкращаването и съкращенията в българския език.* С. 1982.
- Москов 2000:** Москов, М. *Език и езикознание.* С. 2000.
- Мурдаров 1983:** Мурдаров, В. *Съвременни словообразователни процеси.* С. 1983.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език.* С. 1991.
- Словообразуване... 2003:** *Slowotworstwo. Nominacja. Komparacja wspolczesnych jezykow slowianskich.* Opole. 2003.

DEMINUTYWA W JĘZYKU PUBLICYSTYKI I W JĘZYKU MÓWIONYM (POLSKO-BUŁGARSKA ANALIZA PORÓWNAWCZA)

Natalia Reczek

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

W niniejszym artykule porównuję frekwencję polskich i bułgarskich deminutywów rzeczownikowych w języku publicystyki i w języku mówionym. Podstawę materiałową badania stanowią deminutywa wyekscerpowane z list frekwencyjnych sporządzonych w obu językach dla stylu publicystycznego oraz dla słownictwa polszczyzny i bułgarszczyzny mówionej. Dla języka polskiego są to następujące listy frekwencyjne: *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne* /skrót: SWJP/, t. III: *Publicystyka* /skrót: PL PUBL/ – A. Lewicki,

W. Masłowski, J. Sambor, J. Woronczak, Warszawa 1974–1976); H. Zgólkowa, *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa* /skrót: SWPM/, Poznań 1983. Dla języka bułgarskiego są to słowniki: C. Nikołowa, *Честотен речник на българската разговорна реч* /skrót: BG PUBL/, Sofia 1987;

E. Todorowa, R. Panczowska, *Честотен речник на българската публицистика (1944–1989)* /skrót: BGJM/, Sofia 2001. Porównanie frekwencji rzeczownikowych formacji deminutywnych w języku polskim i bułgarskim ograniczam do dwu stylów (języka mówionego i języka publicystyki) z przyczyn obiektywnych. W chwili obecnej poszerzenie tych badań jest niemożliwe ze względu na brak opracowań statystycznych słownictwa pozostałych stylów funkcjonalnych w języku bułgarskim.

Na podstawie liczby wystąpień dzieł deminutywa na grupy frekwencyjne: bardzo częste, częste, niezbyt częste, niezbyt rzadkie, rzadkie, bardzo rzadkie (w tym hasła synglowe). Podział słownictwa na klasy częstości stosuję za J. Sambor [Sambor 1975: 10]. Zgodnie z nim wyróżniam dwie klasy słownictwa:

1. Słownictwo częste (skrót: SC) – wyrazy o częstościach $f \geq 9$
2. Słownictwo rzadkie (skrót: SR) – wyrazy o częstościach $f < 9$

Dalej dokonuję w obrębie obu grup podziału na mniejsze częstości:

a) w obrębie SC: 1. wyrazy bardzo częste o $f \geq 50$, 2. wyrazy częste o $20 \leq f < 50$, 3. wyrazy niezbyt częste o $9 \leq f < 20$;

b) w obrębie SR: 1. wyrazy niezbyt rzadkie o $6 \leq f \leq 8$, 2. wyrazy rzadkie o $4 \leq f \leq 5$, 3. wyrazy bardzo rzadkie o $f \leq 3$.

W artykule wskazuję liczbę rzeczownikowych formacji deminutywnych dla badanych stylów w języku polskim i w języku bułgarskim. Porównuję frekwencję haseł deminutywnych w omawianych stylach w obu językach. Dokonuję również oceny udziału ilościowego i procentowego różnych typów słowotwórczych w hasłach deminutywnych języka publicystyki i mówionej odmiany języka polskiego i języka bułgarskiego. Ustalam liczbę deminutywów rzeczownikowych o tej samej strukturze semantycznej w omawianych stylach. Deminutywa te dzielę na formacje identyczne, formacje pokrewne etymologicznie (zawierające te same rdzenie, ale różniące się budową słowotwórczą) oraz formacje zdrobniałe różniące się formalnie, ale tożsame znaczeniowo.

Próby tekstów, w oparciu o które sporządzono słowniki frekwencyjne stylu publicystycznego języka polskiego i bułgarskiego, różnią się znacznie długością. Polska lista frekwencyjna powstała na podstawie próby tekstów o długości 100 000 wyrazów, natomiast słownik frekwencyjny bułgarskiej publicystyki opiera się na próbie długości 491 041 wyrazów. Nieporównywalna jest zatem liczba rzeczownikowych formacji deminutywnych, jakie rejestrują oba słowniki. Można natomiast porównać udziały procentowe deminutywów w hasłach słowników, a także wskazać, ile procent deminutywów należy do SC, a ile do SR. W PL PUBL wśród 12 081 haseł słownika znajduje się 49 haseł deminutywnych, co stanowi 0,4% haseł słownika. W BG PUBL wśród 20 032 haseł słownika wystąpiły 133 deminutywa, co stanowi 0,7% haseł słownika. Zatem udział procentowy rzeczownikowych formacji deminutywnych w BG PUBL jest wyższy o 0,3% niż w PL PUBL. 96,3% deminutywów odnotowanych w BG PUBL należy do SR, a 3,7% to zdrobnienia reprezentujące SC. Podobnie w PL PUBL większość deminutywów zaliczam do SR (95,9%). Jedynie 4,1% to słownictwo częste. Zależności te ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Udział ilościowy oraz procentowy hasel deminutywnych w słownikach tekstów publicystycznych języka polskiego i bułgarskiego z uwzględnieniem podziału słownictwa na klasy częstości.

Klasy częstości	Liczba hasel deminutywnych		% hasel deminutywnych	
	PL PUBL	BG PUBL	PL PUBL	BG PUBL
Style j. bułgarskiego				
$6 \leq f \leq 8$	1	4	2	3
$3 \leq f \leq 5$	2	14	4,1	10,5
$1 \leq f \leq 2$	44	110	89,8	82,8
SR	47	128	95,9	96,3
$f \geq 50$	-	1	-	0,7
$20 \leq f < 50$	1	1	2,05	0,7
$9 \leq f < 20$	1	3	2,05	2,3
SC	2	5	4,1	3,7
Łączna liczba	49	133	-	-
Udział procentowy deminutywów w hasłach słownika	-	-	0,4	0,7

Wśród deminutywów odnotowanych w BG PUBL wystąpiły formacje reprezentujące 12 typów słotwórczych. W materiale z PL PUBL poświadczonych jest 7 deminutywnych typów słotwórczych. W stylu publicystycznym w obu językach przeważają deminutywa na *-ka* (21 formacji – 42,9% w PL PUBL, 55 formacji – 41,3% w BG PUBL). W materiale zarówno polskim, jak i bułgarskim, występują formacje na *-e* (pol.) / *-e* (bułg.). W BG PUBL jest ich więcej (7,5%) niż w PL PUBL (4,1%). W zakresie pozostałych typów słotwórczych materiał polski i bułgarski nie pokrywa się. W PL PUBL poza formantami *-ka* i *-e* wystąpiły formacje na: *-ek* (13 formacji – 26,5%), *-ik/-yk* (7 formacji – 14,3%), *-ko* (4 formacje – 8,2%), *-eczko* (1 formacja – 2%), *-etko* (1 formacja – 2%). Inne formanty deminutywne poświadczone w BG PUBL to: *-ue* (35 formacji – 26,3%), *-uяa* (9 formacji – 6,8%), *-eя* (5 formacji – 3,7%), *-uчka* (5 formacji – 3,7%), *-ye* (3 formacje – 2,2%), *-eнye* (3

formacje – 2,2%), *-урка* (1 formacja – 0,7%), *-ички* (1 formacja – 0,7%), *-чица* (1 formacja – 0,7%), *-ле* (1 formacja – 0,7%).

Warto ustalić, ile w słownikach frekwencyjnych obu języków znajduje się deminutywów o tej samej strukturze semantycznej. Deminutywa wspólne w stylu publicystycznym obu języków ograniczają się do 14 formacji (28,6% haseł deminutywnych w PL PUBL, 10,5% haseł deminutywnych w BG PUBL). Po zestawieniu materiału udało się ustalić, że w stylu publicystycznym wystąpiło jedynie 5 formacji identycznych dla obu języków. Są to następujące deminutywa:

pol. uliczka 2	bułg. уличка 3
broszurka 1	брошурка 1
figurka 1	фигурка 2
maszynka 1	машинка 1
tabelka 1	табелка 2

Deminutywa te należą do SR i obejmują wyłącznie formacje na *-ka*.

Drugą grupę wśród słownictwa wspólnego dla obu języków stanowią deminutywa pokrewne etymologicznie, tj. zawierające te same rdzenie, ale różniące się budową słowotwórczą. Należą do nich formacje:

pol. drzewko 2	bułg. дръвче 12
kamyczek 1	камъче 1
kącik 1	кътче 8
książeczka 4	книжле 1

Formacje te w języku bułgarskim mają wyższą frekwencję. Deminutywum *дръвче* należy do SC. Odpowiadająca mu formacja w języku polskiej publicystyki reprezentuje SR. Także bułg. deminutywum *кътче* (f = 8) ma frekwencję wyższą niż pol. *kącik* (f = 1). Jedynie pol. *kamyczek* i bułg. *камъче* mają taką samą frekwencję (f = 1).

W trzeciej grupie słownictwa wspólnego znalazły się formacje zdrobniałe różniące się formalnie, ale tożsame znaczeniowo. Do nich należą:

pol. ogródeczek 3	bułg. градинка 2
domek 2	къщица 1/ къщичка 1/ къщурка 4
lasek 1	горичка 1
pokoik 1	стаичка 1
poletko 1	нивица 2

Formacje te zaliczam do SR.

Listy frekwencyjne słownictwa polszczyzny i bułgarszczyzny mówionej sporządzono w oparciu o próbę tekstów o długości 100 000

wyrazów. Słownik BGJM rejestruje 6600 jednostek, w tym 177 haseł to deminutywa rzeczownikowe. SWPM obejmuje 7356 wyrazów, w tym 130 deminutywów. W BGJM deminutywa stanowią 2,7% haseł słownika, a ich udział procentowy w SWPM jest mniejszy i wynosi 1,8% haseł słownika. Rzeczowniki zdrobniałe, które wystąpiły w odmianie mówionej zarówno języka polskiego, jak i bułgarskiego, należą przede wszystkim do SR (98,9% w BGJM, 99,2% w SWPM). Deminutywa zaliczone do SC są nieliczne (2 poświadczenia w BGJM, tj. 1,1% oraz 1 poświadczenie w SWPM, tj. 0,8% haseł deminutywnych). Dane dotyczące udziału ilościowego i procentowego haseł deminutywnych na listach frekwencyjnych polskiego i bułgarskiego języka mówionego wraz z podziałem słownictwa na klasy częstości zamieszczam w tabeli 2.

Tabela 2. Udział ilościowy oraz procentowy haseł deminutywnych w polskim i bułgarskim języku mówionym z uwzględnieniem podziału słownictwa na klasy częstości.

Klasy Częstości	Liczba haseł deminutywnych		% haseł deminutywnych	
	SWPM	BGJM	SWPM	BGJM
Style j. bułgarskiego				
$6 \leq f \leq 8$	4	4	3,1	2,3
$3 \leq f \leq 5$	15	32	11,5	18,1
$1 \leq f \leq 2$	110	139	84,6	78,5
SR	129	175	99,2	98,9
$f \geq 50$	-	-	-	-
$20 \leq f < 50$	-	-	-	-
$9 \leq f < 20$	1	2	0,8	1,1
SC	1	2	0,8	1,1
Łączna liczba	130	177	-	-
Udział procentowy deminutywów w hasłach słownika	-	-	1,8	2,7

Wśród rzeczownikowych formacji deminutywnych w SWPM wystąpiły zdrobnienia poświadczające 10 typów słowotwórczych. Deminutywa w BGJM reprezentują 12 typów słowotwórczych. Liczne

zarówno w SWPM, jak i w BGJM są deminutywa na *-ka* (54 formacje – 41,5% w SWPM, 46 formacji – 26% w BGJM).

W obu językach poświadczone są też formacje na pol. *-ę/* bułg. *-e* (5 formacji – 3,8% w SWPM, 9 formacji – 5,1% w BGJM). Oprócz tego w SWPM wystąpiły deminutywa z formantami: *-ek* (34 formacje – 26,2%), *-ik/-yk* (18 formacji – 13,8%), *-ko* (14 formacji – 10,8%), *-aszek* (1 formacja – 0,8%), *-eczko* (1 formacja – 0,8%), *-uszek* (1 formacja – 0,8%), *-uszko* (1 formacja – 0,8%), *-onko* (1 formacja – 0,8%). W BGJM, poza deminutywami na *-ka* i *-e*, poświadczone są formacje na: *-че* (63 formacje – 35,6%), *-енце* (22 formacje – 12,4%), *-ица* (10 formacji – 5,7%), *-ичка* (8 formacji – 4,5%), *-це* (7 formacji – 3,9%), *-ки* (4 formacje – 2,2%), *-ички* (3 formacje – 1,7%), *-еу* (2 formacje – 1,1%), *-чица* (2 formacje – 1,1%), *-ице* (1 formacja – 0,6%).

W słowniku haseł deminutywnych mówionej odmiany języka wystąpiło 26 (19,5% haseł deminutywnych w SWPM, 14,7% haseł deminutywnych w BGJM) różnego typu formacji wspólnych dla obu języków. Nie ma wśród nich ani jednego poświadczenia formacji identycznej dla języka polskiego i bułgarskiego.

W zgromadzonym materiale znalazło się 9 formacji etymologicznie pokrewnych:

pol. kwiatek 8	bułg. цветенце 1
dziewczę 7	девойче 2
główka 2	главичка 3
koszyczek 2	кошничка 3
łyżeczka 2	лъжичка 4
kawka 1	кафенце 5
stołeczek 1	столче 5
szafka 1	шкафче 1
tranzystorek 1	транзисторче 1

Deminutywa te w obu językach należą do SR.

Oprócz tego listy frekwencyjne SWPM i BGJM poświadczają 17 formacji deminutywnych różnych formalnie, ale tożsamychno znaczeniowo. Są to następujące zdrobnienia:

pol. dziewczynka 6	bułg. момиченце 7
mundurek 5	костюмче 1
torebeczka 3	чантичка 1
chłopczyk 2	момченце 5
kawałeczek 2	парченце 6
miasteczko 2	градче 1
pudełeczko 2	кутийка 4/ кутийче 2

stolik 2	масичка 1
sweterek 2	пуловерче 1
cukiereczek 1	бонбонче 1
domек 1	къщичка 1
guziczek 1	копченце 2
herbatka 1	чайче 1
karteczka 1	листче 2
pieniązek 1	парица 2
wiaderko 1	кофичка 1
woreczek 1	торбичка 3

Deminutywa te także należą do SR.

Z analizy zgromadzonego materiału wynika zatem, że udział procentowy haseł deminutywnych, należących do słownictwa częstego, jest w stylach publicystycznych obu języków bardzo niski. W PL PUBL deminutywa rzeczownikowe obejmują jedynie 0,4% haseł słownikowych. Udział procentowy rzeczownikowych formacji deminutywnych w BG PUBL jest niewiele większy – wynosi 0,7% haseł słownika. Udział procentowy haseł deminutywnych wśród haseł słownika mówionej odmiany języka jest zarówno w polszczyźnie, jak i w języku bułgarskim wyższy niż w słownikach tekstów publicystycznych. Dla SWPM wynosi on 1,8%, a dla BGJM 2,7%. Deminutywa zarejestrowane na listach frekwencyjnych stylu publicystycznego oraz deminutywa odnotowane w słownikach frekwencyjnych mówionej odmiany języka zarówno w polszczyźnie, jak i w języku bułgarskim należą przede wszystkim do słownictwa rzadkiego. Na wszystkich listach frekwencyjnych licznie poświadczone są deminutywa z formantem *-ka* (21 formacji – 42,9% w PL PUBL, 55 formacji – 41,3% w BG PUBL, 54 formacje – 41,5% w SWPM, 46 formacji – 26% w BGJM). Szeroko rozumiane deminutywa wspólne obu języków stanowią niewielką część zasobu deminutywów poświadczonych w odpowiednich słownikach frekwencyjnych języka polskiego i języka bułgarskiego.

LITERATURA:

Nagórko-Kufel 1978: Nagórko-Kufel, A. *Statystyczna struktura słownictwa motywowanego*, Poradnik Językowy, z. 3, 99–105.

Nagórko-Kufel 1978: Nagórko-Kufel, A. *Statystyczny test motywacji słowotwórczej*, Poradnik Językowy, z. 10, 448–457.

Sambor 1975: Sambor, J. *O słownictwie statystycznie rzadkim. Na materiale derywatów we współczesnej publicystyce polskiej*, Warszawa.

Sambor 2001: Sambor, J. *Język polski w świetle statystyki*, [w:] *Współczesny język polski*, Lublin, 503–526.

Zarębina 1982: Zarębina, M. *Badania statystyczne nad słownictwem polszczyzny mówionej*, *Poradnik Językowy*, z. 9, 587–599.

Zarębina 1985: Zarębina, M. *Próba statystycznej analizy słownictwa polszczyzny mówionej (synteza danych liczbowych)*, Wrocław.

Zgółkowa 1983: Zgółkowa, H. *Ilościowa charakterystyka polszczyzny mówionej*, *Studia Polonistyczne* 10, 163–175.

Zgółkowa 1987: Zgółkowa, H. *Ilościowa charakterystyka słownictwa współczesnej polszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Poznań.

WYKAZ EKSCERPOWANYCH ŹRÓDEŁ

Lewicki, Masłowski, Sambor, Woronczak 1974–1976: Lewicki A., Masłowski W., Sambor, Woronczak: Sambor J., Woronczak J. *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne: t. III: Publicystyka*, Warszawa.

Zgółkowa 1983: Zgółkowa H. *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*, Poznań.

Николова 1987: Николова Ц. *Честотен речник на българската разговорна реч*, София.

Тодорова Панчовска 2001: Тодорова Е., Панчовска Р. *Честотен речник на българската публицистика (1944–1989)*, София.

ЗА НЯКОИ СТРАНИ ОТ СЕМАНТИКАТА И УПОТРЕБИТЕ НА ДИМИНУТИВИТЕ В БЪЛГАРСКИ И НОВОГРЪЦКИ ЕЗИК

Христина Марку
Тракийски университет „Демокрит“ – Комотини

Макар и не от най-често дискутираните теми, семантиката и функционирането на диминутивите в отделните езици представляват безспорен интерес както за съпоставителното езикознание, така и за теорията и практиката на превода и чуждоезиковото обучение.

Диминутивите функционират в определени типове дискурс, което оправдава изследването им обикновено на равнището на речта. Като се има предвид, че „дискурсът е вербална, интелектуална и социално-културна дейност на комуникантите“ (Гугуланова 2003: 11), ясно е, че трябва да се вземат под внимание параметри като комуникативна ситуация и комуникативни цели, социо-прагматични фактори, търсене на илокуцията на изказването: кой, как, къде и защо си служи с определените езикови единици.

Неравномерното разпространение и специфичните употреби на диминутивите в различните езици са свързани с ред отделни характеристики: с разликите в семантичната им структура, със степените на тяхното лексикализиране и използването им като средство за вторична номинация и т. н. Едновременно с това, диминутивността „достатъчно леко и естествено се транспонира на етноезиково и етнокултурно равнище“ (Цивян 2005: 218). В подкрепа на последното могат да бъдат цитирани изследвания върху диминутивите в гръцки език и свързването на тяхната употреба с определен стереотип и културна предразположеност.¹

Да уточним, че имаме предвид синтетичните диминутиви в българския и гръцкия език, по-конкретно суфиксалните деривати, тъй като и в двата езика суфиксацията е основният механизъм за образуване на

---

¹Вж. Макри-Цилипаку 2003: M. Makri-Tsilipakou. Greek Diminutive Use Problematicized: Gender, Culture and Common Sense. // *Discourse & Society*, Vol. 14, No. 6, p. 699–726.

диминутиви. Ограничаваме вниманието си върху съществителните, при които диминутивността е най-широко застъпена и най-добре описана.

И двата езика разполагат с изключително формално многообразие от суфикси за образуване на умалителни имена. Специализацията на суфиксите позволява създаване на диминутивни образувания, в които доминира един или друг семантичен отънък – физическа умалителност, гальовност, пренебрежение, засилена умалителност, ирония (вж. Андрейчин 1978: 99–102).

Най-продуктивните наставки в българския език са: **-че** (братче, камъче, хлебче), **-иче** (лисиче, сестриче, лястовиче), **-ец** (хлебец, братец), **-ле** (носле, петле), **-е** (коте, пате, сърне), **-ица** (главица, душица, корица, речица), **-ичка** (главичка, душичка, коричка, рекичка), **-чица** (солчица, връвчица), **-ченце** (момиченце, меченце), **-це** (масълце, писъмце), **-енце** (пиленце, теленце), **-ице** (слънчице, млечице).² Разбира се, посочените примери само илюстрират, без да изчерпват в никакъв случай възможностите за създаване на суфиксални диминутивни форми в българския език.

В гръцки език, както и в българския, различните стойности на суфиксите позволяват семантичната диференциация на отделните деривати (Мирамбел 1988: 315). Отбелязани са следните основни значения на диминутивните наставки: собствено умалително, ласкателно, пренебрежително, партитивно, неопределено, етикетно, патронимично (Триандафилидис 1993: 123–124).

Най-продуктивният суфикс в гръцки език „визитната картичка на своята словообразователна група“ (Цивян 2005: 228), без особени ограничения от семантичен или друг характер, е суфиксът **-άκι** – *δρομάκι* (пътче), *ποταμάκι* (рекичка), *νεράκι* (водица, водичка), *κορίτσάκι* (момиченце).

Към по-фреквентните суфикси принадлежат още: **-ακος** *δρομάκος*, *υπαλληλάκος* (служителче, чиновниче) – образуванията съществителни от мъжки род обикновено са с негативни конотации), **-ισκος** (най-често се употребява със съществителни за професии, с които образува негативно оцветени диминутиви – *δικηγόρισκος* (адвокатче), *υπαλληλίσκος* (служителче), **-ίτσα** (*καρεκλίτσα* (столче), *ομπρελίτσα* (чадърче), *κορίτσι* (момиче), **-όπουλ-** (с патронимично значение – *βασιλόπουλο* (царски син, принц), *λυκόπουλο* (вълче), *αετόπουλο* (орле), **-ούδα-**, **-ούδι-** *αγγελούδι* (ангелче), *κοπελούδα* (девойче), **-ουδάκι-** *λαγουδάκι* (зайче), *σταυρουδάκι* (кръстче), *χωριουδάκι* (селце), **-ούλα-**, **-ούλι-** (*σακούλι*, *σακούλα* – торбичка).

²Примерите са по Андрейчин, Л. 1978 (1946). *Основна българска граматика*. София, „Наука и изкуство“, 1978, 99–102.

От по-редките наставки са: **-αράκι-** (*μηλαράκι* - ябълчица), **-αράκος-** (*φιλαράκος* - приятелче), **-έλι-** (*μωρουδέλι* (бебче), *παιδαρέλι* (детенце), **-άκας-**, **-όκας-** *μπαμπάκας* (татенце), *γιόκας* (синче), **-τζίκος:** *λαουτζίκος* (народец).³

Съществува група от диминутивни суфиги с древногръцки произход, някои от които продължават да бъдат продуктивни: например наставка **-άριο** – *ανθρωπάριο* (човече, джудже).

През хилядолетното си развитие гръцкият език е лексикализи-рал огромно количество умалителни съществителни, повечето от които са загубили неумалителното си съответствие. Много от тях са престанали да се осъзнават като диминутиви от съвременните носители на езика: *φυλλάδιο* (брошура), *θυρίδα* (геше), *εικονίδιο* (изображение), *σωματίδιο* (частица), *ουρανίσκος* (небце), *χωράφι* (нива), *ζυράφι* (бръснач), *ζώφιο* (животинка, гадинка), *βιβλιάριο* (книжка – спестовна напр.), *ωάριο* (яйцеклетка) *σακίδιο* (сак), *σφαιρίδιο* (топче).

Могат да бъдат изведени някои общи характерни черти на диминутивите в двата езика:

1. Кумулацията на диминутивни суфиги – „нанизването“ на няколко умалителни суфига (два или три) е характерно както за българския, така и за гръцкият език: *αγγελουδάκι*, *μαμακούλα*, *πετραδάκι* (Триандафилидис 1993: 125), *главичка*, *душичка*, *градинчица*, *момиченце* (Андрейчин 1976: 101). По този начин се наслагват и семантичните нюанси, носени от отделните наставки.

2. Семантично-функционална „специализация“ на диминутивните суфиги. Още Л. Андрейчин отбелязва, че характерно за български език е наличието на наставки, в които основен отенък е гальовността, а не умалителността (Андрейчин 1978: 99) – т.е., емоционалният елемент е доминиращ над собствено умалителния – *братец*, *сестрица*. Както и в българския, така и в гръцкият език, някои от умалителните наставки са предимно или единствено с негативни конотации (напр. суфиги **-ак-** със съществителни от мъжки род: *υπαλληλάκος* – чиновниче, *δασκαλάκος* – даскалче. (Да отбележим, че още в древногръцки език с тази наставка са били образувани пренебрежително-умалителни съществителни).

3. Съществуване на дублетни диминутивни форми: *братче*, *братец*, *лучец*, *лукче*, в гръцки език: *ανθρωπάκι*, *ανθρωπάκος*, *αγγελούδι*, *αγγελάκι*.

4. Функционални аналогии на диминутивите в двата езика

³Примерите са заети от Триандафилидис 1993 (1941): Μ. Τριανταφυλλίδης. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσ/νικη, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 123–125.

Изучаването на функционалния аспект на езика, неговата употреба включва задължително цял комплекс екстралингвистични фактори на речевия акт (съдържание на целите, задачите, формите на изказването, сферите на общуване, взаимоотношения на комуникантите, жанр на съобщението и т.н.). Известни са изследвания върху социо-прагматичните аспекти на функционирането на диминутивите, обусловеността на употребата от пола, етнокултурата и т.н. (вж. Макри-Цилипаку 2003, Сифиану 1992).

Наличието на оценъчен елемент (позитивен или негативен) в семантиката на умалителните имена предопределя основно експресивно-емоционалните им употреби. Диминутивите функционират като езикови средства за изразяване на близост, интимност, солидарност със събеседника, като сигнализатори на неформално общуване, много често в качеството на маркери за вежливо или фамилиарно отношение. Най-общо би могло да се каже, че те сигнализират неформални отношения в затворена социална група. Контекстовите значения на умалителните съществителни се определят в голяма степен от самата ситуация на общуване, но едновременно служат и за нейното моделиране и уточняване, за представянето ѝ като по-близка и контролируема. Несобствените употреби на диминутивите са определяни от някои автори като „псевдодиминутивни“, към тях се включват всички оценъчни, емоционално-стилистични функции (вж. Ефимова 2006).

Ред гръцки автори са отбелязвали различни аспекти от семантиката на диминутивите в новогръцки език. Според П. Макридж (Макридж 1999: 245), употребата на умалителните съществителни е твърде обичайна, особено в разговорната реч, и то не само за деклариране на умален обект, но и като израз на фамилиарност, грижовност, а също и на неодобрение, пренебрежение и ирония. М. Триандафилидис също отбелязва, че умалителните съществителни имат и други употреби освен собствено умалителните (Триандафилидис 1993: 125) още и за изразяване на приблизително време: *θα ξεκινήσουμε το βραδάκι (ще тръгнем привечер)*⁴, за да направим молбата си по-вежлива или за изразяване на фамилиарно-пренебрежително отношение.

---

⁴Изглежда, че гръцкият език превъзхожда българския по възможности за образуване на умалителни, няма семантични бариери за образуването на диминутиви като *απογευματάκι (следобедче)*, *βραδάκι (вечерка)*, *μεσημεράκι (обедче)*, *τηλεφωνάκι (обажданията по телефона)*. Интересно е да се отбележи, че Т. Цивян вижда паралел между свързването на диминутивните суфикси към името и постпозитивната неопределеност.

Споменатите черти от семантично-функционалния капацитет на умалителните в гръцки и български език не представляват своеобразие, а по-скоро обща типологична проява, езикова универсалия. Всички типове диминутивни значения биха могли да се обобщят и да се сведат до три основни класа: а) собствено-диминутивни значения, б) оценъчни диминутивни значения и в) етикетни значения, като отбелязаният ред на представените значения съответства на тяхната еволюция. Буквалното значение на диминутивите поражда метафоричност и се насочва към експресивност (Цивян 2005: 221–223).

По-високият относителен дял на диминутивите в гръцки език е отбелязван, рязкото повишаване на честотата на умалителните в речта, продължаващо векове наред, позволява да се говори за „диминутивен бум“.⁵ Предварителните ни очаквания се определят от познанията и от чувството ни за нормите на употреба на умалителните в българския и в гръцкия език в аналогични комуникативни ситуации. По-високата честота на употреба на диминутиви в гръцкия език се констатира дори при най-бегъл контакт. Гърците са „пристрастени“ към умалителните, факт, който може да се приеме дори за белег на културна принадлежност. В литературата се говори за тенденция към „олекотяване на речта“ маркиране на „женската реч“ (Макри-Цилипаку 2003). Разглеждан е и гендерният аспект на проблема за честотата на употребата.⁶

Засилената употреба на умалително-ласкателните съществителни би могла да се тълкува по различни начини: като желание да се избегне обвързаност и отговорност за това, което се говори, да се внесе небрежен, мило-игрив, незадължаващ елемент, да се придаде непринуденост, естественост, да се редуцира евентуално безпокойство, някакво опасение, като се представи обектът като лишен от особена значимост и стойност:

„Ένα φορεμάτάκι και μια φουστίτσα ήθελα να πάρω κι εγώ....“ (Една рокличка и една поличка исках да си взема...)

⁵Определението принадлежи на Ф. А. Елоева (Елоева Ф. А. 1998. *Понтийский диалект (на материале бесписьменных греческих говоров Грузии и Краснодарского края)*. Докт. Дисс.СПб., 1998), цитирана от Т. Цивян (Цивян 2005: 222).

⁶Интересни в този ред на мисли са изследванията, цитирани от Л. Фьодорова върху разпределението на диминутивните употреби между мъже и жени. Оказва се, че разликата е незначителна, по-малка от 10%. Жените превъзхождат мъжете по брой на използваните диминутиви, при това 2 пъти по-често употребяват умалителни с положителна окраска, мъжете предпочитат негативно оцветени диминутиви 1,5 пъти по-често. Предложението на Фьодорова е да приемем, че на мъжете е присъща „антисантименталност“, докато на жените – ласкавост, жалостивост, игривост и приветливост (Фьодорова 2005: 188).

„Ένα καθαρίσματάκι προσώπου, μια αναεσοούλα...“ (Едно „почистванийце“ на лице, едно „подновяванийце“)

„Δώστε το χεράκι σας τώρα, πρέπει να σας κάνω μια ενεσοούλα...“ (Дайте си ръчичката сега, трябва да Ви направя една инжекционийка)⁷

Засилената честота на поява на умалителни форми в гръцки език се свързва с отслабване на конотацията умявяване и преминаването ѝ в неутрална денотация (Грицкат 1995: 14, цит. по Легурска, Бечева 2005: 579).⁸ В резултат на това семантичните, стилистичните и прагматичните функции на диминутивите, както и сферите на техните употреби в разглежданите езици далеч не винаги съвпадат. Известни са наблюденията на Ив. Васева, че в руски език честотата на употреба на умалителните същевителни в сравнение с български е два пъти по-висока, което е свързано с по-широкото използване на емоционална лексика и експресивни средства (Васева 1982: 218). Подобна е ситуацията в новогръцкия език. Съществува допускане, макар и трудно да бъде определено, че не е изключено да се отнася за балканизъм (Легурска, Бечева, цит. съч.). Това сигурно е тема на по-обширно изследване, с привличане на обилен материал, за да могат да бъдат изведени достатъчно достоверни констатации.

По отношение на българския език трябва да признаем, че в известна степен най-новите езикови „проби“ опровергават очакванията ни и защо не, езиковия ни усет. Ако разделим езиците на „диминутивни“ и „недиминутивни“, то без съмнение и българският ще попадне в първата група.

Изненадващо и малко неочаквано беше откритието, че делничният език на съвременния българин е не по-малко изпълнен с умалителни от всякакъв род, понякога в разрез с известните ни норми на книжовния български език (това са тънките и трудно уловими граници между приеманото и отхвърляното в езика, между поносимото и невъзможното).

На първо място гастрономичният речник на българи и гърци е учудващо еднакъв:

Φάγαμε μια σαλατούλα, με ντοματούλες, λίγη ριγανίτσα, φρέσκο ψωμάκι, κρεμμυδάκι, μνδάκια μέσα στο ζουμάκι τους, σαρδελίτσες... (Ядохме

---

⁷ Примерите са от гръцки телевизионен сериал.

⁸ Т. Цивян не е съгласна засилената употреба на умалителни в гръцки език да се приписва на избледняването на тяхното значение: „Би било неправилно да се вижда в този плеоназъм на диминутиви изключително тяхната семантична девалвация (Цивян 2005: 222).

салатка с домати, малко риганче, прясно хлебче, кромидче, мидички в собственото им сосче, сарделки...)⁹

Тенденцията към засилена употреба на диминутиви е уловена и се коментира от потребители в мрежата:

„Писателят Илия Троянов, който работи с няколко езика, ми сподели, че в нито един от тях не среща толкова умалителни в ежедневната реч, колкото в българския. Той идва тук веднъж годишно и въпреки това му прави впечатление, че делникът на българите е изпъстрен с умалителни. И като се замислих, май е вярно. Като започнем с „да пийнем по кафенце с нещо сладичко“, гастрономическият речник на българите изобилства от умалителни: „биричка“, „картофки със сиренце“, малка минерална водичка, да хапнем „рибка“, „салатка и ракийка“.¹⁰

По еднакъв начин възприемаме ежедневието си:

Είμαι εκείνοι οι άνθρωποι που το πρωί σηκώνονται από το κρεβάτάκι τους, πίνουν καφεδάκι, φοράνε ένα μπλουζάκι και πάνε μια βολτούλα. Τους αρέσει να οδηγούν με το αυτοκινήτάκι ή τη μηχανούλα σε δρομάκια ή να πηγαίνουν με τα ποδαράκια τους και να σταματούν για λίγη δροσούλα κάτω από κανένα δεντράκι (Това са онези хора, дете сутрин стават от креватчето си, пият кафенце, обличат блузка и излизат на разходчица. На тях им харесва да карат количката или моторчето си по уличките или да ходят пеш (букв. с крачетата си) и да спират за малко прохладчица под някое дръвце).

Седим „на слънчице“, пушим по „цигарка“, а на някой му се ражда „бебче“. Преди празник се отбиваме за „цветенце“, а в църквата палим „свещичка“. Гледаме някое симпатично „филмче“, а за морето резервираме „малко хотелче“. Паркираме по „малките улички“, а като се затопли, на балкона изнасяме „пластмасови столчета“. Като ни стегне шапката, ние, жените, си купуваме „парцалки“ или някоя „поличка“. Даваме на приятел „книжка“. В магазина ни дават „торбичка“, а на детето казваме „дай ръчичка“.¹¹

Ако диминутивът се приеме като своего рода „комуникативна парола“, създаваща по-доверителна, по-близка атмосфера, то „навярно си струва да се въведе това определение в по-общ контекст“: „В семиотичното пространство диминутивите попадат под егидата на пространствената опозиция *близък/далечен*. На равнището на езика това означава разделяне (=класификация) на пространството от гледна точка на говорещия... Именно той (=субектът в ролята на

⁹ Примерите и на български, и на гръцки език, са ексцерпирани от Интернет.

¹⁰ От блог „Бележки на Яна Боянова“

(http://belejkinayana.blogspot.com/2007_08_01_archive.html)

¹¹ От същия източник.

говорещ) дихотомно разделя пространството (реалното и метафоричното) на *близко* ... и *далечно*; в друга кодова система и в определени ситуации/контексти това е деление на *свое* и *чуждо*“ (Цивян 2005: 222).

„В балканските езици, отразяващи и формиращи балканския модел на света..., категорията пространство, движение в пространството, ориентация в пространството, членение на пространството, т.е. определянето на мястото, своето и чуждото, играе главна роля...“ (Цивян 1999, по Цивян 2005: 223). Присвояването на пространството от субекта е основната функция на балканския дейксис, „независимо дали става дума за реалното пространство, или за пространството на текста и дискурса“ (Цивян 1990: 141). При това субектът на съобщението формира свое собствено пространство, очертава неговите граници и по този начин дава своя принос в създаването на балканското пространство (Цивян 1990: 141). За изразяването на тези отношения езикът разполага с огромни ресурси, представляващи в крайна сметка различни видове дейктични средства, в които се включва и словообразуването. Авторката предполага, че определена функция за делението на пространството на *свое* и *чуждо*, на формиране и определяне на границите на локуса играят и диминутивите. Т. Цивян вижда „балканската диминутивност“ максимално дистанцирана от експресивността, принадлежаща най-вече на граматичната система на езика. Диминутивите събират пространството около човека и способстват за създаването на „близък, свой, защитаващ локус, в който се въллича не само самото пространство, но и неговите обитатели, обекти и атрибути“ (Цивян 2005: 223). Подобна идея откриваме и у Л. Фьодорова „Умаляването – това е едновременно и приближаване по скалата *свой* - *чужд*. Приближаването обикновено се съчетава с положителни конотации или емоции“ (Фьодорова 2005: 187).

Активизирането на диминутивните употреби в езика на съвременния балканец като белег за културна принадлежност би могло да се види в светлината на субективното присвояване на пространството. След като „подчертаното приближаване може да доведе до интимизация на пространството – и реалното, и метафоричното (Цивян 2005: 223), засиленото използване на диминутиви би могло да се тълкува като следствие от желанието му да създаде свое уютно, близко, познато, контролируемо, подвластно пространство/ежедневие, да скрие своята обърканост и неувереност в условията на открилия се пред него *чужд*, широк глобален свят.

ЛИΤΕΡΑΤУРА:

- Андрейчин 1978 (1946):** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София, Наука и изкуство, 1978.
- Васева 1982:** Васева, И. *Теория и практика перевода*. София, Наука и изкуство, 1982.
- Гугуланова 2003:** Гугуланова, Ив. Дискурсът – нови лингвистични и нелингвистични аспекти. // *Българска реч*, 2003, № 2, 11–15.
- Ефимова 2006:** Ефимова, О. С. Ложные диминутивы в немецком языке. // *Вестник ПСТГУ III. Филология*, вып. 1, 48–53. <<http://pravoslavnoe.ru/izdatelstva/249/>>.
- Легурска, Бечева 2005:** Легурска, П., Н. Бечева. Проблеми на семантиката на диминутивите в руския, сръбския и българския език и представянето ѝ в двуезичен речник. // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (в чест на П. Ивич, Београд). Јужнословенски филолог*, LVI/ 1-2, Београд, 2000, 577-588. <<http://www.rastko.org.yu/rastko-bg/jezik/plegurska-deminutivite.php>>.
- Макридж 1999 (1990):** Mackridge, P. *Η Νεοελληνική γλώσσα. Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής*. Αθήνα, Πατάκη 1999, μετ. Κ. Ν. Πετρόπουλος.
- Макри-Цилипаку 2003:** Makri-Tsilipakou, M. Greek Diminutive Use Problematized: Gender, Culture and Common Sense. // *Discourse & Society*, Vol. 14, No. 6, 699–726.
- Сифиану 1992:** Sifianou, M. The use of diminutives in expressing politeness: Modern Greek versus English. // *Journal of Pragmatics*, 17, 155–173.
- Триандафилидис 1993 (1941):** Τριανταφυλλίδης, Μ. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσ/νικη, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1993.
- Фьодорова 2005:** Федорова, Л. Эмоции в грамматике. // *Эмоции в языке и речи: Сборник научных статей / Под ред. И. А. Шаронова*. М.: РГГУ 2005, 178–200. <<http://www.il.rsuh.ru/lib/emotions/13.pdf>>.
- Цивьян 1990:** Цивьян, Т. *Лингвистические основы балканской модели мира*. М., Наука, 1990.
- Цивьян 2005:** Цивьян, Т. Категория диминутивности в структуре новогреческого этноязыкового пространства. // *Модель мира и ее лингвистические основы*. М. Ком Книга, 2005.

АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI В.

Мария Зозикова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Конец XX – начало XXI в. – период активной перестройки лексических систем русского и болгарского языков (далее РЯ и БЯ), основная роль в которой принадлежит словообразованию.

Характерная черта современного словообразования – его бурное развитие, проявляющееся как „номинативный взрыв“ (Говердовская 1992: 46; Костомаров 1999). По мнению авторов Толкового словаря русского языка конца XX в., «словообразование имеет сейчас лавинообразный характер, новые производные слова образуются и входят в речевое употребление не постепенно и ступенчато, как это бывает в периоды „спокойного“ языкового развития, а стремительно и одновременно, когда в соответствии с потребностями языкового коллектива в обиход входит целое словообразовательное гнездо» (ТС–XX 1998: 8). О „неологической лавине“ в болгарском языке говорит и Л. Йорданова (Йорданова 1993: 129).

Словообразовательный потенциал многих слов очень высок, появляются новые корни, вокруг которых формируются **словообразовательные гнезда**. Источником новых корней могут быть неологизмы (вновь образованные и актуализированные старые слова), заимствования – внешние и внутренние, особенно жаргонизмы, имена собственные, аббревиатуры. Словообразовательная активность слов зависит от их социальной значимости в данный момент. Так, большую частотность приобрели в разные периоды в РЯ слова *путч*, *ваучер*, *перестройка*; в БЯ *танк*, *комбайн*, *приватизация*, *цар*, становясь базовой основой для целых серий новообразований, жизнь которых зависела от актуальности называемого явления. Активизация старых слов тоже порождает новые словообразовательные парадигмы: например, в слове *рынок* актуализировалось экономическое значение,

вследствие чего появились *рыночник* (‘сторонник рыночной экономики’), *антирыночник*, *безрыночный*, *рынкофобия* (Китайгородская 2000: 195; Костомаров 1999: 257–258). Связь словообразования с общественными процессами сегодня приобрела ясные очертания.

Наряду с традиционными способами словообразования идет активизация некоторых старых моделей и появляются новые словообразовательные тенденции. Поэтому современные словообразовательные процессы можно разделить на **традиционные** и **неузуальные**.

I. Традиционные модели

Предпочитаемый способ производства в обоих языках – **морфологический**.

1. Самые многочисленные – вновь образованные слова, созданные путем **суффиксации**.

а) Огромная часть суффиксальных словообразований – именные. Среди них первое место занимают названия лиц. Современное словообразование имеет антропоцентрический характер, что свидетельствует об усилении личностного начала в языке. „Герой современного словообразования – человек“ (Земская 2000: 103).

Чаще всего названия лиц в РЯ образуются со следующими суффиксами:

– **-ец/-овец, -ист**: *горбачевец, лужковец, жириновец, ОМОНовец, ельцинист, плюралист, авангардист, стилист* (обычно называют людей по их социально-политической или идейно-научной принадлежности, по сфере деятельности);

– с помощью суффиксов **-чик/-щик** образуются слова – названия по профессии (*оборонщик, компьютерщик*), некоторые из которых имеют отрицательную или ироническую окраску (*аппаратчик, номенклатурищик*);

– **-ик (-ник)**: *бюджетник, теневик* (лидер криминального мира), *боевик, рыночник, налоговый* (работник налоговой полиции), *силовик, шопник, (бес)платник, льготник, дубляжник* (актер, осуществляющий дубляж зарубежных фильмов).

Что касается БЯ, многие авторы указывают на возросшее употребление суффиксальных образований с пренебрежительной или резко выраженной отрицательной экспрессивностью как результат тенденции к разговорности (Тодорова 1999; Караянева 1999; Ридел 1995; Стоянов 1999). Особенно активен суффикс **-джия/-чия**: *купонджия, таксиджия, каналджия, компьютерджия, брейкаджия, чейнчаджия, гратисчия*; суффикс **-ец** (преимущественно в форме мн. ч): *баровец,*

лиловци, лукановци, премяновци, виденовци; суффикс **-ач**: *изнудвач, трепач, прекупвач*; уменьшительный суффикс **-че** с яркой отрицательной окраской: *тодорживковче, лиловче, борче*; **-ик, -чик**: *браншовик, ценовик, надзорник, перестройчик, аппаратчик* и др. Негативный оттенок новообразованиям придает также **-ист**: *живковист, кагебист*.

– использование **личных имен** в качестве производящей основы – другая характерная черта современного русского и болгарского словообразования. К ним относятся указанные выше существительные РЯ и БЯ с суффиксами **-ец/-овец, -ист**: *горбачевец, ельцинист, костовист*. Продуктивны в РЯ также личные имена, употребленные как нарицательные во мн. ч., часто с пейоративным оттенком: *горбачевы, яковлевы, жириновцы, ельцины, шариковы* (нарицательное от Шарикова – героя Булгакова), *буратины* (новые богачи). Создаются и наименования предметов от имен современных деятелей: *андроповка* – ‘дешевая водка во время правления Андропова’ (сейчас появилась *путинка*); *мавродики* – ‘ценные бумаги АО МММ’ (по фамилии президента этого общества С. Мавроди) (Земская 2000: 99-102). В БЯ: *десиславки, янчулевки, орсовка*;

– широко представлена феминативная деривация: в РЯ чаще всего с суффиксами **-к(а), -ш(а), -ин(я), -есс(а)** (разг.): *стриптизка, модельерша, валютчица*. При этом получается коррелятивная пара м./ж.р., ср.: *шеф – шефиня; фэн – фэнша*. Многие слова вошли в словари: *боксерша (спорт.), бизнесменка и бизнесмениша (разг.)*, даже *вампириша* (ТС-XXI 2006), и активно употребляются в СМИ: *Вошла как египетская фараонесса* („Литературная газета“, 12.08.1998); *У Лемешова возник первый в то время фан-клуб, члены которого собирались у сырного отдела магазина* (г. „Комсомольская правда“, 12.07.2002); *В том же фильме некая психологиня с горящими глазами убеждала нас в том, что Александр был одержим страхом* („Литературная газета“, 04.11.1996); *Вели с риэлторами переговоры о покупке квартиры. Позвонила – и бойкая агентша пояснила, что хаты в этом доме идут нарасхват – эта „двушка“, к примеру, ушла буквально за несколько минут* (г. „Комсомольская правда“, 4.11.2000). В БЯ подобные существительные образуются намного активнее, чем в РЯ. Продуктивный суффикс – **-к(а)**: *брокерка, министърка, бизнесменка, депутатка, фенка, членка, шефка* (ср. также с другими суффиксами: *кметица, шефкиня, мутреса*). Почти все эти образования – разговорные: *полицайка, президентка, фараонка, новинарка, ромка, миска*;

Маккартни залюби инвалидка (сп. „За жената“, № 8, 2000); Фенка на ЦСКА е живата история на парламента (в. „Стандарт“, 01.11.2002).

б) В РЯ очень активны также суффиксы, обозначающие **абстрактные понятия**: с **-ациј(а)/ изациј(а)** образуются существительные, называющие процессы (иногда с ироничным оттенком): *приватизация (и прихватизация), либерализация, ваучеризация, гуманитаризация, демократизация, дебилизация, долларизация*; существительные с суффиксом **-изм** обозначают общественно-политические понятия и научные направления: *вещизм, биржевизм, глобализм*; **-щин(а)** прибавляется к именам политических деятелей, компрометированных в глазах общества: *сталинщина, брежневщина* (содержат отрицательную характеристику).

В БЯ при образовании слов, обозначающих **абстрактные понятия**, можно назвать немногочисленные суффиксы: **-ност**: *легитимность, държавност*; **-ство**: *лидерство, спонсорство, фермерство*; **-изъм**: *лобизъм, вождизъм, живковизъм*.

Не случайно, что все перечисленные способы словообразования относятся к существительным: именно они проявляют сейчас самую большую активность в обоих языках. Следующие два случая характерны для РЯ и относятся к другим частям речи:

– глаголы с суффиксом **-ова-** от основ иностранных слов: *шиковать, комплексовать, конфликтовать, жировать, психовать, кайфовать*. Они имеют подчеркнуто разговорный характер.

– активизировались некоторые наречные модели: *настоящие автогонки по-дамски; кофе по-простому* (ж. „Men’s Health“, май 2002 г); *И чтоб все было по-честному, пригласили мужскую половину* (г. „Московский комсомолец“, 3.11.2000).

2. Префиксация. В РЯ при образовании новых слов активно участвует группа префиксов со значением ‘уничтожение результатов чего-либо, противодействие, отрицание’ или ‘степень, новизна’: **де-, раз-, контр-, анти-, про-, недо-, полу-, без-, меж-, нео-, супер-, ультра-, сверх-**: *антиглобалист, деидеологизация, небольшевик, сверхнадежный, суперреформатор, недопарламент, полуприватизация*. Частотность приобретают приставки, **непродуктивные** в предыдущий период, напр., **пост-** и **после-**: *посттоталитарный, постсоветский, постперестроечный, послеавгустовский*.

В БЯ, как и в РЯ, преобладают префиксы иноязычного (латинского и греческого) происхождения, например, **анти-**: *антибългарин*; **екс-** и **супер-**: *ексминистър, експрезидент, супербогаташ*; **контра-, де-, ре-**: *деполитизация, рекомунизация*; **про-**: *просръбски*; **суб-, улт-**

ра-: *субстандарт, ултраляв*. С другой стороны, очень часто предпочитают ненормативные приставки: *заформя* в.м. *оформя*, *снасям* в.м. *донасям*.

3. **Суффиксально-префиксальный способ** словообразования не продуктивен на этом этапе в обоих языках. Встречаются единичные случаи: РЯ – *разгосударствление, забугорный, постпутчевый*; БЯ – *обгрижвам*.

II. Несмотря на высокую активность традиционных моделей словообразования (например, суффиксальных дериватов), очень часто предпочитают **низкопродуктивные и нелитературные словообразовательные модели**. Активизируются несвойственные русскому словообразованию способы, как определенные типы **аббревиации и словосложение**. В БЯ тоже идет активизация некоторых старых и создание новых словообразовательных способов (Аврамова 1999: 175–178; Стоянов 1999: 147). Указывается на композицию как на один из современных способов словообразования и на тенденцию к аббревиации (Демина 1995).

1. **Аббревиация**. Аббревиатуры-неологизмы отличаются бóльшим структурным разнообразием в РЯ. Увеличилось число буквенных аббревиатур: *ГКЧП, МП* (малое предприятие), *СП* (совместное предприятие), *СКВ*. В русских СМИ утвердилась практика – называть известных личностей по их инициалам: *ЧВС* (Черномырдин Виктор Степанович), *БАБ* (Б. А. Березовский), *ВВП* (В. В. Путин). Сокращения участвуют активно в процессе словообразования в качестве базовой основы: *ГКЧПист, омоновский, СНГовец*. Некоторые аббревиатуры адаптируются как рядовые существительные, которые имеют парадигму, порождают словообразовательные гнезда. Например, *бомж*, возникшее как официальная аббревиатура БОМЖ (Без Определенного Места Жительства), функционирует в разговорном языке как существительное м. р. с производными *бомжиха, бомжоник, бомжевать, бомжатник*. *Пиар* – аббревиатура от англ. PR – public relations; от нее образовались на русской почве *пиарщик, пиариться, пиаровский, черный пиар*. Слово *Интернет*, в начале несклоняемое, постепенно приобрело парадигму: *И на Web – сайте в Интернете уже лежит энциклопедия „Брокгаузъ On-line“* (ж. „Спутник“, № 6, 1998). Появились и производные: *интернетовский, интернетчик, интернет-кафе*.

Активизируются и другие словообразовательные типы с разнообразными стилистическими оттенками: *Афган* (прост.), *бронезилет* (воен.), *иномарка, ГУЛАГ* (ист.), *деза* (прост.), *зек и зэк* (разг.), *компра*

(спец.) – компромат, *общак* – общая касса, *маг* (разг.) – магнитофон, *рэ* (прост.) – рубль, *тамиздат* (разг.), *сексот* (ист., разг.), *спецназ* (разг.), *телега* (прост.) – от *телеграмма* ‘донос, письменная жалоба (в инстанции)’, *хэбэ и хабэ* (разг.) – ‘хлопчатобумажная ткань и одежда (обычно армейская) из такой ткани’ (*Гимнастерка из хэбэ; Ходить в солдатском хэбэ*) (Дерибас 1992). Указанные примеры весьма разнообразны: одни из них образуются путем сокращения основы одного производящего слова, другие – на базе составных наименований; с прибавлением суффиксов (общежитие – *общага*, алкоголик – *алкаш*, телевизор – *телик*) или без них (*Афган, зек, маг*). Большинство перечисленных случаев можно отнести к компрессивному словообразованию, которое, в отличие от номинативного, не приводит к появлению нового лексического значения в словообразовательном деривате. Такое разграничение делает Е. А. Земская (Земская и др. 1981: 120–122).

Остановимся на некоторых распространенных словообразовательных типах в сфере аббревиации (**компрессивах**).

а) **Редеривация (нулевая суффиксация)**. Слова, образованные таким способом (*прикид, напряг, опохмел, завал, наезд, беспредел*) особенно характерны для нелитературных сфер, но стремительно вторгаются в массовый обиход, иногда вытесняя нейтральные варианты. Ср. *заполз, измот, откат*, с одной стороны, и *заползание, изматывание, откатывание*, с другой. Некоторые из них стали терминами: *термояд, конструктив, криминал* (публ.), *нал* и *безнал, негатив, позитив* (в парт. жаргоне) (Костомаров 1999: 225); другие служат названиями лиц, что ново для языка: *акселерат, инфантил, неформал, нелегал, индивидуал, маргинал, фанат, межрегионалы*. Многие из них включены в современные неологические словари. Их нельзя назвать чистыми компрессивами, так как их семантика обычно шире, чем семантика мотивирующего слова, и они часто стилистически маркированы: *неликвид* ← неликвидированный ‘не пользующийся спросом, плохо раскупаемый товар’; *обвал* ← обвалить (перен., разг.) ‘резкое и быстрое ухудшение положения с чем-либо, углубление кризиса’; *разогрев* ← разогревать (перен.) ‘выступление в начале рок-концерта менее известных исполнителей для создания у публики соответствующего настроения’; *сброс* ← сбросить (эконом.) ‘одновременная продажа чего-либо в большом количестве’ (Тихонова 2003: 177–178). Единичные примеры можно найти и в БЯ: *теч на информация, пубер, неформал*.

б) **Усечения**. Для них характерно, что мотивирующее слово сокращается независимо от границы морфемы: *компра* (спец.) – ком-

промат (жарг.); *безнал* (фин. разг.) – безналичный (расчет), безналичные деньги; *гомосек* (разг.) – гомосексуалист (и *гомик*), *деза* (разг.) – дезинформация; *безнадега* – безнадежность, *дембель* (жарг.) – демобилизация и демобилизованный; *мерс* – мерседес, *Питер* (разг.) – Санкт-Петербург, *алик* – алкоголик, *глюк* – галлюцинация.

в) **Слова-универбаты.** Это суффиксальные существительные ж. р., образованные на базе словосочетания „прилагательное + существительное“ с самым активным суффиксом **-к(а)**: *оборонка* (оборонная промышленность), *незавершенка* (давно начатое и незаконченное строительство), *наличка* (наличные деньги), *автогражданка* (автогражданская ответственность), *кредитка* (кредитная карточка), *валютка* (валютный магазин), *наружка* (наружная охрана), *ювелирка* (ювелирная промышленность), *учебка* (учебная часть), *электронка* (электронная почта), *щитовидка* (щитовидная железа), *маршрутка*, *пятиэтажка*, *микроволновка*; *С собой захватил большой запас соли, саперную лопатку, две „камуфляжки“ и тулуп* (г. „Комсомольская правда“, 19.08.2002); *Обнаженка на большом экране* (г. „Аргументы и факты“, № 26, 2002); *Конечно, с теплолюбивой соей в России „напряженка“, но уже создали технологию по получению белка из гороха* (ж. „Россия“, № 1, 1998); *За ночь он изготовил поддельную доверенность на свое имя (фальшивку можно было распознать невооруженным глазом)* (ж. „Спутник“, № 6, 1998).

Ср. также образования с другими суффиксами: *мобильник*, *сотовик* (мобильный, сотовый телефон), *дутик* (дутая куртка), *обменник* (пункт обмена валюты), *порнуха*, *чернуха* (от глагола *чернить* ‘критиканская, порочащая информация’), *групповуха* (групповой секс), *передовуха* (передовая статья); *показуха*, *развлекуха*; *КГБ забирает героя в „спецуху“ в качестве киллера* (ж. „Россия“, № 3, 1998).

Универбаты в БЯ тоже очень активны на настоящем этапе. Здесь можно отметить большое сходство с РЯ при образовании и употреблении универбатов с доминирующим суффиксом -к(а): *самоделка* < самоделно оръжие, *пиратка* < пиратско издание, *патрулка* < патрулна кола, *панелка* < панелно жилище, *магистралка* < магистрална проститутка, *маршрутка* < маршрутно такси, *офшорка* < офшорна фирма, *кримка* < криминален роман или филм, *компенсаторки* < компенсаторни бонове, записи; *кабеларка* < кабелна телевизия. Болгарские универбаты без суффикса более разнообразны по роду и окончанию и часто приближаются к русским усечениям: *подготвè*, *(бульон) трезвè*, *криминалè*, *ментè*; *сателит* – сателитна телевизия; *климатик* – климатична инсталация, *национал* – национален състеза-

тел, *контрола* – контролен мач. В същото време бяха договорени още две контроли до финалите – с Люксембург и Литва (в. „Новинар“, 15.05.2004).

Кроме перечисленных случаев, сходных в обоих языках, можно указать еще на два способа универбации, употребляющиеся преимущественно в БЯ:

– субстантивация (эллиптическая субстантивация) имени прилагательного или причастия на основе сочетания „прилагательное/причастие + существительное“, при которой развивается новое лексическое значение субстантивированного слова – названия людей (*униформен, маскиран, независим, закопчан, данъчен, социалнослаб*) или названия объектов (*Народния, Славянския, Пощенска, Златни*). Ситуацията обаче вече се е променила, коментират край Бирената (в. „Труд“, 05.03.2003); Петима наши се пускат на световното по ски (в. „Стандарт“, 23.01.2003);

– развитие нового лексического значения употребляемого в сочетании существительного имени (приобретает значение всего сочетания): *метла* (червена, синя метла), *барета* (червена барета), *борд* (валутен борд), *пирамида* (финансова пирамида), *совалка* (космическа, дипломатическа), *фонд* (приватизационен), *жрица* (жрица на любовта) (Караянева 1999; Стоянов 1999: 148–150).

2. Сложные слова – **компози́ты**. Это чрезвычайно активный способ образования слов по модели „существительное + существительное“ с определительным значением, построенных на принципе соположения основ без соединительных элементов: *поп-магазин, пресс-клуб, хит-парад, мастер-класс, гала-концерт, поп-звезда*. Данная модель утверждается под влиянием английского. Большинство таких слов – иноязычного происхождения, но в ряде случаев заимствуется только словообразовательная модель, а само слово создано в родном языке (*торг-зал, шоп-тур, риэлти-центр, Горбачев-фонд, бизнес-школа, байк-клуб*). **Композиция** как способ словообразования имеет самое большое сходство в обоих языках. Это в некоторой степени обусловлено усиливающимися процессами интернационализации лексики и общим источником строительного материала и словообразовательных моделей композитов. Некоторые авторы усматривают и русское влияние в БЯ, особенно в словах типа *главпрокурор, европарламент*.

Практически очень трудно определить и классифицировать многие из этих аморфных образований. Это переходные случаи, в которых можно говорить о стирании грани между словом и словосочетанием.

Они свидетельствуют о дальнейшем передвижении словообразования к **анализи́зму**. Можно дифференцировать два вида композитов:

а) сложные слова – сочетания двух самостоятельных слов, при которых устраняется предлог (или падежное окончание в РЯ), маркер синтаксических отношений между полнозначными словами, и изменяется порядок слов: БЯ – станция за газ → *газ-станция*, училище по теннис → *теннис-училище*, машина за кафе → *кафе-машина*; РЯ – *допинг-контроль*, *байк-клуб*; *Блистательный актер и публицист Стас Сададьский на днях отметил выход в свет своей новой книги под красноречивым названием „Дебил-шоу“* („Экспресс-газета“, № 30, 2002) (эта форма рождает двусмысленность: *шоу для дебилов* или *шоу дебилов*). Они образуются без соединительного гласного: БЯ – *шах-турнир*, *джаз-испълнител*, *фас-пауза*; РЯ – *стриптийдама*, *денс-клуб*. Обычно одно из существительных – иноязычного (английского) происхождения: БЯ – *бизнес* (*безнесзакуска*), *екшън* (*екшънгерой*, *екшънсериал*), *фолк* (*фолкпевец*, *фолкзвезда*), *ски-шоу*, *ски-диско*; РЯ – *интернет* (*интернет-торговля*, *интернет-центр*). Общность модели порождает наличие многих одинаковых слов в РЯ и БЯ: *шоу-бизнес*, *бизнесдама*, *бизнес-клуб*, *ток-шоу*, *рок-певец*, *пиар-кампания*;

б) полусложные образования, первая часть которых: лексикоморфема (*арт-*, *аудио-* *видео-*), сокращенная часть полнозначного слова (*евро-*, *кибер-*, *крими-*, *нарко-*, *соц-*, *поп-*, *юго-*) или аббревиатура, а вторая часть – полнозначное слово: БЯ – *арт-студио*, *аудиока-сета*, *наркотрафик*, *екофонд*, *фолкзвезда*, „*Топплетка*“ (журнал о вязании), *мегазвезда*, *тв водещ*, *US армия*, *BG радио*, *GSM оператор*; РЯ – *блицопрос*, *ток-шоу*, *холдинг-центр*, *пресс-релиз*, *поп-стар*, *бизнес-стиль*, *IBM-совместимость*, *WEB-технология*, *VIP-ложка*. Производные, содержащие элементы такого типа, расширяют агглютинативность в словообразовании. Этот способ приобрел особую активность в словообразовательном процессе как РЯ, так и БЯ. В (РНДЗ 2001) перечислено свыше 50 лексико-морфем, основ для многочисленных образований: *евродепутат*, *енергоблок*, *соцлагер*, *соцвозило*, *спецотряд*, *наркопласъор*, *сексскандал*, *агроминистерство*, *югоембарго*, *автоморга*. Ср. в РЯ: Поп-сенсация нынешнего сезона – *обворожительная английская певица Кристина Миллиан* („Экспресс-газета“, № 25, 2002); *Как Даша Асламова стала кубинской секс-революционеркой* (г. „Московский комсомолец“, № 22, 2001).

3. **Семантическая индукция** более характерна для БЯ: *външно министерство* – министерство на външните работи; *здравен министър* – министър на здравеопазването; *транспортен шеф* – шеф на

транспорта; *голи снимки* – снимки на голи хора; *черна музыка* – музыка, създавана и изпълнявана от представители на черната раса; *жива музыка* – музыка на живо. В РЯ: *властные структуры* вл. структуры власти, *хозяйственный магазин* – магазин хозяйственных товаров.

III. Образование новых слов совершается с целью **номинации** или **экспрессии**. Единицы, обладающие экспрессией, чаще всего вовлекаются в создание **языковой игры**.

Особенно интенсивны процессы образования контаминатов, о котором говорят данные неологических словарей. При **словообразовательной контаминации** самая продуктивная – телескопическая модель, представляющая соединение начального фрагмента одного исходного слова с финальным фрагментом другого: *трудоголик* < труд + алкоголик, *шумотека* < шум + дискотека, *тискотека* < тискать + дискотека, *демократура* < демократия + диктатура, *сексплуатация* < секс + эксплуатация, *хрущоба* (жарг.) < Хрущев + трущоба. Контаминация, используемая раньше в терминологических и номенклатурных сферах, выполняла номинативные цели (ср. современное *банкомат*); сейчас она чаще служит экспрессивным средством в публицистике и разговорной речи: *алкоголиссимус*, *прихватизация*, *приднестрофики* < Приднестровье + дистрофики (разговорное название денежной единицы Приднестровской Молдавской республики, содержащее яркую характеристику ее покупательной способности) (Баранова 1994: 27). Здесь угадывается влияние английского языка, в котором этот способ очень продуктивен (р. *стагфляция* от англ. *stagflation* < *stagnation* + *inflation*). Ср в БЯ: *мобифон*, *трудоголик*, *властитутка*, *мутреса*.

Настрой современного общества к поискам нового, оригинального, свежего слова можно ощутить лучше всего в словопроизводстве. Здесь возможны различные каламбурные образования: РЯ – *бывшевики*, *нашисты*, *волчеризация*, *демокрад*, *Кошмаровский* (Кашпировский); БЯ – *Евтиноград* (Евксиноград), *мутрабарок*. В языковую игру вовлекается и аббревиация. Обычно аббревиатуры считаются „скучными“ и непонятными, а основные сферы их действия – деловая и научная речь, публицистика. В современном языке аббревиация служит также средством экспрессии. По форме или звучанию аббревиатуры могут быть омонимичны обыкновенному слову, например, русский политический блок *ЯБЛОКО*, болгарская партия *ГЕРБ*. Противопоставление значения обыкновенного слова и аббревиатуры-омонима порождает каламбур, вносит дополнительные коннотации в аббревиатуру: „*Союзплодоимпорт*“ не один раз несколько видоизме-

нял свои названия... Неизменным во всех новоявленных „Союзплодоимпортах“ оставалась только аббревиатура „СПИ“, являющаяся как бы гарантом напитков, и ссылка на преемственность (г. „Московский комсомолец“, 17.11.1999).

Игровая расшифровка общепринятых аббревиатур – излюбленный прием в разговорном языке и жаргонах; сегодня им часто пользуются в масс-медиа, в политике. Следующая цитата хорошо иллюстрирует современные тенденции в образовании, использовании и толковании аббревиатур: «Движение Г. Явлинского сперва окрестили по имени лидеров: Явлинский, Болдырев, Лукин – ЯБЛоко. С выходом Болдырева образовался ЯЛик, с вхождением Степашина, ЯСЛи. „Именно в ЯСЛях, – объяснил „яблочник“ В. Лукин, – появился самый мощный оплот современной цивилизации – Иисус Христос“. Конкуренцию ЯСЛям составили „Праводелы“: после своего объединения зашел спор о названии коалиции. Б. Немцов предложил испытанную аббревиатуру КПСС („Коалиция Правых Сил Страны“). С подачи А. Лебеда возникло движение „Правда И Порядок“, членов которого стали называть „ПИПки“. Оппоненты движения „Выбор России“ окрестили его „ВЫБРОС“. Благодаря слиянию движений „Отечество“ и „Вся Россия“ на свет родилась „ОВСЯнка“... Ну, а когда возник союз партии „Единство“ с движением „Отечество“, появилось ироническое название „ЕдиОТ“» (цитата из статьи, озаглавленной „Наша аббревиатура была и остается самой неразгадываемой загадкой российского менталитета“ // „Российская газета“, 31.08.2001) (цит. по Бирюкова 2003: 182).

Чаще всего языковая игра затрагивает область неузуального словообразования. На значимость этого явления обратила внимание Е. А. Земская: „в наше время газеты пестрят окказионализмами“; „конец XX века иногда даже называют веком окказионализмов“ (Земская 2000: 128). Автор включает окказионализмы в свои исследования как свидетельство богатых потенциальных возможностей системы.

Окказиональность присуща в большой степени современному русскому и болгарскому словообразованию. Тема окказиональности в современном РЯ и БЯ рассмотрена в другой нашей статье (Зозикова 2007), поэтому не будем останавливаться подробно на ней.

На основе проведенного сравнительного исследования можно заключить, что процессы в русском и болгарском словообразовании отличаются значительным сходством вследствие одних и тех же тенденций, характерных для обоих языков в целом. В сфере словообра-

зования, как и в других областях языка, проявляются две основные тенденции: **к разговорности и к книжности**. С одной стороны, это стремление к сниженным формам словообразования, с другой, – терпимость к иноязычному влиянию. Активно проявляется также **тенденция к аналитизму**. Отмечается общий для РЯ и БЯ рост агглютинативности при именной префиксации и производных от аббревиатур, выражающийся в соединении морфем в слове без взаимного приспособления, что противоречит существующим до сих пор нормам.

Расцвет переживает неузואальное словообразование, продукты которого употребляются не только в неофициальном общении и в художественной литературе, но и в периодической печати, в устной публичной речи.

В словообразовании обоих языков яркое проявление находит тенденция к экспрессивности – в подборе морфем, словообразовательных моделей, преимущественно из сниженных пластов языка. Экспрессия охватывает область аббревиации, контаминатов, многочисленных (особенно в РЯ) окказионализмов. Очень сильно чувствуется иноязычное влияние в выборе не только лексических заимствований, но и словообразовательных моделей, элементов и морфем, с помощью которых образуются новые слова на русской и болгарской почве. Влияние одного и того же иностранного языка определяет наличие большого сходства и даже идентичности явлений и их результатов. Различия в РЯ и БЯ наблюдаются при активизации просторечных и разговорных моделей и элементов. В РЯ можно указать на большее разнообразие способов словообразования, заимствованных из сниженных пластов языка – усечения, редеривация; в БЕ – на специфические для него разговорные способы, как эллиптическая субстантивация, семантическая индукция и др.

Множатся переходные образования, которые дополнительно увеличивают многообразие и разнонаправленность современных процессов словообразования. Какие из этих явлений закрепятся в каждом из языков, покажет время.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамова 1999:** Аврамова, Ц. Наблюдения върху някои словообразователни тенденции в езика на българските медии след 1989 г. // *Медиите и езикът*. Материали от научна конференция „Медиите и езикът им/ни“ (София, 28-29 май 1998 г.). София, 1999, 175–179.
- Баранова 1994:** Баранова, Л. А. „Зеленые, „деревянные“, „зверские“ и другие... (деньги в зеркале современной разговорной речи). // *Ж. „Русский язык за рубежом“*. Москва, № 3, 1994, 24–27.
- Бирюкова 2003:** Бирюкова, Е. А. Новые тенденции в употреблении аббревиатур. // *Русский язык в России на рубеже XX-XXI вв.* Материалы международной научной конференции (5–6 мая 2003 г.). Самара, 2003, 182–184.
- Говердовская 1992:** Говердовская, Е. В.. Новые существительные в лексике современного русского литературного языка. // *Ж. „Русский язык в школе“*. Москва, № 3-4, 1992, 46–48.
- Демина 1995:** Демина, Е. К оценке современной литературно-языковой ситуации в Болгарии. // *Проблеми на социолингвистиката. Социолингвистика и комуникация*. Доклади от IV конференция, организирана от Международното социолингвистично дружество (София, 9–12 септ. 1993 г.). Т. 4. София, 1995, 28–31.
- Дерibas 1992:** Дерibas, В. М. Аббревиатуры русского языка. // *Ж. „Русский язык за рубежом“*. Москва, № 4, 1992, 48–57.
- Земская 2000:** Земская, Е. А. Активные процессы современного словопроизводства. // *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Коллективная монография. Отв. редактор Е. А. Земская. Москва, Языки русской культуры, 2000, 90–141.
- Земская и др. 1981:** Земская, Е. А., М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. *Русская разговорная речь*. Москва, 1981.
- Земская, ред. 2000:** *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Коллективная монография. Отв. редактор Е. А. Земская. Москва, Языки русской культуры, 2000.
- Зозикова 2007:** Зозикова, М. Окказиональное в современных русских и болгарских публицистических текстах. // *Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры*. Конференция МАПРЯЛ. Сборник докладов. Том I. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Йорданова 1993:** Йорданова, Л. *Езикът на промяната*. София, „Буллекс“, 1993.

- Караянева 1999:** Караянева, С. Някои характеристики на съвременната публицистична реч // *Езикът на медиите*. Варна, ВСУ „Черноризец Храбър“, 1999, 29–36.
- Китайгородская 2000:** Китайгородская, М. В. Современная экономическая терминология (Состав. Устройство. Функционирование). // *Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. Коллективная монография. Отв. редактор Е. А. Земская. Москва, Языки русской культуры, 2000, 163–236.
- Костомаров 1999:** Костомаров, В. Г. *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. Издание третье, испр. и доп. Санкт-Петербург, „Златоуст“, 1999.
- Ридел 1995:** Ридел, С. Неологизмите в езика на българския периодичен печат. // *Сп. „Български език“*. София, № 4, 1995, 297–312
- Стоянов 1999:** Стоянов, К. *Обществените промени (1989–1996) и вестникарският език*. София, 1999.
- Тихонова 2003:** Тихонова, Р. И. Об активизации в русском языке некоторых способов словообразования (нулевая суффиксация, усечение по аббревиатурному способу). // *Русский язык в России на рубеже XX–XXI вв.* Материалы международной научной конференции (5-6 мая 2003 г.). Самара, 2003, 176–182.
- Тодорова 1999:** Тодорова, Е. Измененията в езика на българския периодичен печат след 1989 г. като обект на лингвостатистиката. // *Медиите и езикът*. Материали от научна конференция „Медиите и езикът им/ни“, София, 28–29 май 1998 г. София, 1999, 156-160.

СЛОВАРИ:

- РНДЗ 2001:** Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София, „Наука и изкуство“, 2001.
- ТС-XX 1998:** *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Под редакцией Г. Н. Складневской. Санкт-Петербург, Фолио-Пресс, 1998.
- ТС-XXI 2006:** *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика*. Под редакцией Г. Н. Складневской. Москва, „Эксмо“, 2006.

**ТУРСКИ ЗАЕМКИ ЗА НАЗВАНИЯ НА ОБЛЕКЛО
И ПРИНАДЛЕЖНОСТИ КЪМ НЕГО
В БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ
(ТЕМАТИЧНО-СЪПОСТАВИТЕЛЕН ОБЗОР)**

*Снежана Александрова
Институт за български език, БАН*

Според културните стереотипи облеклото е веществена проекция на човека, която формира първите зрителни представи за етноса. Названията за облекло и принадлежностите към него в българската диалектна система са не просто факт на езика, а съществена част от плана на изразяване на народната култура. В условията на двуезичие, непосредствени или опосредствани чужди контакти и влияния езиковите единици са най-подвижни и непрекъснато менят лицата си. Този процес значително е ускорен в българските говори въпреки установения старинен славянски характер на традиционното облекло, което е изразител на групова или по-тясна селищна принадлежност на езиковия колектив. Взаимопроникването и пресичането между език и култура конструира българската езикова картина, която по част от своите показатели определя границите на разпространение и функционирането на заетите названия, „които създават единна и в същото време многостранна представа за предмета на изследване“ (Толстой 1974).

Заемането на думи от чужди езици е един от номинативните похвати за формирането на лексикални редове, членове на които са отделните названия за облекло, обединени от единство в значението си. Лексемите от турски, арабски, персийски или тюркски произход, възприемани в изследването като турски или ориенталски заемки, се разпределят с нееднакъв интензитет в тематичната делитба от названия за долно и горно облекло, части и украса на облеклото, тъкани, забрадки, обувки, накити и цветоозначения. Класифицирането на езиковите единици се обуславя от взаимодействието между екстра- и интралингвистични фактори. За описанието на диалектните названия се използва ономаσιологичният подход, „при който семантиката на

предметната дума се описва, като се изхожда от външни по отношение на езика признаци, които вторично се превръщат в езикови и фиксират системността на тематичната група“ (Легурска 2002: 100).

Навлезлите в определен период от време ориенталски заемки, свързани с облеклото и обличането, като **беден** ‘вид лятна женска дреха’ /ЮТр/, **кепенек** ‘наметало от вълна’ /Коджабунар, М. Азия/, **котнуя** ‘вид дълга женска дреха’ /Старцево, Мад./, **чевре** ‘вид бродирана по края забрадка, носена от млади жени’ /Кочан, Бл.; Доспат/, **катыр** ‘вид чехъл’ /Ново село, Вид./, **касандрък** ‘вид украшение за глава’ /Ковачевица, ГДелч./, **турунджу** ‘оранжев’ /Зарово, Солунско/ и др. създават специални названия и се отличават с редуцираната си употреба в лексикалния състав на диалектите. Друга част от заетите названия, така наречените необходими заемки (Ванков 1959: 215), притежават висока степен на усвоеност и попълват речниковия фонд, назовавайки активни реалии за определен тип облекло, негови принадлежности и допълнения, напр. **кадифе**, **памук**, **шал**, **шуба**, **джоб**, **сърма**, **калпак**, **синджир**, **халка**, **боя** и др.

Някои от турцизмите като **чорапи**, **гердан**, **колан** се явяват родови по отношение на частните си видове заети названия (напр. **тузлуци** ‘вид шаячни чорапи’ в Чокманово, Смолянско; **дизия** ‘вид гердан от мъниста или монети’ в Яврово, Асеновградско; **каиш** ‘вид кожен колан, поставян върху пояса’ в югозападните рупски говори) и се разпространяват повсеместно по цялата българска езикова територия. Лексемите **сукман**, **сая**, **потури** и **шалвари** освен с широката си употреба участват в типологията на българската народна носия. В обичайната система женското облекло представя три основни типа: двупрестилчен, сукманен и саичен (Велева 1956: 16–18), а мъжкото облекло се разделя на чернодрешно и белодрешно, в което потурите и шалварите – ‘вид мъжки гащи’ – са съставна негова част (Вакарелски 1974: 196, 202, 246). Посочените заемки от турски са базови лингвокултурни изоглоси, които попълват езиковия модел на материалната култура, в частност на облеклото.

В българските говори турските заемки се включват за означения на общи названия, получени в процеса и резултата от различната номинация на едни и същи реалии. Наред с активно употребяваните общобългарски книжовни названия **облекло** и по-тясното означение за съчетан комплект от дрехи по строго установен начин **носия** в кюстендилския диалект е разпространено общото наименование за облекло **руфет** чрез тур. диал. *ürfet*, *urfet*, *hirfet* ‘професия, изкуство, дело; общото название на различни занаяти’ от араб. (БЕР VI: 354). Еди-

ничните названия **такъм** в Странджа и **карантия** в Неделино, Маданско са означения за облекло, набор от дрехи, **нишан//лишан//лишен** е сборен термин за накит в Родопите, а в тематичната група за цвето-означения **боя** ‘цвят, вещество за оцветяване’ и **ренк** ‘цвят, окраска, боя’ обхващат по-големи ареали в диалектната система (Александрова 2007).

Засилената езикова сегментация при отразяването на артефактите показва как една и съща лексема в различни езикови системи става пример за семантична неравнозначност. Възприетите заемки **котнуя** ‘вид женска горна дреха’ /Старцево, Мад./ чрез тур. *kutnu* ‘памучна, памучно-копринена тъкан’ от араб., **капама** ‘вид горна дреха; елек’ /Еркеч, Помор./ от тур. *карата* ‘затваряне, закриване, покриване; вид ястие’, **калем** ‘вид накит за глава’ /См./ чрез тур. *kalem* ‘тръстикова писалка, перо; масур, присадка’ от араб., а то от гр., **нишан//лишан** ‘накит; годежен накит’ /Род./ чрез тур. *nişan* ‘знак, признак; следа’ от перс., **калчете** ‘вид високи чорапи до коленете’ /СрР/ от тур. диал. *kolçak* ‘гайтанска шарка; ръкавици’ са се отдалечили от изходните лексеми и в български развиват специализирани значения, спрямо които обектите заемат мястото си към различни тематични групи.

В рамките на определена тематична група с една и съща лексема могат да се означават и различни по вид дрехи. Например ориенталската заемка **фередже** (чрез тур. *ferace* ‘вид горна женска дреха, дълга до глезените, без яка; жилетка, която носят дервишите’ от араб.) се среща като **ферджа//фереджа** със значение ‘вид горна вълнена дреха, наметало, дъждобран’ /СИБ; Котел.; Чирпан.; Новозаг.; Тополовгр./ и **фережа//фереже** ‘вид горна женска дреха’ /Турян, См.; Баня, Чепин.; Яворница, Петрич./ и освен с общия си семантичен признак ‘облекло’ свързва отделните лексикосемантични варианти и с диференциалния признак ‘вид горно облекло’. Същевременно обаче тези лексеми се различават по два семантични признака, в които е отразен съществен белег на означения обект – формата или кройката на облеклото и половата му принадлежност. С включването на другите значения за съответната лексема ‘вид престилка’ < **ферджи** в гребенския говор и ‘було, забрадка’ < **фередже** в Ардинско се наблюдава разширяване на понятието и участието му в групите за названия на отделните части на женското облекло и названия за покриване на главата. В народното езиковото съзнание специфичната конотация във фразеологичното съчетание **свалям фереджето** е най-близо до денотативното значение ‘кърпа, с която по определен начин се закрива лицето’, което е стана-

ло най-известният прототип на думата, преосмислена като етнокултурен термин (Ничева 1967: 26).

Значително видово разчленяване в обхвата на тематичното представяне е налице и при имената **антерия** < ‘горна мъжка дреха’ /Ботевгр./, ‘горна къса женска дреха’ /Етрополе/, ‘горна дълга женска дреха’ /Шум./, ‘горна женска дреха без ръкави’ /Якоруда, Благоевгр./, ‘блуза’ /Пелевун, Ивайлгр./, ‘долна дреха, риза’ /Кърдж.; Петрич./, **биниш** < ‘горна къса дреха, подплатена с кожа’ /Войниково, Тервел./, ‘наметало’ /Прилеп/, ‘рокля, пола’ /Тръстеник, Плевен./, **пештимал** < ‘предна престилка’ /ЮЗБ/, ‘горна женска дреха без ръкави’ /Горно Павликени, Лов/, ‘широка пола’ /Батишница, Рус./, ‘плисирана пола’ /Плев.; Лов.; Новоп./). Широко разпространеното название **терлик** от тур. *terlik* ‘леки домашни обувки; вид шапка’ и тур. диал. ‘вид женско манто’ в българските говори битува напълно съотносимо със значенията на заетата дума: ‘вид плитки домашни обувки от вълнен плат или прежда’ /българска езикова територия/, ‘вид шапка’ /СрР/, ‘вид горна женска дреха, вид сукман’ /Синапово, Тополовгр.; Стр.; Лезгар, Булгаркьой, Яйля Гюню, Малгар./).

При някои названия за облекло лексикалното значение произтича от аналогови съдържателни връзки, които се основават на сходство между денотатите (Никитин 1979: 94). Имената **килимка** ‘вид предна престилка’ /Лов./ чрез тур. *kilim* ‘килим, черга’ от перс., **калбур** ‘горен край на чорап’ /Говедарци, Сам./ от тур. *kalbur* ‘решето с едри дупки’ възникват по метафоричен път въз основа на приликата между предметите по форма и разположение на орнаментировката, а общо-българското название **рафт** ‘дъсчена полица на стена, лавица’ чрез тур. *raf* ‘полица, етажерка’ от араб. в районите на двупрестилчената носия /СИБ/ по подобие във функциите между реалиите означава ‘колан с основа от кожена ивица, по която са нанизани метални плочки’ (Велева 1963: 54, 91). Няколкоетапен пренос е налице при названието **баджеци капчени** ‘женски дълги гащи на точки, които се поставят под ризата на невестата’ /СрР/. В Широколъшкия район и Неделино, Маданско **бажек**//**баджеци** и **баджащи** означават ‘крачол на женски гащи’. В основата на пренасянето стои народната дума **баджак** ‘бедро; крачол; вълна, стригана от краката на овца’, активна и до днес с характерна пейоризация и развила преносната си употреба от проникналата турска дума *basak* ‘крак’.

Вторичните номинационни процеси могат да възвърнат цели комплекси от народопсихологически традиции, като получените езикови значения, различни по своята структура и характер, проектират

етнокултурното обяснение за значителна част от названията. Измененията в предметно-понятийната отнесеност на турцизмите **тъльсьм** ‘вид украшение за гърдите’ /Зарово, Сол./ (чрез тур. *tilsim* ‘тайнствена (магическа) сила; амулет; предпазна мярка; вид накит за глава против уроки’ от араб.), **сълдърма** ‘вид сребърно украшение от 5–6 реда синджири, закачвани на едното рамо и встрани на пояса (за мъж)’ /Зарово, Сол./ (от тур. *sondurma, sundurma* ‘навес’), **машшела** ‘вид украшение за глава или невестинска шапка’ /Забърдо, Ас./ (чрез тур. *maşallah* от араб. ‘което иска бог (то ще стане)’), **муска** ‘вид игла за коса’ /ИРод./ (от тур. *muska* ‘амулет, талисман’) и др. възникват вторично в български и са част от областта на етнотерминологията. Ареалът на такъв тип лексеми е силно ограничен и е основание за самостоятелни заимствания, които битуват само в определени селища на даден диалект.

Част от названията, включени в тематичните групи, се образуват чрез механизма на метонимичния пренос. В основата на имената за вид горни дрехи **аба** /Шум./, **аладжа** /Разл./, **шаяк//шаек** /западни и родопски говори/ и названията за вид забрадки **басма** /централен балкански говор/, **памученка** /Провад./, **дюлбен**’ /рупски говори/ е залегнало названието на тъканта, от която те са изработени. В резултат на зрително-възприятийни представи названието **джелалия** (тур.-араб. форма *çilâ* ‘блясък, лъскавина, гланц’, произв. *çilâli* ‘излъскан, лакиран, полиран’) от словосъчетанието **джелалия гайтан** ‘гайтан с медночервеникав цвят’ /Габрово/ е получено въз основа на постоянна връзка с понятието за блясък и лъскавина, които притежава и самият шнур, изработен по специална технология. Атрибутивното название от устойчивата съставна номинация по асоциативен път семантично се е изравнило с означение за червения цвят, който е най-характерният за гайтана в областта на габровския говор (срв. БЕР I: 359, Селимски 1978: 32).

Многоетапният път на проникване е причина турските заемки да онаследят в различна степен особеностите на езика източник и посредник в българските народни говори. Адаптирането на чуждите названия продължава и в приемащата лексикална система, като влиянието на домашните езикови явления определя вариантността на заетите названия. Ориенталската заемка **рубe**, **рубия** ‘дребна златна монета’ в българските говори се видоизменя, прибавяйки словообразователни форманти към основата: **рубеница** ‘наниз от пари (рубета), гердан’ /Жеравна, Слив./, **рубенци** ‘малка златна монета за женски накит’ /Елен./, **рубийки** ‘малки украшения’ /Душанци, Пирд./, **рубийкъ** ‘пара за накит на

шията' /Средни колиби, Елен./ . От същия тип хибридни образувания са **салтенче** /ШлР; СрР/, **салтица** /См.; Велингр.; Паз.; Мугла, Ас./ от **салта** 'вид къса горна дреха' < тур. *salta* 'вид къса дреха без яка и с къси ръкави'; **местев'е** 'вид кожени обувки' /Преслав/, **мест'а** 'терлици' /Светлен, Търг.; Батак, Пещ./ от **мест** 'кожени обувки' < тур. *mest* 'леки и меки обувки, без токове, които се носят с галоши' от перс.; **налъмок** /Сапарево, Дупн./, **налъмя** /Кюлевча, Шум./, **налъме** /Доброславци, Соф.; Ихт./ и фонетичните варианти **налан** /Кюст./, **налун** /Шумен/, **лалъм** /Сам./ от **налъми** 'дървени чехли, прихванати с ремък' < чрез тур. *nalın* от араб. двойств. ч. от *nal* 'дървена обувка'. Широко разпространеното название **жилетка** 'изплетена горна дреха с или без ръкави' /българска езикова територия/, **жал'етка** /Гела, Дев./, **желетка** /Доброславци, Соф./ се оказва дублираща форма на турската заемка **елек** 'горна дреха без ръкави' с дълга езикова миграция < чрез рус. жилетка или рум. *jiletsi* от фр. *gilet*, исп. *jileco*, араб. *jalaco*, *jaleco*, заето от тур. *yelek* също (БЕР I: 490; Ванков 1960: 27).

За по-тясната специализация на самостоятелните лексеми с означение на облекло и принадлежности към него в тематичните обединения участват номинативни словосъчетания. В зависимост от етимологичния си характер се регистрират сложни названия, съставени само от турски заемки, които обикновено не променят словообразователната си структура в български, напр. **ачик копаран** 'вид къса мъжка дреха с увиснали ръкави, носена от ергени' /СрР/, **самур кюрци** 'кожух с козината навън' /Павелско, Ас.; ШлР/, **чатмалия хута** 'вид предна престилка, оформени на квадрати (чатма)' /СИБ/, **турунджиен пицимал** 'червена предна престилка' /Паз./, **драм язма** 'тънка памучна кърпа за глава' /Котл./, **юн' басма** 'пъстър вълнен плат; кашмир' /Зарово, Сол./ и др.

Структурата на редица от словосъчетанията в лексикосемантичната група за облекло е съставена от един турски и един български компонент без строго установена позиция, напр. **бикм'он волненик** 'вид горна женска дреха, сукмамен тип' /Чепеларе; Хвойна, Югово, Лъки, Ас./ (тур. *bükme* 'усукан гайтан, конци', тур. диал. 'вид плат, изтъкан на ръчен тезгях с втъкани копринени нишки; конци с 4, 6, 8 нишки'), **колчаклии гашти** 'мъжки горни гащи' /Тревн./ (тур. диал. *kolçak* 'гайтанска шарка; ръкавици'), **пад'ем'ен миндил** 'вид предна престилка, дълга до глезените' /См.; Ас./ (чрез тур. *mendil* 'кърпа за нос' от араб.), **юнена опаска** 'вълнена кърпа за глава' /См.; Ард.; Мад.; Дев./ (тур. *yün* 'вълна'), **гривни с кукучки** 'вид накит за ръцете' /ИРод/ (тур. *kukuç* 'костилка на плод') и др.

Като крайни членове по признака *домашно* – *чуждо* съставните названия създават опозиции, изразени чрез атрибутивните единици, като обединяващо название помежду им може да бъде домашната дума или чуждата заемка: **ачик ч'ървено** ‘светло червено’ /СрР/ (тур. *açık* ‘отворен, открит; със светъл оттенък’) – **дзимбил'уў син'у** ‘зюмбюлено синьо’ /Зарово, Сол./ (чрез тур. *sümbül* ‘зюмбюл’ от перс.); **кичен фес** /Осиково, Дев./ – **сърмълъ фес** /См./ (тур. *fes* ‘вид цилиндрична шапка с пискюл на върха’). Номинативните словосъчетания **нанис алтоне** /См.; Мад.; Златогр./ – **прътове пари** /Неделино, Мад./ освен различията в произхода си отбелязват и противопоставяне между съставлящите ги турски заемки по признака *старо* – *ново*: **алтоне** – **пари**. Подвижният процес, при който старите заимствани названия се заместват с домашни, получени чрез калкиране на заетите думи, напр. **гюмуш гирдан** (тур. *gümüş* ‘сребро’) > **стр'ебр'ън гирдан** /Зарово, Сол./, онагледява динамиката на диалектната лексикална система.

В българските говори преобладаваща част от заетите названия за облекло и принадлежности към него са турцизми: **долама** ‘вид горна вълнена дреха; елек’ /рупски говори; Плев./ от тур. *dolama* ‘старинна горна дългопола мъжка дреха’; **кюрк** ‘вид горна дреха, шуба’ /Хаск.; Шум.; Ямбол.; СрР/ от тур. *kürk* ‘животинска кожа с козината, палто от кожа с козината’; **ямурлук** ‘вид горна дебела дреха, наметало’ /източни говори/ от тур. *yağmurluk* ‘връхна дреха за предпазване от дъжд’; **пешкир** ‘вид предна престилка’ /Паз.; Карл./ от тур. *peşkir* ‘кърпа за лице и за ядене’; **пашмаци** ‘изрязани стари обувки или цървули като чехли’ /Девня, Варн./ от тур. *paşmak* ‘обувка, чехъл’; **яшмак** ‘тънка бяла или черна памучна забрадка’ /югозападни говори/ от тур. *yaşmak* ‘було, с което жените покриват лицето си’; **тепелик** ‘вид накит за глава’ /рупски говори/ от тур. *tepelik* ‘наглавник, украсена женска шапка’ и др.

От арабски или персийски произход чрез посредничеството на турски са навлезли лексемите **антерия, забун, джамадан, джубе, кафтан, кебе, кепенек, минтан, фередже** ‘вид горни дрехи’; **миндил, пештимал** ‘вид престилки’, **папуци, емении** ‘вид обувки’, **чембер, пош, махрама** ‘вид забрадки’, **гердан, синджир** ‘вид накит за шията’ и др.

Названия като **либаде, контош, копаран, кюрдия, сая** ‘вид горни дрехи’ и др. показват различните езикови проявления за означения на българския народен костюм и могат да бъдат обяснени само с помощта на турските диалекти.

Проникналите през различни периоди и от различни източници ориенталски лексикални елементи за названия на облекло определят характера на преките или опосредствани контакти на българския език с други езици. Най-често косвеното заемане на чужди думи става чрез турски. Така например в българските говори по-старите названия **калеври//каревли//каревъл** ‘вид плитки кожени обувки’ преминават чрез тур. диал. от романските езици (срв. БЕР II: 162, Рачева 1974: 254); **кундуре** ‘вид обувки’ преминават в български чрез турски *kundura* ‘груби обувки’ от гръцки; **салтамарка** ‘къса горна дреха, подплатена с кожа’ чрез тур. остар. и нгр. остар. от итал. *saltambarca*, *saltambarco* ‘къса моряшка дреха’; **кабаница** ‘вид горно облекло’ чрез итал. *gabbano*, *gabbana* ‘дълга горна защитна дреха на моряци и рибари; широк халат; дълга горна селска дреха’ през араб. от перс. ‘дълга горна дреха, плащ’; **роба** ‘рокля’ чрез тур. от итал. *goba* ‘облекло’ или фр. *robe* ‘дреха, рокля’.

Езиковата пъстрота от турски заемки за облекло и принадлежност към него дава възможност да се проследят миграционните процеси от директни влияния или многократно заимстване и географските зони на разпространение в българските диалекти. Изследваните названия показват мотивационния си потенциал в българския език, разширяването и стесняването на семантичните си граници в съотношение със системните характеристики на езика източник и посредник. Деликатната връзка между културата и съответно определящия я език установява присъствието на метаморфозните по своята същност названия заемки за разнообразното по форма, украса, материал и разнообразни функции народно облекло, несъмнено със „свой собствен език и даже свои наречия“ (Шишманов 1933: 109) съвпадаща форма на самия човек.

ЛИТЕРАТУРА:

Александрова 2003: Александрова, Сн. Турски заемки за названия за облекло в българските говори. // *В поисках „ориентального“ на Балканах. Античност. Средновековье. Новое время.* Сборник студии под редакцията на И. А. Седакова, Т. В. Цивьян. Москва, Институт славяноведения РАН, 2003, 98–101.

Александрова 2007: Александрова, Сн. *Названия за цветове в българските говори.* 20.10.2007. Електронно списание LiterNet, № 10 (95) <http://litenet.bg/e-zine/07_10.htm>.

- Александрова 2008:** Сн. Александрова. Названия за накити в рупските говори. Лексикална характеристика. // *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография (в памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева)*. Сборник студии под редакцията на Ст. Калдиева-Захариева, Л. Крумова-Цветкова. София: Проф. Марин Дринов, 2008, 265–271.
- Архив:** Архив за Български диалектен речник към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН.
- Барболова 2001:** Барболова, З. Лексикална и словообразователна характеристика на имената за забрадка. // „*Българска реч*“, Г. VII, № 3. София, 2001, 20–26.
- БЕР 1971–2002:** *Български етимологичен речник*. Т. I–VI. София, БАН, Институт за български език, 1971–2002.
- Бояджиев 1967:** Бояджиев, Т. Диалектни названия на някои части на облеклото. Названия на престилката в българския език. // „*Език и литература*“, № 6. София, 1967, 69–75.
- Ванков 1959:** Ванков, Л. Към историята на италианските заемки в български 1762–1860. // *Годишник на Софийския университет. Филологически факултет*. Т. 52/2. София: „Наука и изкуство“, 1959, 201–297.
- Ванков 1960:** Ванков, Л. Към историята на някои заети думи, които означават части на облеклото. // „*Български език*“, № 1. София, 1960, 21–36.
- Вакарелски 1977:** Вакарелски, Хр. *Етнография на България*. София: „Наука и изкуство“, 1977.
- Велева 1956:** Велева, М. *Български народни носии*. София, „Наука и изкуство“, 1956.
- Велева 1963:** Велева, М. *Българската двупрестилчена носия*. София: БАН, Етнографски институт и музей, 1963.
- Легурска 2002:** Легурска, П. Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). // *Българско езикознание. Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография*. Сборник студии под редакцията на Ст. Жерев, В. Кювлиева-Мишайкова, М. Чоролеева. Т. 3. София: „Проф. Марин Дринов“, 2002, 89–149.
- Младенов 1941:** Ст. Младенов. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: „Хр. Г. Данов“, 1941.
- Никитин 1979:** Никитин, М. В. О семантике метафоры. // „*Вопросы языкознания*“, № 1, Москва: „Наука“, 1979, 91–102.
- Ничева 1967:** Ничева, К. Към характеристиката на фразеологизмите в

- българския език. // „Български език“, № 1. София, 1967, 23–35.
- Рачева 1974:** Рачева, М. Ориенталски заемки в български език. 4.* Калевра. // „Български език“, № 3. София, 1974, 254–255.
- Селимски 1978:** Селимски, Л. Этимология девяти болгарских слов заимствованных из турецкого языка. // „*Linguistique Balkanique*“, XXI, № 2, София, 1978, 29–36.
- Толстой 1974:** Толстой, Н. И. Некоторые вопросы соотношения лингво- и этнографских исследований // *Проблемы картографирования в языкознании и этнографии*. Ленинград, 1974.
- Фасмер 1986-1987:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I–IV. Москва: „Прогресс“, 1986–1987.
- Шишманов 1933:** Шишманов, Ив. Към терминологията на българските народни носии. // *Списание на Българската академия на науките*, кн. XLV. София, 1933, 107–120.
- Ra Hauge 2002:** Ra Hauge, K., A. Grannes, H. Süleymanoglu. *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo, 2002.
- Türkiye’de... 1963:** *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara, 1963.
- Türkçe... 1988:** *Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu*. Ankara, 1988.

SLOVENSK I SLOVIO – DWA SŁOWIAŃSKIE JĘZYKI POMOCNICZE

Artur Steplewski
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Od zburzenia legendarnej, biblijnej wieży Babel ludzie marzą o istnieniu jednego wspólnego języka dla wszystkich, dzięki czemu, jak wierzyli już starożytni Persowie, zapanuje ogólny ład i porządek oraz nastanie kraj wszelkich wojen. Ta utopijna myśl nie została jedynie w sferze abstrakcji i oczekiwania ingerencji sił nadprzyrodzonych; do dziś bowiem naliczono około 800 projektów stworzenia jednego, uniwersalnego języka ludzkiego, który stałby się narzędziem porozumienia, a jednocześnie nie faworyzował żadnego z żyjących narodów i jego kultury (w liczbie kreowanych języków mieszczą się także języki sztuczne filozofii i nauk matematycznych). Najważniejsze z nich to projekty: rzymskiego lekarza Galena z II w. n.e., katalońskiego filozofa R. Lullusa (*Ars generalis*, 1280), T. Morusa (język mieszkańców *Utopii*, 1516), F. Bacona, Kartezjusza, G. Leibniza (*Disertatio de arte combinatorica*, 1666, w której przedstawił projekt uniwersalnego pisma ideograficznego, tzn. pasigrafii), myśl Leibniza rozwijał Gablenz, twórca pasilalii – uniwersalnego języka mówionego.

Interlingwistyka – dział językoznawstwa, który zajmuje się typologią i klasyfikacją języków sztucznych, ich ewolucją, historią ruchu interlingwistycznego a także prognozowaniem i kształtowaniem języków, np. w celu komunikacji z obcymi cywilizacjami (to, oczywiście marginalna działalność), dzieli języki sztuczne na cztery typy:

– języki aprioryczne – materiał słownikowy składa się ze sztucznie utworzonych wyrazów na podstawie jakiejś (głównie logiczno-filozoficznej) klasyfikacji pojęć. Są to przede wszystkim języki „filozoficzne”; ich projekty powstawały zwłaszcza w wieku XVII, nowsze to *ro*, *globaco* i *uniligva*.

– uproszczone języki narodowe. Słownictwo w tych językach jest narodowe (np. łacińskie czy angielskie), zaś gramatyka również oparta na

gramatyce języka narodowego, ale znacznie uproszczona. Do dziś stosowana są 2 języki tego typu: *Basic English* i *latino sine flexione*.

– języki naturalistyczne – maksymalnie zbliżone do języków naturalnych, przede wszystkim romańskich; zachowują tradycje etymologiczne i ortograficzne, brak w nich słownictwa autonomicznego; należą tu takie języki, jak *occidental* i *interlingwa*.

– języki autonomiczne (niefilozoficzne) – słownictwo jest w nich autonomiczne, mimo że oparte na leksyce „naturalnej“, gramatyka bardzo prosta i najczęściej aprioryczna. Należą tu takie języki, jak *esperanto*, *ido* i *neo*¹.

Dziś Internet daje najwięcej możliwość szerszej prezentacji swoich zainteresowań i pomysłowości. Sprzyja on poznawaniu ludzi, ich opinii oraz uczeniu się języków obcych. Zbliżania się w ten sposób użytkowników sieci – jakby się wydawało – będzie sprzyjało uniwersalizacji językowej, np. wykorzystywaniem języków najważniejszych we współczesnym świecie, a więc przede wszystkim języków konferencyjnych. Tym czasem obserwujemy sytuację wprost przeciwną, prócz najliczniejszych anglojęzycznych stron, w Internecie pojawiają się mikrojęzyki aspirujące często do miana literackich, rozwijają się języki sztuczne i międzynarodowe, które mają stanowić przeciwwagę dla narodowych języków, z którymi nie chcą się identyfikować użytkownicy sieci.

Tradycja tworzenia języków sztucznych i pomocniczych jest niezwykle bogata także w świecie słowiańskim. Z najważniejszych jej dokonań warto wymienić następujące: projekt J. A. Komenskigo, *Mežduslavianski jezik* – opracowany w latach 1954-58 przez czechosłowackich interlingwistów pod kierunkiem Ladisława Podmele (oparty na gramatyce i leksyce porównawczej współczesnych języków słowiańskich), *glagolica* (na bazie prasłowiańszczyzny), *proslava* (w oparciu o cerkiewnosłowiański), *ruslavsk* – język sztuczny przekształcony z pierwotnej wersji języka *slovio* i przeznaczony dla osób posługujących się rosyjskim.

W niniejszym tekście zajmę się tylko dwoma takimi językami: *slovensk* – staro-cerkiewno-słowiański, w którym napisano kilkadziesiąt artykułów w internetowej encyklopedii *Wikipedia*, oraz sztucznym językiem ogólnosłowiańskim *Slovio*.

Wskrzeszanie języków martwych nie jest częstym zjawiskiem; na przeszkodzie stoją trudności z ustaleniem fonetyki, prozodii oraz

¹ M. Jurkowski, *Od wieży Babel do języka kosmitów*, Białystok, KAW, 1986: 146 – 147.

tworzeniem zasobu leksykalnego dla nowych realiów. Jedynym udanym przykładem jest zapewne odrodzenie się hebrajskiego w okresie ruchu syjonistycznego, ale w tym wypadku (jak zresztą z łaciną stosowaną nadal jako język komunikacyjny filologów klasycznych) mamy do czynienia z nieprzerwaną tradycją odczytywania Tory przez religijnych wyznawców judaizmu. Ożywianie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego jako wspólnego ogólnosłowiańskiego kodu naukowego jest zatem ciekawym, acz żmudnym przedsięwzięciem, który zgromadził w ramach *Wikipedii* od 2006 roku 335 miłośników pierwszego słowiańskiego języka literackiego.

Twórcami większości artykułów są Rosjanie i rosyjski stanowi podstawowy język komunikacji pomiędzy członkami tej wspólnoty. Jeden z nich, podpisujący się jako Svatko tak pisze o sobie: Москѡвѣ рождень ю смь и живѡ. Словѣнскѡу на оучилищи выкнѡлѣ ю смь, нѣ и самѣ такожде. [...] Словѣнскый ѡзыкѣ вельми люблѡ, искѡ да би ваще люди ю сѣ ѡзыкѣ знало, любило и имѣ сѡ польсевало. W dyskusjach pojawiają się także inne języki (serbski, macedoński, bułgarski i angielski, ale wtedy najczęściej zwyczajowo znajduje się dopisek o wielkim zainteresowaniu SCS i przeprosiny, że niedostatecznie opanowało się „nasz“ język. Charakterystyczna jest poniższa wymiana zdań pomiędzy Bułgarem zainteresowanym współpracą a jednym z administratorów strony:

Hallo, I am Ivan from Bulgaria. I sorry, but I speak russian, and english bad. Надявам се че ме разбирате, както аз Ви разбирам:) Където мога ще помагам колкото мога разбира се:) Иван

Аз български език разбираю, но писать не могу :) Здравейте и добре дошли в Старобългарската Уикипедия! ОйЛ 12:51, юлї 23 числа, 2007 (UTC)

Slovensk przedstawiony jest w następujący sposób:

Словѣнскѣ ѡзыкѣ сѡ къ їндоеврѡпскѡ дрѣвесе словѣнскѡ вѣтви ѡ южнословѣнскѣ вѣтви оноситѣ ѡ нынѣ словѣнскѣ мрѣтвѣ ѡзыкѣ юстѣ

Братія! Пишите суть на языкѣ, на которомъ нельзя выразить простѣйшихъ повседнѣвныхъ дѣйствїй, ни описать окружающего міра, хотя бы вотъ: какъ сказать, чемъ я в данный моментъ занимаюсь, сидя передъ экраномъ компьютера и стуча по клавиатурѣ? Отсюда мораль. Либо развивайте языкѣ, не стесняясь, подобно книжникамъ XVII вѣка, использовать современную лексику. Словарь разработайте, что ли? Можно на болгарскїй языкѣ ориентироваться, какъ на ближайшего наслѣдника. Либо, извините - сворачивайте лавочку. Въ нынешнем

видѣ напoмiнаеть грѣхъ рукоблудiя.— автoграфъ нe сътворѣнии си слова напса польсевателѣ 77.232.15.199 (бесѣда добродѣлиа)

Język, który propagowany jest na stronach Wikipedii co prawda nie staje się żywą mową, autorzy jednak zadbali o zaznaczanie akcentów. W dyskusji na ten temat pojawiły się wątpliwości co do możliwości dokładnego odtworzenia prozodii. Redaktor strony *Wolliger Mensch* wyjaśnia w odpowiedzi na zadawane pytania, że zaznaczane akcenty są tylko przybliżoną rekonstrukcją dla języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i oparte zostały na dialekcie czakawskim języka chorwackiego (który zachowuje najbardziej archaiczny typ akcentuacyjny), bądź na współczesnym języku bułgarskim (ze względu na ustalony na trzecią sylabę od końca wyrazu akcent w literackim języku macedońskim i zmiany prozodyczne w rosyjskim żaden z tych języków nie został uwzględniony w rekonstrukcjach).

Słownictwo. Zasób leksykalny stanowi największą trudność przy tworzeniu stron internetowych. Podstawowym źródłem wiedzy na temat słownictwa SCS jest dla użytkowników Wikipedii Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков) под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, и Э. Благовой, Москва, „Русский язык“ 1994. Odrzuca się jednak słowa pochodzenia greckiego; podstawą do tworzenia nowych słów mają być wszystkie żywe języki słowiańskie, przy jednoczesnym eliminowaniu z nich późniejszych zapożyczeń z języków germańskich (zwłaszcza niemieckiego) i tureckiego. Zasada ta dotyczy szczególnie nazw miejscowych, które nie mają ogólnosłowiańskiej formy. Zdecydowano się również na stosowanie cyfr arabskich, przy zachowaniu jednak składni starocerkiewnej liczebników.

Poniżej podaję kilka wyrazów z terminologii internetowej stworzonej dla Slovensk.

Media Срѣдства

Special Нарочьна

Talk Бесѣда

User Польсевателѣ (от польсевати «приносить пользу»)

User talk Польсевател бесѣда

Wikipedia Википеді

Wikipedia talk Википедіа бесѣда

Image Видѣ

Image talk Вида бесѣда

MediaWiki talk MediaWiki бесѣда

Template Образьць

Template talk Образьца бесѣда

Help Помощь

Help talk Помощи бесѣда

Category Катигорї

Category talk Катигорїѧ бесѣда

W odróżnieniu od rekonstruowanego języka slovensk, Slovio jest sztucznym tworem językoznawcy słowackiego pochodzenia Marka Hucka. W zamierzeniu autora ma jednoczyć Słowian i być zrozumiały dla 400 mln. odbiorców, dlatego właśnie zdecydował się na wybór rosyjskiego jako podstawy leksykalnej (w ten sposób daje się też możliwość kontaktowania się z obywatelami republik postradzieckich), wyraźne są też wpływy słowackie.

Sxto es Slovio? Slovio es novju mezxunarodju jazika ktor rozumijut cxtirsto milion ludis na celoju zemla. Slovio moxete upotrebit dla gvorenie so cxtirsto milion slavju Ludis ot Praga do Vladivostok; ot Sankt Peterburg cxerez Varsxava do Varna; ot Sredzemju Morie i ot Severju Morie do Tihju Okean. Slovio imajt prostju, logikju gramatia i Slovio es idealju jazika dla dnesju ludis. Ucxijte Slovio tper!

Slovio miałby się stać konkurencją dla Esperanto, które jest od niego gorsze tym, że nie jest oparte na bazie etnicznej wspólnoty, jaką tworzą Słowianie rozdzieleni na kilkanaście bliskich sobie dialektów wspólnego pnia językowego. Nie stanowi jednak wyłącznie kodu komunikacyjnego, jest wyraźnie przez twórców zideologizowany, zwłaszcza w opozycji do angielskiego.

English has gained pre-dominance in the world, not the least due to military reasons. This is not acceptable to the rest of the world because English is NOT a neutral language and it is not an easy language, as such it promotes discrimination of non-English speakers.

Oczywiście podkreśla się łatwość i regularność Slovio, podobnie jak Esperanto jest pozbawiony wyjątków gramatycznych, leksyka zaś tworzona jest, prócz rdzeni słowiańskich, także z internacjonalizmów, gł. angielskich, niemieckich, greckich i łacińskich. Wiele z zasad, które stanowią dyrektywy do tworzenia języka slovio brzmi jak romantyczne i słowianofilskie stereotypy: 1. słowa w j. slovio nie muszą być rdzennie słowiańskie, ale muszą być rozpowszechnione wśród największej liczby użytkowników języków słowiańskich; 2. słowa powinny być melodyjne, łatwe w wymowie, łatwe do wykorzystania w muzyce i piosenkach; 3. należy starać się eliminować takie dźwięki, jak sx, cx, zx lub używać ich jak najrzadziej. Dźwięki te bowiem zmniejszają jasność i zrozumiałość

języków; 4. ortografia powinna być najprostsza, by zminimalizować błędy w pisaniu. [...] ²

Ze względu na historyczny podział Słowiańszczyzny na wschodnią i zachodnią, czego konsekwencją jest wybór stosowanej grafii – łacińskiej lub cyrylicy, twórcy slovio prezentują swój język w obu wersjach alfabetycznych, oczywiście odpowiednio je upraszczając. Poniżej przedstawiam oba alfabety:

a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v z x
а б в г д е ф г х и й к л м н о п р с ш т у в з ж

Dodatkowo stosuje się też połączenia liter: gx dla дж i wx dla щ.

Podobną możliwość automatycznego konwertowania tekstów z cyrylicy na głagolicę podejmowali internauci także dla języka slovensk (wzorowano się w tym zakresie na stronach serbskich), jednak z przyczyn technicznych zrezygnowano z tego projektu.

Oczywiście, jak wszystkie języki sztuczne, slovio jest uproszczoną wersją języków naturalnych, jest bezwyjątkowy i logiczny. Rzeczowniki nie mają rodzajów gramatycznych (prócz rodzaju naturalnego, choć zasada ta nie jest konsekwentnie realizowana, por. *z xen* ‘kobieta’, ale *mlodica* ‘dziewczyna’), jest jeden rodzajnik określony *ta*, np. *ta xen* ‘kobieta’, *ta pexelis* ‘pszczoły’. Liczbę mnogą (tylko rzeczowniki mają tę kategorię gramatyczną) tworzy się końcówką *-(i)s*: *oknos* ‘okna’, *domis* ‘domy’ – końcówka, jak widać germańsko-romańskiej proveniencji. Mimo deklarowanego braku fleksji, język slovio odróżnia przypadek podmiotu i dopełnienia, czyli, w większości wypadków mianownika i biernika, dotyczy to zwykle inwersji składników zdania, co ma wyeliminować dwuznaczność wypowiedzi. Odpowiednią końcówką jest *-(u)f*: *Mlodic lubil mlodica* ‘Chłopiec kochał dziewczynę’, ale *Mlodicaf lubil mlodic*. ‘Dziewczynę kochał chłopak’. Ta sama końcówka odpowiada też za wyrażanie kierunku: *Peter idijt v sxkol*. ‘Piotr chodzi po szkole’, ale *Peter idijt v sxkoluf*. ‘Piotr idzie do szkoły’. Administrator strony internetowej zwraca uwagę, że użytkownicy języka wykorzystują końcówkę *-(u)f* także do tworzenia form dopełniacza. Informacja ta, jak się wydaje, ma jednak raczej pobudzić do dyskusji, wskazać na żywe zainteresowanie językiem, a może nawet powstającymi dialektami (!). Nieodmienny są także inne części mowy: przymiotnik, zakończony na *-ju*, np. *dobrju* ‘dobry’, *velju* ‘duży’. Stopień wyższy tworzony jest przez dodanie prepozycyjnego *plus*, *bolsx* lub formantu *-jusx*: *plus velju* = *bolsx velju* = *veljusx* ‘większy’ itp. Czasowniki mają jedną formę dla poszczególnych czasów gramatycznych

² <http://www.slovio.com/summary.html>

we wszystkich osobach: but ‘być’, es w czasie teraźniejszym, bu w czasie przyszłym, bil w przeszłym, bi w trybie warunkowym itd.

Mimo tych, zapewne, interesujących propozycji lingwistycznych, które pokazują, jak silne jest wciąż poczucie wspólnoty słowiańskiej, trudno przypuszczać, by któryś z tych sztucznych języków stał się realnie językiem pomocniczym w komunikacji Słowian. W rzeczywistości bowiem naturalne języki słowiańskie upodobniają się w sposób niemal niezauważalny poprzez terminologię specjalistyczną, czyli internacjonalizmy, które zalewają nasze języki głównie z angielszczyzny, nawet jeśli podstawą tej leksyki są rdzenie grecko-łacińskie. Nie zmienia to jednak faktu, że podstawowe słownictwo codzienne nadal pozostaje rdzennie słowiańskie.

Patrząc zatem na tworzenie się nowych języków pomocniczych z przymrużeniem oka lub zaciskając kciuki, że jest możliwy jeden kod komunikacyjny do porozumiewania się w nauce, turystyce itp. (a niebędący językiem etnicznym), wciąż musimy zgadzać się ze zdaniem wypowiedzianym niemal przed stuleciem przez Alberta Leona Guérarda, że wciąż „najprostszym językiem międzynarodowym jest milczenie“.

СЛОВОРЕДНИ ПОЗИЦИИ НА НЯКОИ МОДАЛНИ ЛЕКСЕМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (В СЪПОСТАВКА С ЧЕШКИ)

Десислава Тодорова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ОБЕКТ, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на настоящата работа са някои от наречията в българския език, които изпълняват функцията на лексикални изразители на модални отношения. Задачата, която си поставям, е да определя какви позиции могат да заемат те в рамките на простото изречение и какъв е обсегът им на действие спрямо останалите изреченски конституенти. Ще бъде направен и опит да се посочат някои различия в словоредните позиции на българските модални наречия спрямо функционалните им еквиваленти в чешки език, като за основа на изследването служи български.

Целта е създаването на работна хипотеза по отношение на словоредните позиции на модалните наречия, която в по-нататъшни изследвания да бъде приложена върху текстове от разговорната реч, художествената литература и публицистиката.

Позицията на модалните наречия в рамките на изречението е сред неразработваните в българската лингвистична наука въпроси. Доколкото са проучвани словоредните позиции на адвербиалните модификатори, това е правено главно във връзка с функцията им на обстоятелствени пояснения (вж. различните граматика на българския език; Ел. Георгиева 1974). Затова изследването на синтактичното поведение на лексемите, изразяващи модални отношения, би имало своя принос за изясняване на някои въпроси, свързани с модификацията в рамките на изреченската структура. Търсенето на прилики и отлики в синтактичното поведение на определена група лексеми в близки, но различаващи се по морфологичната си структура езици е стъпка напред в изучаването на славянските езици в съпоставителен план.

КАТЕГОРИЯТА МОДАЛНОСТ

Модалността е сред категориите, които все още търсят точното си дефиниране. В настоящата работа няма да бъдат разглеждани различните мнения по отношение на това какво е модалност. Приемам дефиницията, предложена от Р. Ницолова, според която „модалността е вид отношение на субекта към съдържанието на изказването, при което той съотнася значението на изказването с действителността, т.е. модалността може да бъде осветлена в рамките на тристранното отношение субект – значение на изказването – действителност“ (Ницолова 2008: 317).

Приемам и разграничаването на два типа модалност – епистемична и деонтична (по-подробно вж. Ницолова 1984: 147–170).

Формалните средства за изразяване на модалността се проявяват на няколко езикови равнища: на равнището на фонетиката (посредством интонацията), на лексиката (модални частици, глаголи, наречия) и на синтаксиса (чрез някои типове синтактични структури) (Ницолова 2008: 317). Обект на интерес в настоящата работа ще бъдат лексикалните изразители на категорията.

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА МОДАЛНИТЕ НАРЕЧИЯ

За разлика от останалите типове адвербиални модификатори, модалните наречия не посочват обстоятелства, при които се извършва действието, означено с предиката, а отразяват отношението на говорещия към истинността на пропозицията *p*, означена в изказването.

Още Кр. Чолакова в монографията си, посветена на частиците в българския книжовен език, обръща внимание на функционалната близост между наречията с модално значение и модалните частици и уточнява, че „тоя вид наречия се различават от частиците само по форма и начин на образуване, но не и функционално“ (Чолакова 1958:24). Чолакова определя модалните наречия като „преходна категория между наречия и частици“ (Чолакова 1958: 28).

Ст. Георгиев смята, че модалните наречия трябва да бъдат обособени в отделен подклас – този на детерминативите, характеризира като свободни определители на изречението, които „нямат синтактична връзка с някаква негова част, а го поясняват като цяло“ (Георгиев 1983: 48).

Подобна теза е застъпвана и от В. Зидарова, която също посочва, че модалните наречия и частици са сходни по семантика и роля (нямат собствена синтактична функция, изпълняват прагматични функции) и предлага обединяването им в един общ клас лексеми (Зидарова

2003: 70–71). Тук обаче ще приема традиционното определяне на този тип модификатори като модални наречия (респ. модални частици).

В списъка на така нар. модални наречия се включват лексеми като *действително, вярно, невярно, естествено, сигурно, вероятно, невероятно, възможно, невъзможно, навярно, желателно, необходимо, належащо, сякаш* и др. (вж. Ницолова 2008: 449). Една от особеностите им е, че функционират преди всичко като предикативни думи в главното изречение на сложно съставно изречение (Ницолова 2008: 449–450). В настоящата работа обаче тази употреба няма да бъде обект на анализ. Ще огранича наблюденията си само до няколко наречия, които са лексикални маркери на т.нар. епистемична модалност: *наистина* (представящо висока степен на категоричност на говорещото лице по отношение на истинността на пропозицията), *вероятно* и *сигурно* (които според контекста представят различни степени на вероятност по отношение на истинността на *p*). По отношение на признака [- вероятност] българският език разполага с лексеми, които граматичните трудове класифицират като частици – *надали, едва ли* (вж. Чолакова 1958; Зидарова 2003; Ницолова 2008). Но тъй като границата между модални наречия и частици в български не е строго очертана, ще маркирам бегло и словоредния модел при частицата *едва ли*, за да бъдат включени и двата полюса на скалата [+/- вероятност].

СЛОВОРЕДНИ ПОЗИЦИИ НА МОДАЛНИТЕ НАРЕЧИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Кр. Чолакова посочва, че модалните наречия „подобно на частиците могат да се отнесат смислово до цялото изречение или до различни негови части“ (Чолакова 1958: 24), т.е. обсегът на действие на наречието е пряко свързан с позицията му спрямо останалите изреченски конституенти. Позицията им по отношение на останалите изреченски конституенти не е фиксирана. По тази си особеност модалните наречия като *наистина, вероятно, сигурно* се различават от частицата *едва ли*, която заема строго определено място в изречението – винаги се намира пред думата, към която се отнася (Чолакова 1958:35).

1. Позиции в началото или в края на изречението

Когато са разположени в абсолютното начало на изречението, модалните наречия разширяват обсега си на действие до цялата пропозиция:

(1a)¹ **Наистина** [*вчера Иван купи хубава книга от близката книжарница*].

Подобна е функцията и на останалите анализирани лексеми. При тях обаче е налице ограничение от семантичен тип. Поради своята семантика те не могат да се съчетават с форми на глагола за аорист, индикатив (**Сигурно/Вероятно/Едва ли вчера Иван купи хубава книга от близката книжарница*²). При изречения с предикат в индикативна форма пресупозицията е от типа „аз узнах като като свидетел, че *p*“ (Ницолова 2008: 351) и влиза в противоречие със значението на разглежданите наречия, които означават различна степен (но никога стопроцентова) на увереност в истинността на *p*. Затова тези наречия се съчетават с конклузивни аористни глаголни форми:

(1b) **Сигурно** [*вчера Иван е купил хубава книга от близката книжарница*].

(1c) **Вероятно** [*вчера Иван е купил хубава книга от близката книжарница*].

(1d) **Едва ли** [*вчера Иван е купил хубава книга от близката книжарница*].

Освен до цялата пропозиция, обсегът на действие на модалния модификатор може да се ограничи и само до контактно разположения елемент, ако именно той изпълнява функцията на фокус на изказването:

(2a) **Наистина** [*вчера*] *Иван купи хубава книга от близката книжарница (а не онзи ден)*.

(2b) **Сигурно** [*вчера*] *Иван е купил хубава книга от близката книжарница*.

(2c) **Вероятно** [*вчера*] *Иван е купил хубава книга от близката книжарница*.

(2d) **Едва ли** [*вчера*] *Иван е купил хубава книга от близката книжарница*.

Аналогична е функцията на адвербиалните модификатори, изразяващи модални отношения, и когато са разположени на последно място в изречението. Това може да бъде илюстрирано с двойки от въпроси и техните отговори:

(3a) *Утре учителката ще заведе ли учениците някъде?*

---

¹ Квадратните скоби указват обсега на действие на модалната лексема.

² Със * се отбелязват примери, които са неграматични.

[Утре учителката ще заведе учениците в Историческия музей]
наистина (а няма да отложи посещението).

(3b) *Къде ще заведе учителката учениците?*

Утре учителката ще заведе учениците [в Историческия музей]
наистина (а не в Етнографския).

Наблюденията са в сила и за лексемите *сигурно* и *вероятно*, но не и за *едва ли*, тъй като този модификатор винаги се намира пред конституента, който модифицира, следователно за *едва ли* позицията в абсолютния край на изречението е забранена.

(3c) **Утре учителката ще заведе учениците в Историческия музей едва ли.*

Направените наблюдения показват, че в началото и в края на изречението модалните наречия модифицират или цялата пропозиция, или контактното разположената група, в зависимост от фокуса на изречението.

2. Позиции в средата на изречението

2.1. Словоредни позиции спрямо предиката

Модалните наречия „тясно“ модифицират **предиката**, когато са разположени в контактна позиция спрямо него. Те могат да са предпоставени:

(4a) *В петък татко **наистина** [поправи] малката масичка в хола (а не я изхвърли).*

(4b) *В петък татко **вероятно** [е поправил] малката масичка в хола.*

(4c) *В петък татко **сигурно** [е поправил] малката масичка в хола.*

(4d) *В петък татко **едва ли** [е поправил] малката масичка в хола.*

или задпоставени (позицията е невъзможна единствено за *едва ли*):

(5a) *Наскоро той [намери] **наистина** чанта (а не я открадна).*

(5b) *Наскоро той [е намерил] **вероятно** чанта.*

(5c) *Наскоро той [е намерил] **сигурно** чанта.*

(5d) **Наскоро той [е намерил] **едва ли** чанта.*

В средата на изречението обаче обсегът на действие на модалните модификатори не е само в една посока (само наляво или само надясно). Според това кой компонент на изречението е фокус на изказването модификаторът може да действа спрямо предходен или спрямо следходен конституент. Възможни са не само примери като (4a–d) и (5a–d), но и такива като (6a–d) и (7a–d), в които модалната лексема се намира в същата позиция, но модифицира не предиката, а другия непосредствено разположен компонент:

(6a) *В петък [татако] **наистина** поправи малката масичка в хола (а не съседът).*

(6b) *В петък [татако] **вероятно** е поправил малката масичка в хола.*

(6c) *В петък [татако] **сигурно** е поправил малката масичка в хола.*

(6d) **В петък [татако] **едва ли** е поправил малката масичка в хола.*

Разбира се, изключение е частицата *едва ли*, тъй като тя винаги модифицира следходния компонент, т.е. при нея обсегът на действие без изключение е само надясно.

(7a) *Наскоро той намери **наистина** [чанта] (а не куфар).*

(7b) *Наскоро той е намерил **вероятно** [чанта].*

(7c) *Наскоро той е намерил **сигурно** [чанта].*

(7d) **Наскоро той е намерил **едва ли** [чанта].*

Средство за преодоляване на двузначността в такива случаи се явяват изреченското ударение и интонацията, т.е. супрасегментните средства, маркиращи фокуса на изказването.

2.2. Словоредни позиции спрямо именна група (NP)

Примери (6a–d) и (7a–d) показват модификация на именна група без разширения. Когато в NP са налице предпоставени разширения, обсегът на модификацията може да се ограничи само до предпоставеното разширение:

(8a) *Вчера Петя е прочела **наистина** [интересна] (а не скучна) статия.*

(8b) *Вчера Петя е прочела **вероятно** [интересна] статия.*

(8c) *Вчера Петя е прочела **сигурно** [интересна] статия.*

(8d)³ *?Вчера Петя е прочела **едва ли** [интересна] статия.*

Когато се отнася към NP или към част от нея, наречието *наистина* (за разлика от *сигурно* и *вероятно*) може да се транспонира и да се превърне в интензификатор. Необходимото условие е наличието на атрибутивен признак (във формално отношение структура NP→AN – вж. пример (8a).

Наистина може да се появи и в рамките на фраза, в която вече е налице интензификатор: *Той купи **наистина** много хубава книга.* В такива случаи *наистина* образува една група със същинския интензификатор (*Той купи [наистина много] хубава книга*), за разлика от ос-

---

³ С ? се отбелязват примери, които не са стилистично неутрални или не представят най-фреквентния вариант на дадена употреба.

таналите модални наречия, за които се предполага по-скоро структура от типа: *Той купи **вероятно** [много хубава] книга.*

Конструкции като:

(9a) *Вчера Петя е прочела [интересна] **наистина** (а не скучна) статия.*

(9b) *Вчера Петя е прочела [интересна] **вероятно** статия.*

(9c) *Вчера Петя е прочела [интересна] **сигурно** статия.*

(9d) **Вчера Петя е прочела [интересна] **едва ли** статия.*

биха могли да се тълкуват като инверсия на предходните, тъй като при тях адвербиалният модификатор не действа надясно. Фреквентността им е по-висока в разговорната реч.

2.3. Позиции спрямо предложна група (РР)

По отношение на РР модалните наречия могат да се отнасят към цялата фраза, ако са разположени преди или след нея⁴:

(10a) *Преди малко той си купи бонбони **наистина** [от новата сладкарница].*

(10b) *Преди малко той си е купил бонбони **вероятно** [от новата сладкарница].*

(10c) *Преди малко той си е купил бонбони **сигурно** [от новата сладкарница].*

(10d) *?Преди малко той си е купил бонбони **едва ли** [от новата сладкарница].*

В позиция след предлога появата на модално наречие е блокирана, при условие че фразата е без разширения (**купи хубава книга от наистина/вероятно/сигурно книжарницата*). Ако обаче в рамките на предложната фраза може да се появи съществително име с предпоставени разширения, означаващи атрибутивни признаци, в позицията между предлога и прилагателното име е възможна появата на модификатор:

(11a) *Преди малко той си купи бонбони от **наистина** [новата] сладкарница.*

(11b) *Преди малко той си е купил бонбони от **вероятно** [новата] сладкарница.*

(11c) *Преди малко той си е купил бонбони от **сигурно** [новата] сладкарница.*

(11d) *?Преди малко той си е купил бонбони от **едва ли** [новата] сладкарница.*

⁴ Следходна позиция на модификатора спрямо РР е илюстрирана в пример (3b).

Тук отново *наистина* изпълнява интензифицираща функция. По отношение на позицията след разширение на N в предложна фраза, особеностите са същите, както в примери (9a–d).

2.4. Позиции спрямо адverbиална група (AdvP)

По отношение на AdvP модалните лексеми са подложени на словоредно ограничение – те могат да заемат позиция преди или след AdvP, но не и между конституентите, които я изграждат, т.е. възможни са примери като:

(11a) *Момиченцето разгледа нощната пеперуда наистина* [твърде] отблизо.

(11b) *Момиченцето е разгледало нощната пеперуда вероятно* [твърде отблизо].

(11c) *Момиченцето е разгледало нощната пеперуда сигурно* [твърде отблизо].

(11d) ? *Момиченцето разгледа нощната пеперуда едва ли* [твърде отблизо.],

но конструкции като **Момиченцето разгледа нощната пеперуда твърде наистина/вероятно/едва ли отблизо* са неграматични.

Прави впечатление, че конструкциите с *едва ли*, когато частицата се отнася към NP, PP или AdvP и се намира в средата на изречението, а не в абсолютното му начало, дори и да се приемат за граматични, не са неутрални. *Едва ли* предпочита по-скоро позиции в началото на изречението или в непосредствена близост до предиката.

ЧЕШКИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА БЪЛГАРСКИТЕ МОДАЛНИ НАРЕЧИЯ

Чешкият език разполага с богат набор от лексикални маркери на епистемичната модалност. Това са лексеми като: *opravdu, jistě, fakt, pravděpodobně, možná, asi, snad, sotva, sotvaže, stěží* и др. На скалата, означаваща [+/- вероятност] на действието, означено в пропозицията (от гледна точка на говорещия), те се разполагат по следния начин:

[+ вероятност] [- вероятност]

opravdu

pravděpodobně

stěží

fakt

možná

sotva

jistě

asi

snad

Характерна особеност на посочените лексеми е, че те не могат да изпълняват функцията на предикатив в съставно именно сказуемо. В такива случаи се използват еквивалентни по функция (често едно-

коренни с посочените модални лексеми) прилагателни имена⁵ в ср. род ед.ч.: *Je jisté, že přijede dnes.* – „Сигурно е, че ще пристигне днес“; *Je pravděpodobné, že se o tom dozvěděl.* – „Вероятно е да е разбрал за това“. Част от посочените лексеми (като *opravdu, asi, sotva*) нямат предикатни еквиваленти.

Според чешката граматична традиция всички представени по-горе лексеми се класифицират като частици⁶. Част от тях (като например *opravdu*) по произход са наречия (принадлежащи към подтипа на т.нар. *vytýkavá příslovce*), които обаче са преминали към класа на частиците.

Частиците, чиито словоредни особености са обект на изследване в настоящата работа, са *opravdu, asi* и *sotva*. Тук няма да посочвам всички възможни словоредни позиции, в които могат да се появят тези частици, а само ще маркирам някои особености и някои разлики в сравнение с българския език. Част от примерите са конструирани, други са ексцерпирани от *Český národní korpus*⁷.

НЯКОИ РАЗЛИЧИЯ ПРИ СЛОВОРЕДНИТЕ ПОЗИЦИИ НА ЧЕШКИТЕ МОДАЛНИ ЛЕКСЕМИ В СРАВНЕНИЕ С БЪЛГАРСКИ

Анализът на примерите показва две основни разлики в словоредните позиции на чешките модални лексеми в сравнение с тези в български език. Първата от тях е свързана с мястото на модификаторите в случаите, в които в обсега им на действие се включва цялата пропозиция. За разлика от дистрибуцията на модалните наречия в български в чешки (поради някои специфики на словореда) модалните частици, отнасящи се към цялата пропозиция, означена в изказването, могат да заемат повече формални позиции в изречението. Докато в български анализираните модални лексеми се отнасят до цялата пропозиция само ако се намират в началото или в края на изречението, в чешки модалните частици могат да модифицират цялата пропозиция, дори и в случай че заемат позиция в средата на изречението. Обикновено частицата, отнасяща се към цялата пропозиция, заема позиция преди предиката (който в голяма част от чешките изречения е в най-крайна изреченска позиция, което вероятно е и причината да съществуват подобни словоредни възможности):

⁵ М. Чейка ги определя като „абстрактни прилагателни имена, изразяващи ментални метаезикови предикати“ (Чейка 1980: 56).

⁶ За справка – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha, Academia, 2007.

⁷ Тези примери ще бъдат означавани със съкращението (ČNK).

Máte své vnuky asi velmi rada? (ČNK). – „Вероятно много обичате внуците си, нали?“.

В български наречието *вероятно* може да се придвижи от начална позиция към позиция вътре в изказването и да се отнася към цялата пропозиция, но това е свързано с удвояване на допълнението и лява дислокация: *Своите внуци вероятно много ги обичате, нали?*

Втората съществена разлика е свързана със словоредните позиции на модалните лексеми спрямо NP или PP. Модалните лексеми в чешки, както и в български, могат да стоят пред именна или предложна група:

Mrknul jsem se na stůl a viděl jsem tam ležet asi [metrákový] balík v hnědém papíru. (ČNK) – „Погледнах към масата и видях на нея да лежи вероятно стокилограмов колет в кафява хартия“.

За разлика от български обаче в чешки език много по-рядко модалната лексема се разполага вътре в рамките на предложна или на именна фраза. В такива случаи модалната частица е непосредствено след предлога и модифицира стоящия вдясно елемент: *Proto jsem jel na kole a dorazil jsem s asi minutovým zpožděním.* (ČNK) – „Затова тръгнах с велосипед и пристигнах с вероятно едноминутно закъснение“.

В корпуса, който послужи за база за изследването, не бяха открити примери, в които модалната лексема да е вътре в NP или да се намира на друго място в PP, освен в позиция непосредствено след предлога. Т.е. може да се направи изводът, че изречения от типа на **Koupil tu knihu z blízkého opravdu knihkupectví* или **Koupil hezkou asi knihu* са неграматични.

Необходимо е да се направи и едно уточнение по отношение на чешките еквиваленти на българската частица *едва ли*. В чешки език съществуват модални частици за означаване на ниска степен на вероятност за истинността на пропозицията *p* от гледна точка на говорещия. Това са частиците *sotva* и *stěží*. Втората обаче се осъзнава като книжна от носителите на езика. *Sotva* също рядко се употребява като лексикален маркер на епистемична модалност. По-скоро се предпочитат други средства, напр. глаголи като *myslím*, *domnívám se*, въвеждащи подчинено изречение с негиран предикат, или пък конструкции от типа *nejsem si jistý, že*. Причината може би е в много високата фреквентност на омонима *sotva* със значение „едва“. Напр. в изречения като *Sotva včera Ivan koupil hezkou knihu z blízkého knihkupectví* адресатът на съобщението би възприел изказването като „Едва вчера Иван купи хубава книга“, а не като „Едва ли вчера Иван купи хубава книга“. Така докато в български частицата *едва ли* е най-често срещаното лек-

сикално средство за означаване на [-вероятност] на пропозицията, означена в изказването, в чешки с по-висока фреквентност се използват други формални средства.

Изводи

Направените анализи показват, че докато в български модалните наречия се отнасят към съдържанието на цялата пропозиция само когато заемат начална или крайна позиция в изречението, за чешките им еквиваленти подобни ограничения не съществуват. За сметка на това обаче в български модалните лексеми могат да се появят в повече позиции в изречението, дори между конституенти, свързани помежду си чрез съгласуване (например в NP с предпоставени разширения към съществителното име, изпълняващи функцията на съгласувани определения), докато в чешки подобни позиции са невъзможни.

Адвербиалните модификатори включват в обсега си на действие контактно разположени елементи (освен когато се отнасят до *p*). В рамките на NP и PP модалните лексеми, в зависимост от словоредната позиция, могат да включват в обсега си на действие както цялата фраза, така и елемент от нея (опората на фразата или нейно разширение). Модалните наречия могат да действат наляво или надясно спрямо контактно разположените елементи, в зависимост от изреченския фокус (едно от средствата за маркирането му е интонацията).

Освен това модалните наречия в български език представляват нееднородна група. *Наистина* има различно синтактично поведение в сравнение с останалите модални лексеми. Може да бъде съставена хипотеза, че когато модифицира лексеми, на които може да се припише признак, *наистина* не дава информация за истинността на пропозицията, а интензифицира признака (*наистина хубава книга, наистина отблизо*). Освен това в български са налице и някои семантични ограничения при комбинацията на модалните наречия и евиденциалите (въпрос, който се нуждае от допълнително проучване).

Съпоставката между двата езика показва, че словоредните особености на модалните лексеми в сродни езици споделят някои общи особености, но имат и свои специфики. Те са породени преди всичко от различия в словоредата (например предпочитаната в някои случаи крайна позиция на предиката в чешки), както и от морфологични специфики, към които можем да отнесем по-голямата компактност на чешките именни и предложни фрази.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София, Наука и изкуство, 1978.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново, Абагар, 1991.
- Георгиева 1974:** Георгиева, Ел. *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*. София, Издателство на БАН, 1974.
- Зидарова 2003:** Зидарова, В. Частиците като част на речта // *Славистиката в началото на ХХ век. Традиции и очаквания*. София, Сема РЩ, 2003: 68–72.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Ницолова 1984:** Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София, Народна просвета, 1984.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Стоянов 1999:** Стоянов, Ст. *Грамматика на българския книжовен език*. Велико Търново, Абагар, 1999.
- Чолакова 1958:** Чолакова, Кр. *Частиците в съвременния български книжовен език*. София, Издателство на БАН, 1958.
- Чейка 1980:** Čejka, M. Postavení jistotní modality ve struktuře výpovědi // *Otázky slovanské syntaxe*. № 2, Brno, 1980: 53–62.
- Петър 1986(ed.):** Petr, J. *Mluvnice češtiny (2). Tvarosloví*. Praha, Academia, 1986.
- Филипец 2007:** Filipec, J. et al. (eds.) *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha, 2007.

BULGARSKIE ODPOWIEDNIKI ALBAŃSKICH ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH W *BAŁKAŃSKIM SŁOWNIKU FRAZEOLOGICZNYM*

Maciej Szymański

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Balkański słownik frazeologiczny (Fjalor frazeologjik ballkanik, dalej: FFB) który ukazał się w Tiranie w 1999 roku, notuje około 5000 albańskich związków frazeologicznych i ich odpowiedniki w 4 (5) językach: w bułgarskim, nowogreckim, rumuńskim i serbskim/chorwackim (traktowanych tutaj jako jeden). Zgodnie z założeniami przedstawionymi we wstępie, słownik ten gromadzi cztery rodzaje paraleli frazeologicznych: 1) bałkanizmy frazeologiczne; 2) paralele frazeologiczne ukształtowane niezależnie na gruncie poszczególnych języków (mają one najszerszy zasięg); 3) zapożyczenia „wewnątrzbałkańskie“, tzn. pomiędzy poszczególnymi językami bałkańskim (występują zazwyczaj w 2–3 językach); 4) zapożyczenia z języków niebałkańskich (tu wymieniono tylko turecki i języki romańskie; są one nieliczne, ale mają najszerszy zasięg).

We wstępie do FFB jego główny redaktor Jani Thomai pisze: „Po pierwsze w pojęciu *bałkanizmu* nie jest ważna liczba języków, w których występuje dana jednostka czy zjawisko językowe, ale źródło i proces *bałkanizacji* tej jednostki lub zjawiska. Po drugie, pojęcie *bałkanizmu* nie jest jednolite dla jednostek i zjawisk z różnych podsystemów języka. W obrębie leksyki i frazeologii *bałkanizmy* tworzą się inaczej niż w fonetyce czy morfologii. Nie można na przykład jako *bałkanizmów* traktować takich wyrazów, jak *klasë, adet, xhaxha* itd., nawet jeśli znajdują się w trzech lub więcej językach bałkańskich. Źródło, czas i sposób szerzenia się wśród języków na Bałkanach muszą być brane pod uwagę jako kryteria w ocenie danej jednostki czy zjawiska jako *bałkanizmu*“ (Thomai 1999a: 6)¹.

---

¹ Por. tekst oryginału: „Së pari, thelbi i konceptit „ballkanizëm“ nuk është aq numri i gjuhëve, në të cilat gjendet njësia a dukuria gjuhësore, por burimi dhe procesi i „ballkanizimit“ të kësaj njësie a dukurie. Së dyti, natyra e konceptit „ballkanizëm“ nuk është e njëllotë për njësitë e dukuritë e nënsistemeve të gjuhës. Në fushën e leksikut e të frazeologjisë „ballkanizmat“

Moim zdaniem pojęcie *bałkanizmu* nie zostało tu wyjaśnione dość precyzyjnie. Można jednak przypuszczać, że gdy J. Thomai pisze o „źródle, czasie i sposobie szerzenia się“ danej jednostki frazeologicznej, ma na myśli to, że bałkanizmy powstały na gruncie któregoś z języków tego obszaru i rozprzestrzeniały się we wzajemnych, bezpośrednich kontaktach użytkowników tych języków, często w warunkach bilingwizmu czy nawet polilingwizmu. Jasne jest to, że Thomai odrzuca możliwość uznania za bałkanizmy związków frazeologicznych pochodzenia tureckiego, chyba że przeszłyby proces „bałkanizacji“, na temat istoty którego niestety niewiele da się wywnioskować z powyższego cytatu. Należy jednak zaznaczyć, że wobec niekompletności badań dotyczących wpływu języka tureckiego na kształtowanie się frazeologii bałkańskiej jest rzeczą ryzykowną aprioryczne wyłączenie elementów tureckich z listy bałkanizmów².

Wspomniane wyżej cztery warstwy paraleli frazeologicznych nie zostały niestety w słowniku w żaden sposób wydzielone czy oznaczone, co ułatwiłoby korzystanie z materiału i jego analizę. Nie pozwala to również dokonać weryfikacji wyłuszczonych we wstępie założeń. Z tego względu słownik nie jest dziełem zamkniętym, ale raczej surowym źródłem dostarczającym materiału do interpretacji. Na jego podstawie można dokonywać porównań wszystkich uwzględnionych w nim języków lub tylko wybranych. Słownik był konstruowany w ten sposób, że do korpusu albańskich związków frazeologicznych dobierano odpowiedniki w pozostałych językach. Dlatego też najbardziej oczywista wydaje się analiza w kierunku od języka albańskiego.

---

krijohen me rrugë disi të ndryshme nga ata të fushës së fonetikës a të gramatikës. Nuk mund të merren, për shembull, si „ballkanizma“ fjalë të tilla, si *klasë, adet, xhaxha* etj., edhe pse gjenden në tri ose në më shumë gjuhë të Ballkanit. Burimi, koha dhe mënyra e shtrirjes ndër disa gjuhë të Ballkanit duhen vlerësuar si kriterie ekuivalente për të cilësuar një njësi a një dukuri si „ballkanizëm“ (Thomai 1999a: 6).

² Por. stanowisko R. Sendka: „(...) wpływ turecczyzny na ewentualne powstanie bałkańskiej „wspólnoty frazeologicznej“ powinien być ogromny. Na razie zakres owego wpływu jest dopiero badany, choć na pewno nie należy go umniejszać. Nie ulega wątpliwości, że chociaż serbsko-chorwacki i turecki nie są zaliczane do języków ligi bałkańskiej, turecki i serbsko-chorwacki materiał frazeologiczny powinien być uwzględniany przy badaniach nad frazeologią bałkańską“ (Sendek 2007: 89). Pewne wątpliwości dotyczące tureckiego pochodzenia niektórych frazeologizmów, które występują oprócz języków bałkańskich również w tureckim, wyraża Petia Asenowa (Асенова 2002: 51), ale z drugiej strony krytykuje stanowisko J. Thomaja, który podważa tezę o tureckim źródle związków frazeologicznych zawierających komponent leksykalny pochodzenia tureckiego (Thomai 1981: 249).

Przeanalizowałem grupę 197 albańskich związków frazeologicznych zawierających komponent *sy* ‘oko’ i ich bułgarskie odpowiedniki. Związki frazeologiczne zawierające komponent somatyczny stanowią największą część frazeologii wielu języków (np. w bułgarskim około 25% (Ничева 1987: 212)) i to właśnie wśród nich można znaleźć najwięcej międzyjęzykowych paraleli. Postanowiłem zbadać dobór ekwiwalentów bułgarskich, żeby przekonać się do jakiego stopnia można mówić o wspólnej frazeologii albańsko-bułgarskiej (w ramach wspólnoty bałkańskiej). Zrezygnowałem natomiast z dociekania, które frazeologizmy należą do poszczególnych warstw, wcześniej już wspomnianych.

Zgodnie z deklaracją we wstępie do FFB, odpowiadające sobie w słowniku frazeologizmy powinny być całkowicie zgodne pod względem semantycznym, funkcjonalnym i stylistycznym, mogą się natomiast różnić pod względem budowy formalnej. Całkowite paralele frazeologiczne (typu kalki) mają występować najczęściej (Thomai 1999a: 7). Aby właściwie ocenić tożsamość poszczególnych związków frazeologicznych, tzn. aby odpowiedzieć na pytanie, czy dana albańska i bułgarska jednostka są tym samym frazeologizmem, należałoby oczywiście sięgnąć do etymologii i ustalić ich wspólne źródło. Ze względu na wspomniane już przyczyny pomijam kryterium wspólnego pochodzenia i jednakowo traktuję związki frazeologiczne o ewentualnym wspólnym źródle jak te, które ukształtowały się niezależnie na gruncie obu tych języków. Przy ocenie tożsamości formalnej ustaliłem roboczo następujące kryteria: identyczny schemat grupy syntaktycznej z możliwością wystąpienia mało istotnych różnic struktury związków, takich jak np. kolejność członów związków (tu sztandarowym przykładem jest postpozycja przymiotnika po określającym przezeń rzeczowniku w języku albańskim), obecność/nieobecność drugorzędnych elementów struktury związków (rodzajniki, zaimki itp.) oraz identyczny skład leksykalny. Wymiany komponentów na wyrazy bliskoznaczne bądź z tego samego pola znaczeniowego w zasadzie nie przekreślają tożsamości formalnej, ale trzeba je odnotować³. Osobną grupę stanowią związki o takim samym składzie leksykalnym, lecz innej strukturze formalnej, które posiadają w konsekwencji inną składnię zewnętrzną.

³ Por. przedstawiony przez Mieczysława Basaja model międzyjęzykowej ekwiwalencji frazeologicznej według Sołoduba (która dotyczy identycznych typologicznie związków frazeologicznych): „Mieszczące się w tym typie frazeotwórczym związki frazeologiczne powinny być zgodne ze sobą w zakresie znaczenia, metafory i nacechowania stylistycznego, a następnie powinny wykazywać wzajemną korelację w zakresie składu komponentów (bez obowiązkowej jednoznacznej ekwiwalencji jednostek na poziomie leksykalno-gramatycznym) oraz organizacji strukturalno-gramatycznej“ (Basaj 1985: 76).

W ten sposób przeprowadzona analiza materiału doprowadziła do następujących wyników: około 35% albańskich związków frazeologicznych posiada w FFB bułgarskie odpowiedniki typu kalki, z czego połowa wykazuje różnice w składzie leksykalnym. Oto przykłady identycznych związków frazeologicznych w obu językach: (e do) *si kripën në sy* (dikë) – (обичам някого) *като сол в очите*; *e hëngri me sy* – *изаде с очи*; *i hodhi një sy* (diçkaje) – *хвърли едно око*; *m'i mori sytë* – *взе ми очите* (нещо); *i mbeti syri* (*i mbetën sytë*) (*te dikush a te diçka*) – *останаха му очите* (в някого, в нещо); *nxjerr sytë* – *вадя си очите*; *i nxori sytë* (*dikujt*) – *извади очите* (някому); *e përpiu me sy* – *изни с очи* (някого); *i rrodhën sytë* – *изтекоха очите* (някому); *për sytë e bukur* (*të dikujt*) – *за хубавите очи* (на някого). Kolejne związki frazeologiczne różnią się komponentem leksykalnym (nominalnym bądź werbalnym): *i bëj sytë katër* – *отварям си очите на четири*; (e shikon) *me syrin plot* (*dikë a diçka*) – (гледа) *с жадни очи* (някого, нещо); *më del para syve* (*dikush a diçka*) – *стои пред очите ми* (някой, нещо)⁴; *sa të ha* (*të rrok*) *syri* – *докъдето ти стигат очите*; *ia mbylli sytë* (*dikujt*) – *замаза очите* (някому); (*i*) *perëndoi sytë* (*dikush*) – *затвори очи* (някой); (e ruaj, e dua) *si sytë e ballit* (*si dritën e syrit*) – (пазя) *като зеницата на окомото си*; *syri plot e dora thatë* – *очи пълни ръце празни*; *ia vuri* (*ia shtiu*) *syrin* (*dikujt*) – *хвърли око* (на някого, на нещо); *në vend që t'i vinte vetulla i nxori sytë* – *вместо вежди да изпише избодете очи*. Część odpowiadających sobie w FFB frazeologizmów (około 7%) różni się ilością komponentów leksykalnych, które mogą występować w ich składzie obligatoryjnie bądź fakultatywnie. Większość z nich uznamy za ekwiwalenty formalne, niektóre jednak budzą wątpliwości ze względu na przewagę różnic nad podobieństwami (np. para związków: *mbyll një sy e një vesh* – *затварям си очите*): *ka parë botë me sy* – *видял съм свят*; *s'ka sy e faqe* – *няма очи*; *mbyll një sy* – *затваря си очите* (за нещо); *sa për sy të botës* – *колкото за очи* (за пред хората); *sa për sy e faqe* – *за очи*; *i mbaj sytë hapur* – *държа си очите отворени* (на четири); *hapë sytë!* – *отваряй си очите* (на четири)!; *i janë hapur* (*çelur*) *sytë* – *отворили са му се очите* (за света) (w trzech ostatnich przykładach, gdyby pominąć komponenty fakultatywne, można by mówić o pełnej tożsamości formalnej).

⁴ Należy się zastanowić, czy zmiany komponentów werbalnych nie powodują, że przywołane frazeologizmy zajmują inne miejsce w siatce frazeologicznej, która jest odzwierciedleniem relacji derywacyjnych, ponieważ „czynnikami derywacji frazeologicznej są przede wszystkim wymiany komponentów leksykalnych, a niekiedy też zmiany szablonu gramatycznego“ (Lewicki 1985: 103).

Kryterium takiego samego schematu składniowego wyłącza ze sfery wspólnej frazeologii pewną (w badanym materiale kilkanaście jednostek) grupę związków o identycznym bądź zbliżonym składzie leksykalnym, które jednak wykazują różnice konstrukcji składniowej, co wpływa na inną łączliwość gramatyczną z elementami kontekstu. Nie jest wykluczone, że tego typu związki mogą mieć nawet wspólne źródło, ale ich rozwój na gruncie poszczególnych języków doprowadził do istotnych różnic formalnych. Jakiś język może też preferować dany typ konstrukcji, który przez to jest dla niego charakterystyczny, a ze względu na regularność występowania i powtarzalność odpowiadających sobie w dwóch językach konstrukcji, niektóre z nich możemy uznać za ekwiwalenty funkcjonalne. Również tutaj, podobnie jak w wypadku występowania innych komponentów leksykalnych, możemy mówić o specyfice narodowej. Do takich ekwiwalentnych jednostek należeć będą m.in.: *e shikoj në bebe të syrit* – *гледам като зеницата на окото (на очите) си* (някого) (co odpowiada jednemu ze znaczeń frazeologizmu albańskiego; drugie posiada ekwiwalent w postaci związku *гледам право в очите* някого); *i ra gjaku në sy* (dikujt) – *очите ми се пълнят с кръв*; *e ka halë në sy* – *трън ми е в очите*; *i kanë vënë (zënë) sytë perde* – *има перде на очите си*; *e ka syrin atje (aty)* (dikush) – *там са му очите* (на някого); *la sytë* (pas dikujt, pas diçkaje) – *останаха му очите* (в някого, в нещо); *t'u mbush syri (plot)* – *напълних си очите*; *më therin sytë* – *боде ме в очите* (някой, нещо).

Pozostałe albańskie związki frazeologiczne mają bliższe lub dalsze pod względem formalnym ekwiwalenty w języku bułgarskim. Pewną przejściową grupę stanowią związki o innej konstrukcji i składzie leksykalnym (choć pewne komponenty mogą się powtarzać), które jednak w warstwie metaforycznej odwołują się do podobnych spostrzeżeń, co prowadzi do zbliżenia obrazowania⁵. Związki te nie należą już jednak do wspólnej frazeologii obu języków, ograniczę się więc jedynie do podania kilku przykładów: *më bën shpirti rehat* – *отпуснал съм си душата*; *sa har e mbyll sytë* – *колкото да мигнеш с очи*; *ka marrë detin me sy* (dikush) – *морето му се вижда до колене* (някому); *i dolën sytë* (dikujt) – *извади си (изкара си) очите* (някой). Pozostałe frazeologizmy mają inną podstawę metaforyczną (choć niewykluczone, że dałoby się przy głębszej analizie dotrzeć do pewnych wspólnych modeli kognitywnych,

⁵ Sołodub obok międzyjęzykowych ekwiwalentów frazeologicznych wyróżnił także drugi rodzaj identycznych typologicznie związków frazeologicznych, w którym „pokrywa się tylko logiczno-semiotyczna forma jego realizacji, natomiast metafora frazeologiczna ma narodową (lub arealową) specyfikę“ (Basaj 1985: 76). Natomiast frazeologizmy, o których jest mowa w tym miejscu, zupełnie wykraczają poza analizowane przez Basaję typy odpowiedniości.

zwłaszcza że wiele z tych związków posiada wspólny komponent o znaczeniu ‘oko’), np.: *i kam sytë në ballë* – *отварям си добре очите*; *të ha (të qëron) të bardhën e syrit* – *кунува те и те продава*; *e sheh (e vështron, e vëren) me bishtin e syrit* – *гледам отвисоко (някого), гледам през рамо (на някого)*; *e ka syrin filxhan* – *не ми се затварят очите, сън не ме хваща*; *e ka bërë syrin gozhdë* – *вкамениява се сърцето (на някого)*; *të ha kokërdhokun (e syrit) (dikush)* – *душата вади (някому)*; *e ka syrin të madh (për diçka)* – *хвърлил е око (на нещо)*; *e di ku i ka morri sytë* – *знае и дявола къде се кому*; *sa t'i futësh gishtat në sy* – *(тъмно) като в рог*; *e kanë sy në ballë (dikë)* – *душа дават (за някого)*; *s'ia la sy e faqe (dikujt)* – *направи за две стотинки (някого)*; *t'u pxinë sytë* – *очите ми капнаха от срам, засрал съм си очите*; *i qan syri (i qajnë sytë) (për dikë a për diçka)* – *душата му гори (за някого, за нещо)*; *ç'i sheh (ç'i zë) syri ia bën (ia zë) dora* – *всичко му идва отръпки*; *s'ka ujë në sy (dikush)* – 1) *няма ни срам ни очи*; 2) *с трън да влачиш няма какво да закачиш (у някого)*. Та група obejmuje około 33 % albańskich związków frazeologicznych.

Ostatni zbiór zawiera frazeologizmy albańskie, które w języku bułgarskim posiadają jedynie odpowiednik opisowy, czy to w postaci swobodnego połączenia wyrazowego, czy też pojedynczego wyrazu: *ia kanë zënë sytë balluket* – *самозабравям се, не виждам нищо около себе си*; *e ka syrin të hapur* – 1) *с чиста съвест съм*, 2) *просветен съм*; *si e ke syrin e pushkës?* – *имаши ли (събра ли) кураж?*; *të bënë sytë* – *стори ми се, привидя ми се*; *nik të fryn në sy* – *изоставя те в нужда*; *i harë sytë (dikush)* – *прогледна (някой)*; *i ka hapur syrin (dikujt)* – *разглезил е (някого)*; *iu har syri* – 1) *набра смелост*, 2) *разглези се*; *e ka syrin (për diçka)* – *наумил си е (нещо)*; *e ka marrë vdekjen në sy* – *няма страх от смъртта*. Niektóre związki otrzymały przekład zarówno opisowy, jak i frazeologiczny (czasem tylko w jednym ze znaczeń), np.: *ia lau sytë (diçkaje)* – 1) *претупа (tu pojawia się też frazeologizm (направи) на две на три (нещо))*; 2) *замаза (нещо)*; *t'i merr sytë* – *заслепява те (нещо)* (drugie znaczenie zostało wyrażone związkiem *хвърля ти прах в очите (някой)*). Dodam jeszcze, że jeden albański frazeologizm: *duart nga mielli e sytë nga qielli*, oznaczający kogoś, kto wykonuje swoją pracę nieuważnie albo myśli o czymś innym niż to, co robi w danym momencie, nie otrzymał wcale przekładu.

Analizując semantykę odpowiadających sobie w słowniku jednostek, zauważyłem, że większość z nich jest pod tym względem w pełni ekwiwalentna. W niektórych wypadkach dostrzegłem jednak pewną niesymetryczność znaczeniową, a nawet niepokojące rozbieżności, które

chciałbym pokazać na dwóch przykładach. Albański związek frazeologiczny *i mban sytë poshtë* określa człowieka wstydliwego, pokornego bądź skrytego (Thomai 1999b: 783), podczas gdy podany w FFB odpowiednik *не вдигам очи* (от някого, нещо) jest definiowany następująco: ‘ktoś nieprzerwanie obserwuje kogoś, coś’ lub ‘ktoś długo wykonuje jakąś czynność (czyta, pisze, uczy się itd.)’ (Нанова 2005: 528), co niewiele ma wspólnego ze znaczeniem frazeologizmu albańskiego. W innym miejscu, obok albańskiego wyrażenia (*një copë mishi me dy sy*, które jest obraźliwym określeniem człowieka tępego, pojawia się połączenie wyrazowe *нарче месо с две очи*, będące dosłownym tłumaczeniem albańskiego frazeologizmu. Nie jest to ani związek frazeologiczny języka bułgarskiego, ani też objaśnienie znaczenia jednostki albańskiej i jego obecność może być myląca dla użytkowników słownika.

Rację ma zatem Robert Sendek⁶, że w tego typu słownikach, gromadzących różnorodny materiał frazeologiczny, należy podawać znaczenia związków frazeologicznych – w ten sposób można by przeprowadzić weryfikację ekwiwalencji semantycznej poszczególnych jednostek bez uciekania się do innych słowników. Dodam też, że jeżeli wydziela się we wstępie różne warstwy frazeologii języków bałkańskich i określa, co jest np. *bałkanizmem*, to trzeba by to także pokazać na materiale słownikowym. Ułatwiłoby to dalszą pracę badawczą, ale też byłoby praktycznym potwierdzeniem wcześniej wyrażanych teoretycznych wniosków.

Jeśli chodzi natomiast o analizę materiału, to można było się spodziewać nieco wyższej liczby tożsamyh formalnie frazeologizmów, zwłaszcza że badana była frazeologia somatyczna, tak szeroko rozpowszechniona w językach świata oraz że jej źródłem był słownik o specjalnym profilu bałkańskim.

⁶ Por. uwagi R. Sendka, dotyczące zestawiania paralelnych konstrukcji frazeologicznych języków bałkańskich: „Niezbędne wydaje się opracowanie (...) ich semantyki, co pozwoli uniknąć wrażenia, jakie można odnieść przeglądając wiele prac poświęconych frazeologii bałkańskiej, iż zestawiane są ze sobą wyłącznie puste formy leksykalne, pozbawione zarówno znaczenia, jak też nacechowania stylistycznego“ (Sendek 2007: 97).

LITERATURA:

- Asenowa 2002:** Асенова, П. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. Фабер, 2002.
- Basaj 1985:** Basaj, M. Z problematyki europeizmów frazeologicznych // *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej II*. Red. M. Basaj i D. Rytel. Wrocław, Ossolineum, 1985: 73–82.
- Lewicki 1985:** Lewicki, A. M., B. Rejakowa. Pojęcie rodziny frazeologicznej // *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej II*. Red. M. Basaj i D. Rytel. Wrocław, Ossolineum, 1985: 95–105.
- Nanova 2005:** Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София, Хейзъл, 2005.
- Niczewa 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. София, Наука и изкуство, 1987.
- Sendek 2007:** Sendek, R. *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*. Kraków, Wydawnictwo «scriptum», 2007.
- Thomai 1981:** Thomai, J. *Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe*. Tiranë, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1981.
- Thomai 1999a:** Thomai, J., Xh. Lloshi, R. Hristova, K. Qiriazati, A. Melonashi. *Fjalor frazeologjik ballkanik*. Tiranë, Dituria, 1999.
- Thomai 1999b:** Thomai, J. *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë, Shtëpia Botuese „Shkenca“, 1999.

РУСКИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ НА ТУРСКИ ЕЗИК (ПРЕВОД НА ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ)

Зейнеп Зафер
Гази Университет, Анкара

Сравнителната фразеология способства за опознаването на националноезиковата картина на света. Защото фразеологичният фонд на всеки език отразява особеностите на светоусещането и уникалността на националната култура на народа. Сравнителното описание на фразеологичните единици на нивото на два или повече езика показват, че даже родствени, близки езици демонстрират значително разминаване в представяната от тях картина на света.

Трябва да се има предвид, че голямото разминаване в създаваната от турския и руския народ езикова картина на света се предопределя не само от езиковите особености, но и от културните и религиозни различия. Когато става въпрос за езици като турския и руския, принадлежащи към различни езикови семейства, този фактор се проявява твърде силно.

За първи път турският читател има възможност да се запознае с руската класическа литература в превод на майчин език 25 години след публикуването на някои произведения от френски автори на турски през 1859 година. През 1883/1884¹ комедията на Грибоедов *От ума си тегли* (*Горе от ума*) е преведена непосредствено от руски на турски от Мехмед Мурад и издадена под заглавие *Akıldan Belâ*² (*Акълдан Беля*). Турските преводачи и издатели през XX век непрекъснато следят развитието на руската литература чрез нейното проява на западния пазар и в Турция се издават почти всички руски произве-

---

¹ Когато не е посочен месецът, не може да се определи точно годината на издаване, понеже се използва мохамеднаското летоброене „хиджри“ („hicrî“). Затова е прието да се посочват и двете години.

² Виж.: Griboyedov, Akıldan Belâ. Rus Edebiyatı, komedyâ, 4 perde, Murad M., İstanbul, 1883/1884 (1300).

дения на „самиздата“ и „тамиздата“, забранени някога в Съветска Русия и страните от бившия социалистически лагер. Преводът на руска художествена литература в Турция продължава и днес. Преобладават се много съвременни автори, редица руски постмодернисти. Например само от 2001 до 2007 година на турски са издадени 6 книги (7 произведения) на Виктор Пелевин. От този пример може да се получи някаква представа за процеса на превода на руската художествена литература в Турция днес.

Фразеологизмите имат много голяма роля от гледна точка на комуникативната функция на езиковите знакове в речта. Всеизвестно е, че в сравнение с превода на другите езикови единици предаването на фразеологичните словосъчетания затруднява почти всички преводачи на художествена литература, защото съответствията би трябвало да се дават не по смисъл, а чрез намиране на точните или най-подходящите фразеологични еквиваленти, аналози и т.н. А не са толкова много фразеологизмите, имащи точни съответствия в руския и турския език. От друга страна, дори днес двуезичните руско-турски фразеологични речници, от които преводачите ни биха могли да се възползват при нужда, са много кратки и недостатъчни.

Успехът в превода на съдържащите се в художествените текстове руски фразеологизми със съответните турски фразеологични единици зависи преди всичко от уменията на преводача, но не може да се пренебрегне и значението на речниците и други подобни източници, без които е немислим успехът в превода. Едноезичните руски тълковни и фразеологични речници за много дълъг период бяха едни от най-важните помощни средства на преводача в процеса на художествения превод от руски на турски език. Не може да се говори за художествен превод на най-високо равнище без наличието на по-богати двуезични руско-турски и турско-русски фразеологични речници. Говорейки за необходимостта от използване на различни специализирани помагала при художествен превод, ние не искаме да абсолютизираме тяхното значение.

Не трябва да забравяме обаче, че някои от грешките при фразеологичен или нефразеологичен превод на художествени текстове на руската литература на турски са в пряка връзка с липсата на такива специализирани двуезични руско-турски фразеологични речници до периода на 80-те години. Политиката на изолация на двата народа един от друг, ограничените контакти между преводачи и специалисти от двете страни в областта на сравнителната фразеология затруднява до голяма степен турските преводачи. В такива случаи те се основават

преди всичко на своите фонові знания, на усета си да разшифроват тези трудни езикови елементи, на познанията си в областта на между-езиковата и турската фразеология, или, както много правилно го формулират С. Влахов и С. Флорин – на своята „фразеологична грамотност“ (Влахов, Флорин 1990: 171–172).

Първите руски и турски фразеологизми са регистрирани в руско-турските и турско-руските двуезични (преводни) речници. Най-много фразеологизми се съдържат в издадените от Руската академия на науката Руско-турски речник³ и Турско-руски речник⁴. В тях много от фразеологизмите са илюстрирани с примери от художествени текстове на руската и турската литературна класика.

Първи примери на двуезични речници в сферата на сравнителната руско-тюркиска фразеология съставляват работите на руските специалисти в областта на фразеологията на тюркските народи, намиращите се в границите на бившия Съветски съюз. От голямо значение за турските преводачи са руско-азербайджанските фразеологични речници, тъй като тези два тюркски езика са най-близки. Така например през 1939 г. под редакцията на Г. Гусейнов е издаден *Азербайджанско-руски речник (с фразеология)*⁵, а чак през 1964 вече излиза *Кратък руско-азербайджански фразеологичен речник*⁶ на М. Т. Тагиев, който, разширен през 1974, се издава под заглавието *Руско-азербайджански фразеологичен речник*⁷.

Работите в областта на руската и различните тюркски фразеологии са в помощ на турските преводачи преди всичко от гледна точка на съдържащия се в тях общ фразеологичен фонд на тюркските народи или на междуезиковите фразеологични еквиваленти в тюркските езици⁸. За съжаление преводачите на руска художествена литература

³ Виж: Мустафиев Е., В. Г. Щербинин. *Русско-турецкий словарь*. Москва, Советская энциклопедия, 1972.

⁴ Виж: Баскаков А. Н., Н. П., Голубева, В. Г. Кямилева. *Турецко-русский словарь*. Москва, Русский язык, 1977.

⁵ Виж: Гусейнов Г. *Азербайджанско-русский словарь (с фразеологией)*. Nəşriyyat: АН Аз.ССР, „Баку“, 1939.

⁶ Виж: Тагиев М. Т. *Краткий русско-азербайджанский фразеологический словарь*. Баку, Азербайджан девлет нешрияты, 1964.

⁷ Тагиев М. Т. *Русско-азербайджанский фразеологический словарь*. Баку, Маариф, 1974.

⁸ Освен споменатите, от значения са и следните фразеологични речници: Кожяхметова Х. К., Р. Е. Жайсакова, Ш. О. Кожяхметова. *Қазақша-орысша фразеологиялық сөздік / казахско-русский фразеологический словарь*. Алма-Ата, Мектеп, 1988; Кожяхметова Х. К., Р. Е. Жайсакова, Ш. О. Кожяхметова. *Русско-казахский фразеологический словарь*. Издание второе, дополненное и исправленное. Алма-Ата, Наука ССР, 1989; Ураксин З.

в Турция извън споменатите преводни руско-турски и турско-руски речници могат да ползват Тагиевия специализиран фразеологичен речник едва през шестдесетте и седемдесетте години, когато вече са преведени редица произведения на почти всички руски класици от XIX и XX век.

Първата работа, включваща само руски и турски фразеологични единици, е дело на тричленен руски колектив. През 1984 г. Н. М. Шански, Е. А. Бъстрова и А. А. Камилева издават малък руско-турски фразеологичен речник със заглавие *700 фразеологични съчетания на руския език*⁹. В него се съдържат най-употребяваните руски и съответстващите им турски фразеологизми или смисловите им преводи. Това е първият двуезичен фразеологичен речник в областта на руско-турската фразеология, който много по-късно е последван от други работи в тази област.

Две години след това (1986) Шефика Ортайлъ и Гюркан Танйери издават (може да се каже в превод) фразеологичния речник на М. Дубровин *Руски фразеологизми в картинки*¹⁰, като дават точните турски съответствия на повечето от словосъчетанията, а другите превеждат смислово. Но и този речник е много кратък (съдържа само 600 фразеологизма). Поради голямото му търсене през 2005 той е издаден за втори път.

След сравнително дълга пауза, през 1998 г. Лилия Ермакова и Севинч Ючгюл издават *Кратък руско-турски фразеологичен речник*¹¹, в който освен 765 фразеологизма са включени и 200 пословици и поговорки.

Айдън Сюер през 1999 г. в Турция издава най-обхватния до момента *Руско-турски фразеологичен речник*¹², съдържащ приблизително 1700 фразеологични словосъчетания, които са илюстрирани с приведени примери от руската художествена литература.

Г. Русско-казахский фразеологический словарь: 1572 фразеологических оборота. Москва, Русский язык, 1989.

⁹ Виж: Шански Н. М., Е. А. Бъстрова, А. А. Камилева. *700 фразеологических оборотов русского языка*. Москва, 1984.

¹⁰ Виж: М. Dubrovin. *Rusça Deyimler*. Çev. Ş. Ortaylı, G. Tanyeri. Ankara, Ses Reklam, 2005.

¹¹ Виж: Ermakova L., S. Üçgül. *Краткий русско-турецкий фразеологический словарь: Kısa Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*. İstanbul, Sahaf Kitabevi, 1998.

¹² Виж: Ö. Aydın Süer. *Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü: Русско-турецкий фразеологический словарь*. Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.

Ведат Гюлтек и Бугра Гюлтек през 2000 г. издават първия по рода си *Турско-руски и руско-турски фразеологичен речник*¹³, който е много ценен.

През 2003 г. Мустафа Арслан отпечатва в Украйна (където преподава съвременен турски език) *Орфографичен турско-руски терминологичен и фразеологичен речник*¹⁴.

Работите в областта на сравнителното изучаване на фразеологичните единици на различни по структура езици са теоретична база на много научни изследвания. В руското езикознание изследването на лексиката и фразеологията на турския език започва през 50-години на XX век с трудовете на С. С. Майзел, Л. Н. Долганов, Р. А. Аганин, В. Е. Полякова, Е. В. Мамули.

Тази традиция продължава някъде до 90-те години и е свързана със сравнителното изследване на фразеологията на турския и на някои други езици. Така например в работите на Д. М. Марданова, Г. Х. Алеева, З. Х. Нуризянова, Г. М. Сафина и др. се прави сравнителен лингвистичен анализ на някои въпроси на граматиката и семантиката. Разглеждат се такива групи на фразеологичните единици в английския и турския език, които са обособени на основата на семантични или структурни признаци. Теоретична основа на подобни изследвания са самостоятелните и съвместни работи на редица съветски изследователи и изследователи от бившите съветски републики (в които се говори на език, различен от руския) по сравнително изучаване на фразеологичните словосъчетания в различни по структура езици като А. В. Кунин, З. З. Гатиатуллина, Е. Ф. Арсентева, Л. К. Байрамова, Р. А. Юсупов, Г. З. Садыкова, Ю. П. Солодуб и др.

В рамките на съвременното развитие на лингвистиката интензивно се провеждат сравнителни езикови изследвания, сред които и на базата на фразеологията. Увеличава се броят на сравнителните изследвания на фразеологичния материал. Междуетиковият анализ на фразеологията се осъществява на базата на съвременната интерпретация на основните проблеми на сравнителната фразеология. През последните няколко десетилетия въпросът за фразеологичните единици е една от централните изследователски теми, привличащи вниманието на редица езиковеди, теоретици на художествения превод и литературоведи.

¹³ Виж: Gültek V, B. Gültek. *Atasözleri Sözlüğü / Türkçe-Rusça. Rusça-Türkçe*. İstanbul, Sosyal Yayınları, 2000.

¹⁴ Виж: Арслан М. *Орфографический турецко-русский терминологический и фразеологический словарь*. Симферопол, 2003.

Представителите на Казанската фразеологична школа имат огромен принос за развитието на фразеологичните теории на сравнителното направление. Тук са защитени няколко кандидатски дисертации, съдържащи сравнителни фразеологични изследвания на турския и английски език (Д. М. Марданова, Г. Х. Алеева, З. Х. Нуризянова, П. М. Сафина, А. Ш. Хамматова, Г. Р. Сафиуллина и Н. Д. Пименова). Като пример могат да се посочат някои от кандидатските дисертации на тази тема, които са дело на А. М. Гарифуллина¹⁵, Д. Ф. Санлыер¹⁶, Л. Т. Муфтахутдинова¹⁷, Д. Н. Давлетбаева¹⁸.

През 2002 и 2003 г. на базата на научните си изследвания З. З. Гатиатуллина и Л. Т. Муфтахутдинова издават в Казанския университет малки речници на разглежданите от тях и приложени в края на изследванията им руски, английски и турски фразеологизми¹⁹.

Както се вижда от дадените по-горе заглавия, тези изследвания съставляват преди всичко сравнителни фразеологични проучвания в областта на английския и турски език. През 2007 г. в Института на страните от Азия и Африка към МГУ е защитена магистърска степен на тема *Глаголната фразеология в турския език (глаголи за движение)*²⁰.

В турското езикознание все още фразеологията (*deyimbilim*) не е обособена като отделна дисциплина. Но работите на Д. Аксан и Л. С. Узун в областта на фразеологичните единици допринасят за едно значително обособяване на този дял в рамките на езикознанието. Може да се каже, че изследванията на фразеологията на турския език се изразяват преди всичко в събиране на материала, описване на характера на фразеологичните единици, посочване на мястото им в системата на езиковите единици и определяне на някои техни стилистични особености. В тази област особено се открояват трудовете на изследователи

---

¹⁵ Виж: Гарифуллина А. М. *Фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека, в турецком и английском языках*. Казань, 2005.

¹⁶ Виж: Санлыер Д. Ф. *Глагольные фразеологические единицы с компонентом модальности в английском и турецком языках*. Казань, 2003.

¹⁷ Виж: Муфтахутдинова Л. Т. *Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом прилагательных в английском и турецком языках*. Казань, 2003.

¹⁸ Виж: Давлетбаева Д. Н. *Фразеологическая окказиональность в английском и турецком языках*. Казань, 2006.

¹⁹ Виж: Гатиатуллина З. З., Л. Т. Муфтахутдинова. *Англо-турецко-русский словарь фразеологических единиц с компонентом-цветонаименованием*. Казан, Ассол, 2002; Гатиатуллина З. З., Л. Т. Муфтахутдинова. *Турецко-русский словарь фразеологических единиц с компонентом-цветонаименованием*. Казан, Ассол, 2003.

²⁰ Виж: Балыгина Е. *Глагольная фразеология в турецком языке (глаголы движения)*. Москва, 2007.

като Й. А. Аксой, Ш. Елчин, М. Н. Йозйон, С. Емир, М. Е. Сарачбашъ, И. Миннетоглу и др.

Освен споменатите двуезични фразеологични речници през последните няколко години в Турция също започнаха да се пишат научни трудове в областта на руската и турската фразеологии. През 2007 година бе защитена докторска дисертация на тема *Етимологията на фразеологизмите в руския език*²¹. А през настоящата година – защитена магистърска дисертация върху фразеологизмите на някои Чехови разкази²².

От представените тук изследвания се вижда, че до 80-те години на XIX век преводачите на руска художествена литература в Турция почти са лишени от специализирани руско-турски източници, към които да се обърнат при затруднение в превода на фразеологизмите. Затова те са се основавали преди всичко на едноезични руски фразеологични и тълковни речници, на възможността да ползват двуезични фразеологични речници, издадени на някои западни езици, на своите фоновни знания и познания в областта на турската фразеология. Сега преводачите разполагат с известни двуезични руско-турски фразеологични речници, но те съвсем не са достатъчни.

Фразеологизмите са един от присъщите на художествените текстове елементи, които особено затрудняват превода. Задачата на преводача не се състои само в разпознаване на фразеологичната единица, но и в правилното ѝ предаване както по съдържание, така и по форма, т.е. в намиране на съответните нейни еквиваленти и аналози. Постигането на тази задача особено се усложнява в случаите, когато руските фразеологични единици съдържат национален или исторически колорит, който би трябвало да се възпроизведе на турски език. Но колкото и да са трудни за превод фразеологичните единици от този вид, те трябва да се съхраняват в текста на превода. Както правилно изтъква известният руски учен Я. И. Рецкер, „наситеният с фразеологизми оригинал трябва да съхрани фразеологичната си наситеност и в превода“ (Рецкер 2006: 153).

Трудностите по превода на фразеологизмите и установяването на техните съответствия в друг език са свързани с избора на вариантите при превода (които минимум са три), с наличието на нееквивалентни фразеологични единици във всеки език. Най-голяма трудност

²¹ Виж: Stomatova S. *Rus Dilinde Deyimler Tarihsel (Etimolojik) Açıdan İncelenmesi*. Doktora Tezi, Ankara, A. Ü. S. B. E., 2007.

²² Виж: Tarhan A. *Anton Pavloviç Çehov'un Öykü Dilinde Anlam ve Konu Açısından Deyimlerin Gruplandırılması*. Ankara, G. Ü. S. B. E., 2007.

за превеждане на турски се среща при онези руски фразеологизми, които имат религиозно християнски произход или са свързани с понятия, специфични за руския бит и култура. Много от трудните за превод фразеологични единици съдържат в себе си и реалии на непознатата на турския реципиент съветска действителност. За тяхното успешно превеждане не са достатъчни само фоновите знания, но и творческите заложби на преводача.

Всеизвестно е, че художествените текстове съдържат и такива фразеологични единици, които не са отразени дори в последните фразеологични речници на руския език. Някои от тях са образувани спонтанно и са присъщи или само на един автор или пък на дадено произведение. Както е известно, произведенията на А. С. Грибоедов, И. А. Крилов, А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, М. Горки и др. руски класици съдържат редица авторски фразеологизми. В такива случаи фоновите знания на преводача, познанията му в областта на фразеологията, опитът и неговата творчески способности са от решаваща роля за качеството на неговата работа. Изтъквайки, че речниците невинаги могат да удовлетворят преводача и практически не е възможно в тях да се открият всички новообразуващи се фразеологизми, Я. И. Рецкер казва: „Затова, но не и само затова, преводачът трябва да може да се ориентира в основните въпроси на теорията на фразеологията, да е в състояние самостоятелно да открива фразеологичните единици в превода, да намира значенията им и да предава тяхната експресивно стилистична функция при превеждането им“ (Рецкер 2006 :143)

Както е известно в зависимост от степента на своята „преводимост“, някои автори разделят фразеологичните словосъчетания на три основни групи:

- 1) буквален превод;
- 2) описателен превод;
- 3) заменителен превод;

Според С. Влахов и С. Флорин съществуват два основни вида превод на фразеологичните единици:

- 1) фразеологичен превод – когато има еквивалент или аналог;
- 2) нефразеологичен превод – при липса на еквивалент или аналог (Влахов, Флорин 1990: 175);

Не само тези двама автори, но и много други теоретици на превода препоръчват фразеологизмите да се превеждат с фразеологизми. Обаче, поради посочените по-горе причини, предлаганият идеален и най-предпочитан фразеологичен превод може да се приложи в много малка степен в превода от руски на турски език. Затова сравнително

рядко се наблюдава преводът на руски фразеологични единици с най-точните им и подходящи турски фразеологични съответствия (Зафер 2007: 340) дори да има съответен турски еквивалент или аналог. Много често руските фразеологични словосъчетания се превеждат по смисъл и то само с една дума.

Така например фразеологизмът „под венцом“ (под венец идти, пойти) в израза „...но как подумая, что надобно будет под венцом при всех с ним поцеловаться...“ (Пушкин 1964: 434) на А. С. Пушкин от *Капитанската дъщеря* (*Капитанская дочка*) е преведен с една дума на турски в повечето (а те са 12) преводи на повестта. Г. Кызылырмак, Ш. Шюкрюоглу, З. Аккоч, Н. Й. Талуй, М. Бахар, С. Акад предпочитат турската лексикална единица „*nikâh*“ (бракосъчетание), а Л. Есенай, А. Бехрамоглу, В. Гюлтек – „*kilise*“ (църква). Докато С. Гювен предпочита „*düğün töreni*“ (сватбено тържество), Е. Гюней / С. Али – „*gelin olarak*“ (като булка), а Х. Бойсан – „*evlenme töreni*“ (сватбено тържество).

В израза „Девуцу повезли к венцу“ от романа в стихове *Евгений Онегин* (Пушкин 1978: 43) също се среща фразеологизмът „под венец идти, пойти“. Преводачите на пушкиновия роман са се опитали да го предадат с фразеологично словосъчетание, но това не им се е отдало. К. Мизиев и А. Недждет го превеждат като „*nikâh için masaya sürüklendi*“ (букв.: за брака я повлякоха към масата) под влияние на турския фразеологизъм „*nikâh masasi*“ (място за бракосъчетание). Преводът с турското словосъчетание, съдържащо информация за съвременния начин на сключване на граждански брак, лишават фразеологизма от неговия колорит.

А. Яран го превежда като „*taç ile duvağı giydirdiler*“ (букв.: сложиха ѝ венец и було). Вторият преводач на *Евгений Онегин* е използвал лексикалната единица „*duvak*“ (було) от турския фразеологизъм „*telli duvaklı gelin olmak*“, като той се е ограничил само с един негов елемент, без да даде цялото турско фразеологично словосъчетание. Понеже фразеологизъм „*telli duvaklı gelin olmak*“ съдържа част от сватбения обред на турският народ, не е уместно той да се използва като аналог на руския. По-правилно би било чрез лексикален или контекстуален превод да се предаде значението на въпросното устойчиво словосъчетание.

Фразеологизмът „Кто ни поп, тот батька“ (все равно, безразлично) от *Капитанската дъщеря* (Пушкин 1964: 476) е затруднил много турските преводачи на Пушкиновата повест. Това е един много красноречив пример за допускане на грешка при превод на руски

фразеологизъм. Тази грешка е резултат от недостатъчното издирване на истинското значение на устойчивото словосъчетание. Нито един от преводачите не се е обърнал за помощ към необходимия източник, затова всички преводи са грешни. Например С. Акад го е пропуснал. Г. Кызылырмак го е превел с фразеологизма „*hepsi aynı terane*“ (всички в един глас), който не отразява смисловото съдържание на руския. По начина на предаването му, останалите преводачи могат да се разделят на две основни групи. Едната част от тях (Ш. Шюкрюоглу, Л. Есенай, А. Бехрамоглу, В. Гюлтек) го превеждат с турския фразеологизъм „*at binenin, kılıç kuşananın*“ който няма нищо общо със значението на руския фразеологизъм. Й. А. Аксой дава следните значения на турския фразеологизъм „*at binenin (iş bilinenin), kılıç kuşananın*“: 1) собственик на нещо е този, който знае как да го използва; 2) не е важно кой е собственик на нещо, то принадлежи на този, който знае да го използва (Аксой 1988: 160). Както се вижда от приведеното значение на използвания турски фразеологизъм „*at binenin, kılıç kuşananın*“, то е доста далеч от смисъла „*все равно, безразлично*“ (все едно, безразлично). Другите преводачи използват различни фрази и фразеологизми в значение на „*смелост*“ (З. Аккоч, Н. Й. Талуи, М. Бахар, С. Акад, С. Гювен, Е. Гюней / С. Али, Х. Бойсан), което също няма нищо общо със смисъла на руския фразеологизъм.

Турските преводачи, които имат ограничени фонові знания, наистина се затрудняват при разпознаването на фразеологичните единици в руските художествени текстове. Понякога те неправилно превеждат фразеологизмите, изхождайки от свои познания и съображения, които довеждат до груби грешки. Така например фразеологизмът от *Евгений Онегин* „*Мне с плачем косу расплели*“ (Пушкин 1978: 55) (расплетать, расплести косу), който съдържа информация за част от руски сватбени ритуал, в първия превод на турски не е разбран като част от ритуал и е преведен точно обратно, а именно в смисъл: „*saçımı ördüler*“ (сплетоха косата ми). Явно преводачите, които не са успели да разберат или разпознаят този фразеологизъм, неизвестно защо са решили, че е по-логично косата на младоженката преди бракосъчетанието да се сплита, а не да се разплита.

Във втория превод на *Евгений Онегин* има дословен превод (калькиране) на фразеологизма „*косу расплели*“ (расплетать, расплести косу) като „*saç örgülerimi çözdüler*“ (разплетоха косата ми). Азер Яран не е успял да намери подходящо устойчиво словосъчетание из областта на турския сватбен ритуал. А точният превод, от който не се подразбира причината за разплитане на косата, не включва смисъла за

тази част от сватбения обряд, която Пушкин специално подчертава с помощта на фразеологизма. Този смисъл би могъл да се предаде с подходящи лексикални средства, но за сметка на колорита. Както е известно, нефразеологичният превод се препоръчва от специалистите само при случаите, когато използването на фразеологичният превод е невъзможен или нецелесъобразен (Влахов, Флорин 1990: 181).

Фразеологизмът „как у Христа за пазухой (жить)“ (хорошо, без забот и хлопот) от повестта *Капитанската дъщеря*, съдържащ се в изречението „*Покушай-ка, батюшка, да и почивай себе до утра, как у Христа за пазушкой*“ (Пушкин 1964: 477), също е затруднил някои от турските преводачи. Ясно се вижда, че те се основават единствено на своите фонові знания и не се обръщат към други, допълнителни източници. Интересно е, че някои от тях (Г. Кызылырмак, С. Гювен, Н. Й. Талуи, М. Бахар, С. Акад) направо са го пропуснали, което е недопустимо за художествен превод. З. Акоч превежда фразеологизма неправилно, в смисъл „легни си веднага“ (hemen yat). Този подход не може да се обясни, още повече, че в първия турски превод (1944)²³ на *Капитанската дъщеря*, дело на Е. Гюней и С. Али, той е преведен много сполучливо с фразеологизма „rahat rahat uyumak“ (букв. (да) спя спокойно). Не може да не се подчертае фактът, че споменатите погоре преводачи дори не са си направили труда да се обърнат за помощ към посочения превод. Преводите на Ш. Шюкрюоглу като „şöyle bir güzel uyku çek“ (букв.: наспи се хубавичко), на А. Бехрамоглу като „İsa efendimizin koynundaymışsin gibi ... yan gel yat“ (букв.: наспи се спокойно като в обятията на Исуса), на Л. Есенай „İsa efendimizin koynundaymışsin gibi ... yan gel yat“ (букв.: наспи се спокойно като в пазвата (обятията) на Исуса) на В. Гюлтек като „mişil mişil bir öykü çek Hazreti İsa'nın kucağındaymiş gibi“ (букв.: наспи се спокойно като в пазвата (обятията) на Исуса) и на Х. Бойсан като „sanki ananın evindeymiş gibi ... deliksiz bir uyku çek“ (букв.: спи непробудно като в майчиния си дом) са правилни смислово. Както се вижда от примерите, трима от преводачите дори са предпочели да запазят колорита, съхранявайки името „Христа“. Но по-добре щеше да бъде, ако преводачите бяха предпочели лексикален или частичен фразеологичен превод, пропускайки името „Христа“. От дадените горе примери се вижда, че дори съхранено в текста, в преводния текст името „Христа“ не запазва колорита си от оригинала, защото то не говори нищо на турския реципиент.

²³Става въпрос за първия превод на повестта от руския първообраз на турски, защото преди това (1933) тя е преведена от френски от Самизаде Сюрея.

Както вече подчертахме има такъв вид руски фразеолгизми, които наистина не могат да се преведат с турски фразеологични словосъчетания поради голямата разлика в културите, религиите и традициите на двата народа. Защото проблемът за предаване на колорита при превода на фразеологичните словосъчетания е много сложен и рядко може да се разреши сполучливо. Особено трудни за превод са тези фразеологични единици, които произлизат от социалистическия начин на живот в съветска Русия. Едва ли могат да се намерят в турския език подходящи еквиваленти и аналози и за някои фразеологизми от библейски произход като „умыть руки“, „манна небесная“, „Содом и Гоморра“, „содомский грех“, „Гог и Магог“, „день ангела“, „перед алтарем“ и други. При подобни случаи добре е понякога да се използва предлаганият от С. Влахов и С. Флорин «“нулев“ по отношение на формата, но реално осезаем по отношение на съдържанието» превод (Влахов, Флорин 1990: 184).

Такъв е примерът с превода на фразеологизма „перед алтарем“ (о церковном брачном обряде) от *Евгений Онегин* (Пушкин 1978: 124), който има значение на църковно бракосъчетание. Както е известно, мюсюлманите не се венчават в джамия, а обикновено духовното лице (наричано „имам“) се кани вкъщи за сключване на религиозен брак. Поради тази причина преводът на фразеологизма, свързан с намиращия се в църквата „олтар“ и нищо не говорещ на турския реципиент-мюсюлманин, е една задача, много трудна за решаване. К. Мизиев и А. Недждет са го превели като „o mihraba yüz sürerek“ (покланяйки се ниско пред олтара). В турския език съществува фразеологизмът „yüz sürmek“ (поклон до земята, нисък поклон), но в текста не става дума за такъв поклон на Олга пред олтара, а за заставане пред олтара (за бракосъчетание) с наведена глава. А. Яран е превел фразеологизма „перед алтарем“ по смисъл като „пред църковния олтар“ („işte artık karşısında kilise mihrabının“), което е по-близко до смисъла на оригинала.

Всеки преводач трябва да се стреми като идеал да превежда фразеологизма с фразеологизъм (Влахов, Флорин 1990: 175). От дадените примери се вижда, че турските преводачи използват фразеологичен и нефразеологичен превод на устойчивите словосъчетания, съдържащи се в руските художествени текстове. Често се среща свободен и лексикален превод на тези единици. Някои от преводачите допускат грешки или въобще се отказват от предаването на специфични фразеологични единици. Редица грешки се допускат от недостатъчната работа с подходящи речници, от нежеланието им да почерпят от опита на предишните преводачи.

При съпоставяне на използваните от нас преводи с точните им първообрази ясно се вижда, че дори някои от първите турските преводачи на руска художествена литература демонстрират доста висока „фразеологична грамотност“. Според известните български преводачи и теоретици на превода С. Флорин и С. Влахов „преводът на всеки език на всеки друг, бил той близък или далечен, е високо изкуство, което изисква съвършено владение на езика на оригинала“ (Флорин, Влахов 1978: 19). Успяват в превода на специфични фразеологизми тези преводачи, които, лишени от руско-турски двуезични фразеологични речници, ползват фразеологични, тълковни и преводни речници на руски и други езици и чрез тях достигат до междуезикови фразеологични елементи, които (според начина им на превод) някои автори разделят на три основни групи (Солодуб, Альбрехт, Кузнецов 2005: 117–135).

Тези преводачи намират такива идеални решения и преводи на фразеологични единици, каквито дори някои съвременни преводачи не могат да достигнат дори днес, при наличието на доста по-големи възможности за откриване на фразеологични еквиваленти или аналози на някои специфични руски фразеологични словосъчетания. Ето защо не може да се говори за качествен превод на фразеологизмите, ако преводачите не обичат истински литературата, не подхождат творчески към работата си и не притежават необходимото търпение.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аксой 1988:** Aksoy, Ö. A. *Atasözleri ve deyimler Sözlüğü. Atasözleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1988.
- Влахов, Флорин 1990:** Влахов, С., С. Флорин. *Непреводимото в превода*. София, „Наука и изкуство“, 1990.
- Зафер 2007:** Зафер, З. Некоторые вопросы перевода русской художественной литературы на турецкий язык // *Мир русского слова и русское слово в мире*. Том 5. София, Heron-Press, 2007.
- Пушкин 1944:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Erol Güneş/Sebahattin Ali, Ankara, Maarif Matbaası, 1944.
- Пушкин 1964а:** Пушкин А. С. *Евгений Онегин*. Полное собрание сочинений в десяти томах. т. 5. Ленинград, Наука, 1978.
- Пушкин 1964б:** Пушкин А. С. *Капитанская дочка*. Полное собрание сочинений в десяти томах. т. 6. Москва, Наука, 1964.
- Пушкин 1973:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Hüseyin Boystan, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1973.

- Пушкин 1975:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Zeynel Akkoç, İstanbul, Latin Matbacılık Sanayı, 1975.
- Пушкин 1982:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Ataol Behramoğlu, İstanbul, Can Yayınlatı, 1982.
- Пушкин 1983:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Şefika Şükrüoğlu, İstanbul, Oda Yayınları, 1983.
- Пушкин 2001:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Vedat Gültek, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2001.
- Пушкин 2003:** Puşkin A. S. *Yavgeniy Onegin*. прев. Kunşaubiy Miziev/Ahmet Necdet, İstanbul, Everest Yayınları, 2003.
- Пушкин 2003:** Puşkin A. S. *Yavgeni Onegin*. прев. Azer Yaran, İstanbul, Yarı Kredi Yayınları, 2003.
- Пушкин 2004:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Nihal yalazı Taluy, İstanbul, Varlık Yayınları, 2004.
- Пушкин 2005:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Mustafa Bahar, İstanbul, İskele Yayıncılık, 2005.
- Пушкин 2005:** Puşkin. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Süheyl Güven, İstanbul, Bahar Yayınevi, 2005.
- Пушкин 2007:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Günay Kızılırnak, İstanbul, Bordo Siyah Klasik yayınlar, 2007.
- Пушкин?:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Sara Akad, Ankara, Yeryüzü Yayınevi, (?).
- Пушкин?:** Puşkin A. S. *Yüzbaşının Kızı*. прев. Lerzan Esenay, İstanbul, Karınca Kitapevi, (?).
- Рецкер 2006:** Рецкер Я. И. *Теория перевода и переводческая практика*. Москва, Р. Валент, 2006.
- Солодуб, Альбрехт, Кузнецов 2005:** Солодуб, Ю. П., Ф. Б. Альбрехт, А. Ю. Кузнецов. *Теория и практика художественного перевода*. Москва, Akademia, 2005.
- Тихонов [ред.] 2004:** *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*. В 2 т. Москва, Флинта-Наука, 2004.
- Флорин, Влахов 1978:** Флорин, С., С. Влахов. Специфика на превода от руски на български – лексика, фразеология, колорит // *Изкуството на превода*. кн 3, София, „Народна култура“, 1978.

**НАЦИОНАЛЬНО-СПЕЦИФИЧЕСКИЕ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ,
ИМЕЮЩИЕ В СВОЕМ СОСТАВЕ ЛЕКСЕМЫ,
ОТРАЖАЮЩИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ПОНЯТИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Василики Назаретян
Фракийский Университет имени Демокрита

В современной фразеологии наблюдается активное изучение фразеологических единиц в различных аспектах: семантическом, грамматическом, лингвокультурологическом, когнитивном и др. Особое внимание в работах последних лет уделяется исследованию антропоцентрической сущности языковых единиц, так как многие общекультурные, этические, социальные проблемы рассматриваются через призму языковых явлений. А важнейшим уровнем языковой системы, наиболее ярко отражающим мировоззрение, нравы, быт, поведение людей, как известно, является фразеология, в которой кумулируется и передается из поколения в поколение специфика этнокультурных норм, менталитет этноса. По фразеологической картине мира нередко можно выявить особенности мировосприятия того или иного народа. Во фразеологии закрепляются и передаются результаты культурного, национального, исторического опыта народа. Фразеология, обладая «культурной памятью», воздействует на воспроизведение культурных традиций носителей языка, а также на формирование национально-культурного менталитета. ФЕ, включающие лексемы, передающие национально-специфические понятия всем своим составом, несут в себе важную лингвострановедческую информацию, весь объем значения таких единиц является культурно маркированным. Их культурное содержание определяется *исключительностью* их значения. Примеры такого рода ФЕ представляют наибольшую интерпретационную трудность для иностранной аудитории, так как требуется знание культурных норм и традиций, ценностных ориентации, свойственных определенному языковому коллективу..

Фразеологию с национально-специфической семантикой исследователи называют по-разному – страноведческой (Аллаярова 1987: 27), страноведчески семантизированной (Латыпов 1989: 22) и т. д. „Признавая наличие какого-то „внутреннего“ содержания слова – знака, то есть факта, что слово – знак выражает нечто кроме себя, мы обязаны признать и наличие культурного компонента. Слова языка как социальные явления несут на себе отпечаток жизни общества, его материальной и духовной культуры. Это „культурное значение“ есть часть языка“ (Комлев 1966: 46).

Национально-культурная информация во ФЕ чаще всего актуализируется лексическими компонентами, входящими в состав образного выражения, в других случаях ее можно извлечь путем анализа всего содержания фразеологизма, выявления его этимологии, хотя, существует мнение, что „компоненты фразеологизма утрачивают все признаки слова (кроме его звукового облика): лексическое значение, формы изменения, синтаксическую функцию и т.д.“ (Молотков 1986: 9).

Большинство фразеологизмов с НСК характеризуются положительной или отрицательной коннотацией, т.е. выражают различные эмоции, чувства, отношение говорящего к объекту речи. Это семантическое содержание фразеологизмов ученые рассматривают как экспрессивную функцию (Шаховский 1987, Буянова 1999). Экспрессивность основывается на оценке и образности, выступая по отношению к ним как более общая категория.

В русском и греческом языках национально-специфические ФЕ, имеющие в своем составе лексемы с НСК, чаще всего выражают универсальные понятия.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ

Несмотря на то, что ФЕ данной группы выражают универсальные понятия, сама реалия, входящая в состав ФЕ требует дополнительного пояснения для иноязычной аудитории.

Можем привести примеры.

«Язык до Киева доведет» 'расспросы помогут найти то, что надо'. Как известно, Киев был столицей первого русского государства – Киевской Руси. После принятия христианства на Руси в Киеве стали строиться церкви и монастыри. Со всех уголков русской земли шли сюда молиться, и считалось, что Киев всем известен, что можно дойти до него, даже не зная дороги, а только расспрашивая о ней у встречных.

В греческом языке это звучит так:

Ρωτώντας πας στη Πόλη (спрашивая, дойдешь до Константинополя) 'Язык до Киева доведет'.

«В Тулу со своим самоваром не ездят» имеет значение 'с собой не следует брать то, чем славится то место, куда направляются' так как Тула – крупный промышленный город недалеко от Москвы, старейший центр металлургии. До революции славился производством оружия и металлических изделий домашнего обихода, в частности, самоваров.

Поговорка «Κουβαλάει κουκουβάγιες στην Αθήνα» (*носить сов в Афины*) означает 'излишнее, бесполезное действие', ибо подразумевалось, что в Афинах, где и так много сов, дополнительных сов не требуется. (Ср. «В Тулу со своим самоваром не ездят»).

Выражение «Коломенская верста» 'о человеке непомерно высокого роста' основано на сравнении человека с высоким верстовым столбом, таким, какие были установлены по указанию царя Алексея Михайловича по дороге из Москвы до села Коломенское, где была летняя резиденция царя. В греческом языке это выражение основано на сравнении человека с кипарисом *гр. Ψηλή σαν κυπαρίσσι* ('высокая как кипарис') или с аистом (*ψηλή σαν λελέκι*).

В греческом языке группа ФЕ, имеющих в своем составе географические реалии, также представлена яркими примерами.

Выражение «Αυτός είναι απο τα Μάργανα» (*он из Маргана*) употребляют в значении 'о некрасивом человеке'. Маргана – небольшой городок Древней Греции, жители которого внешне сильно отличались от других греков. Они были небольшого роста, темноволосые, с маленькими глазами и большим ртом. Когда греки видели некрасивого человека, говорили: «Он из Маргана».

Жители острова Хиос всегда отличались от других греков своим веселым характером. Выражение «Γέλας σαν Χιώτης» (*смеешься как житель о. Хиос*)

характеризует человека, который смеется по каждому пустяку. Выражение «Χιώτικη ζωή» (*хиосская жизнь*) употребляют 'о веселой, полной развлечений жизни'. Жители острова очень любили всевозможные игры. «Χιώτικο ρίξιμο» (*хиосский бросок*) считался счастливым, удачным.

«Είναι για την Κέρκυρα» (*ему на остров Керкира*) означает не что иное, как 'он сумасшедший, он глупец', которое появилось после того, как на острове Керкира была построена психиатрическая больница.

Поговорка «Ίδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα» (*здесь Родос, здесь и прыжок*) 'докажи делом, а не словом' этимологически связана с басней

Эзопа, герои которой предлагают продемонстрировать прыжок на острове Родос.

Μύκονος << τα κάνω Μύκονο >> (*превратить в Миконос*) 'перевернуть все вверх дном'.

Σαρδινία (Сардиния) Σαρδόνιο γέλιο (*сардонический смех*) 'злобный, язвительный смех' (происхождение этого выражения связывают с островом Сардиния. Люди, употребившие ядовитое растение, произраставшее на этом острове, умирали, причем на их лицах, появлялась гримаса, похожая на смех).

Выражение «'Εχει μάρμπα στη Κορώνη» (*у него дядя в Корони*) употребляется в значении 'у него большие связи'. Во времена турецкого господства в Греции правители всех городов подчинялись Паше. Исключение составлял лишь правитель Корони, который был близким родственником самого Султана.

Κουλούρη (Кулури) Η ψυχή μου πήγε στη Κούλουρη (*моя душа ушла в Кулури*) 'у меня душа в пятки ушла' (**Кулури (Колури)** – древнее название части острова Саламина. Во времена персидских войн (500 г. до н.э.) там находили убежище жители Афин).

Большинство ФЕ с НСК имеет антропоцентрический характер («Курский соловей»; «сирота казанская»; «тертый калач»; «от горшка два вершка»; «Είναι για την Κέρκυρα» (*ему на остров Керкира*) 'он сумасшедший, он глупец'; «Αυτός είναι από τα Μάργανα» (*он из Маргана*) 'о некрасивом человеке'.

Как в русских, как и в греческих ФЕ одно из важных мест занимает религия, точнее отношение человека к ней. Выделяется доброе, трепетное отношение к богу, святым и ироничное, презрительное – к служителям церкви, которые, видимо, не особенно почитаются в народе, а их пороки и действия часто высмеиваются. Однако, религия для греков – нечто большее, чем просто вера в Бога. Будучи длительное время под турецким гнетом, они по-особому относятся к религии. Сохранив христианскую веру, греки таким образом идентифицировали себя как нацию. Поэтому, в их ментальности значительная часть восприятия мира пропущена сквозь призму религиозных образов. Для русского языка характерно обращение к святым писаниям, к универсальным библейским сюжетам. Так, например, выражения «беден как Лазарь», «петь Лазаря», восходят к библейскому рассказу о нищем Лазаре, который лежал в струпьях у ворот богатого дома и рад был даже крохам со стола богача. Этот стих о бедном Лазаре пели на Руси обычно нищие, отсюда и появился фразеологизм «петь Лазаря» 'прикидываться несчастным, жаловаться на судьбу, плакаться'. Немногочисленность

ФЕ данной группы связана, прежде всего, с тем, что подавляющее большинство русских и греческих праздников, объединенных общей религией, совпадают. Народные праздники, видимо, не были столь популярны или считались чем-то добавочным, второстепенным, поэтому их названия не использовались в ФЕ и паремиях данной группы.

Оборот «Фома неверный (неверующий)» (Ἀπίστος Θωμάς) пришел в русский язык из Евангелия. Один из апостолов, Фома, когда ему рассказали о воскресении распятого Христа, не поверил в чудо. Сейчас это выражение употребляется для характеристики 'человека, которого трудно заставить поверить чему-либо'. Однако большинство такого рода фразеологизмов имеют место и в греческом языке, поскольку образы, положенные в основу данных ФЕ, относятся к числу общехристианских универсальных.

Самым веселым или, вернее, разгульным народным праздником с незапамятных пор на Руси считалась Масленица, совпадающая с так называемой «сырной неделей» (или «мясопустом») православного месяцеслова. Наибольшее количество ФЕ содержат именно лексему «масленица» («не житье, а Масленица» 'о хорошей жизни'; «Без блинов не масленица, без пирога не праздник»).

В русском языке эта ФЕ подтверждает тот факт, что для русских масленица отождествляется с праздником, с пиром, где радуются и веселятся – не жизнь, а праздник.

<< Не жизнь, а масленица – *περνώ ζωή και κότα* >>.;

В греческом языке ФЕ „*περνώ ζωή και κότα*“ означает жить в роскоши, жить в своё удовольствие, жить припеваючи. В старые времена считалось роскошью питаться курочкой, курочка считалась символом роскоши, отсюда и выражение – прожить жизнь и с курочкой.

В греческом языке в группе ФЕ, обозначающих универсальные понятия, выделена только одна реалья из группы «Праздники»: **πανηγύρι** (греческая ярмарка). Ярмарка в Греции имеет свою специфику и тесно связана с традициями греков. Она устраивается в день определенного религиозного праздника. Ярмарка сопровождается народными гуляниями. Именно пришел <навеселе, подвыпивший> связан фразеологизм: «Είναи για τα πανηγύρια» (он для ярмарки) 'о вещах низкого качества или о глупом человеке'. Народные праздники, видимо, не были столь популярны или считались чем-то добавочным, второстепенным, поэтому их названия не использовались в ФЕ данной группы. *Музыкальные инструменты* в Греции были распространены еще со времен античности. Священными инструментами Аполлона были

струнные (кифара и лира), а на празднествах в честь Диониса звучали флейты и тимбаны.

Количественное превосходство ФЕ данной группы в греческом языке подчеркивает особую роль музыкального искусства в жизни греков. Возможно, большее разнообразие ФЕ греческого языка, в отличие от русского, связано с тем, что издревле греки важное воспитательное значение придавали музыкальному искусству.

Каждый музыкальный инструмент применялся как сольный, в отличие от русских инструментов, которые в большей степени применялись как аккомпанирующие пению или танцам.

Названия музыкальных инструментов функционируют в большом количестве греческих ФЕ. В них представлены наиболее распространенные музыкальные инструменты: лира, тимбан, зурна, бузуки.

Игрой на лире сопровождали исполнение произведений эпической и лирической поэзии. Этот музыкальный инструмент до сих пор является одним из любимых инструментов греков.

В древности на *тимпане* в основном играли женщины. С V в. до н.э. этот инструмент распространился по всей Греции. В фразеологии этот инструмент представлен в следующих устойчивых выражениях: «То κάνω τοῦμπανο» {превратить в тимпан} 'раструбить, разгласить что-л.'; «Ο κόσμος το έχει τοῦμπανο, και εμεῖς κρυφὸ καμάρι » {народ в тимпан бьет, а мы тайно гордимся }.

Ζουρνά {зурна} – духовой музыкальный инструмент, который был распространен еще в античной Греции.

Приведем примеры ФЕ, в которых употребляется наименование данного инструмента.

Εἶναι ἄλλος ζουρνάς (это другая зурна) 'это совсем другое дело'.

Εἶναι η τελευταία τρύπα του ζουρνά (он – последняя дырка зурны) 'он – пятое колесо в телеге; его слово тут – последнее'.

Εγὼ θα παίζω ζουρνά και αυτοί θα χορεύουν (я буду играть на зурне, а они – плясать) 'они у меня еще попляшут; они будут плясать под мою дудку*.

Ли́ра (*лира* – струнный музыкальный инструмент простой конструкции). Этот музыкальный инструмент до сих пор является одним из любимых инструментов греков.

Подавляющее большинство пословиц и поговорок имеют в своем составе имена святых, носители языка нередко наделяют их определенной сельскохозяйственной специальностью. «Народная фантазия и поэтическое представление присовокупили к имени святого дополнительное прозвище, в котором сосредоточена сельскохозяйственная

идея» (Кондратьева 1964: 137). Так возникли приметы с личными именами собственными, составляющие огромную часть культурного наследия как русского, так и греческого народов. Например, «Του Αγίου Λουκά μάζεψε κουκιά» (*На день святого Луки собирай бобы*). ФЕ «Τα παραπονά σου στον Άγιο Φράνκο» (*жалуйся святому Франку*) в греческом языке употребляется с целью 'отделаться от человека, который жалуется на свои несчастья'. Появилось оно в период франкоκραтии в Греции. Тогда в Афинах был построен небольшой католический храм. Греки, не зная названия этого храма, назвали его храмом святого Франка. Многие жители Афин, жалуясь на жестокость, а порой и бесчеловечность своих завоевателей, часто молились так называемому святому Франку.

ΚΟΥΤΣΟΙ, ΣΤΡΑΒΟΙ ΟΛΟΙ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝΑ (хромые, кривые, все к святому Пантелеймону) Считается что св. Пантелеймон был врачом и вылечивал больных. (В 1830 г. в греческом селе Астрос появился святой Пантелеймон – исцелитель, который хотел спасти больных от болезней. Со всей Греции шли в Истрос больные с надеждой исцеления, оставляя свои дома и работу. Когда они проходили мимо многочисленных сел, народ говорил: «Хромые, кривые, все к святому Пантелеймону»).

Для греческого языка также характерно обозначение названий месяцев через фразеологизацию ЛИС святых: «Άγιος Δημήτριος» (*святой Димитрис*) 'октябрь'; «Άγιος Νικόλαος» (*святой Николай*) 'декабрь'; « Άγιος Γεώργιος» (*святой Георгий*) 'апрель'. Знание календаря основных религиозных праздников является обязательным для грека-христианина и подтверждает тот факт, что религия занимает важное место в сознании греков.

Признание существования национального характера языковой личности составляет главное содержание работ С. М. Арутюняна, который рассматривает национальный характер как «своеобразный национальный колорит чувств и эмоций, образа мыслей и действий, устойчивые и национальные черты привычек и традиций, формирующихся под влиянием условий материальной жизни, особенностей исторического развития данной нации и проявляющихся в специфике ее национальной культуры» (Арутюнян 1966: 23).

Одна из проблем понимания человеческого мира – осмысление его культуры, без осознания которой невозможно постичь характерное для того или иного народа мировидение.

Специфика видения мира различными этносами наиболее ярко отражена во фразеологических фондах языков.

Благодаря кумулятивной функции, фразеологизмы сохраняют и передают коллективный опыт, отражают национальное своеобразие истории, культуры, традиционный образ жизни народа-носителя.

Как известно, язык – исключительный атрибут человека и одновременно человек – центральная фигура в языке. Исследование человеческого фактора в языке тесно связано с изучением языковой картины мира, в которой отражается влияние на восприятие и отражение действительности. Языковая картина мира – это определенный способ концептуализации действительности, и он отчасти универсален, отчасти национально специфичен, так как носители разных языков могут видеть мир по-разному, через призму своих языков. «Общность применяемых к языку и культуре понятий может проистекать из одинакового взгляда на эти феномены как на семантические (знаковые) системы, описываемые с помощью одного и того же логического аппарата» (Толстой 1995: 36).

Язык, являясь частью культуры различных народов, подчеркивает их самобытность, отражает различные стороны их жизни. Области языка и культуры пересекаются в слове. Своими значениями слово обязано языку, своими смыслами – культуре.

На разработку проблем взаимоотношения языка, этноса и этнокультуры оказывают влияние философско-антропологические идеи В. фон Гумбольта, в частности его известное высказывание: «разные языки – это не различные обозначения одной и той же вещи, а различные видения ее» (Гумбольдт 1984: 312).

ЛИТЕРАТУРА:

Арутюнян 1966: Арутюнян, С. М. *Нация и ее психический склад*. Краснодар, 1966.

Аллаярова 1987: Аллаярова, Р. Р. *Национально-специфические элементы семантики устойчивых словесных комплексов современного немецкого языка*. Автореф. дисс. на соис. учен. степ. канд. филолог, наук. Москва, 1987, с. 27.

Гумбольдт 1984: Гумбольдт фон В. *О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества*//Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984, 37–298.

Комлев 1966: Комлев, Н. Г. *О культурном компоненте лексического значения* // Вестник МГУ. Филология, 1966, № 5.

Латыпов 1989: Латыпов, Л. Н. *Лингвострановедческий аспект фразеологических единиц* (на материале фразеологизмов русского и англий-

ского языков): Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филолог, наук. Ленинград, 1989, 22, 67.

Мелерович 1979: А.А. Мелерович. *Проблемы семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка*. Ярославль, 1979, с. 79.

Μπαμπινιώτης 2002. Μπαμπινιώτης Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα. Εκδόσεις Gutenberg, 2002.

Молотков 1986: Молотков, А. И. *Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания*// Фразеологический словарь русского Языка. Под ред. А. И.Молоткова. 4-ое изд., стереотип. Москва, Русский язык, 1986, 7–23.

Τάκη Νατσούλη 2004: *Λέξεις & Φράσεις Παροιμιώδεις 2004. Προέλευση-Ετυμολογία-Ερμηνεία*). Εκδόσεις Σμυρνιωτάκης.

Толстой 1995: Толстой Н. И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва, Идрик, Изд. 2-е, серия: «Традиционная духовная культура славян» (Современные исследования), 1995, с. 509.

Хориков 1993: Хориков И. П., М. Г. Малев. *Новогреческо-русский словарь*. Москва: Издательство «Культура и традиции», 1993.

ЗА НЯКОИ МЕЖДУЕЗИКОВИ СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ ПРИ ЧЕШКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ УСТОЙЧИВИ СРАВНЕНИЯ

Михаела Кузмова

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Устойчивите сравнения (нататък УСр) в българския и чешкия език оформят сравнително обемни групи от образно-експресивни изрази, чиито особености предполагат както самостоятелното им речниково (фразеографско) представяне, така и възможността да бъдат анализирани като специфичен тип фразеологични единици. Тук ще проследим накратко факторите, които обуславят някои от междуезиковите сходства и различия, разкриващи се като резултат от съпоставителното описание на българските и чешките УСр. В зависимост от конкретните цели и обхвата на съпоставката сходства и различия могат да бъдат търсени и съответно установявани в рамките на целия наличен в българските и чешките фразеографски и лексикографски източници корпус от УСр или по отношение на дадена група УСр, обособена спрямо определен (структурен или семантичен) критерий, а също и на равнището на отделните единици от двата езика. Така например наблюденията на Фр. Чермак и В. Кювлиева върху корпуса от УСр, представен в подготвените от тях речници, показват, че в преобладаващата си част и българските, и чешките УСр характеризират човека, неговия външен вид, поведение, емоционално състояние и т. н. (Кювлиева 1986: 71; Чермак 1983: 476). Наред с това двамата изследователи отбелязват още, че и в двата езика най-многобройни са единиците, в които като обект на сравнението (компаратум) присъстват названия на артефакти, животни или лица (Кювлиева 1986: 67–70; Чермак 1983: 485). В основата на тези сходства стоят фактори от концептуален порядък, а именно – антропоцентричната ориентация на неспециализираната лексика и фразеология като цяло (Ванкова 2005: 61) и съвпадението на когнитивните метафорични схеми, управляващи езиковата

образност в понятийната сфера „човек“, които, както посочва М. Пенчева, са следните:

- човек → неодушевен предмет
- неодушевен предмет → човек
- животно → човек
- човек → човек.¹

В сферата на образно-експресивната фразеология посочените схеми имат множество разновидности, с които кореспондират т.нар. фразеологични модели (ФМ), установявани в рамките на единици със сходна семантика.² Сред българските и чешките УСр могат да бъдат открити редица съвпадения по отношение на фразеологичните модели, срв. напр. общите модели, наблюдавани при единиците със значение ‘*красив*’ от двата езика:

- **красив като [иреален персонаж]:** *krásný jako Apollon* ≈ *красив като Аполон*, *krásná jako bohyně* ≈ *красива като богиня*, (*krásný/hezký*) *jako anděl/ andílek/andělíček* ≈ *хубав/красив като ангел/ ангелче*;

- **красив като [артефакт]:** *být jako malovaný* ≈ *хубав като нарисован*, (*hezký/ krásný/vypadat jako obrázek* ≈ *хубав/красив като картина/картинка*, (*hezký*) *jako panenka* ≈ *хубава като кукла*;

- **красив като [растение/част от растение]:** *děvče jako roupátko* ≈ *момиче/ мома/девојка като пъпка; момиче като ябълка*; *děvče jako jahoda/malina*, *děvče jako karafiát*, *děvče jako kytky*, *holka jako lusk*, *hezká/krásná jako růže/růžička/z růže květ*.³

Разбира се, възможно е да бъдат посочени и редица случаи на несъвпадение между фразеологичните модели, но тук трябва да се вземе под внимание фактът, че те рядко имат концептуален характер (Доброволски 1997: 42–44). За концептуално обусловени различия бихме могли да говорим само тогава, когато очертаващите се по отношение на УСр от единия език модели фиксират такива разновидности на когнитивните метафорични схеми, които не се реализират в другия език. Така например сред българските УСр със значение ‘*здрав: който е в добро здравословно състояние*’, отразени в наличните лексикографски и фразеографски източници, не е представен моделът **здрав като [дърво/растение/плод]**, докато при чешките единици той е доста широко застъпен, срв. *zdravý/silný jako dub*,

¹ По-подробно срв. Пенчева 1998: 227–248.

² За фразеологичните модели по-подробно срв. Мокиенко 1980.

³ Използваните примери, ако не е посочено друго, са ексцерпирани от (Кювлиева 1986) и (Чермак 1983).

zdravý jako buk, zdravý jako lípa, zdravý jako hřib, zdravý jako tuřín/řípa, (zdravý) jako křen, както и отразените в речника на Я. Заоралек (Заоралек 1996) диалектни и/или остарели единици *zdravý jako bor, hoch jak javor, zdravý jako fík, zdravá jako hlohyně, zdravý jako šípek, zdravá jako višně, zdravý jak ořech, zdravý jako lusk, zdravý jako struk, zdravá jako ředkvička, zdravý jako turek* и др. Този модел обаче кореспондира с мотивацията на друг тип образни изрази в български, а именно собствените имена с пожелателен характер *Дъбина, Дъбо, Буко*, срв. **Буко** от дърво *бук*, както *Върбо, Бресто, Дъбо, Явор, Ясен; Дъбо* от дъб – да бъде здрав и строен като дъб (Заимов 1994). Поради това в случая е налице не концептуално обусловено различие, а различие в езиковите средства и механизми, чрез които в български и чешки се проявява фиксираната от модела разновидност на метафоричната схема не о-душевен предмет → човек.

Сходствата и различията при компонентните реализации на общите фразеологични модели, установявани на равнището на конкретните български и чешки УСр, в редица случаи се обуславят от културната значимост на езиковите факти, която предполага потвърждение в повече от един културен код (Доброволски 1997: 40), т. е. обвързаност с реалии, явления, ситуации, типични за материалната или духовната култура на дадена езикова общност. Най-лесно се открояват културно обусловените различия при УСр, включващи в компонентния си състав собствени имена, които отразяват определени културно специфични практики на именуване (антропонимите, собствените имена на животни), пораждат асоциации, свързани със споделяния в рамките на дадена общност исторически и социокултурен контекст (собствените имена на известни личности, собствените имена на иреалните митологични, форклорни или литературни персонажи), срв. *живея си като Симеончо, силен като Крали Марко, начумерил съм се като Баба Марта* в български и *běhat jak Zátopek, běhat jako Jura, fousatý jako Krakonoš, kecat jako Palackej* в чешки.

Сред българските и чешките УСр не е трудно да открием и редица единици, чийто компаратум принадлежи към т.нар. безеквивалентна лексика и представлява название на обект, типичен за материалната култура на една от двете езикови общности, напр. *бистър като боза, вежди като гайтани, мършав като пъстърма* или *tváře jako lívance/mazance, studený jako preclík, být jako zelená sedma*.

Общите фразеологични модели могат да имат, разбира се, и сходни културно обусловени реализации. Най-често това се наблюдава при УСр, включващи компонент, свързан с културния фон, създа-

ван от общоевропейската антична и християнска традиция, напр. *černý jako ďábel/čert* и *черен като дявол*. От друга страна, както отбелязва Степанова (Степанова 2004: 41), при фразеологичните средства във всеки език се наблюдават избирателност и съответно различия, по отношение на принадлежащите към общото културно наследство персонажи и свързаните с тях качества, така например чешките единици *zarostlý jako Ezau*, *fousatý jako Kristus*, *smrdět jako Herodes* нямат структурни и мотивационни успоредици сред узуализираните образни изрази в българския език.

Разкриващите се при съпоставката на чешките и българските УСр сходства и различия могат да имат и собствено езиков характер. Така например езиково обусловени са някои частични различия между еквивалентни български и чешки единици, които засягат обхвата на парадигматичната вариантност, напр. *(krásný/hezký) jako anděl/andělíček/andílek* и *хубав/красив като ангел/ангелче*, трансформационния им потенциал, напр. *(žlutý) jako citron* → 0 и *жълт като лимон* → *жълтна се/жълтвам се като лимон*, или техните структурно-функционални характеристики, напр. *ръце като клечки: X има ръце като клечки* → *Ръцете на X /ръцете му са като клечки* и *rice jako sirky: X má rice jako sirky* → 0. Към езиково обусловените различия можем да причислим също така случаите на стилистична асиметрия, явяващи се следствие от несъвпаденията между проявленията на колоквиалността в българския и чешкия език, така например чешките УСр, притежаващи дадена особеност на т.нар. общоразговорен чешки език (*obecná čeština*), или българските единици с компонент турцизъм се отличават с по-висока степен на колоквиалност от своите еквиваленти, срв. *být/cítit se jako po vejprasku* и *като пребит съм* или *spát jako dřevo/špalek/poleno* и *сня като кютук*. Наред с това като специфични в сравнителен план се открояват единиците от двата езика, чиято мотивационна база има звукосимволичен характер, т. е. основава се изцяло или частично на звуковия облик на лексикалните единици в съответния език, напр. *хубав наглед като тиква на плет, ликаприлика като два стръка иглика* или *tváře jako slabikáře, lež jako věž, je vedle jako ta jedle*.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ванкова 2005:** Vaňková, I., I. Nebeská, L. Saicová Římalová, J. Šlédrová. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha, Nakl. Karolinum, 2005.
- Доброволски 1997:** Добровольский, Д. О. *Национально-культурная специфика во фразеологии*. // Вопросы языкознания, 1997, 6, 37–48.
- Займов 1994:** Займов, Й. *Български именник*. София, Изд. на БАН, 1994.
- Заоралек 1996:** Zaorálek, J. *Lidová rčení*. Praha, Aurora, 1996.
- Кювлиева 1986:** Кювлиева, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София, Изд. на БАН, 1986.
- Мокиенко 1980:** Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*, Москва, 1980.
- Пенчева 1998:** Пенчева, М. *Човекът в езика, езикът в човека*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1998.
- Степанова 2004:** Sepanova, L. *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc, 2004.
- Чермак, ред. 1983:** Fr. Čermák. *Česká přirovnání // Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Fr. Čermák, J. Holub, J. Hronek, M. Šára (eds.), Praha, Academia, 1983, 463–492.

РАЗВОЙ И ФУНКЦИИ НА ИМПЕРФЕКТА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Вера Маровска

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Сложността при категоризирането на имперфекта в съвременния български език се дължи на комплекс от причини, всяка от които, естествено, свързана с останалите. При това, очевидно, е доста трудно определянето на основната, тази, от която са следствие останалите. Интересът ни към тези проблеми е свързан с опитите да обясним граматикализацията на таксиса, чиято специализирана форма е имперфектът. До този етап на нашето изследване не сме открили аргументи, подлагащи на съмнение последните интерпретации на таксиса (вж. напр. Куцаров 1997: 106–111; 1998: 392–397; Маровска 2000: 108–115). Същевременно обаче не сме открили и задоволително обяснение на метаморфозата на праславянската и старобългарската форма – т.е. изчезването и формалното сливане с аористните форми и появата на известната днес старобългарска иновация. Историците на езика са съсредоточили вниманието си върху фонетичните изменения на основата и флексите и като че ли не са склонни, по обясними причини, да тълкуват семантичните предпоставки за описваните процеси. За тях можем да съдим само косвено от преструктурирането на граматическата система и предпоставките за наличните резултати. А те са много и изключително любопитни: утвърждаването на видовете на глагола – свършен и несвършен; своеобразното формализиране на итеративността; функционалното многообразие на перфекта и свързаните с него парадигми на преизказността и умозаклучителността. От казаното следва единствено възможното за момента обяснение за възникването на таксиса чрез преосмислянето на имперфекта, което е изказвано не рядко напоследък, а именно – „континуативността“ в имперфектната семантика, имплицираща „връзка с момент“ (Янакиев 1976: с. 244), след налагането на лексикално-граматичните аспектуални опозиции се освобождава от аспектуалноподобното си значение и обединява

маркираните с имперфектна морфема форми на плусквамперфекта, футурум претерити и футурум екзактум претерити в качествено новата парадигма на таксиса (по тези въпроси е писано немалко – Янакиев 1976; Куцаров 1994: 147; Маровска 1991; 1998: 83–90; 2000: 108–115; Чакърова 1998: 243–246 и др.). Казаното обаче продължава да има характер на хипотеза, макар тя да ни се струва достоверна, тъй като в исторически план съществуват въпроси без отговор. Преди да пристъпим към тях обаче, ще очертаем накратко функциите на имперфекта в съвременния език.

Най-подробно е изследването на днешния имперфект на В. Станков (Станков 1966), макар да не може да се смята за съвременно, макар да не знаем дали самият автор не е променил впоследствие убежденията си – така или иначе теоретичните му позиции от наше гледище са неприемливи, но ексцерпираният материал е показателен за изследваната форма в пределна пълнота. Авторът установява успоредица между функциите на презенса и имперфекта, в което днес всички сме сигурни. За имперфекта нямат особени различия и първите ни граматичи – те се обединяват около находчивата формулировка „презенс в миналото“: доловена е и континуативността, неограничената кратност и незавършеността, и връзката му с минал момент (вж. Станков 1966: 3–9). Подробно и с оглед на по-особените употреби на имперфекта от перфектив и имперфектив (и съотв. на аориста от перфектив и имперфектив) обръща внимание М. Деянова в книгата си *Имперфект и аорист в славянските езици* (Деянова 1966). Макар че акцентът в нейното изследване е друг, констатациите не са по-различни.

Презенсът и имперфектът могат да предават както конкретни, така и обобщени процеси – срв.: *Хората спяха (спят)*; *Никой не слушаше (не слуша) говорещия*; *В планината се спеше (се спи) добре*. Формите могат да изразяват и неограничено повторителни, или „обобщено-повторителни“ по терминологията на В. Станков, действия (*Всяка вечер, малко преди да залезе слънце [...] Сали Яшар прекратяваше (прекратява) отведнъж всяка работа и затваряше (затваря) работилницата си. Чираци и калфи набързо измиваха (измиват) изцапаните си от кюмюра лица и се разотиваха (разотиват) [...] Той тръгваше (тръгва) за дома си [...] и хората, които го срещаша (срещат), след като почтително го поздравяваха (поздравяха / поздравят), гледаха (гледат) го учудено и си мислеха (мислят), че някаква болка трябва да гложди сърцето на Сали Яшар [...]*) (Й. Йовков). Същото се отнася до т.нар. постоянно осъществяващи се действия от типа: *Останал сам прост, чорбаджи Марко обичаше (обича)*

учението и учените [...] (Ив. Вазов). Нерядко разликите са следствие от особеностите на лексикалното значение, но в случая не това е важното. Не правят изключение и обичайните и квалитативните действия – срв.: *Като всеки ковач, той беше (е) здрав и силен човек, но иначе беше (е) благ, тих, вдълбочен в себе си [...] приказваше (приказва) ясно, умно, отмерено [...]* (Й. Йовков).

Аналогични са и транспозитивните употреби на презенса и имперфекта, вкл. и трудните за обяснение случаи с оптативна семантика от вида: *Ех, да имаше (да има) сега по една ракийка*. Перфективните основи в имперфект, както и в сегашно време изразяват итеративност (по този въпрос подробности вж. у Маровска 1998: 83–90).

Наблюденията над описаните случаи, разбира се, и над други подобни на тях, показват, че напълно задоволително ги обяснява позицията на разказвача, който може да предава реферираните събития като участник в тях или като пряк наблюдател – като че ли най-сполучлива е формулировката на Й. Пенчев „участник в реферираната ситуация“ от претериталния план. Втората възможност е разказвачът да се дистанцира от описваните събития, с които е запознат от последвали ги, логически свързани с тях факти или дори чужд разказ. В този случай реферираните събития също са от миналия план и в повечето случаи говорещият прави умозаключение или предположение спрямо тях, което е и причината формите да бъдат определяни като умозаключителни (вж. напр. Янакиев 1964; Куцаров 1994). Описваните възможности нямат отношение към преизказването, което във всички случаи означава повторно вербализиране на реферираните събития, разполага със специализирана парадигма и е само един от възможните случаи на необходимост от предаване на описваните факти и събития от говорещото лице дистанцирано. Такава е в основата си нашата интерпретация на таксиса (вж. напр. Маровска 2000). Това тълкуване включва известната, но малко коментирана и некатегоризирана засега *свидетелственост* (маркираните таксисни грамемии са две, еквиполентно противопоставени помежду си – свидетелска и дистантна относителност, маркирани съответно с морфемните комбинации: 1. *имперфектна тематична гласна + X/Ш* или 2. *имперфектна тематична гласна + Л + форма на съм*).

Становището, че имперфектът е маркираната форма за свидетелски таксис, почти общоприето вече, е напълно доказуемо във формално отношение. Имперфектните форми са напълно парадигматични – могат да се преизказват, имат темпорални, модални и залогови корелати; имперфектните форми, като темпорално немаркирана степен, учас-

тват в образуването на всички модални конструкции, в които участват формите на абсолютно немаркираното сегашно време – *нека (да) / ще да / дано да / да не би да + чете / четеше / е четял / беше чел / е чел / бил чел / бил четял* (по въпроса за парадигмата на таксиса вж. Маровска 2000; за употребата на описаните форми вж. и Деянова 1966).

Историята на възникването на имперфектните форми обаче поражда множество въпроси, все оставащи без отговор. Нужно е да споменем, че проблематиката на имперфекта в индоевропейски, праславянски и старобългарски е много коментирана, тъй като обяснимо е провокирала историците на езика. Съществуват множество подробни обзори, сред които ще спомена този на Ив. Леков от 1934 г. в студията *Праславянските глаголни форми и отраженията им в днешните славянски езици* и на П. С. Кузнецов от 1961 г. в *Очерки по морфологията на праславянския език* (Леков 1934: 136–154; Кузнецов 1961: 110–127), тъй като съм ги използвала по-пряко в тази работа.

От по-известните интерпретации ще спомена най-напред хипотезата на В. Ягич, макар да не е сред най-популярните и да е немалко критикувана, тъй като тя би могла да обясни днешния статут на имперфекта (V. Jagić. Bibliographisches Bericht. Von Prof. R. Brandt in Nežin. // Грамматические заметки. – *AfslPh*, VI (1882): с. 293; И. В. Ягич. Памятник глаголического письменности. Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями. – *СПб.*, 1883: с. 455). Според В. Ягич имперфектът произлиза от стар опатив с показател *-s-*, който е в същото отношение с аориста, в каквото е и императивът със сегашното време. Морфемните имперфектни показатели са свързани с древноиндийска модална форма със значение умолителност (просительной формой). Това становище е поддържал и В. Облак (V. Oblák. Das altslovenische Imperfekt – *rečaachъ*. – *AfslPh*, X (1887): с. 354). То е важно за нас заради изразената възможност имперфектът да произлиза не от темпорална форма, а от модална, по-точно инюнктивна форма, което поддържа и И. Баудиш (J. Vaudiš. Das slavische Imperfectum. – *JF*, XXIII (1908–1909), Н. 1–2: с. 135). Към разглежданата славянска форма окончието на сигматичния аорист е било добавено механично, след което по аналогия със стария прост аорист се присъединява и морфемата *-še* (във 2 и 3 л. ед.ч.). Смята се обаче, че такава теория не издържа критика, тъй като липсват данни за съществуването на споменатите модални форми в праславянски. Освен това не е доказано дали модалните форми са били характерни за общоиндоевропейски, или пък са се развили по-късно само в някои от индоевропейските езици (Кузнецов 1961: 115–116).

Г. К. Улянов свързва произхода на славянския имперфект с литовското минало време (Г. К. Улянов. *Основы настоящего времени в старославянском и литовском языках*. Варшава. 1889: с. 183; *Значения глагольных основ в литовско-славянском языке*. Ч. 1. Варшава, 1891: с. 320). Старият литовски силен аорист, т.е. индоевропейският имперфект с основа на *-ā-*, *-ē-*, е преобразуван в особена форма за минало време. Така се създава и праславянска претеритна форма по модела на стария имперфект. Славянските сигматически аористи, заместили нетематическите форми на *-ā-*, *-ē-*, запазват значението на минало време от несвършен вид, тъй като наред с тях са съществували и други аористни форми (наред с аористите *bijachъ*, *stojachъ* са съществували и *bichъ*, *stachъ*). От аористния тип *nesěchъ* гласната е пренесена във формите от типа на *-achъ* и е бил образуван имперфектът *nesěachъ*. Окончанията са заменени по образца на стария тематичен имперфект – затова в 3 л. мн.ч. има **ж**, а не **л**. На подобно становище е и Й. Хорак (J. Horák. *Ke stupňování ve slovanštině*. – *Listy filologické*, XXIX (1902), seš. III–IV, с. 232) (цит. по Кузнецов 1961: с.116).

Ф. Ф. Фортунатов разглежда общославянския имперфект като новообразование, исторически свързано с общославяно-балтийския език (сп. него „литовско-славянски“). Индоевропейският имперфект е бил загубен още в балто-славянската епоха, според него единствено по формални причини. В значителната част от непроизводните глаголи той е съвпадал с несигматичния, простия аорист и формата придобива само аористно значение. Аористните и имперфектните форми за съвпадали, тъй като аористната основа е съвпадала със сегашната (срв. прост аорист **идъ**; сегашно време **идж**). В качеството на имперфект от такива глаголи били използвани форми от сегашната основа на производни глаголи. От такъв тип образувания е произлязъл и славянският имперфект (Ф. Ф. Фортунатов. *Лекции по фонетике старославянского (церковнославянского) языка*. – *Избранные труды*. Т. 2. Москва, 1957: с. 122 и сл.; Ф. Ф. Фортунатов. *Критический разбор сочинения Г. К. Ульянова Значения глагольных основ в литовско-славянском языке*. – *Сб. ОРЯС*, Т. XIV, 1897, № 11: с. 39 и сл.).

В. Вондрак е убеден, че славянският имперфект е стар аорист, който е можел да се образува както от свършени, така и от несвършени глаголи. Аористите от континуативни основи са добили типично имперфектно значение, а впоследствие са повлияни от аористните форми от типа **vedъ*, *vede*. Така се получават формите от типа *dělachъ*, *dělase* (при запазени аористи *dělachъ*, *děla*). Впрочем В. Вондрак също приема, че втората съставка в имперфектната флексия е

стар аугментиран имперфект на **-ēsom*. Това тълкование се смята за най-разпространено. Първоначално Фр. Миклошич, Фр. Боп, А. Шлайхер, а впоследствие и повечето историци разглеждат втората част на имперфекта – *achъ* като имперфект на спомагателния глагол *съм*; други мислят пък за аорист на *съм*. Солидарни са обаче, че той е трябвало да изразява **продължително действие в миналото**, а впоследствие настъпват фонетичните изменения под влияние на простия аорист. Различията в отделните интерпретации се отнасят главно до звуковите промени. Според А. Мейе имперфектните форми са образувани с присъединяване на имперфект на спомагателния глагол, но само в 1 л. ед.ч. и в мн.ч. Второ и трето лице в ед.ч. са повлияни от простия аорист и едва впоследствие добиват вид, аналогичен на останалата част от парадигмата (Мейе 1951). Що се отнася до първата част, споменатите автори мислят за инфинитивна основа. Д. Даничич уточнява обаче, че тя е по-скоро презенсна основа с усилена, а оттам и удължена коренна гласна (Д. Даничић. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка NVII вјека*. Београд, 1874). Подобна дълга гласна е тематичната гласна на латинския имперфект, с който формално се свързва славянският. Изказват се и мнения, че инфинитивната основа е по произход стар, индоевропейски дателен падеж от отглаголното съществително. (Такова е мнението на Й. Шмидт в J. Schmidt. *Das primäre Comparativsuffix*. – *KZ*, XXVII, 1883. Близко до неговото е и становището на О. Видеман, предполагащ обаче, че в качеството на инфинитив още в балто-славянско време по-вероятно се е използвал творителен падеж ед.ч. на *-e* или *-o* на отглаголните съществителни – О. Wiedemann. *Beiträge zur altbulgarischen Konjugation*, 1886: 123–125). Впрочем убеждението си, че в глаголната парадигма за презенс, аорист и имперфект маркер става основата, а не флексиите и това е валидно и до днес, изказва Г. Риков. Процесът е от праславянско време именно заради възникването на новия имперфект, „образуван от основа, различна от презенсната“ (Риков 1981: с. 15). П. Кречмер пък е склонен да определя основата като причастна форма за сегашно време (*Glotta*, XVII, 46).

Слабо аргументирано се смята становището на К. Бругман имперфектната флексия да се изведе от формата *jaxъ* на глагола *jado* – *jaxati* (*exать*) (К. Brugmann, L. Delbruck. *Grundriss der vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Bd II, 3, 517 – цит. по Кузнецов 1961: с. 112).

А. Ваян, автор на една от най-обширните студии за имперфекта, доказва, че имперфектът е наследник на своеобразната темпорална

система от балто-славянския период, в която са съществували три минали времена – *praeteritum praesens* с вторични окончания, характерни въобще за миналите времена, сигматичен аорист и имперфект, проявяващи се в славянските образувания *nese*, *něsъ*, *nesěaxъ* (в езиковия развой *nese* се включва във 2 и 3 л. ед.ч. в парадигмата на аориста. В балто-славянската, германската, латинската и келтската област основата на *-ē* като продуктивно образувание дава глаголи за състояние. Аналогично основите на *-a* са получили значението продължително действие, континуатив, различно от значението състояние. Процесите могат да се проследят според А. Ваян и в други езици – в латински, гръцки. А. Ваян вижда в имперфекта особена в генетично отношение основа, която само словообразователно е свързана с по-късните глаголи, в чиято система по-нататък имперфектът се включва като темпорална грамама (А. Vaillant. *L'imparfait slave et les préterites en -ē et en -ā*. – *BSL*. Т. 40 (1939), f. 1. – цит. по Кузнецов 1961: с. 118).

Против такава интерпретация се обявява Й. Курилович, който разглежда имперфектната форма като резултат от взаимодействието на аористите на неитеративните и итеративните глаголи. Първите от тях в праславянски имат следните окончания за лице и число: *-ъ*, *-е*, *-е*, *-ově*, *-eta*, *-ete*, *-omъ*, *-ete*, *-ж* (срв.: *могъ*, *може*); вторите – на *-axъ*, *-a*, *-axově*, *-asta*, *-aste*, *-axomъ*, *-aste*, *-ašę* (срв.: *лѣтахъ*, *лѣта*). Въз основа на тях възникват следните опозиции (без дв.ч.) – *-ъ* : *-axъ* (1 л. ед.ч.) = *-omъ* : *-axomъ* (1 л. мн.ч.) = *-е* : *-aše* (вм. *-a*; 2 и 3 л. ед.ч.) = *-ete* : *-ašete* (2 л. мн.ч.) = *-ж* : *-аѣж* (вм. *-ašę*; 3 л. мн.ч.). При това в еволюцията на имперфекта се оформят две фази. Едната обхваща периода до възникването на видовете (св. и несв.), а другата – след него. В първия етап имперфектът се противопоставя на аориста (сег. *beretъ*, аорист *bъra*, имп. *bъraaše*). Втората се характеризира с противопоставяне на имперфекта на имперфективния презенс (според Й. Курилович като форма за минало време на формата за сегашно време от същата основа), т.е. на презенса *beretъ* съответства аористът *bъra*, а на презенса *birajetъ* – имперфектът *biraaše*. Във втората фаза имперфектът за континуативност в миналото се свързва с презенса с дуративно (континуативно) значение на *-аѣж*, а не с итеративния презенс на същото образувание, чието минало време е аористът на *-axъ* / *-a*.

ЛИТЕРАТУРА:

- Деянова 1966:** Деянова, М. *Имперфект и аорист в славянските езици*. София, 1966.
- Кузнецов 1961:** Кузнецов, П. С. *Очерки по морфологии праславянско-го языка*. Москва, 1961.
- Курилович 1962:** Курилович, Е. Заметки об имперфекте и видах в старославянском. // Е. Курилович. *Очерки по лингвистике*. Москва, 1962.
- Куцаров 1994:** Куцаров, Ив. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София, 1994.
- Куцаров 1997:** Куцаров, Ив. *Лекции по българска морфология*. Пловдив, 1997.
- Леков 1934:** Леков, Ив. Праславянските глаголни форми и отраженията им в днешните славянски езици. // *Списание на българската академия на науките*. Кн. Л. Клон историко-филологичен и философско-обществен. 24. София, 1934: 1–187.
- Леков 1958:** Леков, Ив. *Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици*. София, 1958.
- Леков 1968:** Леков, Ив. *Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици*. София, 1968.
- Мейе 1951:** Мейе, А. *Общеславянский язык*. Москва, 1951.
- Мирчев 1934:** Мирчев, К. Стари и нови итератива в източномакедонските говори. // *Списание на българската академия на науките*. Кн. Л. Клон историко-филологичен и философско-обществен. 24. София, 1934: 187–222.
- Риков 1981:** Риков, Г. Основа и флексия в индоевропейската и праславянската глаголна система. // *Съпоставително езиковедие*. VI (1981), № 3–5: 14–18.
- Савченко 1974:** Савченко, А. Н. *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва, 1974.
- Чакърова 1998:** Чакърова, Кр. Нови щрихи към историята на една глаголна категория. // *Сборник на докладите от Юбилейната научна сесия 50 години Съюз на учените в България, Пловдив на тема „Науката пред прага на новото хилядолетие“*, том III, Секция „Естествени науки“, Секция „Хуманитарни науки“. Пловдив, 1998, стр. 243–246.
- Янакиев 1976:** Янакиев, М. За грамемите, наричани в българската граматична литература „сегашно време“ и „бъдеще време“ // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, 1976, 230–251.

НЯМА МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

В българската езиковедска литература от началото на миналия век трайно и последователно започват да намират място категория думи, квалифицирани като *минало несвършено деятелно причастие*. В съответствие с наименованието си те се разглеждат като тип нелични глаголни форми и влизат във всички разработки на причастната система на съвременния български език. При описанието им у мнозинството от авторите не откриваме съществени формално-семантични различия. Не се подлага на съмнение и статутът им на причастни форми. Вярно е, че обикновено, макар и под сурдинка, се отбелязва, че те нямат атрибутивни функции, но служат за образуване на сложни глаголни форми – преизказни и конклузивни. Все пак срещат се и по-особени мнения на изследователи, които по-нататък в изложението ще бъдат открити.

Именно съображенията на видни български езиковеди като Б. Цонев и Н. Костов ни накараха да се замислим върху верността на традиционните съждения за формите, наричани минало несвършено деятелно причастие. Съмненията ни се засилват и от факта, че подобен тип причастие не се среща не само в останалите славянски езици, но и изобщо в индоевропейската езикова общност. В този научен коментар ще се опитаме да обясним епруветния характер на разглежданите форми в научната ни литература. За целта ще надникнем още в първите български граматики, за да потърсим причините за появата на т.нар. минало несвършено деятелно причастие, ще персонифицираме също така и неговите „създатели“. Ще поразсъждаваме отново върху структурата на причастната система и по-конкретно върху проблема доколко разширима би могла да бъде тя.

Първия симптом за съществуване на нещо ново откриваме в адекватния раздел на *Кратка славянска граматика*, съставена от Архимандрит Партений и издадена в Цариград през 1859 г. (вж. Партений 1859). Авторът разделя причастията на три вида: действителни, страдателни и спрегаеми. Веднага прави впечатление обособяването на тип *спрегаемо* причастие на *-л*, изменящо се по число и по род в единствено число, за което се уточнява, че „никой път не се намира отделено, а е всегда соединено с настоящето и първото прошедше време на спомагателния глагол *есъмь...*“ (Партений 1859: 63). Ясно е, че диференцирането е по критерия атрибутивна ~ глаголна употреба. Партений вероятно се влияе от усещането си, че в говоримия език формите на старите елови причастия със засилваща се фреквентност започват да функционират като глаголи или като част от сложни глаголни форми. Показателни са и приведените от автора примери: *читалъ есмь, читалъ бяхъ, прочитали бяхме*. Според нас формата *читалъ есмь* не е равна на съвременната *чел съм* (в този си вид след елизия тя се среща още в старобългарските писмени паметници), а съответства по-скоро на *четял съм*. Това ще рече, че в парадигмата на разглежданата граматика за първи път срещаме причастие с изцяло глаголни функции, неносещо признака „результативност“, характерен за традиционните минали причастия – минало свършено деятелно и минало страдателно. Трябва да уточним, че ако приемем *читал* и *прочитали* (при посочването на тези форми авторът очевидно се е повлиял от руския език) за минало несвършено деятелно причастие, то тогава останалите две посочени от Партений форми (*читал бяхъ* и *прочитали бяхме*) са невъзможни.

Много по-изчистени са вече нещата в граматика, издадена година по-късно от Д. Г. В. Миркович (вж. Миркович 1860). Тук за първи път срещаме черно на бяло квалификация „действително несвършено причастие“, при това без несъстоятелното определение „минало“. Парадигмените форми на Миркович са две – *ковяль-а-о, ковяли; дяляль-а-о, дяляли* – противопоставени на *коваль-а-о, ковали; делиль-а-о* („действително свършено причастие“) и на *кованъ-а-о, ковани; деленъ-а-о, делени* („страдателно причастие“) (Миркович 1860: 30). Извън всякакво съмнение е, че обособяването от автора на несвършено причастие е съзнателно и е плод на реалното му съществуване в речта. Разглежданите форми са илюстрирани само с глаголна употреба за „минало относително“ и „минало неотносително“ време, съответно: *ти си пеел; ти си бил пеел* (Миркович: 23), изразяващи от съвременна гледна точка преизказна или умозаключителна семантика.

Друг книжовник, който диференцира спрегаемо причастие, е Д. П. Войников (Войников 1866). Нарича го „действително неотрядено“ с примерни форми *оряль-а-о*; *сеяль-а-о* (вж. Войников 1866: 66). Много интересна е забележката, която авторът прави: „Ако в сложните времена действителното причастие (миналото свършено деятелно причастие – К. К.) се замени с действителното неотрядено, то всичките тия преминали времена ще показват, че действието не че е станало действително, но като можело да стане, пр: *оряль съмь*, *сеяль съмь*, *да бях оряль*, *да съмь былъ сеяль* и прч.“ (Войников: 67). Очевиден е стремежът на Войников да обясни ренаративния и конклузивен характер на конструкциите. Показателен е и още един факт. Като страдателнопричастни съответствия на глагола *сея* са дадени два типа форми – *сятъ* и *сеенъ*. Авторът усеща несиметричността в системата и търси мястото на „несвършено страдателно причастие“ в нея чрез формата *сеен*. Това, разбира се, се оказва невъзможно, така както е невъзможно съществуването и на несвършено деятелно причастие.

През следващите години, включително и тези след Освобождението, не наблюдаваме видима еволюция в партиципиалната проблематика. Редица автори изобщо не споменават за „несвършено причастие“. Това може да се отчете като сериозен недостатък, ако се приеме като пренебрегване на нарастващата продуктивност и фреквентност на преизказните форми. Други книжовници пък отчитат съществуването им, но не успяват правилно да ги класифицират в системата.

Така например в *Грамматика за новобългарския език* Ив. Момчилов говори за едно действително причастие на *-лъ*, *-ла*, *-ло* (вж. Момчилов 1879: 57), но го експлицира с два типа форми: *миель*, *-а*, *-о*; *миль*, *-а*, *-о* (Момчилов: 65). Принос на автора е забележката му към парадигмата на първо спрежение, в която отбелязва, че „на минавалото време“ (дн. минало несвършено време – К.К.) действителното причастие се употребява без спомагателен глагол в трето лице ед. и мн. ч., като дава за пример изречението *Атиняните разказвали за Перикла, че, кога говорел, като че гръм гърмял на езика му* (Момчилов: 61).

С. Въжелов пък изобщо не споменава за преизказни форми, но в парадигмата му за причастията (също само два типа) е попаднала формата *сеел* (Въжелов 1880: 46).

В по-стойностната *Начална българска граматика* на Т. Н. Шишков (Шишков 1880) отново присъстват ренаративни форми. При описанието на времената срещаме конструкциите *четял съм* и *четял съм бил*, посочени неправилно от автора като синонимни варианти съответно на *чел съм* и *четял съм бил* (Шишков: 62). Същите форми,

но без спомагателни глаголи, откриваме в раздела за причастия. Квалифицирани са като „действително причастие“, като в тази рамка Т. Н. Шишков ги противопоставя на „еднократни“ (*чел, мръзнал*) и „многократни“ (*четял, мръзнал*) (Шишков: 75). На друго място в отметка под спрежението на глаголите авторът отбелязва, че „ако действителното причастие от единия и другия вид се употреби без спомагателния глагол *съм* в трето лице (*е*), тогава то представя тъй нареченото *историческо* (преизказно от съвременна гледна точка – К.К.) време в повествователна форма, напр. *казват, че еди-кой чел или четял...*“ (Шишков: 74). В разглежданата граматика откриваме и преизказната форма за бъдеще време *щял съм да чета* (с. 75), но тя не е характеризирана като такава, няма го сред причастията и *щял*. Правилно обаче се споменава, че спомагателният глагол *ща* се спряга като глагола *чета* по първо спрежение (с. 70).

В своята *Българска граматика* пък Т. Икономов отново обособява (както Партений – вж. по-горе) „спрягателно причастие“ – *ревял, сеел, стрижел* (вж. Икономов 1881: 45). Според автора формите му служат за образуване на три от времената на „неопределените глаголи“ по вид. Някои от конструкциите са ирелевантни за българския език, например *бях ревял*, а другите, от съвременна гледна точка, са преизказни форми на някои глаголни времена. Автор като С. Илиев също отделя „спрягателно причастие“, но посочените от него форми *писал, учил, купувал, купил* са за минало свършено деятелно причастие, т.е. могат да бъдат и атрибутивни (вж. Илиев 1882: 94).

До края на XIX век и в годините след това все по-често откриваме граматика, диференциращи деятелните причастия на тип минали свършени и минали несвършени (вж. например Д. Мишев 1887; Ив. Славейков 1898; К. Карагюлев 1906; А. Байчев 1914). Налице са основите на една изконно погрешна традиция в българската езиковедска наука, продължаваща и до наши дни.

Тук идва редът да открийм постановките на няколко забележителни български граматисти, разчупващи налагащата се унификация в причастната ни система. По-особени, както обикновено, са схващанията на А. Теодоров-Балан. В ранните си граматика (вж. Теодоров-Балан 1898; Теодоров-Балан 1899; Теодоров-Балан 1900) той разделя миналите деятелни причастия на *определени* и *неопределени*, като формите на второто съответстват на днешното минало несвършено деятелно причастие. За него се казва, че „се отличава от първото по смисъла си и никога не служи в изречението както прилагателно име“ (Теодоров-Балан 1898: 158). Забележката на Балан е показателна и с

оглед на факта, че сам авторът характеризира причастието като дума, която в изречението се държи като прилагателно име и се мени като него (Теодоров-Балан: 156). Очевидно е усещането на изследователя, че функциите на разглежданите форми са нерелевантни за партиципиалната система. За съжаление Балан не успява да извлече най-характерното за т.нар. неопределено минало деятелно причастие, а именно преизказната му семантика. Това се потвърждава от обстоятелството, че в преизказната парадигма не се споменава за участие в глаголните конструкции на споменатото причастие.

Нещата са различни няколко десетилетия по-късно в *Нова българска граматика* (вж. Теодоров-Балан 1940). В същинската партиципиална глава (с. 205–209) авторът разглежда значението на четири типа причастия: сегашно действително, сегашно страдателно, минало действително и минало страдателно. Интересното тук е, че е илюстрирана само атрибутивната им употреба и това обяснява липсата на второ минало деятелно причастие. Откриваме го обаче в глаголното спрежение. Там миналите действителни причастия са две: минало свършено изявително и *минало несвършено приказно*. За А. Теодоров-Балан „действителното несвършено причастие, също така „елово“, наричаме за краткост приказно, понеже участва в образуване на облици само от приказно наклонение. Спротив приказното причастие еловото изявително е *вестно*“ (Теодоров-Балан: 182). Няма съмнение, че в най-зрелия си лингвистичен труд големият български учен долавя същността на разглежданите от нас форми. Те служат за образуване на преизказните глаголни конструкции и нямат характерната за причастието атрибутивна употреба. Това обяснява и отсъствието от партиципиалната система на второ минало причастие тип несвършено.

А. Теодоров-Балан представя българския език с оптимално функционираща четирипричастна система, в която формите са противопоставени по две „времена“ и по два залога. Забележете отсъствието и на деепричастието. За съжаление авторът, както и в други свои разработки, е непоследователен. В разглежданата граматика това се проявява при описанието на глаголната парадигма, където са включени т. нар. приказно причастие и деепричастието (Теодоров-Балан: 181-182). Вероятно Балан не може да избегне презумпцията, че преизказните форми се образуват с помощта на елово причастие, и тъй като те не са еднакви за различните времена, е принуден да ги диференцира на два типа.

Най-силно открояващи се от статуквото са вижданията на големия български езиковед Б. Цонев. В раздела за историята на формите в българския език професорът обособява статия, озаглавена *Ново бъл-*

гарско причастие от минало несвършено време (вж. Цонев 1984: 546–548). Появата му авторът обяснява с „онова синтактично успореждане, което виждаме при употребата на определените и неопределените времена (т.е. свидетелските и преизказните форми – К. К.) в новобългарски. Известно е, че българинът ще говори за нещо, което сам е видял, в аорист или в имперфект, а когато разказва неща, невидени от него, употребя вместо аорист – минало неопределено, а вместо имперфект – имперфектно причастие...“ (Цонев 1984: 546). В този план на разсъждения Б. Цонев стига до извода, „че българският език тука не е спечелил ново причастие, а ново време“ (Цонев 1984: 546). В подкрепа на тезата си той изтъква факта, „че имперфективните „причастия“ (авторът сам поставя кавичките – К. К.) се не употребят както други причастия в разни падежи и с различни предлози, а има изменение само за род и число: *плетял*, а не можем да речем: *плетелият, на плетелия, за плетелия* и пр. – тъй както можем да кажем *плетеният, ...от плетения*“ (Цонев 1984: 546).

Лингвистичните търсения в годините след Б. Цонев несъмнено доказаха, че наричаните от него „определени“ глаголни форми не са темпорално оцветени – не са времена, а са маркирани граматично със значението преизказност, която грамема, от своя страна, е част от структурата на друга морфологична категория. Авторът допуска и втора неточност, като квалифицира преизказния (при него определения – К. К.) аорист „минало неопределено време“, при положение че в примерите му цитираните форми съвсем правилно са илюстрирани без спомагателен глагол. Безпогрешно е обаче цялостното му схващане – че преизказността се носи от глаголни форми, а не от причастия, и че само формално преизказната грамема се доближава до причастията.

Още по-разкрепостени са вижданията на Никола Костов (вж. Костов 1939). Вече сме имали възможността да изтъкнем оригиналността на неговите схващания – смелостта му аргументирано и задълбочено да разчупва закостенели лингвистични догми, отстоявайки свой модел за възприемане семантиката на граматичните форми (вж. още Куцаров К. 1999). Нетрадиционни са и разсъжденията му върху формите от типа *четял, говорел, гледал*, образуващи се „...също с окончание *-лъ*, прибавено, обаче, към готовата минала несвършена основа, т.е. и тази форма, макар и косвено, се изгражда върху сегашната основа“ (Костов 1939: 137). Макар да продължава да ги квалифицира като „минало действително несвършено причастие“, Н. Костов подкрепя тезата на проф. Б. Цонев, че миналото несвършено деятелно причастие „...само по форма се сближава с причастията, а по

употреба наистина е форма за глаголно време. Според него (Б. Цонев – К. К.) с тази форма българският език не е придобил ново причастие, а – ново глаголно време“ (Костов 1939: 137). Н. Костов също акцентува на глаголната му служба в синтактичен план, но и допълва, че „...тази нелична глаголна форма никога не се употребява като име – безпредложно, предложно или като определение... Оттук произтича друга особеност – като нелична глаголна форма това причастие се мени само по род и число, но не може да се членува“ (Костов 1939: 137-138). Обръща се внимание и на фреквентността на разглежданите форми. Според автора имперфектното причастие е второ по честота на употреба след класическото елово (Костов 1939: 123).

Разбира се, редица постановки на Н. Костов будят възмущение. В никакъв случай не можем да се съгласим, че с минало несвършено деятелно причастие се образуват нови времена – „минало неопределено несвършено време“ и „отдавна минало несвършено“. Макар прекрасно да диференцира и да илюстрира свидетелските (а не непреизказните – К. К.) от преизказните форми, изследователят не съумява да категоризира семантиката им като нерелевантна на темпоралната. Не сме съгласни и с тезата, че спомагателните глаголи *съм* и *ща* не образуват минало несвършено деятелно причастие. В такъв случай излиза, че спомагателните глаголи не се преизказват, когато са в сегашно време. Наивно и епигонско е обяснението, че имперфектното причастие е „придобивка на езика ни поради стремеж да се прави разлика между определени и неопределени глаголни форми“ (Костов 1939: 138). Последното становище е дословно взето от Б. Цонев, според когото „произходът на имперфектното причастие се дължи...на изразителния стремеж в българския език да прави разлика между определени и неопределени глаголни форми – тъкмо тъй, както има разлика между определени и неопределени съществителни...“ (Цонев 1984: 546-547). И най-накрая, въпреки задълбочените си разсъждения, които доказват глаголният характер на *четял*, *говорел*, *гледал*, Н. Костов продължава да ги квалифицира като причастия.

Забележките като че ли станаха повече, но така се получава с трудовете, различни от традиционните. Още веднъж ще кажем, че за нас *Българска граматика* на Н. Костов е с много висока стойност и е катализатор за написването на настоящите редове.

Съвсем съзнателно няма да заостряме вниманието си към известните граматики на Л. Андрейчин, Ст. Стоянов, П. Пашов, Ст. Георгиев, Ив. Куцаров и др. Те не само че не казват нищо ново за партиципиалната проблематика, но спомагат за установяването на унифи-

циран модел на българската причастна система. Впрочем уеднаквяването на лингвистичните възгледи след „Основна българска граматика“ на Л. Андрейчин става характерно за цялата ни граматична наука и очевидно е повлияно от спецификата на държавно-политическото статукво през 50-те–80-те години на 20-и век. С повече оригинални идеи се откроява само системното описание на Ю. С. Маслов, но казаното не се отнася за възприемането на партиципиалната система и в частност на миналото несвършено деятелно причастие.

И така, терминът *минало несвършено деятелно причастие* заема трайно място в нашата лингвистична литература. Основният фактор за появата му е зараждането и засилващата се фреквентност на преизказните форми в българския език. Ренаративните глаголи за аорист *чел съм, чел си, чел* съвпадат с формите на миналото свършено деятелно причастие (формално съвпадението е пълно в трето лице единствено и множествено число, където се изпуска спомагателният глагол) и обстоятелството довежда граматичните до заключението, че първите се образуват с помощта на вторите. Преизказните форми за сегашно време при глаголите от първо и второ спрежение *четял съм, четял си, четял* също, разбира се, завършват на *-л*, но не съответстват на нито едно от наличните причастия в българския език. Погрешната презумпция, че преизказната форма включва задължително партиципиално участие, принуждава изследователите да търсят място и име в системата на „ново“ причастие, служещо за образуването на презентните ренаративи. Преизказните форми за бъдеще време – *щял да четете; щял да е чел* и т.н. – също съдържат такова причастие. Това е *щял -а, -о, -и*, получено от силно десемантизирания глагол за сегашно време *ща, щеш, ще, щем, щете, щат*. Вероятно поради презентния си характер новото причастие най-често е квалифицирано като *несвършено деятелно*, противопоставено на свършеното деятелно. Изградената опозиция дублира известното противопоставяне аорист – имперфект, за което споделяме изказаните вече мнения, че е нееднородно (ирелевантно) и съответно некорелативно. Въпреки това българската лингвистична теория и практика аналогично пренася опозицията и в системата на причастията.

Ще допълним, че според някои специалисти съвременният български език обособява още едно наклонение – умозаключително (конклузив), чиито форми пак са елови, но със задължителното присъствие на спомагателен глагол в трето лице (вж. Куцаров 1994). В рамките на конклузива не съществува темпорална дефективност, каквато наблюдаваме при императива и кондиционала например, и се изразя-

ват и трите глаголни времена – *говорил е* (минало време), *говорел е* (сегашно време), *щял е да говори* (бъдеще време). Образуването им препокрива това на преизказните форми, т.е. приема се, че сегашният и бъдещият конклузив се конструират с помощта на т.нар. минало несвършено деятелно причастие, а миналият – с минало свършено деятелно причастие.

Като цяло аксиоматично работи презумцията, че всички сложни глаголни форми в сферата на претеритността в българския език се образуват с помощта на причастие. Към по-горе посочените ще добавим още перфектните (*е чел, беше чел* и т.н.), както и страдателните (*е четен, беше четен* и т. н.).

Основната цел на нашето съчинение беше да отхвърлим съществуването на минало несвършено деятелно причастие. Историческият преглед, който направихме, показва, че появата му се дължи на аналогия в образуването на претеритните форми. Макар грешейки в цялостната си концепция, все пак по-близо до истината се оказват тези автори, които наричат разглежданото причастие „спрегаемо“, акцентирайки на неговата вербалност. И според нас формите от типа *четял, говорел, гледал* могат да бъдат само глаголи.

А защо те не са причастия?

На първо място, ще изтъкнем невъзможността им за атрибутивна употреба. Фактът се отчита от всички сериозни езиковеди, дори и от най-ревностните застъпници на миналото несвършено деятелно причастие. Останалите действащи причастия в системата, с изключение на деепричастието, което е отглаголно наречие, изпълняват атрибутивни функции. Те могат да бъдат съответно и част на изречението като определения. Миналото несвършено деятелно причастие не може и да се членува. Обстоятелството още веднъж потвърждава вербалния му статут. Както е известно, единствената изменяема самостоятелна дума в съвременния български език, която не изразява граматичните значения определеност и неопределеност, е глаголят.

Синекурността на миналото несвършено деятелно причастие ще разкрием и от друга гледна точка. Според нас в оптималния си формат партиципиалната система може да бъде най-много четиричленна, включваща сегашно деятелно, сегашно страдателно, минало деятелно и минало страдателно причастие. Тя се формира на базата на противопоставянето на грамемите *деятелен залог – страдателен залог*, от една страна, и *нерепродуктивност (продуктивност) – репродуктивност*, от друга. Както вече изяснихме, цитираните опозиции съставят съответно морфологичните категории *зalog* и *състояние на действието*. Ние зас-

тъпваме тезата, че семантиката на споменатите категории се изразява именно от причастието като самостоен клас думи, т.е. залогът и състоянието на действието са типични категории за причастието. Не така стои например въпросът с числото, рода и положението (определено – неопределено), които са типични категории за съществителното име, а при причастията са само формално изразени, и то в повечето случаи редундантно. Именно потенциалът на залога и състоянието на действието предопределя максимално възможните четири (а при непреходните глаголи – две) партиципиални форми: *четящ, четим, чел, четен; говорещ, говорим, говорил, говорен; гледащ, гледаем, гледал, гледан*. Място в системата за минало несвършено деятелно причастие не остава – то не може да изрази пасивност, нито пък резултативност при глаголите от свършен вид – нещо, което беше характерно за другите т. нар. минали причастия в съвременния български език.

Разбира се, тук е необходимо едно уточнение. Очевидна е несъстоятелността на категорията време при причастията – най-малко поради липсата на каквито и да е форми за бъдеще време. Противопоставянето *сегашно време – минало време* (присъстващо иначе във всички системни описания на българските причастия) ние семантично го квалифицираме като *продуктивност – репродуктивност*: **четящ** (продукт. деят.) – **чел** (репродукт. деят.); **четим** (продукт. страд.) – **четен** (репродукт. страд.).

Тезата, че *пишел, четял, ходел* са глаголни форми, а не причастни, може да се докаже и с чисто функционални аргументи. Така например традиционната българска морфология твърди, че класическата форма за условно наклонение в съвременния български език е сложна и се образува от специфичното изменяемо *бих* от спомагателния глагол *съм* плюс т. нар. минало свършено деятелно причастие на спрегаемия глагол: *бих писал, бих чел, бих ходил*. Същата форма *бих* може да се съчетава и с останалите типове причастни форми, като между тях се добави още една спомагателна форма – *бил*, например: *бих бил подходящ, би бил управляем, биха били посрещнати* и т.н. Деликатният въпрос за същността и формалното сегментиране на тези съчетания тук ще оставим настрана (за повече подробности вж. напр. Куцаров К. 2002). Показателно е обаче, че на мястото на причастните форми е невъзможна употребата на т. нар. минало несвършено деятелно причастие, например *бих пишел**, *бих четял**, *бих ходел** или *бих бил пишел**, *бих бил четял**, *бих бил ходел**. Този факт недвусмислено индикира нерелевантността на „имперфектното причастие“ с другите причастни форми и с партиципиалната система въобще. Остава вер-

сията тогава, че то е глаголна словоформа. Липсата на валентност при съчетание от типа *бих пишел** си обясняваме с маркираността на спомагателния глагол с грамемата свидетелственост (морфема -х) и маркираността на пълнозначния глагол с грамемата преизказност (морфема -л), а това са две еднородни грамеми на една морфологична категория – *изказване* или *вид на изказването* (вж. Куцаров К. 1998) – тъй че съвместната им употреба е невъзможна.

Красноречиво е и обстоятелството, че спомагателните глаголи не образуват причастни форми. Това е съвсем естествено, тъй като говорим за непълнозначни думи, които не притежават лексикална основа, от която да се произведе причастие. Трудно ни е да се съгласим с мнозинството от специалистите, квалифициращи лексемата *бъдещ* като форма за сегашно деятелно причастие от спомагателния глагол *бъде*. Чисто формално може да имат основание. Посоченият глагол обаче е от свършен вид, а е известно, че те не образуват сегашни деятелни причастия. От друга страна, в съвременния език *бъдещ* функционира адекватно със своя специфична лексикална семантика, изразяваща „следходност“, която пък е ирелевантна за причастията. Същите заключения можем да направим и за лексемата *биващ*. Формално погледнато, тя е образувана от спомагателния глагол *бива* плюс характерната за сегашното деятелно причастие морфема -щ. В риториката тя има почти нулева фреквентност, дори бихме казали, че евентуалната ѝ употреба е по-скоро еkleктична. Ако все пак функционира в езика, тя е с преосмислено лексикално значение.

Спомагателните глаголи обаче, макар и непълнозначни, могат да се преизказват – *бил, бъдел, бивал, щял, нямало*. В най-чист вид е парадигмата при глагола *бъде*, който диференцира преизказни форми за трите времена: *бъдел* (сег. вр.) – *бил* (мин. вр.) – *щял да бъде (ще бъдел)* (бъд. вр.). Тези елови форми не би трябвало да се третират като причастни (в частност като минало несвършено деятелно причастие), след като не съществуват причастия от спомагателни глаголи (или поне образуването е силно дефективно). Следователно и в този случай работим с глаголни словоформи, изразяващи вербалната грамема преизказност.

Интересен казус се получава при съчетаването на спомагателни глаголи от типа *бил съм бил**, *бил си бил**, *бил бил**, *бил е бил**, *бил съм бил бил** и т.н. Ив Куцаров правилно отбелязва „невъзможността да се употреби два пъти причастията *бил* в рамките на една и съща словоформа“ (Куцаров 2007: 302, 313, 319). Авторът обаче не посочва причината за тази несъвместимост. Според нас тя се дължи на обстоя-

телството, че при съчетание от типа *бил съм бил** е налице излишното (редундантно) двукратно изразяване на преизказност (или на умозаклучителност), без да имаме пълнозначен глагол. Ако спомагателните глаголи можеха да образуват причастие, то тогава форма от типа *бил съм бил** би била възможна, тъй като щяха да се комбинират две различни маркирани грамемии – преизказност (евентуално умозаклучителност) и репродуктивност (результативност).

Не на последно място, показателен е фактът, че за минало несвършено деятелно причастие не се говори в нито едно индоевропейско езикознание. Обстоятелството още веднъж навежда на мисълта за изкуствения статут на разглежданите форми в българската лингвистика. Вярно е, че в други индоевропейски езици глаголът не познава подобен тип граматикализация на значенията преизказност и умозаклучителност. Това обаче в никакъв случай не може да означава, че генезисът им трябва да се търси в специфичен тип форма от причастната система, следвайки аналогично формообразуването на други грамемии. Според нас преизказните и умозаклучителните форми в съвременния български език се образуват по класическия начин – чрез прибавяне на флексия *-л* към глаголната основа с различни специфики при отделните спрежения.

Впрочем ако партиципиалната система имаше потенциал за имперфектно причастие, то езиците, съдържащи имперфектни глаголни форми, неминуемо щяха да го развият.

Надяваме се изказаните съображения в този партиципиален ескурс да са достатъчно красноречиви, за да убедят, че става дума за един еkleктизъм в българската граматична традиция. Струва ни се също, че усещането у повечето съвременни лингвисти българисти за „квазипричастния“ (терминът е на Кр. Чакърлова) статут на разглежданите форми е добре доловимо и е въпрос на недълго време да се разчупи наложеният с годините стереотип.

ЛИТЕРАТУРА:

- Байчев 1914:** Байчев, А. *Бележки по български език*. Варна, 1914.
- Войников 1866:** Войников, Д. *Кратка българска граматика*. Браила, 1866.
- Въжелов 1880:** Въжелов, С. Д. *Грамматика за българският език*. Пловдив, 1880.
- Икономов 1881:** Икономов, Т. *Българска граматика*. Пловдив, 1881.
- Илиев 1882:** Илиев, С. *Начална граматика (по Тихомирова)*. Русчук, 1882.
- Карагюлев 1906:** Карагюлев, Кл. *Кратка българска граматика*. София, 1906.
- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. София, 1939.
- Куцаров 1994:** Куцаров, Ив. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров К 1998:** Куцаров, К. Свидетелственост – грамема в категорията вид на изказването. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – Филология*, Т. 36, 1998, № 1, 209–218.
- Куцаров К. 1999:** Куцаров, К. Находки в семантичното описание на глаголните форми в „Българска граматика“ на Н. Костов. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – Филология*, Т. 37, 1999, № 1, 349–353.
- Куцаров К. 2002:** Куцаров, К. Грамматическа характеристика на условната форма от типа *бих писал*. // *Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания*. София, 2002.
- Миркович 1860:** Миркович, Д. Г. В. *Кратка и методическа българска граматика*. Цариград – Галата, 1860.
- Мишев 1887:** Мишев, Д. *Ръководство по български език. Курс втори – етимология*. Пловдив, 1887.
- Момчилов 1879:** Момчилов, Ив. *Грамматика за новобългарския език*. III изд. Търново, 1879.
- Партений 1859:** Партений Зографски. *Кратка славенска граматика*. Цариград, 1859.
- Славейков 1898:** Славейков, Ив. П. *Практическа българска граматика*. София, 1898.

- Теодоров-Балан 1898:** Теодоров-Балан, Ал. *Българска граматика за долните класове на средни училища. №. I.* Пловдив, 1898.
- Теодоров-Балан 1899:** Теодоров-Балан, Ал. *Български език. Методична граматика за долните класове на средни училища. № I.* Пловдив, 1899.
- Теодоров-Балан 1900:** Теодоров-Балан, Ал. *Български език. Методична граматика за долните класове на средни училища. № II.* Пловдив, 1900.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика.* София, 1940.
- Цонев 1984:** Цонев, Б. *История на българския език. Т. II* (фототипно издание). София, Наука и изкуство, 1984.
- Шишков 1880:** Шишков, Т. *Начална българска граматика* (второ издание, поправено и допълнено). Търново, 1880.

НЯКОИ УПОТРЕБИ НА ПРЕИЗКАЗНИТЕ ФОРМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ИМ СЪОТВЕТСТВИЯ В ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Бистра Дикова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Граматализираната преизказност е една от „екзотичните“ черти на българския език. Съдържанието на морфологичната категория, която Ив. Куцаров нарича *вид на изказването*, се основава на отношението между говорещото лице и изказването, съответно на привативната опозиция *преизказност ~ непреизказност*. Маркиран член на категорията е преизказността. В семантичен план преизказните форми означават вторична вербализация, т.е. изказването за действието се прави въз основа на чужда информация. Във формален план преизказността се сигнализира от + една елова морфема, както и от изпадването на формите на спомагателния глагол *съм* в 3 л. ед. и мн.ч. Немаркираният член на категорията не дава информация за първичност или вторичност на изказването, в главното си значение изразява първична вербализация (дефинициите са по трудовете на Ив. Куцаров вж. напр. Куцаров 1984; Куцаров 1985; Куцаров 1997).

Целта на изследването е да се разгледат някои употреби на преизказните форми от стилистичен аспект. Категорията *вид на изказването* има силен модален потенциал като всички категории, основани на отношение между говорещото лице и друг показател. От стилистична гледна точка интерес представлява засилената употреба на преизказни форми в съвременните печатни медии. Обикновено тя е подчинена на езиковите закони и формите се употребяват в главното си значение – да сигнализират вторичност на информацията. Рядко обаче цял един материал е изграден само с преизказни конструкции. Най-често те следват непреизказните, употребени на принципа на неутрализацията, напр.: „*Четирите еднакви цифри вече не са на мода, казват с усмивка в КАТ. Малцина търсели златните номера с четири еднакви числа*“. (Стандарт, бр. 4940, 7 октомври 2006 г.) В други случаи обаче преизказните форми изпълняват и конотативни функции, напр. статията „*Чиновници под строй на йога*“ (Стандарт, бр. 4940, 7 октомври 2006 г.) е изцяло в сегашно историческо и бъдеще време, макар да е ясно, че журналистът предава думите на „райкмета“ на ЖК

Тракия. Не е случайна обаче употребата на преизказна форма в едноединствено изречение: „Така **щяло да се подобри** и обслужването на жителите от квартала“. Друг пример: в статията „Пропуква се ледът срещу съжителство без брак“ (Труд, 2 март 2009 г.), изградена в минало свършено и сегашно време, се среща една-единствена преизказна форма: „Ще е абсурдно държавата да гони партньорите заради общи интереси, но да им отказва сигурност за родените в партньорството деца. **Щото не било модерно.**“ Посочената употреба на преизказните форми не е преносна, допълнителните конотации са резултат на контекста, но значението на формите е запазено. Обикновено в пресата по този начин се изразява дистанцираност, недоверие на пишещия спрямо предаваната чужда информация, но също така и други нюанси на авторовото отношение: ирония, недоволство, възмущение и под. (вж. по въпроса и Маровска 1998: 165–166). Заглавия от типа „Жул Верн предрекъл смъртта на Даяна“ (Стандарт, бр. 4940, 7 октомври 2006 г.) най-често се използват, за да се подчертае силното недоверие на автора към препредаваната информация. Тази употреба на преизказните форми, характерна и за езика на социалистическата преса, кара Ел. Георгиева да говори за преустройство в семантичната структура на преизказването (Георгиева 1985: 35–36); подобни наблюдения за модалната употреба на преизказните форми прави и Ив. Васева (Васева 2005: с. 12).

Един доста дискутиран въпрос, свързан с преизказните форми (макар и може би само формално), се отнася до т. нар. адмиратив (инопинатив, ексclamатив). Това са употреби от типа „Я, то валяло, бе!“, „Ама ти си бил голям хитрец!“, с които се изразява изненада, а понякога и недоверие към констатирания факт. Адмиративът е описан отдавна от изследователите на българския език, но се тълкува различно. Могат да се очертаят няколко направления в разбирането на категориалната му същност. Според някои автори това са употреби на перфекта с изпуснат спомагателен глагол (първите български граматичи, Ал. Т.-Балан, Св. Иванчев, Зл. Генчева). Идеята за адмиратива като употреба на преизказните форми води началото си от Л. Андрейчин. Тази концепция се защитава и от Ю. С. Маслов, Ст. Стоянов и Ст. Георгиев. За Е. Дьомина и В. Станков адмиративът представлява система от форми, омонимична на преизказните, но съществуваща в рамките на индикатива. „Относно т. нар. адмиратив – с изпуснат в 3 л. спомагателен глагол за изразяване на изненада от току-що установено сегашно действие – смятаме, че както отнасянето му към системата от преизказни форми, така и обособяването му в самостоятелно наклонение не са оправдани“ (Деянова 1970: с. 187). С преизказността свързват адмиратива и Ив. Куцаров, Р. Ницолова, Х. Валтер и др. Те приемат, че става дума за преносни употреби на преизказните форми, като благодарение на това се постига допълнителният конотативен ефект. Проблемът за адмиративната и дубитативната употреба на преизказните форми е разгледан подробно от Ив. Куцаров (вж. Куца-

ров 1984: 65–74). Според автора „тези две явления са типичен пример за използването на членовете на морфологични категории в несъщинска функция“. Основната причина да не приемем концепцията за адмиратива като преносна употреба на преизказните форми е, че при преносна употреба употребеният маркиран член пази значението си и именно контрастът между това значение и очакваното поражда стилистичния ефект, а при адмиративните употреби няма сигнализирана вторичност на информацията.

Г. Герджиков мотивира тезата за адмиратива като употреба на умозаключителното наклонение. Според него „т. нар. адмиратив в български език е всъщност особена емоционално-експресивна употреба на формите на умозаключителния модус, при което спомагателният глагол в 3 л. може да изпада“ (Герджиков 2003: 111). Авторът убедително доказва, че адмиративът не е ограничен темпорално. „В плана на миналото адмиративът не е нищо друго освен едно от частните значения (една от употребите) на умозаключителния модус [...] в плана на неминалото поради причини от логически характер [...] умозаключителният модус функционира почти само като адмиратив“ (Герджиков 2003: 114–115). Изпадането на спомагателния глагол в 3 лице според автора не е задължително за адмиратива. Той смята, че разликата между конструкциите с наличен и с изпуснат спомагателен глагол е стилистична – изпадането му създава само „по-силно експресивен вариант“. Същата теза приема и авторката на излязлата през 2003 г. монография „Адмиративът в съвременния български език“ Кр. Алексова: „Под адмиратив ще разбираме специфичните употреби на конклузива, изразяващи изненадващо умозаключение, обобщение, извод както в плана на миналото, така и в плана на неминалото, където тези употреби имат по-силна експресивност“ (Алексова 2003: с. 32). Там може да бъде проследена подробно и историята на проблема, както и мненията на различните автори. Според нас в тезата на Г. Герджиков се съдържат някои противоречия. На първо място, адмиративът изразява отношение на говорещия субект към действието (то се квалифицира като изненадващо, неочаквано), а конклузивът е отношение на говорещото лице към изказването (изказването се прави въз основа на умозаключение, предположение и под.; за Г. Герджиков умозаключителният модус е един от модусите на изказване). Примерите, които посочва авторът, за да подкрепи твърдението си, че изпускането на спомагателния глагол е факултативно, не са убедителни (вж. напр. с. 115–116). При всички случаи със запазен спомагателен глагол на преден план излиза умозаключителната семантика, а адмиративната, доколкото присъства, е плод само на контекстовото обкръжение. Напр. класическият пример *Я, то валяло, бе!* се отнася до плана на неминалото, категорично не може да се определи като конклузив и също така не можем да допуснем семантичен еквивалент (различаващ се само по по-слабата си експресивност според Г. Герджиков) със запазен спомагателен глагол *Я, то е валяло, бе!*

Затова сме склонни да приемем концепцията на Св. Иванчев, че адмиративът е система, обособила се в резултат на развитието на перфекта (Иванчев 1978: с. 91). Според нас Св. Иванчев говори не за употреба на перфекта в класическото му значение (като част от индикативната система), а за една от посоките на развитие на перфекта, една от употребите на т. нар. перфектовиден комплекс. Такова разбиране сменя и темпоралната ограниченост на адмиративните употреби. Докато обаче преизказността и конклузивността са се развили в самостоятелни морфологични категории поради генерализирания си семантичен характер, адмиративността като частно модално значение едва ли може да бъде обособена в самостоятелно наклонение (не е без значение и фактът, че тя се постига главно на базата на специфичната интонация, твърде често и на лексикални маркери).

Фактът, че на базата на перфекта се развиват системи от форми, свързани с модалността, е леснообясним, от една страна, с неговата семантика, от друга – с развитието му. Още в старобългарския език се наблюдава „стилистично целенасочена употреба на П вместо възможните в подобни случаи А и И“ (Деянова 1970: с. 135). Писмените паметници доказват и възможността спомагателният глагол в 3 л. да се изпуска – вероятно като резултат от високата фреквентност на перфекта в говоримата реч или пък от семантично-функционалното му сближаване с аорист (вж. по въпроса Деянова 1970: 147-148, както и цитираните там автори). В ранния новобългарски период от развитието на езика се разширява изместването на аорист от перфект при експресивно подчертаване на минали действия, т.е. между двете грамеми съществува не само семантично, но и стилистично противопоставяне. Перфект функционира като стилистичен синоним на аорист (рядко на имперфект) и в съвременните български говори, особено в преходните северозападни и югоизточни говори (Деянова 1970: 167-168).

Както показва ексцерпираният материал, при адмиративните употреби няма значение дали фактът, който предизвиква изненада, е констатиран на базата на лично наблюдение, или на чужда информация (по този въпрос пише Ив. Васева Васева 2005: с. 48):

Я гледай, я гледай!... Че то наистина било добро – бърбре си дядо поп и се облизва. ЕП 59 (срв. Че то наистина е добро);

А тука тя е сама. И е хубава. Ето каква била косата ѝ, черна като зърната на бърз. ИЙ¹ 268;

– Е, успокой се, дявол да го вземе! – рече той. – Ти си бил ужасен страхливец... Срам ме е да те гледам. ДД 572;

„Виж ти! – казва си той и поклаща глава. – Виж каква била работата! Не в гората, а тук, в нивята, се крила...“ ИЙ¹ 176;

– Ай да му се не види макар! Ами че аз си я знам дядо Цанков партиясь, отде да ми дойде на ум, че сме били и прогресисти отгоре! Да им се не видят и францушките имена, и намярата! Объркват човека само! Ч 178;

Добър ден, Драгомирчо, добре дошъл! А бе ти **си бил** Кондово момче, а? Я гледай, я гледай, баща ти беше добър бояджия, бог да го прости! Я какъв юнак **извъдил**! Тежък беше в плащането инак, ама майстор беше. Ч 229.

Според нас доказателство за приетата концепция относно семантиката и категориалната същност на разглежданите форми са функционалните им съответствия при превод на чешки език. В нито един от примерите няма лексикално сигнализирана вторичност на изказването – какъвто е стандартният начин за предаване на преизказността. Адмиративната семантика се сигнализира обикновено лексикално (като се разчита и на контекста и конситуацията), в комбинация с интонацията (както е и в българския език). Използваните глаголни форми са в презенс, което потвърждава, че няма изместване на темпоралното значение (вж. Куцаров 1984: с. 68).

Добро утро, Момчиле – извика Райко от коня си весело и очите му тозчас се спряха на накичената булка и на жениха. – Че то и тук **имало** сватба! – продължи той все по-весело. СЗ 86;

„Dobré jitro, Momčile,“ zvolal Rajko z koně vesele a v mžiku utkvěl jeho zrak na vyšperkované nevěstě a na ženichovi. „A **podívejme** – tady je taky svatba!“ pokračoval ještě veseleji. SZ 61;

„Виж какво щерка **имал** моя болярин Петър, мътната да го вземе!“ – каза си той сам. СЗ 141

„**Hled’me**, jakou **má** ten bojar Petr dceru...! Čert aby ho vzal!“ řekl si v duchu. SZ 102;

Жив **си бил**, братко, цял-целеничък – весело забъбра Райко, - слушах, че без малко цял боздуган да те халоса. СЗ 450

„No sláva, tak **jsi přece** živý a celý,“ spustil, „slyšel jsem, že tě **málem** palice zabila!“ SZ 333;

„Ай да му се не види, истина **било**!“ – мислеше си по-късно Заяко. ЙР 162

„Hrom do čepice, **ono je to fakt!**“ přemítal Zajíc. JR 204.

Ексцерпираните примери потвърждават тезата на Ив. Куцаров, че основно в такава употреба се наблюдава глаголът **съм**, следващ по честота е глаголът **имам** (Куцаров 1984: 69).

Макар и по-рядко, тази употреба може да реализира и други конотации, които се добавят към адмиративната семантика, напр. на недоволство, възмущение и под., като семантичната конкретизация се постига с помощта на интонацията и контекста. Поради това по-голямо внимание заслужава забележката в Академичната граматика: „По-правилно би било обаче тук да виждаме смислова категория „неочакваност“, отколкото емоционална категория „учудване“. Всъщност изненадата може да бъде свързана и с неудоволствие, а не само с адмиративност“ (Грамматика 1983: с. 361).

За кафе пари има, но да си плати дълговете – не! И това ми **било** свещеник, фю! ЯХ 166

„Na kavárnu **má**, ale dluhy platit, to nikoliv. Kněz, fujtajxl!“ JH 147;

И туй ми **било** мъже! – завика сърдито тя, като клатеше глава. – Като не са били кадърни да гледат къща, да не са се женили. ЙЙ 168

„То **jsou** mužský!“ hněvala se. „Když nejsou schopný postarat se o dům, proč se vlastně ženili.“ JJ 186;

„Най-сетне! Жив си, а мълчиш? Уморен **си бил**. Остарял **си бил**.“ ГС 130

„Tak konečně! Jsi naživu, a mlčíš? **Jsi unavený a zestárl jsi**.“ GS 116;

Всичко е наред – каза Крал сякаш нетърпеливо. – Всичко ще се оправя.

Наведох се напред.

Наред? За четири часа казва шест думи – и всичко **било** наред? За никакъв курс не може да става и дума – и всичко **било** наред? МВ 53

„To je v pořádku,“ řekl Král jako by netrpělivě. „Všecko přijde.“

Předklonil jsem se:

„V pořádku? Za čtyři hodiny řekne šest slov – a to **je** v pořádku? O žádném kursu nemůže být ani řeči - a to **je** v pořádku? MV 52;

Тъй вярно, господин докторе, много ми е неприятно!

Виж ти, неприятно му **било**. ЯХ 87-88

„Poslušně hlásím, pane obrarct, že mě to strašně mrzí.“

„Tak vida, ono ho to **mrzí**. JH 71.

Друга особена употреба на преизказните форми се свързва с т. нар. усилено преизказване. Според изследователите преизказните форми с добавено елово причастие изразяват дубитативна модалност – „съмнение или недоверие в реалността на представяното с тях действие“ (Куцаров 1984: с. 70). Според Ив. Куцаров „дубитативният нюанс при т. нар. усилен преизказни форми се дължи на факта, че те са преизказни форми на субективномодалното умозаключително наклонение, т.е. при тях се съчетават значенията субективност и преизказност. Преди всичко обаче дубитативният нюанс се внася от особена интонация или от допълнително употребените лексикални дубитативни модификатори (*уж, май* и др.)“ (Куцаров 1985: с. 51). Тази теза обаче не отговаря на семантиката на разглежданите форми, при които липсва конклузивност. Очевидно в случая не може да се говори и за транспозиция, тъй като определено е налице преизказност, т.е. вторична вербализация на вече направено изказване, като чрез дублирането на преизказността се постига конотативен ефект. Според нас тези употреби (редки, винаги експресивни, характерни само за разговорната реч и за диалога в художествената литература) са обект на стилистиката и могат да се обяснят с принципа на дублирането, който В. Маровска свързва само със словообразователните морфемии (Маровска 1998: с. 149). Този принцип се среща рядко и при двата типа морфемии, поради което експресивният ефект от него е особено ярък. Възможно е от този тип да са и повелителните форми *недей пиши, недей чети*, които се отчитат като не книжовни (за тях и близките им

конструкции от типа *ела / иди кажи* вж. Иванчев 1978: 91-95). В тях замяната на съкращения инфинитив с повелителна форма всъщност дублира изразяването на повелителност. Такива форми също се срещат само в разговорната реч, но е нужно специално изследване дали възникването им е свързано с необходимостта да се изрази повишена наложителност от извършване на действието, или наистина са резултат от отпадането на инфинитива и съответно недостатъчна езикова компетентност. Разбира се, модални нюанси като недоверие, неодобрение, възмущение могат да се изразят и с обикновените (неусилени) преизказни форми (вж. напр. Куцаров 1997: 143–144; Васева 2005: с. 18). Примери за дубитативни употреби:

Че какво представлява кметът от себе си? Кой го е турил на това място? – Народът, аз, ти, ний! Кметът бил заповядал. Гледай ти ум! Ч 405;

„Като че всички се наговорили да отиват все при онзи дъртак – помисли си той. – Знаел бил да кове хубаво камъка и силно брашно правел. Ако е да се кове камъка, и аз знам да го кова!“ ИЙ¹ 284;

Не може челяка да гледа как жена му се увива около всеки мъж и – лош ще е. Ама не ходели на воденицата му, карал се бил с всички. Ще се кара, като има такваз жена... ИЙ¹ 285.

При превод на дубитативните конструкции на чешки език винаги се сигнализира лексикално преизказност, а в семантиката на използваната частица *prý* освен значението 'говори се, кай' присъства и значението 'уж'. Разбира се, модалните нюанси си конкретизират от контекста:

Подир малко друго му мина през ума и се разсърди: Щял съм бил да го убивам! Какво ще го убивам, казах му, че видях пчелите му при моите, меда ми крадат, туй му казах. ИЙ 76

Ale za chvílečku ho zase něco napadlo a rozzlobil se: „Prý jsem ho chtěl zabít! Co bych ho zabíjel, říkal jsem ti jenom, že ty jeho včely choděj k mům a kradou med, víc toho ode mě neslyšel.“ JJ 85;

Щял да ни съди, задето бяхме излезли да орем нивата. Искали сме били да го убиваме. ИЙ 173

„Chce se soudit, protože jsme vstoupili na jeho půdu, že prý jsme ho chtěli zabít.“ JJ 193;

Заради такива приказки полицаите отведоха вече един, Коржинек го казваха, бунтувал бил хората! ЯХ 261

Už taky kvůli takovej jedné řeči vodvedli četníci nějakýho Kořínka, že prej jako pobuřuje.“ JH 35-36;

Не знаеш какво дрънкаш. Дал бил парите за трактора... Изял си ги и си ги изпил. ИЙ 142 (тук конотативният ефект е допълнен от транспозицията по лице – трето вместо второ лице, а в превода на чешки език има и транспозиция по време).

Nevíš, co povídáš. Mně bude tvrdit, že dal peníze za traktor... Projedl a propil. JJ 159.

Особена употреба на форми, които формално приличат на преизказни, се среща и в кратките фолклорни жанрове – благословии и клетви: *Дал ти господ, що сакаш; Чул те господ и с двете уши; Взел та дявола; Гущери ти езико изели*. От 111 благословии и 568 клетви, поместени в 12 том на сборника „Българско народно творчество“, 66 са с форми на –л (приблизително 9,9%). В 7 клетви са употребени интересни форми, напомнящи условно наклонение, но намиращи се след повелителната частица *да* и вероятно възхождащи към плюсквамперфект (*Да онемееш да би дал господ; Да би го поразил господ*). Във всички останали клетви и благословии са употребени *да*-конструкции за изразяване на повелителност. В някои случаи съществуват и двата варианта: *Арното да те фати / Арното те фатило; Бог да го убие / Бог го убил*. Тъй като това са много древни конструкции, приемаме, че са експресивни употреби на перфекта с изпуснат спомагателен глагол и нямат връзка с преизказването.

ИЗТОЧНИЦИ НА ЕКСЦЕРПИРАНИТЕ ПРИМЕРИ:

ГС: Г. Стоев. Завръщане. Пловдив, 1976; **GS:** G. Stoev. *Návrat*. Praha, 1981; **ДД:** Д. Димов. Тютюн. С., 1955; **DD:** D. Dimov. *Tabák*. Praha, 1977; **ЕП:** Елин Пелин. Разкази. С., 1971; **ЙЙ:** Й. Йовков. Чифликът край границата. С., 1987; **ЈЈ:** J. Jovkov. *Statek na hranici*. Praha, 1974; **ЙЙ¹:** Й. Йовков. Разкази. С., 1977; **ЙР:** Й. Радичков. Скални рисунки. С., 1970; **ЈР:** J. Radičkov. *Skalní kresby*. Praha, 1973; **МВ:** Михал Вивег. Възпитаване на девойки в Чехия. С., 2002; **МV:** Michal Viewegh. *Výchova dívek v Čechách*. Brno, 2001; **СЗ:** С. Загорчинов. Ден последен. С., 1974; **SZ:** S. Zagorčinov. *Den poslední*. Praha, 1976; **Ч:** Чудомир. Съчинения. Т. 1. Разкази и фейлетони. С., 1969; **ЯХ:** Ярослав Хашек. Приключенията на добрия войник Швейк. София, 1978; **ЈН:** Jaroslav Hašek. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Československý spisovatel. Praha, 1966; **Българско народно творчество.** Т. 12 – Пословици, поговорки, гатанки. Отбрал и редактирал Цв. Минков. София, 1963.

ЛИТЕРАТУРА:

- Алексова 2003:** Алексова, Кр. *Адмиративът в съвременния български език*. София: СЕМА РИ, 2003.
- Андрейчин 1976:** Андрейчин, Л. Начини на изказване. // *Помагало по българска морфология. Глагол*. Съставили П. Пашов, Р. Ницолова. София: Наука и изкуство, 1976, 336–347.
- Васева 2005:** Васева, Ив. *Преизказване. Чужда (неавторска) реч*. София: Авангард Прима, 2005.
- Георгиева 1985:** Георгиева, Ел. Преустройство в семантичната структура на преизказно наклонение в съвременната книжовна практика.

// *Славистичен сборник*. Редакционна колегия Кр. Чолакова и др. София: Изд. на БАН, 1985, 31–37.

Герджиков 2003: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. Второ фототипно издание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2003.

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Том 2 / Морфология. София: Издателство на БАН, 1983.

Деянова 1970: Деянова, М. *История на сложните минали времена в български, сърбохърватски и словенски език*. София: Издат. на БАН, 1970.

Дьомина 1970: Дьомина, Е. Към историята на модалните категории на българския глагол. // *Български език*, 1970, № 5, 405–421.

Иванчев 1978: Иванчев, Св. *Приноси в българското и славянското езикознание*. София: Наука и изкуство, 1978.

Куцаров 1984: Куцаров, Ив. *Преизказването в българския език*. София: Народна просвета, 1984.

Куцаров 1985: Куцаров, Ив. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1985.

Куцаров 1997: Куцаров, Ив. *Лекции по българска морфология*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1997.

Маровска 1998: Маровска, В. *Стилистика на българския език*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1998.

АГЕНС В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ

Марина Шацкая

*Волгоградский государственный педагогический
университет*

Семантическая структура предложения в настоящее время получила широкое описание в трудах отечественных и зарубежных лингвистов (Апресян 1974; Богданов 1977; Воронина 1976; Гак 1998; Падучева 2004; Кустова 2004; Никитин 1988; Филлмор 1981а, 1981б, 1983; Шмелева 1988; Де Ланси 1984; Лакофф 1981; Вежбицка 1980 и др.). Однако некоторые моменты до сих пор остаются спорными или недостаточно описанными. В настоящей статье мы рассмотрим, как в условиях языковой игры функционируют аргументы субъектного типа. Материал черпался из художественных произведений современной литературы, содержащих названный выше лингвальный феномен (С. Довлатова, М. Веллера, С. Есина, Ю. Полякова, Е. Попова).

Актант (аргумент, партиципант, семантическая роль, семантический падеж, семантико-синтаксическая функция) – элемент событийной пропозиции, обязательный участник ситуации, которому соответствует переменная в словарном толковании глагольной лексики. *Субъект (Агенс – актант, являющийся 1) иерархически первым или единственным участником; 2) активно участвующим в осуществлении событий (степень активности и сознательности может быть при этом различной).* По определению Е. В. Падучевой, *Агенс* – „это такой участник X, которому соответствует компонент ‘X действовал (с целью)’“ (Падучева 2004: 55), т. е. *Агенс* – „это тот, кто действовал“ (Вежбицка 1980: 162). Про *Агенс* иногда говорят, что это не роль, а гиперроль (Де Ланси 1984; Лакофф 1977). *Субъект* – один из самых сложных типов актантов, так как он, помимо собственно пропозитивного, имеет коммуникативные смыслы. В русском языке ситуация осложняется многообразием форм выражения субъекта, что не может не создавать определенные проблемы при переводе.

„В течение пары месяцев *Ленплодоовощторг* не работал. Он трясся и садился. Он трясся, как осиновый лист и как груша, и садился в полном составе. Торговые связи вбирались, как якорные цепи, и упрятывались в объемистые ящики следственных камер. Какая капуста, какие огурцы! не до них... Упал зрелый и сочный *Ленплод* прямо в заботливо подставленные руки лучших из всех жнецов и сборщиков – советских чекистов“ (Веллер 2007: 180). Синтаксема *Ленплодоовощторг* (он) является Экспериенсивом при сочетании с фразеологизмом *трястись как осиновый лист* (‘дрожать очень сильно’ (Евгеньева, ред. 1981 – 1984: 2, 646) от страха; *трясти как грушу* (‘допрашивать’) переводит названную синтаксическую единицу в Контрагенс; а глагол *садиться* (‘подвергнуться лишению свободы, попасть в заключение’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 4, 84)) перекодирует его в актант объектного типа.

„Гордо заведовал отделом русской литературы, состоящим из меня одного“ (Веллер 2006: 40). Местоимению *Я* семантически предопределено быть Агенсом (*я* – ‘употребляется для обозначения говорящим самого себя’ и ‘употребляется для обозначения сознаваемой человеком собственной сущности, самого себя в окружающем мире, а также для обозначения субъекта (в философии)’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 4, 776), однако в сложившихся контекстуальных условиях оно получает и квалификацию Коагенс (*я* и начальник, и сотрудник).

II. Языковая игра способствует возникновению актантных перекодировок – изменению семантической характеристики аргумента.

„– Дорогой мой. Знали бы вы мою биографию. Куда там *Дюма*. Литагент отвечает без энтузиазма:

– Не знаю, с *Дюма* я не работал... Ну, почитаем...“ (Веллер 2007: 177).

Квазироль Содержание синтаксемы *Дюма*, основанной на метонимическом переносе, в условиях комического контекста меняется на Коагенс (сотрудник по работе).

„– Ну что ж, – сказал полковник, – мне все ясно. Боюсь, что вы на этом проиграете.

– Да неужели у *КГБ* можно выиграть?! – расхохотался *Буш*“ (Довлатов 2005: 396).

Контрагенсы *КГБ* и *Буш* (конфликтующие субъекты) в ходе развития коммуникативной ситуации исключают наличие второго аргумента (*Буш*) и переводят первый (*КГБ*) в класс Агенсов.

„– Ты будешь говорить в конце. Сначала выступят товарищи из ЦК. А потом уж все кому не лень. Все желающие.

– *Что значит – все желающие? Мне поручено. И текст завизирован.*

– *Естественно. Тебе поручено быть желающим. Я видел список. Ты восьмой*“ (Довлатов 2005: 1, 441).

Лексическая семантика субстантивата *желающие* [‘те, кто желает получить что-либо, принять участие в чем-либо’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 1, 475)] предопределяет его семантическую роль Экспериментива, однако в связи с изменением пресуппозиции, которая вводится глаголом *поручено* (‘вменить в обязанность, возложить на кого-либо исполнение чего-либо’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 3, 308), происходит изменение данной синтаксической характеристики на Пациенс (актант объектного типа, лицо, на которое распространяется действие состояния или отношения субъекта).

„В прихожей Даша шепнула:

– Извините, у нас медсестра.

Я сначала не понял. Я думал, кому-то из родителей плохо. Мне даже показалось, что нужно уходить.

Нам пояснили:

– Гена Лаврентьев привел медсестру. Это ужас. Девушка в советской цыгейковой шубе. Четвертый раз спрашивает, будут ли танцы. Только что выпила целую бутылку холодного пива... Ради бога, не сердитесь... “ (Довлатов 2005: 3, 424)

В ходе развития сюжета мы видим, как семантическая роль Агенса-Посетителя синтаксемы *медсестра* меняется на Эмотив, источник негативного эмоционального состояния.

„Надо уметь родиться у высокопоставленных родителей“ (Есин 2006: 334). Роль Экзисциенса синтаксемы *ребенок*, имеющей в данном высказывании ранг За кадром, продиктована пресуппозицией, лексической семантикой и набором валентностей глагола *родиться* (‘получить (получить) жизнь в результате родов, появиться (появляться) на свет’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 3, 724). Однако опираясь на фоновые знания, можно увидеть другую трактовку сочетания, в котором Экзисциенс берет на себя аномальную роль активного участника ситуации, Агенса (человек не может распоряжаться фактом своего появления на свет).

III. Корреляция „целое и часть“ (отношения партитивности) связывает имя некоторого объекта с именами его составных частей. Среди частных случаев данной корреляции выделяют отношение между словом, обозначающим некоторую единую, хотя и сложную по своему составу сущность, и словом, обозначающим квант, элемент или

член этой сущности; отношение между именем некоторого иерархически организованного множества, рассматриваемого как целое (собираетельная множественность в противовес обычно) и именем главного элемента этого множества (см. об этом подробнее Кобозева 2007; Никитин 1988; Кронгауз 2005; Рыжук 2008). Рассмотрим, как может влиять нарушение данной корреляции на семантическую структуру предложения.

„*Люди-то шутки понимают, коммунисты не понимают*“ (Попов 2001: 137). По законам логики, часть не может быть противопоставлена целому, однако в данном случае эта корреляция распадается на два самостоятельных Экспериенса, в своей семантической характеристике антонимичные.

„*В общем, с эстонским либерализмом было покончено. Лучшая часть народа – двое молодых ученых – скрылись в подполье*“ (Довлатов 2005: 1, 418). Антитеза, построенная на корреляции „целое – часть“, меняет предложение только на поверхностном уровне, глубинная структура остается неизменной.

IV. Появление Коагенса может быть обусловлена меной клишированного высказывания (*Куда вы идете?*), которое используется в первой реплике персонажа только в контактоустанавливающей функции, на коммуникативно расчлененную конструкцию, в которой реализуется одна из необязательных валентностей глагола *идти* (с кем-то вместе): «*Жалкая развязность Борьки и хмурая озабоченность Башмакова, в очередной раз забывшего стащить с пальца обручальное кольцо, приводили к тому, что хорошенькие, знающие себе цену москвички на вопрос: „Девушки, куда вы идете?“ – отвечали: „С вами – до ближайшего милиционера!“*» (Поляков 2007: 41).

Метонимический перенос лексемы *нефть* обуславливает ей квазироль Коагенса. Такое становится возможным в аномальном сочетании со словом *гешефт* – ‘спекулятивная, выгодная сделка’ (Евгеньева, ред. 1981 – 1984: 1, 307): „*Шейх имел гешефт с нефтью, как все порядочные шейхи (продавал), и с оружием (покупал, естественно)*“ (Веллер 2007: 64).

В следующих двух примерах благодаря актуализации имплицитной информации – ‘душевное одиночество’ у слов *один, одиночество* ведет к перекодировке субъекта *я*: Агенса меняется на Коагенса. (Ср. значения: *один* – ‘без других, в отдельности от других, в одиночестве’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 2, 592); *одиночество* – ‘состояние одинокого человека’ (Евгеньева, ред. 1981–1984: 2, 593):

„... я не могу жить один. Я не помню, где лежат счета за электричество. Не умею гладить и стирать. А главное – мало зарабатываю.

Я предпочитаю быть один, но рядом с кем-то...“ (Довлатов 2005: 3, 434)

„– Тоска, – жаловался Шлиппенбах, – и выпить нечего. Лежу тут на диване в одиночестве, с женой...“ (Довлатов 2005: 3, 468)

Как показывают наши наблюдения, в условиях языковой игры возможны следующие явления в области актантной структуры предложения: а) семантический синтез ролей и б) актантные перекодировки. Такие изменения в модусе высказывания вызываются двумя основными причинами: 1) варьированием семантики предиката или его окружения и 2) изменением пресуппозиции. Семантическая отнесенность аргумента может при этом либо оставаться в пределах одной категориальной группы (Субъект), либо, наконец, меняться на актанты другого типа (Объект), либо совмещать в себе названные выше дифференциальные характеристики.

В условиях языковой игры наблюдается аномальность корреляции „целое – часть“, которая и может влиять на экспликацию модуса высказывания, и может оставлять ее неизменной. Нами отмечено также появление в пропозиции Коагенса при расхождении коммуникативных интенций участников диалога; данный реципрокант становится ложным при семантической редукции некоторых лексем.

Названные выше сдвиги в семантике не могут не вызывать трудности перевода произведений современной русской художественной литературы на разные языки. Многие из этих проблем осветили в своих трудах переводчики-теоретики (Гак 1977, 1979; Мунэн 1978; Цвиллинг, Туровер 1973; Фёрс 1978; Якобсон 1978). Ведь специалистам приходится учитывать не только словарные значения лексем, но и различные речевые приращения смысла, вызванные как индивидуальным переосмыслением слов и высказываний, базирующимся на субъективном опыте, так и влиянием различных экстралингвальных факторов.

ЛИТЕРАТУРА:

- Апресян 1974:** Апресян, Ю. Д. *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. Москва, Наука, 1974.
- Богданов 1977:** Богданов, В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград, Изд. Ленингр. университета, 1977.
- Вежбицка 1980:** Wierzbicka A. *Lingua mentalis*. Sydney etc.: Acad. Press, 1980.
- Веллер 2006:** Веллер, М. *Долина идолов*. Москва, Изд. АСТ, 2006.
- Веллер 2007:** Веллер М., *Легенды Невского проспекта*. Москва, Изд. АСТ, 2007.
- Воронина 1976:** Воронина, Д. Д. *О функции и значении семантического субъекта в строе русского предложения: автореф. дис. канд. филол. наук*. Москва, 1976.
- Гак 1979:** Гак, В. Г. Сопоставительные исследования и переводческий анализ // *Тетради переводчика*. Вып. 16. Москва, Высшая школа, 1979, 11 – 21.
- Гак 1977:** Гак, В. Г. *Сопоставительная лексикология*. Москва, Международные отношения, 1977.
- Гак 1998:** Гак, В. Г. *Языковые преобразования*. Москва, Школа „Языки русской культуры“, 1998.
- Де Ланси 1984:** DeLancey, S. Notes of Agentivi and Causation. // *Studies in Language*. Vol. 8. 1984, 181–213.
- Довлатов 2005:** Довлатов, С. *Собрание сочинений*. Т. IV Санкт-Петербург, Азбука-классика, 2005.
- Евгеньева, ред. 1981–1984:** *Словарь русского языка*. Т. IV Под ред. А. П. Евгеньевой. Москва, Русский язык, 1981–1984.
- Есин 2006:** Есин, С. Н. *Ах, заграница, заграница...: романы*. Москва, Дрофа, 2006.
- Кобозева 2007:** Кобозева, И. М. *Лингвистическая семантика: учебник*. Москва, КомКнига, 2007.
- Кронгауз 2005:** Кронгауз, М. А. *Семантика: учебник*. Москва, Издательский центр „Академия“, 2005.
- Кустова 2004:** Кустова, Г. И. *Типы производных значений и механизмы языкового расширения*. Москва, Языки славянской культуры, 2004.
- Лакофф 1981:** Lakoff, G. Linguistic gestalts. // *Papers from the 13th Regional Meeting Chicago Linguistic Society*. Chicago, 1977.
- Никитин 1988:** Никитин, М. В. *Основы лингвистической теории значения*. Москва, Высшая школа, 1988.

- Мунэн 1978:** Мунэн, Ж. Лингвистические проблемы перевода. Перевод как языковой контакт // *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва, Международные отношения, 1978, 36 – 41.
- Падучева 2004:** Падучева, Е. В. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва, Языки славянской культуры, 2004.
- Поляков 2007:** Поляков, Ю. М. *Треугольная жизнь: Романы, повесть*. Москва, ЗАО „РОСМЭН-ПРЕСС“, 2007.
- Попов 2001:** Попов, Е. *Подлинная история „Зеленых музыкантов“*. Москва, Вагриус, 2001.
- Рыжук 2008:** Рыжук, Н. С. *Коррелятивные отношения части и целого: семантический и лингвокультурологический аспекты: автореф. дис. канд. филол. наук*. Ставрополь, 2008.
- Цвиллинг, Туровер 1973:** Цвиллинг, М. Я., Г. Я. Туровер. О критериях оценки перевода. // *Тетради переводчика*. Москва, Международные отношения, 1973. Вып. 15, 5–17.
- Фёрс 1978:** Фёрс, Дж. Р. Лингвистический анализ и перевод // *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва, Международные отношения, 1978, 25–35.
- Филлмор 1981а:** Филлмор, Ч. Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, Прогресс, 1981. Вып. X, 369–495.
- Филлмор 1981б:** Филлмор, Ч. Дело о падеже открывается вновь. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, Прогресс, 1981. Вып. X, 496–530.
- Филлмор 1983:** Филлмор, Ч. Основные проблемы лексической семантики. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, Прогресс, 1983. Вып. XII, 74–122.
- Шмелева 1988:** Шмелева, Т. В. *Семантический синтаксис: Текст лекций из курса „Современный русский язык“*. Красноярск, Изд. Красноярского университета, 1988.
- Яacobсон 1978:** Яacobсон, Р. О лингвистических аспектах перевода. // *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва, Международные отношения, 1978, 16–24.

POLITICKÉ SLOGANY – POĽSKO-SLOVENSKÁ KONFRONTATÍVNA ANALÝZA

Sylwia Sojda

Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski

Politická komunikácia je v dnešnej dobe veľmi zložitá. Na jednej strane máme politikov, ktorí sa snažia dorozumievať sa s občanmi, na druhej obyvateľstvo, ktorého spoločenská povinnosť je aktívne zúčastňovať sa na politickom živote. Politická zmena v krajinách strednej a východnej Európy začiatkom 90. rokov v podstate zmenila celý obsah slovnej zásoby politického jazyka (Tito 2001: 180).

Predmetom analýzy v príspevku sú jedny z prostriedkov komunikácie so spoločenstvom – poľské a slovenské politické slogany – a ich funkcia v politickom a politologickom zmysle, ako aj jazykové postavenie a realizácia. Mojm cieľom je všeobecný náčrt problematiky politického sloganu na pozadí spoločenských a politických zmien v Poľsku a na Slovensku za posledných dvadsať rokov.

Politická komunikácia je často popisovaná ako vzťah medzi propagáciou, persuáziou a manipuláciou. Na Slovensku táto komunikácia prechádza po roku 1989 zákonitým vývojom, ktorý je charakterizovaný viacerými znakmi: malá miera empatickosti, jednostranné až čiernobiele videnie skutočnosti, konfrontačnosť, častý posun od konkrétnosti k všeobecnosti, zahmlievanie skutočnosti či vedomé skresľovanie údajov. Polarizácia súčasnej politickej scény na Slovensku zvyšuje pútavosť a presvedčivosť odovzdávaných informácií. V texte sa premieta do jazykových opozícií: písomnosť – ústnosť, objektívnosť – subjektívnosť, presnosť – situačnosť, monologickosť – dialogickosť, pojmovosť – expresívnosť (Odaloš 2002: 72). O takých istých zmenách a príčinách sa dá uvažovať pri popisovaní situácie v Poľsku – je to podmienené blízkym susedstvom oboch štátov a veľmi podobnou politickou a spoločenskou situáciou po páde komunizmu na začiatku 90-tych rokov 20. storočia.

V oboch štátoch sme pozorovali veľké politické, spoločenské a ekonomické zmeny, ktorých dôsledkom je dnes zmena systému fungovania

społoczeństwie. Podobnie się zmienił model komunikacji z instytucjami, który nadobudował inną jakość – większą rolę zaczęli grać media. To spowodowało, że zaczął się tworzyć nowy związek między nimi a polityką. Stale częściej się język polityków stał przedmiotem badania, co spowodowało powstanie nowej naukowej dyscypliny – *politolingwistyki*. Ten pojęcie jest określeniem lingwistycznej dyscypliny, która zajmuje się badaniem politycznego języka, politycznym językiem mediów, jak i językiem polityki i językiem polityków. Ludzie i formy ich zachowania są wpływanymi pośrednictwem języka polityki. Idzie tu o zachowanie się ludzi, o możliwe zmiany lub przemiany w określonych formach myślenia. Język polityki jest często dany w związku z parlamentarną demokracją, z określoną formą władzy i z jej ideami. Język ma funkcję stabilizacji władzy określonej elity i ta władząca elita może wywierać nacisk na dany język – wpływać, sterować i kierować nim (Takačová 2008). Inne badania mówią, że pod pojęciem *język polityki* rozumie się w parlamentarnych demokracjach język władzy, język walki o zwycięstwo własnych językowych zasad i tym samym ideologicznego świata, czy własnej ideologii. Język jest używany pośrednictwem polityko-społecznego systemu; struktura systemu jest wyrażona językowym użyciem; używany język może być tak oceniany jak podsystem polityko-społecznego systemu (Tito 2001: 174). Polski lingwista Stanisław Dubisz opisuje język polityki z punktu widzenia stylistycznych właściwości. Według niego język polityki „zajmuje w klasyfikacji jak gdyby miejsce pośrednie między językiem ogólnopolskim i jego odmianami (mówioną i pisaną) a stylami funkcjonalnymi. Znaczenie tego terminu ma dwa aspekty. Po pierwsze należy przez ten termin rozumieć słownictwo, wyrażenia i zwroty odnoszące się do szeroko rozumianej działalności politycznej. Po drugie – przez ten termin należy rozumieć język, którym posługują się różne grupy użytkowników polszczyzny biorących udział w szeroko rozumianym życiu i działalności politycznej. Można więc powiedzieć, że język polityki kształtuje się na podstawie języka ogólnopolskiego, jego odmian i wariantów, oraz, że jest tworem wewnętrżnie zróżnicowanym – tematyka polityczna może być podejmowana zarówno w tekstach mówionych, jak i pisanych o różnym charakterze i w różnych sytuacjach społecznych. To zróżnicowanie motywuje przedmiotowo stosowanie wyrażenia język polityki, trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że termin ten w tym wypadku nie oznacza jakiegoś samodzielnego systemu językowego, lecz pewien zespół środków językowych występujących w tekstach o tematyce politycznej, tekstów formułowanych przez różne środowiska i ich przedstawicieli kształtujących życie polityczne w Polsce“ (Dubisz 1982: 607–608).

Úspešné politolingvistické analýzy sú podmienené vhodným teoretickým pozadím, ku ktorému nepochybne patrí aj vysvetlenie pojmov *politický text* a *politická komunikácia*. Tou sa rozumie úmyselné komunikovanie o politike, ktoré zahŕňa:

- všetky formy komunikovania realizované politikmi a ostatnými politickými aktérmi, ktorí sa usilujú dosiahnuť politické ciele, t.j. získať a udržať moc;

- komunikovanie adresované politickým aktérom, ktorého odosielateľmi sú nepolitici (voliči, fejtonisti a pod.);

- komunikovanie o politických aktéroch prostredníctvom rôznych mediálnych foriem, napr. diskusií o politike (Dobek-Ostrowska, Wiszniowski 2002: 113–114).

Pre politolingvistické výskumy je charakteristická interdisciplinárnosť, ktorá znamená v tomto prípade spojenie s vedou o médiách, politológiou a sociológiou. Z politologického hľadiska je *politické komunikovanie* dvojsmerným procesom, ktorý prebieha vo viacerých prostrediach: v spoločenskom (spoločenský systém), politickom (politický systém), mediálnom (mediálny systém) a kultúrnom (kultúrny systém) (Dobek-Ostrowska, Wiszniowski 2002: 114).

S politickou komunikáciou sa spája pojem *politický text*, ktorý je označený ako masová komunikácia, podliehajúca formálnym a obsahovým zákonitostiam. Svojím zameraním sa pokúša odstrániť zhodu poslucháčov alebo čitateľov, prípadne obrátiť pozornosť na odraz nepriateľa. Politický text však môže vystupovať pozitívne – napríklad vtedy, keď medzi predstavami čitateľov alebo poslucháčov a predstavami obsiahnutými v texte nevznikajú žiadne nesúlady. Politické texty chcú dosiahnuť účinok u publika. Cieľom jazykovej stránky politického textu je snaha následne pritiahnúť prívržencov a odradiť protivníkov (Tito 2001: 182–183). Z uvedeného vyplýva, že politické texty:

- sú viazané na skupiny;
- sú šírené masovými médiami a podliehajú ich zákonom;
- predpokladajú „verejnosť“, ale len v určitej miere.

V politických textoch treba jazyk voliť tak, aby texty „zasiahli“ čo najširšiu verejnosť (Tito 2001: 186).

Slogan je v jazyku časťou politického textu. Vhodný výber a využívanie politických sloganov sú úzko spojené s *politickým marketingom*. Ten sa chápe ako „odpowiednie zastosowanie kategorii, mechanizmów i procedur marketingowych do polityki jako towaru wyprodukowanego przez siły polityczne ubiegające się o władzę

w państwie“ (Rittel 2003: 189). Iná definícia upresňuje, že politický marketing je strategická komunikácia všetkých posolstiev politického subjektu na základe predchádzajúceho prieskumu politického trhu prostredníctvom vybraných komunikačných nástrojov a zameraného na relevantné cieľové skupiny (Školka 2003: 187).

Súčasná masová kultúra konzumných spoločností chápe slogan ako jeden z kultúrnych znakov, ktorý tvorí svojbytný komunikát. Plní rôznorodé spoločenské funkcie – hlavne integrujúcu a pútajúcu. V teórii politickej komunikácie, patrí slogan k rečovo-komunikačným technikám, ktorých cieľom je pôsobiť persuzívne, t.j. presvedčiť potenciálnych voličov o správnosti vlastných politických názorov a regulovať ich budúce konanie na základe argumentácie tak, aby bolo v súlade so zámermi práve ich politickej strany. Výber rečovo-komunikačnej techniky je priamo podmienený dorozumievacím zámerom komunikanta (Odalos 2002: 49).

Kým prejdem k uvedeniu definície a charakteristiky sloganu, sústredím svoju pozornosť na výskumy (politických) sloganov v Poľsku a na Slovensku.

Problematika politického sloganu nebola doposiaľ z jazykového hľadiska podrobne analyzovaná. Politolingvistický aspekt pri výskume bol uplatnený v Poľsku a na Slovensku, a výsledkom sú viaceré štúdie venované politolingvistike so zvláštnym zreteľom na jazykové prejavy politikov. Mojm cieľom nie je však popisovať výsledky takýchto výskumov, ale momentálne by som chcela sústrediť pozornosť na jazykovedné výskumy, ktoré nie sú veľmi početné, avšak dôležité.

Na pôde slovenskej a českej jazykovedy vznikla v roku 2003 monografia *Jazyk, media, politika* venovaná široko chápanej problematike vzťahov medzi jazykom v médiách a medzi politikou a médiami. Obsahuje okrem iného sociokomunikačné a funkčno-štylistické prístupy a analýzy diskurzu. Touto problematikou sa zaoberali slovenskí jazykovedci Vladimír Patráš (2006, 2007) a Pavol Odalos (2002, 2007), ktorí dávali prednosť výskumom sloganov z predvolebného obdobia.

Poľská tradícia výskumov z jazykového hľadiska je dlhšia a bohatšia – píše sa o syntagmatickej štruktúre, rétorickom tvare a o sémantickom obsahu, napr. Jerzy Bralczyk (2003), Michał Głowiński (1990), Iwona Kamińska-Szmaj (2001), Rafał Zimny (1996), Katarzyna Mosiołek-Kłosińska (1996), Marek Kochan (2002), Kazimierz Ożóg (2004), či Andrzej Jabłoński (2006). Všetci kladú dôraz na pragmatický aspekt všeobecného jazykového sloganu, pretože slogan je určený verejnosti a predstavovaný prostredníctvom rôznorodých médií. Takéto usmerňovanie sloganu by malo ovplyvniť obyvateľa, aby sa rozhodol

správne (z pohľadu politického marketingu), čo podmieňuje efektívnosť (napríklad predvolebných kampaní).

Pri prezentácii výsledkov lingvistických výskumov politických sloganov zohrávajú dôležitú úlohu snahy definovať tento jazykový prejav. Jozef Mistrík (1998: 185) ho napríklad definuje ako „vtipné náborové heslo, ktoré ponúka a vychvaľuje tovar, prípadne služby. V súčasnosti má výlučne komerčný charakter. Uplatňujú sa v ňom slová zo základného slovného fondu s expresívnou modálnou intonáciou. Syntax je nenáročná a vety sa spájajú asyndeticky. Využíva sa v nich primitívna rýmovačka“. Podľa iného názoru je volebný slogan maximálne skondenzovaná filozofia politickej strany, ktorej zámerom je osloviť voliča s jednou základnou myšlienkou (Odaloš 2007: 271).

Najkomplexnejšiu definíciu sloganu vo Poľsku podal v svojej knihe Marek Kochan: „Slogany to krótkie komunikaty, stanowiące zamkniętą całość, wyróżnione z całości tekstu reklamowego lub propagandowego lub występujące samodzielnie, cechujące się lapidarną, często nieprzezroczystą językowo formą, niosące znaczenie (informację lub obietnicę oraz zachętę do działania) najczęściej w sposób implicitny, w dużym stopniu przy użyciu środków emocjonalnych i paralingwistycznych, zawierające w sobie ‘aspiracje perlokucyjne’, tj. intencję wyzwolenia działań zgodnych z kierunkiem wyznaczonym przez niesiony przez nie komunikat i realizujące te intencje jedynie w pierwotnym kontekście sytuacyjnym i na gruncie przyjęcia postulowanych przez siebie wspólnych emocjonalnych identyfikacji i oczekiwań“ (Kochan 2002: 74–75). Súhrnú definíciu *volebného sloganu* uviedol Kazimierz Ożóg, podľa ktorého je to „každá zväzla, wyróżniona przez nadawcę (to warunek najważniejszy), zwykle powtarzalną (choć nie jest to warunek konieczny) formułę o zróżnicowanych funkcjach pragmatycznych“ (Ożóg 2004: 189).

Ako dokumentujú uvedené definície, lingvisti sa nezhodujú v určovaní pojmu *slogan*. Mnohí autori stotožňujú tento pojem s pojmom *volebné heslo*. Igor Borkowski pomenovaním *volebné heslo* rozumie „gatunek prosty, sekundarny, pisany, realizowany w kontaktach oficjalnych, tematycznie związany ze sferą publiczną, o którym użytkownicy posiadają wiedzę jasną“ (Borkowski 1999: 271). Podobné názory predstavuje K. Ożóg, ktorý vo svojich výskumoch takisto stotožňuje volebné heslo so sloganom (Ożóg 2004: 184). Tento prístup uplatňujem aj v predloženej analýze.

V súčasných demokratických štátoch sa v predvolebných kampaniach politických strán angažujú reklamné agentúry, ktorých

hlavným cieľom a úlohou je pomôcť zvíťaziť a dosiahnuť úspech. V takejto je kampani najdôležitejšie aby potenciálni voliči poznali kandidátov – politik nemôže byť anonymný. Jednou zo základných črt, ktoré by ho pozitívne odlišovali od iných politikov, je identita, zahrnujúca na jednej strane ustálený politický program (ním deklarovaný systém hodnôt) a na druhej strane systém komunikovania s obyvateľmi (potenciálnymi voličmi). Tento systém tvorí identifikácia vizuálna (napr. logo politickej strany, výzor politika, farby, symboly) a lexikálna, ku ktorej patria: meno, názov strany, slogany a jazyk politických prejavov.

Slogany môžu byť sprostredkúvané obyvateľom prostredníctvom billboardov, televíznych a rozhlasových relácií, televíznych spotov, letákov, plagátov, internetových stránok atď. Dôležitý je výsledok – dosiahnutie cieľa – získanie podpory a úspechu pre politickú stranu, resp. samotného politika.

Mnohí odborníci tvrdia, že slogan (volebné heslo) je kľúčom k víťazstvu vo voľbách. Dobrý politický (volebný) slogan musí podnecovať ľudské emócie, preto musí byť stručný a sugestívny. Úspešný slogan pôsobí na predstavivosť a je ľahko zapamätateľný. Súvisí to s výskumami amerických reklamných odborníkov, ktorí zistili, že ideálny slogan nemôže mať viac než sedem slov. Tieto slová musia byť navyše tak skompletizované, aby boli jednoznačné a dali sa ľahko intonovať, povedať a pochopiť. Preto v predvolebnej kampani v roku 2007 boli úspešné napríklad heslá poľskej Občianskej platformy: „By żyło się lepiej. Wszystkim!“ alebo „Rządzi PiS a Polakom wstyd“. Bogdan Feliszek, konzultant politického marketingu, zdôrazňuje, že volebný slogan by mal byť „esenciou všetkého, čo chce kandidát povedať voličom“ (Feliszek 2005).

Výskumy na účel tejto štúdie zahrnuli materiál zhromaždený zo všetkých dostupných slovenských a poľských zdrojov: boli to predvolebné billboardy, televízne spoty, letáky politických strán, odborné štúdie a iné. Dokonalým prameňom excerpovaného materiálu boli internetové stránky samotných politikov, ako aj politických strán.

Slogan, ktorý je najdôležitejšou časťou každého volebného textu, sa musí odlišovať od ostatného textu. V písanej podobe máme iné typy písma, inú farebnosť, text sloganu je obvykle veľmi dobre viditeľný, rýchlo upúta pozornosť a občas je v texte párkrát opakovaný. Tieto pravidlá platia pre písanú komunikačnú podobu. V ústnom prejave sa slogany vyznačujú inou intonáciou a dôrazom.

Analýza poľských a slovenských sloganov vychádza z klasifikácie vypracovanej poľskými lingvistami (por. Ožóg 2004), podľa ktorej som vypracovala svoj podiel.

I. Sémantika sloganov

Považujem za nevyhnutné zdôrazniť, že vhl'adom na rôznorodosť sloganov a ich zariadenie k odlišným skupinám môže táto klasifikácia spôsobiť pochybnosti, pretože má neostre hranice, a jednotlivé slogany môžu patriť k viacerým sémantickým skupinám.

V tejto triede príkladov sa nachádzajú politické slogany klasifikované podľa: odosielateľa volebného textu, jeho vzťahu s odberateľom, s realitou, s najdôležitejšími národnými a cirkevnými hodnotami.

1. slogany spojené s odosielateľom volebného obsahu (politikom, politickou stranou): *Prezydent TUSK. Człowiek z zasadami, Marek Borowski Wierny wyborcom - nie układom!, Skuteczny dla Polski, Silny Prezydent Uczciwa Polska, Człowiek z charakterem, Spolu prebudíme Prešov!, Myślím narodne, cítim sociálne;*

2. slogany spojené s odberateľom volebného obsahu: *By żyło się lepiej. Wszystkim!, Pamiętamy o niepełnosprawnych, Każdy człowiek jest ważny, Dbamy o Polskę. Dbamy o Polaków, Nie ste sami, Spojme siły pre dobro občana, Niezabudnúť na ľudí, Ludia štátu, štát ľudom, Žite ako ľudia. Ludová strana. Voľte ľudský život;*

3. patetické slogany (spojené všeobecne s národnými a cirkevnými hodnotami): *Dbamy o Polskę. Dbamy o Polaków, Wybieramy Polskę, politycznie, gospodarczo silną i niepodległą, Silna gmina, silny region, silne państwo, Człowiek, Rodzina, Praca, Godne życie, zAWSze Polska – Wolność – Rodzina, Polska Najpierw, Łączy nas Polska, Myśliet' na Slovensko, Gospodárstvo 21. storočia, šanca pre Slovensko, Slušnosť. Zodpovednosť. Tradičné hodnoty, Váš životný úspech. Ludová strana. Riešime vaše problémy, Vaša životná úroveň. Ludová strana. Riešime vaše problémy;*

4. slogany vyjadrujúce volebný program politickej strany alebo politika, ktorého reprezentuje: *Zlikwidujemy korupcję, Szybka kolej i autostrady. To jest realne, Polscy żołnierze wrócą do domu, Silna Rodzina. Bezpieczna Szkoła. Niskie Podatki, Dokončíme začaté reformy, Silniejsia Strana maďarskej koalície, kvalitnejší život pre menšiny, Väčšia sociálna bezpečnosť.*

II. Syntaktická výstavba sloganov

V tejto skupine poukazujem na tie syntaktické konštrukcie, ktoré sa v poľskej a slovenskej realite najčastejšie uplatňujú v sloganoch.

1. Slogany, bez slovesného prísudku: *Silna gmina, silny region, silne państwo, Mądre rządu zamiast głupich wojen, Odwaga i wiarygodność, O prawdę i godność, Silni pre slabých, mesto pre všetkých, Nowá moderná alternatíva, Úcta seniorom, šanca mladým, priestor schopným, Slušný život. Tu a teraz, Nič pre seba, všetko pre národ - za lepší a pokojnejší život na Slovensku, Slovákom slovenskú vládu, Správna vec;*

2. Slogany tvorené jednoduchou vetou, prípadne spojením dvoch jednoduchých viet: *Liberalowie umieją wygrywać. Wygraj z nami, Wybierz sprawdzonych kandydatów; Nie bój się jutra, Dziękujemy Państwu za poparcie, Aby człowiek nie został bez człowieka, Aby reformné úsilie nevyšlo Nazar, Rozumieme ekonomike*

3. Slogany tvorené súvetím: *Oni mają władzę, a my mamy Solidarność Pracy, Uwierz, przyjdź, wybierz, Słowa, które mają zmysel, skutki, które závažia, Społeczność musi respektować mniejszy, no nie sa nimi nechać obmedzovať, Finansowanie školstva musi mať normatívny charakter, ale żiak nie je peñażná poukázka;*

4. Slogany s využitím rozkazovacieho spôsobu - často je to 2. osoba jednotného čísla, ale vyskytuje sa tiež 1. a 2. osoba množného čísla: *Wybierz sprawdzonych kandydatów, Nie bój się jutra, Nie dajmy się zwariować, Podźte rozhodnúť, Newychovájme len dobrú pracovnú silu, ale aj dobrého suseda.*

Tento zásah spôsobuje, že sa znižuje vzdialenosť medzi odosielateľom a odberateľom, že komunikácia medzi stranami politickej komunikácie dosahuje súkromný charakter:.

Na záver uvedenej analýzy treba konštatovať, že slogany sú neoddeliteľnou časťou dnešného politického života. Volebné heslá sú najčastejšie sa vyskytujúcim textom v každej predvolebnej kampani. Majú persuzívnu funkciu, zahŕňujú prvky volebného programu politickej strany, resp. samotného politika, ukazujú najdôležitejšie hodnoty, podnecujú účasť na voľbách, často sú predvolebným sľubom, ktorý potom nie je plnený. Zo syntaktického hľadiska sú veľmi diferencované, ale najviac sú zastúpené krátke, jednoduché syntagmy, ktorých hlavným účelom je povzbudiť pozornosť politického priaznivca. Politické slogany umocňujú tiež vzťahy medzi politikmi a obyvateľmi.

Problematika politického sloganu na pozadí všeobecnej politickej komunikácie v Poľsku a na Slovensku predstavuje zložitý a komplexný

predmet výskumov. Výskumne je jednoznačne zaujímavá a podnetná, preto ďalšie výskumy tohto prejavu komunikácie – hlavne z jazykovo-komparatívneho hľadiska – sú dôležité.

LITERATURA:

- Borkowski 1999:** Borkowski, I. Teoretyczne podstawy normatywnej oceny języka polityki ich praktyczne wykorzystanie w językoznawstwie współczesnym. // „Poradnik Językowy”. Warszawa, N° 8–9, 1999: 49–57.
- Bralczyk 2003:** Bralczyk, J. *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*. Warszawa, Trio, 2003.
- Čmejrková, Hoffmannová, red. 2003:** *Jazyk média, politika*. Praha, Academia, 2003.
- Dobek-Ostrowska, Wiszniowski 2002:** Dobek-Ostrowska, B. R. Wiszniowski. *Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie*. Wrocław, Astrum, 2002.
- Dubisz 1982:** Dubisz, S. Język i styl tekstów o tematyce politycznej. // „Poradnik Językowy”. Warszawa, N° 9, 1982: 600–613.
- Feliszek 2005:** Feliszek, B. Slogan jak wiatr. // „Nowa Trybuna Opolska”, 17 september 2005.
- Głowiński 1990:** Głowiński, M. *Nowomowa po polsku*. Warszawa, PEN, 1990.
- Jabłoński 2006:** Jabłoński, A. *Politický marketing. Uvod do teorie a praxe*. Brno, Barrister a Principal, 2006.
- Kamińska-Szmaj 2001:** Kamińska-Szmaj, I. *Słowa na wolności. Język polityki po 1989 roku, wypowiedzi, dowcip polityczny, słownik inwektyw*. Wrocław, Europa 2001.
- Kochan 2002:** Kochan, M. *Slogany w reklamie i polityce*. Warszawa, Trio, 2002.
- Mistrík 1998:** Mistrík, J. *Lingvistický slovník*. Bratislava, SPN, 1998.
- Mosiołek-Kłosińska 1996:** Mosiołek-Kłosińska, K. Językowa prezentacja przeciwników politycznych w wypowiedziach kandydatów na prezydenta w kampanii 1995. // „Poradnik Językowy”. Warszawa, N° 1, 1996: 12–20.
- Odaloš 2002:** Odaloš, P. *Dynamika špecifických sfér komunikácie*. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2002.
- Odaloš 2007:** Odaloš, P. Predvolebná tlač politických strán. // *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie Kontinuitné*

- a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta, 2007: 270–273.
- Ožóg 2004:** Ožóg, K. *Język w służbie polityki*. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004.
- Patráš 2006:** Patráš, V. Predvolebný billboard v mechanizme politickej persúazie (na príklade parlamentných volieb 2006 v Slovenskej republike). // *Mechanizmy perswazji a manipulacji*. Red. G. Habrajska. Lesko, 10–21.XI 2006, v tlači.
- Patráš 2007:** Patráš, V. Politické strany a internetová predvolebná komunikácia (Slovensko 2006) // *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta, 2007: 285–294.
- Rittel 2003:** Rittel, S. J. *Komunikacja polityczna. Dyskurs polityczny. Język w przestrzeni politycznej*. Kielce, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2003.
- Školkay 2003:** Školkay, A. Politický marketing v kampani pred referendum o vstupe SR do EU // Сп. „*Otázky žurnalistiky*“. Bratislava, N° 3-4, 2003: 187–198.
- Takačová 2005:** Takačová, M. Výučba cudzích jazykov a politolingvistický koncept v aplikácii na nefilologickej fakulte. 12–14 september, 2005. Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre. 25 október, 2008
<http://www.fem.uniag.sk/uveu2005/zbornik/zbornik/sekcia_6/takacov a.pdf>
- Tito 2001:** Tito, L. Jazyk ako prostriedok politiky // „*Politické vedy*“. Red. P. Kulašik. Banská Bystrica, N° 3, 2001: 182–183.
- Zimny 1996:** Zimny, R. Niektóre cechy skladni współczesnego sloganu językowego // „*Język polski*“. Kraków, N° 3, 1996: 147–154.

**MYTIZAČNÍ FUNKCE TOPONYM A MÝTUS
„NAŠÍ“ KRAJINY
(NA PŘÍKLADU HONORIFIKAČNÍCH OIKONYM)**

Jaroslav David
Ostravská univerzita v Ostravě

Příspěvek vznikl jako součást řešení grantového úkolu GAČR č. 405/07/P144 *Lidová etymologie-její specifika a fungování (na příkladu toponymické složky jazyka)*. / The text was created as part of a grant study for the GAČR (Czech Science Foundation) No. 405/07/P144 *Folk Etymology-its special characteristics and functions (its application to place names)*.

„Rozhodněme se, že musíme republiku odgermanizovat, všude a ve všem. Přemýšlejte, jak to učiníme. Půjde o odgermanizování jmen, krajů, měst, zvyků – půjde o všechno, co se vůbec odgermanizovat dá. Dnes přichází pro to doba. Vzpomínejte, co germanizací se nám za ta století od dob husitských stalo. Tož heslem naším bude: Všude a ve všem odgermanizovat republiku.“

Projev československého prezidenta Edvarda Beneše v Táboře 16. června 1946

Fungování honorifikačních jmen (rusky мемориальные названия, anglicky commemorative names, německy Ehrennamen) a jejich proměny mohou sloužit jako materiál pro popis změn sémiotického světa, který si vytváří totalitní moc. Český literární vědec a sémiotik Vladimír Macura o jeho fungování napsal: *„Změna režimu znamená vždy i zásah do „sémiotického světa“ daného společenství, nese s sebou proměnu příslušných znakových soustav, masovou výměnu znaků. Čím více je znak vázán určitým poukazem hodnotovým, bezprostředně spjatým s oficiálními ideologickými představami – ať již jde o pomník, sochu, pseudonym*

spisovatele, název instituce nebo o oslovení – tím více je vystaven možnosti odstranění nebo náhrady. Někdy stačí, že může být alespoň teoreticky k takovým představám vztážen, někdy postačí ještě méně. Za oběť změně pak padne i znak zcela ideologicky nevinný, ale přijímaný naopak novým režimem jako natolik „hodnotově“ netečný, že se vyplatí ho nahradit znakem ideologicky pozitivním. Před změnami nejsou chráněna ani jména osobní (vzpomeňme např. masové poslovanšťování německých příjmení u nás po válce), ani jména měst, vesnic, hor. Zvláště na východě Evropy se ideologie ještě nedávno s oblibou zmocňovala i zeměpisné reality (i za cenu anulování starých či prastarých názvů představujících důležitou – ale z krátkodobého propagandistického hlediska nezajímavou – kulturní hodnotu)“ (Macura 1993: 67).

Honorifikační jména jsou úzce spojena s politickými dějinami (David 2008a; David 2008b; David 2009). Jako nástroj moci pomáhají uchopovat realitu prostoru a míst, reprezentují toponymický newspeak. Tato charakteristika je výstižným pojmenováním reality honorifikačních jmen a jejich zneužívání politickými režimy. Dokládá to mimo jiné i skutečnost, že do slovníku newspeaku sovětské éry (Tolkovyj slovar' jazyka Sovdeprii) byla zařazena toponyma typu *Kirovskoje, Leningrad, Pik Stalina* nebo *Stalinsk* (Mokijenko, Nikitina 1998). Právě chápání toponym jako součásti slovníku totalitní moci ukazuje nové pojetí newspeaku nejen jako jazyka s okleštěnou gramatikou a apelativní slovní zásobou, ale jeho součástí je také až rakovinně bizarní nová toponymie vyrůstající na podkladu původní soustavy zeměpisných jmen. Zmíněný toponymický newspeak slouží jako prostředek, který bez ohledu na kulturní, historický, etnický nebo jazykový kontext a hodnotu původních jmen přivlastňuje území novým vládcům. Klasickým příkladem jsou nová jména dávána hlavním nebo významným městům zemí, kde zvítězila sovětská moc, např. *Leningrad* (Rusko, 1924–1991, dnes *Sankt Petěrburg*), *Frunze* (Kyrgyzstán, 1926–1991, dnes *Biškek*), *Poltoratsk* (Turkmenistán, 1917–1927, dnes *Ašchabad*), *Titograd* (Černá Hora, 1946–1992, dnes *Podgorica*). Český environmentalista Pavel Hájek v této souvislosti, ač ji dokládá především uličním názvoslovím bývalého Československa, píše o ovládnutí „paměti krajiny“ a vytvoření nové prostorové struktury „státní“ krajiny (Hájek 2002; Hájek 2008: 51–58). Problém se tak ukazuje nejen jako onomastický, politický či sociální, ale i environmentální v obecném slova smyslu. Hájek svůj text uzavírá pateticky: „Československo v době komunistického útlaku představovalo krajinu nesamostatnou, poníženou a proletářskou“ (Hájek 2002: 23).

Z pohledu funkční onomastiky honorifikační toponyma neplní základní funkce vlastních jmen (Šrámek 1999: 22–34). U honorifikačních

toponym se nerealizují jako primární onymické funkce identifikační, diferenciativní a lokalizační, ale pouze funkce nominační. Identifikace, diferenciací a lokalizace je nahrazena především honorifikací, ale uplatňují se i další specifické funkce (David 2008b). Nešlo nám o bezúčelné rozšiřování skupiny onymických funkcí, nicméně zkoumaný jazykový materiál nás přesvědčil, že jednou z funkcí, která je vlastní honorifikačním jménům, je mytizace. V následujícím textu se tedy zabýváme mytizační funkcí honorifikačních jmen.

Honorifikační jméno vytváří iluzi neexistující reality a pomáhá tak vytvoření mýtu, na němž je založena nebo jej požaduje ideologie či státní moc. Vzniká mýtus internacionální spolupráce, socialistické/komunistické společnosti, mýtus všudypřítomného vůdce nebo mýtus významných a z pohledu ideologie státotvorných událostí. Mytizační funkce není vlastní pouze honorifikačním jménům, ale může jí disponovat každé toponymum, které vzniká uměle jako výsledek společenské poptávky.

Mytizační funkci honorifikačních místních jmen (oikonym) se pokusíme doložit na příkladu oblastí, v nichž došlo k velkým demografickým změnám po 2. světové válce a do jejichž původní oikonymie výrazně zasáhly změny zeměpisných názvů. Jedná se o oblasti českých Sudet, území jižního a východního Slovenska, oblast jižní Ukrajiny a Krymu, území někdejšího Východního Pruska a území státu Izrael.

Naše první sonda je zaměřena na oblast, kterou označujeme jako Sudety. Jsme si vědomi, že chápání obsahu pojmu Sudety v našem textu přesahuje jejich tradiční vymezení; zde jimi rozumíme všechny oblasti českých zemí, nejen území příhraniční, jež měly před 2. světovou válkou výrazné německé osídlení (srovnej Antikomplex 2007). Nejpodstatnějším rysem sudetské oikonymie bylo nahrazení německých názvů českými po odsunu německého obyvatelstva, k němuž došlo v letech 1945–1947; bylo odsunuto více jak 2 600 000 Němců.

Naše data získaná analýzou změn názvů obcí v letech 1945–1951 jasně ukazují, že až do roku 1948 největší podíl ve změnách české oikonymie připadal na degermanizační tendenci, později ji nahradila snaha koncentrovat osídlení a slučovat obce a osady (viz Graf). Degermanizace se tedy stala hlavním tématem úprav české toponymie 2. poloviny 40. let 20. století.

V Sudetech tedy nová toponymie pomohla vytvořit mýtus krajiny, která je zcela česká a odpradávná Čechům náležela. Snaha odstranit jakoukoliv toponymickou stopu po německém etniku vedla dokonce tak daleko, že krátce po osvobození v roce 1945 podalo město Jihlava žádost o změnu názvu, který pociťovalo jako „nepříznivý ...po stránce

národnostní“ (MV-nová registratura: karton č. 4968). Objevil se dokonce i návrh přejmenovat hrad *Karlštejn*, podle novotvaru vytvořeného patrně Josefem Jungmannem v 19. století a vžitého díky literární tvorbě, na *Karlův Týn* (MV-nová registratura: k.č. 4967; viz též Lutterer. Šrámek 1997: 122–123). Otázka odněmčení místních jmen byla v poválečných letech považována za jednu ze zásadních. Svědčí o tom i četné články a upozornění v regionálním i celostátním tisku, pranýřující obce, které ještě nezměnily svoje razítko nebo používají někde starého názvu.

Co tedy nahradilo informaci uloženou v jazykově německých jménech, která byla odstraněna nejčastěji přejmenováním v letech 1945–1948? Především to bylo vůbec vymazání zprávy o německé přítomnosti, neboť jazykově německá oikonyma byla z české krajiny odstraněna. Nedošlo sice k přejmenování měst nad 5000 obyvatel, s výjimkou *Frývaldova* (nově *Jeseník*), *Falknova nad Ohří* (nově *Sokolov*) a *Schönbachu* (nově *Luby*), ale především byla přejmenována většina malých obcí. Připomeňme, že v případě velkých měst hlavním důvodem neuplatnění změny názvu nebo užití nového honorifikačního jména byl vžitý český nebo již do češtiny adaptovaný německý název. U menších lokalit nekorespondence mezi významem motivace jména a významem onymického objektu zabránila uplatnění honorifikačních jmen.

Německá toponyma tedy nahradila jména většinou vycházející ze stejné motivační báze ovšem v překladu do češtiny, např. *Oberwald* – *Horní Les* (okres Děčín, 1946), *Schönthal* – *Krásné Údolí* (okres Stříbro, 1948), *Fuchsberg* – *Liščí* (okres Jablonné v Podještědí, 1950). Nejvíce nově vytvořených toponym, zhruba 25 %, náleží k deadjektivnímu názvotvornému typu *Hraničná*, *Jadrná*, *Květná*, *Sklená* nebo *Železná*. Pokud byl tvořen nový název, tak nejčastějším základem názvotvorby bylo adjektivum *lesná*, např. nové toponymum *Lesná* (pův. *Liliendorf*, *Valdorf*, *Cukmantl*), dále typ *Loučná* a *Lipová*.

Situaci v Sudetech nejlépe ilustruje přejmenování obcí na Jesenicku, kde se typ nových adjektivních toponym významně uplatnil, svou roli jistě sehrál i model již existujících toponym *Lipová*, *Ostružná* nebo *Ramzová*. Jedná se o nové názvy obcí *Branná* (původně *Kolštejn*), *Břidličná* (pův. *Frýdlant nad Moravicí*), *Písečná* (pův. *Sandhýbl*), *Údolná* (pův. *Keprtovice*), *Uhelná* (pův. *Serksdorf*), *Vápenná* (pův. *Zighartice*) nebo *Žulová* (pův. *Frýdberk*).

O procesu hledání a vytváření nového českého jména mnohé vypovídá materiál dochovaný pro obec *Liliendorf* (okres Znojmo). V návrzích obce a také správních úřadů se objevila jména *Lesov*, *Lesňany*, *Lesiny*, *Lípov*, *Nadějov*, popř. *Křímov* nebo *Vlkov* (dle zaniklých vsí).

Ministerstvo vnitra doporučovalo pojmenování *Liliovka*, *Lesné*, nebo *Lesná*, které se nakonec stalo úředním názvem obce (MV-nová registratura: k.č. 4969). Podobně *Němčice* usilující o změnu na *Mírovce* navrhovaly různé varianty, např. *Česká Vesnice*, *Češtice*, *Novelice*, *Podlesí* nebo *Podhájí* (MV-nová registratura: k.č. 4969).

Vznikla tak krajina, která svými oikonymy vypovídá o tom, že je především zalesněná, 2. nejčastější bázi nových toponym je *háj*. Informace o přítomnosti německého etnika byla zastřena. Specifikem české oikonymie však zůstává fakt, že se tu neprosadila, s výjimkou několika málo lokalit ani neobjevila, honorifikační jména. Přejmenování zde tedy mělo rovněž mytizační úlohu, ale nedá se hovořit o mytizaci ve spojení s honorifikací.

Jiným příkladem mytizační či mýtotvorné funkce, jejímiž nositeli se stala honorifikační oikonyma, je situace v zeměpisném názvosloví na jižním Slovensku. Oblast se silnou maďarskou menšinou byla po 2. světové válce svědkem přesídlení a částečného vysídlení neslovenských obyvatel, které bylo doprovázeno velkou přejmenovací akcí. Na základě vyhlášky povereníka vnútra z roku 1948 bylo rozhodnuto o změně úředních názvů celkem 701 obcí, především v okresech na jihu a východě Slovenska (Vyhláška povereníka 1948). Cílem úpravy názvosloví bylo vytvoření jazykově správných slovenských názvů, přesto nejvýznamnějším výsledkem celé akce byl vznik soustavy honorifikačních místních jmen. Podíl honorifikačních jmen mezi přejmenovanými či jinak upravovanými názvy činil 7 %.

Podíváme-li se na východiska nových honorifikačních názvů, je zřejmé, že nejvíce nových pojmenování bylo motivováno jmény osobností spojených se slovenským národním obrozením. Reprezentují je jména buditelů, kazatelů, jazykovědců, ale také umělců, např. *Bernolákovo*, *Hurbanovo*, *Kolárovo*, *Palárikovo*, *Sládkovičovo* nebo *Štúrovo*. Uvedená obrozenecká oikonyma měla největší zastoupení, celkem 71 % všech nových honorifikačních jmen. Za nimi se objevují názvy osobností slovenského odboje v širokém slova smyslu, včetně zbojníka Jánošíka a Milana Rastislava Štefánika, ovšem především odbojovou tematiku zastupují jména postav spojených se Slovenským národním povstáním v roce 1944, např. *Gabčíkovo*, *Golianovo*, *Gondovo*, *Viestovo*. Patrný, i když jeho podíl mezi novými jmény je pouhých 6 %, jedná se o tři názvy: *Svätoplukovo*, *Mojmírovce*, *Rastislavice*, je ještě třetí motiv, a to názvy odkazující k Velké Moravě. Shrňme-li uvedená fakta, i zde honorifikační názvy plnily funkci nejen primárně oslavnou, ale také mytizační. Pomáhaly vytvořit mýtus Slovenska jako země se silnou tradicí především jazykové

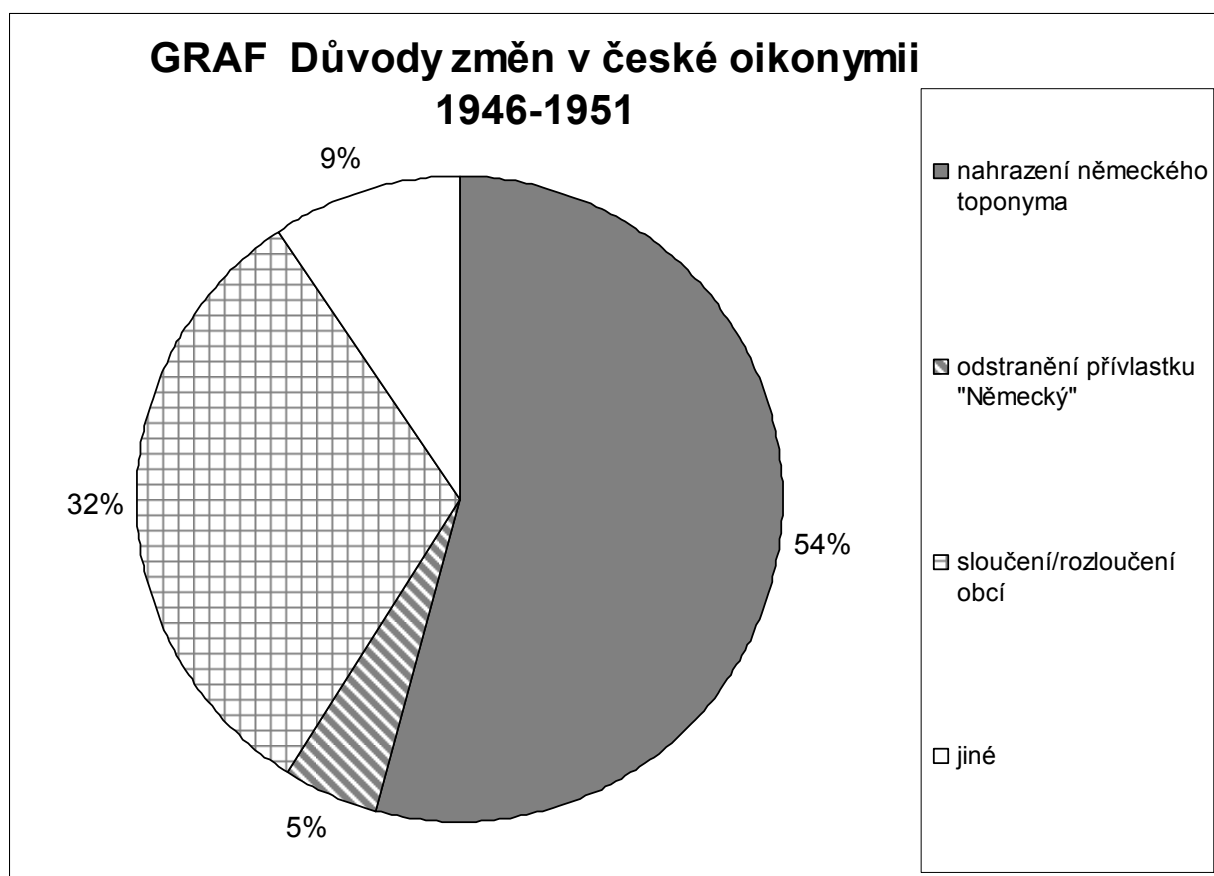
kultury, vycházející z národního obrození 19. století. Současně však také vytvářely mýtus Slovenska jako země vystupující ve 2. světové válce na straně vítězných mocností, zastírajíce existenci tzv. Slovenského štátu, spojence nacistického Německa. A konečně další důležitou tradicí, na níž měla být postavena moderní slovenská národní existence, byla návaznost slovenských dějin na velkomoravské období.

Obdobná situace je patrná i v dnešní Kaliningradské oblasti. Jedná se o součást někdejšího Východního Pruska. V roce 1945 bylo území rozděleno mezi tehdejší SSSR (dnes patří Ruské federaci) a Polsko. Původní toponymie byla nahrazena zcela novými ruskými, respektive sovětskými názvy s významným podílem jmen honorifikačních, např. *Bagratičovsk*, *Čapajev*, *Gvardějsk*, *Pioněrskij* nebo *Sovětsk*. Model situace byl stejný jako v oblasti Krymu, odkud byly na sklonku 2. světové války odsunuty desetitisíce Krymských Tatarů. Nová toponyma typu *Maxim Gorkij*, *Někrasovka*, *Turgeněvka* nebo *Krasnogvardějskoje* měla setřit stopu po přítomnosti tatarského etnika. Výjimkou a rozdílem oproti oblasti Východního Pruska byly však názvy velkých center, které byly vytvořeny již v 18. století v rámci ruské kolonizace jihu Ukrajiny. Jména jako *Sevastopol*, *Simferopol*, *Mariupol*, *Feodosia*, *Oděsa* nebo *Jevpatoria* jsou specifickými zástupci ruských honorifikačních kolonizačních jmen 18. století. Opět byla v pozadí jejich vzniku přítomna mytizační funkce – nová či obnovená toponyma měla vyjadřovat řeckou formou, formant *-pol* z řeckého *polis* – „město“, jejich starobylost: *Simferopol* - „město-sběratel“; *Sevastopol* - „svaté město“; *Tiraspol* – „město na řece Tyras (Dněstr)“. Současně byla i projevem ruských aspirací na řecký trůn a také vyjadřovala „posvátný“ úkol ruských kolonistů navazujících na starořecké osadníky z doby před naším letopočtem.

Posledním příkladem mytizačních honorifikačních jmen je nově vytvářená toponymie v Izraeli, kde hebraizace geografického názvosloví sehrála podstatnou úlohu při budování moderního izraelského státu. V roce 1949 vznikla komise, která měla nahradit nejprve v oblasti Negevu, v pozdějších desetiletích také na celém území původní, většinou arabská a často zkomolená jména. Hebraizace, která probíhala až do počátku 90. let 20. století, s sebou přinesla celkem asi 7000 jmen (Azaryahu, Golan 2001: 187). Toponyma vycházela nejen z biblických reálií a opírala se o překlady jmen, ale v řadě případů také vytvářela nová, symbolická jména; např. v oblasti pevnosti Masada, spojené s dějinami první židovské války v 1. století n. l. (Azaryahu, Golan 2001: 187). Úkoly, které měla hebraizační akce, byly dva: spolupodílet se na vytváření Izraele jako země zaslíbené pro nové osadníky a posílit hebrejskou kulturu a jazyk.

Náš text chtěl upozornit na jeden z aspektů moderní oikonymie a jejího vývoje. Předpokladem hlubšího poznání problému bude další studium problematiky honorifikačních jmen především v zemích bývalého sovětského bloku a jejich fungování na pozadí srovnání jednotlivých oikonymických soustav.

LITERATURA:

- Antikomplex 2007:** ANTIKOMPLEX et al. *Zmizelé Sudety. Das Verschwundene Sudetenland*. Domažlice, Český les, 2007.
- Azaryahu, Golan 2001:** M. Azaryahu. A. Golan. (Re)naming the landscape: The formation of the Hebrew map of Israel 1949–1960. // *Journal of Historical Geography* 27, 2001: 178–195.
- David 2008a:** J. David. From Havlíčkova Borová to Havířov (the honorific motive in Czech toponymy 1948–1955). // *Österreichische Namenforschung* 36, 2008, Heft 1–2: 15–23.
- David 2008b:** J. David. Žižkovo Pole, Bařov, Gottwaldov, Havířov, Gottland (honorifikační motiv v české oikonymii 20. století – příčiny neuplatnění). // *XVI Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna*. Wrocław, Uniwersytet Wrocławski, 2008. (text v tisku, bude publikováno v konferenčním sborníku).
- David 2009:** J. David. Soutěž na pojmenování nového města – *Havířov*. // *Acta onomastica* 50, 2009. (text v tisku)
- Hájek 2002:** P. Hájek. Obecné dějiny intolerance – jazykové osvojování prostoru a jeho význam. // *Krajina zevnitř*. Red. P. Hájek. Praha, Malá Skála, 2002: 14–24.
- Hájek 2008:** P. Hájek. *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha, Malá Skála, 2008.
- Krym 1998:** I. L. Beljanskij. I. N. Lezina. A. V. Superanskaja. *Krym. Geografičeskije nazvanija*. Simferopol, Tavrija-Pljus, 1998.
- Macura 1993:** V. Macura. *Masarykovy boty a jiné semi)o)fejetony*. Praha, Pražská imaginace, 1993.
- Lutterer. Šrámek 1997:** R. Šrámek. I. Lutterer. *Zeměpisná jména Čech, Moravy a Slezska*. Havlíčkův Brod, Tobiáš, 1997.
- Mokijenko, Nikitina 1998:** V. M. Mokijenko. T. G. Nikitina. *Tolkovyj slovar' jazyka Sovdepii*. Sankt Petěrburg, Folio-Press, 1998.
- MV–nová registratura:** Národní archiv Praha. Fond Ministerstvo vnitra–nová registratura, kartony č. 4967, 4968, 4969.
- Šrámek 1999:** R. Šrámek. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno, Masarykova univerzita, 1999.
- Vyhláška povereníka 1948:** *Vyhláška povereníka vnútra zo dňa 11. júna 1948, č. A-311/16-II/3-1948 o zmenách úradných názvov miest, obcí a osád na Slovensku*.

O WIELOKULTUROWEJ TRADYCJI ZACHOWANEJ W NAZWACH PŁOWDIWU

Patryk Borowiak
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

O wielokulturowości możemy mówić wtedy, gdy społeczeństwo cechuje się występowaniem grup o różnym pochodzeniu i wyznających sprzeczne systemy normatywne, w tym różne religie. Na przykładzie bułgarskiego miasta Płowdiw i nazw, które go określały możemy prześledzić ślady życia wielokulturowego w tymże mieście. Poniżej przedstawiam historię nazw miasta, począwszy od czasów antycznych na dzisiejszej kończąc, które świadczą o współistnieniu tych wielu kultur.

OKRES TRACKI

Długowieczne istnienie miasta już od czasów starożytnych wiązało się z licznymi zmianami jego nazwy. Najstarszy zapisany ojkonim¹ pojawił się już w I wieku u Ammianusa Marcellinusa. W jego dziele *Historia* czytamy: „<...> dojechał do *Filipopolu*, dawnej *Ewmołpiady*“ (Възвъзова–Каратеодорова 1975: 84). Miasto swą starą nazwę otrzymało ku czci legendarnego trackiego władcy Ewmołpa, który jako pierwszy zasiedlił miejsce między wzgórzami. Inne warianty tego ojkonimu występujące obocznie to Ewmołpia (*Евмолпия*) i Ewmołpias (*Евмолпияс*). Badacze języka trackiego twierdzą, że nazwa ta oznacza dosłownie ‘śpiewający słodkim głosem’ i odnosi się do legendarnego władcy trackiego i śpiewaka w jednej osobie (Borowiak 2006: 99).

Według mitologii greckiej Ewmołp był synem Posejdona i Hiony. Gdy przyszedł na świat, został wrzucony przez matkę do morza ze strachu przed swoim ojcem, który nie mógł dowiedzieć się o dziecku. Posejdon przygarnął niemowlę i zabrał je do Etiopii, gdzie zajmowała się nim jedna z jego córek. Kiedy Ewmołp dorósł, wybrał się w rodzinne strony, do Tracji. Ostatni z władców przyjął go z serdecznością i mianował swoim

---

¹ Ojkonim – nazwa własna obiektów zamieszkałych, takich ja osady, wieś czy miasta.

następcą tronu. Ewmołp panował nad Trakami, zasiedlił się na płowdiwskich wzgórzach, zapewnił dobrobyt miejskiej ludności, czym zdobył jej zaufanie. Dzięki temu miasto zostało nazwane jego imieniem (Дойчинов 2006: 16).

Nauki historyczne jeszcze nie ustaliły jak w rzeczywistości najstarsi mieszkańcy Półwyspu Bałkańskiego nazywali miasto z siedmioma wzgórzami przed najazdem Macedończyków. Według niektórych zagorzałych badaczy historii Płowdiwu, w starożytności, na samym początku miasto nosiło imię *Kendrosis* (*Кендросис*), *Kedr* (*Кедр*), *Kedit* (*Кедрит*) lub *Kedrisow Grad* (*Кедрисов Град*) (Дойчинов 2006: 16). Nad tymi nazwami uczeni zaczęli zastanawiać się już w latach trzydziestych dwudziestego wieku. Wśród nich byli między innymi G. Kacarow, M. Apostolidis, D. Peew, N. Mawrodinow, jednak żaden nie potrafił odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie: czy *Kendrosis* to stara nazwa Płowdiwu? Według profesora Kacarowa, ówczesnego rektora Uniwersytetu Sofijskiego, najprawdopodobniej *Kendrosis* był kimś w rodzaju bóstwa, utożsamionego następnie z Apollinem. Profesor domniemywał, że Trakowie czcili z początku pewne bóstwa, które następnie były wypierane przez ich greckie odpowiedniki. Ich imiona nie zniknęły jednak z religijnej świadomości Traków i często były dodawane do odpowiednich imion greckich, występując współzależnie. Jako przykłady mogą posłużyć imiona Zeus – Zbelsurd, Diana – Germatita, Apollo – *Kendrosis*. Wynika z tego, że profesor Kacarow przyjął trackie miano *Kendrosis* jako imię własne trackiego boga, utożsamianego z Apollinem. Teoria ta jest bardzo wiarygodna.

Wątpliwości pojawiły się jednak prawie w tym samym czasie, co hipoteza Kacarowa. Przy okazji badań archeologicznych w okolicach Asenowgradu znaleziono napisy z dedykacjami, w których dwa razy występuje imię Apolon *Kendriso* i raz Kirio *Kendriso*. Z pewnością zostały wryte w okresie, w którym wyraz *Kendrosis* wciąż występował i nazywał wtedy jakąś część miasta. Poza tym archeolodzy zauważają, że na jednym z płowdiwskich wzniesień, wzgórzu *Dżendem* znajdowała się wspaniała świątynia Apollina. Wtedy prawdopodobnie ta część miasta nosiła imię *Kendrosis*.

Ze znalezionych monet i medalionów wynika, że w antycznym Płowdiwie na cześć boga Apollona organizowano igrzyska kendryjskie, których nazwa pochodziła od epitetu kendryjski. Igrzyska organizowano w pobliżu jego świątyni. Zatem z burzliwych dyskusji naukowców wynika, że w starożytności wzgórze *Dżendem* nosiło imię *Kendrosis* (*Кендросис*...

2003: 26). A czy całe miasto nazywało się tak, niech pozostanie zagadką do rozwiązania dla przyszłych badaczy historii miasta i jego nazw.

Warto w tym miejscu zauważyć, że ‘kendros’ w języku starogreckim oznacza ‘centrum’, co mogłoby być punktem wyjścia dla kolejnych rozważań odnośnie tej nazwy.

Ważne wydarzenia wojenne i polityczne, które zdominowały życie bałkańskich narodów w IV wieku przed Chr. zostawiły trwałe ślady zarówno w charakterze, jak i w rozwoju osady trackiej na wzgórzu Nebet.

Za panowania Filipa II Macedońskiego i jego syna Aleksandra Wielkiego, Macedonia stała się najsilniejszym państwem na Półwyspie Bałkańskim. W 342 roku przed Chr. Filip II Macedoński podbił Trację, w tym również osadę na wzgórzu Nebet. Dobrze oceniając korzystne położenie geograficzne i strategiczne osady, przyjął ją jako swój punkt wyjścia dla dalszej ekspansji i kolonizacji półwyspu. Małe trackie osiedle zamienił w miasto-twierdzę, budując w nim miejsca dla wojska oraz ogradzając murem obronnym (Кесякова и кол. 1999: 21).

Już starożytni kronikarze pisali, że miasto jest dziełem Filipa i dlatego drugą, po Ewmołpii (*Евмолия*), nazwą miasta jest Filippopolis (*Филипполис*), czyli właśnie ‘miasto Filipa’. Trakowie przetłumaczyli tę nazwę na swój język, przekładając ją na *Popolispulpu* oraz dodając cząstkę – deva (lub –dava) oznaczającą ‘miasto’ lub ‘twierdzę’; stąd popularne wśród Traków miano miasta – *Pulpudewa* (*Пулпудева*) lub *Pulrudawa* (*Пулрудева*).

Według niektórych językoznawców *Pulpudewa* (*Пулпудева*) oznacza w języku trackim ‘miasto bagniste’, ‘miasto bagien’, z czym koresponduje fakt, że do 1892 roku w miejscu dzisiejszego Ogrodu Cara Symeona i Dworca Głównego w Płowdiwie znajdowały się bagna, które zostały osuszone ze względu na otwarcie Pierwszej Bułgarskiej Wystawy (*Легенди...* 1998: 5).

Kolonizacja macedońska w Tracji trwała dość krótko. Po śmierci Aleksandra Wielkiego w 323 roku przed Chr. Imperium Macedońskie rozpadło się i zostało podzielone między następców wielkiego władcy. Tracja została przydzielona Lizymachowi. Takie osłabienie spowodowało, że Trakowie zaczęli walczyć o wolność.

Włączenie Filippopolis (*Филипполис*) do podzielonej Macedonii zaowocowało wzmożonym kontaktem ze światem macedońsko-greckim i udziałem w budowaniu kultury helleńskiej. Procesy urbanizacyjne miasta postępowały w zaskakującym tempie. Miasto po IV wieku przed Chr. stało się wielkim i ważnym centrum ekonomicznym i politycznym Tracji,

zostało umocnione murami obronnymi, zaczęto budować miejsca użyteczności publicznej i domy mieszkalne.

W dobie helleńskiej *Filippopolis* stopniowo się powiększało. Początkowo zajęło teren całego Trójwzgórza, następnie przyłączono do niego przyległe mu wschodnie podnóże. Najlepiej dziedzictwo helleńskie zostało zachowane na wzgórzach Nebet i Dżambaz. Świadczą o tym znalezione tam pozostałości domów oraz przedmiotów związanych z kulturą materialną i duchową. Szczególnie ciekawe są ruiny fortyfikacji znajdujące się na północnych i północno-zachodnich zboczach wzgórza Nebet oraz na południowo-zachodnich stokach wzgórza Dżambaz. Niewiele wiadomo o życiu miasta w okresie zamykającym poprzednią erę. Wiadomo jednak, że *Filippopolis* było wielkie i dobrze rozwinięte pod względem urbanistycznym.

W III wieku przed Chr. *Filippopolis* straciło wiele ze swojej wielkości po najeździe Celtów, którzy opanowali Trację, przejęli miasto, zburzyli umocnienia, obrabowali z kosztowności i przez sześćdziesiąt sześć lat byli jego mieszkańcami. Dopiero w 212 roku przed Chr. Trakowie zorganizowali powstanie zbrojne, wypierając tym sposobem Celtów i na nowo zasiedlając miasto.

Budowanie umocnień fortyfikacyjnych w *Fillipopolis* w dobie późnohelleńskiej było ważnym czynnikiem wskazującym jak wielką rolę odgrywało to trackie miasto w przeddzień ekspansji rzymskiej. Przez ponad dwa wieki Trakowie opierali się najazdom legionów rzymskich, żeby około połowy I wieku przed Chr. zostać pokonanymi. Jeszcze w tym samym wieku Rzymianie uznali Trację za wasalną. Ostatnie najazdy legionów skończyły się wraz ze śmiercią Remetalka w 46 roku przed Chr. Wtedy to rzymski protektorat ogłosił Trację swoją prowincją (Кесякова и кол. 1999: 23).

Warto nadmienić, że według greckich i rzymskich historyków, takich jak Teopomp, Pliniusz i Plutarch, w czasach kiedy miasto było znane jako *Filippopolis*, wśród wielu nacji funkcjonowała inna nazwa, a mianowicie *Poneropolis* (Πονεροπολις) lub *Ponirupolis* (Πονιруπολις), czyli ‘miasto przestępców’ (Велкова 1975: 78–79; Филиппополис ... 2002: 26). Autorzy tej koncepcji ośmielają się twierdzić, że w czasach panowania Filipa Aminta, w dzisiejszym Płowdiwie osiedleni zostali plugawi, źli ludzie, mający opinię awanturników i przestępców. Było to związane z tym, że w czasach panowania Filipa w Grecji wybuchła tzw. III święta wojna, w której ważna rola przypadła Fokidzie, historycznej krainie, leżącej w Środkowej Grecji, nad Zatoką Koryncką. Dzięki przychylności wyroczeni delfickiej kraina ta uznawana była za świętą. W czasie wojny Fokejczycy

przywłaszczyli sobie święte ziemie, należące do świątyni Apollina w Defach, za co zostali potępieni i nałożono na nich karę. Oni jednak wzgardzili wyrokiem sądu, a nawet więcej – ukradli skarby ze świątyni. I tak wybuchła wojna, w którą wplątał się Filip, zajmując w niej rolę arbitra. Przypuszczalnie władca macedoński podbił miasta Fokidy, a ich mieszkańców przesiedlił do antycznego Płowdiwu, co spowodowało, że miasto zyskało nazwy wspomniane powyżej – *Poneropolis*, *Ponirupolis* lub, jak podają niektóre źródła, *Dolopolis* (Долополис), czyli ‘miasto perfidnych ludzi’ (Непознатиме ... 1991: 7). Niektórzy uważają, że nazwa ta była nadana przez Teopompa, Pliniusza lub Plutarcha, którzy próbowali zdegradować rolę Filipa Macedońskiego jako założyciela miasta na trzech wzgórzach (Велкова 1975: 78–79).

OKRES RZYMSKI

W okresie III–I w przed Chr. miasto rozwijało się przede wszystkim na Trójwzgórzu oraz u jego wschodniego podnóża. W I w przed Chr. gród zaczął się rozrastać i „schodzić” w dół, na równinę.

Warto zwrócić uwagę na ciekawy rozwój architektoniczny Filippopola, polegający na równoległym istnieniu dwu elementów – akropolu i miasta dolnego, ulokowanego na równinie. Jest to cecha charakterystyczna dla antycznych miast greckich. Te dwa elementy stanowią jedną zwartą całość. W przypadku Filippopola akropol zajmował całe Trójwzgórze, a miasto w równinie – obszary na południe, południowy wschód oraz południowy zachód od niego. Dziś równinną część zajmuje centrum Płowdiwu, a główny plac miasta znajduje się w tym samym miejscu, co plac centralny (agora) antycznego *Fillipopolis* (Кесякова и кол. 1999: 24).

Pierwsze dwa stulecia epoki rzymskiej były dla Tracji okresem spokojnym, znanym w historii jako *pax romana* (pokój rzymski). Znalazło to odzwierciedlenie w wizerunku miasta. W tamtym okresie Imperium Rzymskie obejmowało obszar całego Półwyspu Bałkańskiego. Filippopolis stało się miastem wewnętrznym Imperium i głównym centrum gospodarczym, kulturalnym i politycznym dla prowincji rzymskiej Tracji. Miasto zaczęło się rozwijać w dynamicznym tempie, zajęło teren całego Trójwzgórza, od którego Rzymianie utworzyli kolejną jego nazwę – *Trimontium* (Тримонциум), co w dosłownym tłumaczeniu z języka łacińskiego znaczy właśnie ‘trójwzgórze’ (Йорданов 1980: 30). Nazwa ta funkcjonowała paralelnie z imieniem *Fillipopolis*, o czym świadczą między innymi dokumenty wojskowe z roku 221 oraz 224, w których

widnieją równocześnie nazwy: „Ulpia Trimontium i Ulpia Philippopolis“ (Велкова 1975: 78–79).

W Trimontium znajdowała się siedziba władz prowincji trackiej oraz Zgromadzenie Narodowe Traków.

Wielkie znaczenie dla rozwoju miasta miało jego położenie geograficzne na skrzyżowaniu ważnych arterii. Trimontium było centrum ważnych rzymskich dróg, takich jak *Via Militaris* – ważna wojskowa arteria na Półwyspie Bałkańskim, łącząca Belgrad z Sofią, Płowdiwem, Adrianopolem i Bizancjum. Inne ważne rzymskie drogi łączyły Trimontium z prowincją Mezją i prowadziły dalej nad Dunaj. Znaczące były również drogi wiodące przez Rodopy i łączące Trimontium z Dolną Mezją i Morzem Białym (Egejskim)².

Równie wielkie znaczenie miała rzeka Marica, będąca w czasach rzymskich drogą transportową dla sprowadzanych z innych obszarów półwyspu wszelakich towarów.

W pierwszej połowie III wieku miasto przeżywało swój złoty wiek. Według niektórych kronikarzy miasto wzbogaciło się wtedy o ponad sto tysięcy nowych mieszkańców i stało się wielkim ośrodkiem handlowym, rzemieślniczym i kulturalnym na Bałkanach (Йорданов, op.cit., c. 30–33).

Istotny dla rozkwitu miasta był również wybudowany przez Rzymian akwedukt, którego ruiny (bardzo dobrze zachowane) możemy oglądać w Płowdiwie i dzisiaj. Konstrukcja przypomina wielki kamienny most oparty na łukach. Dzięki niemu mieszkańcy Trimontium zaopatrywani byli w czystą wodę źródlaną. Jego początek znajdował się przy źródłach nieopodal dzisiejszych wsi Kuklen i Markowo, stamtąd, aż do wsi Komatewo (obecnie jest częścią Płowdiwu) wodociąg znajdował się pod ziemią. Od Komatewa wysoki most dochodził aż do północnych stoków wzgórz Dżendem i Bunardżik, a stamtąd ciągnął się aż do Trójwzgórza. Całe urządzenie zbudowane było bardzo skrupulatnie, ze staranną dokładnością i odpowiednią pochyłością (Райчевски 2004: 281).

Według Wasyla K. Peewa za czasów rzymskich „Płowdiw jawił się jako wielkie i przyciągające swoim blaskiem, niewzyciężone miasto“ (Йорданов 1980: 36). Gród na trzech wzgórzach taki właśnie był w latach swojej rzymskiej świetności, aż do połowy III wieku, kiedy skończył się okres „pokoju rzymskiego“. W 251 roku germańskie plemię Gotów zaczęło napływać do Mezji oraz Tracji, opanowywać tamtejsze wsie i miasta, grabić je z kosztowności i niszczyć. Tym samym bogata stolica prowincji trackiej została okradziona, zniszczona i podpalona. Co prawda

---

² Morze Białe jest bułgarską i serbską nazwą Morza Egejskiego.

Goci oddalili się od zgliszczy Płowdiwu, przekraczając Dunaj, jednak miasto nigdy nie odzyskało już swojego dawnego blasku (Ibidem: 37).

Warto nadmienić, że miasto, przez prawie cztery stulecia, nazywane było również (choć wspominają o tym nieliczne opracowania, w tym *Encyklopedia Płowdiwu* zredagowana przez G. Rajczewskiego – Райчевски 2004: 260) *Юлия, Улпия, Флавия*, nawiązując tym samym do imion rządzących wtedy imperatorów rzymskich.

OKRES BIZANTYJSKI

Pod koniec IV wieku, po ostatecznym rozpadzie Imperium Rzymskiego na część wschodnią i zachodnią, Trimontium znalazło się w granicach Bizancjum. Nie tracąc swojej mocnej pozycji głównego miasta trackiej prowincji, zyskało dodatkowo na znaczeniu jako miasto-twierdza, broniące Bizancjum przed ekspansją plemion barbarzyńskich z północy na południe Europy.

Wielka ekspansja Słowian na południe od Dunaju miała miejsce później – w pierwszej połowie VII wieku, za czasów panowania cesarza Herakliusza (610-641). Na terenie Trójwzgórza Słowianie zastali ludność tracką, od której przejęli nazwę miasta – *Pulpudewa* (Кесякова и кол. 1999: 85–86). Z biegiem czasu tracki przekład nazwy miasta Filipa został zastąpiony słowiańskim wariantem *Plypydiwy* (Пльпъдивь), z którego następnie wykształciła się nazwa *Pyldin* (Пьлдин), o którym będzie mowa w następnej części artykułu (Велкова 1975: 80–81).

Pod koniec V wieku na południe od Starej Płaniny zaczynają napływać Protobułgarzy. Gwałtowny ich napływ na ziemiach trackich w 552 roku zmusił rzymskiego dowódcę do przeniesienia się do Fillipopolis, przerywając tym samym marsz armii w stronę Italii.

W wyniku najazdów plemion barbarzyńskich miasto stawało się coraz silniejszą twierdzą, ogrodzoną podwójnym murem obronnym. Mur wewnętrzny posiadał cztery bramy miejskie, a przylegające do niego wieże służyły wojsku. Mur zewnętrzny został wzniesiony na początku VII wieku i miał umocnić system obronny Trójwzgórza.

W 681 roku Bułgarzy oraz ich sojusznicy – Słowianie z Mezji z chanem Asparuchem na czele, zaczęli gromadzić się w dawnej prowincji trackiej, w okolicach Filippopola. To zdarzenie zmusiło imperatora Konstantyna IV Pogonata podczas soboru w Konstantynopolu do oficjalnego uznania utworzonego właśnie Państwa Bułgarskiego (Кесякова и кол. 1999: 85–88).

OKRES PIERWSZEGO I DRUGIEGO PAŃSTWA BULGARSKIEGO

Wraz z początkiem wieku IX Bułgaria otrzymała sporą część nowego terytorium na północnym zachodzie, dzięki czemu zyskała większy prestiż i siłę. Chan Krum prowadził kampanię przeciw Bizancjum, zdobywając nowe tereny, głównie w dawnej prowincji trackiej. W latach 811-813 ludność bizantyjska opuściła wiele górnotrackich miast, uciekając przed Krumowym wojskiem. Tak zrobili również mieszkańcy mocnej twierdzy, jaką było wtedy Filipopolis, a miasto zostało włączone do państwa bułgarskiego. Po śmierci Kruma, jego następcą, chan Omurtag, zmienił politykę panowania i szybko postanowił zakopać topór wojenny z Bizancjum. Prawdopodobnie po tym wydarzeniu Filippopolis i jego okolice na nowo zostało zasiedlone przez ludność bizantyjską i przestało funkcjonować w ramach państwa bułgarskiego. Dopiero za czasów panowania chana Malamira (831–836 r.) Filipopolis wraz z całą dawną tracką prowincją zostało przyłączone do Bułgarii (Ibidem: 90).

W okresie od 834 do 965 roku, za rządów chana Presjana, księcia Borysa-Michała oraz carów Symeona Wielkiego i Petyra, miasto należało do państwa bułgarskiego, lecz upadło za czasów panowania Borysa II i znalazło się znów pod bizantyjskim jarzmem (Ibidem: 90–93).

Tragiczny los spotykał Płowdiw w wiekach XIII i XIV. Tylko w latach 1204-1344 miasto piętnaście razy zmieniało swojego gospodarza, to popadając pod rządy bizantyjskie, to bułgarskie. Dlatego też Płowdiw nie rósł na potęgę gospodarczą, jak za czasów tracko-rzymskich, a istniał głównie jako miasto-twierdza (Йорданов 1980: 39).

W roku 815, kiedy miasto weszło w granice tzw. pierwszego państwa bułgarskiego, wraz z nim przyjęła się, nadana przez Słowian, nazwa *Pyldin* (Пълдин). Była ona używana zamiennie z jej wariantem – *Popyldin* (Попълдин). Obie nazwy istniały prawdopodobnie przez cały ten czas, kiedy istniało Państwo Bułgarskie (Borowiak 2006: 100).

PŁOWDIW CZĘŚCIĄ IMPERIUM OSMAŃSKIEGO

W 1371 roku Płowdiw został podbity przez wojska osmańskie i na ponad pięć wieków stracił swoją tożsamość, stając się częścią Imperium Osmańskiego. W tych latach miasto nosiło imię Filibe (Филибе), które jest tureckim odpowiednikiem wciąż popularnej nazwy *Filippopolis*, czyli ‘miasto Filipa’ (Кесякова и кол. 1999: 111). W literaturze spotkać można również inne warianty tej nazwy, używane przez miejscową ludność turecką. Są to takie toponimy jak *Filbe* (Филбе), *Hilbe* (Хилбе) czy *Hiulbia* (Хюлбя) (Велкова 1975: 80–81).

Filibe upadło jako twierdza, lecz zyskało zupełnie nowe znaczenie w nowej rzeczywistości – narodziło się jako jedno z lepiej prosperujących centrów Imperium Osmańskiego.

PŁOWDIW W DOBIE ODRODZENIA NARODOWEGO

Proces nadania miastu słowiańskiej nazwy związany jest głównie z działalnością wybitnych przedstawicieli bułgarskiego odrodzenia narodowego, takich jak Najden Gerow i Joakim Gruew.

Pierwszym, który próbował przywrócić miastu dawną słowiańską nazwę był Najden Gerow. Kiedy w 1850 roku przybył on do Płowdiwu w celu otwarcia szkoły bułgarskiej, razem z przyjaciółmi postanowił przypomnieć mieszkańcom miasta dawne jego imię i przeciwstawić je greckiej nazwie Filipopolis.

Niektórzy badacze starobułgarskiej literatury uważają że zanim pojawiła się nazwa *Płowdiw*, funkcjonowała inna, podobna – *Płowdin*, wymyślona przez Bułgarów, którzy zasiedlili miasto w połowie XIX wieku (Балчев 1985: 137–138). Aleksander Peew zauważa, że ostateczne imię miasta jest ściśle związane z epoką odrodzenia narodowego i symbolizuje właśnie to odrodzenie (Ibidem: 138).

W 1867 roku niejaki Atanas Samokowli został aresztowany tylko dlatego, że przymocował w miejscu publicznym metalową tabliczkę, na której napisane było *Płowdiw*. Na przesłuchaniu powiedział, że zna ten wyraz od swojego dziadka i pradziadka. W podobnej sytuacji znalazł się również i Joakim Gruew, który po wybuchu powstania kwietniowego został tymczasowo zatrzymany. Zarzucono mu wymyślenie nowej nazwy dla miasta, w celu nakłonienia mieszkańców Płowdiwu i okolic do przeciwstawienia się władzy tureckiej.

Płowdiwczyzna jednak, w ślad za Gruewem, przy każdej możliwej okazji podkreślali słowiańską nazwę miasta i nadawali jej pierwszorzędne znaczenie. Nazwa *Płowdiw* pojawiała się przed wyzwoleniem w czasopiśmie, w wydawanych wówczas książkach, czy w korespondencji dotyczącej zarówno prywatnych sfer życia, jak i związanej z handlem i gospodarką.

Z rozważań Peewa wynika, że z biegiem lat słowiańskie imię miasta zupełnie popadło w niepamięć jego mieszkańców. Nikołaj Genczew nie przychylił się do tej tezy, twierdząc, że nazwa *Płowdiw* zawsze istniało w świadomości bułgarskiego narodu, a w szczególności w sercach mieszkańców tego miasta. Równocześnie, tenże badacz zwraca uwagę na fakt, że od 1768 do 1848 roku w żadnym dokumencie, również bułgarskim, Płowdiw nie jest nazywany po słowiańsku.

Jeśli przyjmiemy, że słowiańska nazwa wyszła z użycia w połowie XVIII wieku i stopniowo przestawała funkcjonować, to jak wyjaśnimy jej spontaniczny powrót po ponad stu latach? Pierwsza wzmianka w literaturze, w której pojawia się nazwa Płowdiw pochodzi z 1848 roku, a w dokumentach miejskich z roku 1850 nazwa ta występuje ponad dziesięć razy. Fakt ten nie jest przypadkowy, gdyż podobna sytuacja miała miejsce w Starej Zagorze (Ibidem). Starozagorzanie, przeciwstawiając się tureckiemu ciemieniu oraz greckiej ekspansji kościelnej, w latach pięćdziesiątych XIX wieku, z inicjatywy mieszkańca miasta, nauczyciela Todora Sziszkowa, zmienili turecką nazwę Eski Zagara na rodzimie brzmiącą Żeleznik. Nazwa ta była dosłownym tłumaczeniem wcześniejszego, trackiego imienia miasta, a mianowicie Beroe, co oznacza ‘żelazo’. Prawdopodobnie w czasach trackich miejsce to bogate było w złoża rud żelaza. W roku 1871 ostatecznie zatwierdzono obecną nazwę miasta – Stara Zagora (Borowiak 2006: 101). Jak widać, takie czyny niepodległościowe, związane z ochroną tego, co w świadomości mieszkańców jest pierwsze i prawdziwe, tkwiły w narodzie głęboko, i trwały szczególnie silnie podczas epoki odrodzeniowej.

KIEDY PŁOWDIW BYŁ STOLICĄ³

W lipcu 1878 roku na Kongresie Berlińskim przedstawiciele tzw. wielkich mocarstw, reprezentujących Austro-Węgry, Niemcy, Francję, Włochy, Turcję i Rosję, podzielili ziemie bułgarskie na dwie części. Północne terytoria nazwano Księstwem Bułgarskim i obrano stolicę w Sofii, a ziemiom między Starą Płaniną, Rodopami i Morzem Czarnym dano miano Wschodnia Rumelia i podporządkowano je politycznej i wojskowej władzy sułtana, lecz na warunkach autonomicznych. Na stolicę tego wytworu politycznego, jakim była Wschodnia Rumelia, wybrano Płowdiw.

Wschodnia Rumelia istniała tylko siedem lat, od 1878 do 1885 roku. Przedtem nikt nigdy nie słyszał podobnej nazwy. Naród bułgarski nie potrafił się przekonać do takiego miana dla swojego kraju. Mówiono, że wymyślili je angielscy dyplomaci podczas posiedzenia Kongresu Berlińskiego. Dla Bułgarów Wschodnia Rumelia była niczym innym, jak po prostu Południową Bułgarią, i taką nazwę próbowali wprowadzić w powszechne użycie. Nawet pod koniec istnienia Wschodniej Rumelii mieszkańcy zaczęli nazywać ją po prostu *Rumelia* (*Румелията*), lub ironicznie *Autonomia* (*Автономията*) (Стоянов 1973: 5).

---

³ Tytuł ten zaczerpnąłem z tytułu książki М. Стоянов *Когато Пловдив беше столица* (1973).

Wraz z pojawieniem się Wschodniej Rumelii i wybraniem Płowdiwu jako stolicy, powróciły dyskusje związane z nazwą miasta. Ponownie Najden Gerow jako pierwszy zabrał głos, zamieszczając w czasopiśmie „Marica“ list otwarty, w którym napisał: „Pojawił się problem przemianowania Filibe na Płowdiw. Uważam za niezbędne w tym wypadku ogłoszenie, że w moich rękach znajduje się pewien rękopis liturgii, napisany przed dwustu osiemdziesięcioma laty. W tej książce, jak to zwykle bywa w rękopisach, zawarte jest posłowie od autora, który oznajmia, że została ona napisana przez Awrama, kapłana ze wsi Suszica, w okręgu płowdiwskim w 1662 roku... Zatem imię Płowdiw nie jest, jak to niektórzy przekonują, nowym wymysłem, a nazwą używaną od wieków“ (Балчев 1985: 139). Do polemiki na powyższy temat przyłączył się Petko Sławejkow, który analizując wnikliwie antyczne nazwy miasta, wspomina, że spotykał się z formami Płodin (Плодинь) i Płodn (Плоднь) w rękopisach z XIV i XV wieku, w późniejszych stuleciach – Płowdin (Пловдин), a w zapiskach z XVIII wieku – Płowdiw (Пловдив). Na końcu, po tym jak zaproponował, żeby przyjąć imię Płowdin (Пловдин), podpisał swój artykuł: „Плодин, 1 sierpnia 1882. P. R. Sławejkow“ (Ibidem).

Z powyższych rozważań wynika, że problemy z przyjęciem konkretnej nazwy spędzały sen z powiek wielu badaczy i myślicieli, którzy sami nie potrafili obrać jednego wariantu, ale wiedzieli na pewno, że nazwa ta musi mieć słowiański wydźwięk.

W tym samym roku, w którym ukazała się publikacja Sławejkowa, Marin Drinow napisał artykuł ukazujący próbę wyjaśnienia przejścia nazwy Pulpudeva w Płowdin i Płowdiw.

PŁOWDIW PO ZJEDNOCZENIU BULGARII

Na początku 1885 roku, z inicjatywy Zachariego Stojanowa, został założony Bułgarski Tajny Centralny Komitet Rewolucyjny, który przygotował projekt przyłączenia Wschodniej Rumelii do Księstwa Bułgarskiego. Dzięki wsparciu wszystkich Bułgarów, zjednoczenie miało miejsce szóstego września tegoż roku (Райчевски 2004: 134).

Problemem nazwy miasta *Płowdiw* zajmował się również znany czeski uczyony Konstantin Ireczek. W odróżnieniu od Drinowa, który dopuszczał równoczesne istnienie dwu form *Płowdin* i *Płowdiw*, Ireczek wskazał nazwę *Płowdiw* jako nowszą, mającą swój początek w wieku XVII. Cytuje on w swojej pracy serbskie kroniki z roku 1386 i 1410, w których widnieje toponim *Płowdin* oraz szereg dubrownickich dokumentów z XVI wieku i zapisków podróżnych obcokrajowców z

wieków XVI i XVII. Jako przykład podaje również cytat z greckiego tekstu literackiego z XVIII wieku.

W tym samym czasie pojawiła się publikacja profesora Kałużniackiego, w której przytoczył on fragmenty starego XVII-wiecznego tekstu, dotyczące wizyty apostoła Pawła z lwowskiego Apostolarium w *Filipi* (*Филипу*). W tekście tym zarejestrowana jest nazwa *Plypdiw* (*Пльпдивь*), przyjęta przez późniejszych badaczy jako przejście z toponimu *Pulpudewa* (*Пулпудева*) w *Płowdin* (*Пловдин*) i w *Płowdiw* (*Пловдив*). Zagadnienie to badali tacy uczeni jak Iwan D. Sziszmanow, S. Mladenow, W. Beszewliw, N. Mawrobinow, K. M. Apostolidis, H. Kesjakow, Ż. Wełkowa, W. K. Peew i inni. Większość z nich poruszała kwestię przejścia toponimów *Pulpudewa* w *Plypdiw* i *Plywdin* lub *Płowdin*, *Płodin*, *Płowdiw*, lub pochodzenia antycznych toponimów, takich jak *Ewmołpia*, *Pulpudewa*, *Filippopolis*, czy *Trimontium*. Ireczek w zebranej przez siebie bogatej faktografii powołuje się również na tak zwany Kodeks Liubliański z przełomu XVI i XVII wieku, w którym użyto zarówno nazwy *Płowdin*, jak i *Płowdiw* (Балчев 1985: 139–140).

PŁOWDIW DZISIAJ

Choć minęło już ponad sto lat, odkąd miasto przestało borykać się z problemami związanymi z jego nazwą, to i tak przebywając w Płowdiwie, można łatwo zauważyć jak ważne dla miasta i jego mieszkańców były poprzednie stulecia, jak bliskie sercu wciąż pozostają stare nazwy miasta, zarówno te z czasów antycznych, tak i młodsze średniowieczne. Można by tu wyliczać takie miejsca jak Restauracja „Fillipopol“ (*Ресторант „Филипопол“*), Restauracja i Hotel „Pyldin“ (*Ресторант и хотел „Пьлдин“*), Willa „Pulpudewa“ (*Вила „Пулпудева“*), Centrum Handlowe „Ewmołpia“ (*Търговски център „Евмолия“*), czy wreszcie, znajdujący się przy Placu Centralnym, monumentalny Hotel „Trimoncium“ (*Хотел „Тримонциум“*).

Ponadto warto zauważyć, że wśród Greków wciąż popularna jest nazwa *Fillipopolis*, co więcej, wielu z nich nie zdaje sobie sprawy, gdzie leży Płowdiw, lecz zapytani o ‘miasto Filipa’ z pewnością odpowiedzą poprawnie. Podobnie jest z nazwą tureckiego Istanbuhu, który Bułgarzy wciąż nazywają *Carogradem* (*Цариград*), czy z Italią, która dla Polaka znana jest jako Włochy.

Zauważa się również dzisiaj powrót do starych nazw przy okazji organizowania imprez lokalnych czy wygłaszania uroczystych mów z różnych okazji, bo ponoć „*Filippopolis* brzmi dumnie“. Oczywiście zdania

na ten temat są podzielone i wiadomym jest, że Filip Macedoński ma wśród płowdiwczan tyle samo zwolenników, co i przeciwników.

Stare nazwy Płowdiwu drukowane są również na pocztówkach, upominkach, takich jak koszulki czy kubki, w celu ukazania turystom ponad sześciu tysięcy lat historii miasta w pigułce. To właśnie te nazwy utwierdzają nas w przekonaniu, że Płowdiw jest miastem „antycznym i wiecznym“. Analizując historię miasta od początku jego istnienia, tzn. od czasów prehistorycznych, przytaczając wszystkie nazwy, które nosił gród na Trójwzgórzu, można zrozumieć sens użycia tych właśnie słów. Warto zauważyć, że utożsamiają się z nimi mieszkańcy Płowdiwu, a władze miasta traktują je jako slogan zachęcający turystów do odwiedzenia jednego z najstarszych europejskich miast, w którym życie toczy się nieprzerwanie od ponad sześciu tysięcy lat.

Jeśli zliczyć wszystkie nazwy miasta, zarówno historyczne, jak i legendarne oraz ich warianty, okazuje się, że jest ich blisko czterdzieści. Jest to dowód na to jak bardzo ważnym miastem w dziejach Europy jest Płowdiw, jak wiele nacji o niego walczyło, przywłaszczało go sobie, przemianowywało nazwę na swój język i żyło w nim. Historyczne ujęcie miasta i nazw go określających ukazuje obraz wielokulturowy, a stosując współczesną terminologię – kosmopolityczny.

LITERATURA:

- Borowiak 2006:** Borowiak, P. *Zmiany w bułgarskiej toponimii. // Znane i nieznane przestrzenie w języku i kulturze Bułgarii*, pod. red. M. Walczak-Mikołajczakowej i K. Cziczikowej, Poznań 2006.
- Балчев 1985:** Балчев, В. Името на Пловдив и българската книжовна традиция по време на османското владичество. // *Известия на музеите от Южна България*, 1985, том XI.
- Велкова 1975:** Велкова, Ж. Имената на Пловдив през вековете. // *Векове*, год. 4, кн. 1, 1/1975, София, с. 78–79.
- Възвъзова-Каратеодорова 1975:** Възвъзова-Каратеодорова, К. *Непресъхващи извори*. Пловдив 1975.
- Дойчинов 2006:** Дойчинов, Д. *Пловдив от а до я*. Пловдив 2006.
- Йорданов 1980:** Йорданов, Т. *Пловдив*. София, 1980.
- Кендросис... 2003:** *Кендросис ли е първо име на Пловдив?* // *Завети*, 2003, Пловдив, с. 26.
- Кесякова и кол. 1999:** Кесякова, Е., Пижев, А. и др. *Книга за Пловдив*. Пловдив, 1999.

Легенди... 1998: *Легенди и императори дават имената на Пловдив през вековете.* // „Стандарт“, 19.08.1998, с. 5.

Непознатите... 1991: *Непознатите имена на Пловдив.* // Глас, № 187, 15 октомври 1991, Пловдив, с. 7.

Райчевски 2004: Райчевски, Г. *Пловдивска енциклопедия.* Пловдив, 2004.

Стоянов 1973: Стоянов, М. *Когато Пловдив беше столица.* София, 1973.

Филипополис... 2002: *Филипополис бил град на автюристи и развалени люде.* // Седмичен Труд, № 3, 17 януари 2002, 26.

15 LET SAMOSTATNÉHO ČESKÉHO STÁTU – 15 LET ZMATKŮ V JEHO POJMENOVÁNÍ

Pavel Krejčí
Masarykova univerzita, Brno

ÚVODEM¹

Pro česká geografická jména je hlavní normotvornou informační bází produkce Českého úřadu zeměměřického a katastrálního. Orgánem ČÚZK je jeho Názvoslovná komise, v níž jsou zastoupeny i příslušné vládní a státní orgány České republiky a vědecké instituce, třeba Akademie věd České republiky (Ústav pro jazyk český, Historický ústav), nebo české univerzity (svými předními jazykovědci a jinými specialisty). Až do nového jmenování komise někdy v roce 2000 v ní mělo zastoupení i MZV ČR. Názvoslovná komise ČÚZK působí od roku 1971 jako odborný poradní orgán státní administrativy pro zeměpisná jména. Komise ve své činnosti realizuje rezoluce konferencí Organizace spojených národů o standardizaci geografických jmen. V úvodu příslušné publikace ČÚZK *Geografické názvoslovné seznamy OSN* se píše, že jejím účelem je „poskytnout široké veřejnosti odborně stanovená, standardizovaná jména států a jejich územních částí. Standardizovaná geografická jména musí odpovídat stanoviskům jednotlivých států k pojmenování vlastního státu a jeho územních částí, stanoviskům zahraniční politiky České republiky, pravidlům českého pravopisu a zásadám pro tvorbu geografických jmen vypracovaných Názvoslovnou komisí při Českém úřadě zeměměřickém a katastrálním.“² Navzdory tomu se od roku 1993 MZV ČR nepostaralo, aby do seznamu zeměpisných jmen (tzv. short names) zveřejněných kartografickou službou OSN na jejích webových stránkách bylo zařazeno jméno *Czechia*, uvedené ve výše citované publikaci na str. 8. Služba OSN

---

¹ Tato úvodní část příspěvku čerpá a cituje z textu *Základní publikace ČÚZK k českému geografickému názvosloví*

(<http://www.national-geographic.cz/publikace-k-nazvu--nasi--zeme-795/>).

² *Geografické názvoslovné seznamy OSN – ČR: Jména států a jejich územních částí. Names of States and their Territorial Parts*. Praha: ČÚZK 1993.

po přibližně dvouletém čekání do příslušné rubriky nakonec zapsala politický název naší země, takže jako „krátký“ protějšek úředního *Czech Republic* je tam uvedeno – *Czech Republic...* Česko se tak na seznamech OSN svou úřední formou uváděnou jako výhradní ocitá v nepříliš lichotivé společnosti zemí třetího světa, zemí postkoloniálních, zemí s (polo)diktátorským režimem nebo zemí nějakým způsobem zpochybňovaných, jako jsou *Democratic People's Republic of Korea*, *Lao People's Democratic Republic*, *Democratic Republic of the Congo*, *Central African Republic*, *Libyan Arab Jamahiriya*, *Dominican Republic*, *Former Yugoslav Republic of Macedonia* apod. Převážná většina států je tam přirozeně uvedena pod příslušnými zeměpisnými jmény.³

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ DOKUMENTY A AKTIVITY UKOTVUJÍCÍ NEBO PODPORUJÍCÍ POUŽÍVÁNÍ STANDARDNÍCH JEDNOSLOVNÝCH POJMENOVÁNÍ ČESKÉ REPUBLIKY (S DŮRAZEM NA ČEŠTINU A ANGLIČTINU)

V následujících bodech se pokusíme přehledným (chronologickým) způsobem shrnout nejdůležitější okamžiky a nejdůležitější texty, které měly vliv na další vývoj sledované problematiky. V 1. podkapitole dáme prostor úředním dokumentům a stanoviskům, ve 2. podkapitole odborným studiím, odborným nebo tiskovým konferencím apod. aktivitám, ale také plodům občanské angažovanosti. 3. podkapitola je zaměřena na nejdůležitější události, texty apod. související s mediálním, reklamním a propagačním prostorem.

1. Úřední dokumenty nebo stanoviska

• **3. ledna 1993 – ministr zahraničních věcí České republiky Josef Zieleniec** pro významný americký list *New York Herald Tribune* uvedl, že nový stát se bude anglicky jmenovat „Czechlands, maybe Czechia“.⁴

---

³ Kartografická služba OSN si nemůže zeměpisná jména členských států „vymýšlet“, ani je schvalovat. Do jejich seznamu tzv. „short names“ zařadí ta jména, které jí státy sdělí (postup viz legislativa týkající se standardizace zeměpisného názvosloví – http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/o/0219-03-stav_k_1__lednu_2004-legislativa). Jelikož náš stát tak neučinil, musela příslušnou kolonku vyplnit politickým jménem. Chyba je tedy zjevně na straně příslušných českých státních orgánů.

⁴ Viz Těsнопisecký záznam ze 7. veřejného slyšení Senátu PČR na téma *Funkční rozlišování spisovných názvů Česká republika a Česko a jejich cizojazyčných ekvivalentů* konaného dne 11. května 2004 od 13.30 hodin v Jednací síle Valdštejnského paláce (<http://www.senat.cz/xqw/xervlet/psssenat/htmlhled?action=doc&value=27462>).

• **Stanovisko Ministerstva zahraničních věcí ČR ve věci zkráceného neoficiálního názvu České republiky, č.j. 80.614/93-TO, ze dne 26. 2. 1993:**

„Stále častější dotazy zahraničních diplomatů a novinářů na zkrácené neoficiální pojmenování České republiky přiměly MZV vyžádat si od všech ZÚ, CK a SM podkladový materiál, projednat získané informace a podněty s filology a zaujmout stanovisko alespoň k některým variantám, jež se v poslední době začínají prosazovat v hlavních světových jazycích. Naše možnosti ovlivňovat cizí jazykový úzus jsou omezené. Chceme-li návrhy či upozorňováním na nevhodné konotace spolupůsobit při hledání vhodné podoby názvu, nevyhneme se otázce výchozí zkrácené varianty v českém jazyce. Obecná diskuse k tématu u nás dosud pokračuje, nicméně již dnes se můžeme jako vládní instituce připojit k určité preferenci. Průzkumem jsme zjistili, že prakticky žádný český bohemista nemá odborné výhrady proti slovu Česko jako neoficiální variantě názvu Česká republika. I když se občas objevuje výraz České země, je jazykově úsporné a politicky přijatelné Česko běžně používáno v našich sdělovacích prostředcích a lze počítat s jeho rychlým prosazováním v obecné hovorové a písemné praxi. Od cizích alternativních názvů České republiky očekáváme, že budou podobně jako Česko vyjadřovat jednotu jazyka a teritoria a že budou pokud možno jednoslovné.

Jazyk	Doporučené varianty	Nevhodné varianty
angličtina	/The/ Czechland/s/ (Czechia)	Bohemia
němčina	Tschechien	Böhmen und Mähren Böhmerland Tschechenland Tschechei
francouzština	Tchéquie /Les/ Pays-Tchèques	Bohême
italština	Cechia	Boemia Cecchia
španělština	Chequia /Los/ Paises Checos	Bohemia Bohemoravia Chequia
ruština	Čechija	nejsou známy

Uvedené preference, k nimž dospělo ministerstvo po důkladném zvážení všech variant a po konzultacích s odborníky i zahraničními diplomaty, chápejte jako doporučení či orientační pomůcku pro vládní činitele,

diplomaty, spojovou službu a sdělovací prostředky v zemích vašeho působení. Případná další stanoviska a připomínky samozřejmě uvítáme“.

- **Zásadní úřední dokument *Geografické názvoslovné seznamy OSN – ČR: Jména států a jejich územních částí. Names of States and their Territorial Parts*** (Praha: ČÚZK 1993) uvádí na str. 8 v souvislosti s Českem toto: „Česko (ČR) – angl. Czechia, fr. Tchéquie, něm. Tschechien, rus. Čechija, špan. Chequia“.

- **Oběžník Ministerstva zahraničních věcí ČR, č.j. 81.628/98-OKKV, ze dne 17. 3. 1998:**

„MZV [...] doporučuje používat v českém jazyce oficiálního názvu „Česká republika“ pouze ve významných oficiálních dokumentech a textech (zákonech, smlouvách, nótách apod.), názvech významných státních institucí [...] a oficiálních proslovech či projevech. Ve všech ostatních případech lze používat jednoslovného názvu „Česko“. [...] O možnosti používání jednoslovného názvu pro ČR je zapotřebí vhodnou formou informovat zahraniční partnery. Přehled oficiálních jednoslovných ekvivalentních výrazů pro Českou republiku / Česko v některých světových jazycích: angl. Czechia, něm. Tschechien, fr. Tchéquie, špan. Chequia, it. Cechia, rus. Čechija.“

- **Sdělení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k jednoslovnému geografickému názvu pro Českou republiku, č.j. 27686/99-20, ze dne 5. 10. 1999** (In Věstník MŠMT ČR, roč. LV, sešit 11, listopad 1999):

„Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy sděluje k jednoslovnému geografickému názvu pro Českou republiku, že považuje za vhodné pro zeměpisné označení našeho státu používání jednoslovného názvu Česko a jeho jednoslovných cizojazyčných ekvivalentů. Jednoslovný název Česko je přesně vymezen a kodifikován v akademickém Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (přepřacované vydání z roku 1998, str. 627) a doplňuje v běžné komunikaci oficiální dvojslovný název Česká republika. Jednoslovné cizojazyčné ekvivalenty názvu Česko jsou v jazyce anglickém – Czechia, francouzském – Tchéquie, německém – Tschechien, ruském – Čechija a španělském – Chequia kodifikovány v publikaci Českého úřadu zeměměřického a katastrálního od roku 1993.“

- **Česká technická norma ČSN EN ISO 3166-1 z února 1999.**⁵

---

⁵ „Český normalizační institut (ČSNI) na základě evropské normy EN ISO 3166-1:1997 zpracoval a vydal českou verzi této normy s označením ČSN EN ISO 3166-1, která obsahuje

- **Vyjádření z Velvyslanectví Spojeného království Velké Británie a Severního Irska** zaslané **20. dubna 2000** v souvislosti s dotazem ze strany Občanské iniciativy Česko/Czechia **ohledně jména *Czechia***:

„I fully understand your arguments for the use of the name *Czechia* as a direct, English language equivalent to Česko. But in the vast majority of cases which we come across, Czechs still use the name Česká Republika rather than Česko, and the English equivalent the Czech Republic, rather than *Czechia*. Were that pattern to change, we would have no problem at all with adapting accordingly. But we feel that the initiative for that change must come from the Czech side and not from us.“ (Giles PORTMAN, Second Secretary, Press and Politics).⁶

- **Sdělení Českého statistického úřadu ze dne 18. 12. 2003 o vydání Číselníku zemí (ČZEM) s účinností od 1. 1. 2004** (In Sběrka zákonů č. 160/2003, s. 8422):

„Název země zkrácený český/anglický: Česko / Czech Republic;
Název země plný český/anglický: Česká republika / Czech Republic“⁷

2. Odborné studie, konference, občanská angažovanost apod.

- **Jaro 1992** – už v posledním roce existence česko-slovenské federace vyšel v Naší řeči svým způsobem vizionářský článek jazykovědně zaměřeného romanisty **Jiřího FELIXE** s názvem *Jak překládat souborný název pro české země* (In Naše řeč, 75, 1992, č. 2, s. 111–112).

- **Leden 1996** – vyjádření autorů **Ivana LUTTERERA** a **Rudolfa ŠRÁMKA** v předmluvě k publikaci *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem*

---

dvou- a třímístné alfabetské a třímístné numerické kódy zemí a jejich oficiální české plné a zkrácené názvy. Poslední vydání normy je z února 1999“ (viz http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/o/0219-03-stav_k_1_lednu_2004-legislativa).

⁶ Originální text odpovědi pochází ze soukromého archivu PhDr. Evy Horové, která za O. I. Česko/Czechia britské velvyslanectví oslovila. Český překlad viz Těšnopisecký záznam ze 7. veřejného slyšení Senátu PČR na téma *Funkční rozlišování spisovných názvů Česká republika a Česko a jejich cizojazyčných ekvivalentů...*

⁷ „Český statistický úřad (ČSÚ) vypracovává pro potřeby státní statistické služby na základě právních a normativních předpisů statistické klasifikace a číselníky. Vydávaný Číselník zemí (ČZEM) byl zaveden sdělením ve Sbírce zákonů (č. 489/2003 Sb.)“ (viz http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/o/0219-03-stav_k_1_lednu_2004-legislativa). Podoba „zkráceného“ angl. názvu *Czech Republic* vychází z mezinárodních seznamů, proto ČZEM nezohledňuje výše uvedené české zdroje doporučující podobu *Czechia* (pozn. P.K.).

jejich původu a historického vývoje (Havlíčkův Brod: Tobiáš 2004, 2. vyd., s. 3–4):

„Naše kniha je vlastně první publikací, která podává obraz o zeměpisných jménech nově vzniklého Česka. Tohoto krátkého jednoslovného pojmenování České republiky (zdůvodnění viz v hesle *Česko*), které již r. 1993 obdrželo statut oficiálního zkráceného názvu státu, jsme použili v původním návrhu titulu této knihy. Zněl „Zeměpisná jména Česka“. Ve veřejnosti se však zásluhou většiny centrálních redakcí tisku, rozhlasu, televize, vydavatelství, kulturních institucí i některých politiků ke jménu *Česko* buď vytváří odmítavý postoj, nebo se ho vědomě neužívá, ač už jednoslovnost sama o sobě je např. při výčtu našich sousedních zemí zřetelnou výhodou. Odmítavý nebo přezíravý vztah ke jm. *Česko* přehlíží fakt, že jm. *Čechy* užívané místo *Česko* prostorově ani věcně nezahrnuje celé území našeho státu a v cizojazyčné komunikaci vyvolává nežádoucí nejednotnost v jednoslovném pojmenování naší republiky (srov. v němčině vedle oficiálního *Tschechien* v překladových textech české provenience *Böhmen*, ba i *Böhmerland*, *Böhmenland*, v angličtině vedle oficiálního *Czechia* i *Bohemia*, *Czechland/-ds* aj.) Nechtěli jsme, aby tato rozpačitá nejednotnost spojená občas i s emocemi, byla jakkoli spojována i s titulem naší knihy. A proto jsme do titulu uvedli všechny tři historické země explicitně: Čechy, Morava, Slezsko. V textu celé knihy však důsledně užíváme praktického a jazykově správně utvořeného jména *Česko*. [...] Jméno *Česká republika* má kromě své dvouslovnosti ještě tu nevýhodu, že se týká státního území v pojetí administrativně politickém; jm. *Česko* je však navíc vlastní název geografického a sídelně historického celku, který je nezávislý na politickém zřízení v zemi, a proto je po této stránce neutrální. Českem můžeme dobře pojmenovat naši vlast v kterémkoli jejím historickém čase a za jakýchkoli společenských podmínek.“

• **Říjen 1997 – v Brně založena Občanská iniciativa Česko/Czechia;**

O. I. Česko/Czechia „vznikla jako oponent nevyhlášené kampaně pražských médií nazývat náš stát jednoslovně Čechy“ a vyzývá „všechny instituce, reklamní společnosti, firmy a občany“, aby se k ní připojili.⁸ Zakladateli jsou prof. PhDr. Rudolf ŠRÁMEK, CSc., významný český jazykovědec a badatel v oboru onomastiky z Katedry českého jazyka Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, a Karel KOPŘIVA, v té době místostarosta Městské části Brno-Židenice.

---

⁸ Citováno z propagačního letáku O. I. Česko/Czechia.

• **29. ledna 1998** – konference odborníků mnoha odvětví a zástupců sdělovacích prostředků k otázce **oficiálního jednoslovného geografického názvu pro Českou republiku**;

Konferenci zorganizovala Česká geografická společnost a Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze na Albertově. Výsledkem bylo *Stanovisko geografů, jazykovědců, historiků a pracovníků dalších vědních oborů k otázce oficiálního jednoslovného geografického názvu pro Českou republiku. (The attitude of geographers, linguists, historians and scientists of other branches to the problem of the official one-word geographic name of the Czech Republic).*⁹

• **Jaro 1998** – 4. číslo časopisu České geografické společnosti **Geografické rozhledy** přineslo kromě Stanoviska i čtyři další příspěvky týkající se otázky jednoslovného pojmenování ČR.¹⁰

• **Březen 1999** – lingvisticky zaměřené bohemistce a překladatelce **Libuši ČIŽMÁROVÉ** vychází studie *K peripetiím vývoje názvů našeho státu a postojů k nim od roku 1918* (In Naše řeč, 82, 1999, č. 1, s. 1–15), kterou lze považovat za nejdůkladnější lingvistickou analýzu popisované problematiky po roce 1990.

• **26. října 2000** – dosud převažující lingvistickou a geografickou argumentaci doplňuje vynikající kulturně-historická a společenská úvaha historika, religionisty a sociálního psychologa **Petra SCHNURA** *Jméno české vlasti* uveřejněná v literární příloze Salon deníku Právo.

• **Přelom roků 2001/2002** – rekapitulaci sledované problematiky na počátku desátého roku existence samostatného Česka provedl ve studii *Název Česko proniká do běžného výraziva* **Jiří FELIX** (In Sborník 2002, Liberec: Technická univerzita 2001, s. 155–161).

• **11. května 2004** – 7. veřejné slyšení Senátu Parlamentu ČR na téma *Funkční rozlišování spisovných názvů Česká republika a Česko a jejich cizojazyčných ekvivalentů*.

V Závěrečném memorandu přijatém slyšením se mj. uvádí:

„Doporučujeme, aby:

1. Ministerstvo zahraničních věcí ČR vyžadovalo respektování existujících názvoslovných norem a svých vlastních oběžníků a zavedlo

---

⁹ Text Stanoviska viz Geografické rozhledy, 7, 1997/98, č. 4, s. 99–100.

¹⁰ Tamtéž, s. 98–102, 128.

obdobné jednoslovné označení (v angličtině *Czechia*) pro naše delegace. V tomto smyslu se navrhuje upravit text Smlouvy zakládající Ústavu pro Evropu a informovat příslušné orgány OSN o oficiálním anglickém „krátkém“ jméně *Czechia*. Jednoznačný postup MZV v této záležitosti podpoří podobné kroky dalších státních orgánů;

2. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR dohlíželo na dodržování svého sdělení uveřejněného ve Věstníku č. 11/1999, a to především v textech školních učebnic a dále v oblasti státní sportovní reprezentace, neboť v té se podle celosvětové praxe užívá zeměpisných jmen (např. *Austria, Canada, Slovakia*, apod.);

3. Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR dbalo na uvádění jednoslovného názvu *Czechia* (*Tchéquie, Tschechien*,...) kvůli ustálení jednotného vizuálního stylu našeho státu (především uvádění obchodní značky *Made in Czechia* na našich výrobcích);

4. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR nedopustilo rozkolísávání jednotného vizuálního stylu ČR v oblasti cestovního ruchu (jde o užívání jednoslovného názvu *Česko* a jeho cizojazyčných ekvivalentů).¹¹

• **Přelom roků 2007/2008** – dovršených patnáct let existence samostatného Česka využil k syntetizující studii *Czechia: devadesát let po vzniku Československa, patnáct let po jeho rozpadu, ale i deset let po naganském triumfu*, zaměřené především na situaci kolem anglického ekvivalentu *Czechia*, autor tohoto přehledu, lingvisticky zaměřený balkanista a bohemista **Pavel KREJČÍ** (In Klaudyán. Internetový časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny /www.klaudyan.cz/, IV/2007, č. 2, s. 51–58).

3. Svět médií, reklamy a propagace

• **1998** – o užívání jména *Česko* především ve sdělovacích prostředcích probíhá **diskuse na stránkách časopisu Syndikátu novinářů ČR Mediažurnál**;

Jedním z nejvýraznějších obhájců *Česka* v Mediažurnálu je geograf a publicista Josef RUBÍN. *Česko* začíná užívat deník **MF Dnes** – důsledně nejprve ve sportovním zpravodajství, později v celém listu. Během tohoto

---

¹¹ Příspěvky viz Protokol o 7. veřejném slyšení Senátu na téma *Funkční rozlišování spisovných názvů Česká republika a Česko a jejich cizojazyčných ekvivalentů* konaném dne 11. května 2004 od 13.30 hodin v Jednacím sále Valdštejnského paláce (vyšel spolu se stenografickým záznamem vystoupení i tiskem). Stenografický záznam jednání, tj. všech referátů a diskuse přítomných viz také na: <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=27462>.

roku se přidávají i **Lidové noviny** (ty naopak v počátcích *Česko* uvádějí v zásadě ve všech rubrikách, s důslednou výjimkou té sportovní), časopis **Respekt** a zpravodajská redakce **Českého rozhlasu**.

- **1999 – Asociace komunikačních agentur (AKA)** ve spolupráci s časopisem *Strategie*, Moravským sdružením pro propagaci, Rádiem *Classic* a agenturami *Marktest* a *TNS-Sofres Factum* prováděla **průzkum názoru cizinců na pojmenování *Czechia***, když se dotázala pěti set zahraničních hostů Česka. Na totéž se AKA ptala i newyorské *American Marketing Association* a londýnského *Institute of Practitioners in Advertising*. Odpovědí bylo prakticky pokaždé „No problem and do it now“.¹²

- **1999 – založení iniciativy *Občané pro Česko***;
- Iniciátorem byl prof. Ing. Jiří MIKEŠ, v té době předseda Asociace komunikačních agentur. Jeho iniciativa měla působit především v oblasti obchodně-ekonomické. Součástí aktivit *Občanů pro Česko* bylo mj. vytvoření loga pro jednotnou zahraniční komerční prezentaci Česka, obsahujícího jednoslovné jméno ČR v češtině a dalších jazykových mutacích (viz obr. 1).

- **18. května 2001 – konala se tisková konference České geografické společnosti a Občanské iniciativy Česko/Czechia** ohledně prezentace jména českého státu v anglickém jazyce, navazující na otevřený dopis Českému olympijskému výboru, českým sportovním svazům, politikům, podnikatelům, médiím apod.

Východiskovým textem byly *Teze o lhostejnosti k užívání anglických a jiných cizojazyčných variant oficiálního geografického jednoslovného názvu českého státu*.

- **2001 – ve Sborníku prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity vychází sumarizující studie olomouckého bohemisty Jaroslava BARTOŠKA *Pojmenování Česko – téma století*** (In Sborník prací Pdf

---

¹² Viz Protokol o 7. veřejném slyšení Senátu na téma *Funkční rozlišování spisovných názvů Česká republika a Česko a jejich cizojazyčných ekvivalentů...*, s. 42. Obdobnou anketu podnikla později překladatelka Jarmila EMMEROVÁ mezi účastníky fonetického semináře na britské univerzitě v Cambridgi. Dotázaní neshledávali na slově *Czechia* nic nehezkého a rozhodně odmítali domněnku, že ho lze nahradit výrazem *Czech* (podobně jako *Czechoslovakia* nebylo možné nahrazovat výrazem *Czechoslovak*) (viz ČIŽMÁROVÁ, Libuše, FELIX, Jiří, HOROVÁ, Eva, KREJČÍ, Pavel, JELEČEK, Leoš, SCHNUR, Petr: *K otázce verbální a vizuální prezentace českého státu*. In *Czech Hospitality and Tourism Papers*. Hotelství, lázeňství, turismus, roč. III, č. 5/2007, s. 92.)

MU, sv. 4, řada jazyková a literární, č. 31), Studie akcentuje především úlohu médií v celé kauze.

• **28. ledna 2002 – otevřený dopis Občanské iniciativy Česko/Czechia nejvyšším představitelům České republiky k nedůstojnému komolení oficiálního zkráceného názvu našeho státu v oblasti sportu a obchodu;**

Závěr otevřeného dopisu: „Komolení oficiálních názvů našeho státu a jejich případná „redukce“ na přídatné jméno nahrává všem těm politickým silám, které zpochybňují oprávněnost existence české státnosti a její autentičnost. Proto Vás jako Občanská iniciativa Česko/Czechia žádáme, abyste dbali toho, že:

1. Název státu (včetně jeho zeměpisného jména) je jeho majetkem a příslušné ústavní orgány i státní správa o něj mají pečovat;

2. Prezident ČR, Parlament ČR i Vláda ČR se všemi svými ministerstvy mají za úkol pečovat o korektní užívání „firemní značky“ našeho státu, tj. jak jejího názvu politického, tak i geografického. A to jak v češtině, tak i v jiných jazycích, především v angličtině (anglický politický název ČR je „Czech Republic“, geografické jméno Česka pak „Czechia“);

3. Ústavní činitelé, popřípadě příslušná česká ministerstva (zejména školství, mládeže a tělovýchovy, průmyslu a obchodu, kultury) mají povinnost dbát na to, aby jednotlivé sportovní svazy či jiné organizace, společnosti a firmy nevystavovaly naši zemi posměchu okolního světa a aby užívaly správného a kontextově vhodného označení státu, který reprezentují nebo ve kterém podnikají.“

• **Květen 2002 – rozsáhlou sondáž do minulosti a současnosti problému, zpracovanou redaktorem Ladislavem VERECKÝM, přináší pod názvem *Máme rádi Česko? Zvykli jsme si* deník MF Dnes.**

• **Konec roku 2002 – ředitel České centrály cestovního ruchu (dnes vládní agentury CzechTourism) Dan Gladiš stahuje z užívání logo se jménem *Česko* a jeho ekvivalenty a nahrazuje ho novým, „praporečným“ logem s úředním názvem státu (viz obr. 2). Jedním z hlavních argumentů tehdejšího ředitele pro tento krok byl tzv. čečenský blud.¹³**

---

¹³ Tzv. čečenský blud, který se rozšířil v první dekádě nového století, je založen na poměrně zvláštní představě, že pokud někdy někde došlo k nechtěné záměně Česka s Čečenskem, má Česko ustoupit a přestat své zeměpisné jméno používat. Více o čečenském bludu viz KREJČÍ, Pavel: *Czechia: devadesát let po vzniku Československa, patnáct let po jeho rozpadu, ale i*

- **Březen 2003** – kulatý stůl ekonomického časopisu *Strategie* o jednotné prezentaci Česka v zahraničí, především v komerční sféře;
  - (projednával se mj. problém loga a skutečnost, že ČCCR přestala užívat logo *Czechia*, které nahradila logem *Czech Republic*).

- **Jaro 2004** – na komerční TV *Nova* proběhla první série pěvecké soutěže ve stylu show *Pop Idol* s názvem *Česko hledá SuperStar*.

Pořad znamenal průlom v užívání jména *Česko* v souvislosti s komerčně zaměřenými masmediálními projekty, což bylo v předchozí dekádě nemyslitelné (pro ilustraci – v roce 1996 byl Fero Fenič nucen změnit název svého projektu pro Českou televizi *Jak se žije v Česku* na *Jak se žije...*,¹⁴ pořad Václava Žmolíka o cestování *Po Česku* se na téže veřejnoprávní televizi začal v roce 2001 vysílat raději pod „přijatelnějším“ jednoslovným neologickým názvem *Počesku*, jeho knižní podoba z r. 2008 má však již původní název).

- **Květen 2005** – tento měsíc byl pro „kauzu *Česko*“ v celostátním mediálním měřítku obzvlášť příznivý; zahájeno bylo vysílání zpravodajsko-publicistické stanice Českého rozhlasu *Rádio Česko*, zároveň došlo k přejmenování populárně-vědeckého časopisu *National Geographic Česká republika* na *National Geographic Česko*.

- **16. února 2006** – o přesunu těžiště na anglickou podobu svědčí obsáhlý článek **Milana VODIČKY** *Jak se řekne Česko anglicky?* uveřejněný v deníku MF Dnes.

SHRNUTÍ

1. Debaty o jednoslovném (souhrnném) pojmenování českých zemí probíhaly především v historicky významných dobách naší novodobé historie (1918/19, 1938/39, 1948/49, 1968/69, 1990).

2. Přibližně od roku **1992** se o tématu diskutuje poprvé v souvislosti s potřebou pojmenovat samostatný stát; logickým důsledkem vstupu Česka do mezinárodních vztahů je i poptávka po cizojazyčných ekvivalentech geografického (jednoslovného) pojmenování českého státu, a to hlavně anglickém.

3. Ačkoliv už v roce **1993** byla v administrativně-právním smyslu otázka jednoslovného pojmenování českého státu vyřešena zanesením jak

---

deset let po naganském triumfu. In Klaudyán. Internetový časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny /www.klaudyán.cz/, roč. IV/2007, č. 2, s. 55–56.

¹⁴ Viz Lidové noviny, říjen 1996 (přesné datum se autorovi bohužel nepodařilo zjistit).

jména *Česko*, tak jeho nejdůležitějších cizojazyčných ekvivalentů (*Czechia, Tschechien, Tchèque, Chequia, Čechija*) do publikace k tomu příslušné (*Geografické názvoslovné seznamy OSN – ČR: Jména států a jejich územních částí. Names of States and their Territorial Parts*), přesto je léta **1993–1997/98** nutno charakterizovat jako období všeobecného zmatku podporovaného a udržovaného mj. postojem tehdejšího prezidenta ČR Václava Havla a některých dalších veřejně známých osobností (kněz Tomáš Halík, cestovatel Miroslav Zikmund, filozof Milan Machovec nebo spisovatelé Ludvík Vaculík či Jan Trefulka), ale také značně necitlivým a neprofesionálním přístupem tištěných i elektronických médií k celé věci (senzacečnost, estrádnost, posouvání problému do oblasti lehké zábavy; provádějí se ankety s nepromyšlenými a zavádějícími otázkami typu „líbí se vám Česko, nebo něco jiného?“, „jste pro Česko, nebo pro Českou republiku?“ apod.).

4. Přelom let **1997/98** a především pak rok **1998** jsou charakterizovány výraznou, třebaže nijak centrálně (a už vůbec ne státně) organizovanou dobrovolnou přesvědčovací kampaní ze strany odborníků, která se projevuje množstvím popularizačních článků i odborných statí. Prvotním impulsem bylo jednak založení Občanské iniciativy Česko/Czechia v Brně na podzim 1997, dále konference odborníků nejrůznějších vědních oborů v Praze na Albertově v lednu 1998 a především její výstup – *Stanovisko geografů, jazykovědců, historiků a pracovníků dalších vědních oborů k otázce oficiálního jednoslovného geografického názvu pro Českou republiku*. Odborníci (ale nejen ti) apelují především na sdělovací prostředky (které mají značné přesvědčovací možnosti, jelikož je denně sleduje velké množství lidí, a které by – jakožto v podstatě monopolní poskytovatelé informací o okolním světě – měly mj. dbát na jazykově a věcně správné vyjadřování), sportovní svazy (které mají s ohledem na svou mezinárodně reprezentační složku své činnosti v nejrůznějších sportovních odvětvích výraznou moc propagační) a politiky (kteří mají pro změnu moc něco prosadit). Zřetelný obrat k lepšímu byl poté zaznamenán především v mediálním prostoru, kde se postupně podařilo přesvědčit většinu významných elektronických i tištěných médií (korunou tohoto úspěchu bylo zahájení vysílání *Rádia Česko*, zpravodajského kanálu Českého rozhlasu, v roce 2005).

5. Přibližně do roku **2003** se tak název *ČESKO* podařilo víceméně stabilizovat. Od tohoto roku se těžiště zájmu zastánců normality v označování našeho státu přesunulo na anglický ekvivalent *CZECHIA* – pro svět nejdůležitější (prvním signálem přesunu zájmu ale byla už tisková konference České geografické společnosti a Občanské iniciativy Česko/Czechia v květnu 2001).

6. V roce 2004 byl zaznamenán dosud největší úspěch zastánců funkčního rozlišování zeměpisných jmen a úředních názvů ve sféře politiky, když se podařilo představit celý problém na politické půdě (7. veřejné slyšení Senátu PČR na téma *Funkční rozlišování spisovných názvů Česká republika a Česko a jejich cizojazyčných ekvivalentů*). Výstupem tohoto slyšení bylo Závěrečné memorandum.

7. O druhé polovině první dekády nového století bychom mohli říct, že stabilizace užívání jména *Česko* pokračuje, ve většině českých médií se vyskytuje již zcela běžně, poměrně běžně se též vyskytuje v diskusních fórech nejružnějších internetových novin a časopisů, což potvrzuje jeho rozšiřování mezi běžnými občany. Obrat ve vnímání je patrný mj. i v takovém detailu, že pokusí-li se někdo v nějaké internetové diskusi napadnout užívání jména *Česko*, mnoho diskutujících se postaví na obhajobu Česka, a to mnohdy fundovanou a přesnou argumentací (jev ještě na počátku nového století spíše vzácný).

ZÁVĚR

Otázka akceptace jména našeho státu jako jednoho z důležitých atributů české státnosti se netýká jen jazykovědců nebo geografů, ti se k této věci už mnohokrát vyjádřili. Je to především otázka našeho psychologického ztotožnění se s naším státem, našeho dozrání k tomu, abychom Česko konečně přijali do svých myslí a srdcí takové, jaké je. Nezpochybňujeme barvy naší vlajky, nezpochybňujeme figury na našem státním znaku, nezpochybňujeme slova a melodii české hymny a stejně tak bychom neměli zpochybňovat nebo komolit jméno našeho státu. Jiný totiž nemáme a projevovaná neúcta k pojmenování vlastního domova může mít negativní důsledky jak v domácím kontextu (neznalost elementárních geografických reálií vlastní země), tak i na mezinárodním fóru (údiv nad takovými nezalostmi v lepším případě, zpochybňování české státnosti v tom horším).

Příloha – obrázky 1 a 2:

Obr. 1

Obr. 2

АНТРОПОНИМИЧНАТА ХИПОКОРИСТИЧНА ДЕРИВАЦИЯ ОТ СЪКРАТЕНИТЕ ЕДНООСНОВНИ СРЪБСКИ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА

Иван Чобанов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Хипокористичните форми от едноосновните сръбски женски лични имена представляват интересна лексикална група. При деривацията на хипокористиките е налице само деминутивно-хипокористичната семантика, основни носители на която са съответните форманти. В начините на образуване на съответните съкратени лични имена и в използването на определени словообразователни форманти се разкрива системността на антропонимичната лексика. Изследвания материал разглеждаме по групи, които определяме като антропонимични хипокористични редове. В един такъв ред влизат хипокористиките, образувани от еднотипни хипокористични корени, представляващи отворена или затворена сричка, от чужди и домашни лични имена и оформени с помощта на един и същ формант. На този принцип изследваме антропонимичната хипокористична деривация в сръбския език. Всички хипокористики, влизащи в състава на даден антропонимичен ред, притежават еднаква деривационна структура, т.е. съотношението между мотивиращите основи и словообразователните форманти е идентично.

Своите наблюдения осъществяваме върху материал, ексцерпиран от *Речник личних имена код Срба* (Гъркович 1977).

Хипокористичните корени от съкратените едноосновни женски лични имена, от които по пътя на допълнителната деривация са възникнали нови имена, са следните:

1. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена:

БИ – (от *Билана*, *Бисенија*, *Бисерка*); **БО** – (от *Слободанка*); **ГА** – (от *Драгана*); **ГРО** – (от *Гроздана*); **ГРУ** – (от *Грубана*); **ДА** – (от *Даница*), (срв. *Дафина*); **ДЕ** – (от *Десанка*); **ДО** – (от *Добрила*);

ДУ – (от Душана, Душанка, Дунавка); **ЖИ** – (от Живана, Живадинка); **ЗУ** – (от Разуменка); **КА** – (от Калина); **КУ** – (от Купина); **ЉИ** – (от Љиљана); **МА** – (от Малина); (срв. също: Марија, Марина, Маријета); **НА** – (от Надежда); **НЕ** – (от Невена, Недеља, Неђеља); **ПЕ** – (от Перуника, Петка, Петкана); **ПРО** – (от Продана); **РО** – (от Роса); **РУ** – (от Румена); **СРЕ** – (от Сретена);

б) От чужди лични имена :

А – (от Александра, Алексија, Ана, Атина); **БО** – (от Босилка; срв. Слободанка); **ВА** – (от Валентина, Валерија, Варвара); **ВЕ** – (от Јелисавета); **ВИ** – (от Викторија); **ГА** – (от Гаврила, Галина); **ДА** – (от Далибора, Дамана, Дамијана, Дафина, Давина, Дамјанка); **ДИ** – (от Дијана, Димитрија, Дионисија); **ДМИ** – (от Дмитра); **ДО** – (от Евдокија); **ДУ** – (от Дукадинка, срв. също: Душана); **ЂЕ** – (от Анђелија); **ЂИ** – (от Ђорђина); **ЗА** – (от Захарија, Захара); **ЈЕ** – (от Јекатерина, Јелена); **ЈО** – (от Јована); **КА** – (от Кадива, Калина, Калиопа, срв. също: от Кајсија); **КЕ** – (от Параскева); **КИ** – (от Кира); **КО** – (от Николија, Николина); **ЛА** – (от Лазара, срв. също тур. Lale); **ЛЕ** – (от Јелена, Летиција, Лефтерија); **МА** – (от Марија, Марина, Маријета); **НА** – (от Наталија, Настасија, Наташа, Наранџа, Наумка) (срв. Надежда); **НИ** – (от Никодија, Николета, Николија, Николина); **ПА** – (от Параскева, Паулина, Пауна); **ПЕ** – (от Петра, Петрија, срв. Петкана, Пелагија, Пенелопа, Перуника); **ПО** – (от Поликсена, Поликсенија); **ПРО** – (от Прокотија, срв. Продана); **СИ** – (от Симанија, Симеона, Симона, Симонида); **СО** – (от Софија, срв. също: Со-фи-ја); **СТА** – (от Анастасија); **СТЕ** – (от Стевана); **ТЕ** – (от Теодора, Теофана); **ТИ** – (от Христина); **ФИ** – (от Јефимија).

2. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От домашни лични имена:

БИС – (от Бисера, Бистра); **БИЉ** – (от Биљана); **БИН** – (от Љубина); **БИЦ** – (от Љубица); **БОЖ** – (от Божана); **БРЕН** – (от Обренија); **ВЕН** – (от Венета, Невена); **ВЕС** – (от Весела, Веселинка); **ГАН** – (от Драгана); **ГИЦ** – (от Драгица); **ГОР** – (от Горана, Гордана, (срв. Горислава); **ГОС** – (от Госпођа); **ГРД** – (от Грдана); **ГРЛ** – (от Грлица); **ДАН** – (от Гордана, Даница, Сладана); **ДЕК** – (от Десанка); **ДЕН** – (от Младена); **ДОЛ** – (от Добрила); **ДОМ** – (от Домана); **ДОН** – (от Домана); **ДОСТ** – (от Достана); **ДУН** – (от Сладуна); **ДУШ** – (от Душана); **ЖАН** – (от Божана, Снежана); **ЗАГ** – (от Загорка); **ЗВЕН** – (от Звездана); **ЗЛАЈ** – (от Златија); **ЗУМ** – (от Разуменка); **ЈАГ** – (от Јаглика, Јагода); **ЈАС** – (от Јасна); **КАЛ** – (от Калина); **КАМ** – (от Камена); **КИТ** – (от Ракита);

КОВ – (от Ковилъка, Кована); **КОПР** – (от Копрена: Копра); **КОШ** – (от Кошута); **КРСТ** – (от Крстана); **ЛАН** – (от Милана); **ЛЕН** – (от Милена); **ЛЕП** – (от Лепојка); **ЛИК** – (от Милика); **ЛИЛ** – (от Лилијана); **ЉИЉ** – (от Љиљана); **ЛИН** – (от Малина); **ЛОЗ** – (от Лозана); **ЛУН** – (от Милуна, Милунка); **МАЛ** – (от Малина); **МАН** – (от Малина); **МЕД** – (от Медана, Медена); **МЕН** – (от Стамена); **МОМ** – (от Момира); **НАД** – (от Надежда); **НАЈ** – (от Најдана); **НАЈД** – (от Најдана); **НЕД** – (от Недеља); **НЕН** – (от Невена); **ПРОД** – (от Продана); **РУЈ** – (от Руменија); **РУМ** – (от Румена); **РУС** – (от Русалија); **СЛОБ** – (от Слобода); **СМИЉ** – (от Смиљана); **СНЕЖ** – (от Снежана); **СПАС** – (от Спасена, Спасенија); **СТАН** – (от Стамена); **СТАК** – (от Стаменка); **ТРАЈ** – (от Трајана); **ЦВЕТ** – (от Цветана); **ШУТ** – (от Кошута);

б) От чужди лични имена:

АД – (от Адама); **АДРИН** – (от Андријана); **АКС** – (от Аксинија); **АЛ** – (от Александра); **АЉБ** – (от Албијана); **АНГ** – (от Ангела, Ангелина, Ангелија); **АНЂ** – (от Анђела, Анђелина, Анђелија); **АНТ** – (от Антасија); **АНТ** – (от Антоанета, Антонија, Антонина); **АТ** – (от Атанасија); **БАР** – (от Барбара); **БОС** – (от Босилъка); **ВАН** – (от Ивана); **ВАР** – (от Варадина, Варвара); **ВАС** – (от Васула, Василија, Васкресија); **ВЕТ** – (от Венета, Савета); **ГАЈТ** – (от Гајтана); **ГАТ** – (от Агата); **ГАФ** – (от Егафија); **ГИН** – (от Георгина); **ГИТ** – (от Маргита); **ГРАН** – (от Грацијана); **ДАН** – (от Данијела, Јордана, срв. Даница); **ДАР** – (от Дарија); **ДАФ** – (от Дафина); **ДЕС** – (от Деспина, срв. Десимира, Десислава); **ДЕСП** – (от Деспина); **ДИЈ** – (от Дијана); **ДИМ** – (от Димитрија, Димитра); **ДИН** – (от Димитрина, Костадина); **ДОВ** – (от Довијана); **ДОКСИЈ** – (от Евдоксија); **ДОМ** – (от Доминика, Домника); **ДОР** – (от Доротеја, Теодора); **ДУК** – (от Дукадина); **ЂЕЛ** – (от Анђелина); **ЂЕЛИН** – (от Анђелина); **ЂЕН** – (от Ђенадија); **ЂЕР** – (от Ђерасима); **ЂЕРМ** – (от Ђермана); **ЂИН** – (от Ђорђина); **ЂОРЂ** – (от Ђорђина, срв. : Ђорђијана); **ЂУР** – (от Ђурђија); **ЂУСТ** – (от Ђустина); **ЕК** – (от Екатерина); **ЕЛ** – (от Елена); **ЕМ** – (от Емилија); **ИВ** – (от Ивана); **ИК** – (от Иконија); **ИЛ** – (от Илијана); **ИН** – (от Ивана); **ИНЂ** – (от Инђелија); **ЈАС** – (от Јасмина); **ЈЕВ** – (от Јевдокија, Јевлогија); **ЈЕВД** – (от Јевдокија); **ЈЕВЂ** – (от Јевђенија); **ЈЕВР** – (от Јевросија, Јевросима); **ЈЕК** – (от Јекатерина); **ЈЕЛ** – (от Јелена, Јелисавета); **ЈЕР** – (от Јерена, Јерина, Јермина); **ЈЕФ** – (от Јефимија, Јефра); **ЈЕФР** – (от Јефремија, Јефросина); **ЈЕФТ** – (от Јефтимија); **ЈОВ** – (от Јована);

ЈОН – (от Јована); **ЈОРД** – (от Јордана); **ЈУЛ** – (от Јулија, Јулијана); **КАД** – (от Кадива); **КАЈ** – (от Кајсија); **КАЛ** – (от Калиона, срв. Калина); **КАС** – (от Касандра); **КАТ** – (от Катарина); **КЕВ** – (от Параскева); **КИР** – (от Кирана); **КОС** – (от Костадина); **КРИСТ** – (от Кристина); **КСЕН** – (от Ксенија); **КУЗМ** – (от Кузманна); **ЛАЗ** – (от Лазара); **ЛАН** – (от Меланија); **ЛАР** – (от Лариса); **ЛАС** – (от Лариса); **ЛАТ** – (от Латинка); **ЛЕК** – (от Александра); **ЛЕКС** – (от Алексија); **ЛЕН** – (от Јелена, Селена); **ЛЕТ** – (от Летиција); **ЛИД** – (от Лидија); **ЛИН** – (от Ангелина); **ЛИС** – (от Јелисавета); **ЛУЦ** – (от Луција); **МАГ** – (от Магдалена); **МАГД** – (от Магдалена); **МАЈ** – (от Марија); **МАК** – (от Макивија, Макрена, Макрина, Максима, Максимилјана); **МАН** – (от Манасија, Марина); **МАНД** – (от Мандалена, Мандалина); **МАР** – (от Маргарета, Марија); **МЕР** – (от Мерима); **МИН** – (от Јасмина); **МИТ** – (от Димитрија); **НАЗ** – (от Назарија); **НАТ** – (от Наталија); **НЕР** – (от Неранџа); **НИК** – (от Никодија, Николија); **НУШ** – (от Ануша); **ПАВ** – (от Павла, Павлија, Павуна, срв. Павуна); **ПАН** – (от Паулина); **ПАР** – (от Параскева); **ПЕЛ** – (от Пелагија); **ПИЈАД** – (от Олимпијада); **ПОЛ** – (от Поликсена, Поликсенија); **ПРОК** – (от Прокопија); **РАНЉ** – (от Ранђија); **РАФ** – (от Рафаила); **РЕС** – (от Ресава); **РИН** – (от Екатерина, Јерина, Ирина); **РОКС** – (от Роксанда, Роксандра); **САВЕТ** – (от Јелисавета); **САН** – (от Александра); **САНД** – (от Александра); **САНДРИН** – (от Александрина); **САТ** – (от Савета); **СЕЛ** – (от Селена); **СИБ** – (от Сибина); **СИД** – (от Персида, Сидонија); **СИЈ** – (от Анастасија); **СИМ** – (от Симона, Симонида); **СИН** – (от Симеона, Симона); **СИНЉ** – (от Синђелија); **СОЈ** – (от Софија); **СОФ** – (от Софија); **СТАЗ** – (от Анастасија); **СТАСИЈ** – (от Анастасија); **СТЕВ** – (от Стевана); **СТЕП** – (от Степана); **СТЕФ** – (от Стефанија); **СУЛТ** – (от Султана); **СУС** – (от Сусана); **ТАС** – (от Анастасија); **ТЕОФ** – (от Теофана); **ТИН** – (от Христина); **ТОД** – (от Тодора, Тодосија); **ТОМ** – (от Томанија); **ТОН** – (от Антонија); **ТРЕН** – (от Трендафила); **ТРЕНД** – (от Трендафила); **ТРИФ** – (от Трифона); **ЋИР** – (от Ћирила); **ФАН** – (от Стефана); **ФАНИЈ** – (от Стефанија); **ФЕМ** – (от Еуфемиија); **ФИЛ** – (от Трендафила, Филомена, Филипина); **ФИМ** – (от Јефимја); **ФИН** – (от Дафина); **ФРОСИН** – (от Еуфросина); **ХРИСТ** – (от Христина).

В акта на деривация на хипокористичните имена от корени, получени чрез съкращаването на едноосновни женски лични имена в сръбския език, участват следните форманти:

А. ВОКАЛНИ ХИПОКОРИСТИЧНИ ФОРМАНТИ:

Формант А.

I. Хипокористичен корен – затворена сричка.

а) От домашни лични имена: *Бил-а, Бина, Биса, Бица, Божа, Брена, Вена, Веса, Гана, Гица, Гора, Горда, Госпа, Грда, Грла, Дана, Делка, Дола, Дома, Дона, Доста, Дуна, Душа, Жана, Зага, Звена, Злаја, Зума, Јага, Јаса, Кала, Кама, Кана, Кита, Кова, Копра, Коша, Крста, Лана, Лена, Лепа, Лика, Лина, Лица, Љиља, Лоза, Луна, Мала, Мана, Меда, Мена, Мома, Нада, Наја, Најда, Неда, Нена, Прода, Рака, Рума, Руса, Слоба, Смиља, Снежса, Спаса, Стана, Траја, Цвета, Шута.*

б) От чужди лични имена: *Ад-а, Адрина, Акса, Алба, Анга, Анђа, Анта, Ата, Бара, Боса, Вана, Вара, Васа, Вета, Гајта, Гала, Гата, Гафа, Гина, Гита, Грана, Дана, Дара, Дафа, Дена, Деспа, Дија, Дима, Дина, Дова, Доксија, Дома, Дона, Дора, Дука, Ека, Ела, Ема, Бела, Белина, Бена, Бера, Бина, Борђа, Бура, Берма, Буста, Ива, Ика, Ина, Инђа, Јаса, Јасма, Јева, Јевда, Јевђа, Јевра, Јека, Јела, Јера, Јефа, Јефра, Јефта, Јова, Јона, Јорда, Јула, Када, Кала, Каса, Каја, Ката, Кева, Кира, Коса, Крста, Ксена, Кузма, Лаза, Лана, Лара, Ласа, Лека, Лекса, Лена, Лета, Лида, Лијана, Лина, Лиса, Луца, Мага, Магда, Маја, Мака, Макра, Мана, Манда, Мара, Мера, Мина, Мита, Нада, Ната, Нера, Ника, Нуша, Пава, Пана, Пара, Пела, Пијада, Пола, Прока, Ранђа, Рафа, Реса, Рина, Рокса, Руја, Савета, Сана, Санда, сандрина, Сата, Села, Сиба, Сида, Сија, Сима, Сина, Синђа, Соја, Софа, Стасија, Стаза, Стева, Степа, Стефа, Сула, Султа, Суса, Таса, Теофа, Тина, Тода, Тома, Тона, Трена, Тренда, Трифа, Ћира, Фана, Фанија, Фена, Фила, Фина, Фросина, Хрста.*

Към имената, деривати от хипокористични корени, производни от едноосновни домашни или чужди лични имена в сръбския език, представляващи затворена сричка и оформени с помощта на флексията формант -А, прибавяме и тези, които са се получили чрез съкращаването на сричка (- начална сричка: *Параскева : Кева; Стефана : Стефа, Христин : Тина и др.*; – в средисловие: *Домана : Дона; Стана : Стана; Малина : Мана; Симона : Сина и др.*; – финална сричка : *Горана : Гора; Домана : Дома; Снежана : Снежса и др.*) от основ-

ната форма на името без допълнителна деривация (срв. също оформените с флексията формант –Е : *Анђела : Анђе ; Гордена : Горде, Румена : Руме*).

Формант – Е.

I. Хипокористичен корен – затворена сричка.

а) От домашни лични имена: *Бин-е, Бисе, Горде, Руме, Слобе, Смиље;*

б) От чужди лични имена: *Анђ-е, Босе, Ђорђе, Иве, Ике, Јеле, Јове, Каје, Кате, Косе, Луце, Манде, Маре, Паве, Софе, Тоне.*

Б. ХИПОКОРИСТИЧНИ ФОРМАНТИ, СЪДЪРЖАЩИ КОНСОНАНТ В СЪСТАВА СИ:

Форманти с Ј.

Формант -ИЈА.

I. Хипокористичен корен – затворена сричка.

а) От домашни лични имена: *Ден-ија, Румија, Спасија;*

б) От чужди лични имена: *Десп-ија, Макрија, Пав-ија;*

Формант – ЈА.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка .

а) От домашни лични имена : *Гру-ја, Даја, Деја, Доја, Дуја, Жија, Зија, Каја, Маја, Неја, Пеја, Проја, Роја, Руја;*

б) От чужди лични имена : *Ваја, Гаја, Даја, Дмија, Доја, Дуја, Заја, Јеја, Јоја, Јуја, Каја, Која, Лаја, Маја, Нија, Паја, Поја, Проја, Сија, Соја, Стеја, Теја;*

Формант ЈЕ.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка.

а) От домашни лични имена: *Ка-је ;*

Съкратените корени – затворена или отворена сричка, получени от едноосновните женски лични имена в сръбския език, служат за образуването на нови хипокористични имена, като към формантите, участващи в акта на тяхната деривация, се прибавят и такива с **Ј** в състава си, например: *Вас-ка : Васкија, Де-на : Ден-ија, До-ка (Доке) : Докија, Јона : Јонија;*

Форманти с К.

Формант -КА.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка.

а) От домашни лични имена: *Би-ка, Вака, Дака, Дика, Дока, Ђика, Жика, Зака, Јека, Јока, Кека, Кока, Лика, Нака, Пака, Пека, Прока, Сика, Сока, Стека.*

б) От чужди лични имена: *Да-ка, Јока, Јука, Лака, Пека, Прока, Сока, Стека.*

II. Хипокористичен корен – затворена сричка.

а) От домашни лични имена: *Билъ-ка, Биска, Бренка, Венка, Веска, Горка, Данка, Малка.*

б) От чужди лични имена: *Ал-ка, Боска, Ванка, Васка, Данка, Дарка, Дафка, Денка, Димка, Дорка, Емка, Ивка, Илка, Јевка, Јелка, Јерка, Јефка, Јовка, Кајка, Китка, Ленка, Марка, Нушка, Павка, Полка, Софка, Таска, Трифка, Ђирка.*

Формант -КЕ.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: *До-ке.*

б) От чужди лични имена: *Јо-ке, Соке.*

Формант -ИКА.

I. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Дан-ика, Јасика;*

б) От чужди лични имена: *Вас-ика, Даника, Јелика, Јефрика, Јесика, Марика, Тасика.*

Съкратените корени – затворена или отворена сричка, получени от едноосновните женски лични имена в сръбският език, служат за образуването на нови хипокористични имена, като към формантите, участващи в акта на тяхната дервация, се прибавят и такива с **К** в състава си, например:

а) От домашни лични имена:

- **КА** : *Би-ла* : Билка; *Да-ја* : Дајка; *Да-ша* : Дашка; *Де-ја* : Дејка; *Де-на* : Денка; *До-ћа* : Доћка; *До-ла* : Долка; *До-ја* : Дојка; *До-ца* : Доцка; *Ду-ја* : Дујка; *Ду-ла, Ду-ле* : Дулка; *Ду-ћа* : Дућка; *Ка-ја, Ка-је* : Кајка; *На-на (На-не)* : Нанка; *На-ца* : Нацка; *На-ја* : Најка; *Не-ја* : Нејка; *Не-ли* : Нелка; *Не-на (Не-не)* : Ненка; *Не-ша* : Нешка; *Пе-ја* : Пејка; *Пе-на* : Пенка; *Про-ја* : Пројка; *Ро-ја* : Ројка; *Ру-ја* : Рујка;

- **КЕ** : *Ду-ла (Ду-ле)* : Дулке.

б) От чужди лични имена:

- **КА** : Ва-ја : Вајка, Веца : Вецка, Гаја : Гајка, Даја : Дајка, Даноја : Данојка, Даша : Дашка, Доја : Дојка, Дола : Долка, Доца : Доцка, Бела : Белка, Доћа : Доћка, Дуја : Дујка, Дула (Дуле) : Дулка, Дућа : Дућка, Бена : Бенка, Била : Билка, Бура : Бурка, Заја : Зајка, Јера : Јерка, Јеца : Јецка, Јеша : Јешка, Јоја : Јојка, Јола : Јолка, Јуца : Јуцка, Ковина : Ковинка, Која : Којка, Лела : Лелка, Мана : Манка, Мита : Митка, Нана (Нане) : Нанка, Наца : Нацка, Пара : Парка, Пата : Патка, Пела : Пелка, Пеја : Пејка, Пена : Панка, Поја : Појка, Пројка : Пројка, Соја : Сојка, Теја : Тејка, Тона (Тоне) : Тонка, Траја : Трајка, Фина : Финка;

- **ИКА** : А-ца : Ацка, Бобика, Дацка, Јелика, Јуцка.

Форманти с Л.

Формант -ЛА:

I. Хипокористичен корен – отворена сричка :

а) От домашни лични имена: Гро-ла, Дола, Дула, Жила, Јагла, Лала, Нела;

б) От чужди лични имена : Би-ла, Јола, Кела, Лела;

ФОРМАНТИ С Н.

Формант -НА:

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: Де-на, Дуна, Жина, Кона, Не-на, Пена;

б) От чужди лични имена: Ди-на, Дуна, Зана, Јона, Мана, Пана, Пена;

II. Хипокористичен корен – затворена сричка :

а) От домашни лични имена : Ков-на, Лоз-на;

б) От чужди лични имена : Јекна, Јовна, Катна, Селна.

Формант -АНА:

I. Хипокористичен корен – затворена сричка :

а) От домашни лични имена: Бис-ана, Госпана, Лепана;

б) От чужди лични имена: Бос-ана, Дарана, Бурана, Китана, Косана, Макана, Митана, Ђирана.

Формант -ЕНА:

I. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Бис-ена, Малена, Момена, Спасена.*

Формант -ИНА:

I. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Ков-ина, Ракина;*

б) От чужди лични имена: *Анђ-ина, Дарина, Илина, Јекина, Јелина, Катина.*

Съкратените корени – затворена или отворена сричка, получени от едноосновните женски лични имена в сръбският език, служат за образуването на нови хипокористични имена, като към формантите, участващи в акта на тяхната дервация, се прибавят и такива с **Н** в състава си, например:

-АНА : *Би-ба : Бибана; Бо-ба : Бобана; Де-ја : Дејана; До-ја : Дојана; Јо-ка : Јокана; Јо-ла : Јолана; Јо-ша : Јо-шана; Јул-ка : Јулкана, Ко-ја : Којана; Ла-ка : Лакана; Ле-ка : Лекана; Ма-ша : Машана, Не-ша : Нешана; Сте-ја : Стејана;*

-НА: *Да-ша : Дашна; До-ја : Дојна; До-ка : Докна; Је-ша : Јешка; Јо-ка : Јокна; Ко-ја : Којна; Пе-ка : Пекна; Со-ка : Сокна.*

Форманти с Ђ.

Формант -ЂА.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: *До-ђа, Дуђа, Жиђа, Мађа, Неђа, Ненђа, Сређа;*

б) От чужди лични имена: *До-ђа, Дуђа, Ђиђа, Куђа, Мађа, Нађа, Ниђа.*

Формант -ЂЕ.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

А) От чужди лични имена: *Ки-ђе.*

Форманти с Ц.

Формант -ЦА.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка.

а) От домашни лични имена : *Би-ца, Вица, Гаца, Даца, Доца, Жица, Наца, Неца, Пеца, Проца*;

б) От чужди лични имена : *А-ца, Боца, Веца, Даца, Јеца, Јоца, Јуца, Кица, Коца, Наца, Пеца, Поца, Проца, Теца, Тица*.

Формант – ИЦА.

I. Хипокористичен корен – затворена сричка.

а) От домашни лични имена : *Горд-ица, Горица, Јагница, Китница, Малица, Ракица, Румица*;

б) От чужди лични имена: *Анђ-ица, Антица, Варица, Дарица, Бурица, Ивица, Икица, Јевица, Јекица, Јелица, Јовица, Јулица, Катница, Летица, Магица, Макица, Мандица, Никица, Симица, Тодица*.

Съкратените корени – затворена или отворена сричка, получени от едноосновните женски лични имена в сръбският език, служат за образуването на нови хипокористични имена, като към формантите, участващи в акта на тяхната дервация, се прибавят и такива с **Ц** в състава си, например:

- ИЦА :

а) От чужди лични имена : *Бо-ба : Бобица, Дака : Дакица, Дока : Докица, Дола : Долица, Ђека : Ђекица, Жика : Жикица, Ивка : Ивкица, Каја : Кајица, Јелка : Јелкица, Јока : Јокица, Јоша : Јошица, Јулка : Јулкица, Лала : Лалица, Лека : Лекица, Лела: Лелица, Ленка : Ленкица*;

б) От домашни лични имена: *Бо-ба : Бобица, Дака : Дакица, Дока : Докица, Дола : Долица, Жика : Жикица, Каја : Кајица*.

Форманти с Ч.

Формант -АЧА.

I. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От чужди лични имена : *Јек-ача, Јел-ача*.

Формант -ЧА.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Да-ча*;

б) От чужди лични имена: *Да-ча*.

Формант -ЧЕ.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: *До-че*;

б) От чужди лични имена: *До-че*.

II. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От чужди лични имена: *Дан-че, Дарче, Желче, Ленче, Марче*.

Съкратените корени – затворена или отворена сричка, получени от едноосновните женски лични имена в сръбския език, служат за образуването на нови хипокористични имена, като към формантите, участващи в акта на тяхната дервация, се прибавят и такива с **Ч** в състава си, например:

– **АЧА** :

а) От чужди лични имена: *Јо-ка* : *Јок-ача, Јо-ла* : *Јол-ача, Јо-ша* : *Још-ача, Ка-ја* : *Кај-ача*;

– **ЧЕ** :

а) От чужди лични имена: *Да-ја* : *Даж-че, Ка-ја* : *Кај-че, Ла-ла* : *Лал-че*.

Форманти с Ш.

Формант -ША.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Да-ша, Доша, Куша, Маша, Неша, Пеша, Проша*;

б) От чужди лични имена: *Ве-ша, Да-ша, Доша, Ђеша, Коша, Јеша, Јоша, Маша, Ниша, Пеша, Сташа, Стеша, Теша*.

II. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Леп-ша*;

б) От чужди лични имена: *Јек-ша*.

Формант -ШЕ.

I. Хипокористичен корен – отворена сричка:

а) От домашни лични имена: *Ма-ше, Пеше*;

б) От чужди лични имена: *Ма-ше, Пеше*.

Формант -ЕША :

I. Хипокористичен корен – затворена сричка.

а) От чужди лични имена: *Јекеша*.

Формант -УША.

I. Хипокористичен формант – затворена сричка :

а) От домашни лични имена: *Гор-уша, Малуша*;

б) От чужди лични имена: *Анђ-уша, Ивуша, Илуша, Јелуша, Јекуша, Катуша, Мандуша, Маруша, Павуша.*

Всички посочени по-горе хипокористични форми от съкратените женски лични имена, разширени с форманти с **Ј, К, Ц** и **Ч** в състава си, могат да бъдат определени като деривати от II степен. В сръбската антропонимична хипокористична деривация се наблюдава натрупването на няколко суфикса и се получават деривати от III степен, например: *Дан-а : Дан-ч-е: Дан-ч-ула ; Де-ја : Де-ја-на : Де-ја-н-ка; Ду-да : Ду-д-уша : Ду-д-уш-ка; Је-ла : Је-ли-на : Је-ли-н-ка; Је-ца : Је-ц-ка : Је-ц-к-еша ; Мар-уш-ћа.*

Другите суфикси, с помощта на които се осъществява деривацията на хипокористични форми от съкратените едноосновни сръбски женски лични имена, са представени в единични примери: **-АВА** : *Леп-ава; Дик-ава, Ди-к-ава, Кат-ава; -ДА : *Би-да, Да-да, До-да, Ду-да, Горин-да, Кон-да ; -ДЕ* : *Ду-де ; -ИЛА* : *Рак-ила ; -ЛЕ* : *Ди-ле, Ду-ле; -ЉА* : *До-ља; – УЉА* : *Гор-уља; -ТА* : *Јо-та, Ко-та, Ле-та, На-та, Па-та; -УРА* : *Јек-ура; – ЦА* : *Би-ца.**

Фреквентността на сръбските антропонимични хипокористични форманти при образуването на нови женски лични имена от съкратените едноосновни може да бъде представена по следния начин:

Формант	Употребен самостоятелно	Употребен в съчетание с друг формант
- А	228	-
- Е	22	-
- ИЈА	6	4
- ЈА	36	-
- ЈЕ	1	-
- КА	65	69
-КЕ	3	1
-ИКА	9	5
- ДА	5	-
- НА	19	8
-АНА	11	14
-ЕНА	4	-
-ИНА	8	-
-АВА	4	-

Формант	Употребен самостоятелно	Употребен в съчетание с друг формант
- ЛА	11	-
- ЛЕ	2	-
-ИЛА	1	-
- ЦА	25	-
-ИЦА	27	23
-АЧА	2	4
- ЧА	2	-
- ЧЕ	7	3
- ША	22	-
- ШЕ	4	-
-ЕША	1	-
УША	11	-
- ТА	5	-
- ЂА	15	-
- ЂЕ	1	-

ЛИТЕРАТУРА:

- Грковић 1977:** Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*, Београд, 1977;
- Курилович 1968:** Kuryłowicz, J. O niektórych właściwościach imion skróconych. // *Symbolae Philologicae in Honorum Witoldi Taszycki*. Ossolineum, 1968.
- Станойчич 1997:** Станојчич, Ж ., Љ. Поповић. *Граматика српскога језика*. Београд, 1997.
- Стеванович 1970:** Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик*, 1, Београд, 1970.
- Чобанов 1991:** Чобанов, И. За кратките форми от едноосновните български и полски женски лични имена. // *Научни трудове на Пловдивския университет*, том 29, № 1, Филологии, 1991, 45–56.
- Чобанов 1988:** Чобанов, И. За съкращаването на българските мъжки лични имена. В : *Научни трудове на Пловдивския университет*, том 26, кн. 1, Филологии, 1988, 145–165.
- Чобанов 1994:** Чобанов, И. Сокращение одноосновных мужских личных имен в болгарском и русском языках. // *Научни трудове на Пловдивския университет*, том 32, кн. 1, Филологии, 1994, 381–388.
- Чобанов 2008:** Чобанов, И. За кратките форми от сръбските сложни мъжки лични имена, представляващи затворена сричка. // *Славистика III*. В чест на XIV Международен славистичен конгрес Охрид 2008, 126–138.
- Чорич 1982:** Ћорић, Б. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд, 1982.

ЗА АНАЛИЗА НА НЯКОИ ПО-ОСОБЕНИ СУФИКСАЛНИ КРАТКИ ЛИЧНИ ИМЕНА У БЪЛГАРИТЕ

Борян Янев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

По-голямата част от суфиксите, с които се образуват лични имена, са характерни за апелативите. Като елемент от състава на преномените те губят своята предишна деривационна и семантична характеристика и се превръщат във форманти, служещи за онимизация на изходната основа (срвн. Кондукторова-Вълканова 1982: 8). Освен това образуваните от онимичния корен имена се диференцират и по род (сравни Боро/ Боре, Бора, Борко, Борка, Борица), т.е. функцията им е предимно словообразователни. И както е известно, „докато в системата на нарицателните имена -а, -е, -о изпълняват словоизменителна функция и се определят като флексии (книга, море, езеро и т.н.), а в случаите, в които имат и словообразователна функция, са единични (кум:кума, съпруг:съпруга), то при личните имена функцията им е предимно словообразователна, съчетана със словоизменителна.“ (Чобанов 1994: 91). Деривацията на апелативите трябва да се диференцира от тази на личните имена, защото те са вторични образувания и трябва да се разглеждат по друга морфемна матрица.

В антропонимичния пласт възникват и чисто антропонимични суфикси. Най-често чрез:

~ **контаминация** (поява на сложни суфикси от спояване на два прости): **-инка** → Добринка /Добра – Добрина – Добринка/; **-отин** – Белотин /Бело – Белота – Белотин/; **-ашин** – Вълкашин /Вълк, Вълко – Вълкаш – Вълкашин/; **-ошин** – Братошин /Брат, Брато – Братош – Братошин/; **-илия** – Христилия /Христо, Христа – Христила – Христилия/ и др.

~ **аналогия** (употребата на крайни лексикални елементи от собствени или нарицателни имена като суфикси). Например: **-ума** (вторичен суфикс, по аналогия на чужди имена като *Бригита*, *Афродита*, *Маргарита*, където се натъкваме на разнородни форманти – *Brigitte*,

Афродити, маргаритиς /лат. *Margarita*); **-дин** (получен след разлагане на домашни и чужди преномени, по аналогия; *Господин* ~ *Господин*, озвучен фонетичен вариант на **тин** – *Константин* ~ *Костадин*, ...бълг. *Вълкадин, Добрадин, Живодин*);

~ **преразлагане състава на името** (Кондукторова-Вълканова 1882: 8) – например *-ман* в преномена Драгоман произхожда от Драгомир (където е изпаднал завършек *-ир*) и към останалия антрополокс Драгом е прибавен суфикс **-ан**.

Суфиксалните имена не са само съкратени имена, неутрални и деминутивни форманти получават и пълните имена, и антрополоксите (пълните антропонимични основи /отговорящи на апелативните/). В настоящото изследване се спирам на някои имена, които през последните 100 години са имали сравнително висока честотност (тъй като броят на единиците понякога надхвърля 1000, в това число – предполагаеми печатни грешки, ортографически предположения, хипотетични имена, стари форми с неясен произход и др.), както и поинтересните и редки оними, чиито изходни антропонимични форми е трудно да установим, без да проследим етимологията (съкратителните процеси, фонетичните и морфемни промени) в специализираните лексикографски справочници (например, за да установим връзката между Чинко и Радослав, трябва да извършим следния анализ: *Радослав* → *Радо* → *Радой* → *Дойо* → *Дойчо* → *Дойчин* → *Чино* → *Чинко*...).

Според най-разпространеното становище *симпатията, обичта и привързаността на родителите и близките към децата* „намира израз в преустройването на личните им имена. Това обикновено се постига било като личното име (съкр. ЛИ) се съкращава или пък като се образуват от официалните им дълги имена нови умалително-гальовни имена с помощта на отделни суфикси.“ (Ковачев 1987: 143). Най-употребяемите с такава цел деминутивни форманти са **и, -ко** и **-чо**.

Хипокористичните корени може да представляват начална, средна или крайна сричка, да са възникнали вследствие на различни фонетични и морфологични промени, което е причина за огромния им брой. Въпреки това (с помощта на специфични афикси) тези корени получават еднотипно морфемно оформление, с което стават членове на дадената флективна антропонимна група. Иван Чобанов обобщава за простите мъжки имена например, че „броят на хипокористичните корени, получени по пътя на съкращаването на едноосновните чужди и домашни лични имена, е 470... чуждите мъжки лични имена в много по-голяма степен се подлагат на съкращаване, отколкото домашните. Хи-

покористичните корени от домашни лични имена са 106, докато от чуждите – няколко пъти повече – 364“ (Чобанов 1988: 163). Имената, включени в анализите, са ексцерпирани от „Речник на личните и фамилни имена у българите“ на Стефан Илчев, „Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия“ на Николай Ковачев и „Български именник“ на Йордан Заимов. Изследват се само кратките имена, образувани с помощта на консонантен суфикс. Съкратените преномени, съдържащи суфикс вокал или вокал+глайд ще бъдат обект на друго самостоятелно изследване. Представянето на хипокористичните имена следва азбучната последователност на съответния **неутрален или умалителен суфикс**:

-АК (суфикс за образуване на мъжки лични имена, непродуктивен, от праслав. ***-ак**, според Илчев „с тая наставка се образуват полуподигравателни или прякорни мъжки имена.“ Някои от имената на **-ак** той разглежда като съкратени форми на имена с гръция суфикс **-аки**, при преномени от гръцки произход: *Ангелак* < *Ангелаки*, *Димитрак* < *Димитраки*, *Тодорак* < *Тодораки*, *Василак* < *Василаки* и т.н.); – **ЯК /`АК/** (суфикс за образуване на мъжки лични имена, мек вариант на **-АК**, праслав. – ***-јакъ**): Често срещано явление под формата на фонетична промяна при съкращаването на личните имена е появата на епентетично **д** след вторично затворен (първично отворен) хипокористичен корен: *Бандак* < *Банд+о* (с епентеза на **д**) < *Бан+о* (от *Върбан*, *Хубан*) или *Ба+но* (от *Байо*, *Батко* + **-но**). В този случай, ако допуснем, че хипокористичният корен е *Бан-*, прибавянето на **д** не води до промяна характера на сричката (аналогично *Пендак* < *Пено/ьо* < *Петър*). Тук възниква обаче въпросът как да се разглеждат имената, при които пред крайния суфикс откриваме съгласна, която е остатък от друг хипокористичен формант и е променила отворената сричка в затворена. Да разгледаме следните антропонимични парадигми: *Ватак* < *Вато* < *Иван*; *Йолак* < *Йоло* < *Йован*, *Йордан*; *Вутак* < *Вуто* < *Вуко* < *Вълко/Вук* (фонетичен вариант на *вълк* – *вук*). Анализирайки чисто формално преномените, достигаем до два интерпретационни варианта: 1) *Ватак* = отворен хипокористичен корен *Ва-* + **т** (от остатък от хипокористичния формант *-то* /*Ва+то*/ + суфикс **-ак**; *Йолак* = *Йо* + **л** /от *-ол(о)*/ + **ак**; *Вутак* = *Ву* + **т** (от *-то*) + **ак**; 2) *Ватак* = затворен хипокористичен корен *Ват-* + суфикс **-ак**; *Йолак* = *Йол+ак*; *Вутак* = *Вут+ак*. Тъй като хипокористиките имат повече характер на срички, а не на лексикални морфеми, ние приемаме втория анализ, т.е. остатъчните консонанти водят до образуване на затворена сричка, към която се прикрепя последният формант. Други типични за съкратените имена промени, на

които се натъкваме в тази група, са синкопа и епентеза на *д* при образуване на името Бондак (от Бонд+о > Бон+о > **Боян**, **Богдан**); синкопа и хипокористичен деминутивен остатък *ч* при Горчак (от Горчо > Гор+о > **Григор**); озвучаване на съгласна *ч* (която е остатък от деминутивен формант -чо) в **дж** и епентеза на *д* при Банджо (от Банчо > Бано > Бан (от Върбан, Хубан или от апелатива „бан“))

Имената *Бутак* и *Корчак* са от цели антропонимични основи, тъй като съхраняват вербалните основи, от които са образувани они-мичните: *бутея* (вирея, развивам се буйно) и *коря*. При *Чонак* и *Цонак* пък имаме фонетични промени, които водят до изходна форма Стоян: Чонак (Чоньо) > Цонак (Цоньо) > **Стоян**. От чуждите преномени по-неясни на пръв поглед и интересни са *Каблак* и *Савлак*. Каблак (Кабл+о/ак) съдържа лексикалната основа на дума от ар.-тур. произход – *kabul* „приемане, съгласие“, а Савлак се извежда от преномен от Новия завет „Савел“ – стгр. *Σαβελλος*, лат. *Sabellus*.

-КО (суфикс за образуване на умалителни мъжки лични имена от разнородни основи: афиксация – второ производство (или умалителни имена – първо производство): *Брайо* ~ *Брайко*, *Сашо* ~ *Сашко*, *Блажо* ~ *Блажко*, *Спас* ~ *Спаско*, *Давид* ~ *Давидко*): Най-общо се смята, че всички имена, които имат форма с **-чо**, могат да образуват и с **-ко**, тъй като **-ко** се свързва с първо производство деминутивно-хипокористични имена, а **-чо** – с второ производство: Радо – Радко – Радчо; Пеньо – Пенко – Пенчо. Въпреки това суфиксът **-чо** е много по-разпространен и като че ли изразява в по-пълна степен деминутивността на преномена. Прибавянето на суфикс **-ко** води често до изпадане на предходния звук – *й*, *н*, *с*, *в* и др.: *Воко* (от Войко < Войо < Войдан, Радивой); *Моко* (от Моко < Мон+ко (< Моно < Симеон); *Зико* (от Зиско < Зисо /от гр. *Ζησος* – „да живее“); *Леко* (също от *Алеко*) < Левко < Лев (стар. *лев* – „лъв“). Интересен за анализ е преноменът *Дудко*. В изходната форма *Дудо* нямаме нито детско повтаряне на първата сричка, нито и образуване със суфикс **-до**, мотивиращ е турският апелатив *дуд* (ар.-тур. *dut* – „черница“), който се среща в нашите диалекти. Вербална е основата на личния антропоним *Чайко* (Чайо + -ко), *Чайо* произлиза от стб. глагол *чапати* – чакам“ (*утеха, радост, помощ* от новороденото).

-АЛ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, праславянски – ***-Гь**, например праславянското име ***Bradal**). Антропонимичният ни фонд изобилства от стари и диалектни форми, това е така, защото, колкото и да се повлияват от модни тенденции номинативните вкусове на хората, остават множество личноименни форми от нашите предци, за

етимологията и значението на които именуващите днес не се замислят. Тези имена обаче формират историята на антропонимията и са изключително важни при изучаване на нейната диахрония. И тази група съдържа доста такива форми: *Бацал* (от *бацо* – диал. „батко“), *Вардал* (от Вардо < Варда (остар. *вардя* – „пазя“), *Везал* (от Везьо – остар. *везя* – „връзвам“), *Худал* (от Худо – стар. *худ* – „мъничък“). Речникът на Илчев не дава интерпретация на името Гюрдал. Според нас става въпрос за хипокористичен корен (*гюр* /с промяна – от *Георги*/) + епентетично *д* + суфикс *-ал*. На интересна синкопа се натъкваме при името Понал (от Поньо < *Продан*). В името *Сандал* имаме хипокористичен корен Санд- (от Алаксандър). Остава въпросът, дали в *Бербат* хипокористиката Берб- е от пер.-тур. *berbat* – „мръсен“, или пер.-тур. *berber* – „бръснар“. Преноменът *Опрал* произлиза от името *Опро* (рум. *Орпи*, от *opri* – „спирам“; сравни: *Запрян*, *Стига*, *Доста*).

-ЕЛ (суфикс за образуване на мъжки имена, от *-elъ, непродуктивен в днешната антропонимия); – ЕЛА (за образуване на женски имена). По-интересни и трудни на пръв поглед за анализ съкратени преномени от чужд произход в тази група са *Бадел*, *Порчел* и *Шотел*. При името *Шотел* много често се прави аналогия с тракийското Шоле, това обаче е неуместно, тъй като в антропонимната ни система липсва суфикс „-ле“. При характеристиката на тази форма се натъкваме на името Шоте, което е фонетично преобразуване на Соте < Сотьо < Сотир (от гр. *Σωτηρ* – „спасител“). *Бадел* изхожда от *Баде* (рум. *Vade* – почетно прозвище на възрастен човек), а *Порчел* от *Порчо* < *Поро* (което има двойна интерпретация: или от името на древния цар *Пор*, за когото узнаваме от Александрията, или като съкратен затворен хипокористичен корен на *Порфир*). Густав Вайганд извежда името *Барбел* от *Барбо* (лат. *barba*, рум. *barbă* – „брада“), а името *Гадел* няма отрицателна конотация, както смятат тези, които го свързват с апелатива *гад*, а между хипокористичния корен *Га-* (от *Гавраил* например) и наставката *-ел* се появява епентетично *д*. По грешка към този тип имена често се прибавя и личният антропоним *Виорел*, който обаче произлиза и от рум. *viorele* – „теменужка“ и е некоректно да бъде подлаган на морфоантропонимичен анализ. Повтаряне на първата сричка, типично за детската реч, съдържа името *Дадел* (от *Дадо* < *Дано* < *Йордан*, *Даниел*). Интересно видоизменение на името *Кръстьо* откриваме под формата *Къндел*: *Къндел* < *Къньо* + *д* < *Къно* < *Кръстьо*. Преноменът *Рогел* произлиза от *Рогьо* – „рогат, буден човек“, а в *Църнел* се натъкваме на ликвидна метатеза *ръ-ър*: *Църнел* < *Църне* < *Цръне* < диал. *црън* – „черен“. Женското име *Синела* не се извежда от

апелатива *син*, което би било доста нелогично, освен ако не се влага пожелание „един ден да има син“, а Син- е съкратена хипокористика от *Симеон* след синкопа.

-ИЛ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, от старослав. * *-ylъ, -ylъ*, прибавя се към различни основи). Характерните за съкратените преномени фонетични преходи са налице и в тази група. Преход *г→дж* откриваме при името *Герджил* < от *Герджи* (Георги) + -ил, а често срещаната промяна *д→й* – в името *Райчил* < Райчо < Райко < Радко. Интересен за интерпретация е и преноменът *Водил*, съставен от *Водьо* + -ил. Коренът *Вод-* произлиза от названието на празника „Водици, Водокръщ“. Според народната традиция с *Водици* завършват мръсните дни. Празникът е наречен така, защото на този ден всеки, който иска да е здрав през годината, се къпе в реката, оттук и закодираното пожелание за здраве в името *Водьо*. Личният антропоним *Евил* произхожда от еврейското *Ева* („живот“) + -ил. В имената *Траил* (Трайо + ил) и *Шумил* (Шумо + ил) са закодирани пожелания съответно „да трае, да живее дълго“ и „да шуми“, т.е. да се движи, да е буден и чевръст). Затвореният хипокористичен корен *Панч-* (или *Пан* + *ч*/остатък от първичен умалителен суфикс/) отвежда към името *Панчо*, а то → *Пано* < *Панайот*, *Пантелей*. Преноменът *Сливил* произхожда от *Сливо* (по дървото и плода *слива*), докато *Севил* е изграден от затворения хипокористичен корен *Сев-* (от имата *Севда* /ар.-тур. *sevde* – „любов“ или *Евсевий* /гр. *Ευσεβιος* – „благочестив“).

-ОЛ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, старинен, разглежда се като успоредна форма **-УЛ**, основно към първични антропонимични основи); – **ОЛА** (от **-ОЛ** за образуване на женски лични имена). Стефан Илчев е категоричен, че името *Барол* (от *Баро*) произлиза от ромската дума *баро* – „голям, богат“. Оттук следва, че всички производни на *Баро* – *Барон*, *Баран*, *Барул*, *Барош* – имат ромски произход. Това явление не е особено типично за личноименната ни система, затова сме склонни да търси и друга интерпретация. Съгласните *д* и *т* доста често се подлагат на елизия и епентеза. Ето защо *Барол* може да е съкратена форма от *Бартол* (след елизия на *т*, от *Вартоломей* /след преход на *в→б*/), да е съкратен затворен хипокористичен корен от женския преномен *Варвара* (със същия преход), не изключваме и вероятността името да е мотивирано от румънския апелатив *baros* – „ковашни чук“ (срвн. евр. *Макавей* – „чук“). Епентеза на *д* откриваме и при *Дандол* < *Дандо* < *Дано* < *Йордан*. Преноменът *Зоркол* някои изследователи антропонимисти свързват с прилагателното *зорък* – „който вижда добре; бдителен, проникателен“ /пожелателен ха-

рактер/, другият анализ на името изглежда така: Зоркол < Зорко < Зо-ро /+ ко/ < мъжко от Зора (*зора* – „светлина преди изгрев слънце“). Епентетичен характер има и съгласната **н**, в тази група представител на посочената фонетична промяна е Димнол > Димо > Димитър (срвн. Раднул). Според нас тук не става въпрос за вмъкване на сонант **н**, а **н** в хипокористиката Димн- идва по-скоро от първичната суфиксация на Димо + -но > Димно. Любопитен произход има антропонимната форма Мадол, където *Мад-* (от *Мадо*) е интересно образуван хипокористичен корен вследствие на синкопа (-л-) и апокопа (-ен) от името *Младен*. Мотивираща за онима Садол е архаичната дума *сад* (от стб. *сѣдъ*) – „сив, побелял“, т.е. в името е закодирано *пожелание* към новороденото *за дълъг живот* – „да побелеят косите му“.

-УЛ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, свързва се с разнородни основи, предимно антропонимични, има стар славянски характер. Николай Ковачев посочва, че в антропонимната ни система има 217 лични имена от този тип). Николай Ковачев добавя, че „от наличните на *-ул* ЛИ 95 са от домашни основи, или 43,57%, и 102 (46,78%) са от чужди. От домашните 26 са от първични производящи и 69 от вторични произведени основи“ (Ковачев 1987: 142). С диалектна афереза на вербален антрополекс се характеризира преноменът Въргул (от Върго), в който откриваме глагола *въргам* – „хвърлям“. Епентетичното **б** в личния антропоним *Камбул* може да доведе до неправилна интрепретация, налице всъщност е съкратеното име *Камо* (+ул) > от *Камен*. От название на празник произлиза онимът *Паскул* (от Паско > Паскали > от гр. *Πασκαλῆς* – „Великден“), на подобно явление се натъкваме и при имената *Ламбрин(а)*, *Ламброш* (от гр. *Λαμπρῆ /Λαμπριερα/* – „Великден“), но с друг формант. Затворената хипокористика *Рам-* в името *Рамул* е от еврейския преномен *Аврам* в резултат на афереза. По аналогия е възникнало и личното име *Пирул* (от Пиро > Спиро > Спиридон). Нееднозначна би могла да бъде интерпретацията на преномена *Расул*. В речника на Илчев антропонимичният корен *Рас-* е изведен от името *Герасим*. Ако вземем под внимание обаче другите производни форми – *Расо*, *Раси*, – ще установим, че те функционират и като съкратени варианти на името *Крас/и/* (от Красимир, Красислав) с изпадане на началната съгласна **к**. Подобен е и проблемът при съкратения преномен *Танул*. Хипокористиката *Тан-* се извежда както от домашното име *Станьо*, така и от чуждото *Атанас*, което създава известни трудности при категоричното причисляване на антропонима към една от изброените по-горе структурни групи. Прилагането на по-съвременни интерпретационни

модели в антропонимната ни система е естествен и логичен факт – имената загубват изначалното си значение, родителите се спират на даден преномен по-скоро по звукоподражателни и асоциативни причини, отколкото по етимологически (вече споманехме имената с корен *Мил-* /от *Михаил*/, свързвани днес изцяло с прилагателното *мил* – „любезен, нежен“ и др.). По същата причина и онимът *Цекул* (от *Цеко*) днес по-често се свързва с *Цветко* и *Цветан* (факт, с който се съобразяват все по-често авторите на антропонимични статии), а връзката със *Стефан* (или *Стоян*, след преход *ст*→*ц*) може да се открие след щателен анализ в речниците. Поредните форми с епентеза на *д* и *т* са имената *Чандул* и *Чинтул*, съответно от *Чано* (от *Вълчан* + *д*) и *Чино* (от *Райчин*, *Дойчин* + *т*). Любопитни за интерпретация са и имената *Вретула*, *Марула* и *Махула*. *Вретула* (от *Врета* > *Врето*) произхожда от гр. *βρετας* – „дървено изваяние, статуя“; *Марула* не се извежда от названието на зеленчука „маруля“, а хипокористика *Мар* – от *Мавро* (с елизия на *в*); преноменът *Махула* е обяснен от Илчев като произведен на *Мах*, *Махо* („от германско потекло *Mach*“).

-АН (суфикс за образуване на мъжки лични имена, от праслав. * – *анъ*, от различни основи, за произхода му има две становища: 1) от съчетаването на суфикса – *но* с основата на > *-а* ~ *ано ~ *анъ (Чобанов 1991: 180), 2) с влиянието на миналите страдателни причастия); – **ЯН** / **АН**/ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, мек вариант на *-АН* ~ *janъ). На диалекти думи се натъкваме при анализ на имената *Беган*, *Люцкан* и *Модан*. В *Беган* /от *Бег+о*/ се крие диал. *бег* – „бей, големец“, в *Люцкан* – диал. *люцки* – „чужд“ (срвн. *Найден* – защитно име, при висока детска смъртност), а при *Модан* /с хипокористичен корен *Мод* – от *Модро-* / – диал. *модър* – „синеок“ (както при *Рабан* – от диал. *раб* – „роб“ и *Прашан* – от *Праш+о*; от диал. *прашам* – „питам“). Името *Беган* обаче може да се подложи и на друг морфеман анализ, още повече че се натъкваме и на форма *Бежан* (палатализация на *г* в *ж*). В този случай може да говорим за хипокористични корени *Бег-* и *Беж-* от глагола „бягам“, което сме съобразили и ние при разпределянето на името в съответната група. На подобен двусмислен анализ се подлага и преноменът *Букан* (от *Бук+о* + *-ан*): антропонимичният елемент *Бук-* е хипокористичен корен от името *Букор* (рум. *bucuros* – „радостен“) или се свързва направо с апелатива *бук*, както се случва по-късно в личноименната ни система след преосмислянето на *Буко* от „бук“. Ние се придържаме към първата теза, имайки предвид топиката и старостта на формата. На подобни размишления следва да се уповава и анализът на *Тишан* (< *Тишо* /палатализация *х* – *ш*/ <

Тихо < Тихомир), където *Тих-* обаче е хипокористичен корен от гр. *Тихон* (*Τυχων* – „щастливец“), а Тихомир е по-ново образуване от старото *Тихо* (съкратено от *Тихон*). При формата *Вътан* имаме хипокористика *Вът-*, получена от първична отворена хипокористика *Въ* + суфикс *-то* (*Въто* / *Въло* < *Вълчо*). Имената *Гродан*, *Грозан* и *Гроздан* произхождат от *Грозьо* < *Гроза* („да е грозно“ – защитно име), но представляват три различни структурни модела: *Грод-* е затворен хипокористичен корен, *Гроз-* и *Грозд-* разкриват цялостната онимична основа, като при *Грозд-* (както и при *Грод-*) се вмъква звук *д*. Епентетичното *д* в тези форми се подлага на съмнение от някои автори, които явно имат предвид преосмислянето на *Гроздо* от *грозде*, а не *Грозд+д+о* / вследствие на което се променя изцяло конотацията на преномена и се губи изначално защитният му характер/).

-ЕН (за образуване на мъжки имена от различни основи, от праслав. **-ънъ*; суфиксът е заимстван от прилагателните имена, но не придава на съкратеното име адекватен характер, а е като много други суфикси само представител на втория член на пълното име, посочва го и напомня за неговото съществуване (Чобанов 1991: 180)). Името *Бебен* не трябва да се извежда от нарицателното *бебе*, а да се търси в диалектната дума *бебе* – „бате, батко“, въпреки че под гръцко влияние в някои югоизточни краища на България употребяват формата *Бебо*, която съответства на гръцкото *μπεμπο* – начин, по който се назовава в Гърция некръстено все още дете. Тъй като с наставка *-ен* се образуват голяма част от качествените прилагателни в българския език, доста от онимичните форми могат да бъдат разгледани и като антропоними от готови лексикални единици, и като морфологично образувани имена: *Стамен*, *Пламен*, *Румен*, *Славен*. Преноменът *Струмен* произлиза от хидронима *Струма* (среднобълг. *Стрѹма*, от гр. *Στρυμων*, индоевроп. **sreu-*, *sgū-* „тека“ (Ковачев 1987: 46)), а в *Смилен* се крие антрополоксът *Смил* от цветето „смил“. Интересни случаи представляват имената *Грамен* и *Рупен*, съответно от гръцки и румънски произход. *Грамен* съдържа антрополокса *Грам* (от гр. *γραμμα* – „буква“) + *-о*, а *Рупен* – *Рупо* = рум. *Rupe* (от глаг. *rup* – „късам“). По-особен е и анализът на женските имена *Рустена* и *Недена*. След аферезата на *х* и редукцията *и-у* възниква преноменът *Рустена* > от *Христена* (*Христо* + *-ена*), при *Недена* отделяме затворения хипокористичен корен *Нед-* и стигаме до *Неда*, а оттам до *Неделя*.

ИН (суфикс за образуване на мъжки лични имена, от старослав. **-инъ*, прибавя се към различни по характер основи. В апелативната лексика *-ин* се използва при прилагателните имена, изразявайки при-

надлежност. Това значение, както и значението „произход“ се пренасят в антропонимията (Чобанов 1991: 183)); – **ИНА** (суфикс за образуване на женски лични имена /от старослав. **-ina/*). Името *Дарин* може да бъде разгледано като производно на преномен както от домашен, така и от чужд произход, тъй като хипокористичният корен Дар- от формата Даро се извежда от имената *Тодар* (Тодор) и *Божидар*, а по-късно е преосмислена и направо от апелатива *дар* – „подарък“. Не може да бъде интерпретирано еднозначно и името *Дичин*. Хипокористиката Дич- (от Ди + *-ч* /остатък от умалителен формант/) се разпознава най-ясно в името Дичо, което произлиза от Динчо (с елизия на сонорната съгласна) > *Костадин*, *Господин*, *Вълкадин*. Отвореният корен Ди- обаче може да произхожда и от *Димитър*. Тъй като съкратените и умалителни форми на *Димитър* рядко губят сонанта *-м* (напр. Димо, Димчо, Диман, Митко, Митьо и т.н.), сме по-склонни да приемем първата теза, според която името представлява антрополоксикализиран суфикс *-дин*, към който е прибавен друг краесловен формант. Хипокористиката *Дой-* в *Дойчин* е съставена от последния съгласен на антрополокса *Рад-* (съкратен от *Радослав*, *Радогост*) и суфикса *-ой*. Името *Северин* не бива да се разглежда като производно от апелатива север, а по-скоро от рум. *Sever* (лат. *severus* – „сериозен, строг“). Интересен произход имат имената *Аледина*, *Албина* и *Делфина*. При *Аделина* става въпрос за съкратено име от немски (германски) произход *Adela* (*Adele*) от *Adelheid* (където *adel* /*edel* – „благороден“/ е много продуктивен антрополокс), в *Албина* се крие лат. *alba* – „бяла“ (срв. рум. *Albina*, бълг. *Бяла*), а *Делфина* произхожда от гр. *αδελφή* – сестра.

-ОН (суфикс за образуване на мъжки лични имена, старославянски; в някои чужди лични имена принадлежи към основата на името: *Симеон*, *Софрон*, *Галатион*, *Спиридон*, *Наполеон*, *Робинзон*, *Аполон*; в чешкия език образува женски лични имена). Преноменът *Милкон* произлиза от *Милко* (< *Мило*), където хипокористиката *Мил-* е от името *Михаил* (евр. „богоподобен“) след синкопа. Този факт е безспорен, а лексикографите антропонимисти го привеждат доста често при тълкуване на всички производни на *Мил-* имена като *Милен*, *Милко*, *Милчо*, *Милан*, *Милкан*, *Милуш* и т.н. Ние, разбира се, отчитаме и се съобразяваме с този факт. Въпреки това коренът *Мил-* се посочва в настоящото изследване в групите имена, образувани от домашен антрополокс – това е така поради факта, че тази изначално еврейска по произход хипокористика (в български обаче от гръцкото *Μιχαήλ*) отдавна е преосмислена по прилагателното *мил*, което се е наложило като мотивационен импулс при неговата социоантропологична употреба

(днес кръщаването на децата с имена като Милко, Милен, Милчо, Милан е свързано с пожеланието „да са мили, добри, обичани“, освен това трябва да се съобразим и с наличието на старославянските сложносъставни преномени *Милодраг*, *Милогост*, *Гостимил*, *Милдраг*, *Милослав* и др., в които *Мил-* се извежда без съмнение от прилагателното *мил*. Полските и руските ономасти (напр. Ташитски 1925; Суперанская 1969) са категорични, че простите оними, съдържащи *мил-*, *драг-*, *добр-*, *няг-*, *слав-*, *мир-*, *мер-* и т.н. във всички случаи представляват съкратени форми на сложни славянски имена. Следвайки тази логика, може да причислим едноосновните имена с *Мил-* към групата на съкратените сложносъставни преномени от домашен произход.

-УН (суфикс за образуване на мъжки лични имена, старославянски произход – *иѣ; Ковачев отбелязва, че в българската личноименна система съществуват 101 имена на -ун); -УНА (суфикс за образуване на женски лични имена). Преноменът *Годун* често се свързва с апелатива „година“, в някои краища на България откриваме формите *Годан*, *Годин*. Затвореният хипокористичен корен *Год-* всъщност е съкретена част от сложния преномен *Годеслав*, който се тълкува „да е годен за слава“. *Корун* е преномен от вербална основа, който произлиза от глагола „коря“, вероятно с предпазен характер – детето „да не бъде укорявано за нищо в живота“ (както *Грозан*, *Черньо* – имена, в които е кодирана семантична информация с цел предпазване от реалиите, които тя изразява). Интересен за интерпретация е преноменът *Магун*. Етимологическият му анализ изглежда така: Маг+ун < Ман+го < Ман+ко < Мано/Маньо < *Емануил*. Името *Ментун* не се извежда от билката „мента“ (което не е необичайно за българската антропонимна система, а всъщност е масова практика – *Чубра*, *Дилянка*, *Жасмина*, *Невена*, *Дренко*, *Смилен*, *Трендафил* и т.н.), а в хипокористиката *Мент-* откриваме остатък от първичен суфикс -то < Мено+то. Мено, от своя страна, се свързва с диалектната дума *мена* – „годежен пръстен“.

-УЦ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, рядък, непродуктивен, среща се предимно в преномени от румънски произход); – УЦА (суфикс за образуване на женски лични имена). Впечатление правят два преномена от румънски произход – *Лападуц* и *Равуц*. Преноменът *Лападуц* вероятно е пряка заемка от румънското лично име *Lăpăduț* (каквото е случаят с *Равуц* – от рум. *Raviuț*). Въпреки това в речниците допускат и наличие на морфематично образуване от *Lăpădat* – „подхвърлен“ (което отговаря по семантика на българските защитни имена *Найден*, *Обретен*). Кръщаването по скъпоценни камъни и благородни метали е широка практика в езиците (някъде то е по-широко

застъпено при когномените – напр. немски – *Goldhahn, Silbermann, Rubinstein*; англ. – *Goldman, Silverstone*). В тази връзка трябва да обърнем внимание на името *Смарајдуца*, образувано от *Смарагда* и *-уца* (след йотация на онимичната основа) – от *смарагд* – „скъпоценен камък“, на гр. *σμαραγδι*.

-ЦО (суфикс за образуване на мъжки лични имена от съкратени основи; *Боцо* > *Борислав*, *Цецо* > *Цветелин*); -ЦА (суфикс за образуване на женски лични имена, съществуват няколко мъжки преномена със суфикс *-ца*). Суфиксите, които започват с консонант, по-често се прибавят към отворени хипокористики, които, от своя страна, много често не могат да бъдат еднозначно интерпретирани, тъй като съгласните звукове носят информация за произхода и значението на преномена и спомагат за коректността на семантико-етимологическия анализ.

Отвореният хипокористичен корен *Би-* в името *Бицо* се извежда от преномена *Бисер*, за което речниците са единодушни. Именуването обаче е толкова спонтанен и индивидуален акт, че е трудно да се съгласим с категоричното мнение, че *Вецо* е съкратено име от *Велико*, *Величко*. Наистина коренът *Ве-* може да произхожда от името *Величко*, но по същата логика е еднакво продуктивен и от преномените *Веселин*, *Венцислав*. От друга страна, антропонимната морфематика допуска съвсем спокойно това да е и производен на *Невен* оним (в последния случай обаче сонантът *н* бележи значителна хипокористична устойчивост, напр. *Венко*, *Веньо*, *Венул* и др.). Пример за вторично съкращаване на хипокористичен корен е преноменът *Гацо*: *Га+цо* < *Ган+о* < *Драган*. Не може да отхвърлим като производни обаче и имената *Гавраил*, *Галин* (наистина при последните две най-често хипокористиката е съкратена на сонорната съгласна *-л*). *Гицо* за сметка на това има устойчив характер като съкратена антропонимна форма на името *Георги*, от което след синкопа остават само първата и последната фонема, които образуват хипокористиката (тази форма свидетелства за известната резистентност на онимичната ни система). След като установим настъпилата метатеза в името *Дръцо* и възстановим първичната му форма, получаваме *Дърцо* < *Дърто*, т.е. името се дава на новороденото с пожелание „да одъртее, да живее дълго“. Съвсем вариативно може да интерпретираме например името *Гъцо*. Съгласни сме с посочената в лексикографските справочници информация, че в случая става въпрос най-често за редукция на неударено *а* в *ъ*. За изходен преномен се посочва обаче *Гавраил*. Също така релевантни на ситуацията се оказват обаче и имена като *Гануш* (от *Драган*), *Гаро*, дори и *Георги* (сравни и другите корени с *-ъ-* в състава си: *Мъцо* – от

Марин, Манол, Матей, Мануил /от Емануил/ и т.н.). Пожелателно по своя характер е личното име Пицо: < от Пито < „пита́м“, т.е. „детето да пита, да бъде будно и любознателно“. Любопитни за интерпретация са и имената *Лецо*, *Луцо* и *Мейцо*. Формата *Лецо* се извежда от *Лесо*, където *Лес-* е затворен хипокористичен корен от *Алекси* в резултат на различни фонетични преобразувания. Името *Луцо* не може да бъде анализирано еднозначно: коренът *Лу-* изхожда, от една страна, от преномена *Луно* (от рум. *Luiri, lur* – „вълк“), а от друга, се посочва като производен на *Лука* – евангелско име, гр. *Λουκας*, лат. *Lucas*. Онимът *Мейцо* (< Мейо) произлиза от рум. *Meiu, mei* – „просо“.

Женският преномен *Дуца* от мъжкото *Дуцо* се използва в някои краища на България като съкратена форма на имена от вида *Радул*, *Бодул*, т.е. хипокористиката *Ду-* е образувана от краесловната съгласна на корена + гласна *у* от суфикс *-ул*. Речникът на Илчев предлага следната интерпретация: *Дуца* > *Дуцо* > *Дуко* > *Йордан*. При онима *Заца* имаме форма на *Зака* (от м. *Зако*, получено след елизия на *л* от името *Златко*). От християнски преномени са образувани съкратените имена *Зица* (от *Зои+ца* ~ гр. *Ζωή* – „живот“), *Лаца* > *Лацо* (от *Лазар*), *Нуца* < *Нуна* + *-ца* > *Нуно* (от гр. *νονος* – „кръстник, кум“ – вероятно заради голямата почит към кума при кръщаването на детето), *Руца* < *Руцо* < *Рухо* < от *Руфо* /с преход *ф→х/* (от лат. *rufus* – „червенокос“) и *Толца* < *Тольо* (от *Апостол*). Както сме отбелязали в по-горе изложената класификация, на *-ца* завършват и няколко мъжки лични антропонима. При анализ на техния произход трябва да се дистанцираме от етимологията на женския ономим, тъй като става въпрос за генеалогично различни имена. Мъжкия преномен *Гица* произлиза от *Драгия* (домашно име), а женското име *Гица* е кратка форма на имената *Гьоргица* (от *Георги*) или *Маргарита* (от *Гица* < *Гита* < *Маргарита*), които са от гръцки произход. От различни производни имена, макар и от един и същи чужд език са съответно мъжкия и женският оним *Мица* (м. *Мица* / *Мицо* > евр. *Михаил* и ж. *Мица* – от евр. *Мария*).

-ЧЕ (деминутивен суфикс за образуване на мъжки и женски лични имена, неособено продуктивен в антропонимната ни система. От всеки хипокористичен корен – затворена сричка може да се образува форма с *-че* /*Марче, Венче, Кинче, Стефче, Фанче...*/). Те се срещат изключително в разговорната реч, а случаите им на употреба като паспортни имена са единични, илюстрация за което са малкото примери в речника на Илчев (Чобанов 1992: 44)). От неголемия брой имена с формант *-че*, включени в речника на Стефан Илчев, впечатление правят няколко форми. Преноменът *Орче* се извежда от *Орхана*

(което е фонетична трансформация на Урания – редукция у-о, епентеза на -х-). Изясняване на неудареното *а* в *ъ* откриваме в имената *Брънче* (от Бръньо < Бранимир) и *Гъче* (от Гъчо < Гавраил). Диалектни и архаични думи са мотивирали няколко имена: *Грубче* (от диал. *груб* – „грозен“, което има защитен характер /както Грозьо, Черньо, Гаро/, а не от *груб* в днешното значение на прилагателното); *Заимче* (от *заим* – „големец, властник“ /каквито са *Баню*, *Кралю*, *Султана*, *Везира*/); *Кранче* (от диал. *кран* – „къс“); *Бирче* (от *Биро* > от диал. *бир* – „събиране“). Интересен е хипокористичният преномен *Ронче*, където *Рон-* е затворен корен, образуван от името *Благородна* след афереза (на тази част, която в изходното прилагателно ще определим като първи горен и съединителен афикс) и изпадане на консонант *д*. Името *Гянче* не е някаква фонетична разновидност на *Ганче* или *Гинче*, а просто повтаря новогръцката ортография на името *Яни* – *Γiani*. В името *Премче* Илчев открива арумънската дума *prem* – „пръв“, а преномена *Питче* извежда от *Пито* (с пожелание „да пита, да е любознателен“) и *-че*. На изпадане на началната йотация се натъкваме при съкратените форми *Ованче*, *Орданче* и *Олче*, съответно от *Йован*, *Йордан* и *Йоле*. Една от формите произлиза от топоним: *Солумче* – от *Солум* ~ *Солун*.

-ЧО (за образуване на умалителни мъжки имена – трето производство от хипокористики или пълни преноменни основи: *Боро* ~ *Борко* ~ *Борчо*; *Гуно* ~ *Гунко* ~ *Гунчо*; *Добри* ~ *Добрико* ~ *Добричо*; *Камен* ~ *Каменко* ~ *Каменчо*).

Както отбелязва Иван Чобанов, формантите с *-ч-* в състава си (*-ча*, *-чо*, *-че*, *-ич*) са с подчертан деминутивно-хипокористичен характер (Чобанов 1992: 43). Характерни са най-вече за българския език, срещат се в апелативната лексика, откъдето са пренесени в онимичната система на езика (основно в антропонимната, но и топонимичната – *Петрич*, *Добрич*, *Водич*, *Урвич*, *Тополич*, *Въча*, *Сатовча*).

Суфиксът **-ЧО** е изключително разпространен сред деминутивното хипокористичното образуване в антропонимната ни система, обикновено се присъединява към същите антрополекси или онимични корени, към които и **-КО**, като от него се образуват форми – трето производство (според някои автори – второ производство, тъй като те не броят първата форма, която е с неутрален суфикс и я считат за изходна). Двете становища могат да бъдат представени така: 1) *Невен*: *Вено*/*Веньо* (изходна форма, неутрален суфикс, няма деминутивно производство) > *Венко* (деминутивна форма – първо производство на *-ко*) > *Венчо* (деминутивна форма – второ производство на *-чо*); 2) *Невен*: *Ве-*

но/Веньо (суфиксална форма – I. производство) > Венко (суфиксална умалителна форма – II. производство) > Венчо (суфиксална умалителна форма – III. производство), тъй като се образуват „три затворени хипокористични корена“, които получават допълнителна деривация – Вен~Венул, Вениш..., Венк- ~ Венкул, Венкиш..., Венч- ~ Венчул, Венчиш...). Деривацията може да протече и в обратна посока: формите на **-ко** и **-чо** се разширяват с неутрални форманти, напр.: *-чан (Кирчан от Кирчо); *-чин (Дойчин от Дойчо); *-чол (Ганчол от Ганчо) и др. (срвн. Чобанов 1992: 44). Тъй като в настоящата работа разглеждаме суфиксалните имена с оглед на крайния им формант, то ние приемаме в този случай **-к** и **-ч** като част от хипокористичния корен, можещи дори да променят неговия характер (Бочо – /отв. хипокористика Бо+чо ~ Бочин /затв. хипокористика Боч+ин/, както вече отбелязахме по-горе. Формантът **-чо** се извежда от суфикса **-че**: „първоначалният суфикс **-че** в резултат на изравнителни, а може би и на някои други процеси, се е преобразувал в **-чо**, което като стар експресивен суфикс има доста широко разпространение и напълно равноправно съжителства с почти семантичния суфикс **-ко**“ (Чобанов 1992: 44).

-АШ (от индоевроп. < праслав. *-ащъ, суфикс за образуване на мъжки лични имена от други преномени или от апелативи). Името *Гагаш* съдържа хипокористичен корен Гаг-, образуван от отворената хипокористика Га- (от Гавраил или Гано) + формант **-го**. Преноменът Ганаш съдържа хипокористичен корен Ган-, образуван от фонема *г* и суфикс **-ан** от името *Драган*, т.е. *Драган* > Ган+о > Ганааш. Пример за това, колко разнороден по произход може да бъде един антропонимичен корен, е хипокористиката Да- (в случая името *Дакаш*), която може да изведем както от името *Йордан*, така и от *Данаил*. В името *Дакаш* отделяме корен *Дак-*, тъй като в него влиза и съгласната **к** от деминутивния формант **-ко**: *Йордан* > Дан+о > Да+ко > Дак+аш. Според Стефан Илчев формата *Маринаш* е заета в пълен вид от румънски – *Mărinaș* (където суфиксът **-аш** е умалителен), в български **-аш** обаче е неутрален детерминант, който се прибавя към *Марин* (мъжка форма на Мария или Марина /от лат. *Marina* – „морска“/). Интересно за морфематичен анализ е името *Тикаш*. Ето и неговата схема: *Тикаш* < Ти+ко < *Тин*+ко (от *Константин*, *Мартин*) или *Тил*+ко (от *Стоил*, *Стилян*).

-ИШ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, старославянски *-iŝъ, прибавя се към разнородни основи); – ИША (суфикс за образуване на мъжки и женски лични имена < *-iŝa). На пръв поглед личният антропоним *Вотши* не може да бъде категорично разтълкуван. Ако направим справка с необходимите лексикографски справоч-

ници, ще установим, че хипокористичният корен *Вот-* идва от името *Вото*, което е заемка от рум. *Voit* (срв. пол. *wójt* – „кмет“). Заклинателно по своя характер е името *Гладиш* < *Глаго* („да не изпитва глад“) + *-иш*. Затвореният хипокористичен корен *Сен-* в името *Сенкиш* (*Сенк-*, където *-к-* е остатък от гальовен формант) се извежда както от *Асен*, така и от *Ясен*. Преноменът *Станиш* идва от *Станьо*, което Илчев определя като „старинно и модерно име“, т.е., от една страна, се образува след съкращаване на сложносъставен преномен *Станислав*, *Станимир* и др., а от друга, съществува и като самостоятелно – *Станьо*, както *Стайо*, *Станой*. За да изведем *Чокиш* от *Стоян*, трябва да минем през следния анализ: *Чокиш* < *Чоко* < *Цоко*, както *Цоло*, *Цоно*, *Цоньо* < *Стоян*, *Стойо* (след предод *ст-ц*).

-ОШ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, непродуктивен, старославянски: *-охъ > –ошь; Прибавя се както към нарицателни (личните имена от добалканския период), така и към антропонимични основи): Благопожелателен е преноменът *Кротош* (от *Кроте* + *-ош*), в който ясно личи прилагателното *кротък*. Личното име *Карпош* (от *Карп* + *-ош*) произхожда от гръцкия апелатив *καρπος* – „плод“ и също има пожелателен характер. По-сложен за интерпретация е онимът *Лагош*. След справка с речниците се установява, че хипокористиката *Лаг-* (в името *Лаго*) възниква в резултат на озвучаване на съгласната от деминутивния формант *-ко* в паралелната форма *Лако*. По този начин стигаме до отворен хипокористичен корен *Ла-*, който най-вероятно се отнася към името *Лазар*. Производна на *Лазар* форма е и преноменът *Лалош*, в който е налице повтаряне на първата сричка, типично за детския говор.

-УШ (суфикс за образуване на мъжки лични имена, старославянски, с първично деминутивно значение, регистрирани са 143 преномена на –уш (срвн. Ковачев 1987: 140)); -УША (суфикс за образуване на женски лични имена, производни на мъжки). Хипокористичният корен *Аг-* в имена като *Аго*, *Агин*, в случая – *Агуш*, погрешно се извеждат често от турската дума *ага* – явление, застъпено в системата на фамилиите ни имена (напр. *Агов*, *Аговски*). В личноименната система коренът *Аг-* произхожда от името *Ангел* след елизия на сонорната съгласна *-н-*: *Агуш* < *Анг+уш* < *Анго* < *Ангел*. От същия, гръцки по произход преномен, е и съкратеното *Гелуш* – < *Гело* < *Ангел* – от модела – образуване на хипокористика от по-задна или последна сричка (срвн. *Лекуш* – от *Алеко*, *Алекси*, *Кануш* – от *Вълкан*, *Люцкан*, *Петкан* и др.). В следствие на редукия *и→е* от гръцкия преномен *Кирил* е образувана формата *Керуш*, т.е.: *Керуш* < *Керана* < *Кера* < *Кира* < *Ки-*

рил. В предложения от нас класификационен модел името Велуш (както и другите с хипокористика Вел-) се намира в групата „съкратени антрополокси от сложносъставни домашни имена“, вече спомнахме за практиката в полската и руската ономастика, отнасяща се към общославянските антропонимични композити, където има утвърдени традиции. Придържайки се към тези принципи, извеждаме корена Вел- от името Велислав, въпреки че в българската ономастика се допуска и схващането за директна връзка с архаичното прилагателно *велий* – „велик, голям“, т.е. преноменът *Велуш* може да бъде разпределен и в групата „имена от цели антропонимични основи“.

-ШО (суфикс за образуване на мъжки лични имена с първично умалително-гальовно значение, за формиране на съкратени имена).

-ША (суфикс за образуване предимно на женски лични имена): Личното име *Дъмшо* е образувано от *Дамян* (евр. „бог помага“), като в хипокористичния корен *Дам-* е настъпила редукция *а*→*ъ*. От еврейски антропоним е и съкратеният преномен *Зашо*, в който отвореният хипокористичен корен *За-* произлиза от *Захарий* (евр. „бог си спомня“). Имената *Кършо* и *Къшо* са образувани от *Кръстьо*, като в първото се натъкваме на ликвидна метатеза *ръ~ър*, а във второто е изпуснат вибрантът *р*. От вербална основа е образувана хипокористиката *Пи-* в името *Пишо*: *Пишо* < *Питьо* < *Пито* < „пита“ (с пожелание детето да пита, да е жизнено и любознателно). Често като образувано със суфикс *-шо* неправомерно се посочва името *Пушо*. При него имаме поскоро образуване от типа „цяла антропонимна основа + суфикс *-о*“, тъй като се извежда от името *Пуше*, което идва от диалектната дума *пуше* – „некръстено дете“ (сравни *Бебо*, *Беба* в гръцки /от *μπειπα*, *μπειπος*/). *Мешо* се извежда от *Мечо* (от *мечка*), което е заклинателно име – „де не го нападат мечки“.

Като доста едностранчиви определяме анализите, които предлага речникът за кратките имена *Еша* и *Иша*. Ако проследим препратките към *Еша*, ще подредим формите в следната последователност: *Еша* < *Евша* < *Евшо* < *Евто* < *Евтим*; *Иша* < *Ишо* < *Илия*. Хипокористиките, образувани от една гласна, не бива да бъдат интерпретирани еднозначно. Съвсем спокойно *Иша/Ишо* може да бъдат кратки форми от *Иван* или *Христо* (напр. *Ишо* < *Ицо* < *Христо*), а *Еша* – на *Елена*, *Евдокия*, *Ела*. От мъжките имена, завършващи на *-ша*, ще споменем *Стеша* и *Туша*. *Стеша* изхожда от *Стефан*, а *Туша* – от *Тудор* (видоизменено от *Тодор*).

Констатирахме, че хипокористичните корени – затворена сричка са много повече от хипокористичните корени – отворена сричка. Освен това категоричното извеждането на даден корен от контретно име доста често е невъзможно (особено когато това е отворена сричка), тъй като е налице своеобразна онимична омонимия на антропоморфемно равнище между хипокористики от чужд и домашен произход: напр. коренът **Бо-** може да се изведе от *Боян* (чужд преномен) или *Борис* (домашен), **До-** от *Видол*, *Радол* (домашни преномени) или от *Андон*, *Доменик* (чужди преномени), **Да-** от *Богдан* (домашен), *Данаил*, *Йордан* (чужди преномени) и др. Става ясно, че „докато при нарицателните имена връзката между мотивиращата и мотивираната дума в синхронен план трябва да е жива и в повечето случаи безспорна и еднозначна, то много от производните не са от основната форма на името и затова при деминутивно-хипокористичните форманти тази връзка невинаги е ясна, още повече че един и същи хипокористичен корен може да се изведе от две или повече лични имена“ (Чобанов 1990: 90).

Произходът на преномените пък, съставени от хипокористичен корен – затворена сричка, много често предизвиква разногласия, защото „и досега славянската антропонимия продължава да се върти в кръга на предположенията и догатките, дали *Мил* и *Яр* са съкратени от съответните сложни имена *Милослав*, *Ярослав*, или пък са налице нарицателните определения *мил*, *яр*“ (Чобанов 1987: 141), още повече че *Мил-* се извежда като съкратен корен от преномена *Михаил*, който дори не е с домашен произход.

В славянската антропонимия е традиция съкратените имена да се разглеждат като афиксални имена. Практиката обаче показва, че са налице голям брой кратки форми без допълнителна деривация. Примери за мъжки антропоними: *Дим* (от *Димитър*); *Ким* (от *Евдоким*, *Йоаким*); *Кало* (от *Калоян*); *Дельо* (от *Недельо*); *Липи* (от *Алипи*); *Расим* (от *Герасим*); женски: *Йорда* (от *Йордана*); *Марга* (от *Маргарита*); *Магда* (от *Магдалена*); *Лена* (от *Магдалена*, *Елена*); *Дими* (от *Димитрия*), *Неве* (от *Невена*). За да не се нарушаваме тази праславянска универсалия, имената от този тип разглеждаме по два начина:

1. Гласната, на която завършва съкратеното име (-а, -о, -и, -е), изпълнява функцията на флективен формант;
2. При имената, съкратени на съгласен звук, говорим за наличието на нулев формант (група, която обособихме в по-горе в изследването (срвн. Чобанов 1991: 45–56);

Забелязаната закономерност за използване на определени форманти при образуването на съкратените имена е описана още от Густав Вайганд през 1926 г. (Вайганд 1926: 9–11).

Той отделя три реда именни форманти, в които се забелязва едно и също флективно редуване:

I. ред ~ **Т – Ц – Ч – Ш**: Петър ~ Пето/ьо – Пецо – Печо – Пешо;

II. ред ~ **К – Т – Ц – Ч – Ш**:

Евдокия ~ Дока – Дота – Доца – Доча – Доша;

Никола ~ Нико – Нито – Ницо – Ничо – Нишо;

III. ред ~ **Й – Н – К – Ч**: Продан ~ Пройо – Пройно – Пройко – Пройчо

Авторът отбелязва, че „много от прекъснатите форми от своя страна също не са останали в първоначалния си вид, а продължават да се менят с една забележителна правилност. Безсъзнателно по такъв начин народът е създал едно удивително разнообразие във формите, без да влага никаква разлика в значението“ (Вайганд 1926: 10).

ЛИТЕРАТУРА:

- Вайганд 1926:** Вайганд, Г. *Българският въ собствени имена – прозход и значения*. София, 1926.
- Гаравалова 2004:** Гаравалова, Ил. За организацита на морфологическата категория 'вокатив' и характера на т. нар. звателни форми в съвременния български книжовен език. // сп. „Български език“, № 2, 2004.
- Займов 1988:** Займов, Й. *Български именник*. София, 1988.
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София, 1969.
- Ковачев 1987:** Ковачев, Н. *Българска ономастика*. София, 1987.
- Кондукторова-Вълканова 1982:** Кондукторова-Вълканова, А. *Начини за образуване на лични имена от славянски произход в съвременната българска антропонимия*. Автореферат. Велико Търново, 1982.
- Суперанская 1969:** Суперанская, А. *Структура имени собственного*. Москва, 1969.
- Ташитски 1925:** Tazsycki, W. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Krakow, 1925.
- Чобанов 1987:** Чобанов, И. За съкращаването на женските сложни лични имена. // *Научни трудове на ПУ*, Т. 25, №1, 1987, 139–146.
- Чобанов 1988:** Чобанов, И. За съкращаването на българските мъжки лични имена. // *Научни трудове на ПУ*, Т. 26, № 1, 1988, 145–146.
- Чобанов 1990:** Чобанов, И. Антропонимичната хипокористична деривация в българския език. // *Научни трудове на ПУ*, Т. 28, № 1, 1990, 90–96.
- Чобанов 1991:** Чобанов, И. Българските хипокористични форманти с -н- в състава си. // *Научни трудове на ПУ*, том 29, № 1, Пловдив, 1991, 179–186.
- Чобанов 1991:** Чобанов, И. За кратките форми на едноосновните български и полски лични имена. // *Научни трудове на ПУ*, Т. 29, №1, 1991, 45–56.
- Чобанов 1992:** Чобанов, И. За българските хипокористични форманти с (ч) в състава си. // *Научни трудове на ПУ*, Т. 30, № 1, Пловдив, 1992, 43–48.
- Чобанов 1994:** Чобанов, И. За българските хипокористики с редки суфикси в състава си. // *Състояние и проблеми на българската ономастика*, Велико Търново, 1994, 91–101.
- Чобанов 1994:** Чобанов, И. Сокращение одноосновных мужским личных имен в болгарском и русском языках. // *Научни трудове на ПУ*, Т. 32, № 1, 1994, 25–32.

ЗА ДВЕ ЛЕКСЕМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СЪПОСТАВКА СЪС СРЪБСКИ

Славка Величкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Предмет на разглеждане са думите *доба/доба* и *кладне/подне*, съответно в български и сръбски език, които в морфологично отношение се включват към лексикално-граматичната категория на съществителните имена, а в когнитивно-семантичен аспект са лексеми, свързани с проблема за езиковата интерпретация на идеята за времето. Конкретната задача е представянето на тези единици в българския и в сръбския език чрез съпоставяне както на граматичните им особености, така и на семантичните и стилистичните им характеристики на лексеми, които служат за назоваване на различни времеви сегменти. Работата представлява не само значително редактиран и разширен вариант, но и по-нататъшна разработка на тематиката, предложена в доклад, представен на международна конференция в Белград през 2007 г. и продължена в статия за сборника *Научни трудове на Пловдивския университет* за 2007 г.

Общата представа за понятието време се отразява и описва чрез различни езикови средства: главно чрез категорията време на глагола, но също така чрез темпоралните значения на редица падежи, както и с помощта на лексикални и фразеологични единици. През последните години в езикознанието, заедно с развитието на когнитивната семантика, етнолингвистиката и културологията особено внимание се обръща на концепта време. Тъй като представлява един от най-съществените признаци на извънезиковата действителност, обективното време се концептуализира с много и разнообразни по съдържание езикови единици. Те най-често изразяват темпоралния белег заедно с други признаци (вж. още у Любенова 2006: 248–250). Сравнително редки са езиковите средства, които са специализирани да означават само понятието време в различните му прояви, като в български *вчера, тогава, час*; в сръбски (както и в хърватския и босненския стан-

дарт) *juche/juče, tada/tada, čas(cam)/čas(sat)*; рус. *вчера, тогда, час* и др. Към тях се отнасят и разглежданите от нас две думи.

Доба е сред така посочените единици, които биват наричани също така темпорални лексеми (Бондарко 2001: 67). Свързана е с праславянския период от съществуването на славянските езици и е претърпяла граматични и лексикално-семантични изменения по-нататък при всеки един от тях в техния самостоятелен развой.

За старинността на *доба* свидетелстват етимологичните речници М. Фасмер тълкува значението на думата чрез рус. „время, пора“, отбелязва присъствието ѝ в източнославянски (в руските диалекти, украински, белоруски съответно със значенията „време, денонощие“ и „физиономия, нрав“), южнославянски (български език – с приведенияте по-горе значения на руски език „время, пора“, сръбохърватски и словенски – „епоха, век, време, период“), западнославянски (чешки, словашки, полски със значение „момент, време“, горнолужишки и долнолужишки). Авторът открива паралели на думата в други индоевропейски езици, най-вече в балтийски и отхвърля твърдението, че представлява там заемка от славянски поради различното значение. „природа, свойство, характер (лит.), „вид, начин, характер“ (латв.) (Фасмер 1964). П. Скок твърди, че думата има балтославянски произход, привежда индоевропейския корен **dhabh-* със значение „което подхожда“, като се опира на многобройни изследвания, направени преди него. Подобно на Фасмер привежда съответствията в славянски, както и в други индоевропейски езици, изследва лексикалното обкръжение и многобройни производни части на речта, включително топоними и антропоними главно в сръбски и хърватски и прави извода, че основното значение е било „това, което е подходящо, подходящото (точното) време, подходящата форма“ (Скок 1971). Статията на БЕР започва със специалната стилистична бележка „нар. поет.“ за *доба* в български език и тълкува значението като „време, обикновено нощно“ главно в израза „късна доба“. По-надолу се привеждат употреби на самата дума и нейните производни в старобългарски паметници, в български диалекти и според установената практика в етимологията – съответствията в близкородствените славянски и балтославянските езици (БЕР 1971).

Както се вижда и от посочените етимологични речници, лексемата се е запазила в български и в сръбски в тъждествен фонематичен състав, но нейният лексикален статус в двата езика е различен: докато в български е лексикално свързана и стилистично маркирана, с твърде

ограничена употреба и ниска фреквентност, в сръбски е напълно редовен член на лексикалната система.

Различно е и граматичното поведение на двете думи. В българския книжовен език при *доба* липсват специфични морфологични особености – тя има системен характер като съществително от ж.р. В сръбския именно несистемните граматични характеристики правят съществителното обект на внимание от страна на граматиките и до днес. Тук на първо място прави впечатление, че за разлика от български и от всички съвременни славянски езици, с изключение на горнолужишки (срв. Фасмер 1964), думата в сръбски е от среден род. Привлича внимание и почти пълният и преход към несклоняемите имена. Ето защо повечето грамматики на сърбохърватския/ хърватскосръбския език от миналия век се спират специално на изтъкнатите характерни особености на съществителното *доба*. Ще разгледаме схващанията, отразени в най-авторитетните трудове от този тип – на Т. Маретич, Ст. Брабец - М. Храсте - Ст. Живкович, М. Стеванович, както и граматиките на Е. Барич и Л. Лашкова.

В своето описание Т. Маретич изтъква, че *доба* се съгласува като съществително от среден род, но не се скланя и дава многобройни примери за тези две особености: *глухо доба, послено доба, вечерње доба, у ово доба године; жена на том доба* („когато трябва да роди“), *код доба, од свакога доба*. Авторът добавя и примери, предимно от речника на Вук Караджич, в които след предлозите *до* и *од* не се скланят и местоименията във функция на атрибути на *доба*: *до оно доба године, од то доба, од неко доба*. При това изразява съмнение по повод твърдения, че в някои народни говори съществителното е склоняемо. Като приемник на Вук Караджич той дава предимство на народните говори като на образец, който трябва да се следва и в този конкретен случай, дори в известна степен се обявява против различната практика в индивидуалното творчество на някои писатели (напр. на М. Миличевич, М. Шапчанин), тъй като тя не намира потвърждение в диалектите (Маретич 1931: 155).

Съвместният труд, познат по фамилните имена на авторите си като граматика на Брабец-Храсте-Живкович, включва *доба* в раздела за граматически неправилните форми. Както при Маретич се изказва твърдението, че съществителното е несклоняемо, което е илюстрирано с редица примери – за номинатив: *Доба е!* за генитив: *од то доба*; за вокатив: *Ех, сретно доба!* За разлика от труда на Маретич обаче тук не са посочени източниците на примерите, дали не са съчинени от ав-

торите и не става ясно каква е обективната говорна практика (Брабец–Храсте–Живкович 1968: 64).

Най-подробно на граматическите особености на съществителното *доба* се спира М. Стеванович, стремейки се да отговори на въпросите как това съществително, независимо от окончанието си *-a* в номинатив ед.ч., е намерило място сред съществителните от среден род и защо е престанало да се скланя (Стеванович 1975: 212 – 214).

След като изтъква, че в сърбохърватски *доба* е единственото съществително от среден род, което окончава на *-a* – една характерна черта, която впоследствие изтъкват и авторите на редица по-късни граматики, сред които Е. Барич и Л. Лашкова – Стеванович прави важен извод: поставя във връзка именно с окончанието *-a* факта, че съществителното, по неговия израз, *често* е несклоняемо, поради което предпочита да говори в този случай за *ограничена несклоняемост* („ограничена непроменливост“). Авторът изразява несъгласие с тезата за индеклинабилност на *доба*, изказвана включително и от авторитет като В. Караджич, и изтъква, че съществителното се употребява не само в номинатив, а и в останалите падежи.

Стеванович обръща внимание на рода на съществителното: в някои диалекти („на запад“ по неговите думи) и при някои писатели („особено хърватски“) съществителното може да бъде от ж. р., както според него е било в праславянското минало и както е в други славянски езици. Но все пак по негово мнение в сърбохърватски „то е предимно от ср. р.“.

Търсейки отговор за прехода на *доба* към среден род, авторът предпазливо изказва предположението, че това е станало възможно благодарение на окончанието *-a*, общо за ж. р.ед. ч. и ср. р.мн. ч., подпомогнало съществителното да се осмисли като Pl. t. ср. р. От семантична гледна точка авторът обяснява явлението с това, че думата се е асоциирала с дълъг период, съставен от поредица по-къси времеви отрязъци. Той смята, че окончанието *-a* се запазва и по-късно, когато в означаваното от думата понятие за време вече престанали да се осъзнават фрагментите, от които *доба* се образувало като название за един по-дълъг период.

При отговора на въпроса за постепенното отпадане на склонението при *доба* Стеванович с право изтъква, че окончанието *-a* в номинатив ед. ч. е причина да се промени напълно цялата парадигма – съвпадат номинатив, акузатив, генитив, вокатив в ед. и мн. ч. с окончанието *-a*, а след това същото окончание се пренесло и на другите падежи. Все пак според него при това съществително най-много може да се говори

за ограничена употреба на падежите, но в никакъв случай – за несклоняемост. Своето твърдение той илюстрира с примери от творчеството на известни автори (напр. *у свим годишњим добима* – Д. Чосич; *у добима* – Й. Скерлич, Й. Цвийич, И. Андрич), но също – от ежедневната комуникация в културните центрове и от народните говори.

Почти същото твърдение се намира и в граматиката на Е. Барич – *доба* редовно се употребява в номинатив, акузатив и вокатив, по-рядко – в останалите падежи, като се дават примери за локатив ед. ч. *добу*, инструментал ед. ч. *добом*, датив, локатив, инструментал мн. ч. *добима* (Барич 1979:227).

Л. Лашкова говори за съществителното *доба* като за случай на морфологична аномалия, изтъквайки две причини за това твърдение: почти не се скланя, което е повторение на казаното от другите автори и е единственото съществително от среден род на *-а*. Лашкова все пак уточнява, че формите на косвените падежи се употребяват много рядко („предимно на запад“) и привежда парадигмата на съществителното. С всичко това на практика се присъединява към казаното от Стеванович (Лашкова 1985: 52).

Съществителното *доба* продължава да занимава нормативистите и днес, в новата ситуация. Ако родът на думата не предизвиква съмнения, тъй като решението е категорично в полза на ср. р. с вземане под внимание на узуса (диалектен преди всичко), не така стои въпросът със склонението. И тук именно се забелязва известна двойственост на опитите за прескрипция.

Така от една страна в поредното издание на един речник, предназначен за училищата и съдържащ прескриптивни нормативни указания за поредица случаи на езикови колебания, се намира пълната падежна парадигма за ед. ч. на това съществително по образеца за съществителните от ср. р. ед. ч. в сръбския език (то *доба*, тог *доба*, том *добу*, тим *добом*...). В същото време – не като строго нормативно предписание, а под формата на мека нормативна препоръка – се дава насока за употребата на някои падежни форми за мн. ч.: според автора е много по-добре вместо *добима* (синкретична форма за датив, инструментал и локатив мн.ч.) да се употреби друга дума в тези падежи. Дава се конкретна синонимна замяна с формите *временима*, *раздобљима*, *периодима* (Клайн 2004). С други думи строго се нормира склоняемостта на думата в ед. ч., докато за мн. ч. не се препоръчва употреба на част от формите. По този начин като цяло остава формулираната още от М. Стеванович ограничена деклинабилност на думата.

От друга страна обаче присъствието на *доба* в специалната карточка на езиковите колебания, съставена от Комисията за стандартизация на сръбския език към Сръбската академия на науките и изкуствата, показва, че нестабилността и неустановеността при това съществително в деклинационно и конгруентно отношение продължава: отново е поставен въпросът за склонението (употребата на падежите) и свързаното с него съгласуване (Сръбски 2006:40).

В българския книжовен език граматически съществителното *доба* се отличава със следните особености в съпоставка със сръбски:

За разлика от сръбски думата в българския книжовен език принадлежи към граматическия женски род и напълно се покрива във формално отношение с останалите съществителни от ж. р. на *-а*, т.е. има правилна, системна форма, включва се в групата на посочените съществителни и поради това не е предмет на специално разглеждане в нормативната граматика като изключение, отклонение или аномалия. В българските диалекти има случаи на ср. р., но това винаги е съпроводено от преобразуване на думата спрямо белега за ср. р. – окончанието *-о*, т.е. *добо*. Смята се, че за формирането на това окончание е повлиял ср. р. на съществителното *време* (БЕР 1971), което е може би обусловено от семантичната връзка между двете темпорални лексеми. Да припомним за подобно различие от книжовния език граматично-родово поведение на *доба* в хърватски народни говори и при хърватски автори, отбелязано от М. Стеванович (Вж. по-горе в текста).

За разлика от сръбския език думата фактически не се употребява в мн. ч., макар че няма формални пречки за това, като влиза донякъде в групата на дефективните съществителни, тъй като проявява дефективност по отношение на граматическото число. Все пак не може да не припомним, че някои сръбски нормативисти не препоръчват употребата на *доба* в мн. ч. в някои определени случаи, което ни позволява да приемем, че разликата между двата езика е само частична. Възможно е тук развитието да се осъществява в същото направление, което не е единственият случай на паралелно развитие при тези два близкородствени езика.

Много съществена е разликата между двата езика в областта на комбинаториката (лексикалната съчетаемост) на двете лексеми. Думата *доба* в български не се употребява самостоятелно, а винаги участва в именна синтагма. При това думата има много ограничена лексикална съчетаемост с крайно число атрибути прилагателни: *късна доба*, *глуха доба*, *потайна доба*. Това е един случай на употреба на за-

дължителен определител, единствено в комбинацията, с която лексемата може да се употреби и да изяви значението си на „ време, обикновено преди полунощ“. Значението пряко се свързва с българския фолклор, отразяващ народното поверие, че това е времето, когато бродят зли духове и тъмни сили. Стилистично маркирана като народнопоетична дума чрез влизането си в посочените устойчиви словосъчетания, при *доба* надделява конотативното значение над денотативното. Поради това тя се включва в групата на езиковите средства, носещи националнокултурен компонент, които допринасят за определяне на различното и национално специфичното в изграждането на езиковата картина на света. Като народнопоетична лексема тя е естествено да има по-рядка употреба и ниска фреквентност. Ето защо други неутрални лексикални единици (период, епоха, ера, век) поемат функцията да назовават различни времеви периоди, наричани и днес с помощта на лексемата *доба* в сръбски и в други славянски езици. Така в сръбския език *доба* притежава възможност да се свързва с неограничен брой други лексеми и има полисемантична структура. Много от изразите, в които участва, носят терминологичен характер. Основното ѝ значение се определя като „дълъг период от време“ и съвпада със значенията, предавани на български с думите период, епоха, ера, напр. *ледено доба* = ледников период, *камено доба* = каменна ера, *доба Препорода* – епоха на Възраждането и др. Други значения са „годишен сезон“ в съчетание с атрибута *годишњи*, както и „възраст, старост“. Лексикалната стойност на думата се проявява и в устойчивите съчетания и фраземи, в които участва, напр. *златно доба*(= *златен век*), *мирно доба* (= *мирно време*), *зрело доба*(= *зряла възраст*) и др. Всичко това я прави често употребима във всички функционални стилове и достатъчно фреквентна.

Съпоставените особености на българската дума *доба* и на фонетично съвпадащата с нея сръбска дума *доба* са основание те да се смятат за междуезикова омонимична двойка. Става дума за отношения между две формално тъждествени думи, отнасящи се към един и същи лексикално-граматичен клас, в чиято семантична структура се откриват различия, но и известна близост. Ето защо тази двойка думи е намерила място в новоизлезлите българско-сръбски и сръбско-български речници на лексикалните омоними (вж. Алексич 2006).

От гледна точка на славянското езикознание като цяло представлява интерес различното разпространение (дистрибуция) на тази речникова единица в славянските книжовни езици: запазването ѝ в западнославянски, украински и белоруски, както и в словенски и сър-

бохърватски (сръбски и хърватски), постепенното ѝ изтласкване на периферията и преобразуването ѝ в специално стилистично маркирано езиково средство в български и пълното ѝ отпадане в руски. Откроява се близостта между сръбски, хърватски и горнолужишки при граматичнородовото поведение на думата, и частично – между сръбски и български при ограничената/пълната загуба на деклинация. Само българският се отличава със специфично лексикално-семантично развитие при тази лексема.

Съществителното *доба* в сръбската и хърватската граматична литература се разглежда успоредно със съществителното *подне*, тъй като в рамките на средния род те проявяват сходни отклонения от граматичната норма. Към същия род се причислява съответното *пладне* и в българския книжовен език.

В диахронен план всяка една от двойката *пладне/подне* представлява две думи, постепенно сраснали в една цялост, която днес се осъзнава от говорителите и на двата езика като проста непроезводна дума. БЕР привежда реконструираната праславянска форма (синтагма) **palъ dьne*, представляваща косвен падеж и смятана за изходна (БЕР 1971: 1996). В старобългарски е засвидетелствана като ПЛАДЪ-НЕ. Ясно се вижда, че лексемата *пладне* в съвременния ни език е неин най-пряк наследник.

В сръбските и хърватските граматика *подне* се причислява към онези съществителни от среден род, които имат разширена основа в косвените падежи, като в конкретния случай се съдържа разширение със съгласната -в-, напр. *поднев-а* (род. пад. ед. ч.), *поднев-у* (дат. пад. ед. ч.) и т.н.

Още първите граматика на сръбския и хърватския език, една от които е граматиката на Т. Маретич, смятана за класическа, отбелязват, че подобно на *доба* думата *подне* се скланя съвсем рядко. В понови сръбски и хърватски граматика, речници и помагала все пак се привежда пълната деклинационна парадигма на думата, но се изтъква отново, че тя най-често не се скланя, и то предимно, когато се употребява с предлози.

В двата езика от *пладне/подне* се образуват чрез деривация нови думи, отнасящи се към различни части на речта, напр. в български език *пладнешки*, *пладнувам*, *пладнина*, *пладнило* и др.; в сръбски *подневни*, *подневак*, *подневски* и др. Характерно е обаче, че само в българския книжовен език те са предимно стилистично маркирани, отнасящи се към народно-разговорната реч, поради което в речниците носят бележка нар., обл. и под.(вж. напр. БТР 1976: 621). Затова не е из-

ненадващо, че в сръбски сред дериватите, които, за разлика от българските им съответници, имат напълно неутрален характер, се откриват и научни термини като *подневник* с вариант *подневак* 'нулев меридиан'. Известно е, че научната терминология се отличава покрай другите си особености и с важното качество да бъде настрана от стилистичната маркираност, за да може да служи на абстрактното, изчислено от емоционално-оценъчни и други нюанси познание.

И в български, и в сръбски разглежданите речникови единици имат полисемантична структура със съвпадащо първо значение 'средата на деня' / 'средина дана'. Но само в сръбския откриваме в многозначната структура на думата и подзначение 'средата на човешкия живот'. Двата книжовни езика не са запазили успоредното значение 'юг' за *пладне/подне*, срещано в други славянски, а и в неславянски езици (напр. в романски езици), макар че то не е чуждо на някои български диалекти.

По-голяма закрепеност в лексикалната система се наблюдава при сръбския съответник *подне*, тъй като се употребява в много функционални стилове, което означава и по-висока честота на употреба. Обратно на това, в българския книжовен език *пладне* не е напълно редовен член на речника поради постепенно изместване и изтласкване от лексемата *обед (обяд)*, която е много по-употребявана днес от носителите на българския език, вследствие на което *пладне* постепенно е заела място сред стилистично маркираните средства, подобно на *доба*. Ще се спрем по-подробно на посочената синонимна замяна, защото е типична за българския и непозната на сръбския език.

Известно е, че освен темпоралните лексеми, представляващи конвенционално възприети мерки за време, към които се отнасят и разглежданите тук *доба/доба* и *пладне/подне* съответно в български и сръбски език, за определяне на времето се употребяват и много други думи, чието примарно значение не изразява пряко представата за време. Но въз основа на това, че назовават понятия и явления, тясно свързани с определени отрязъци от време, такива думи могат да заменят темпорални лексеми, т.е. речникови единици, които непосредствено именуваат единици за време. Такъв процес се открива в българския език при лексемата *обед*. Нейното основно значение се свързва с представата за едно от храненията, фиксирано точно на времевата ос. Това е най-важното хранене – 'хранене към средата на деня' или 'самата храна, която се яде тогава'. Именно тази закрепеност на действието (и храната) *обядване, обед* към относително точния времеви сегмент – *средата на деня* – прави възможна употребата на лексемата, която ги назовава,

вместо израза или лексемата, означаващи времевата единица, т.е. средата на деня, половината на деня, 12 часа, *пладне*.

На сръбския език е непозната синонимна замяна на *подне* с думата, назоваваща храненето, съответно консумираната храна, в назования сегмент от време – *ручак* 'обяд'. Значението на тази дума не излиза извън рамките на 'главното хранене за деня', 'яденето около пладне', 'ястията, съставляващи това ядене'.

Разбира се, и в сръбския език в други случаи е възможно да се употреби вместо лексема за времева единица друга, въз основа на постоянната връзка на назоваването от нея понятие с определен времеви период или момент, като *рат*, *повратак*, *живот* (същото е и в български при еквивалентите *война*, *завръщане*, *живот*). Но при по-горе разгледания случай потенциалната възможност не е реализирана. Развитието на полисемия, или обратно – липсата на подобен развой, за което всъщност става дума тук, е семантичен процес, свързан със спецификата на всеки отделен език, с националното му своеобразие, придобивано в течение на годините, със сложните пътища на формирането и изграждането на речниковия му състав, при което не на последно място стои и различното отношение към народното начало и традицията.

В двата езика *пладне/подне* участвуват в състава на фраземи, но прави впечатление различната им образна основа и фразеологично значение. Така че те би трябвало да се отнесат към средствата с културологична стойност, маркиращи националната специфика на съответния език, срв.: от ден до пладне 'кратко време' (български); сетити се у пет до подне 'прекалено късно', млад као роса у подне 'стар' (ирон.) (сръбски) и др.

В заключение би могло да се каже, че при съпоставените двойки старинни лексеми с общ произход в сръбски и български език се отразяват сложните отношения на сближаване и раздалечаване, така характерни за близкородствените езици. При съпоставянето на българските езикови единици със сръбските се установява от една страна противопоставеност граматична системност : граматична аномалия, а от друга – статус на лексикална ограниченост, стилистична маркираност : статус на редовен член на лексикалната система. Различията бележат езиково и културно специфичното, докато сходствата по-скоро причисляват към една общност. Сложните взаимоотношения едновременно на сходство, но и на различие прави съпоставителното изследване на граматическите и лексикално-семантическите особености на близкородствените езици много важно и за обучението, и за практиката на превода.

ЛИТЕРАТУРА:

- Алексич 2006:** Алексич, М. *Българско-сръбски речник на лексикалните омоними*. Белград, 2006.
- Барич 1979:** Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. *Priručna gramatika hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb, 1979.
- БЕР 1971:** *Български етимологически речник*. София, 1971.
- Бондарко 2001:** Бондарко, А. В. *Основы функциональной грамматики*. Изд. С.-Петербургского университета, 2001.
- Брабец, Храсте, Живкович:** Brabec Iv., Hraste, M., Živković, Sr. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb, 1968.
- БТР 1976:** *Български тълковен речник*. София, 1976.
- Клайн 2004:** Клајн, И. *Речник језичких недоумица*. Шесто издање. Београд, 2004.
- Лашкова 1985:** Лашкова, Л. *Кратка сърбохърватска граматика*. София, 1985.
- Любенова 2006:** Любенова, Е. *Семантика на творителния падеж в горнолужишкия език*. Пловдив, 2006.
- Маретич 1931:** Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. U Zagrebu, 1931.
- Скок 1971:** Skok, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1971.
- Сръбски 2006:** *Српски језик у нормативном огледалу*. Београд, 2006.
- Стеванович 1975:** Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик*. 1. Београд, 1975.
- Фасмер 1964:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1961.

СУФФИКСЫ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЛИЦА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Ева Надь

Сегедский университет

1. В словообразовательной системе языка в разные периоды его развития образование слов по ранее продуктивным моделям по ряду причин может затухать, и, наоборот, в активный словообразовательный процесс могут вовлекаться непродуктивные в прошлом модели. Причинами таких смещений акцентов являются либо потребности самого языка, либо определённый «социальный заказ» и языковая мода. «Например, при развитии техники, технологий, производства возникает необходимость в новых наименованиях, которые и создаются по типу имеющихся в языке, только значительно расширяется круг образованных таким образом слов» (Валгина 2001: 136-137).

Доклад посвящён вопросу о продуктивности суффиксов существительных мужского рода со значением лица в современном русском языке. Примеры взяты из литературных произведений и из текстов интернета.

2. Одно значение может быть выражено несколькими суффиксами. Значение 'лицо, производящее действие' могут выражать суффиксы *-тель*, *-щик/-чик*, *-ник/-ик*, *-ец*: *учитель*, *танцовщик*, *захватчик*, *сапожник*, *нытик*, *певец*.

В „Русской грамматике“ под редакцией Н.Ю. Шведовой (Шведова 1980: 142–145) и в „Краткой русской грамматике“ Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина (Шведова-Лопатин 1989: 48–54) (см. ещё Шелякин 2000: 32-37) существительные с вышеупомянутыми суффиксами, образованными от глаголов, называют лицо, производящее действие, и предмет, производящий действие или предназначенный для осуществления действия, названного мотивирующим словом (*-щик/-чик*, *-ник/-ик*, *-ец* могут прибавляться и к существительным, и к прилагательным). Существительные этого типа имеют следующие частные словообразовательные значения:

1) лицо, производящее действие (названия по профессии или по временному занятию): *-тель, -щик/-чик, -ник/-ик, -ец*; например: *преподаватель, танцовщик, захватчик, сапожник, нытик, певец* и т.д.;

2) предмет (машина, орудие, приспособление), производящий действие: *-тель, -щик/-чик, -ник/-ик, -ец*; например: *предохранитель, буксировщик, счётчик, забурник, поставец* и т.д.;

3) предмет (приспособление, вещество, вместилище, учреждение и т.д.), предназначенный для осуществления действия: *-тель, -ник*; например: *обогреватель, подойник* и т.д.

Земская (Земская 1997: 425-426) выделяет в классе существительных, производимых от основ глаголов с помощью посредством суффикса *-тель, -щик/-чик, -ец*, одно общее значение производителя действия, названного производящей основой (такие производные могут быть наименованиями лиц и наименованиями орудий, инструментов).

По-моему, такие лексемы имеют только одно значение (производитель действия), и только синтагматическая композиция способствует изменению значения: лицо и предмет (Надь 2006: 135-139).

Земская (Земская 1997: 386-389) считает продуктивными такие единицы, которые в языке той или иной эпохи служат образцом для построения новых единиц. Для словообразования наиболее существенно понятие эмпирической и системной продуктивности словообразовательного типа, по образцу которой в основном происходит создание новых слов. Различаются типы высоко-, средне-, малопродуктивные. Степень системной продуктивности типа – это указание на то, каковы структурные, семантические и стилистические ограничения в производстве слов данного типа, как ограничивает его действие соседство синонимических типов, а также наличный состав лексики. Степень эмпирической продуктивности типа – это указание на то, в каких сферах он продуктивен. По данным „Русской грамматики“ Н.Ю. Шведовой, общее словообразовательное значение «носитель процессуального признака» с суффиксом *-тель* продуктивен в различных сферах языка. Образования со значением «орудие» характерны для научно-технической терминологии (*глушитель*), со значением «лицо» выступают как окказионализмы преимущественно в художественно-публицистической речи (*опошлители литературы* журн.). Суффикс *-щик/-чик* продуктивен в профессиональной терминологии (*доводчик, окрасчик, запарщик (кормов), завальщик (шихты); подборщик, погружник*). Тип с суффиксом *-ник* обнаруживает продуктивность в технической терминологии, в сфере названий орудий и механизмов, и реже – названий лиц по характеру занятий, например: *за-*

бурник (орудие), *разменник* (автомат), *обточник [алмазов]* (специальность). Тип с суффиксом *-ец* не продуктивен.

В литературе (Земская 2005: 94-96), по данным Дорошевского (1973) и Волоцкой (1976), отмечалось, что наименования лиц, произведенные от имен существительных, в некоторых отношениях подобны отглагольным: они также именуют действующих лиц, но не называют при этом действия эксплицитно, например : *барабанищик* – кто играет *на барабанах*, и *регулировщик* – кто *регулирует* уличное движение. В словах типа *барабанищик* формально не выражено значение действия, но такие типы слов, так же, как типа *регулировщик*, относятся к *nomina agentis*.

Одно из различий между такими образованиями по данным специальной литературы называется семантическим приращением. Этим термином называется не выраженная в слове часть смысла, и предлагается различать синтаксические приращения (не выражен предикат) и лексические приращения (не выражена иная часть семантики).

В известные словообразовательные типы вливается всё новый и новый лексический материал. Функционально этот материал значительно расширился единицами, находящимися на границе литературного языка, и единицами, выходящими далеко за пределы литературного языка (просторечие, жаргоны). На этом огромном языковом материале активизируется словотворчество, с одной стороны, реализующее потенциал языка, с другой – порождающее ситуативные окказионализмы.

3. Среди словообразовательных новообразований обычно выделяются три типа: неологизмы, потенциальные слова и окказионализмы (Валгина 2001: 137-138).

Неологизмы приобретают характеристику общественно узаконенных номинаций и, появившись в определенный период, постоянно воспроизводятся и в конце концов принимаются языковой традицией.

Потенциальные слова – это нетрадиционные слова, незакрепленные в языке, но возможные слова, появление которых объясняется потребностью в соответствующем наименовании.

Окказиональные слова – это индивидуальные авторские образования, существующие лишь в том контексте, в котором они появились. Они потенциально в языке не присутствуют, системной, языковой и общественной потребности в них нет, но они творчески создаются по имеющимся в языке моделям.

Словообразовательные процессы конца XX столетия привели к выявлению наиболее продуктивных моделей сегодняшнего дня. В связи с этим можно назвать активное производство имен лиц. Новые

названия появляются строго в традиционных рамках. Запас слов в таком случае расширяется в угоду жизненной потребности нового времени. На основе данных специальной литературы мной составлен список таких новых образований (в данной работе приведён краткий список) и изучены примеры с этими словами, взятые из словарей и из интернета. Например:

антиперестроечник (Употреблений примерно **641**).

http://www.shulenina.narod.ru/Ucheb/Derkach/gl_2_1.html

По мнению специалистов, особо богатым на неологизмы оказался период правления М.С. Горбачева, когда языковеды не успевали фиксировать чуть ли не ежечасно рождающиеся новые слова, выражения и сочетания. Среди них, к примеру, такие яркие, не переводимые на другой язык неологизмы, как «гласность» «перестройка» «антиперестроечник»...

http://archvuz.ru/magazine/Numbers/2004_02/template_article?ar=K01-20/k09

Появилось в русском языке слово Перестройка в новом значении – изменение, обновление всех сторон жизни общества – и дало активнейшее словообразовательное гнездо: перестроечный (процесс), антиперестроечный, перестроечный, антиперестроечник...

биржевик 'тот, кто занимается биржевыми операциями' (Ефремова 2001, I: 101), 'биржевой делец' (Ожегов – Шведова 1999: 48). (Употреблений примерно **110 000**).

<http://feb-web.ru/feb/mas/MAS-abc/02/ma109043.htm>

биржевик, -а (род.пад.) м. В капиталистических странах: тот, кто занимается биржевыми операциями; биржевой делец.

<http://forum.masterforex-v.org/index.php?s=b65a90-aa83f28695f1aa9ba347648cfb&showtopic=6284&mode=threaded>

Для успеха надо бережливо обращаться с деньгами. Хороший биржевик следит за своим капиталом, как опытный аквалангист за давлением воздуха в своем акваланге...

бутылочник (Употреблений примерно **1 410**).

<http://next.feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/02/us120915.htm>

бутылочник[ин], а, м. Рабочий, выделяющий бутылки.

http://www.lib.ru/RUSS_DETEKTIW/LAWROWY/bumerang.txt_Piece40.03

Барсуков молча повинуется. За углом поджидают Миша, Сергей и бывший „бутылочник“ в форме военизированной охраны. Бы-

стро лезут в кузов. Барсуков дает понять, что, хотя и с большой неохотой, но смирился с навязанной ему ролью.

бюджетник (Употреблений примерно **132 000**).

<http://www.mobiset.ru/news/text/?id=6262>

Засветился очередной «бюджетник» от Sony Ericsson.

Ресурс SEM4.com опубликовал «шпионские» изображения нового мобильного телефона Sony Ericsson low-end класса.

<http://www.univer.by/student-quot-bjudzhetnik-quot-obhoditsja-gosudarstvu-vdvoe-dorozhe/989>

Студент-„бюджетник“ обходится государству вдвое дороже?

О том, что обучение студента в течение года в белорусском государственном вузе обходится государству в \$2,9 тысячи, стало известно на последней коллегии Минобразования Беларуси.

дубляжник (Употреблений примерно **23**).

http://sakuranoanime.ru/anime/sailor_00.htm

Ты невежественный дубляжник [1] {в оригинале – clueless dubbie}, или один из тех профи, кто „был там и видел это“? [да, я занимаюсь плагиатом из Megane 6.7, убейте меня.. >P] Ты уже успел позабыть, куда засунул свои диски с Sailor Moon, или доводишь свою семью до слез, смотря „Crystal Clear Destiny“ по десять раз на дню? [и нет, они плачут не потому, что разделяют твою боль, что ты чувствуешь, снова и снова видя, как погибает Tuxedo Mask.. :P]

компьютерищик (Употреблений примерно **946 000**).

<http://job.ukr.net/news/2007/04/12/7998/>

*Компьютерищик – самое перспективное занятие на ближайшие десять лет. Пятое место занимают сетевые и компьютерные администраторы (рост на 38,4%), шестое – администраторы баз данных (38,2%). **Компьютерищики** в Америке точно не пропадут. По крайней мере, до 2014 г.*

<http://www.trucker.narod.ru/glaza.htm>

*Компьютерищик и бухгалтер глазами друг друга. Без звука подмахивает принесенные сисадмином счета на программы и железяки. Не спрашивает, для чего они, ведь **компьютерищику** лучше знать. Понимает, что программист—личность творческая...*

кооперативищик (Употреблений примерно **1 810**).

http://www.akb-servic.ru/_na_Kolyme_Pri_.html

Шли годы. И вот бывший опальный кооперативщик стал членом Совета федерации, губернатором всей Колымы. Бывшее УКГБ – то самое – старательно помогает ему руководить вверенной территорией.

<http://praktikatheatre.ru/about/press/detail.php?ID=1064>:

На примере Эдуарда Боякова видно, как фетиши перестроечного театра, модель «антрепренерского» театра, меняется на более продвинутую, – продюсерскую, изобретательную. Разницу между двумя системами делопроизводства можно объяснить другой параллелью: «кооперативщик» – «топ-менеджер».

льготник 'тот, кто пользуется какими-л льготами' (Ефремова 2001, I: 809), 'человек, пользующийся льготой, льготами' (Ожегов – Шведова 1999: 335), (Употреблений примерно **378 000**).

http://www.copenergo.ru/faq/answers/benefits/oformit_zaochno

Оформить льготу в отделении «ЦОПэнерго» может любой человек, которому льготник может доверить свои документы: родственники, знакомые, а также работники социального обеспечения. Можно отправить в отделение ЗАО «ЦОПэнерго» нотариально заверенные копии документов, подтверждающих право на льготу.... В исключительных случаях, когда льготник не может передвигаться, и нет людей, которые могли бы ему помочь, льготнику следует написать письмо в «ЦОПэнерго» с просьбой об оформлении льготы на дому, и льгота будет оформлена сотрудником ЗАО «ЦОПэнерго».

оборонщик (Употреблений примерно **5 130**).

http://www.duel.ru/200601/?01_3_2

Демография и Оборонщики. В прежние времена мне и в голову бы не пришло поставить эти слова рядом. Задумывался ли хоть один оборонщик, хватит ли ему денег прокормить очередного ребёнка, заводить ли его, рожать ли? Прирост семьи происходил естественно, почти независимо от рассудка.....

<http://www.vavilon.ru/metatext/ps6/gusein2.html>

Солженицын в этом произведении, которое местами напоминает агитку в духе пролетарских писателей 20-х годов, формулирует главный вопрос: а есть ли еще в России то общее «мы», которое объединяет людей так, как очутились у него в одной лодке честный банкир, честный гэбэшник и честный оборонщик.

платник (студент, обучающийся за плату), (Употреблений примерно **172 000**). Данное слово употребляется и в значении «тот, кто платит за пользование чем-либо» например, оно стало употребляться в речи рыболовов.

<http://www.gonefishing.ru/index.php?type=page&id=159>

Что же такое „платники“? Сказать, что в прежние времена рыбалка была для нас совсем уж бесплатной, нельзя. В начале 80-х я жил в нескольких шагах от знакомого многим москвичам Бисерова озера. Оно имело тогда статус „культурного водоема“ что выразилось в том, что за право ловить в озере нужно было платить аж целый рубль в день. ... Я могу чуть ошибиться по дате, но современные „платники“ стали массово появляться у нас в стране с 1997 года. ... И „платники“ стали расти как грибы.

рыночник (Употреблений примерно **16 500**).

<http://www.avias.com/news/2008/03/31/8796093078196.html>:

Евгений Николаевич (Евгений Ольховик – „Б“), ты же рыночник? Мы не имеем права иметь один топливозаправочный комплекс. Мы и так уже рынок потеряли – Скуратов заправляет Ил-86 в „Домодедово“ – настаивал губернатор.

<http://www.vn.mk.ua/print.php?type=1&id=2977>:

Мы говорили о развитии рынка зерна в Украине. Могу сказать, что Президент – действительно грамотный экономист и мыслит категориями экономиста-рыночника. Он прекрасно понимает систему управления рыночными методами.

силовик (Употреблений примерно **108 000**).

http://www.ng.ru/regions/2007-11-08/6_polpred.html

Олег Сафонов стал еще одним питерцем и силовиком в вертикали власти российских регионов. Службу в органах госбезопасности он проходил с 1982 по 1991 год.

Зафиксированно употребление данного слова в жаргонной речи в значении „сильно пьющий субъект“

(<http://www.zhargon.ru/slova.php?id=9831&cat=176&pc=16>).

суверенищик (Употреблений примерно 17).

http://www.bigpi.biysk.ru/wwwsite/source/for_stud/typology/011.htm

Производство нарицательных лиц. Значительную часть новообразований составляют имена нарицательные. Наиболее активны

такие разряды наименований, порождаемые требованиями социальной действительности:

*Сторонник чего-/кого-либо: товарник, государственник. При наличии однокоренных слов отрицательную оценку выражают номинации с суффиксом -щик: **суверенищик**, кооперативщик....*

теневик 'представитель теневой экономики' (Ефремова 2001, II: 760), 'делец теневой экономики' (Ожегов – Шведова 1999: 793), (Употреблений примерно **27 900**).

<http://www.trud.ru/issue/article.php?id=200004250760501>

*Похоже, амнистия – лишь неприятная процедура, наградой за прохождение которой может стать приватизация лакомых кусков экономики **теневиками**.*

<http://194.107.116.240/info/glossary/?ch=%C2&word=700>

теневик – подпольный бизнесмен, деятель теневой экономики.

тусовщик(Употреблений примерно **427 000**).

<http://tipazhi.timeout.ru/type3/>

***Тусовщик**-Человек, обладающий свободным временем, творческой профессией, но с хорошим доходом: дизайнер интерьеров, флорист, промоутер. Много разговаривает по телефону. Так называемая „золотая молодежь“.....**внешний вид**: кроссовки с позолотой, футболка с принтами, на объемной сумке смешные брелоки, внутри – айпод. Обычный вид человека, обремененного свободным временем и стабильным доходом, но не обремененного офисной рутинной.*

http://www.spbhouse.ru/articles_id91.html

*Снимаем маски: Сёма Монтана – Настоящий **тусовщик**. Сам по себе я трудоголик, предприниматель и авантюрист. Поэтому на первом месте у меня обычно всегда стоит работа и бизнес, поэтому обычно с деньгами у меня проблем нет, правда только когда я работаю. Но сами понимаете, из-за того, что я еще и организатор вечеринок уже лет как пять – работа у меня своеобразная... Почему спросите вы? А потому, что правильный организатор вечеринок должен быть **тусовщиком**,.. так что стараюсь быть правильным.*

Процесс специализации словообразовательных средств, если суффикс многозначный, направлен на выражение одного из возможных значений. Идеальной представляется ситуация, когда одна модель и одно словообразовательное средство передает одно значение. На практике это бывает крайне редко, поскольку количество традиционно употреб-

ляемых суффиксов не может удовлетворить разрастающийся объем новообразований. В таком случае крайне необходима специализация и даже изменение значения словообразовательного средства. Например, в русском языке существует ряд суффиксов для обозначения лица при образовании имен от глаголов и существительных: *-(ов)ец* (*вьетнамец*), *-тель* (*учитель*), *-ник/-ик* (*речник*), *-чик/ -щик* (*летчик, каменщик*). Все это наименования лиц, но это общее значение, каждый же отдельный суффикс образует название лица по какому-то определенному признаку, а именно по принадлежности к народности, местности, по роду деятельности и т.д., вокруг каждого суффикса объединяется круг слов, связанных единым значением, в этом и заключается специализация. Однако оказывается, что частных значений бывает больше, чем имеющихся в наборе суффиксов. Тогда происходит некоторое перераспределение значений или изменение значений у тех или иных суффиксов. Более того, может случиться так, что какой-то из перечисленных суффиксов окажется востребованным для передачи вовсе иного значения, например не значения лица, а предмета. Тогда тем более необходимо перераспределение значений.

Показательны в этом отношении суффиксы *-чик, -щик, -тель*. В современном языке эти суффиксы могут использоваться и при обозначении лица, и при обозначении предмета. Дольше всех в рамках обозначения лица держится суффикс *-щик*. Произошла и внутренняя замена: *купальник* (в XIX в. это лицо), в современном языке произошло размежевание – *купальник* (предмет), *купальщик* (лицо) (Валгина 2001: 141).

Создание аббревиатурных наименований – самый продуктивный способ компрессии многословных названий. Аббревиатуры закрепляются в научном языке, в терминах; в названиях учреждений, организаций; в официально-деловом общении. Путем грамматикализации аббревиатуры попадали в словарь. В буквальном смысле вжились в язык, стали склоняться как обычные слова. Многие стали образовывать словообразовательные цепочки (Валгина 2001: 147-149). Например:

гаишники (Употреблений примерно **2 740 000**).

<http://www.film.ru/afisha/movie.asp?code=GAISHNK>

Жизнь „гаишника“ насыщена событиями разного характера: драматичными, лирическими, иногда даже трагичными, но чаще, к счастью, комедийными.

НТВшник

<http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/2001web1/yaz/200111601.html>

Однако следует заметить, что большая часть отаббревиатурных дериватов обладает эмоционально-экспрессивной окраской (как правило отрицательной), создаваемой в основном за счет словообразовательных средств, поскольку аббревиатурная основа, будучи элементом книжной речи, не имеет оценочных сем в значении: *эвэ-эмша, НТВшник* и др .

МГУшник (Употреблений примерно 1 330).

<http://www.moscowuniversityclub.ru/home.asp?artId=7867>

Два МГУшника стали заместителями министра культуры

Эмгэушник (Употреблений примерно 40).

<http://www.internet-school.ru/demo/531230?page=5>

От таких аббревиатур в современном русском языке образуются слова, часто с сохранением написания самой аббревиатуры большими буквами, а интерфикса, суффикса и окончания (если оно имеется) – прописными: *МГУшник, ГАИшник, ЛДПРовец*. Раньше такие слова писались иначе – *гаишник, эмгэушник, энтэвэшник* и т.д.

Социально ориентировано, например, образование наименований лиц, явлений современной действительности, несущих в себе отрицательное оценочное значение. Особенно много эмоционально-оценочных наименований лиц. Используются при этом наиболее распространенные суффиксы *-щик/-чик*. Например: *анонимщик* (м. разг. 'тот, кто пишет анонимки' (Ефремова 2001, I: 32); м. разг. през. 'тот, кто пишет анонимные письма, анонимки' (Ожегов – Шведова 1999: 25)), *кабинетчик* (м. прост. неодобр. 'руководитель, оторвавшийся от живого дела, от решения практических задач' (Ожегов – Шведова 1999: 258)) .

Окказиональное словотворчество обнаруживается более всего в области лексики и словообразования. По многим окказиональным наименованиям можно, например, проследить всю историю болезни русского общества: *гарнизонно-косильщики* 'призывники, уклоняющиеся от службы в армии'; *фальшивонапитчики* 'изготовители некачественных спиртных напитков' (Валгина 2001: 150-152).

Из английского языка в большом количестве перешли в русский язык слова, образованные с суффиксами *-er* и *-ing*, но среди подклас-

сов существительных, полученных из англицизмов, имеется класс: лицо, производящее действие (название по профессии и по временному занятию), например: *ботлер, брейкер; мультимедийщик, пиарщик, гринписовец* (Janurik 2007: 23).

Те 120 рублей в день, которые получает Алексей, имеют далеко не все уличные «пиарщики». Тут все зависит от фирмы (Лит. газета, 2001, 7-13 февр.).

гринписовец (Употреблений примерно **13 300**).

<http://comitcont.narod.ru/dop/001oso.htm>

Гринписовец (3) – этот человек действительно любит природу, и природа отвечает ему взаимностью. Ни одно животное в здравом уме и трезвой памяти не обидит его.

<http://www.beseder.co.il/chto-dolzhen-sdelat-nastoyaschiy-grinpisovets>

Что должен сделать настоящий гринписовец, если вдруг увидит, как животное, занесенное в Красную книгу, ест растение, занесенное в Уголовный кодекс?

4. Судьба новых слов в русском языке, как и в любом другом языке, складывается по-разному: одни очень быстро получают признание, другие проходят проверку временем и закрепляются, но не сразу, а иногда и вовсе не признаются, забываются.

Слова, получающие широкое распространение, вливаются в состав активной лексики. Такими в разные периоды стали слова *челночный бизнес, федералы, евро* и т.д. Со временем некоторые из них утрачивают оттенок новизны, и сейчас они уже не кажутся новыми, а иные даже архаизируются (ср: *комсомолец, красноармеец*). В отличие от них, слова, не до конца освоенные языком, сохраняют оттенок необычности и долгое время могут оставаться в составе пассивной лексики, если соответствующие понятия не получают всеобщего признания.

Исследования выбранного материала показали, что в угоду жизненной потребности нового времени возникает необходимость в новых наименованиях, которые и создаются по типу имеющихся в языке, только значительно расширяется круг образованных таким образом слов. Исследованные слова, первоначально возникшие в разговорном языке, перешли в нейтральный стиль, таким образом расширяя лексический состав русского языка.

Кроме того, суффиксы со значением лица (особенно суффиксы *-тель, -щик/ -чик, -ник/ -ик*, реже суффикс *-ец*), имеющие солидный возраст, весьма продуктивны и в современном русском языке.

ЛИТЕРАТУРА:

- Валгина 2001:** Валгина, Н. С. *Активные процессы в современном русском языке*. Учебное пособие. М., Логос, 2001.
- Ефремова 2001:** Ефремова, Т. Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва, Русский язык. 2-е изд., стереотип. Т. I-II, 2001.
- Земская 1997:** Земская, Е. А. Словообразование. // Белошапкова В.А. (ред.), *Современный русский язык*. Москва: Азбуковник, 3-е издание, исправленное и дополненное. 1997, 286–441.
- Земская 2005:** Земская, Е. А. *Словообразование как деятельность*. Москва, КомКнига. Изд. 2-е, стереотипное, 2005.
- Надь 2006:** Надь, Е. Омонимичен или полисемичен суффикс *-тель?* // Девятый Международный Симпозиум. МАПРЯЛ 2006. *Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного. Новые информационные технологии в лингвистической и методологической науке*. Доклады и сообщения. Болгария, Велико-Тырново, 5-8 апреля 2006 г., 135-139.
- Ожегов, Шведова 1999:** Ожегов, С. И., Н. Ю. Шведова. *Толковый словарь русского языка*. Москва, Азбуковник, 4-е издание, дополненное.
- Шведова 1980:** Шведова, Н. Ю. *Русская грамматика*. Том I. Москва, Наука, 1980.
- Шведова, Лопатин, ред. 1989:** Шведова, Н. Ю., В. В. Лопатин (ред.). *Краткая русская грамматика*. Москва, Русский язык 1989.
- Шелякин 2000:** Шелякин, М. А. *Справочник по русской грамматике*. Москва, Русский язык. 2-е издание, исправленное, 2000.
- Janurik 2007:** Janurik, Sz. *Az angol szókészleti elemek kölcsönzésének kérdései a mai orosz nyelvben. Az 1980-as évektől napjainkig*. A PhD-értekezés tézisei. SZTE BTK Nyelvtudományi Iskola, Szeged, 2007.

ЗА ПРОИЗХОДА НА НЯКОИ ЧЕШКИ НАЗВАНИЯ НА ПТИЦИ

Христина Дейкова
Институт за български език, БАН

Чешката система от орнитологични названия наред с орнитологичните системи на останалите славянски езици, вкл. и българската, се отличава с динамичност по отношение на своя развой. В нея се обособяват различни хронологични пластове лексика, които функционират едновременно в даден синхронен срез и влизат в определени вътрешноезикови връзки и отношения. Наред с древните названия, унаследени от праславянския език и заемащи в по-голямата си част централно място в чешката орнитологична система, през различните периоди от самостоятелния развой на езика се създават много нови и изключително разнообразни названия. Една част от по-старинните имена, възникнали в старочешкия период, успяват да заемат също трайно и централно място в системата, други са изтласкани на периферията и са със спорадична или териториално ограничена употреба, а трети изцяло излизат от употреба и са заменени от по-нови образувания. Изключително многобройни са новообразуванията в съвременните чешки диалекти, които се характеризират с голямо мотивационно и структурно разнообразие, както и с фонетична вариантност.

Обект на анализ в настоящата работа са няколко чешки названия на птици от Семейство чучулигови (Alaudidae): старочешкото *drlicě* и диалектните названия *kotrla*, *kotulka*, *trpělka* (и *trpinka*). Заедно с широко разпространените и наложили се в официалната номенклатура народни имена като *skřivan* [съответно *skřivan (polní)* ‘полска чучулига, *Alauda arvensis*’ и *skřivan (lesní)* ‘горска чучулига, *Lullula arborea*] и *chocholouš* ‘качулата чучулига, *Galerida cristata*’ те влизат в състава на

чешката орнитологична подсистема от названия на птиците от Семейство Чучулигови¹, заемайки периферно място в нея.

Названието *skřivan* представя най-стария, праславянски пласт лексика в тази група (стчеш. *skřivanec*). То има звукоподражателен произход и се съотнася с други сродни названия в славянските езици, като словаш. *škovránok*, *škrovánok*, пол. *skowronek*, горлуж. *škowrončk*, доллуж. *škobronk*, укр. *шкáворонок*, *жайворонок*, *зговро́нок*, рус. *жáворонок*, *щеворо́нок*, словен. *škorjanec*, *škrlec* и под. (вж. Махек 1997: 550). Вариантните фонетични облици в отделните славянски езици, както и немалкото фонетични варианти на това праславянско название в чешките диалекти, като: *skovranek*, *škobranek*, *křivánek*, *škobruněk*, *škorváne*, *škrobáne*, *škrobránek*, *škvrl'ánek* (Бартош 1906), *škovran(ek)* (Хоречка 1941), *škovrúnek*, *škobra* (Келнер 1949) (срв. също и Ферианц 1958: 233 за словашките фонетични варианти) говорят в подкрепа на звукоподражателния произход на названието. В съпоставителен план неговите ономазиологични (мотивационни) паралели са засвидетелстваните в българските диалекти² многобройни вариантни фонетични облици на очевидно звукоподражателни по своя произход названия на чучулигата като: *чафралюга* ‘чучулига’ (Руженци, Видинско), *чевърлуга* ‘полска чучулига’ (Желюша, Босилеградско), *чеверлюга* (Ярославци, Пернишко), *чеварлига*, *чювърлига* [качулата чучулига] (Геров), *чуфърлига* (Асеново, Пловдивско; Долна Митрополия; Хитово, Санданско), *чурулига*³. (Костенец), *чурчулига* (Дебър, Пловдивско), *чърчул* (Черен, Асеновградско), *чюрчуляйка* (Изворово, Харманлийско), *чючуляйка* (Свирково, Нова надежда, Хасковско) и много други. Вероятно чрез преосмисляне на първоначални форми като *чурулига* и *чурчулига* по *чучул* (качулатата чучулига е един от най-разпространените и добре познати у нас видове) възниква и общонародното и прието за номенклатурно днес название *чучулига*. По този начин в

¹ В центъра на нашето внимание са народните и диалектните названия на птици, възникнали спонтанно в процеса на опознаване от човека на обектите от живата природа, в случая птиците. Останалите номенклатурни термини, обозначаващи по-малко познати, редки или непознати родове и видове птици от разглежданото семейство, като *skřivan ouškatý* ‘рогата чучулига, *Eremophila alpestris*’, *skřivánek Gmelinův* ‘късопръста чучулига, *Calandrella cinerea*’, *kalandra zpěvná* ‘дебелоклюна чучулига, *Melanocorypha calandra*’, *kalandra černá* ‘черна чучулига, *Melanocorypha yeltoniensis*’, *kalandra bělokřídla* ‘*Melanocorypha leucoptera*’ не са обект на нашето внимание, тъй като са създадени по изкуствен път за нуждите на официалната научна номенклатура.

² Материалът е извлечен от Геров 1975–1978 и от Идиографския архив във ФСФ на СУ „Св. Климент Охридски“.

³ За звукоподражателния характер на това название и за връзката му със звукоподражателния глагол *чурулика* (вж. Булаховски 1978: 196).

българската научна терминология е отразено смесването в народните представи на тези много близки видове (полската чучулига няма характерното за качулатата чучулига щръкнало качулче, а при горската чучулига то не е така добре изразено).

По-късно възникналото чешко народно название *chocholouš* (със словообразователни народни варианти *chocholoušek*, *chocholka* у Шир 3, 69, диал. *chocholuš'ka* у Лампрехт 1963) представя най-новия пласт лексика в тази група и се налага в официалната номенклатура като обозначение на качулатата чучулига. То е с прозрачна мотивация и словообразователна структура (производно е от *chochol* ‘чучул, качул от пера’, т.е. мотивирано е от характерния външен белег на този орнитологичен вид). Негови лексикални и мотивационни паралели в български са диал. *чучулянка* (Маломирово, Елховско; Смоляновци, Монтанско), *чучулятка*, с народно тълкуване ‘чучулига с качулка на главата’ (Цървище, Дупнишко), *чичулян* (Мелница, Ямболско), *качулади* мн.ч. (Банево, Бургаско) и др. под.

Старочешкото название *drlicě* (засвидетелствано във Физиолога на Кларет от 14 в., вж. Флайшханс 1928: 22) и диалектните чешки имена *kotrla* ‘*chocholouš*’, т.е. ‘качулата чучулига’ (от моравсколашкия френщатски говор, вж. Хоречка 1941), *kotulka* със същото значение (от моравско-словашките валашки говори, вж. Сверак 1957; у Казмирш 2007 – *kotulka*) и *trpělka*, *trpinka* със същото значение (засвидетелствани в Източна Моравия, вж. Бартош 1906; у Грегор 1959 – *trpjelka*) не могат да се обяснят еднозначно. Специално внимание на стчеш. *drlicě* отделя Махек в статия, публикувана през 1950 г. в *Zeitschrift für slavische Philologie* (вж. Махек 1950). Той предлага първия и единствен опит за неговото етимологично обяснение, което по-късно е отразено и в етимологичния му речник. В статията на Махек се привеждат още диал. *trpělka*, лаш. *kotrla*, валаш. и словаш. *kotvrla*⁴ (без да се сочат източници), като те се свързват със старочешкото име. Диал. *kotulka* не се сочи в статията (отбелязва се само в етимологичния му речник под *drlicě*, но без коментар).

Като изхожда от описанието у Кларет, Махек смята, че стчеш. *drlicě* е обозначение на горската чучулига (*Lullula arborea*), противно на мнението на Шмилауер (Шмилауер 1940: 387), според когото с това название е обозначена качулатата чучулига (*Galerida cristata*). Шмилауер между впрочем също се позовава на описанието у Кларет.

---

⁴ Тази форма не открихме нито в достъпните ни чешки и словашки диалектоложки източници, нито в по-стари чешки орнитологични трудове, където обикновено се отбелязват народни и диалектни названия. Тя не е отбелязана и у Ферианц 1958.

Според Махек в основата на назването е залегнал гласът на птицата, който може да се предаде като *dyrli dyrli dyrli* (така го описва Кнежоурек), в подкрепа на което той привежда стпол. *dzi(e)rlatka* (пол. *dzierlatka* ‘качулата чучулига’), *d(zi)urlatka*, поморански *zêrlotka*, *čarlotka*. По-нататък Махек смята, че лаш. *kotrla*, силез. *škobrla*⁵ и словаш. *kotvrla*, *četvrlka* могат да се разглеждат като продължители на стчеш. *drlicě* (в завършека *-trla* и в другите вариантни завършеци той вижда корена *drl-*), оформени допълнително с експресивни префикси *ko-* или *če-* (вж. Махек 1950: 33–34; Махек 1997: 128). Според него в основата на диал. *trpělka* също е залегнал гласът на птицата, но звукоподражателният корен е преосмислен по народна етимология (*dyrli* е репродуцирано като *ṭrpi*, т.е. *trpím* ‘страдам’, чрез което може да се обясни и преводното название у Кларет *pacior*). Като доказателство привежда народни тълкувания и изрази, като: „protože s námi celou zimu přetrpěti musí“ и „trp jak ten ftáček trpělka“ (вж. Махек 1950, пак там; Махек 1997: 653).

По наше мнение свързването на диалектните чешки названия със стчеш. *drlicě* е неубедително. Като продължител на старочешкото название може да се приеме единствено изтчеш. *dr(d)lice*, което Махек цитира по Челаковски (Čelakovský. F. L., *Dodavky ke slovníku Josefa Jungmanna*, Praha, 1851) (*-dl-* под влияние на *drdol* ‘чучул, качула’, вж. Махек 1997: 128). Като изхождаме от цялостната орнитологична система, от факта, че тя е динамична система, която непрекъснато се обогатява и обновява, че в нея функционират имена с различна старинност, смятаме, че биха могли да се дадат и алтернативни етимологични тълкувания (подкрепени от някои български паралели), при които разглежданите тук диалектни чешки названия да се обяснят като самостоятелно възникнали. Иначе Махек има право, когато смята, че значението ‘*chocholouš*’, т.е. ‘качулата чучулига’ на диал. *kotrla* (и на *kotvrla* и др.) е резултат от пренасяне на названието на горската чучулига за означаване на близкия род/вид на качулатата чучулига. При диал. *trpělka* обаче това едва ли е така. Пренасянето на названията от една на друга птица е типично явление за народните системи от орнитологични названия. То е свързано със степента на познаване на тези обекти от живата природа, с тяхното често смесване поради реална близост между отделните родове и видове птици. Ето защо при народните обозначения трябва да се изхожда винаги от „наивните представи“ за именуваните обекти, свързани с различни съществени и

⁵ Това диалектно название трябва да се свърже според нас с чеш. *skřivan* и да се отпрати към неговите варианти (вж. по-горе).

по-малко съществени белези, които човек наблюдава при непосредствения си досег с природните обекти. В методологично отношение това означава, че обясняването на произхода и първичната мотивация на отделни орнитологични названия трябва да се извършва винаги в системен план, като се отчитат всички останали названия и се изхожда от характерните особености не само на отделен вид, а на всички близки видове и родове от определено семейство (а понякога и от други семейства).

В описанието, което Кларет дава на стчеш. *drlicě*, много ясно се вижда, че народните представи за горката чучулига и за качулатата чучулига се смесват (в този смисъл и Махек и Шмилауер имат право, когато единият идентифицира тази птица като горска чучулига, а другият – като качулата чучулига): „Chocholouš je jako skřivánek a patří prý k jeho druhu. Na hlavě má korunku. Když má mladé, zpívá za letu do výše a spouští se prudce dolů v blízkosti hnízda. Říká „trpím, trpím!“ a podle toho jej lze vysledovat“ (Кларетус 1991: 17)⁶. Качулатата чучулига не пее високо във въздуха, но затова пък полската и горската чучулига са известни с това, че при пеене се издигат високо във въздуха, полската чучулига – вертикално нагоре, докато се скрие от погледа, след което пет минути кръжи във висините, преди да се спусне надолу, горската чучулига – **спираловидно се издига нагоре при пеене, олюлявайки се, полетът ѝ като че ли описва примка**, известно време кръжи и след това, притискайки крилата си, се спуска рязко надолу. Що се отнася до самата песен на тези птици, описанието у Кларет съответства по-скоро на гласа на качулатата чучулига. За нейната песен у Гослер (Гослер 1994) се казва, че **звучи тъжно** (така го характеризира и Янда, според когото именно в това трябва да се търси мотивацията на диал. *trpělka*) и е съставена от кратки строфи, които могат да се предадат като „díídidriié“, докато песента на горската чучулига може да се предаде с по-протяжно и флейтово „lylylydadadyldyd!“ (срв. по-горе описанието на Кнежоурек, цит. по Махек, според когото гласът ѝ звучи като „dyrli dyrli dyrli“). Гласът пък на полската чучулига се предава у Гослер (Гослер 1994) като протяжно „truit“. По отношение на външния вид, както отбелязва и Махек, горската чучулига има също качулче от пера на главата, но то не е така добре изразено като при качулатата чучулига. Вероятно с този общ белег е свързано и колебанието в научната номенклатура през 19. в., което откриваме у Янда – там горската чучулига е известна като *chocholouš* či

---

⁶ В оригинала на латински: „Annoda est sicut alauda et dicitur de genere eius et capite coronata. Quando habit pullos, cantat supra volando et infra cadens prope nidum. Dicit ‚pacior‘, ‚pacior‘ et sic investigatur“ (Флайшханс 1928: 22).

skřivan lesní (с лат. име **Galerita arborea**). И още едно сходство между качулатата и горската чучулига, свързано с поведението и начина им на живот, което също би могло да бъде основание за тяхното смесване: Според цитирания от Махек Кнежоурек **горската чучулига бяга отлично насам-натам по земята**, като **усърдно си търси храна** (освен с насекоми се храни и със семена), при което във всеки един момент **перата на главата ѝ щръкват нагоре, оформяйки качулка**. Поради незабележимото си сиво-кафяво оперение **качулатата чучулига**, въпреки своето **добре изразено чучулче**, се забелязва най-добре, когато **пъргаво, със ситни стъпчици притичва насам-натам по земята в търсене на храна**. (Янда 1898: 72–78, Махек 1950: 34, Гослер 1994: 168, Боухнер 1997: 108–109, устна информация от проф. д.б.н. Д. Нанкинов).

От мотивационна гледна точка обяснението на стчеш. *drlicě* като звукоподражателно название може да бъде прието. Съпоставката с пол. *dzierlatka*, *d(zi)urlatka* (срв. и пол. диал. *derlatka*, *dyrlatka*, за които вж. РПГ I: 431), възникнали паралелно, позволява да се изходи от звукоподражателен корен *drl-* (по гласа на горската чучулига, възпроизвеждан от някои като „*dyrli dyrli dyrli*“, макар че, както беше показано по-горе, песента на качулатата чучулига, предавана като „*dídidriié*“ също би могла да се свърже с този корен). Полските названия представят обаче друг словообразователен модел.⁷ Що се отнася до стчеш. *drlicě*, дали словообразователният формант тук е *-icě*, както може да се предположи от обяснението на Махек, без той специално да се спира на словообразователната структура на названието. Основните функции на този суфикс в старочешки са атрубутивна, деминутивна и феминативна (вж. Лампрехт, Шлосар, Бауер 1986: 255–295), а ако в основата на стчеш. *drlicě* е залегнал звукоподражателният корен *drl-*, то би трябвало да е агентивно образуване. Деминутивна е например функцията на суфикса *-icě* в стчеш. *jiřicě* ‘градска лястовица, *Delichon urbica*’, образувано вторично като вариант от ж.р. на *jiřiček*, а то – звукоподражателно по произход название, но преосмислено по ЛИ *Jiří*, вж. Machek 1997: 227). Звукоподражателни по произход са унаследените от праславянски стчеш. *hr(d)licě* ‘гургулица, *Streptopelia turtur*’, *křepelicě* ‘пъдпъдък, *Coturnix coturnix*’, при които би трябвало

⁷ Този словообразователен модел може да се съотнесе с добре засвидетелствания при звукоподражателните по произход названия славянски модел, по който са възникнали например праслав. **kьrkavьсь*, **ikavьсь*, **pupavьсь*, чеш. диал. *prskavec*, *čičavka*, *pinkafka*, бълг. диал. *граговец* и под., за които вж. Дейкова 2006: 378, 396, Дейкова 2007: 62. В конкретния случай може да се изходи от адекватна произвеждаща основа **dzierlat-* и атрибутивен суфикс *-ka* (като названието е характеризирано като носител на признак, схващан в по-общ смисъл като склонност към действие).

да се отдели агентивно-деминутивен суфикс *-licě*⁸ (в диахронен план деминутивните образувания възникват вторично от първични праславянски агентивни имена, оформени със старинен суфикс с консонантен елемент *-l-*, като постепенно се обособява сложен суфикс, който би трябвало да се характеризира според нас като комплексен според функцията на отделните си компоненти). Срв. като по-ново образувание с вече сегментирания сложен суфикс *-lice* чеш. нар. *potáplice*, а също и подобни словообразователни модели в названия от м.р., като: *brhlík*, *stehlík* (наследени от праславянски агентивни образувания със суфикс *-l-*, допълнително оформени на чешка почва с деминутивен суфикс *-ík*, вж. Дейкова 2006: 335–337), *strízlík* (наследено от праславянски производно име със суфикс *-jь*, допълнително оформено в чешки с комплексния суфикс *-lík*, за което вж. Дейкова 2006: 298–299), *šoupálek*, както и диал. форми от ж.р., като *třasolka*, *třasulka* и под., за които вж. Дейкова 2007: 61–62). Като се има предвид това, обликът *drlicě* би могъл да е получен от **drli-licě* чрез хаплогения или да е образуване от корен *dr-* (по гласа, предаван приблизително като „dídidriié“) и суфикс *-licě*. Би могло обаче да се предложи и друго, алтернативно обяснение, като се изхожда от друг мотивационен модел, от друга особеност в поведението на назоваваните птици – горската чучулига бяга отлично насам-натам по земята, като усърдно си търси храна, качулатата чучулига също пъргаво, със ситни стъпчици притичва насам-натам по земята в търсене на храна (вж. по-горе). На земята качулатата чучулига почти не се забелязва. Едва когато се разтича с дребни стъпки и като че ли се носи/плува над повърхността като кафява топка глина, тогава издава присъствието си. (Боухнер 1997: 109). В този случай названието *drlicě* би могло да се изведе от стчеш. *drlý* ‘жив, пъргав, подвижен, чевръст’ [срв. също диал. (валаш.) *drlý* (Казмирш 2007: Slov 2.xls) и словаш. *drlý* със същото значение (РСГ I: 392)] и да се интерпретира като название за носител на признак, образувано с атрибутивния суфикс *-icě*. Срв. като производно от същото прилагателно напр. диал. (валаш.) *drlín* ‘дребно и пъргаво, чевръсто момче, хлапак’ (Казмирш 2007: Slov 2.xls).

Обяснението на диал. *kotrla*, което Махек дава, е неубедително от словообразователна гледна точка. Подобни образувания с експресивен префикс *ko-* или *če-* (в приведеното от Махек *četrilka*) и звуко-

⁸ За суфикса *-licě* в *křepelicě* вж. Махек 1997: 299–300, а за звукоподражателния произход на *hr(d)licě* вж. Махек 1997: 183 (без словообразователна характеристика на названието) и Мареш 1967: 350–352, който обаче изхожда от оноματοпоетичен праславянски корен **g□l-* < **gurl-*, което смятаме за неоснователно.

подражателен корен не са характерни нито за старочешките орнитологични названия, нито за диалектните названия на птици. Други подобни чешки словообразователни паралели не биха могли да бъдат посочени. Диал. лаш. *kotrla* би могло да бъде обаче експресивно агентивно образуване с формант *-a* от основата на диалектен глагол в говора, еднакъв с диал. валаш. *kotr'lat'* 'люлея' (Казмирш 2007: Slov 2.xls), словаш. диал. *kotr'l'at' sa* 'премятам се, търкалям се, валям се' (РСГ I: 847). Срв. за образуването такива експресивни агентивни имена, като: *brbla, brepta, louda, ochlasta, nemluva, neposeda* (Докулил 1996: 107). Този словообразователен модел в чешки следва праславянска словообразователна тенденция при названията на птиците (вж. Дейкова 2007: 61). Названието би могло да бъде мотивирано от характерния полет на горската чучулига – спираловидно се издига нагоре при пеене, олюлявайки се и описвайки примка, т.е като че ли се премята, търкаля. Като мотивационен паралел бихме могли да посочим бълг. диал. *поврълюга* 'чучулига' (Драговита, Босилеградско), за което в БЕР (5: 413), струва ми се с основание, се предполага, че е производно от диал. *повръля се* 'подхвърля се' и се сравнява удачно с друго диалектно название на чучулигата *беснурка*, букв. 'птица, която бее, буйства' (Геров 1975–1978); за завършека се допуска влияние на диал. *чеварлюга, чеврълюга* 'чучулига'. Ако се приеме това обяснение, трябва да се допусне, че *kotrla* е било първично обозначение на горската чучулига, а в последствие е било пренесено за назоваване на качулатата чучулига. Подобно би могло да бъде обяснението и на валаш. *kotulka (kotulka)*, оформено с деминутивен суфикс *-ka* от **kotula (*kotula)* от м. и ж.р., производно с формант *-a* от основата на диал. валаш. *kot'ulat' (se)* 'търкалям (се), премятам (се), валям (се)' (Казмирш 2007: Slov 2.xls), срв. и словаш. диал. *kot'ul'at'* и *kot'ulit'* със същото значение (РСГ I: 848). Би могло да се предложи обаче и друго обяснение на последното название, като се изхожда от другата много характерна особеност на качулатата чучулига – изразителното чучулче на главата (има го и горската чучулига, макар и не така изразително). Названието *kotulka (kotulka)* би могло да бъде резултат от семантична деривация (чрез метафорично-метонимичен пренос) на диал. *kotulka* от същия говор със значение 'перлена кръгла украса на панделката на шапка' (Казмирш 2007: Slov 2.xls) или на друго, еднакво по форма диалектно название, съответстващо на словаш. диал. *kotul'a* със значение 'моминска прическа – плитка, навита на темето и украсена с панделка' (РСГ I: 848).

Диал. *trpělka* би могло да се обясни като самостоятелно възникнало название на диалектна почва, образувано от глагола *trpět* ‘страдам, измъчвам се; търпя, понасям’ и агентивно-феминативния суфикс *-lka*. Би могло да бъде и резултат от вторична номинация, ако се изхожда от диал. *trpjelka* ‘търпелива жена’ (Грегор 1959) и се отнесе към най-разпространения при названията на птиците тип вторичен пренос ‘название на лице’ → ‘название на птица’ (вж. Дейкова 2007: 55-56). Вариантът *trpinka* е оформен със секундарния деминутивен суфикс за ж.р. *-inka*. Това название е възникнало въз основа на друг признак на качулатата чучулига, а именно това, че тя е постоянна птица и често може да бъде видяна в населените места и през зимата. Това е диференциращ белег, който отличава този вид от много други видове пойни птици, които са прелетни и се срещат обикновено от пролетта до есента, но не и през зимата. Макар и по-рядък, този ономаσιологичен (мотивационен) модел – времето, когато птиците се срещат, също е застъпен при орнитологичните названия. Срв. напр. диал. (лашко) *zimul'a*, *zimostrádka*, словаш.-валаш. *zimostráz* – названия на птицата *brkoslav* (*Bombycilla garulla*), която е северна птица, но през тежки зими се придвижва на юг (среща се вкл. и в Чехия), за да търси храна. Срв. още чеш. *ledňáček*, бълг. диал. *ледениче* ‘земеродно рибарче’, представящи същия мотивационен модел (вж. Дейкова 2006: 152–153). Като мотивационен паралел на това чешко название може да се посочи бълг. диал. *кърпйкачул* ‘качулата чучулига’ (от Енина, Казанлъшко), образувано шеговито вероятно по бълг. *кърпйкожух* ‘есенен минзухар, *Colchicum autumnale*’, но очевидно по същия мотивационен модел (времето, когато птицата се среща – късна есен, когато прелетните птици са отлетели на юг). Посоченото от Махек народно тълкуване на *trpělka* „protože s námi celou zimu přetrpěti musí“, към което можем да добавим и приведения у Грегор пример: „Bila taková zima, že trpjelki lezli do kuchyně skoro na voko“ представят народните представи за тази птичка, мотивирали названието.

И така, по-горе се опитахме да предложим алтернативни етимологични обяснения на някои редки чешки названия на птици от семейството на чучулигите, като изходихме от някои системни ономаσιологични и словообразователни закономерности, характерни за славянските орнитологични системи и в частност за чешката, и като подкрепихме предложените тълкувания с някои български мотивационни паралели.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бартош 1906:** Bartoš, Fr. *Dialektický slovník moravský*. Praha, 1906.
- БЕР 5:** *Български етимологичен речник*. Т. 5 (*надѐж–пѹска*). София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1996.
- Боухнер 1997:** Bouchner, M., P. Procházka. *Ptáci bez hranic. Známé a méně známé evropské druhy z různých biotopů*. Praha, Granit, 1997.
- Булаховски 1978:** Булаховский, Л. А. Славянские наименования птиц. // *Избранные труды в пяти томах. Том третий. Славистика. Русский язык*. Киев, Наукова думка, 1978, 189–248.
- Геров 1975–1978:** Геров, Н. *Речник на българския език*. Ч. I–VI. София, 1975–1978 (фототипно издание).
- Гослер 1994:** *Atlas ptáků světa*. Sest. dr. A. Gosler. Bratislava, Priroda, 1994.
- Грегор 1959:** Gregor, A. *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*. Praha–Brno, 1959.
- Дейкова 2006:** Дейкова, Хр. *Ономасиологични и словообразователни сходства и различия между български и чешки названия на птици*. Дисертация за присъждане на образователната и научната степен „доктор“. София, 2006 (ръкопис).
- Дейкова 2007:** Dejкова, Chr. *Pojmenování ptáků v češtině*. // *Přednášky ze XL. jubilejního ročníku LŠSS (věnováno mladým bohemistům)*. Brno, Masarykova univerzita, 2007, 50–65.
- Докулил 1996:** Dokulil, M. *Tvoření slov*. // *Čechová a kol. autorů. Čeština – řeč a jazyk*. Praha, ISV nakladatelství, 1996, 76–133.
- Казмирш 2007:** Kazmír, S. *Slovník valašského nářečí. Valašsko-český* (File Slov2.xls.). 2007 (на CD).
- Келнер 1949:** Kellner, Ad. *Východolašská nářečí II*. Brno, 1949.
- Кларетус 1991:** Claretus. *Ptačí zahrádka*. Přel. Jana Nechutová. Brno, Petrov, 1991.
- Лампрехт 1963:** Lamprecht, A. *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava, 1963.
- Лампрехт–Шлосар–Бауер 1986:** Lamprecht, A., D. Šlosar, J. Bauer. *Historická mluvnice češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- Мареш 1967:** Mareš, V. *K metodice etymologického bádání: Etymologie některých slovanských pojmenování ptáků onomatopoického původu*. // *Čas. Slavia*, 1967, Praha, год. 36, 345–373.
- Махек 1950:** Machek, V. *Einige slavische Vogelnamen*. // *Zeitschrift für slavische Philologie*, M. Vasmer, 1950, Leipzig, B. XX, № 1, 29–51.

- Махек 1997:** Machek, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Lidové noviny, 1997 (fotoreprint podle 3. vydání z roku 1971).
- РПГ I (Речник на полските говори I):** Karłowicz, J. *Słownik gwar polskich*. T. I. Kraków, 1900.
- РСГ I (Речник на словашките говори I):** *Slovník slovenských nářečí*. I (A–K). Bratislava, Veda, 1994.
- Сверак 1957:** Svěrák, Fr. *Karlovícké nářečí*. Praha, 1957.
- Ферианц 1958:** Ferianc, O. *Slovenské názvoslovie vtákov*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958.
- Флайшханс 1928:** *Klaret a jeho družina*. Sv. II. *Texty glossované*. Text z rukopisu upravil a vydal V. Flajšhans. Praha, Nákladem České akademie věd a umění, 1928.
- Хоречка 1941:** Horečka, Fr. *Nářečí na Frenštátsku* [II. Vlastivěda Frenštátska]. Ve Frenštátě pod Radhoštěm, 1941.
- Шир:** Šír, Vl. *Ptactvo české*. Sv.1–4. V Praze-Karlíně, nakladatel M. Knapp, без год.
- Шмилауер 1940:** Šmilauer, Vl. Česká jména ptáků v Klaretově Fisiologiáři. // Сп. *Listy filologické*, 1940, Praha, год. 67, 383–402.
- Янда 1898:** Janda, J. *Užitečné ptactvo našeho domova*. Praha, I. L. Kober, 1898.

ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМЕ Д О М

Сања Ђуровић

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

1. Увод

Већина савремених приступа творби речи је, у исто време, и формално творбена и семантичка и показало се да су најпоузданији резултати синхронијске анализе управо они резултати који су проистекли из творбено-семантичке анализе. О важности семантичког односа творбене основе према деривату не треба посебно говорити, јер је то добро познато.

Деривационо гнездо лексеме *дом* образовано је на основу РСАНУ¹ и, по потреби, допуњено из РМС². Анализирани су речи настале суфиксацијом и то детаљно, реч по реч, у циљу приказивања творбених модела. Сложенице³ и префиксалне творенице овде нису анализирани.

Циљ рада био је да се покаже и творбена и семантичка продуктивност именице *дом* и направи поређење са деривационим гнездом лексеме *кућа*⁴.

2. Семантичка анализа лексеме д о м

Лексема *дом*⁵ је полисемантична реч и у РСАНУ забележено је седам значења ове речи. Примарно значење је *кућа као место где човек живи са својом породицом*. Секундарна значења ова лексема

---

¹ РСАНУ- *Речник српскохрватског књижевног и народног говора*, Српска академија наука и уметности

² РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска

³ Типа: *домазет, домобран, домородац, домороткиња, домоуправитељ, домокућство* итд.

⁴ Деривационо гнездо лексеме *кућа* је раније обрађено и резултати анализе дати су у раду *Деривационо гнездо лексеме кућа: творбено-семантичка анализа*, Наслеђе год. I, бр. 1, 2004, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 83-103

⁵ У *Етимологијском рјечнику* (у даљем тексту користићемо скраћеницу ЕР), П. Скока дати су следећи етимолошки подаци: лексема *дом* је индоевропски, свесловенски и прасловенски назив за кућу и првобитно је значио *оно што је саграђено*, а даље по закону резултата (синегдохе) *кућа*, стсл. *hramъ*. Реч *дом* је *превој на о од ie. корена *det(a)*, што је значило *градити, састављати, те значи свршену радњу*.

развија путем метафоре и метонимије. Метафора се успоставља по следећим семантичким компонентама ове лексеме: *дом као место живљења* и *дом као место обављања каквих послова*. Метонимија се заснива на логичкој вези: *дом – они који у њему живе*. Метафором су изведена следећа секундарна значења: *станиште, пребивалиште (животиња), родни крај, постојбина, отаџбина, део парног простора на највишем месту парног котла, одакле се одводи пара*. Метонимијом су развијена и значења: *род, племе, породица, лоза; добра, угледна, племенита породица*.

Лексеме *дом* и *кућа* у највећем броју случајева поклапају се у секундарним семантичким реализацијама.

2.1. Синонимски однос лексема к у ћ а : д о м (семантички аспект)

Од пресудног значаја за стварање полисемантичких структура ових лексема била је њихова функција – пребивање, живљење, становање и обављање разних делатности. Ипак семантичка диференцијација ових лексема је јасна. Дом конотира уточиште, породицу и сигурност, а кућа је првенствено грађевина за становање.

Сматра се да је лексема *кућа* фреквентнија у српском, а *дом* у хрватском језику. Иако је семантички потенцијал ових лексема готово идентичан, постоји разлика између *кућне хаљине* и *домаће хаљине*, *домаће производње* и *кућне производње*. Домаћа производња је резултат рада колектива и обично стоји према страниј производњи. То су производи домаће радиности, карактеристични за један народ. Кућна производња подразумева делатност унутар куће и то делатност појединаца. Често се преплићу значења *кућни* и *домаћи*, али на конкретним примерима је могуће уочити динстинкције.

Кроз творбену реализацију лексеме *дом* очекује се да ће се развијање нових значења темељити на семи топлине и семи заштите, које су пратеће семе основног значења лексеме *дом*. Ова значења проистичу из динстинкције: *к у ћ а – грађевински објекат за становање : д о м – место где човек живи са својом породицом*.

У наведеним дериватима пратићемо како су добијена нова значења и које су семе продуктивне.

3. Анализа деривационог гнезда лексеме дом

Деривационо гнездо лексеме *дом* биће анализирано тако што ће прво бити анализирани првостепени деривати и то посебно именички, придевски, глаголски па прилошки деривати. Затим ће тако

бити обрађени и другостепени, трећестепени деривати и тако даље. Сваки дериват биће представљен тако да се види шта је творбена основа, а шта суфикс, а затим се даје мали коментар уз сваки дериват у вези са творбеним моделом и семантиком деривата, да би се на крају дали обједињени резултати анализе.

3.1 Првостепени деривати

3.1.1. Првостепени именички деривати

1. Дом -ар

У РСАНУ забележена су три значења ове именице. Основно значење је *настојник зграде, пазикућа*, затим (*обично мн.*) *члан породице, укућанин* и покр. *онај који остане код куће кад се стока отера у планину*. Ако се посматра основно значење ове именице, продуктивна сема је *објекат, кућа*, односно значење које указује на синонимну везу именице *дом* и именице *кућа*. У примарној семантичкој реализацији немамо значења везаних за породицу, топлину и сл. У секундарном значењу ове именице наилазимо на сему *породица* која је реализована у значењу *члан породице, укућанин*, али нема конотација везаних за субјективни став према *дому* и осећања везаних за *дом* (топлина, сигурност и сл.). С обзиром на то да се ради о именици која означава имаоца занимања, то није ни очекивано. Значење означено стилском одредницом⁶ *покр.* реализовано је на исти начин као и основно значење ове именице, тако да очекиваних сема везаних за лексему *дом* не налазимо. Настала је продуктивним начином творбе именица типа *nomina agentis*.

2. Дом-ак

Примарно значење је: *деминутив и хипокористик од дом*. Суфикс *-ак* је суфикс субјективне оцене и то деминутивни суфикс, али, као што је и овде случај, често уноси и нијансу хипокористичности. Пошто је у речнику забележена и експресивна стилска одредница *хип.*, то указује на присуство сема за које смо претпоставили да ће бити продуктивне (топлина, приврженост и др.) У значењу *дома* као *места окупљања породице* и развијање сема топлине и заштите нема оправдања за стилску одредницу *дем.*, јер је то апстрактно значење, субјективни став, а не конкретно значење да је нешто мале величине,

⁶ О стилским одредницама пише Стјепан Бабић. Види литературу на крају рада. Он дели одреднице на пет врста: *граматичке, етимолошке, значењске, подручне* и *стилске* одреднице. Стилске одреднице дају податке о стилским вредностима појединих речи и разликујемо: *експресивне, слојне, дијалекатне и територијалне, временско – честотне* (хронолошко – фреквенцијске) и *нормативне*.

младо или сл. Зато се сматра да је нијанса хипокористичности изразитија. Семантички показатељ деминутивности је сам суфикс, а употреба именице је индикатор правог семантичког садржаја именице. Управо због опозиције значења *кућа*: *дом* можемо овако тумачити наведени пример.

У РМС уз именицу *домак* пише: *дем. од дом*. Забележен је само један пример: „*Већ јој види кућу. Неугледни домак*“. Развијено је значење дома као објекта за живот, односно значење пара *кућа* : *дом*.

3. Дом-ић

Примарно значење је: *деминутив и хипокористик од дом*. Уз ову именицу наведен је само један пример у РСАНУ и то је један стих песме. Само један забележени пример онемогућава да се боље издиференцира значење и употреба ове именице субјективне оцене. Црта хипокористичности изразитија је од деминутивности и дериват је део експресивне лексике, а потврда је пример у РСАНУ уз ову именицу. Оно што указује на деминутивност јесте суфикс *-ић* који је продуктиван у грађењу именица субјективне оцене. У значењу *дом* = *кућа*, *објекат за становање*, односно значењу *мали дом* = *мала кућа*, ово је изразит деминутив.

4. Дом-иште

Примарно значење је: *станиште, дом*. Именица има стилску одредницу *покр.*, али погодна је да се уврсти у анализу, јер је настала продуктивним начином творбе именица са значењем места, суфиксом *-иште*. У РСАНУ забележен је само један пример уз ову именицу: „*Појди, душо, с маном на домиште моје (НП, РЈА)*“. Пример показује да се ради о домишту као станишту људи.

5. Дом-овина

Основно значење је *земља, држава у којој се неко родио и у којој је одрастао, постојбина, отаџбина*. У РСАНУ забележено је пет значења. Секундарне семантичке реализације су: *земља или крај одакле нешто води порекло, одакле потиче; дом; домаћинство; мужева породица и родбина*. У дефиницији лексеме *домовина* наведен је и синоним *отаџбина*. Основно значење ове именице изведено је путем метафоре по сличности функције са именицом у основи, јер је *домовина* само шири појам од *дома*, са особином да је то место где се борава и живи. Петар Скок уз ову именицу даје хронолошку одредницу, 17. век, и каже да је то аугментативна изведеница која је у почетку означавала *велику, голему кућу*, а данас значи *пребивалиште*.

У литератури се јављају два обрасца за творбену анализу ове именице:

- 1) *домов-ина*, налазимо код П.Скока у ЕР (Скок 1971-1974) и
- 2) творбени модел заснован на семантичком критеријуму који наводи С.Бабић - *дом-овина* (Бабић 1986:230)

Клајн, као и Бабић, даје модел *дом-овина* и истиче да ту нема никакве везе са присвојним придевом (Клајн 2003:98). И ми прихваћамо овај творбени модел.

3.1.2. Првостепени придевски деривати

1. Дом-аћи, -а, -е

Придев има полисемантичку структуру. У РСАНУ је забележено шест значења овог придева. Основно значење је *који се односи на дом, кућу, породицу уопште*. Секундарна значења су следећа: *који се употребљава само у кући, који се носи по кући, кућни; који се производи у кући, у домаћинству, који није куповни; који се израђује код куће (а не у школи, фабрици и др.); који воли да живи породичним животом, у свом домаћинству; који се понаша као код своје куће, неусиљен, слободан; који не одудара од обичног изгледа, уобичајене атмосфере; који се односи на сопствену земљу, домовину) који припада домовини, који потиче из домовине и сл.); који се односи на крај, предео у коме се живи; (у зоолошким и ботаничким називима) који живи са човеком, питом, припитомљен, одгајен; члан породице, укућанин (укућанка); спорт. припадник клуба на чијем терену се одиграва нека утакмица; мит. покр. кућни дух.*

Јасно је примарно значење придева које се односи на све што је у блиској вези са домом, људима и предметима који се користе у дому или кући. То је све оно што је везано за дешавања у унутрашњости дома. Секундарно значење је да је то оно што припада *домовини*, што је унутар граница, а све што је ван граница није домаће. У семантичкој анализи запажа се да је најраспрострањеније значење препознатљивост, блискост. Домаћи је онај ко је близак, који је из куће, породице или га осећамо као таквог. У вези са тим развијено је и секундарно значење у зоологији *питом, припитомљен*, јер је у дому, кући; и у спорту, *домаћи* су они који су познати и блиски публици.

Семантика овог придева поклапа са се семантиком придева *кућни, -а, -о*.

Творбени образац овог придева је нејасан. Формално творбено, творбени модел био би другачији. Основна дилема у вези са творбеним моделом огледа се у томе што се у литератури суфикс *-аћи* везује само уз глаголску творбену основу. У творбено-семантичком приступу, *домаћи* се може везати само за именицу у творбеној основи, па се

поставља питање да ли је то изузетак где се јавља модел именица +-*aћи* или се ради о нечем другом.

У литератури има и других решења.⁷ П. Скок у ЕР, творбу овог придева објашњава помоћу прилога *дома*, који је мотивна реч и суфикса *-tio* који је служио за грађење одређених придева (свесловенских и прасловенских). Радосав Бошковић у раду *О придевима типа ораћи* (Бошковић 1978: 207-218), пише о придевима овог типа, али не наводи овај придев. Бошковић објашњава настанак ових придева кроз три фазе: некад су били у вези са глаголским именицама - дативима на *-tei*, *-nei* од којих су постали, затим су ступили у везу са инфинитивом и постали су придеви на *-тјјь*, *-пјјь*. Онда су скратили свој општи део, а данашњи морфолошки изглед добили су после новог јотовања. Стјепан Бабић истиче да је суфикс *-aћи* слабо плодан и да се овај суфикс среће само уз глаголске основе и да означава однос према радњи изреченој глаголском именицом од истога глагола (Бабић 1986: 393). На основу тога, творбени образац би гласио: окрњена глаголска основа од *домити*, *дом-* + *-aћи*, и овај придев би био другостепени дериват.

Клајн истиче да је придев *домаћи* једини од именичке основе и да је другачији по значењу и по дужини вокала *a* (Клајн 2003:278).

2. Дом *-ов*, *-а*, *-о*

Примарно значење је: *који припада дому*. Ово је присвојни придев који означава порекло. Не може се говорити о правом присвојном придеву, као што је случај са придевима изведеним од именица са значењем особе, лица. Овај придев означава, пре свега, нешто што је део дома, што припада дому, али у пренесеном значењу припадања. Овај придев ближе одређује именицу у смислу порекла, указује да је нешто у/из дома. Означава нешто што је својствено дому. Пример који је наведен уз овај придев у РСАНУ указује на апстрактно и пренесено значење овог придева (*Ови домов дар*, *Вељи божји дар*). У анализи синтагме *домов дар* могу се препознати очекиване семе, за

---

⁷ Валентин Путанец пише о функционалности суфикса *-aћи* и каже да је суфикс *-aћи* глаголски. Свесловенски придев *домаћи* не долази у обзир када се проучава постанак суфикса *-aћи*, јер је придев *домаћи* именског постања (*дом*, *дома*) и јер је ту суфикс *-atji* (без полугласа). Путанец наводи и објашњење које даје J. Zubaty о придеву *домаћи*. Zubaty сматра да се ради о непотврђеном старословенском придеву **amaći* који одговара паралелном староиндијском преводу *amatuа* – „домаћи“, твореном од староиндијског **ama* – „дома“. Касније је словенском аналогјом **ama* – *дома* и **amaći* – *домаћи* доведено у везу са *дом* и постало *дома* и *домаћи*. (Путанец, 1977:20-22). Ово је потврда нашег творбеног модела који смо дали.

које је претпостављено да ће бити продуктивне у развијању значења. Оно што може да буде *домов дар* јесте управо топлина, љубав, сигурност, породично гнездо. У РМС није забележен овај придев.

3. Дом -ски, -а, -о

Примарно значење је: *који се односи на дом (који припада дому, који потиче из дома и сл.)* На основу примера забележених уз овај придев у РСАНУ закључује се да се он користи у значењу дома као *зграде у којој је смештена нека друштвена установа*. То указује на развијање једног од секундарних значења именице *дом* која је у творбеној основи. И овај придев је погодан за семантичку анализу, јер већина установа које у свом називу имају именицу *дом* представљају места на којима се људима пружа сигурност, породични амбијент (*Дом за напуштену децу, Дом за старе, Ватрогасни дом, Дом културе, Дом војске, Дом здравља, Дом пензионера, Поправни дом* итд.) и уопште су то места на којима се људи баве делатностима које су корисне за друштво, па зато имају позитивну конотацију. Наравно то су објекти, али управо је значење *дом* као *место окупљања породице*, са конотацијом топлине, сигурности и сл. било пресудно да ове установе добију такве називе. У званичној комуникацији чешћи су називи институција са именицом *дом*.

3.1.3. Првостепени глаголски деривати

1. Дом -ити

Глагол има забележена следећа значења: *давати женску особу некоме за жену, удавати; стварати и унапређивати (домаћинство), кућити* и II ~ *се удавати се; стварати себи дом, настањивати се; гнездити се*. За семантику овог глагола продуктивно је значење мотивне именице које је искоришћено у деривату: *место боравка, пребивалиште* и *породица*. Удаја је везана за стварање породице и стварање новог места пребивалишта. У развијању овог значења продуктивна сема је сема *породица*, која подразумева и сему топлине, привржености, љубави, које су шире посматрано заступљене и у основном значењу лексеме *дом*. Овај глагол оправдава наша семантичка очекивања у погледу значења деривата.

У језику је фреквентнији у употреби глагол *удомити* у значењу *дати кћер, сестру, девојку у туђ дом, удати*. У секундарним семантичким реализацијама ова два глагола се поклапају.

2. Дом -овати

Глагол је несвршеног вида и има значење *становати, пребивати, боравити*. Суфикс *-овати* ближе одређује значење, а то је *живети у дому*. Значење глагола мотивисано је основним значењем име-

нице у творбеној основи. Продуктивно значење је *дом* као *место где се одвија живот*.

Могућ је и творбени образац *домов-ати*, али је семантички оправданије *дом-овати*.

3.1.4. Првостепени прилошки деривати

1. Дом -а

Основно значење је: *код куће, у кући, у дому*. Ово је прилог са значењем места. Суфикс *-а* слабо је плодан. Прилог *дома* није део лексике стандардног српског језика, већ је карактеристичан за хрватску варијанту. Белић овај прилог сврстава у групу „прилози – облици“ и објашњава да је прилог *дома* вероватно стари локатив (Белић, 1949:215). „Суфикс *-а* имамо само у прилогу *дома*, а и он је данас редак у Србији, јер се замењује са *код куће* односно *кући*“ (Клајн 2003:374).

4. Другостепени деривати

4.1. Другостепени именички деривати

1. Домар-ка

Основно значење: *жена домар, настојница зграде*. Суфикс *-ка* је моциони суфикс и у овом примеру то је интегрална моција, код које цео мушки назив улази у састав женског имена. Поред интегралне моције постоји и суплетивна моција код које је женски назив изведен од окрњеног назива мушког бића. Значење је ограничено само на занимање које обавља женска особа, а нема значења *домарева жена*. Ово значење се не јавља ни у реализацији лексеме *домарица*. Бабић истиче да изведенице са суфиксом *-ка* само изузетно значе супругу мушке особе и то углавном у грађи код старијих писаца (Бабић, 1986: 240).

2. Домар-ица, покр.

Иако има одредницу покр. уврстили смо ову именицу у анализу због семантике. Основно значење: *жена која остаје код куће док други укућани раде у пољу*. Суфикс *-ица* има функцију моционог суфикса. Значење је индуковано значењем именице у основи, али је специфично. Очекивано значење је *жена домар*.

3. Домаћин

Лексема има развијену полисемантичку структуру и у РСАНУ забележено је десет значења ове лексеме. Примарно значење је *онај који управља кућом, глава породице, старешина задруге, газда*. Секундарне семантичке реализације су: *онај који брижљиво и уредно води своје домаћинство, чуваран, штедљив човек; онај који има добро имање, имућан човек, газда; онај који неког прима као госта; онај*

који се стара о организацији неког скупа, свечаности, прославе; клуб, екипа на чијем терену се одиграва нека утакмица; управник или власник гостиионице, гостиионичар; муж, супруг; ова реализација стоји на супрот реализације у женском роду *домаћица* (обе у значењу *чланови породице, дома*, који су блиски, *домаћи*); *надзорник, настојник* (обично какве веће јавне зграде); *организам* (биљка или животиња) на коме живи неки други организам као паразит. Сва значења су настала преко значења придева у творбеној основи - *домаћи, -а, -е*. Суфикс *-ин* поред функције поименичавања и ознаке особе мушког рода, нема додатну семантичку функцију.

4. **Домаћ-ина**

Основно значење је са упутном одредницом на лексему *домаћин*. Секундарна семантичка реализација је *кућа у задружном домаћинству у коју припадници задруге долазе на договор, обед и сл.*

5. **Домаћ-ица**

Према РСАНУ ова лексема има осам значења. Основно значење је *жена која води домаћинство, обавља кућне послове*. Секундарне реализације су: *домаћинова жена и жена домаћин; она која некога прима као госта* (по опозицији *домаћи*: страни); *власница гостиионице, гостиионичарка; учесница у свадбеном обреду, деверова жена или рођака; врста крушке: домаћа, родна*. Суфикс *-ица* је моциони суфикс и у овом примеру реч је о суплетивној моцији коју смо већ објаснили у примеру *домарка*. Функција моционог суфикса састоји се у образовању именица са значењем бића женског пола од корелативних именица мушког рода. Суфикс има двоструку функцију и означава и женску особу која обавља неки посао и супругу *домаћина*. Творбени образац помало је нејасан. Очекивано је да мотивна реч буде именица *домаћин*, а можда и јесте у окрњеном облику, или је мотивна реч придев *домаћи, -а, -е*.

6. **Домова-ње**, гл. именица од *домовати*. Лексема представља типичан пример грађења глаголских именица са суфиксом *-ње*.

7. **Домов-ић**

Основно значење: *необ. човек из познате, угледне куће, кућић, куленовић*. Реч је настала аналогijом са лексемом *кућић* и није фреквентна у језику.

8. **Домов-ник** заст.

Иако има стилску одредницу застарело, реч је интересантна јер има неколико значења у РСАНУ и то: значење *особе* (*чувар, управитељ дома, куће,*), значење *предмета* (*књига у којој православни*

свештеници воде евиденцију о домовима) и помало апстрактно значење, али се мисли на договорни или записани списак правила (*домаћи, кућни ред*). Само је прво значење очекивано, јер суфикс *-ник* првенствено служи за грађење именица са значењем особе.

9. Домов-ница

Значење: *уверење, документ о припадности одређеном завичају, домовини, уверење о држављанству*. Постоји дилема да ли је овде реч о суфиксу *-ница* или о суфиксу *-ица*. Ако је реч о суфиксу *-ица* онда је творбени образац: *домов-ни-ица*. Реч припада лексци хрватског језика. У српском језику је само у употреби синтагма уверење о држављанству.

4.2. Другостепени придевски деривати

Сва три другостепена придевска деривата настали су по продуктивном творбеном моделу и помоћу суфикса *-ски* и *-ни* и семантичке реализације су јасне и очекиване, тако да уз ове придеве нећемо давати додатне коментаре.

1. **Домов-ски, -а, -о**, који се односи на дом, на мужевљевоу кућу и породицу.
2. **Домар-ски, -а, -о**, који се односи на домаре и домарке.
3. **Домаћ-ни, -а, -о**, заст. *домаћи*.

4.3. Другостепени глаголски деривати

1. Домаћ-ити (се)

Глагол има два значења и то: *присвајати нешто као своје и постајати домаћи*. Глаголи са суфиксом *-ити* граде се од описних придева. Секундарно значење је очекивано, а примарно значење је условљено придевом у основи.

5. Трећестепени деривати

5.1. Трећестепени именички деривати

1. Домаћин-ство

Примарно значење је оно што у имовинском погледу припада једној породици, задрузи и сл.; *лица која живе и привређују заједно*. Секундарне семантичке реализације су: *обављање домаћих послова, рад у кући, кућанство; права и дужности домаћина, управљање домом и домаћим пословима*. Основно значење лексеме односи се на све предмете који су део дома (споља и унутра) и подразумева скуп особа означен именицом у основи. У секундарним реализацијама, лексема означава радњу, па можемо да претпоставимо и творбени образац по

којем је мотивна реч глагол *домаћиновати*. П. Скок истиче да је ово апстрактум на *-ство* од *домаћи, -а, -е*.

5.2. Трећестепени придевски деривати

1. *Домаћин-ов, -а, -о*

Основно значење: *који припада домаћину, који се односи на домаћина*. Суфикс *-ов* је типичан суфикс за грађење присвојних придева чије је значење порекло. Суфикс *-ов* долази иза творбене основе која се завршава ненепчаним сугласником.

2. *Домаћин-ски, -а, -о*

Основно значење: *који се односи на домаћина, на домаћинство уопште*. Суфиксом *-ски* изводе се придеви од пуне граматичке основе именица као творбене основе и означава припадност.

3. *Домаћич-ин < домаћиц-ин, -а, -о*

Основно значење: *који припада домаћици, који се односи на домаћицу*. Суфикс *-ин* је продуктиван суфикс и њиме се изводе придеви од именица на *-а* ж. и м. рода, а означава пре свега припадање.

4. *Домаћич-ски, -а, -о* који се односи на *домаћицу*; који оспособљава за кућне послове (о школи, течају...).

5. *Домовин-ин, -а, -о*, нераспр. који припада *домовини*

6. *Домовин-ски, -а, -о*

Основно значење је који се односи на *домовину* (који припада *домовини*, који потиче из *домовине* и сл.).

5.3. Трећестепени глаголски деривати

1. *Домаћич-ити*, несврш. *бити домаћица, обављати домаћичке послове*. Са аспекта семантике запажамо два значења која су различита и то: значење особе (*бити домаћица*) и значење радње (*обављати домаћичке послове*). У значењу особе доминантно је значење мотивне именице, а у другом значењу семантичку улогу има и суфикс који уноси значење радње.

2. *Домаћин-овати*

Основно значење: *бити домаћин, управљати домаћинством*. По правилу о грађењу речи, ако је у основи изведеног глагола именица која значи особу на коју је придодат суфикс *-овати*, глагол ће имати значења: *бити та особа* и *деловати као та особа*. То су управо ова два значења глагола: *бити домаћин* и *управљати домаћинством*.

Творбени модел може бити: а) формално творбени: *домаћиновати* (четворостепени дериват) и б) семантички: *домаћин-овати*

(трећестепени дериват). Одлучили смо се за модел б), јер сматрамо да је значење присвојног придева неутрално.

5.4. Трећестепени прилошки дериват

1. **Домаћин-ски**, прил. *на домаћи начин, као домаћин; као у добром домаћинству*. Овај прилог настао је од придева и то је појава попреложавања придева на *-ски* који губе дужину завршног *-и*.

6. Именички дериват петог степена

1. **Домаћинова-ње**

Значење: глаголска именица од *домаћинovati*. Творба ове лексеме је типична и уклапа се у образац грађења глаголских именица. Придодавањем суфикса *-ње* на глаголску основу која је творбена основа за грађење ове именице, добили смо именицу која означава трајну радњу, стање. Творбени ланац гласи: им. дом- + *-аћ(и)* + *-ин* + *-ов* + *-а(ти)* + *ње*.

7. Творбено-семантичка продуктивност синонимског пара *кућа : дом*

У погледу творбене продуктивности лексема *кућа* је продуктивнија по броју деривата (73), али лексема *дом* развија и деривате петог степена, а *кућа* деривате до трећег степена деривације. *Кућа* има 25 првостепених деривата из свих категорија речи, убројане су све речи из РСАНУ, а *дом* има 11 првостепених деривата. У погледу именичких првостепених деривата разликују се само у већем броју именица субјективне оцене лексеме *кућа*, а то су већином лексеме са стилским одредницама. Придевски првостепени деривати су апсолутно различити и настали су по другачијим творбеним моделима, односно помоћу различитих суфикса. Исти случај је са прилошким првостепеним дериватима. Глаголски првостепени деривати ових лексема су настали по истом творбеном моделу и обе лексеме радњу реализују помоћу два глаголска деривата.

Другостепени и трећестепени деривати ових лексема поклапају се у смислу да деривати лексеме *дом* имају напоредни дериват од лексеме *кућа*, односно имају дериват изведен помоћу истог суфикса, с тим што лексема *кућа* има већи број деривата, а бројност деривата именице *кућа* огледа се у томе што лексема *кућа* има много више деривата субјективне оцене и деривата који су стилски маркирани.

Закључујемо да се творбени модели ових лексема већим делом подударају, а на разлике утиче семантичка диференцијација и, морамо

нагласити, доминантнија и фреквентнија употреба лексеме *кућа* на српском говорном подручју, па отуда и већи број деривата лексеме *кућа*.

8. Закључак

Деривационо гнездо лексеме дом има укупно 35 деривата⁸ и то: 16 именица, 12 придева, 5 глагола и 2 прилога. То је показано у Табели 1.

Табела 1.

степен деривације	именице	придеви	глаголи	прилози
I	5	3	2	1
II	9	3	1	0
III	1	6	2	1
IV	-	-	-	-
V	1	-	-	-
укупно:	16	12	5	2

Од 16 именичких деривата, 8 припада именицама типа *nomina agentis*, 3 именице имају специфична значења, 2 су именице субјективне оцене, 2 глаголске именице и 1 именица са значењем места. Највише је другостепених именичких деривата, а јавља се и петостепени именички дериват – *домаћиновање*.

Од 12 придевских деривата јављају се само описни и присвојни придеви. Суфикси су: *-аћи*, *-ов*, *-ев* и *-ски*. Придев *домаћи*, *-а*, *-е*, послужио је као продуктивна творбена основа за грађење трећестепених деривата.

Код глагола јављају се суфикси *-ити*, *-ати* и *-овати*.

Најмање је прилошких деривата – само 2 и то је условно, јер је прилог *дома* карактеристичан за хрватски језик, тако да имамо само један прилошки дериват (*домаћински*).

Деривати именице *дом* развијају значења помоћу продуктивног значења *породица* и њених пратећих сема. То је и потврда постојања дистинкције између лексеме *кућа* и лексеме *дом*.

Код већине деривата семантика мотивне речи је пресудна за семантику деривата, а суфикс је само модификатор значења.

⁸ Укупно има 51 дериват према РСАНУ уколико узмемо у обзир и све деривате са стилским оредницама заст., арх. и сл.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бабић 1981:** Бабић, С. *Стилске одреднице у нашим рјечницима*, Језик, 28/3, Загреб, 79-91
- Бабић 1986:** Бабић, С. *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб
- Белић 1949:** Белић, А. *Савремени српскохрватски књижевни језик II део: наука о грађењу речи*, Београд
- Бошковић 1978:** Бошковић, Р. *О придевима типа ораћи*, у: Одабрани чланци и расправе, Титоград, 207-218
- Грицкат 1955-1956:** Грицкат, И. *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*, ЈФ 21/1-4, 45-96
- Клајн 2003:** Клајн, И. *Творба речи у савременом српском језику*, књ.2, Београд – Нови Сад
- Путанец 1977:** Путанец, В. *Биљешка о функционалности суфикса -аћи*, Језик 25/1, Загреб, 20-22
- Речник МС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1967-1976
- Речник САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959-
- Ристић 1970:** Ристић, О. *Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неким делима српских и хрватских писаца*, ЈФ, 28, св. 1-2, 3-4 и св. 4-5
- Скок 1971-1974:** Скок, П. *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога*, ЈАЗУ, Загреб
- Ђорић 1982:** Ђорић, Б. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд

ЛЕКСЕМИТЕ *ЕДИН* / *ОДИН* В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ТЕКСТ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ПРЕВОДА

Юлиана Чакърва

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

На пръв поглед българската лексема *един* не би трябвало да създава проблеми при превода на руски поради наличието в руския на лексема *один*. Обаче типът съотношение между посочените лексеми в двата езика е непълно съответствие. Обикновено се приема, че такъв тип съответствие предизвиква най-много проблеми, защото съществуват контексти, в които при превод може да се използва същата лексема (тъй като една част от значенията и функциите им в текста са аналогични), такива, в които лексемата е възможна, но значително се отличава по фреквентност, и случаи, в които употребата на съответната лексема в текста-цел е недопустима. Като добавим към това и значенията на *один* в руски, не представени в българския език, картината на съответствията става още по-сложна.

Акцентът на настоящото изследване ще бъде очертаването на ключовите моменти в тази картина, на многообразните съответствия, които се наблюдават при превод на български текст, съдържащ въпросната лексема, на руски и обратно. Няма да навлизаме в подробности относно историята на въпроса за статута на *един* в българския и *один* в руския по две основни причини. Първо, в българската лингвистична литература на тази проблематика са посветени значителен брой изследвания или части от изследвания, които сме коментирали по-подробно в друга наша разработка (вж. Чакърва 2004). Втората причина е, че основната ни задача тук е да покажем вариантите за превод на съответните лексеми в двойката езици български – руски. Нека споменем все пак, че родната българистика предлага разнообразни гледни точки по отношение на класификацията на *един*. Те варират от дефинирането му като **неопределително местоимение** (предимно в граматиките и справочниците, както и в някои частни изследвания; вж напр. ГСБКЕ 1983; Стоянов 1987; Стоянов 1993; Лакова,

Гаргов 1985 и др.), включват мнения, според които *един* (в терминологията на Ст. Георгиев характеризирано като „неопределителна частица“) понякога може да **функционира като неопределителен член** (Иванчев 1978: 203; Георгиев 1978: 403–404; Куцаров 1997: 49), характеризират го в други случаи като **словоформа, аналог на неопределителния член** при превод на текстове от артиклеви езици на български (Грозева 1979), наричат го **безспорен неопределителен член**, но само при изразяване на един от видовете неопределеност – конкретната неопределеност (Станков 1984: 200–205, Станков 1988: 105), като вместо термина „конкретна неопределеност“ в по-късни работи на същия автор се употребява „специфична неопределеност“ (Станков, Иванова 1989), а пък други автори използват термина „специфична неопределена референция“ (Стаменов 1985), за да се стигне до директното твърдение за наличието на две омонимични лексеми – числително и местоимение (Зидарова 1991). Мнението на чуждестранните българисти е по-унифицирано. Рускоезичните автори например недвусмислено смятат лексемата за неопределителен член (Норман 1980; Маслов 1982). Очевидно е обаче, че не можем да говорим за напълно развит неопределителен член, влизащ в опозиция с определителния, както е в езиците с артикъл. Затова трябва да потърсим друг термин. Използваните от О. В. Фьодорова (вж. Фьодорова 1999а; Фьодорова 1999б) термини за руската лексема *один* – **интродуктив** и **актуализатор (на именната група)**, са недостатъчни като обхват за българската лексема, тъй като визират само функцията ѝ като показател за специфична или неспецифична неопределена референция, а, както ще видим по-надолу, обхватът на българската лексема е значително по-широк. Употребата на термина **маркер** също не е много удобно, защото изисква конкретизация, а това удължава изказа: маркер на специфична или неспецифична неопределеност, генеративност и т.н. Логично би било да можем да използваме термина **детерминатив**, който, образуван от латинския глагол *determinare* – ‘определям границите на нещо’, се употребява в чуждите граматика за название на клас думи, определящи референцията на дадено име (този термин е използван от Хаспелмат за руската лексема *один*; вж. Хаспелмат 1997: 46). За разлика от това обаче в българското езикознание този термин е „зает“ и се използва за обозначаване на група наречия и частици за логическо уточнение, които според автора трябва да бъдат обособени като самостоятелна част на речта (Георгиев 1983: 48). Но тъй като, както изглежда, нямаме избор, ще трябва да се задоволим с последния термин, като направим съответната уговорка за значението му.

Анализът на ексцерпирания материал от оригинални текстове и превода им на руски ни дава основание да представим следните зависимости:

1. **Един** в българския текст се превежда в руския текст с **один**. – това са случаите, в които лексемата се употребява като числително или прилагателно.

1.1. **Един / один** – числителни.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Момчето вече може да брои от едно до десет.</i>	<i>Мальчик уже умеет считать с одного до десяти.</i>

1.2. **Един / один** – прилагателни (със значение на единичност или тъждественост).

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Вече две десетилетия не бе преместил ни една вещ от кабинета си (П. В.).</i>	<i>Вот уже два десятилетия он не переставил в своем кабинете ни одной вещи (П. В. пр.).</i>
<i>Сега с него работим в една стая.</i>	<i>Теперь мы с ним работаем в одной комнате.</i>

Веднага трябва да споменем, че дори и в такива случаи, където има ясна семантика на един предмет, в руския текст детерминативът невинаги се появява, както е в следващия пример:

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>И на мен ми умря една телица (Й. Й.).</i>	<i><...> и у меня Ø телка сдохла (Й. Й. пр.).</i>

1.3. **Един / один** във функцията на маркери за интродуктивна референция.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Ще ти разкажа една история! – проговори леля ѝ (П. В.).</i>	<i>Я тебе расскажу одну историю! – заговорила тетка (П. В. пр.).</i>

Приведеният пример за употреба на детерминатива пред неодушевено съществително с обща семантика на съдържание е класически

случай на силна интродуктивна позиция. Всеки референт, безспорно релевантен за даден наратив, за който е ясно, че ще бъде дадена още информация, е в силна интродуктивна позиция. Руските текстове, преводни и оригинални, дават многобройни примери на такава употреба, но въпреки това използването на **один** в силна интродуктивна позиция не е задължително, а факултативно. Доказателство за това са примери от рода *Жили-были* **О** дед да **О** баба, *Жил-был* **О** царь. А ето и пример при превод:

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Зазвъниха шпори, като че запяха шурци, и Спас се обърна: право към него идеше един офицер. Той беше без сабя, вървеше разкрачено, както вървят всички кавалеристи, в едната си ръка държеше бич и с него шибаше по чизъма си. Беше млад, широкоплещест, хубавеляк (Й. Й.).</i>	<i>Зазвенели шпори, словно цикады запели, и Спас обернулся: прямо к нему шел О офицер. Он был без сабли, шел вразвалку, как ходят все кавалеристы. В руке он держал стек и постукивал им по голенищу. Он был молод, широкоплеч, красив (Й. Й. пр.).</i>

Когато едно изречение е недостатъчно, за да се определи безспорно важността на референта, той се намира в слаба интродуктивна позиция. По-широкият контекст показва дали референтът има ограничена сфера на действие в универсума на дискурса или пък е нерелевантен – тогава позицията се превръща в антиинтродуктивна. Употребата на **един** / **один** в слаба интродуктивна позиция е интересен и труден случай в общата картина на преводните съответствия, доколкото той е единственият, при който детерминативът в руския текст е задължителен, в противен случай референцията става определена.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>На един бал тя се запознала с някакъв летец-изстребител, който ѝ направил впечатление главно със своята скромност (П. В.).</i>	<i>На одном балу она познакомилась с каким-то летчиком-истребителем, который поразил ее своей скромностью (П. В. пр.).</i>

С изключително висока фреквентност в българския текст се отличават случаите, при които детерминативът е в антиинтродуктивна позиция – при тях ясно се вижда сближаването на детерминатива с

неопределителния член. В аналогична позиция в руския текст детерминативът обикновено се пропуска.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Серафим <...> режеше по малко с една костурка от хляба си <...> (Й. Й.).</i>	<i><...> он отрезал <...> Ø перочинным ножиком небольшие ломти <...> (Й. Й. пр.).</i>
<i>От кабинета се излиза направо в един коридор (П. В.).</i>	<i>Из кабинета выходишь в Ø коридор (П. В. пр.).</i>

Ето обаче противоположен пример, в който детерминативът е употребен: *Такая контора помещалась в прочном несгораемом помещении, в **одном** городском овраге (А. П).*

2. Срещу **един** в българския текст стои нулев еквивалент в руския текст.

2.1. **Един** за изразяване на специфична неопределена референция при разпространени именни групи с абстрактни, често неброими съществителни.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Сега у него бе останал само един дълбок, инстинктивен страх – да не я срещне някъде случайно по улиците (П. В.).</i>	<i>У него остался только Ø глубокий инстинктивный страх – как бы не встретить Сузи случайно на улице (П. В. пр.).</i>

2.2. **Един** за изразяване на неспецифична неопределена референция.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Имам нужда от един по-бърз компютър.</i>	<i>Мне необходим Ø более быстрый компьютер.</i>
<i>Че вземи да си купиш едно палто! <...> Да си купиш едно палто (Й. Й.).</i>	<i>Купил бы ты Ø новое пальто! <...> Купи Ø пальто (Й. Й. пр.).</i>

2.3. **Един** в нереференциални контексти (обикновено при разпространени именни групи).

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Моят племенник не е никакъв бърборко! – каза твърдо той. – А един изключително талантлив млад учен (П. В.).</i>	<i>Мой племянник вовсе не болтун, – твердо сказал он, – а О исключительно талантливый молодой ученый (П. В. пр.).</i>

2.4. **Един** с генеративна функция.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Естествено – един заговорник трябва да знае всичко (П. В.).</i>	<i>Вполне естественно – О заговорщик должен знать все (П. В. пр.).</i>

2.5. Индивидуализираща квантитативна конструкция всеки **един**.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Всеки един етап от подготовката е важен (И.).</i>	<i>Важен каждый О этап подготовки.</i>

3. Срещу **един** в българския текст стои друг елемент в руския текст.

3.1. Местоимение.

3.1.1. Неопределително местоимение – обикновено във въпросителни и кондиционални конструкции (най-често при конкретни имена или имена с разпространители) или с пейоративно значение.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>И в крайна сметка какво приключение е това – да се запали един келяв огън на двора (П. В.).</i>	<i>И в конце концов тоже мне приключение — разжечь во дворе какой-то жалкий костер (П. В. пр.).</i>
<i>Да не мисли, че не мога да науча един чужд език? Да има да взима... Аз лежах три дни в един лещак с рана, колкото плоча, и пак се справих. Та сега с един език... (П. В.).</i>	<i>Будто никто, кроме него, не может выучить О иностранный язык! Как бы не так!.. Я три дня пролежал в орешнике вот с такой раной и все равно справился. А уж с каким-то там языком... (П. В. пр.).</i>

Както се вижда от втория пример, появата на неопределителното местоимение *невинаги* е налице.

По-надолу ще разгледаме някои по-частни случаи:

3.1.2. Показателно местоимение – от една страна, дори когато в българския текст детерминативът се употребява при референт в безспорна силна интродуктивна позиция, от друга – в слаба интродуктивна позиция при собствено име.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i><...> но докато и те, и подобните им, въпреки всичката им забавност, будеха съжаление, осъждане или неодобрение, имаше един човек между тях, едничкото име на когото можеше да докара усмивка и на най-начумереното лице, да развесели и да смекчи и най-мрачната душа (Й. Й.).</i>	<i>Но если и эти трое, и им подобные, при всей своей занятности, вызывали жалость, осуждение или неодобрение, то среди них был такой, одно имя которого способно было вызвать улыбку на самой сумрачной физиономии, развеселить и смягчить самую мрачную душу (Й. Й. пр.).</i>
<i>Има един Панайот там, кермекчия, при него бях (Й. Й.).</i>	<i>Есть там такой Панайот, черепичник (Й. Й. пр.).</i>

3.1.3. Въпросително местоимение – при разговорни съчетания предимно с пейоративно значение.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Ама и ти си един...</i>	<i>Ух ты какой...</i>

3.1.4. Отрицателно местоимение. В случая такава употреба в руския текст става възможна, както се вижда, от комбинацията в изходния контекст на генеративното значение на *един* със свеждане до минимум на вероятността от осъществяване на действието (отрицанието на действието също би било възможно).

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>А иначе един външен наблюдател едва ли би <u>разбрал</u>, че между тях е назрял някакъв много лош цирей (П. В.).</i>	<i>И никакой посторонний наблюдатель не догадался бы, что в их отношениях назревает какой-то злокачественный нарыв (П. В. пр.).</i>

3.1.5. Конкретно съществително – в българския език *един* се употребява самостоятелно и има пейоративно значение.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Като ти завъртя един... (П. В.).</i>	<i>Как вот дам тебе разок... (П. В. пр.).</i>

Трудно беше да включим в класификацията употребите на *един* с интензифицираща функция (обикновено в разговорни контексти), защото тогава изборът на средства в руския текст е доста разнообразен. Ето някои такива примери:

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>Моята Лили се е научила да плаче силно и като пусне един глас <...> (И.).</i>	<i>Моя Лили начала очень сильно плакать и как разревется <...></i>
<i>Дойде си вчера от морето. Един тен направила, да ѝ завидиш.</i>	<i>Приехала она вчера с моря. Так загорела – позавидовать прямо.</i>

За многообразието в картината на съответствията допринася и функционирането на разглежданата руска лексема при изразяване на следните значения: 1) сам, без участието на други; 2) ограничение на множеството референти до един елемент; 3) висша проява на признак или състояние. Без да навлизаме в подробности, ще приведем примери за превода ѝ на български в тези случаи. Тук по-големи проблеми възникват при превода от български на руски, тъй като елементът не присъства в текста-източник и с изключение на първия пример неговата функция може да се изпълнява и от ограничителни частици (напр. *лишь, только*), но с това се лишаваме от типичен за руския текст начин за изразяване на горепосочените значения.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК
<i>И Николас остана один <...> (Б. А.).</i>	<i>И Никълъс остана сам <...> (Б.А. пр.).</i>
<i>Его тут многие из офицеров и мастеров хотели бы повидать, не вы один (Б. А.).</i>	<i>Тук мнозина от офицерите и занаятчиите са му се наточили, не сте само вие (Б.А. пр.).</i>
<i><...> ничего там нет, один пус-тырь, мусор, свалка (Г. Р.).</i>	<i><...> нищо няма там, навсякъде пустош, боклук, бунище.</i>

Паралелите могат, разбира се, да бъдат продължени, но поради естеството на разработката ще спрем дотук. Очевидно е, че едни от най-големите трудности в процеса на превода възникват при употребата на въпросния елемент в интродуктивна и антиинтродуктивна позиция, където съвпадението е непълно и употребата не се подчинява на строги правила. Внимание заслужават и случаите, при които детерминативът в българския и руския се употребява в еднакво словесно обкръжение, но с различно значение. Срв. напр. българското изречение *Обаче тя е една...* (превод на руски: *Она такая*, като тук е възможно да добавим уточнение: *досадная, странная, невыносимая...*) с руското изречение *Она одна (Тя е сама)*. Или изречения от типа *Одна соседка знала об этом*, които могат да означават въвеждане на референт в универсума на дискурса (*Една съседка знаеше за това*) или нещо съвсем друго – ограничаване на множеството на референтите до един единствен член (*Само съседката знаеше за това*).

ЛИТЕРАТУРА:

- Георгиев 1978:** Ст. Георгиев. Лексико-морфологическа модификация на първичното числително *един* в съвременния български език // *Помагало по българска морфология. Имена*. София, „Наука и изкуство“, 1978: 397–410.
- Георгиев 1983:** Ст. Георгиев. *Морфология на съвременния български език (неизменяеми думи)*. София, 1983.
- Грозева 1979:** М. Грозева. Употребата на словоформата *един* за изразяване на неопределеност в българския език, съпоставена с употребата на неопределителния член *ein* в немски език // *Съпоставително езикознание*, IV, 1979, № 5: 13–21.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология*. София, Издателство на БАН, 1983.
- Зидарова 1991:** В. Зидарова. Полисемантичност на лексемата „един“ в съвременния български език // *Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*. *Научни трудове*, 1991, Том 29, кн. 1 – Филологии: 217–225.
- Иванчев 1978:** Св. Иванчев. Наблюдения върху употребата на члена в български език // *Помагало по българска морфология. Имена*. София, „Наука и изкуство“, 1978: 186–211.

- Куцаров 1997:** Ив. Куцаров. *Лекции по българска морфология*. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1997.
- Лакова, Гаргов 1985:** М. Лакова, Г. Гаргов. За категорията определеност / неопределеност като семантико-прагматична категория // *Език и литература*, 1985, № 2: 32–40.
- Маслов 1982:** Ю. С. Маслов. *Грамматика на българския език*. София, 1982.
- Норман 1980:** Б. Ю. Норман. *Болгарский язык*. Минск, 1980.
- Падучева, Е.В.** *Высказывание и его соотношенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*. Москва, „Наука“, 1985.
- Стаменов 1985:** Хр. Стаменов. За употребата на *един* като показател за неопределеност в българския език (в сравнение с английски) // *Език и литература*, 1985, № 3: 33–44.
- Станков 1984:** В. Станков. За категорията неопределеност на имената в българския език // *Български език*. XXXIV, 1984, кн. 3: 195–205.
- Станков 1988:** В. Станков. Особенности на генеричната употреба на детерминаторите за определеност / неопределеност // *Български език*, 1988, кн. 2: 99–106.
- Станков, Иванова 1989:** В. Станков, М. Иванова. За неопределените именни синтагми, изразяващи специфичност / неспецифичност // *Български език*. XXXIX, 1989, кн. 1: 14–27.
- Стоянов 1987:** Ст. Стоянов. По въпроса за наличието на неопределителен член в българския език // *Език и литература*, 1987, № 6: 3–10.
- Стоянов 1993:** Ст. Стоянов. *Грамматика на българския книжовен език*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1983.
- Фьодорова 1999а:** О. В. Федорова. Неопределенное местоимение *один* в русском языке как показатель интродуктивной референции имени // *Вестник Московского университета*. Серия 9. Филология. 1999, № 2, 98–112.
- Фьодорова 1999б:** О. В. Федорова. Интродуктивная референция имени в безартикульных языках // *Вопросы языкознания*. 1999, № 2, 71–91.
- Чакърова 2004:** Ю. Чакърова. О маркерах *един* / *один* в болгарском и русском языках // *Динамика языковых процессов: История и современность (к 75-летию со дня рождения проф. П. Филковой)*. София, 2004, 235–249.
- Хаспелмат 1997:** М. Haspelmath. *Indefinite Pronouns*. Oxford, „Clarendon Press“, 1997, xvi, 364 p.

Лайънс 1977: J. Lyons. *Semantics*. Volume I. Cambridge – New York – Melbourne, „Cambridge University Press“, 1977.

ИЗТОЧНИЦИ НА ЕКСЦЕРПИРАНИЯ МАТЕРИАЛ

А. П. – А. Платонов. *Государственный житель. Проза. Ранние сочинения. Письма*. Москва, „Советский писатель“, 1988.

Б. А. – Б. Акунин. *Алтын-Толобас*. Москва, „Олма-Пресс“, 2001.

Б. А. пр. – Б. Акунин. *Алтън-Толобас*. Превод на български С. Бранц. София, „Еднорог“, 2004.

И. – Интернет.

Й. Й. – Й. Йовков. *Събрани съчинения*. София, „Български писател“, 1976.

Й. Й. пр. – Й. Йовков. *Избранное*. Перевод с болгарского Г. Чернейко, Д. Горбова, Т. Колевой. Москва, „Художественная литература“, 1979.

П. В. – П. Вежинов. *Нощем с белите коне*. София, „Български писател“, 1975.

П. В. пр. – П. Вежинов. *Ночью на белых конях*. Перевод с болгарското Л. Лихачевой. София, „Свят“, 1980.

ИЗПОЛЗВАНИ СИМВОЛИ

∅ – отсъствие на детерминатив

CULTURE, LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION¹

Kim, Wonhoi
HUFS, Korea

INTRODUCTION

Cultural difference is the one of cultural factors, which anybody feels easily. It is a relative characteristic; one could also experience it under the same cultural circumstances. If we had same cultural factors all over the world, there would be no misunderstanding and cultural shock. But countries around the world keep their own languages, institutions, and traditions. The differences from country to country cause misunderstandings and complications on the international stage. Therefore the importance of intercultural communication has been dramatically increasing.

As a part of cognitive linguistics, the field of intercultural communication has been researched by linguists in Europe and USA from the 1960-s. In Korea, there are only few articles in this field. The most important part of former research is what is cultural value in each cultural area, how to develop and embody this value in accordance with the nation or people. But no attempt has been made to study cultural value and typology through the analysis with language resources.

This paper aims to create the *intercultural communication tactics* through the analysis about language uses and its changes in the Russian and Bulgarian Phrase Expression. The reason why I choose the intercultural communication in the Russian and Bulgarian: (1) first, the position in Slavic cultural area (2) second, it is to be hoped that this paper contributes to strengthening my next research in this field.

In this regard, this paper is divided into three chapters. In Chapter 2, I explore the former research in Korea focusing on the Russian language. In Chapter 3, I study on the selective words which are the one of most valuable words in Russian life „бог“ (God), „земля“ (earth) and their Bul-

---

¹This research has been supported by Faculty Research Grant from Hankuk University of Foreign Languages.

garian counterparts from Russian-Bulgarian Phrase Dictionary. And I consider factors affecting intercultural communication. These factors are subjective and differ from culture to culture. Then we can understand cultural essences and characteristic in Russian and Bulgarian. In dealing with this issue, we can find more effective way to communicate by comparisons with these two cultural mechanism. In Chapter 4, I summarize discussion and findings mentioned in previous chapters and make a proposal for future study.

FORMER RESEARCH IN KOREA(PREVIEW)²

Before we embark upon an analysis of former research in Korea, we should consider that Russian researchers divided the group of words into as follows (Верецагин and Костомаров 1990: 46–50):

<i>group</i> (1)	SOVIETism – these words are created after Soviet System(Russian Revolution) Колхоз, Верхний Совет, ГАИ
<i>group</i> (2)	The words provoke an association with inherent customs Квас, Тройка
<i>group</i> (3)	HISTORism верста, дума
<i>group</i> (4)	The words provoke an association with folk customs кощей
<i>group</i> (5)	The words provoke an association with Russian Orthodox. милость, благотворительности

We are going to concentrate on the second, fourth and fifth group given their relevance for our research.

Research on intercultural communication is still in its early stage in Korea. There has been only few general studies on Russian cultural codes and communication problem excepting Yoo's (1997) and Kee's (2001). First of all, Kee explains that „wide territory“, „historical sufferings“, „religion“ are typical Russian cultural codes. These cultural codes are re-

² The material in this part comes from the work the following authors: Kee Yun Soo (2001), Yoo Hye Kyong (1997).

vealed in Russian ways of communication as tolerance, consideration for others, generosity, forgiveness, dependency on God's will and might, telepathy, and impersonal sentence.

Second, Yoo explains that essential to the notion of the intercultural communication is the particularity of vocabulary, common sense, and communication etiquette, especially, origin of vocabulary. According to her article, when Russian people fall in deep sorrow, they encouraged with strategy 'Don't overstate your trouble.' The author gives the following expressions (Yoo, 1997: 72):

Не велика беда
Что за горе
Жизнь продолжается
Все ещё наладится

The above examples clearly show us that Russian people are very patient and pessimistic in life. And the Russian word „берёза“ is strongly connected with their culture and emotion. Also the word „чёрный чай“ is conceived of as cultural intermediation word, a typical characteristic of the Russian culture. Besides, according to the author, if we don't understand the meaning of word „красная книга“ exactly, then we cannot translate it. Eventually, we must be aware that their psychological, socio-cultural background affects language expression, and also language deeply affects their consciousness.

To manage the different culture, we have to understand cultural codes and ways of communication, based on mental system. Generally, there are two main approaches in research of cultural phenomenon: dimensional approach and descriptive approach. These two approaches help each other and Russian cultural phenomenon have to be analyzed by these ways. He begins with a quotation from Georgi Pedotovs to help us understand the purpose of his article.

Russian mentality is connected with wide and infinite territory. In other words, physico-geology is exactly consistent with psychological geology. It is difficult for Russian people to define the wide territory and endless land. The answer why they want extreme centralism and collectivism, why they have xenophobic patriotism is how we understand their history, especially history of suffering.

According to Kee's analysis, Russians express their mentality by using the following characteristics:

1. generosity, tolerance and consideration for others

Нормально
Ничего
Это жизнь
Поживём – увидим
Ничего не поделаешь

These expressions are caused by the fatalism, based on religious brotherly affection. Or they are from the philosophy of religion, which is optimistic and points to life after death.

2. pursuit for absolute ruler (Бог)

Слава Богу, Благодаря бога, Бог вещь, Бог знает
Бог вещь что такое, Дай бог, Дай боже, Не дай бог
Избави бог, Как бог свят, С Богом, Бог с тобой
Помагай Бог, Бог в помочь, Боже мой, Помилуй боже

3. collectivism, community of sharing

Мы с ней Я и она
Мы с мамой Я и мама
Мы с папой Я и папа

When Russian people express the case of „nature phenomenon“, „their mind“ and „necessity of something happened“ they use a subject of dative or remove it. Furthermore when they express the general truth, they don't use a second person sg. nominative. It contains absolute impersonal sentences and relative impersonal sentences.

4. impersonal sentence

absolute impersonal sentence

Моросит
Темнеет
Мне хочется спать
Меня постоянно тянет на родину
Ничего не случилось

relative impersonal sentence

Ищут дельного приказчика
Тише едешь, дальше будешь
Любишь кататься, люби и саночки возить

5. telepathy

В последние две недели в Охотном ряду звучали требования в адрес правительства пересмотреть прогноз динамики нефтяных цен на 2001 год

The first and second group has more persuasive power. The third and fourth are used in other languages, the fifth is some kind of metaphor.

Besides, non-verbal method (비언어적 방법) is a important factor to represent cultural phenomenon. There are important factors of non-verbal communication:

1. comfortable and informal custom
2. hugging than shaking hands
3. extreme personality and bureaucratism
4. immediate perception

The key point of Russian mental system is collectivism and centralism. Russian cultural codes, which are formed under the influence of collectivism and centralism, produce: submission to natural phenomenon, obedience to absolute rulers, patriotism, Dionysian volatility, ascetic and apocalyptic messianism, telepathy, aspirations for the other world, pursuit for absolute ruler, transcendentalism, dogmatism, authoritarianism, bureaucratism, indifference to politics, and xenophobic patriotism (Kee 2001:248). The most important part of Russian communication procedure is submission to natural phenomenon, and obedience to absolute rulers. In chapter 3 which follows we shall develop such a view based on this idea in the Bulgarian, especially in the case of „бог“ and „земля“.

COMPARATIVE ANALYSIS WITH THE RUSSIAN AND BULGARIAN PHRASE DICTIONARY

Generally speaking, there are values to define cultural aspects of human beings, as follows (Park & Klopff, 1992:50–51).

individuality
peace
modesty
punctuality
firstness
respect for elders
equality of women
efficiency
aggressiveness
religion

The concept of „wide territory“, „endless land“, and „religional value system“ have been generally applied in Russian and Bulgarian. In order to analysis, I choose the Russian-Bulgarian Phrase dictionary as primary source. And focus on concept of „God’s will and might“ to emphasize in speech activity, I found examples including the word „Бог“. There are 38 phrases and expressions in the excerpted sentences, as follows:

<Бог>

1.

- Сам бог велит, велел – То се знае, От само себе си се разбира.
- Подойди, подойди, любезный! Я и отцу-то твоему правду одна говорила, когда он в случае был, а тебе-то и бог велит (Л. Толстой, „Война и мир“)
- Я ела, ела насам, драги! И на баща ти, когато беше на власт, само аз истината му казах, че камо ли на тебе.

In Russian and Bulgarian, there are expressions with the element „бог“.(God), but Bulgarian phrases also contain the word „господ“.

2.

- Видит бог – Бога ми! Честна дума!
- Привела меня в Каахка удивительная легенда. Видит бог – я сопротивлялся. Не входили легенды в мои деловые планы.

- В Каахка ме доведе една чудна легенда. Бога ми – съпротивявах се. Легендите не влизаха в деловите ми планове.

In this case, both of them use the word „бог“. However, the Bulgarian example uses a noun and the short form of the personal pronoun.

3.

- Дай бог – Чул те господ
- Я уверен, что он жив и здоров – дай бог, дай бог!
- Сигурен съм, че той е жив и здоров – чул те господ!

In Bulgarian, they use the word „господ“ which has more linguistic nuance of „master“. And in the case of verb, they choose more passive verb than Russian.

4.

- Не дайбог – Пази боже
- Не дайбог с дураком свързаться. Услужливый дурак опаснее врага (Крылов, Пустынник и медведь)
- Да пази бог глупак за дост да имаш. Такъв другар по-страшен е от враг.

5.

- Бог дал встретиться, увидеться – Писано, съдено (ние) било, случи се, имахме късмет
- Думал найти вас в Грузии, а вот где бог дал свидеться (Лермонтов, Геройнашего времени)
- Мислех да ви намеря в Грузия, пък виж къде ни било писано да се срещнем.

From above examples, it is directly expressed as active voice in the meaning „God gives us“ in Russian, on the contrary passive voice in the meaning of „destined“. The form писано is a passive participle.

6.

- Бог знает бог весть – Господ знае, койзнае, не се знае(дали)
- Ты ещё не студент, и бог знает, выдержать ли ты экзамен (Тургенев, Первая любовь)
- Ти още не си студент, пък и не се знае дали ще си издържиш изпита.

In Russian it is used the expression in the meaning of „only God knows“, on the other hand passive expression is used in Bulgarian

7.

- Бог знает кто, что, какой, как, где, куда, когда, сколько бог весть – Бог, господ знае, не се знае(кой, какво, какъв, къде, кога, колко)
- По характеру Вахромей принадлежал к самым молчаливым, сосредоточенным натурам, которые целый век бог знает что думает (Мамин-Сибиряк, Золотая ночь)
- По характер Вахромей принадлежеше към най-мълчаливите, съсредоточени хора, които през целия си живот един господ знае за какво мислят.

It is clear from the above that the word „бог“ is used in Russian, but „господ“ is used more often in Bulgarian.

8.

- Как сколько, что бог на душу положит – Както, колкото, как-вото дойде, се случи, падне, (ми) хрумне
- Мы их [картины] развешивали...как бог на душу положит... (А. Аверченко, Ихневмоны)
- Ние ги [картините] окачвахме... както ни дойде.

If we can translate these examples literally, than it means „whatever God says“ in Russian but „as one’s free will“ in Bulgarian. It doesn’t contain the concept of God.

The Bulgarian verb дойде is a form of simple past perfection.

9.

- Дай/ давай бог ноги – Ударя (го) на бяг, плюя си на петите, бягай да бягаме
- Видят хозяева, что ва купцом приехали, испугались и давай-бог ноги (Чехов, „Степь“)
- Гледат стопаните, че са дошли да приберат търговеца, уплашили се и си плюли на петите.

The above expression may be regarded as a metonymy for „running away“ in the case of Russian. It is the case of meaning transition from „making me to have legs“. It is corresponding to expression in the meaning of „in order to run fast, gathering power“.

10.

- С богом – На добър час, хаирлия да е, нека е хаирлия
- Передайте, пожалуйста, эту диссертацию Догадову. Он доложит, назначим день-и, как говорится, с богом (В. Каверин, Открытая книга).
- Передайте, моля ви, диссертацията на Догадов. Той ще я докладва, ще определим деня – и, както се казва, хаирлия да е.

In this sentence Russian expression has exactly a word „бог“, however Bulgarian doesn't, like *със бога.

Excepting of above examples, we can observe figure 1 from the Russian-Bulgarian Phrase Dictionary.

Figure 1.

Russian	Bulgarian
дай бог здоровья	да си жив и здрав, господ здраве да ти дава
бог его (тебя, её, вас, их) знает, господь, аллах его знает	Кой(го) знае, знам ли (го), господ знае
бог обидел, богом обиженный	не ми е дал господ, за оплакване (съм)
бог помочь	помози бог, бог да помага
дайбог памяти	почакай да се сетя
вот тебе (вам) бог, а вот порог	да ти (ви) видя гърба, върви се
чем бог послал, чем господь послал	с каквото дал бог, господ, с каквото имам
как бог свят	от сигурно по-сигурно
где бог пошлёт	(живея, ношувам) където рекъл господ

From the above evidence, I have offered several observations (Figure 2).

Figure 2.

	using word 'бог'	directiveness of expression	using the synonym or other word
Russian	always	very high	none
Bulgarian	low frequency	very low	господ

It is an important finding that these expressions corresponding with Bulgarian phrase are used rarely the word „бог“. Also we can observe that subjective action verbs are replaced with passive participle or intransitive form in Bulgarian. It is a very special case to be used the word „господ“ in Bulgarian.

Following paragraph contains the expected phrases, which express „wide territory“, and „extensiveness“ including the word „земля“.

<Земля>

To understand „representation of space“ Russian have, I tried to find the phrase including „земля“. I found 18 expressions, there is no example to represent „wide territory“ or „endless land“. Instead of that, it is most part of examples to represent „life“, „death“ or „architecture“.

предать/предавать земле – погребба / погребвам
 провалить сквозь землю – потъна в земята
 сажать/посадить на землю – карам да се занимавам със земеделието

1.

- сесть/садиться на землю- премина/преминавам към селско-стопанска работа
  - Казаки неохотно сели на землю. Буйное их прошлое ещё долго докипало в крови (Паустовский, Далёкие годы)
  - Казаците без особено желание преминаха към селското стопанство. Буйното им минало още дълго остана да кипи в кръвта им.

2.

- как земля носит – как търпи земята
- Грабитель! Как тебя земля носит! (Горький, Каин и Артём)
- Грабитель! Как те търпи земята!

3.

• земля горит под ногами – (бягам сякаш) огън ми гори под краката

• Как будто земля горела под нашими ногами, так быстро пробежали мы Новую Горшечную улицу и Арское поле (С. Аксаков, Воспоминания)

• Сякаш ни гонеше чумата – толкова бързо преминахме по улица Нова грънчарска и по Арското село.

Interesting observation on the meaning of „земля“ can be used in the meaning of „burning the ground under the bridge“ in Russian, but „avoiding the pest“ in Bulgarian.

CONCLUSION

To sum up, the following conclusions can be made:

(1) It is more completely used the word „God“ and „earth“ in Russian phrase, and it is more direct and active expression, especially the part of predicated.

(2) The word „господ“ is more often used in Bulgarian the meaning of „fear of God“, than „бог“.

(3) In the case of „земля“, there is no particular expression related to endless land space recognition.

It would be a serious oversight to conclude that cultural differences and communication problem between two countries, based on just 56 expressions. We can deduce that Russian people fear God, but want to get near. On the other hand it is acquired more passive, even dependent regarding the conception of master (господ). And Bulgarian people use this word less with the meaning „fear of God“.

V. Reference:

- Руско-български фразеологичен речник*. София, „Наука и изкуство“, 1980.
- Кее 2001**: 기연수. 러시아인의 문화코드와 의사소통 방식, 슬라브학보, 19-1, 2001: 225-253.
- Yoo 1997**: 유혜경. 한국과 러시아의 문화차이에서 오는 의사소통의 문제점, 한국커뮤니케이션학, 4, 1997: 69-76.
- Бердяев 1997**: Бердяев, Н. А. *Русская идея-Судьба России*. Москва: ЗАО <Сварог и К>, 1997.
- Верещагин, Костомаров 1990**: Верещагин, Е. М. & В. Г. Костомаров. *Язык и культура*. Москва. 1990.
- Mole 2000**: Mole, J. *Mind your manner: Managing Business Cultures in Europe*. 2000.
- Park, Klopff 1992**: Park, M. S. & Klopff, D. W. *Intercultural Communication, Fundamentals*, Seoul: Hanshin Publishing Co., 1992.
- Samovar Porter 2007**: Samovar, L. & R. Porter. *Communication Between Cultures*. 2007.

ЕЗИКОВИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ БАРИЕРИ ПРЕД ЧУЖДЕНЕЦА В СТРУКТУРИТЕ НА ЖИЗНЕНИЯ СВЯТ

Катя Исса

*Университет по архитектура, строителство и геодезия,
София*

Понятието *жизнен свят* е термин във философията, въведен от Хусерл. В този свят, пребивавайки в естествена нагласа, ние, като човешки същества сред себеподобни, преживяваме природата, културата и обществото, съотнасяме се с техните предмети, влияем се от тях и действваме върху им. Не можем да не се съгласим с Хусерл, че процесът е двупосочен. От една страна обществото моделира човешката личност от най-ранната ѝ възраст. Това се извършва в семейството, в социума на детската градина и училището, в приятелските кръгове, в университета, в професионална среда. От друга страна, в зависимост от степента на развитие на отражателните способности на човека, от определени културно-исторически и социални условия, на даден етап от развитието на обществото съответства определен познавателен модел, който има специфични аналози – езиков, дейностен и пр. – и който поставя своя отпечатък като приносен момент на всеки човек към същото това общество.

Става дума за *херменевтика* – *изкуството на тълкуването*, *изкуството на превода*, *изкуството на обяснението*. Според концепцията на философите херменевтиката е наука за интерпретацията. Тя спомага да се пренесе с усилието на разума едно богатство от значения, което вече е било тук и което винаги е предшествовало рационалното изследване. Така дискурсът на философите се превръща едновременно в херменевтично възприемане наново на енигмите, които предхождат, обгръщат и подхранват философията, и заедно с това – търсене на началото, следване на реда, вкус към системата.

Със социалните нагласи на жизнения свят се занимава и немският философ Алфред Шютц в произведението *Структурите на жизне-*

ния свят (Шютц 1999). Той представя съдържанието на жизнения свят така ясно, толкова категорично завършено, че тези „неща“ се възприемат (по оригиналното определение на Шютц) като *безвъпросно дадени*. Субектът би трябвало да проявява подчертано творчество и активност в процеса на взаимодействие с обществото, но той се задоволява с обяснението, че нашето мислене се реализира посредством идеализациите „и така нататък“ (човекът приема, че светът ще се развива както досега) и „аз мога отново и отново“ (човекът е уверен в хода на историята и че тя зависи от него, както досега). Първата води до допускането, че доказалото своята валидност досега в нашия опит би останало валидно и в бъдеще; втората – до очакването, че занапред човек би могъл отново и отново да постига това в света, което е постигал, действайки върху него. Алфред Шютц говори за основни допускания, характерни за естествената нагласа в жизнения свят. Това са допусканията за *константността на структурата на света*, за *константността на валидността на нашия опит за света* и за *константността на нашата способност да действаме върху света и в света*.

Според нас такава концепция за света е неприемлива. Човекът отразява света не механично, дори не и точно, а избирателно, от особена, своя, избрана от самия него гледна точка, в която са интегрирани различни човешки характеристики. Те, разбира се, са колкото личностни, толкова и характерни за дадено общество. „В отношенията си с останалите членове на обществото човекът се ръководи от личните си интереси, които го приобщават към интересите на определена група, класа и други подобни обединения; ... обществените групировки имат различни и твърде често дори противоречиви интереси, което мотивира пораждането на противоречиви и противоположни отношения, изявяващи се в създаването на разнородно и противоречиво обществено мнение“ (Виденев 1997: 13). Антропоцентричността и егоцентричността на отражението се наблюдават най-ясно в езика. Всеки семантичен акт, всеки комуникативен акт се съотнася с човека като към част от цялото, от социума, и е организиран в полза на човека (в демократичните общества), а оттам – и на социума.

Ние, хората, сме възпитани да вярваме в идеи и принципи, на които ни учи обществото, в което се социализираме. Но като съществува със собствена воля и право на личен избор ние можем да вярваме само като интерпретираме. Херменевтиката произтича от едно предразбиране за онова, което се опитва да разбере, като интерпретира. Благодарение на този херменевтичен кръг човек може днес да общува

със Свещеното, като експлицира пред-разбирането, което придава живот на интерпретацията.

Как тогава да обясним конфликта на интерпретациите и произтичащите от него последствия? Дали може да се направи интерпретация на символите и да се създаде обща теория на символа? Може ли и трябва ли това да се постигне с оглед на един конкретен символ (или съвкупност от символи), съдържащи се в символиката изобщо? Въз основа на херменевтиката на символите е възможна философска рефлексия, т.е. размисъл върху това, което се знае от всички. Това е символът, който притежава в наличните езици свой собствен смисъл. Езиковедите знаят, че този смисъл за различните езици е различен, за някои от тях – дори противоположен. Знаем, че за да се превърне в символ един елемент на дискурса, той вече се е състоял и всичко е било казано по определен начин. Размисълът върху символите се появява в определен момент на рефлексия и отговаря на определена ситуация във философията на езиците. Морфосинтактичният и семантичният пласт на езиците имат знаков характер, различен за различните езици. Това е така, защото те отразяват различни черти от действителността. Въпреки специфичната връзка и взаимозависимост, породена в езиковите универсалии, всеки език по различен начин образува централните ядра на значението, свързани с понятията в него. Затова всеки език характеризира определена култура. Такъв е херменевтичният подход към културата. Той фиксира в едно *сега* съвременния период от историята и иска да обясни в това *сега*, давайки отговор на нашата модерност, къде е началото и какъв е историческият период на възникване на символа, а също и периодът на възстановяването. Историческият период на символа е този на забравата, а възстановяването му се извършва от всяко поколение по различен начин, въпреки че тръгва от пълнотата на езика, но натоварен с нови съдържания и интерпретации. Смътното прозрение за забравата мотивира възстановяването на интегралния език. В епохата, когато нашият език става поточен, по-еднозначен, по-технически, с една дума – по-способен за интегрални формализации, наречени *символна логика*, ние непрекъснато натоварваме езика с нови съдържания и тръгваме от неговата пълнота. За нас символът дава основание за размисъл, т.е. придава смисъл на това, което той дава, което предстои да бъде мислено и това налага да се мисли. В културното развитие всичко вече е казано и въпреки това всичко трябва да бъде постоянно започвано отначало и наново в изменението на самото мислене. Символът е винаги конституиран въз основа на едно означаващо от първа степен, заимствано от

опита на природата. Този първоначален език е първичен и символен, различен от т. нар. митични символи. Първичните символи изразяват интенционалната структура на символа, който като всеки друг знак визира отвъд нещо и е валиден за нещо. Въз основа на тази първична интенционалност се образува вторичната, която визира дадена човешка ситуация. Символичните знаци в културата са непрозрачни. Първичният небуквален и открит смисъл визира чрез аналогия вторичен смисъл. Следователно символът е самото движение на първичния смисъл. В различни периоди и пластове на културно усъвършенстване той може да получи (и получава) множество интерпретации, някои от които са приемствени, други са в конфликт помежду си. В различните езици една първична интенционалност може да придаде различен вторичен смисъл. Един специфичен опит си проправя път чрез различни вербални подбуди с различна семантика. Затова никога не е излишна рефлексия към големите културни символи.

„Езикът е особена символна система, организирана в два плана. От една страна, той е физически определен, но от друга – той представлява нематериална структура: общуване чрез означаеми, които заместват събития или преживени случки, като ги „извикват“ в съзнанието“ (Исса 2007: 280). Обикновено в съзнанието на всеки човек „извиканите“ асоциации са *от* и *на* неговия собствен език. Затова в свободните асоциации езиковият символ се реализира винаги в границите на точно определен език, присъщ на отделно общество. Названията се пренасят по асоциация, по близост или образно сходство, а не по закона на логическото мислене, организирано около способността ни да обединяваме по различни принципи представите и понятията за обектите от действителността. Става ясно, че индивидуалното мислене на човека, вербално изразено чрез неговия идиолект, се подчинява на мисленето на целия социум. А индивидуалният стил на изразяване се оказва подреден на някой от стиловете на родния език, характерен за хора със същия социален статус, живеещи в същия социум.

Какво се случва обаче с човека от друг социум, с чужденеца? Какви препятствия трябва да преодолява той? С какви трудности да се справя и какви бариери да разрушава говорещият друг език, изповядващият друга религия, живеещият с други принципи и идеи? В „Чужденецът“ (Шютц 1999) Шютц изследва в рамките на общата теория на интерпретацията типичната ситуация, в която се оказва човек при опита си да интерпретира културния образец на дадена социална група, в която той се стреми да попадне, както и при опита си да се ориентира в нея. Типичен пример за подобна социална ситуация е та-

зи на емигранта. За съжаление, авторът не отчита статуса на емигранта. „Явленията на реалната действителност, възприемани от човека в структурата на деятелност и общуване, фиксират причините, временните и пространствените връзки и емоциите за възприемане на явленията“ (Исса 2002: 87). Емигрантът е уникален в емоцията, с която възприема чуждата действителност и безпомощен в опитите си да я пречупи през призмата на своята собствена. Шютц разширява кръга много повече. Към същата ситуация той причислява и кандидатът за членство в затворен клуб, бъдещият младоженец, който иска да бъде приет в семейството на момичето, синът на фермера, който влиза в колеж... Шютц признава, че в тези случаи типичната криза, която преживява емигрантът, е по-силна от кризата на останалите, която може да приеме по-меки форми или дори да отсъства. Тук ще си позволим, въпреки това му признание, да поспорим с Шютц. Според нас той не отчита разнородността и противоположността на различните национални езици, култури и ценностни системи. Общите проблеми на колежанина с фермерски произход, на младоженеца и на желаещия да бъде приет в клуб са очевидни. Те са универсални във всички общества по степента на трудностите, които предстоят пред кандидатите за ново поприще, но специфични съответно спецификите на ценностните скъли, характерни за отделните общества.

Друг тип човек е *чужденецът*. Неговите възгледи се формират при *самоидентификация на личността* (което става в друга държава) и при създаване в нейния светоглед на *картината на света*. Тук става дума не за картината на целия свят, а на света като цяло. *За да се постигне взаимно разбиране в рамките на една култура, са нужни сходни образи, представи и асоциации*. Те се обединяват в общо смислово поле с общ *интерпретационен шифър*. Ролята на такъв шифър изпълнява картината на света, защото *всяка картина на света предлага на своите носители определена логика на светогледа, определен начин на взаимодействие със света*. Непрекъснатото развитие на чуждото общество (онова, в което се е родил и израстнал) прави от чужденеца, който там не е чужденец, същите трансформации, които прави с хората всяко общество и това е естественият ход на нещата. Човекът непрекъснато сменя (с възрастта, с изкачването в йерархията, с промяна на семейното си положение, дори с промяна на банковата си сметка) своите социални роли. Това се осъществява дори в един ден, в един час или дори едновременно в един диалог, ако събеседниците на чужденеца (там той е нечужденец) са негов директор и негов подчинен, негов баща и негов син, въобще – хора, към които той е в

подчинено положение (единия) или в ръководно положение (другия). Но всичко това не означава, че при качествено различните си прояви в едно единствено общество картината на света не може да има стабилни свойства, при които *даден семантичен принцип на интерпретация става доминантен и това се отнася за целия етнос*. Чужденецът носи в себе си един *друг* етнос. „Лексикалните понятия са съпътствани от културен компонент, в случая различен за събеседниците. Думата знак изразява нещо повече от денотативното си съдържание. Наличието на културен компонент поставя семантиката на езика в зависимост от културната среда на индивидуума. Чрез културната конотация се изучава структурно-семантичното развитие на езика, който е социално явление, носещо отпечатък от материалната и духовната култура на обществото“ (Исса 2005: 161). Където и да отиде, човек носи със себе си тези отпечатъци на своята култура, на своя етнос. Ако се раздели с този етнос и заживее в друг, този човек е вече наистина чужденец. Езиковите бариери, пред които той се изправя, са много по-големи от трудностите при научаването на чуждия език. Отначало човек идентифицира езиците. Опитва се да научи чуждия език, превеждайки всяка дума на своя роден. Хваща се за трети език, познат и на него, и на преподавателя му, наричан в традиционните практики по чуждоезиково обучение „контактен“, и в повечето случаи се проваля в опита си самият той да стане контактен. Добрият преподавател не трябва да допуска подобни отклонения. И без тях чужденецът ще трябва да се справя с новата среда. Едва научил няколко реплики, той ще разбере, че новите му съседи имат други, различни от неговите етически норми и ценности. Онова, което за него е висша добродетел, може да се окаже позорно деяние според тях. Чужденецът е изправен пред научаване не само на когнитивното значение на думите в чуждия език, но и пред психологическата конотация. Тя се явява с непреодолимия си субективизъм и в едни импровизирани комуникативно-ирелевантни моменти става главен компонент на значението. Възможността за метафорически пренос се проявява с пълна сила не само когато едно название, свързано с определено свойство, се дава на друг предмет или процес, които не го притежават, но и когато с едно относително самостоятелно и завършено в себе си природно състояние или житейска ситуация се означават други състояния или ситуации, така че, излизайки от буквалното значение на първите, да се стигне до огромен брой неозначени пряко в тях аналогични състояния и ситуации. Тук става дума не за личностни характеристики, присъщи на личността на чужденеца, от една страна, а от друга, на

нечужденците, които за него са чужденци, а в случая – събеседници в диалозите, в които неминуемо попада всеки човек. Става дума за социалната значимост на конотацията, позната априори за тях (нечужденците) и неизвестна, непозната, нелогична и неприсъща за него (чужденеца). Събеседниците в такъв диалог са различни. За тях картината на света е различна. Така се срещат рожби на два народа, на две култури, на две различни традиции, понякога са с различни религии. Това е допълнителна драма в човешките отношения. Социално-психичното е вплетено в тъкънта на религиозното съзнание на човека. Както в древните, така и в съвременните религии то представлява съществена част на вероизповеданието, решавайки същевременно чисто житейски проблеми на хората. Установяването на религиозни забрани и предписания е стара изпитана форма на нормативно регулиране на взаимодействията в социалните групи. Точно в религиозните символи на различните религии са закодирани и междуетническите различия. Показателно за динамиката на символа е двусмислието. Съществува както движение на интериоризация, така и движение на обединяване на символичното богатство. Ритуалите на различните религии визират една цялостност, която може да бъде изречена само със символическия език. Като се организира около образи, символът разрушава някакъв предходен символ и създава ново значение. Така в инволюцията символизъмът на опетняването се превръща в зависима свобода, в липса на свобода.

Важна част в херменевтичния подход към културата е интерпретацията на текст. Връхна точка в тези разсъждения заема философският текст. Той се явява като теория. В отношението си към света философът е теоретик. Чрез своята теоретична дейност той показва как се прави свят. Този свят е представен, изобразен, отразен от теорията. Теорията за философа е светът според него. В предфилософския период подобна функция има разказът. Символната функция на разказа се осъществява в мита. Митът вече представя някаква драма. Той се разгръща само чрез нова съвкупност от разкази и ни поставя пред наличието на едно безкрайно многообразие от символични системи, подобни на множеството езици на изменящото се Свещено. Разбирането на противоположностите и на тайното сродство на различните митове подготвя философската интерпретация на мита. Борбата на митовете ни приканва да осъществим преход от непосредствената екзегетика на митовете към философия, минаваща през символите. Не съществува символ, който да не предизвиква разбиране чрез някаква интерпретация. Първият етап в тази интерпретация е етапът на феноменологията,

където символът се обяснява чрез друг символ и чрез тоталността на символите. Вторият е на действителната херменевтика, на интерпретацията, приложена към някакъв конкретен текст. В модерната херменевтика се преплитат придаването на смисъл чрез символа и начинанието на разбирането чрез дешифриране. Тук херменевтиката все още не е рефлексия. Третият етап е собствено философският. Той е етап на мислене въз основа на символа. През него може да се изведе от символа смисъл, който задвижва мисълта, без да предполага някакъв вече наличен смисъл, нито да изпада в псевдо-знанието на някаква догматична митология. Така мисълта може да бъде едновременно обвързана и свободна, а мисленето – рефлексия и спекулация. Мисълта като рефлексия е същностно демитологизираща. Рефлексията върху символиката свежда мита до семпла алегория за свободата на волята.

Рефлексивната мисъл се намира в борба със спекулативната мисъл, с гностицизма. Например етическият възглед за злото е интерпретация, според която то е включено в свободата и е нейна инвенция. Нравственият възглед за света е мисъл, насочена против злото като субстанция и към грехопадението на първия човек. Този възглед си пробива път във философиите на св. Августин и на Кант. Според Августин злото не е присъщо на природата, то не е нещо, не е материя, не е субстанция, не е свят. Следователно то е нищо. Свети Августин свързва непосредствено могъществото на нищото, съдържащо се в злото, със свободата, присъща на волята. Кант довежда докрай спецификата на практическите понятия воля, свободен избор, максима и осъществява противопоставката воля-природа. Според Кант радикалното зло не се състои в грубото нарушаване на някакъв дълг, а в злосторничеството, което представя за добродетел онова, което подрива. Кант за първи път свързва проблема за злото с измамничеството и заблудението.

В обяснението на херменевтиката на символите и философската рефлексия философията възприема проблема за символите на нивото на семантиката, на интерпретацията на такива лингвистични изрази, които са символни. Тяхното буквално значение, абстрактно в нашите съвременни езици, се оказва екзистенциално в езиците и културите, в които са били за пръв път осъществени. Изглежда тези думи притежават символна структура в съответните езици. Така наличието на културен компонент поставя семантиката на езика в зависимост от културната среда на индивидуума. Чрез културната конотация се изучава структурно-семантичното развитие на езика – отпечатък от материалната и духовната култура на обществото.

Символът остава непроницаем и непрозрачен, тъй като е даден чрез една аналогия въз основа на някакво буквално значение. Следователно символите дават основание за размисъл само чрез интерпретация, която остава проблематична. Техните недостатъци са непрозрачност, културна случайност и зависимост спрямо някакво проблематично дешифриране. Обща херменевтика не съществува. Няма обща теория на интерпретацията, нито някакъв общ канон на екзегетиката. Съществуват само херменевтични теории, откъснати и противоположни една на друга. Тяхната противопоставеност издига бариери пред всеки чужденец в структурите на новото общество.

В *Чужденецът* (Шютц 1999) авторът с право изключва от числото на емигрантите гостите и децата (едните нямат причина да не демонстрират своята другост, знаейки, че са за малко и разчитайки на нормите за гостоприемство; другите още нямат завършена ценностно-ориентационна система и както бързо се разболяват и оздравяват, така се пренастройват и към превключване на кодове от всякакъв порядък – вербални, дейностни, които копират от връстниците на детската площадка, без да страдат от своята другост и без да осъзнават това, което ги прави различни. Шютц изключва също така отношенията между индивиди и групи на различни равнища на цивилизация, но това е признак относителен. В глобализацията на нашия век е трудно да се дават категорични оценки за равнището на цивилизованост на коя да е личност, независимо къде е родена и къде се е социализирала тя.

Всъщност задачата на Шютц е друга. Тя е фиксирана върху ситуацията на насочване към групата, която предшества всяко възможно социално приспособяване и която включва неговите предпоставки. Той изследва как културният образец на групов живот се представя на здравия разум на човека, който живее своя всекидневен живот в групата сред себеподобни. Понятието *културен образец на групов живот* авторът въвежда за обозначаване на всички специфични оценки, институции и системи на ориентация и ръководство. Това са нравите, законите, традициите, привичките, обичаите, етикетът, модата. Те характеризират всяка социална група в даден момент от нейната история. В структурите на жизнения свят всичко това трябва да бъде *саморазбиращо се*. То е форма за нашето разбиране за света и за собственото Аз в естествена нагласа.

Психологическите бариери според нас се спускат пред чужденеца, именно защото не разбира „саморазбиращото се“. Дори след като научи езика, той по всяко време *поставя под въпрос безвъпросно даденото* и така саморазбиращото се за чужденеца по всяко време мо-

же да се окаже неразбираемо. Самите допускания за константност са проблематизирани. Взривено, валидното може да се окаже съмнително, възможното – неосъществимо. В обществото, дори за собствените му членове, непрекъснато се появяват теоретически, практически или емоционални проблеми. Те упорито се вплитат в мрежата от планове, в отношенията с околните, в търсенето на адекватни средства за постигане на поставените цели, мотиви и шансове, надежди и страхове, които деецът в социалния свят използва за интерпретиране на преживяванията си в него. В интерпретацията на чужденеца има обида и болка, (понякога основателно, понякога заради въображаема ситуация), които водят до синдром, който тук ще наречем *синдрома да бъдеш неприет*. Чужденецът като деец в социалния свят, в който попада, го преживява преди всичко като поле на своите действителни и възможни действия и само вторично като обект на своето мислене. И когато в процеса на това мислене всяко проблематично възникнало върху изначалната основа на безвъпросно даденото стане „подвъпросно“, възниква проблем. Той може да се реши (по терминологията на Шютц) чрез *разпитване* и, когато и доколкото в процеса на разпитване поставеното под въпрос се превърне в ново безвъпросно, проблемът може да се смята за решен. Ако чужденецът повярва, че е постигнал достатъчно за „станалото под въпрос“ знание, той прекратява тази безкрайна задача и чрез привидно произволно решение обявява занимаващия го проблем за решен по начин, удовлетворителен за своите цели. Това, за съжаление, почти не се случва.

Човекът групира света около себе си (в качеството си на център) като поле на доминация. Чужденецът трудно би станал център на чуждото място. Защото „мястото“ е дума, чиято конотация, поне в нашия език, е свързана с понятието „родина“ и с една непреходна мъдрост, която гласи, че „камъкът си тежи на мястото“. Понесъл тежестта на чувството, че няма тежест, чужденецът трудно обособява онези от елементите, които могат да му послужат като цели или средства за полезност и наслада, за подпомагане на неговите планове и за преодоляване на препятствията. Това, което той иска, е степенувано знание на релевантните елементи, като степента на желано знание съответства на неговата ревалентност. В чуждото общество обаче знанието на чужденеца не е последователно. По едно и също време той може да разглежда като равновалидни положения, които в действителност са несъвместими едно с друго. Може да има твърде различни и малко съгласуващи се едно с друго мнения по материални, политически и икономически въпроси. Тази непоследователност не произти-

ча непременно от някаква логическа заблуда. Човешкото мислене е разпределено по предметни области, разположени в различни и различно релевантни равнища, при които индивидите не съзнават модификациите, които трябва да извършат, преминавайки от едно равнище към друго. Този и други подобни проблеми според Шютц трябва да бъдат изследвани от една евентуална логика на всекидневното мислене, постулирана, но не и разработена от всички големи логици – от Лайбниц до Хусерл и Дюи.

Ако успее да премине тези сложни кръгове на самоусъвършенстване, чужденецът вече не е чужденец. Това е идеалният случай, в който той ще открие пресечни точки между различните интерпретации с помощта на рефлексията, която е различна от интуицията и от която води началото си интерпретацията в самопознанието. Рефлексията е усвояване на усилието ни за съществуване и на желанието ни за битие чрез делата, които свидетелстват за това усилие и за това желание. Тук именно рефлексията апелира за интерпретация и за превръщане в херменевтика. Очевидно е, че тя трябва да търси своя път измежду символите, които конституират един непрозрачен език, които принадлежат на особени, случайни култури и които свидетелстват за променливи интерпретации. Проблемът на херменевтиката може да бъде разбран напълно единствено ако схванем двойната зависимост на Аза към несъзнаваното и Свещеното, тъй като тази двойна зависимост се проявява не само върху символен план. Рефлексията трябва да принизи съзнанието и да го интерпретира чрез символните значения. Само ако постигне този тип светоусещане в което и да е ново общество, чужденецът престава да бъде чужденец. Той става *пришелец*, успешно завършил своето социално приспособяване. В края на проучването на културния образец на групата, елементите на същия този образец стават за пришелеца саморазбиращ се, безвъпросен начин на живот, убежище и защита. Тогава той не е вече чужденец и неговите специфични проблеми са решени. За съжаление, на практика това се случва твърде рядко и „чужденците“, които се лутат в чужда или в своя държава, са много.

В заключение ще посочим един такъв литературен персонаж – Мьорсо от *Чужденецът* на Албер Камю, който се превръща в емблематична фигура на чуждостта за ред изгубени поколения. Неговият спокоен на пръв поглед чиновнически живот сякаш няма защо да не бъде безвъпросен. И той е безвъпросен, но не защото е получил отговорите, а защото Мьорсо не изпитва никакви емоции. Този човек ще убие без особена причина, защото времето било горещо, а той имал

главоболие. Мърсо е осъден, защото не иска да приеме нормите на обществото, защото вярва, че светът е безсмислен, абсурден и безразличен. Този човек вероятно не е намерил нито мотивационна, нито тематична релевантност в живота си. Дано теорията на Шютц, въпреки скептицизма на това изложение, което почти я опровергава, да залечи, със своята позитивна интерпретативност, отчуждението между хората, независимо от къде са те и в кое общество искат да се развият. Дано с отварянето на границите и с възможността всеки да отиде където поиска и да няма пречка да се върне, чужденците да престанат да налагат на всяка цена своята другост и да приемат живота си като собствен избор, на който всеки човек има право. И дано ние, хората, съумеем да преодолеем един ден всички езикови бариери помежду си. Под „езикови“ бариери тук разбираме „психологически“, доколкото светът ни се представя такъв, какъвто го синтезира езикът. Само тогава можем да победим отчуждението. Става дума не за отчуждение от обществото или едни от други, а за отчужденост от самите себе си.

Към богатството на класическите философски текстове ние пристъпваме след постиженията на *знанието* на нашето време, което доста приземява проблемите във философски смисъл и с доказателствата на *езикознанието* – търсейки в езика решение на емоционални и психологически проблеми. Става дума за проблеми, свързани с мисловните принципи, средства и създавани културно-исторически типологии, чрез които се мислят културата и светът. Именно насъщната необходимост да прокараме мостове над бездните, между култури и цивилизации, между Аза и „ада“ на другите, определя мястото ни в съвременното познание и себепознание.

ЛИТЕРАТУРА:

- Виденов 1997:** Виденов, М. *Езикът и общественото мнение*. София, 1997.
- Исса 2002:** Исса, К. Контрастивен анализ на асоциации върху езиков материал от българи и араби // *Проблеми на социолингвистиката*, т. VII. София, 2002, 87–89.
- Исса 2005:** Исса, К. Исторически живот и съвременни аспекти на думата *срам*. // *Проблеми на социолингвистиката*, т. VIII. София, 2005, 161–167.

Исса 2007: Исса, К. Асоциация и метафоризация в контекстуалното значение на думите в някои пословици. // *Филологически и методически изследвания*. Смолян-Люблин, 2007, 280–287.

Камю 2001: Камю, А. *Чужденецът*. Германия, 2001.

Шютц 1999: Шютц, А. *Чужденецът*. София, 1999.

БЪЛГАРСКИТЕ КОНСТРУКЦИИ С ГЛАГОЛА *ИМА* И ТЕХНИТЕ АНАЛОЗИ В РУСКИЯ ЕЗИК

Красимира Чакърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Обект на проучване в статията е въпросът за характера на съчетанията от типа *има* (безл.) + *да* + *V* (срв. *има да ходя, има да чакаш*¹ и др.) в съвременния български език. Основната ни цел е да се опитаме да определим статута им в морфологичната система – аналитични вербални форми (позитивни варианти на отрицателните футурни форми от типа *няма да ходя, няма да чакаш*) или синтактични съчетания. В подкрепа на теоретичните постановки ще приведем резултатите от анализа на преводните еквиваленти на изследваните образувания в руския език. С други думи, акцентът в работата ще бъде поставен върху ситуацията в българския език; чрез наблюденията върху руските преводни еквиваленти по-скоро ще се стремим да допълним основните изводи, без да съпоставяме на теоретично равнище двете футурни субсистеми.

Ще започнем с това, че още през 1908 г. в известната си студия *Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език* Ю. Трифонов отделя специално внимание на образуванията с безличния глагол *има* и ги разглежда като преки наследници на старобългарските *имамъ-съчетания*. По негово мнение те означават бъдеще действие, „*което наздраво ще се върши кога да е след минутата на говоренето, но прибавя към увереността в извършването на*

---

¹ Тук няма да разглеждаме конструкциите със спрегания глагол *имам* + *да* + глагол в сегашно време, както и *имам* + минало страдателно причастие. Само ще припомним, че последните се интерпретират от Вл. Георгиев (вж. Георгиев 1985) като утвърждаващи се нови глаголни форми за т. нар. *минало резултативно време*. Поради ограничения в обема на изследването няма да се спираме подробно на въпроса за основанията на подобна концепция. Изкушаваме се само да зададем два въпроса с почти „реторична“, струва ни се, стойност: а) кой е маркерът за ‘миналоост’ в структурата на изследваните образувания? и б) какъв е залогът на въпросните „форми“, като се има предвид, че в някои случаи те могат да експлицират и активен субект (срв. *имам поръчани* = *поръчал съм*, наред с *поръчали са ми* /вж. коментара у Пенчев 1968/).

действието още и представление за продължителност или изобилие (курсивът е на авт.) на това действие (състояние)“ (Трифонов 1908: с. 4). Това схващане е възприето и доразвито в граматиката на Н. Костов, където *има*-съчетанията са интерпретирани като пълноправни аналитични форми за бъдеще време, функциониращи в системата наред с *ще*-формите (Костов 1939: 146–147).

Противоположно е становището на Л. Андрейчин, който отрича категорично принадлежността на *има*-съчетанията към парадигмата на новобългарския футурум, а ги включва компромисно в главата, посветена на „някои глаголни форми с по-особени вторични оттенъци в значението“ (Андрейчин 1978: 253–254) – срв.: „Не трябва да се смесват тия изрази (според автора модални – б. м., К. Ч.) със сложните форми от типа **няма да тичаш, няма да търсиш**, които са отрицателни форми на обикновеното бъдеще време“ (пак там, с. 254).

Разбира се, най-актуален за нас е въпросът как са представени интересуващите ни форми в граматичните трудове от последните няколко десетилетия. Казано най-общо, във всички български системни граматики след *Основна българска граматика* на Л. Андрейчин се обръща специално внимание върху отрицателните футурни форми, образувани „с третоличната глаголна форма **няма**, която се свързва чрез съюза **да** със спрегаемия глагол в сегашно време“ (Пашов 1999: 149–150), и се подчертава, че те се срещат по-често от формите с *не*. Що се отнася обаче до *има*-съчетанията, те или изобщо не се включват в описанието (вж. напр. морфологията на Ив. Куцаров от 2007²), или се споменават мимоходом, като маргинални факти; наред с това повечето от изследователите, които ги коментират, са доста предпазливи при определяне на техния статут – форми или съчетания. Срв. напр. у Ст. Стоянов: „Форми като **има да страдаш, има да гладуваш, има много да се молиш** за парче хляб и пр. са еднакви по смисъл с формите **ще страдаш, ще гладуваш, много ще се молиш** (курсивът е на авт.) за парче хляб. Следователно те **могат** (курсивът е мой – К. Ч.) да се разглеждат като форми за бъдеще време“ (Стоянов 1984 /4 изд./: с. 380), а също и у Ст. Георгиев: „Образуват се форми за бъдеще време и с глагол **има** (Ст. Стоянов): **има да страдаш, има да гладувате. Те съдържат субективна модалност** (без обаче да се дефинира тази модална семантика – б. м, К. Ч.)“ (Георгиев 1991: с. 332). (Подобно мнение откриваме и у К. Попов 1963, а в по-ново време у Ив. Харалампиев – срв.: „По-

---

² Любопитно е, че в тази граматика е включен коментар за т. нар. „бъдеще неопределено време“ от типа *пиша ща, тиса щеш*, което има практически нулева фреквентност в съвременния ни език за разлика от съчетанията с *има* (вж. Куцаров 2007: 248–249).

ложителни форми за бъдеще време с неизменяемото *има* се употребяват рядко само когато е необходимо да се изрази нежелание, намерение, а сигурност и категоричност, че действието ще се върши в бъдещето“ (Харалампиев 1981: 121/).

Статутът на *има*-съчетанията е обект на коментар и в граматиката на Р. Ницолова (Ницолова 2008). Авторката не ги включва в темпоралната система на българския глагол (наред с конструкциите от типа *имаше да чакам*), тъй като според нея те (наречени съответно *бъдеще продължително* и *бъдеще продължително време в миналото*) „означават бъдещо действие, характеризиращо се с по-голяма продължителност от смятаната за нормална“ (Ницолова 2008: с. 269). Наред с това въпросните две „времена“ са дефективни – нямат отрицателни форми, образуват се от малко глаголи само от несвършен вид и само от определени начини на действие и се срещат твърде рядко, т.е. „имат особеностите на граматичен фразеологизъм“ (Ницолова, цит. съч, с. 270).

Както се вижда, повечето автори отбелязват съществуването на *има*-съчетанията, но по отношение на включването им в системата като нормални форми за бъдеще време, еднорангови с *ще*-формите, мненията са диаметрално противоположни.

Все пак изследователите се обединяват около становището, че конструкциите с безл. *има* се характеризират с ниска функционална активност. Нашите наблюдения потвърдиха това заключение. За извличане на таксономичния фонд използвахме богати интернет ресурси: популярни сайтове за класическа и нова българска литература като <http://litenet.bg>; виртуалните литературни библиотеки <http://www.slovo.bg> и <http://www.chitanka.info>; корпуса с българска разговорна реч, събран от Кр. Алексова (вж. <http://www.hf.uio.no>); електронни издания на вестниците „Сега“, „Пари“ и др., както и различни интернет форуми³. Ексерпцията ни беше затруднена в голяма степен от факта, че в изречения, където подлогът е третоличен, търсените образувания могат да се диференцират много трудно от съчетанията с личния глагол *имам* – срв. напр.: *Бай Ганьо се счита вече фамилиарен, "на найсетне, с жени какво ще се церемонии"* – дума той и без всяко предисловие влиза в кухнята и разправя повече с мимика, отколкото с думи, че се е заблудил из улиците и пропуснал обедата, но все едно –

³ Струва ни се, че именно форумите в електронното пространство дават най-точната представа за съвременното състояние на всеки естествен език; те са ресурсът, който може да представи най-надеждните резултати при проучване на актуални езикови процеси и тенденции.

има да взема (ще вземе един обед, ще обядва или трябва да вземе? – б. м., К. Ч.) *един обед, ще го навакса с една вечеря* /А. Константинов/.

В крайна сметка ни направи впечатление, че поставен на толкова широк текстов фон, броят на регистрираните примери от интересувания ни тип е сравнително скромно, а в официалните делови стилове⁴ – практически сведен до нула. По наше мнение най-вероятната причина за това е силно изразеният им колоквиален характер. Ето и някои примери:

а) от разговорния стил: А //а бе жоро ѝа пусни мое да каът по панорама нешто интересно бе/ осем часъ ли е сега// Г Осем и пет. Какво **има да казват**; Р //извин'авай ериката е модел който ѝа продаът ф наш магазин/ кво **има да го регистрираш**//; тва е толкова опити нешта браче/ има да научиш две три книги/ ма не не/ помисли малко//; Н //баба ти приказлива ли е бе// В //аха// С // **има да ви распитва**//; В Катето какво прави?// С //доволна съм/ но много: **има да учи**/ сичко им искът на комп'утърна обработка <<http://www.hf.uio.no/ilos/studier/studenttjenester/Nettressurser/bulg/mat/Aleksova/1.2.html>> и др. под.;

б) от публицистичния стил: повечето от включените тук примери са регистрирани в изречения с третоличен подлог, в този смисъл те трудно биха могли да бъдат категорично причислени към интересувашата ни група с безличен глагол *има* – срв.: *Евро има да воюва* (ще воюва или трябва да воюва? – б. м., К. Ч.) *на два фронта* /заглавие в <http://money.ibox.bg/news/id_1624430760>; *Четвърти мобилен оператор веднага! Какво има да го обсъждате?* [...] *Какво има да се обсъжда?* <e-vestnik.bg/3048-134k>; *Сергей Станишев: Борисов има да дава отговори, преди да се реди за власт* [...] *ГЕРБ има да отговаря на много въпроси, преди да се подреди да управлява* <www.bsp.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0030&n=002051&g=57k>; *Шийлдс има да плаща още 125 835 лв.* <www.segabg.com/online/article.asp?issueid=2378&sectionid=2&id=0000401-50k>; *PR индустрията има да решава етични проблеми през 2005 г.* <www.capital.bg/show.php?storyid=230843-58k> и др.;

⁴ Използваме понятието *делови стилове* за означаване на *практическите, нормативни функционални разновидности на езика*, различни от художествения стил – срв. у В. Маровска: „Деловият език е този, който се разчленява на функционално детерминирани разновидности – научен, административен, разговорен подезик [...]“ (вж. Маровска 1998, с. 25). Под *официални делови стилове* разбираме най-строго нормираните езикови разновидности, които имат представителен характер и се използват в официалните сфери на общуване (административен, научен и публицистичен стил в неговия информативен подстил).

в) сравнително малко бяха откритите примери и в художествени текстове – срв.: *Населението помислило, че има да дойде* някое важно лице с парахода, та затова е излязла войската – да представи почетно оръжие /З. Стоянов/; *Господи, колко много събития има да се развиват* занапред /Ив. Петров/; – *Има да падат* чорбаджийски глави, дядо Маноле! – засмя се пак Йосиф /Й. Йовков/; *Само от нашите сапльци има да работим* две години, защо да гният на боклука? /Й. Йовков/; *Има да стават* важни работи, Ноне. Големи работи... /Й. Йовков/; *Малее! Огън! Има да те гони* тя тебе, като муха по тавана... /Й. Йовков/; – *Има да носиш* вълчи кожух. Убих вълка. Не го убих, ама го раних. /Й. Йовков/; – *Има да ти тълкува* „Капитала“! /Бл. Димитрова/ и пр.

Наблюденията ни показаха, че не съществуват достатъчно основания разглежданите конструкции да се приемат за самостоятелен ред форми в темпоралната парадигма на българския глагол. Достигнахме до това заключение след прилагането на няколко критерия за разграничаване на сложните глаголни форми от синтактичните конструкции, формулирани в предишна наша публикация (вж. Чакърова 2001). Ето основните ни аргументи:

1. Началният елемент в разглежданите съчетания (безл. *има*) не е напълно десемантизиран (аналогично на частицата *ще*). Това е основната причина те да се реализират с различни нюанси в семантиката си:

а) футурално значение – срв. *"Какво мислят да правят тез хора? – помисли си той и след малко сам си отговори: – Не знам какво мислят да правят, ама лоши работи има да стават от утре* /Й. Йовков/; *Той прибра разсеяните си погледи от стените на кръчмата, за да слуша съсредоточено какво има да произлезе от разговора* /Ив. Вазов/; *Мнозина има да се лутат* из мъглата и питат: „Кой е?!“ /З. Стоянов/ и др. Както отбелязват редица автори, следходната семантика обикновено се съчетава с идеята за продължителност на предстоящото действие⁵ – срв.: *Утре Андрея и Павли ще вземат парите, много-о-го има да ги гледаш!* /Й. Йовков/; – *Има много да копаеш!* /Бл. Димитрова/; – *Вятър работа! Сега е събота, има да ги търсят* по кабаретата /П. Вежинов/ и др. под. Подобно надстроечно значение обаче в никакъв случай не е облигаторно. В някои примери се експлицира противоположна семантика – за кратковременност, – обикновено подчертана от лексикален модификатор – срв.: *Има малко да*

⁵ Може да се допусне, че този факт е свързан със съхраняването на собствената семантика на глагола *има* (вж. по-подробно у Бенвенист 1974).

*почакаш с други думи. Аз лично съм имал най-добри успехи през лятото, по всяко време на деня <forum.nariba.com/viewtopic3064.html – 45k>⁶; **Още малко има да уча български, защото мисля да живея тук, не е лошо <www.e-vestnik.bg/1961 – 100k>**;*

б) значение за необходимост, obligatorност на предстоящото действие – срв.: *После се обърна към зографа: – **Има ли да се прави** (= трябва ли да се прави – б. м., К. Ч.) **още нещо, майстор Илия?** /Ст. Загорчинов/; *Я не викай, не се ерчи. Каквото **има да думаш**, думай го на него, не на мене /Ем. Станев/;**

в) предположително значение (когато пълнозначният глагол е в сегашно резултативно време /перфект/) – *Че аз досега **има да съм казал** (= вероятно съм казал – б. м., К. Ч.) на сто души селяни за госпо-дина /Ив. Вазов/; **Има да съм се бавила един час** (= вероятно съм се бавила един час). Ходих до магазина за мляко и по гюмовете. Прибли-рам се и гледам, вратата откряната, влизам – вътре само Криси, трепери и плаче", споделя бабата <http://www.bgsever.info/br-47_2006/stranici/str-3.htm>; Как точно се казва това, **има ли идея?** А филмът е просто мега-размазващ, сигурно **има да съм го гледал де-сет пъти вече** <http://forums.bwcommunity.org>;*

г) в съчетание с местоимението *какво* в структурата на т. нар. квазивъпроси⁷ изразява неодобрение, несъгласие с дадено действие или състояние, които или са симултанни на изказването, или предсто-ят – срв.: *Сумата **наистина** беше прилична. Тогава **какво има да му мисли?** /П. Вежинов/ (т.е. **защо изобщо му мисли?** – б. м., К. Ч.); **Как-во има да се обсъжда?** <e-vestnik.bg/3048 – 134k> (т.е. **вече се об-съжда, а това не е нужно** – б. м., К. Ч.); *"Г-н Милчевски, **какво има да се крие тук?** – още по-спокойно каза Нона. – Нима не знаете, че и за вас, и за мене Галчев е един познат, един приятел и нищо повече. /Й. Йовков/.**

Вероятно именно за да се актуализира и допълнително маркира бъдещото значение, *има*-съчетанията се комбинират с частицата *ще* – срв.: ***Ще има да се дивят** още хората от мене... /Г. Стоев/. Не сме съгласни с мнението на Ив. Харалампиев, че комбинирането с *ще* „още веднъж доказва, че те са форми за бъдеще време, а не синтак-тични съчетания“ (Харалампиев, 1981: с. 120).*

---

⁶ Включените в изложението примери от интернет форуми са цитирани без редакторска намеса.

⁷ По-подробно за квазивъпросите вж. у Чакърова 2002.

Важно е да отбележим, че семантична вариабилност се наблюдава и при съчетанията с относителната безлична форма *имаше*: в част от случаите те се реализират като еднозначни граматически синоними на футурум претерити (срв.: *Нещо страшно и неизбежно **имаше да се случи** (= щеше да се случи – б. м., К. Ч.) /Й. Йовков/*), докато в други примери надделява модалният оттенък на необходимост, наложителност на глаголното действие (срв.: *Що **имаше да казваме** (= трябваше да казваме), казахме го. Прави с нас каквото знаеш /А. Дончев/*). В повечето изречения с участието на споменатите относителни корелати обаче темпоралното и модалното значение се препокриват и не могат да бъдат диференцирани от контекста – срв.: *Онзи, с когото **имаше да приказва** (= щеше да приказва или трябваше да приказва?), трябваше да доде при него, ако се почерпеха, донасяха им да пият до каруцата /Й. Йовков/; Срам ме е да го срещна. **Имаше да му давам** (= щях да давам или трябваше да давам?), на той умря и дългът му умря /Ел. Пелин/; И той пак стана пастир, който **имаше да води** (= щеше да води или трябваше да води?), макар и само една душа /А. Дончев/ и др. под.*

2. Нашето проучване почти изцяло потвърждава цитираното в погоре становище на Р. Ницолова за дефективност при употребата на *има/имаше*-съчетанията. Към анализа на авторката можем да допълним факта, че те не се преизказват⁸, нямат и пасивнозалогови варианти⁹. Във връзка с твърдението за видовата им дефективност, се налага да подчертаем, че то засяга единствено реализациите на т. нар. *продължително значение*, но не може да бъде отнесено механично към всички конструкции от разглеждания тип. Както показва ексцерпираният материал, в малка част от примерите пълнозначният глагол е перфективен – срв.: *Населението помислило, че **има да дойде** някое важно лице с парахода, та затова е излязла войската – да представи почетно оръжие /З. Стоянов/; – Мустафа, нещо лошо **има да стане** /Й. Йовков/; Какво ще се смее – казва сърдито боят, – не знае ли какво **има да стане**? /Й. Йовков/; А как бих умрял щастлив и горд, боже мой, любим, озарен от лъчите на любовта, уверен, че **ще да има да капне** поне една чиста сълза на моя гроб непознат... /Ив. Вазов/; Знаеше само, че **има да срещне** големи пречки и прежеждия /Ив. Вазов/ и др.*

⁸ Ексцерпираните преизказните варианти участват във фразеологични съчетания – срв.: *Какво е крива Женда. **Имало глава да пати** и туйто... /Й. Йовков/.*

⁹ Според Е. Бенвенист отсъствието на страдателен залог при разглежданите конструкции е свързана със самата семантика на глагола *имам* – срв.: „Конструкцията с *имам* е транзитивна само по форма“ (Бенвенист 1974: с. 216).

Интересен е въпросът за отрицателните варианти на *има/имаше*-съчетанията. Солидарни сме с тезата на Р. Ницолова, че такива варианти липсват, ако въпросните съчетания са употребени с продължително значение. Съществуващите в системата форми от типа *няма да чакам, нямаше да чакам*, които в структурно отношение са тясно свързани с глагола *има/имаше*, според изследователката трябва да се разглеждат като „*отрицателни форми на бъдеще време и бъдеще време в миналото* (образувани с частицата *ще* и спомагателния глагол *щях* – б. м., К. Ч.)“ (Ницолова 2008: с. 270). Смятаме, че съществен аргумент в полза на подобно твърдение е семантичната характеристика на отрицателния футурум с *няма*. Той експлицира категорично намерение или решение, както и забрана¹⁰, а не значението *продължителност на действието в бъдещ период* – срв.: *Сега е събота, има да ги търсят по кабаретата* /П. Вежинов/ (= *дълго ще ги търсят* – б. м., К. Ч.) ≠ *Сега е събота, няма да ги търсят по кабаретата* (тук се отрича действие в бъдещето, липсва индикация за неговата продължителност)¹¹.

3. Важно е да се отговори на въпроса дали разделянето на компонентите в изследваните конструкции влияе върху семантичната им реализация. Смятаме подобно допускане за основателно, като имаме предвид следните примери: *Има надежда за тебе да печелиш пари* (подч. определително изречение); *За тебе има надежда да печелиш пари* (подч. определително изречение); *Има да печелиш пари* (= *ще печелиш пари, ще станеш богат*), *надявам се*. Прави впечатление, че вариациите в значението са тясно обвързани и с интонацията¹².

4. Сериозен аргумент срещу включването на изследваните съчетания в парадигмата на бъдеще време са нашите наблюдения върху

¹⁰ Достатъчно е да припомним, че формите за отрицателно бъдеще време с *няма* (както и позитивните им *ще*-варианти) могат да се използват като граматични синоними на императива в българския език – срв. *Ще мълчиш!* (= заповядвам ти да мълчиш – б. м., К. Ч.) и *Няма да мълчиш!* (= забранявам ти да мълчиш) (по-подробно вж. Чакърова 2003). Значението за заповед обаче не е характерно за съчетанията с *има* – срв. **Има да мълчиш!* (заповядвам ти).

¹¹ Разбира се, не може да се отрече, че други семантични варианти на *има*-съчетанията притежават отрицателни корелати, съпадащи по форма с отрицателните *ще*-форми (срв. напр.: *Знаеше само, че има да срещне големи пречки и премеждия* /Ив. Вазов/ и *Знаеше само, че няма да срещне големи пречки и премеждия*).

¹² Ролята на интонацията е особено важна при актуализиране на значението продължителност на действието при *има*-съчетанията. На този факт обръща специално внимание Р. Ницолова – срв.: „*Интересно е, че продължителността може да се подчертае и по фонетичен начин – чрез емфатично удължаване на коренната гласна на глаголната форма*“ (Ницолова 2008: с. 270).

преводните им еквиваленти в руския език. Поначало сме категорични, че анализът на преводните аналози е в състояние да покаже до каква степен дадена конструкция в оригиналния език се е граматикализирала, т.е. дали тя се е превърнала в моносемантична, независима от контекстовите условия морфологична форма, или се реализира с различни значения, които преводачите са се опитали да предадат максимално успешно.

Разбира се, изборът на руския език като материал за преводаческите решения не е случаен. Както е известно, това е един от славянските езици, в който аналитичното бъдеще време се образува единствено чрез формите на спомагателния глагол *быть* (*буду, будешь, будет, будем, будете, будут*), съчетани с инфинитив (срв.: *буду писать, будешь думать, будет рассматривать*). Що се отнася до старите футурни форми, образувани с глаголите *хотѣти* и *имѣти*, по мнението на специалистите медиевисти те са имали специфична особеност, която е възпрепятствала развитието им в аналитични форми: изразявали са „*връзка само с одушевен деятел*“ (Иванов 1990: с. 340). Ето защо в хода на езиковата еволюция са били постепенно заменени от съчетанията *буду* + инфинитив¹³. За целите на нашето изследване се оказва особено важно да наблюдаваме как се превеждат българските *има*-съчетания в сроден език, който обаче не е съхранил (или доразвил) старинните футурни образувания с *имѣти*, т.е. в него липсват преки формални аналози на интересуващите ни съчетания. Следователно всяко преводаческо решение би изхождало основно от стремежа към постигане на семантико-стилистично тъждество с оригиналния текст. В този смисъл разнообразието от решения (а и количественото съотношение между преводните аналози) се превръща в убедително доказателство за отсъствието на доминиращо значение при наблюдаваните конструкции, както и за тясната им зависимост от контекстовите условия.

Какво показва нашият анализ?

1) Най-голям е броят на примерите (43,5 %), в които българските *има*-съчетания са преведени **описателно**. Срв.: *Мустафа, нещо лошо има да стане* /Й. Йовков/, *Чует мое сердце недоброе, Мустафа!*; *Ако има да се оплаква от задачите, нека се обърне към тия висши държавни институти* /П. Вежинов/, *А если наши задачи ему не нравятся, пусть обратится к высшим инстанциям; – И аз ще ум-*

¹³ За историята на аналитичното бъдеще време в староруския език вж. също у Юриева 2007 (ел. източник). Въпросът за развой на футурум в българския език е разгледан подробно от Д. Иванова-Мирчева (вж. Иванова-Мирчева 1983), Б. Велчева (Велчева 1983), както и в Граматика 1991.

ра. Мъчно ми е за реда. Каквото **има да става**, да стане по закона /А. Дончев/, Я тоже умру. А горько мне, что не будет порядка. **Пусть будет что угодно**, лишь бы по закону; Юзуфът, който беше подушил, че **има да прикачат** някого на въжето, помисли, на всякой случай, да се не върне без даскал /Ив. Вазов/, Почуяв, что **пахнет виселицей**, Юсуф решил на всякий случай не возвращаться без учителя; Той прибра разсеяните си погледи от стените на кръчмата, за да слуша съсредоточено какво **има да произлезе** от разговора /Ив. Вазов/, Он отвел свой рассеянный взор от стен и стал внимательно слушать их беседу; От ножа се отърва, а от орела не можа. Ех, кога **има да се мре...** /Й. Йовков/, От ножа спася, а от орла не смог. Ех, кога **пришло време умирать...**; – Вятър работа! Сега е събота, **има да ги търсят** по кабаретата /П. Вежинов/, – Пустое дело! Сегодня суббота, **разве найдешь** кого по здешним кабаком?; Сумата наистина беше прилична. Тогава какво **има да му мисли?** /П. Вежинов/, Сумма действительно оказалась весьма приличной. Тогда **стоит ли беспокоиться?**; Войниците вървят направо, без път, не знаят где отиват и какво **има да се случи** след малко /Й. Йовков/, Солдаты шагают прямоком, не разбирая дороги, не зная, куда они идут и что их вскоре **ждет** и др. под.

2) Футурната семантика на част от *има*-съчетанията е предадена на руски език с **форми за бъдеще време (синтетични и аналитични)** на съответните глаголи (в 20 % от примерите)– срв.: *Ти разбираш сега, че аз не мога да ида на концерта, дето **има да се свири** „Травиата“* /Ив. Вазов/, *Теперь понимаешь, почему я не могу идти на концерт, где **будут петь** из „Травиаты“;* *Какво ще се смее – казва сърдито бейт, – не знае ли какво **има да стане?*** /Й. Йовков/, *Чего смеется? – сердито говорит бей. – Разве она не знает, чем **кончится**;* *Севастократорът иде насам. Пази се. Сърдит и зъл е. **Има нещо да става*** /Ст. Загорчинов/, *Севастократор идет. Берегись! Он сердит и зол. Сейчас что-то **будет**;* ***Има да я почуква** с клюна си по главата най-малко половин месец.* /П. Вежинов/, *Он еще с полмесяца **будет долбит** по лягушиной голове своим клювом;* *А друго не се реши, защото не се знаеше какво **има да става**.* Според това, каквото *стореха турците, щяхме да им отвърнем и ние* /А. Дончев/, *А больше ничего не было решено, потому что никто не знал, что **будет**.* Как *поступят турки, тем и мы им отвечать будем* и др.

С руски форми за футурум са преведени и „усилено футурните“ български конструкции от типа **ще + има + да + V** (12,8 %) – срв.: *А как бих умрял щастлив и горд, боже мой, любим, озарен от лъчите*

на любовта, уверен, че **ще да има да капне** поне една чиста сълза на моя гроб непознат... /Ив. Вазов/, *О боже мой, как гордо, как радостно срещил бы я смертный час, если бы умирал с сознанием, что я любим, озарен лучами верной любви, что хоть одна чистая слеза **упадет** на мою безвестную могилу...; **Ще има да се дивят** още хората от мене... /Г. Стоев/; *Люди еще **подивятся**...* и др. под.*

3) Когато българското *има*-съчетание е включено в квазивъпрос, то е преведено основно с **инфинитив** (11,4 %) – срв.: *Какво **има да чака** наистина: защо да не свърши още сега? /А. Страшимиров/, **Что же еще **ждать****, в самом-то деле?; **Как трябвало да се разбере!** Полковникът засука мустак. / – **Какво има да се разбира** бе, Нако: срещата на 2-жа Софка със слугинята Марга е просто фатална. /А. Страшимиров/, **Как понимать?** Полковник закрутил ус. / – **Что тут понимать**, Нако? **Встреча госпожи Софки с прислугой Маргой просто фатална**; – **Благодаря – сухо каза тя. – Ще си помисля.** / – **Какво има да мислиш?** – рече Бимби. /Д. Димов/, – **Спасибо, – сухо** сказала она. – **Я подумаю.** / – **О чем думать?** – възразил Бимби; **Какво има да се готвя?** Събрание като събрание. /П. Вежинов/, **Чего мне готовиться?** **Собрание как собрание** и др.*

4) Значително по-малко на брой са примерите (9,6 %), в които като аналози на *има*-съчетанията са използвани **руски конструкции с модални глаголи (*хотеть, мочь*)** или с наречието **надо** (= бълг. безл. глагол *трябва*) + инфинитив – срв.: *Какво **има да се случи***, едни гледат сватба, други – брадва /А. Страшимиров/, **Чего **может случиться**** – кому смех, кому горе; – **Аз те обичам, но не мога да направя това...** **Днес искам да бъда спокойна. **Има да ти говоря**** много неща /Д. Димов/, **Я тебя люблю, но сделать этого не могу...** **Сегодня я хочу быть спокойной. **Мне надо рассказать**** тебе о многом; – **Какво има да кажете още?** /Ив. Вазов/, – **Что вы **хотите** еще сказать?** и др. под.

5) Най-малък е броят на преводните варианти с **екзистенциални глаголи (*есть/быть*)** + **инфинитив** (2,7 %) – срв.: *Рекла е, **ще си поиграй** с него, **подире да има да се хвали** на другарки и те да се смеят на умът му... /П. Ю. Тодоров/, **Решила – поиграет** с ним, **чтобы **было чем похвалиться**** перед подругами и **чтоб они над ним, дурачком, посмеялись...** и др.*

Едва ли е необходимо да търсим причините за избора на конкретни преводачески решения. По-важно е друго: представените в изложението преводни еквиваленти са дотолкова разнообразни, че допълват категорично становището за неустановеност на конструкциите с *има* в темпоралната система на българския глагол. Нашето заклю-

чение е, че в настоящия етап от развоя на езика ни те функционират като синтактични съчетания с „граничен“ статут¹⁴, а не като пълноправни морфологични форми (позитивни корелати на отрицателните футурни форми от типа *няма да ходя, няма да чакаш*).

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София, Издат. Наука и изкуство, 1978.
- Бенвенист 1974:** Бенвенист, Е. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс, 1974.
- Георгиев 1985:** Георгиев, Вл. Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол „*имам*“. // Вл. Георгиев. *Проблеми на българския език*. София: Изд. на БАН, 1985, 113–137.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар, 1991.
- Грамматика 1991:** *Грамматика на старобългарския език*. София: Изд. на БАН, 1991.
- Иванов 1990:** Иванов, В. В. *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Просвещение, 1990.
- Стоянов 1984:** Стоянов, Ст. *Грамматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Велчева 1983:** Велчева, Б. Към въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции. // *Христоматия по история на българския език* (съст. А. Давидов, И. Харалампиев, М. Дамянова). София: Наука и изкуство, 1983, 188–195.
- Иванова-Мирчева 1983:** Иванова-Мирчева, Д. Развой на бъдеще време (*futurum*) в българския език от X до XVIII в. // *Христоматия по история на българския език* (съст. А. Давидов, И. Харалампиев, М. Дамянова). София: Наука и изкуство, 1983, 178–188.
- Маровска 1998:** Маровска, В. *Стилистика на българския език*. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.
- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. София: Хемус, 1939.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

---

¹⁴ По-подробно за т. нар. „гранични“ езикови образувания вж. у Чакърова 2001.

- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес, 1999.
- Пенчев 1968:** Пенчев, Й. Конструкции с глагола *имам*. // *Славистичен сборник. По случай VI международен конгрес на славистите в Прага*. София: Изд. на БАН, 1968, 173–177.
- Попов 1963:** Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис*. София: Наука и изкуство, 1963.
- Трифонов 1908:** Трифонов, Ю. Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език. // *Периодично списание на Българското книжовно дружество в София*, 1908, т. 69, № 1–2, 1–40.
- Харалампиев 1981:** Харалампиев, Ив. Старобългарските средства за изразяване на бъдещи действия и съвременните форми за бъдеще време. // *Български език*, 1981, № 2, 116–122.
- Чакърлова 2001:** Чакърлова, Кр. Към въпроса за парадигматичната природа на някои спорни вербални съчетания в съвременния български език, или за „граничните“ зони в граматиката. // *10 години Бургаски свободен университет. Юбилейна научна конференция с международно участие „Университетът през третото хилядолетие“*, т. IV, Бургас: Ирита ЕООД, 2001, 139–154.
- Чакърлова 2002:** Чакърлова, Кр. Синтактични средства за изразяване на повелителност в съвременния български език. // *Езикът: история и съвременност*, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2002, 172–181.
- Чакърлова 2003:** Чакърлова, Кр. Към въпроса за граматичните синоними на императива в съвременния български език. // *Научни трудове на Съюза на учените – Пловдив. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*, том III, Пловдив: АВТспектър, 2003, 321–326.
- Юриева 2007 (ел. източник):** Юрьева, И. С. Инфинитивные сочетания с глаголами *имамь* и *имѣ* в языке древнерусских летописей. // *Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 20-23 марта 2007 г.): Труды и материалы*. Москва, 2007, 97. // <<http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/2.pdf>>

ЕКСЦЕРПИРАНИ ПРЕВОДНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- А. Дончев. *Час выбора*. София: Свят, 1986 (перев. Л. Лихачева).
- А. Страшимиров. *Хоро*. София: София Пресс, 1982 (перев. Н. Царбуланов).
- Ал. Константинов. *Бай Ганю*. Москва: Художественная литература, 1968 (перев. Д. А. Горбов).
- Г. Стоев. *Цена золота. Возвращение*. София: София Пресс, 1985 (перев. Т. Колева, Т. Митева).
- Д. Димов. *Осужденные души*. Москва: Художественная литература, 1963 (перев. Т. Рузская).
- Д. Димов. *Табак*. София: Свят, 1989 (перев. Д. Горбов, В. Злыднев, Н. Попов, Т. Рузская, А. Собкович, И. Шептунов).
- Й. Йовков. *Старопланинские легенды*. София: Захарий Стоянов, 1998 (перев. М. Михелевич).
- Ив. Вазов. Повести и рассказы. София: Свят, 1983, (перев. М. Клягина-Кондратиева).
- Ив. Вазов. *Под игом*. Алма-Ата: Мектеп, 1988 (перев. М. И. Клягина-Кондратьева, В. А. Володин и Я. А. Слоним).
- П. Вежинов. *Ночью на белых конях*. Москва: Художественная литература, 1978 (перев. Л. Лихачова).
- П. Ю. Тодоров. *Идилли*. Москва: Художественная литература, 1985 (перев. Т. Рузская).
- С. Загорчинов. *Праздник в Бояне*. Москва: Художественная литература, 1964 (перев. Д. Горбов).
- Чудомир. *Не из таких я....* София: София пресс, 1980 (перев. В. Сутулов, М. Качаунова, В. Попова, М. Христова, Л. Вылчева, Т. Ресиловска).

ЗА МЯСТОТО НА ПЛУСКВАМПЕРФЕКТА В ПОЛСКАТА ГЛАГОЛНА СИСТЕМА

Лилия Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Основните цели на тази статия са да определи мястото и ролята на плусквामперфекта (нататък Пл) в полския език чрез сравняване на значението и функциите му на базата на художествени произведения от края на XIX век и началото на XX век (това време съвпада приблизително с края на т.нар. *новополски период*), когато се смята, че се задълбочават процесите по изпадането на този тип глаголни форми от езика, до наши дни, когато загубата на Пл от глаголната система се приема от почти всички езиковеди за факт.

КРАТКА ИСТОРИЯ НА ВЪПРОСА ЗА МЯСТОТО НА ПЛУСКВАМПЕРФЕКТА В ПОЛСКИЯ ЕЗИК (ПРЕГЛЕД НА ПОЛСКИТЕ ГРАМАТИКИ).

1. Въпросът, свързан със **съществуването на Пл в полския език** и с честотата му, разглеждан в граматиките в периода от края на XVIII век до най-новите езиковедски трудове, се представя нееднозначно. Някои от първите полски граматичници, като О. Копчински, В. Давид и др. (Копчински 1817, Давид 1882), изобщо отричат наличието на Пл в полския език. Други, като М. Якубович и Ю. Мучковски (Якубович 1823, Мучковски 1836), смятат, че Пл съществува в полския език, но в повечето случаи формално се е изравнил с минало време, тъй като в сложни изречения лесно може да се установи последователността на действията. Някои автори от по-ново време, като А. Ковалска (Ковалска 1976) и А. Грапен (вж. Грапен 1951), допускат, че употребата на Пл изразително е намаляла в новополския период, и то още в неговото начало – от осемдесетте години на XVIII в. Други, като И. Байерова (Байерова 1964), изтеглят тази граница малко покъсно – на границата на XVIII и началото на XIX в. Въпреки че намират място за Пл в темпоралната парадигма на полския език, повечето автори споменават рядката употреба на това време и го определят като второстепенно (за главни времена са приемани сегашно, ми-

нало и бъдеще време) или като подвид на минало време. Сравнително стабилна до определен период (приблизително до края на XIX век) се оказва позицията на Пл в сложни изречения, в които в подчиненото изречение имаме глагол в минало време и то предхожда главното изречение, а главното изречение започва с *już*. Употребата на Пл при такива условия определят като задължителна Ю. Мучковски (Мучковски 1836), Д. Лазовски (Лазовски 1848), Я. Маурер (Маурер 1960) и др. В по-новите граматики от 80-те години насам все по-рядко може да се срещне информация за Пл, а ако се споменава това време, то се подчертава, че формите му почти не се използват. Не липсват и единични мнения, че Пл не е изчезваща форма в съвременния полски език. Кр. Писаркова смята, че „резерватът“, в който тя се пази, е условното наклонение (напр. форми от типа *byłby pisał*). Изявителните форми и семантиката, носена от тях, обаче са се изгубили (Писаркова 1972). Ст. Бомба също е на мнение, че Пл съществува в полския език. Според автора това време е излязло от употреба единствено от разговорния език, докато в публицистичния и художествения стил продължава да функционира с цел придаване на тържественост или архаизиране на езика (Бомба 1991).

2. Що се отнася до **значението**, което е било приписвано на този тип форми, то още първите граматични са долавяли относителния характер на Пл, но ясна подялба на абсолютни и относителни времена се извършва едва в граматиките след втората половина на XIX век. За разлика от българския Пл за полския Пл няма данни да се е характеризирал с резултативен нюанс, макар че по-честата употреба от свършени глаголи дава основания да се смята, че е възможно все пак такава характеристика да е съществувала, но да не е била ясно доловена от граматичите. Всички изследователи определят като основна функцията на полския Пл да изразява действие, което е *минало преди друго минало действие*. Често обаче в граматиките може да се срещне и още една функция на Пл – възможността да изразява *отдавна минали действия*. За тази възможност пишат Ю. Мучковски (Мучковски 1836), Я. Лукомски (Лукомски 1866), Р. Копенс (Копенс 1903), З. Клеменшевич (Клеменшевич 1946), И. Байерова (Байерова 1964), Ст. Бомба (Бомба 1991) и др. За пръв път това схващане е било подложено на критика от П. Семенко (Семенко 1852). Вторият изследовател, който не приема възможността Пл да изразява неотносителни действия, случили се много отдавна, е А. Малецки (Малецки 1863). Той привежда доводи, според които, независимо колко отдавна се е случило дадено събитие, то не се изразява с формите на Пл, ако не се представя като предходно на друго минало действие. А. Грапен пък

смята, че тази употреба изчезва още през XVIII век и се среща по-скоро в говоримия, отколкото в книжовния език (Грапен 1951). А. Ковалска изразява мнение, сходно с това на А. Малецки. Тя гледа на твърдението, че формите на Пл изразяват или отдавна минало действие, или действие, което предхожда друго минало действие, като свеждане до една и съща функция (Ковалска 1976).

Най-вероятно в новополския период Пл все още не е бил стилистичен вариант на миналото време, но функциите му вече са били силно стеснени. Постепенно тези функции се поемат от определени типове синтактични конструкции, от лексикални средства, които преди това са изпълнявали ролята на допълнителни редувантни показатели на предходността, от обикновеното минало време, образувано от глаголи от свършен вид, от причастни конструкции и др.

В крайна сметка днес изследователите в по-голямата си част са единни в мнението, че Пл в съвременния полски език е станал стилистичен дублет на миналото време, който придава на изказа преди всичко *архаичност*, но също така може да е маркер за *тържественост*, *приповдигнатост* или *шеговитост*, а употребата му е характерна само за определени автори, главно от по-старото поколение.

Както вече стана ясно, тук ще бъде обърнато внимание на мястото и функциите на този тип форми във времето от последния етап на съществуването им до наши дни.

ПЛ В ХУДОЖЕСТВЕНАТА ЛИТЕРАТУРА

Подобно на Я. Чохралски (срв. Чохралски 1975), за да бъдем коректни, ще разгледаме употребата на Пл, разделяйки я на три – 1) Пл в по-старите произведения (от края на XIX и началото на XX век до Втората световна война), 2) Пл в съвременната полска литература (т.е. в произведения, писани след Втората световна война) и 3) Пл в преводи от полски на български език.

1. Пл в края на XIX – началото на XX век.

Както вече отбелязахме, за новополския период е характерно постепенното отпадане на формите на Пл (вж. Байерова 1964; Ковалска 1976; Гугуланова 2000). Особено засилване на тази тенденция се отбелязва именно в границите, които сме приели да разгледаме тук. От това време са ексцерпирани следните произведения: *E. Orzeszkowa* „*Nad Niemnem*“ (1888 г.); *B. Prus* „*Lalka*“ (1890 г.); *H. Sienkiewicz* „*Quo vadis*“ (1896 г.); *H. Sienkiewicz* „*Krzyżacy*“ (1900 г.); *W. Reymont* „*Chłopi*“ (1902 – 1908 г.); *St. Żeromski* „*Przedwiośnie*“ (1924 г.); *Z. Nałkowska* „*Granica*“ (1935 г.). За стила на повечето от тези автори е

известно, че употребяват формите на Пл. За Б. Прус, обратно, е характерно, че не употребява този тип форми и именно затова беше ексцерпирано и негово произведение, за да се сравни (но вече в друга точка – при преводните еквиваленти) с помощта на какви средства изразява това съдържание. Самият факт, че за този период употребата на Пл не е характерна за всички писатели, би следвало да говори, че Пл вече не е изпълнявал пълноценно функциите си и е бил факултативен член на глаголната система. Изследователите обръщат внимание на специфичния стил на авторите, които го използват, за които е характерен “тържественният” език (Маурер 1960). Нашата статистика показва, че на приблизително 100 страници текст за тези автори се сочи следната честота на плюсквамперфектните форми: за Е. Ожешкова около 9 форми; за Б. Прус по едва 1 форма; около 5 форми за Х. Сенкевич; около 18 форми за В. Реймонт; приблизително 6 примера за Ст. Жеромски и едва 3 примера за З. Налковска. Тук Пл се разглежда в две разновидности – при свършени и при несвършени глаголи, но главно във връзка със значението, което видът носи за цялостната функция на формите.

1.1. Пл от глаголи от свършен вид.

Както се вижда от примерите, Пл се е образувал и от глаголи от свършен вид, и от глаголи от несвършен вид, но все пак е изразявал предпочитание към свършения вид на глагола. Най-разпространеното, или основно значение на Пл е да изразява действия, станали преди други минали действия. Когато имаме два свършени глагола и единият трябва да изрази минало действие, а другият – предварително действие, за втория случай – регреса, се е използвал Пл (въпреки че в повечето такива случаи и регресът се е означавал със свършен претерит с помощта на други средства) (Маурер 1960: 26 – 27). Ето и някои примери, илюстриращи основното (според повечето автори) значение на Пл:

*Przez ostatni upłyniony kwadrans zaszła w nim dziwna zmiana. **Opuścił był** salon osłabionym krokiem, pożółkły i cierpiący; wrócił odmłodzony, świeży, promieniejący, z błyszczącymi oczami i lekkim nawet zarumienieniem na welinowych policzkach (EO – NN); Boryna nie wrócił drogą, jaką **był przyszedł**, a tylko puścił się w dół (...)* (WR – CH).

1.2. Пл при глаголи от несвършен вид

Пл в полския може да се образува и от глаголи от несвършен вид. Преди всичко става дума за модални глаголи, но се срещат и други примери:

*Utyła bardzo i ociężała, w czasie roboty przysiadła czasem na stolku, czego **się była wystrzegala** przez całe swoje życie (ZN – G); Równie bogaty albo i bogatszy jeszcze Teofil Różyc **siedział był** przy stole obok*

małej, zgrabnej, młodziutkiej blondynki (...) (EO – NN); *Pięknej istotnie muzyki **stuchał** on **był** stojąc w pozie jakby z przyzwyczajenia malowniczej* (EO – NN); *Zbyszko dopiero co właśnie **burzył się był** przeciw niej i serce jego pełne było jeszcze niechęci* (HS – K).

Още от среднополския период сред групата на примерите на Пл от несвършените глаголи се отличава групата на модалните глаголи (*chcieć, móc, mieć, zwyknąć*), която още тогава заема повече от половината примери, а в новополския период тази тенденция се засилва, като най-много примери са в полза на глагола *móc* (Ковалска 1976: 72). Нашите наблюдения съвпадат с това заключение.

*Wydano ją za lepszego konkurenta – nic dziwnego... Któż by, jacy rodzice **mogli byli** odrzucić podobną partię?* (SŻ – P); *Gdyby nie to niedowierzanie, jego zapalczywa natura **mogła** go **była** popchnąć do jakiego nierozważnego kroku (...)* (HS – QV); *Kryspus **chciał** ją **był** zmienić w anioła i wynieść na wysokości, na których istniała tylko miłość dla Chrystusa, a ona pokochała oto augustianina!* (HS – QV); *Poppea i wszyscy obecni patrzyli jak w tęczę w oczy Nerona, ów zaś począł podnosić wargi w górę, zbliżając je do samych nozdrzy, jak **zwykł był** czynić, gdy nie wiedział, co począć* (HS – QV); *To powiedziawszy marszałek uderzył olbrzymią dłonią w udo, z którego **mógł był** wyciąć sobie sekretarza i jego pomocnika* (BP – L).

Смята се, че най-дълго Пл се е запазил именно при сложните сказуеми с модални глаголи. А. Ковалска отбелязва, че първоначално Пл в тези случаи, както и в другите случаи, е изразявал минало действие, зависимо от друго минало действие, а модалното значение е произлизло от лексикалното значение на глагола. Нюансите в това значение са можели да варират между *обичайността, необходимостта, възможността* или *намерението*. С течение на времето обаче конструкции като *zwykł był mówić, musiał był czekać, mógł był zrobić, chciał był przyjsć* са започнали да се възприемат като два компонента на аналитична форма на спрегаемия глагол и така Пл получил ново значение – на нереално действие. Най-голяма фреквентност, както се вижда и от нашия ексцерпиран материал, имат примерите с модалния глагол *móc*. Възможностите, които той предлага, са да означаи действие, което е било възможно някога и се е случило, или действие, което е било възможно някога, но не се е осъществило, следователно е нереално. По същия начин и глаголят *chcieć* е можел да изразява значението, че желано в миналото действие не се е реализирало или е било прекъснато от случването на друго действие, което е било причина, за да не се доведе докрай възнамеряваното действие (Ковалска 1976: 79). На придаването на формите на Пл нюанс на *нереалистичност* обръща

внимание и И. Байерова, която отбелязва като начален етап на това ново за Пл значение още 18. век (Байерова 1964: 95).

1.3. Интересен е въпросът за **лексикалните модификатори**, които съпътстват формите на Пл, на него обаче няма да се спираме подробно в тази статия. Забелязва се, че много често това време се придружава от обстоятелствени пояснения като *już*, *jeszcze*, *niegdyś*, *niedawno*, *właśnie*, *od dawna*, *swego czasu* и др. Както вече обърнахме внимание в първа глава, според някои изследователи (вж. напр. Мучковски 1836, Лазовски 1848, Маурер 1960) Пл е изявявал специфична обвързаност с обстоятелствени пояснения от този тип, и особено с *już*, като се предполага, че когато формата вече е била с факултативна употреба и възможността, да се употреби или не, се е решавала от автора на изказването, то при наличие на *już* употребата на Пл е била почти задължителна (вж. Лазовски 1848).

Awaczewicz powiesił na powrót płaszcz Elżbiety, który już zdjął był z wieszadła, uśmiechnął się z porozumiewawczym grymasem (...) (ZN – G); *Dojeżdżali do wsi, mrok się już był zrobił gęsty i wichura przechodziła (...)* (WR – CH); *Dzień się zrobił dziwnie jasny i pogodny, słońce świeciło od samego wschodu, nocny, tęgi przymrozek jeszcze się był nie roztopił w odwildze (...)* (WR – CH); *Przyjazne i poufale stosunki zapanowały były wtedy pomiędzy Korczynem a wsią sąsiednią, noszącą nazwę Bohatyrowicze* (EO – NN); *Nawet wielki, pleczysty Julek, który przedtem stanął był na zagonie jak słup nieruchomy i sennym, teskliwym wzrokiem w stronę Niemna patrzył, teraz z podniesionymi ramionami (...)* (EO – NN); *Zbyszko odczuł w jej głosie jakby pewne niedowierzanie, wsparł więc o ziemię kuszę, którą był poprzednio spuścił* (HS – K) и др.

2. Пл в съвременния полски език (след Втората световна война до наши дни).

От този период са ексцерпирани следните произведения и автори: *J. Andrzejewski „Popiół i diament“* (1948 г.), *Z. Nałkowska „Medaliony“* (1946), *J. Andrzejewski „Bramy rajy“* (1960 г.), *G. Herling-Grudziński „Biała noc miłości. Opowiadania“* (2002 г.), *W. Odojewski „Bez tchu“* (2002 г.). За този период е характерно почти пълното отпадане на Пл, а посочените автори са от по-старото поколение. У най-съвременните автори този тип форми не се срещат. Статистиката на брой плюсквамперфектни форми на 100 с. текст в тези произведения даде следните резултати: у Й. Анджейевски средно по 10 примера; у З. Налковска – около 6 примера (3 примера са открити на 50 с., колкото приблизително е цялото ексцерпирано произведение); у Г. Херлинг-Груджински около 3 примера и при В. Одойевски също около 3 примера.

А. Ковалска отбелязва, че Пл в по-ново време използват писатели, които съзнателно архаизират езика на произведенията си, които искат да им придадат по-тържествено и приповдигнато или шеговито-подигравателно звучене, а основните цели, за които служи, са да изразява отдавна минали събития, в които самият автор не е участвал, или да подчертава липсата на резултат при предприетото действие (Ковалска 1976: 80).

Съотношението свършени – несвършени глаголи в ексцерпиранията произведения от този период е следното: 57 % свършени глаголи срещу 43% за несвършените глаголи, като 52% от несвършените глаголи са в полза на модалните глаголи *móc, mieć, zwyknąć*.

2.1. А. Ковалска отбелязва, че за съвременния език, доколкото изобщо се срещат форми на Пл, то се е разширила функцията им да означават *отдавна минали събития* (Ковалска 1976). Ив. Гугуланова, отбелязвайки, че Пл се запазва най-дълго в славянските езици (като етап от промените в системата на личните глаголни форми в славянските езици), обръща внимание, че “преди да изчезне, той променя функцията си да изразява относителна предходност и започва да означава недиференцирана предходност като отдавна минало време“ (Гугуланова 2005: 65). Вероятно по този начин е било преосмислено основното значение на Пл – да изразява относителност, като се подчертава обстоятелството, че преди действието, изразено с Пл, са се случили много други, също изминали, действия. Отдалечеността от момента на говорене или момента, за който се говори, се подчертава или с лексикални средства, или имплицитно контекстът го подсказва. Напр.:

Wpadł do niej wówczas któregoś wieczoru dosłownie na kilka minut i w takim samym pośpiechu, w jakim odwiedził ją był kilkakrotnie jeszcze za czasów okupacji, gdy musiał się ukrywać (JA – PD); *Dawny właściciel „Monopolu“, bogacz ostrowiecki Lewkowicz, zginął był swego czasu z całą rodziną w Treblince* (JA – PD); *Stawał bez ruchu na progu, patrzył niewidzącymi oczami na Brzemienną Madonnę, którą namalował był niegdyś z myślą o swojej matce* (GHG – O); *Tam na skraju stał dom, w którym się był urodził* (WO – BT).

2.2. Значително по-рядко се проявява типичното за Пл значение – *относителното*. Обикновено то се появява в сложни изречения, където е достатъчно ясно наличието на две действия, от които едното е станало по-рано:

Teraz dopiero spostrzegła, że miał przed sobą rozłożoną gazetę, otwartą jednak na tej samej stronie, którą czytał już był pilnie z samego rana, gdy tu zaszła ostatnim razem (JA – PD); *Mijał czas. Stara wieśniaczka, która była odeszła, zdążyła wrócić. Była zdyszana* (ZN – M); *Gdy jednak wrócił na*

*ulicę, Elżbieta stała wciąż w tym samym miejscu, gdzie ją **był** zostawił, na skraju chodnika po przeciwnej stronie (...)* (WO – BT).

2.3. При употреба на модални глаголи нюансите, които носи конструкцията модален глагол в Пл + инфинитив на друг глагол, могат да бъдат различни. От ексцерпираните произведения се откриват примери само с два модални глагола: *zwyknąć* и *móc*. С глагола *zwyknąć* обикновено се сигнализира *обичайно действие*, типично за глаголното лице:

*(...) powiedział twardym, lecz spokojnym głosem, jakim **zwykł był** wydawać rozkazy (...)* (JA – BR); *(...) miał na sobie ciemnozieloną, do połowy tydek sięgającą suknię wełnianą, jakie **zwykli byli** nosić mieszczanie (...)* (JA – BR); „Trasa“ *nakazywała mi z San Sepolcro jechać możliwie wolno do Monterchi, drogą, którą na starość **zwykł był** chodzić, prowadzony przez chłopca, ślepy Piero* (GHG – O).

Конструкциите с глагола *móc* обикновено сигнализират *планирано* или *вероятно*, но *неосъществено в миналото* действие:

– *Tak, **mogłem był** to **przypuścić**, gdybym wiedział, że taki otrzymał rozkaz* (ZN – M); *Następnego dnia rano sprzątaczkę znalazły – i to był ów Fakt – Marlenę uduszoną i zupełnie już zimną. Męczyło mnie chwilę pytanie, czy **mogłem był** zapobiec zbrodni* (GHG – O), но е възможно да означава и обикновено минало действие: *Ze strony męża otrzymywała więcej dowodów przywiązania, niż **mogła się ich była spodziewać*** (JA – PD).

2.4. В по-новите текстове също се срещат случаи, когато Пл се придружава от периферийни резултативни и относителни модификатори (най-често *już* и *przedtem* – заедно или поотделно), но се забелязва, че това е много по-рядко, отколкото беше установено за периода от края на XIX – началото на XX век. Вероятната причина според нас е, че вече в съвременния полски език тези модификатори са специализирали функциите си в изразяване на относително и резултативно значение в комбинация с обикновеното минало време и са се освободили от предполагаемата за по-ранни периоди зависимост от формите на Пл.

*Podgórski przedtem już, ledwie wyprowadził wóz spoza zakrętu, **zauważył był** zbiegowisko* (JA – PD); *Ostatecznie po kilkunastu latach, gdy niejeden z jego uniwersyteckich kolegów **osiągnął już był** sławę lub wysokie państwowe stanowisko, Kosseski doszedł do wyników, które zjednały mu opinię solidnego adwokata (...)* (JA – PD); *Kelner bezczelnie zagwizdał i odwrócił się do szefa plecami zupełnie w ten sam sposób, w jaki przedtem uczynił to **był** obrażony Puciatycki* (JA – PD);

ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНИ СЪОТВЕТСТВИЯ НА ПОЛСКИЯ ПЛ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.

Тук съвсем накратко ще се спрем на функционално-семантичните еквиваленти на полския плюсквамперфект в български преводи.

1. Най-често срещаният модел сред съответствията е и най-логичният: **ПлСВ → ПлСВ**.

*Gdy jednak wrócił na ulicę, Elżbieta stała wciąż w tym samym miejscu, gdzie ją **był zostawił** // Когато обаче се върна на улицата, Елжбета все още стоеше на мястото, където я **беше оставил** (WO – VT; BO – БД).*

2. ПлНСВ → ПлНСВ.

Този модел също се среща сравнително често.

*Wszakże **widział był** wieś szlachecką z jej życiem // Та нали **беше виждал** тукашното помещическо село и неговия живот (SŻ – P; СЖ – П).*

3. ПлНСВ → ПлСВ.

Оказва се, че замяната на вида от несвършен в полски на свършен в български при превода не е изолирано явление.

*Zbyszko dopiero co właśnie **burzył się był** przeciw niej i serce jego pełne było jeszcze niechęci, więc rzekł (...) // Збишко, който току-що **се беше настроил** против нея и сърцето му беше още пълно с неприязън, отговори веднага (...) (HS – K; XC – K).*

4. ПлСВ → ПлНСВ.

Обратната замяна обаче – от свършени глаголи в полски на несвършени глаголи в български се среща много рядко.

*A Zbyszko spojrział na niego ze zdziwieniem i obawą, czy mu się w głowie nie miesza, gdyż Jurand powtarzał zupełnie te same pytania, które już poprzednio **był zadał** // А Збишко го погледна с почуда и страх дали не му се е размътила нещо главата, защото Юранд повтаряше напълно ония същите въпроси, които му **бе** вече **задавал** по-преди (HS – K; XC – K).*

5. ПлСВ, ПлНСВ + лексикален модификатор → ПлСВ, ПлНСВ + лексикален модификатор.

В повечето случаи, ако в полския текст присъства обстоятелствено средство, като някое от по-горе изброените, то се предава и на български език. Понякога се вижда, че по този начин се получава хиперхарактеризация на явлението, която невинаги е необходимо да се

предава на български, тъй като, ако полският Пл е заличил или преосмислил същинското си значение и се нуждае от доуточняващи семантиката на формата лексикални средства, то българският Пл е запазил и разширил функциите си (въпреки че много често българският Пл също е придружаван от подобен тип модификатори):

Oto teatr zawałił się nagle, ale wówczas, gdy ludzie już byli wyszli // Театърът се срути изведнъж, но тогава, когато хората вече бяха излезли (HS – QV; XC – KB); A Zbyszko spojrział na niego ze zdziwieniem i obawą, czy tu się w głowie nie miesza, gdyż Jurand powtarzał zupełnie te same pytania, które już poprzednio był zadał // А Збишко го погледна с почуда и страх дали не му се е размътила нещо главата, защото Юранд повтаряше напълно ония същите въпроси, които му бе вече задавал по-преди (HS – K; XC – K).

6. ПлСВ, ПлНСВ + модификатор → ПлСВ, ПлНСВ (без модификатор).

В редица случаи преводачите разчитат излишеството на средства, влизащи в единен семантичен комплекс с полската глаголна форма (Пл), и не ги предават в българския превод:

Przyszła wkrótce Józka, a za nią zaraz zajrzała Wawrzonowa, to któryś z sąsiadów, bo się już było roznieśto w sąsiedztwie, że jakiś obcy siedzi u Borynów // Наскоро дойде и Южка, а веднага след това се отби и Вавжзоница, дойдоха и някои други от съседите, защото се беше разчуло наоколо, че у Боринови има някакъв чужд човек (WR – CH; BP – C).

7. ПлСВ, ПлНСВ (без модификатор) → ПлСВ, ПлНСВ + модификатор.

Интересни са следните случаи, в които в полския текст отсъстват допълнителни уточняващи средства с резултативен характер, а в българския са допълнително прибавени към формите на Пл:

Mateusz zaś, że sobie był podpił niezgorzej, pokrzykiwał na muzykę, by raźniej grała (...) // А пък Матеуш, понеже беше вече здравата пийнал, подвикваше на музиката да свири по-отсечено (...) (WR – CH; BP – C).

8. Пл → аорист (А).

В повечето примери от този модел А би могъл да бъде заменен с Пл, но в случая преводачите вероятно не са намерили за необходимо да го правят, след като А изразява достатъчно ясно заложеното значение.

Jedyny nadający się do mieszkania pokój na górze zajmował Alek, dzieląc go teraz z Andrzejem, gdy ten w marcu powrócił był z lasu // Единствената стая горе, в която можеше да се живее, заемаше Алек, а сега там се бе настанил и Анджей, откак през март се върна от гората (JA – PD; ЪА – ПД);

9. Пл → имперфект (И).

При този модел в някои от случаите също е възможно на мястото на И в превода да стои Пл, но при други – не.

Gdyby nie to niedowierzanie, jego zapalczywa natura mogła go była porchnąć do jakiego nierozważnego kroku // Ако не беше това недоверие, неговата пламенна натура можеше да го тласне към някаква необмислена постъпка (HS – QV; XC – KB); Nie miał wprawdzie broni i papiery miał w porządku, lecz przez moment poczuł w sobie ten nieprzyjemny chłód, który ogarniał go był zawsze za czasów okupacji, ilekroć minął musiał patrol niemiecki // Наистина той нямаше оръжие и книжката му бяха в ред, но за момент почувства в себе си същата оная неприятна хладина, която го обземаше винаги през окупацията, колчем трябваше да мине покрай немски патрул (JA – PD; ЪА – ПД);

10. Пл → перфект (П).

При този модел в някои от случаите се сменя признакът свидетелственост, поради което е използван П, а в други случаи П и Пл са в положение на неутрализация и Пл също би могъл да стои на тези места.

Narodził się był w Polsce człowiek jeden, a nazywa się tak samo jak ty obaj – Baryka – człowiek genialny // В Полша се е родил един човек, който носи същото име, както ние – Барика. Той е гениален човек (SŹ – P; СЖ – П); Inni mówili sobie nawet: "A nuż Pan wybierze godzinę Piotrową, aby zstąpić z nieba, jako był przyobiecany, i uczynić sąd nad światem" // Други дори си казваха: "А може би господ ще избере Петровия час, за да слезе от небето, както е обещал, и да съди света!" (HS – QV; XC – KB).

11. Пл → причастия.

Този модел също не изненадва, тъй като се приема, че причастията в българския език (и не само в българския език, а по принцип) функционират в периферията на таксиса.

Nosili już jednak buty, spodnie, kurtki i czapki, ale brakowało im jeszcze wszystkiego, co dla człowieka, który był wyszedł ze stanu barbarzyństwa, niezbędne jest jak koszula i buty // Те вече имаха обуца,

панталони, куртки и фуражки, но все още им липсваше всичко така необходимо за човека, **излязъл вече** от варварското състояние, както ризата и обувката (SŻ – P; СЖ – П); *Nie pomogło to nic, bo choć nie chciała, a łzy same kapwały z tej onej tęskliwości dziwnej, co jej była wstała w sercu nie wiadomo za czym...* // *И това не помогна, макар че не искаше, сълзите ѝ сами капеха поради оная чудна мъка, **набрана** в сърцето ѝ неизвестно за какво* (WR – CH; BP – C).

12. Пл → условно наклонение.

Този модел е нетипичен, но се обуславя от функцията, типична за полския Пл при конструкции с модален глагол и инфинитив на друг глагол.

*Wydano ją za lepszego konkurenta – nic dziwnego... Któż by, jacy rodzice **mogli byli** odrzucić podobną partię?* // *И нямало нищо чудно, че я дали на по-добрия кандидат... Кои, кои родители **биха могли** да отхвърлят подобна партия?* (SŻ – P; СЖ – П).

Открива се и една малка група примери, която не може да бъде причислена към някоя от гореизброените и обобщена, тъй като полският Пл или изобщо не се предава в българския превод, или се предава описателно. На тези примери няма да се спираме тук, тъй като те не представляват представителна извадка.

ЛИТЕРАТУРА:

Байерова 1964: Bajerowa, J. *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Wrocław, 1964.

Бомба 1991: Bąba, St. Czas zaprzyszły. В: *Język polski* LXXI 3–5, 1991, 312.

Грапен 1951: Grappin, H. Un emploi du prétérit antérieur en vieux polonais. // *RES (Revue des études slaves)*, 27, 1951, 136–144.

Гугуланова 2000: Гугуланова, Ив. Полски език. // *История на славянските езици. Том I. Западни славяни*. В. Гешев, В. Панайотов, Ив. Буюклиев, Ив. Гугуланова, Л. Стоянова, М. Младенова, Р. Михалик. София, 2000.

Гугуланова 2005: Гугуланова, Ив. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София, 2005.

Давид 1882: Dawid, W. *Krótką grammatyką polską* (wydanie piąte poprawione i poprawione). Warszawa i Lublin, 1882.

Клеменшевич 1946: Klemensiewicz, Z. *Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie*. Wrocław-Warszawa, 1946.

- Ковалска 1976:** Kowalska, A. *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na –ł w języku polskim*. Katowice, 1976.
- Копенс 1903:** Koppens, R. O czasie zaprzeszłym w języku polskim, 1-2. В: *Poradnik Językowy*, rocznik III, 3, 1903, 36–41.
- Копчински 1817:** Kopczyński, O. *Grammatyka języka polskiego*. Dzieło rozgonne. Warszawa, 1817.
- Лазовски 1848:** Łazowski, D. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków, 1848.
- Лукомски 1866:** Łukomski, J. *Kurs języka polskiego. Krótka gramatyka polska podług najnowszych zasad nauki. Kurs wstępny. Na klasę I*. Warszawa, 1866.
- Малецки 1863:** Małecki, A. *Gramatyka języka polskiego większa*. Lwów, 1863.
- Маурер 1960:** Maurer, J. *Das Plusquamperfectum im Polnischen*. Slawische Beitrage, Bd.1. München, 1960.
- Мучковски 1836:** Muczkowski, J. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków, 1836 (второ издание).
- Писаркова 1972:** Pisarkowa, Kr. Tryb przypuszczający i czas zaprzeszły w polszczyźnie współczesnej (formy i funkcje). В: *Język polski*, LII 3, 1972, 183–189.
- Семенко 1852:** Semeńko, P. *Obraz słowa polskiego i jego odmian*. Poznań, 1852.
- Чохралски 1975:** Czochrański, J. *Verbalaspekt und Tempusssystem im Deutschen und Polnischen*. Warszawa, 1975.
- Якубович 1823:** Jakubowicz, M. *Grammatyka języka polskiego*. Wilno, 1823

ЕКСЦЕРПИРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

- BP – L – В.** Prus. *Lalka*. Warszawa, 1949
- EO – NN – Е.** Orzeszkowa. *Nad Niemnem*. Kraków, 2005
- GHG – O – G.** Herling-Grudziński. *Biała noc miłości*. Opowiadania. Warszawa, 2002.
- HS – K; XC – K – Н.** Sienkiewicz. *Krzyżacy*. Warszawa, 1961 // X. Сенкевич. Кръстоносци. София, 1970 (Превела от полски Екатерина Златоустова)
- HS – QV; XC – KB – Н.** Sienkiewicz. *Quo vadis*. Warszawa, 1949 // X. Сенкевич. Quo vadis. София, 1980 (Превели от полски А. Ганчева-Зографова, К. Куев и Л. Андрейчин).
- JA – BR – J.** Andrzejewski. *Bramy raju*. Kraków, 2004.

- JA – PD; ЁА – ПД** – J. Andrzejewski. Popiół i diament. Kraków, 2004 // Ё. Анджейевски. Пепел и диамант. София, 1975 (Превел от полски Димитър Икономов)
- SŻ – P; СЖ – П** – S. Żeromski. Przedwiośnie. Warszawa, 1982 // Ст. Жеромски. Предпролет. София, 1959 (Превел от полски Димитър Икономов)
- WO – BT; BO – БД** – W. Odojewski. Bez tchu. Warszawa, 2002 // Владислав Одойевски. Без дъх (превод – мой).
- WR – CH; BP – C** – W. Reymont. Chłopi. Kraków, 2002 // В. Реймонт. Селяни. София, 1979 (Превел от полски Христо Вакарелски)
- ZN – G; ЗН – Г** – Z. Nałkowska. Granica. Warszawa, 1994 // З. Налковска. Граница. София, 1981 (Превел от полски Методи Методиев)
- ZN – M** – Z. Nałkowska. Medaliony. Warszawa, 1984

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

- А – аорист
- И – имперфект
- НСВ – несвършен вид
- П – перфект
- Пл – плусквамперфект
- СВ – свършен вид

ЗА НОВИТЕ „НЕИЗМЕНЯЕМИ“ ПРИЛАГАТЕЛНИ В ЧЕШКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Цветанка Аврамова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

През последния малко повече от четвърт век в чешкия и българския (както и в редица други славянски езици) масово нахлуват лексикални единици от английски, които остават неизменяеми в заемащите ги езици и поради това, че изпълняват функцията на (предпоставено) определение към съществителни имена (в по-голямата си част – също заети от английски), обикновено биват причислявани към неизменяемите (в чешки: несклоняемите) прилагателни.

Броят на единиците, определяни като неизменяеми прилагателни в чешкия език, непрекъснато се увеличава. Показателно в това отношение е сравнението между първия и втория том на неологичния речник *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* 1, 2 (NS 1, NS 2). Първият том на речника обхваща неологизми и окказионализми от периода 1985–1995 г., а вторият – от периода 1996–2002 г. Макар че речникът няма претенции да бъде нормативен, авторите си дават сметка, че този речник, както всеки друг, който представя нова лексика, може да изиграе важна роля при формирането и стабилизирането на езиковата норма (NS 1: 12; NS 2: 14). От тази гледна точка особена важност придобива определянето на частеречната принадлежност на онези новозаети единици, които остават неизменяеми и изпълняват атрибутивна функция. Тясно свързан с този въпрос е и въпросът за правописа на тези единици и формациите, които те изграждат.

Става дума за единици от типа: *antisexy* (*antisexy tričko, být antisexy*), *au pair, au-pair* [opér]¹ (*au pair agentura*), *cache* [keš] (*cache paměť, paměť cache*), *cash* [keš] (*nákup s platbou cash, nákup s cash platbou*), *gay* [gej, gaj] (*gay club*), *high-tech, hi-tech* [haj-] (*hi-tech výroby*), *off-line* [offlajn] (*off-line provoz*), *on-line* [onlajn] (*databáze je*

---

¹ Навсякъде в изследването представяме транскрипцията, посочена в NS 1 и NS 2.

zpřístupněna on-line) secondhand / second hand [sekndhend] (second hand přístroje), snowboard [snowbor-] (snowboard boty), Windows [vindows] (spuštění Windows aplikací), acid jazz [esid džez] (acid jazz styl), grunge [granž] (grange rocker, muž s grunge čepičkou), gender [džendr] (gender tým, katalog gender knihoven), krimi (krimi drama), etno (etno náušnice, etno nahrávky), porno (erotické a porno komixy), retro (retro design, retro kavárna), top (top hity, top příležitost) и др. Прави впечатление, че докато в NS 1 тези единици са около 30, в NS 2 са представени над 100 нови, т.е. увеличението е доста внушително – с повече от три пъти. В сравнение с общия брой на включените лексикални единици в словниците² броят на т. нар. несклоняеми прилагателни продължава да е нищожен, но регистрираната тенденция към увеличаване заслужава специално внимание, още повече, че тя се проявява за изключително кратък период от време (6 години), който по всяка вероятност е и периодът на най-големия „бум“ в заемането от английски.

Българският език заема същите единици, но за съжаление една значителна част от тях все още не е лексикографски обработена и представена в речниците. Единственият речник на новата лексика, който може да бъде съпоставян с двата тома на неологичния речник на чешкия език, е *Речникът на новите думи и значения* с автори Ем. Пернишка, Д. Благоева и С. Колковска (РНДЗБЕ 2001)³. Той обхваща около 4000 неологизми и неосемантизми (лексеми, фразеологични и устойчиви словосъчетания, словообразователни компоненти) от последното десетилетие на ХХ в. (1990–2001 г.).

В РНДЗБЕ като неизменяеми прилагателни са дефинирани твърде малко (в сравнение с двутомния чешки речник) лексеми: *антибръчки* (терапия), *антидопинг* (лаборатория), *антипаркинг* (стълбчета), *антистин* (концерт), *антистрес* (терапия), *неохипи* (стил), *онлайн* (пазаруване), *офлайн* (търговия), *секси* (секси мъж; той е секси) и др.⁴ В отделни теоретични изследвания обаче спорадично се представят още примери за (нови) неизменяеми (наричани също така аналитични) прилагателни в БЕ като: *бар* в *бар-дама*, *бизнес* в *бизнессреща*, *видео* във *видеозапис*, *джаз* в *джаз-музикант*, *поп* в *поп-концерт*, *секс* в *сексробиня*, *фолк* във

² Общият брой на заглавките в NS 1 е около 4600, в NS 2 е над 7000. Трябва да се има предвид обаче, че заглавки са не само лексеми, но и словосъчетания, словообразователни компоненти (префикси, суфикси, първи и втори съставни части на сложни думи), както и неосемантизми.

³ В момента се подготвя нов речник на неологизмите в БЕ от същите автори, който се очаква да бъде завършен и издаден през 2009 г.

⁴ Тук няма да бъдат разглеждани абривиатури във функцията на неизменяеми прилагателни имена от типа *ВИП* и *вин*, *ХИВ* и *хив*; чеш. *DVD*, *PR* и др.

фолкпевица, сумо в сумоборец и др. (Вачкова, Вачков 1998); *анти-АЕЦ, анти-БСП, анти-ВАЦ, анти-НАТО, анти-СДС; анти-Блеър, анти-Буш, анти-Бонев, анти-Дертлиев, анти-Костов, анти-Куцкова* (Георгиева 2006); *поп, джаз, денс, секси* (Ницолова 2008: 119)⁵.

Както бе посочено, увеличаването на т. нар. неизменяеми прилагателни в чешкия и българския език е под влиянието на английския, който по мнението на някои изследователи все повече се превръща в своеобразен наднационален престижен код, особено в евроамериканския ареал (Лотко 2000). Същевременно обаче количественото нарастване на неизменяемите лексикални единици – не само прилагателни, но и съществителни, не се вписва в профила на чешкия език като силно флективен. То не се вписва и в профила на БЕ, който макар и аналитичен, е съгласувателен⁶. Не случайно почти половината от т. нар. неизменяеми прилагателни в ЧЕ и голяма част от новите „неизменяеми прилагателни“ в БЕ, представени в РНДЗБЕ, имат своите изменяеми съответствия, които също са неологизми – суфиксални относителни прилагателни, в преобладаващата си част съдържащи суфикс - **ov(ý) / -ov**.

Нека видим как несклоняемите, респ. неизменяемите прилагателни са описани в чешките и българските граматика.

До началото на 90-те години на ХХ век ЧЕ се характеризира с незначително количество несклоняеми прилагателни от чужд произход, които в граматиките еднозначно се определят като качествени прилагателни, // срв.: // „Nesklonná adjektiva ponejvíce cizího, neslovanského původu typu *blond* (vlasý), *lila* (šaty), *nóbl* (člověk), *prima* (parta), *fajn* (holka), *kaput* atd., často expresivní, nevyjadřují kongruenční adjektivní kategorie koncovkovými morfémy. Sémanticky se řadí ke kvalitativním adjektivům (*blond vlasý* ‚plavé vlasý‘, *lila šaty* ‚světle fialové šaty‘) a plní syntaktické funkce adjektiv (např. *je to fajn film – bylo tam moc fajn*). Pokud se stupňují, pak pouze opisně (např. *ještě víc nóbl*)“.

Срв. също: „Zcela periferní postavení v rámci tohoto slovního druhu (adjektiva – заб. моя, Ц.А.) zaujímá malá skupina výrazů nesklonných, většinou slov cizího původu, která se k adjektivům přimykají, ale jejich tvarové vlastnosti nemají“ (МЧ 2: 379).

Всъщност цитираните пасажии са единствените в академичната граматика на чешкия език, в които на несклоняемите прилагателни е

⁵ Навсякъде в изследването запазваме оригиналния правопис на използваните източници.

⁶ На този факт обръща внимание В. Гешев в устни изказвания на научни форуми и в частни разговори.

обърнато по-специално внимание. Този факт още веднъж показва периферното място на тези прилагателни в лексикалната система на чешкия език. В бърненската *Příruční mluvnice češtiny* (PMČ 1995) им е посветено само едно изречение: „Některá adjektiva přejatá z cizích jazyků zůstávají nesklonná, např.: *glazé* (rukavice), *lila* (odstín), v hovorovém projevu: *prima člověk*; *To je fajn*; atd.“ (PMČ 1995: 284).

Неизменяемите прилагателни не са обект на специално изследване и в българската лингвистика. В академичната *Граматика на СБКЕ*, т. 2. *Морфология* (Граматика 1983) за такива прилагателни (наречени „прилагателни с неизменна форма“) се споменава единствено в раздела „Членуване на прилагателните“. Към тях са отнесени лексеми от турски произход като: *акъллия*, *късметлия*, *чифтелия*, *мераклия*, *каймаклия*, *капаклия*, *пискюллия*, *шекерлия*, *берекетлия*, *кефлия*; *сербез*, *пишкин*, *кутсуз* и др. И в други по-нови граматики на неизменяемите прилагателни се обръща внимание, но само с по едно-две изречения, в раздела за образуването на формите за род и число, срв.: „Разбира се, в български език съгласуването (по род и число – пояснението мое, Ц.А.) в тези случаи е задължително, но има и изключения при някои прилагателни от чужд произход, които не се менят, напр. *екстра книга*, *екстра книги*, *рокля електрик*, *рокли електрик*“ (Пашов 1989: 72). Срв. също: „От гледна точка на формообразуването българските прилагателни се делят на три групи: обикновени (англ. default), дефективни и неизменяеми. Неизменяемите прилагателни са от чужд произход – от турски и от западни езици, напр. *серт*, *инат*, *сербез*, *късметлия*, *екстра*, *електрик*, *поп*, *джаз*, *денс*, *секси* и др., напр. *инат мъж*, *инат жена*, *инат дете*, *инат хора*; *поп изпълнител*, *поп музика*, *поп музиканти* и др. Когато някои от тези прилагателни се съчетаят с определителен член [...], те се превръщат в съществителни, напр. *инатът*, *късметлията*, *екстрата* и др.“ (Ницолова 2008: 119). Авторката посочва също, че прилагателните *късметлия* и *акъллия* „могат да образуват и форми за мн. ч., които се използват и като съществителни, и като прилагателни, напр. *късметлии* (*акъллии*) *хора* и *големи късметлии* (*акъллии*) (пак там). Това според нас важи и за други неизменяеми прилагателни, които могат да функционират и като съществителни имена.

Други, също по-нови български граматики (СБЕ 1998; Куцаров 2007) изобщо не съдържат информация за неизменяемите прилагателни.

От приведените по-горе цитати от МС 2 можем да изведем няколко основни характеристики на несклоняемите прилагателни в ЧЕ, които ще сравним с българските неизменяеми прилагателни. 1. Тези

прилагателни не се изменят, следователно не се съгласуват по род, число (в БЕ има изключения – вж. по-горе), в ЧЕ и по падеж със съществителните, които определят (затова се и наричат несклоняеми, респ. неизменяеми); 2. Те са от чужд (неславянски) произход; 3. Това са качествени прилагателни, често пъти експресивни. (В БЕ обаче има изключения – прилагателните на **-лия** като *мераклия*, *акъллия*, *берекетлия*, *кефлия* и др. са относителни); 4. Изпълняват атрибутивна и предикативна функция; 5. Онези от тях, които могат да се степенуват в ЧЕ, се степенуват описателно, т.е. с лексикални, а не с морфологични средства (за разлика от БЕ – срв. *по-инат*, *по-серт*). По последния белег те приличат на относителните прилагателни, които също не се степенуват, освен при преносна употреба и в някои други случаи – но тогава се степенуват по морфологичен път, срв.: *mnohem kamennější srdce než...*; *spodní – spodnější – nejspodnější příhrádka* (примерите са от МС 2: 74, 75).

Нека видим дали новите несклоняеми прилагателни, представени в NS 1 и NS 2, притежават формулираните 5 характеристики. Безспорно те притежават първите две. По отношение на третата обаче има сериозно отклонение – преобладаващата част – над 90 % от новите единици – не са качествени прилагателни. Към качествените се отнасят едва десетина прилагателни, напр.: *best of* (*vystoupit s best of programem*), *first best* [fěrst] (*sociální demokracie považuje za first best uchování statu quo*), *cool* [kúl] (*všechno je cool a v pohodě; cool novinky*), *high* [haj] (*firma vždy platila za výrobce high tiskáren*), *hot* (*hot novinka; pokud chcete být jaksi hodně hot, jste na správné adrese*), *crazy* [krejzi] (*crazy móda*), *free* [frí] (*free sexualita; poslouchají tvrdou muziku a jsou free*), *light* [lajt] (*light mléčné výrobky; light verze*), *live* [lajv] (*live pořad*), *open* [oupn] (*tenisový open turnaj; open studium; ve firmě byli špičkoví odborníci, ale byla málo open*), *singl* (*singl domácnost*).

Всички нови „неизменяеми прилагателни“ в РНДЗБЕ, са относителни. В БЕ обаче също се заемат и някои качествени прилагателни като *крейзи*, *лайт*, *лайв*, *сингъл* и др., които не са представени в речника.

Традиционното деление на прилагателните имена на качествени и относителни не е случайно. Както е известно, от съдържателна гледна точка с качествените прилагателни се означават „инхерентно присъщи и вътрешно обусловени признаци и свойства на предметите, но мислени като откъснати от самите предмети и явления“ (Харитончик 1986: 33). С относителните прилагателни също се означават признаци, свойства, качества на предметите, но чрез цяла мрежа (комплекс) от отношения и връзки, в които предметите влизат, и която е

основа (база) за тяхната дескрипция (Харитончик 1986: 37). С тази съдържателна страна на двата типа прилагателни е свързана и тяхната словообразователна и морфологична характеристика – относителните прилагателни са винаги генетично (диахронно) производни и морфологично членими, докато качествените могат да бъдат производни и непроизводни, морфологично членими и нечленими (Харитончик 1986: 29). Изискването за генетична производност се отнася до някои случаи на заемане на прилагателни имена; в заемащия ги език те са непроизводни, но са производни в езика, от който са заети (вж. по-подробно Харитончик 1986: 33–34).

Следователно, ако се придържаме строго към формулираните по-горе характеристики на неизменяемите прилагателни, за такива без резерви и уговорки в ЧЕ би трябвало да приемем само онези, които можем да причислим към *качествените* прилагателни. (Както видяхме, българският в това отношение се различава от чешкия). В такъв случай обаче остава открит въпросът как да дефинираме останалите над 90 % неизменяеми единици, представени в NS 1 и NS 2, които изпълняват атрибутивна функция? Очевидно не е случаен фактът, че речниците ги дефинират именно като прилагателни. По същия начин ги представят и някои теоретични изследвания (вж. напр. Мравинацова 2005).

Ако се съгласим с авторите на речниците, че това са прилагателни имена, трябва да признаем, че в ЧЕ през последния четвърт век е настъпила съществена промяна, която се изразява във факта на появата не само на нови качествени, но и на *относителни* несклоняеми прилагателни имена. Това би означавало, че е налице иновация, която тепърва може да играе важна роля в развитието на лексикалната и граматичната система на ЧЕ.

По-голямата част от т. нар. несклоняеми прилагателни в ЧЕ се съотнасят семантично със съществителни имена (и/или наречия) със същата форма, срв. *acid jazz* (същ.) и *acid jazz* (прил.); *blue chip* [blú čip] (същ.) и *blue chip* (прил.), *grunge* [granž] (същ.) и *grunge* (прил.), *hip hop* (същ.) и *hip hop* (прил.), *jungle* [džangl] (същ.) и *jungle* (прил.), *karting* [-ty-] / *carting* [kárty-, karty-] (същ.) и *karting* / *carting* (прил.), *pétanque* [petank] (същ.) и *pétanque* (прил.), *shiatsu* [šiacu] (същ.) и *shiatsu* (прил.), *callback* / *call-back* [kólbek] (същ.) и *callback* / *call-back* (прил.), *handsfree* / *hands-free* [hendsfrí] (същ.) и *handsfree* / *hands-free* (прил.), *party* [pár-] (същ.) и *party* (прил.), *Windows* [vindous] (същ.) и *Windows* (прил.) и др. Както посочват някои изследователи (Мравинацова 2005), под влиянието на английския език в чешки навлизат голям брой лексеми, които не са морфологично и/или словообразователно

адаптирани; техният граматичен, частеречен статус не е формално сигнализиран и става ясен едва в контекста.

Ако приемем, че единици като *acid jazz* и под., когато са в позиция пред съществително име и го определят, се превръщат в прилагателни имена, тогава възниква въпросът дали тези прилагателни (поради факта, че се съотнасят с други, също заети лексеми) от синхронна гледна точка могат да се приемат за производни в ЧЕ и как са образувани. Единственият словообразователен начин, който можем да предположим, е конверсията – образуване на прилагателните от съществителните имена⁷ без промяна на формата. Проблемът обаче е в това, че този тип конверсия не е характерен за чешкия (нито за българския език). Така напр. според академичната граматика на ЧЕ (МЃ 1: 201) конверсията в тесен смисъл, т. е. същинската конверсия, която се изразява в преминаването на дадена дума (лексема) от една част на речта в друга *без каквато и да било промяна на формата*, е застъпена в много ограничен обем, и то главно при образуването на предлози от наречия, на частици от съюзи и др. Към конверсията в широк смисъл в чешкия език се отнасят напр. субстантивацията на прилагателни имена и адвербиализацията на падежни форми на съществителни имена или на глаголни форми (МЃ 1: 201–202). Следователно, ако приемем, че новите относителни прилагателни са образувани от съответните съществителни имена на чешка почва, би трябвало да регистрираме още една иновация в ЧЕ, по-точно в чешкото словообразуване – разширяването на същинската конверсия като словообразователен начин и разпространяването ѝ върху нови части на речта, което води до разширяване на омонимията между отделните части на речта – съществителни, прилагателни и наречия.

Много малка част от новите несклоняеми прилагателни не се съотнасят със съществителни имена или с каквито и да било други лексеми в ЧЕ; следователно в него те не могат да се приемат за производни. Такива са напр.: *all-news*, *all news* [ól njús] (*all-news rádio*; *all-news stanice*), *interim* (*interim analýza*), *one-man* [van men] (*one-man opera*, *one-man album*), *one-woman* [van vumen] (*one-woman představení*), *open source*, *open-source* [oupn sórs] (*open source program*; *open source operační systém*; *open source řešení*; *open source komunita*) и др.

Ако се върнем към петте формулирани по-горе характеристики на несклоняемите прилагателни, ще установим, че по отношение на

⁷ Както и на наречията (напр. *on-line* [onlajn]), *off-line* и др.) от прилагателните (*on-line*, *off-line*), но те не са обект на това изследване.

четвъртата характеристика новите *относителни* (не и качествените) прилагателни както в ЧЕ, така и в БЕ, също предизвикват доста въпросителни. Безспорно, както бе вече посочено, всички те изпълняват функцията на атрибут; тяхната предикативна употреба обаче е съмнителна, срв.: *Móda je grunge (за разлика от *grunge móda*), *Úsměv je glamour (но *glamour úsměv*), **Turnaj je pétanque* (но *pétanque turnaj*), **Jídla jsou fast food* (но *fast food jídla*), *Masáž je shiatsu (но *shiatsu masáž*), *Klub je karting (но *karting klub*), *Drogy jsou party (но *party drogy*), *Opera je one-man (но *one-man opera*), **Software je open source* (но *open source software*), **Zájezd je last minute* (но *last minute zájezd*), *Film je porno (но *porno film*), *Zkouška je taxi (но *taxi zkouška*); бълг. **Стълбчетата са антипаркинз*⁸, **Лабораторията е анти-спин*, **Войната е анти-Буш*, **Демонстрациите са анти-НАТО*, **Кампанията е анти-СПИН*, *Борецът е сумо. В някои случаи предикативната употреба би довела до недоразумение, напр. *Певецът е поп*.

Предикативната употреба в ЧЕ и БЕ е много рядка, напр.: *Přirojení je on-line* (и *on-line přirojení*), *Provoz je off-line* (и *off-line provoz*); бълг. *Връзката е оф-лайн*. *Търговията е он-лайн*.

По отношение на петата характеристика – степенуването – поради своята природа новите *относителни* прилагателни не могат да се степенуват, освен ако не развият преносни значения.

В обобщение ще подчертаем, че новите „неизменяеми прилагателни“ в ЧЕ се отличават от старите, утвърдени в езика неизменяеми прилагателни по това, че: (1) преобладаващата част от тях са относителни, с което е свързана и (2) невъзможността да се степенуват (могат да се степенуват само новите качествени прилагателни); (3) по-голямата част от новите относителни прилагателни не могат да се употребяват предикативно. Последната характеристика, за разлика от първите две⁹, се отнася и за новите „неизменяеми прилагателни“ в БЕ.

Както се вижда, групата на т. нар. нови неизменяеми прилагателни в ЧЕ (също и в БЕ) не е еднородна. Около половината от чешките и част от българските „неизменяеми прилагателни“ имат свои

⁸ В устната разговорна медийна реч съществуват примери за лексикализация на *анти* във функцията на предлог, срв.: „Той е против войната въобще и *анти Буш*“ (Тома Спространов, БНР, „Хоризонт“, 19.05.2006 г.). Подобни примери посочва също така Георгиева (2006): „Възможна (макар и много рядка) е употребата на *анти* с функция на предлог, срв.: *Специално при нас нагласите са анти БСП* (Дем, 2001, бр. 60), т. е. със значение *против (срещу) БСП*. В случая между *анти* и *БСП* може да се вмъкне друга дума, напр.: *Специално при нас нагласите са анти „реформиранията“ БСП*“.

⁹ Както бе посочено, някои по-стари неизменяеми прилагателни от турски произход са относителни и могат да се степенуват.

изменяеми съответствия – също неологизми. Именно това, както и атрибутивната им употреба, дава основания на изследователите да приемат, че несклоняемите единици са прилагателни. Атрибутивната функция сама по себе си обаче според нас не е достатъчна за определянето на дадени единици като прилагателни. Наистина тази функция е основна за прилагателното име като част на речта, но тя може да се изпълнява също така и от първи съставни части на композитуми, както и от някои словосъчетания, изградени от съществителни имена.

Всичко това ни дава основания да си зададем въпроса дали разглежданите единици наистина са прилагателни и дали от граматична, словообразователна и лексикална гледна точка те не могат да бъдат характеризирани по друг начин?

Теоретично в българския език съществуват две възможности – такива единици да бъдат разглеждани като словосъчетания от две съществителни, първото от които е несъгласувано определение, или (ако се абстрахираме от ортографията), да бъдат приети за първи съставни части на сложни думи – композитуми. На тези възможности ще се спрем след малко.

Някои чешки изследователи също допускат, че не всички ново-заети несклоняеми единици с атрибутивна функция са прилагателни имена. Така напр. И. Мравинацова (Мравинацова 2005) посочва възможността част от новите единици да бъдат интерпретирани като съчетания от две съществителни имена, при което едното съществително може да изпълнява функцията на т. нар. *nominativ jmenovací*, или да не изпълнява такава функция; други единици според авторката не се отличават от компонентите на сложните думи по друго, освен по ортографията.

Т. нар. *nominativ jmenovací* Мравинацова допуска в случаи от типа *asid jazz styl* (тj. *styl zvaný asid jazz*), което може да се замени само с *asid jazz*, или *blue chip akcie* (тj. *akcie typu blue chip*) което може да се замени само с *blue chip*; по същия начин: *fast food jídla*, *grunge móda*, *halfpipe rampa*, *hand-held počítač*, *chill-out prostor*, *jungle hudba*, *last minute zájezd*. Според авторката характерното за *nominativ jmenovací* е възможността атрибутивният израз да бъде както в препозиция, така и в постпозиция, напр.: *handsfree sada / sada handsfree* (Мравинацова 2005: 199).

Подкрепяме интерпретацията на Мравинацова. Възможност за такава интерпретация обаче съществува в редки случаи. Ето защо чешките изследователи споменават и за друга възможност – някои единици, изпълняващи атрибутивна функция, да бъдат разглеждани като слово-

съчетания, изградени от две съществителни имена, които не се изменят и нито едно от тях не е във функцията на *nominativ jmenovací* (Mravínacová 2005: 197; авторката се позовава на Кучера 1995¹⁰) – възможност, която до този момент е много ограничена (напр. *mrcha člověk, potvora chlap*). Срв.: „Není totiž jasné, zda nesklonné výrazy užívané ve funkci substantiv (*gay, secondhand* и др. – пояснението мое, Ц.А.) a zároveň v přívláskových pozicích je možno považovat za (přejatá) adjektiva. Podle našeho názoru jde o lexémy, jež nejsou po stránce slovnědruhově zcela vyhraněné [...] a syntagmata, v nichž fungují jako přívlásky (např. *gay klub, last minute zájezdy, squash centrum*), lze interpretovat i jako spojení podstatných jmen“ (Mravínacová 2005: 197).

Да се върнем към БЕ. Както вече посочихме, в него съществуват две възможности – новите неизменяеми единици с атрибутивна функция да бъдат разглеждани като словосъчетания от две съществителни, първото от които е несъгласувано определение, или да бъдат приети за първи съставни части на сложни думи – композитуми. Анализът показва, че за БЕ е по-приемливо разглеждането на подобни елементи като съставни части на композитуми. Поради ограничения обем на изследването не е възможно тук да изложим подробно всички аргументи в полза на това твърдение – още повече, че те са представени в други наши публикации (Аврамова 2003; 2006; Аврамова, Осенова 2003). Ще обобщим изводите, до които достигнахме в тях: Смятаме, че примерите, посочени от Вачкова и Вачков (вж. по-горе), са композитуми с първа *десубстантивна* част, която изпълнява атрибутивна функция (за конкретните аргументи по този въпрос вж. Аврамова, Осенова (2003)). От друга страна, формациите с първи компонент **анти-** могат да се разглеждат като съставни части на композитуми, тъй като те не се срещат самостоятелно, а само в съчетание със съществително име, срв.: *антибръчки терапия, антидопинг лаборатория, антипаркинг стълбчета, антиспин концерт*, и се препоръчва не разделното (както е в речника), а тяхното слято или полуслято писане (*антибръчки-терапия* или *антибръчкитерация*) (вж. по-подробно Аврамова 2006).

Ще обърнем внимание по-подробно само на един от аргументите в полза на горните твърдения, при това формулиран от човек, който не е носител на българския, а на немския език – немският българист и славист К. Гутшмит. Става дума за позицията на клитиките. Според автора формации от типа *поп-звезда, рок-състав, екшън-филм, US-президент* (примерите са взети от цитирания източник, като

---

¹⁰ Кучера 1995: *K nejnovějším vlivům angličtiny na český jazyk. // Přednášky z XXXIV. a XXXV. běhu LŠSS, Praha, UK 1995, 77–82.*

е запазен правописът им – заб. моя, Ц. А.) не са синтактични съчетания от прилагателно и съществително, тъй като това „би довело до ревизия на правилата за дистрибуция на клитиките“, срв. посочените от автора примери: *известният състав, известният им състав, рок-съставът, рок-съставът им, тонфилмът, тонфилмът им, ключодържателят им* (Гутшмит 2003: 351). Авторът разглежда цитираните по-горе единици (*поп-звезда* и др.) като композитуми, които са проява на полисинтетичните черти в БЕ.

Впрочем редът на клитиките (и мястото на членната морфема) е аргумент също така и против разглеждането на подобни конструкции като съчетания на две *съществителни* имена (става дума за един от типове словосъчетания), срв. невъзможните: **планина човекът ни, *злато жената ти* и *рокконцертът им, техностилът ти*.

Може би не е случаен фактът, че някои от разглежданите компоненти в чешките неологични речници са представени като несклоняеми прилагателни (също съществителни, наречия) и едновременно като първи съставни части на композитуми, докато в българския освен като съществителни имена (и/или наречия), те функционират само като съставни части на сложни думи. Ако се сревнят примерите в двата езика, ще видим, че в много случаи те съвпадат, срв.: бълг. **етно-** (*етностил, етнопарче*) и **етно** същ.; **гръндж-** (*грънджвълна, грънджмода*) и **гръндж** същ., **поп-** (*попидол, поппазар*) и **поп** същ., **топ-** (*топсъбитие, топалбум*) и **топ** същ., **видео-** (*видеовръзка, видеоконтрол*) и **видео** същ., **техно-** (*техногрупа, технофен*) и **техно** същ., **рок-** (*рокмаратон, рокрадио*) и **рок** същ., **латино-** (*латинозвучене, латинофиеста*) и **латино** същ. и др.; чеш. **bio** прил. (*bio produkt; bio brambory*) и **bio-** (*bioléčivo, biobrambory*); **demo** прил. (*demo verze, demo data*), **demo-** (*demodisketa, demoverze*) и **demo** същ.; **etno** прил. (*etno zboží; etno restaurace*), **etno-** (*etnofestival, etno restaurace*) и **etno** същ.; **gastro** прил. (*gastro sortiment; gastro personál*), **gastro-** (*gastromoderátor, gastroturistika*); **info** прил. (*info kanál, info cesta*), **info-** (*infoaréna, infoválna*) и **info** същ.; **krimi** прил. (*krimi drama, krimi film*), **krimi-** (*krimifilm, krimi román*) и **krimi** същ.; **porno** прил. (*porno komiksy*), **porno-** (*pornofilm, pornoherce*) и **porno** същ.; **profí** прил. (*profí muzikant, profí volba*), **profí-** (*profítenis, profíarmáda*), **profí** същ. и **profí** нрч.; **retro** (*retro pořad, retro design*), **retro-** (*retromóda, retrosvět*); **soft** прил. (*soft porno, soft hudba*), **soft-** (*softporno, softrock*) и **soft** нрч.; **techno I** прил. (*techno deska, techno rádio*), **techno-** I (*technofanoušek, technohudba*) и **techno** същ.; **techno II** прил. (*techno styl, techno modely*), **techno-** II (*technomateriál, technostyl*); **taxi** прил.

(*taxi společnost, taxi zkouška*), **taxi-** (*taxifirma, taxizkouška*) и **taxi** същ.; **teen** [týn] прил. („*teen*“ pořad), **teen-** (*teenkomedie, teenidol*) и **teen** същ.; **top** прил. (*top scéna, top firma, top problém*), **top-** (*toppolitik, top-firma*) и **top I** същ.; **video** прил. (*video technika; tento typ videorekordéru je držitelem několika video ocenění*), **video-** (*videodata, videokavárna*) и **video** същ. и др.

В някои случаи единственият критерий, по който се определя дали даденият елемент е част от композитум или е самостоятелна лексема в ЧЕ, е правописът: слятото или полуслятото изписване означава, че става дума за една лексема, разделното – за две отделни лексеми, срв.: *bio brambory* и *biobrambory*, *etno restaurace* и *etno restaurace*, *krimi film* и *krimi film*, *soft porno* и *soft porno*, *taxi zkouška* и *taxi zkouška*, *techno styl* и *technostyl* и др.¹¹. Под влиянието на английския правопис обаче в NS 1 и NS 2 има доста случаи на разделно изписване на една лексема – и съществителни, и прилагателни, напр.: *best of* нескл. същ. ср. и м. р. и *best of* нескл. прил., *the best of* нескл. същ. ср. р. и *the best of* нескл. прил., *light design* [lajt dyzajn] light designu същ. м. р., *light show / lightshow* [lajtšou] нескл. същ. ж. р., *fastfood / fast food* [fástfúd] fast foodu и нескл. същ. м.р., и *fastfood / fast food* нескл. прил., *interim manažer* interim manažera същ. м. р., *last minute* [lást minyt] нескл. същ. м. и ср. р. и *last minutu* м. р. и *last minute* [lást minyt] нескл. прил. и др. Следователно правописът също не винаги е надежден, да не говорим за достатъчен (единствен) критерий за определяне на граматичния статус на дадена единица.

На неясния статут на някои заемки в ЧЕ обръща внимание и И. Мравинацова. Авторката посочва: „Funkce některých přejímek je nevyhraněná v tom smyslu, že není jasné, zda jde o a) volně spojitelná nesklonná adjektiva, b) volně kombinovatelné morfémy, nebo jen c) lexikální elementy vázané na přejatá sousloví či kompozita, srov. např. *soft hudba, soft bigbeat, softerotický, softsexfilm, soft porno / soft-porno /*

¹¹ Това осъзнават и самите автори на NS 1 и NS 2, срв. напр.: „Kolísání *top* mezi funkcí první části složených slov a mezi platností přídavného jména se projevuje v některých případech psaním dohromady, se spojovníkem, popř. zvlášť“, напр.: *topaktuální* и *top aktuální*, *topklub* и *top klub*, *topmanažer* и *top manažer*, *toppolitik* и *top politik*, по-рядко също *top-politik*, *toppozice* и *top pozice*, по-рядко *top-pozice*, но само *topfavorit*, *topmoderní*, *tophvězda* и др. Същото колебание в правописа и граматично-лексикалната характеристика авторите посочват и при компонентите: *demo, dia-, etno, fit, retro, soft, techno- I, techno II, taxi, teen, video, super*. Що се отнася до *super*, авторите изтъкват, че той от семантична и функционална гледна точка притежава свойства както на представка, така и на коренна морфема. Според нас този компонент може да се характеризира като префиксоид (вж. по-подробно Аврамова 2003).

softporno, softrock; teen pořady, teen horror / teen-horor / teenhoror, teen komedie / teen-komedie / teenkomedie, teen generace / teengenerace, teen-idol / teenidol“ (Мравинацова 2005: 200).

От текста не става ясно дали Мравинацова се придържа към някоя от посочените възможности. Според нас едва ли е сериозно разглежданите единици да бъдат третираны по различен начин единствено поради факта, че се пишат различно. Различното изписване показва колебанието във възприемането на тези единици от носителите на ЧЕ, което прави наложително езиковедите не само да регистрират явлението, но и да се намесят по-активно, като формулират и отстояват определена позиция, която би допринесла за премахването или поне за намаляване на съществуващия хаос в ортографията.

Още по-голям хаос в правописа има в БЕ и за съжаление не малък принос за това има новият правописен речник (Правописен речник 2002). Съгласно последните правописни правила композитуми, изградени от две и повече основи, които функционират и като самостоятелни думи, могат да се пишат както слято, така и разделно, като се дава предпочитание на разделното писане (вж. Правописен речник 2002: 45).

Според нас не само компоненти с двоен (и дори троен и четворен статут) в речниците – на неизменяеми прилагателни и първи съставки на композитуми (както и на съществителни и наречия), но и останалите с релативна функция биха могли да се приемат за елементи, участващи в изграждането на композитуми без съединителна гласна, който не е чужд на БЕ (в миналото под турско и немско влияние) и ЧЕ (в миналото под немско влияние) и следователно да се изписват слято (евентуално полуслято), отколкото да се разглеждат като словосъчетания от неизменяемо прилагателно и съществително име, което е характерно за език с напреднал аналитизъм като английския, но не и за аналитичния, но съгласувателен български език, още по-малко за силно флективния чешки.

Същевременно обаче трябва да се има предвид, че на английския също не са чужди т. нар. „композитуми, образувани чрез комбинации от думи“ [compounds from word combinations (also called dvanda) от типа *law-and-order, what-do-you-think moment, cock-and-bull story, south-of-the-river-accent, I-swear-by-God pose; easy-do-self-service, hop-skip-and-jump tour, you-wash-it service* (Пенчева 2001: 122).

В заключение ще признаем, че настоящото изследване може би зададе повече въпроси, отколкото отговори. В него бяха представени някои предварителни разсъждения, които би трябвало да бъдат проверени в следващ етап на работа. За да бъде определен адекватно ста-

тутът на разглежданите единици и техния правопис, е необходимо те да бъдат анализирани задълбочено от лексикална, граматична и словообразователна гледна точка, като се вземат предвид също така и съображения от езиково-типологичен характер.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век*. София: Херон Прес, 2003.
- Аврамова 2006:** Аврамова, Цв. Прилагателни с **анти-** или антиприлагателни? // *Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на чл.-кор. д.ф.н. Ем. Пернишка*. В. Търново, Знак '99, 2006, 277–286. // *По пътя към познанието. Юбилеен сборник с текстове, посветени на Владимир Пенчев, председател на Бохемия клуб*. София: Стигмати, 2007, 111–127.
- Аврамова, Осенова 2003:** Аврамова, Цв., П. Осенова. Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (през призмата на най-новата българска лексика). // *Сп. Български език*, 2003, № 1, 68–75. // *Littera. Scripta. Manet. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Василка Радева*. София: Унив. издат. „Св. Климент Охридски“, 2005, 346–358 // *Езиковедски проучвания в памет на проф. Йордан Заимов*. София: Акад. издат. „Марин Дринов“, 2005, 111–118.
- Вачкова, Вачков 1998:** Вачкова, К., В. Вачков. Словообразуване и анализъм. Типологична обусловеност на някои словообразователни процеси в съвременния български език. // *Славянска филология*, т. 22 (Доклади за XII международен конгрес на славистите Краков, 1998). София, 1998, 95–101.
- Георгиева 2006:** Георгиева, Цв. За един нов модел деривати с префикс **анти-** в българския книжовен език. / *Българска реч*, 2006, 2/3, 30–34.
- Грамматика 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. Гл. ред. Ст. Стоянов. София: Издат. на БАН, 1983.
- Гутшмит 2003:** Гутшмит, К. Типологични тенденции. // *Komparacja współczesnych języków słowiańskich, 1. Słowotwórstwo / Nominacja*. Red. I. Ohnheiser. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2003, 341–355.

- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Лотко 2000:** Lotko, E. O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). // *Studia Slavica. Obraz světa na konci 20. století ve slovanských jazycích a literaturách*. Ostrava, 2000.
- Мравинацова 2005:** Mravinacová, J. Přejímání cizích lexémů. // *Neologizmy v dnešní češtině*. (Kol. autorů pod vedením O. Martincové). Praha: UJČ AV ČR, 2005, 187–211.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Унив. издат. „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пашов 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: Народна просвета, 1989.
- Пенчева 2001:** Pencheva, M. *What's in a word*. Sofia, St. Kliment Ohridski University Press, 2001.
- Правописен речник 2002:** Нов правописен речник на българския език. Отг. ред. В. Станков. София: Хейзъл, 2002.
- РНДЗБЕ 2001:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001.
- СБЕ 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: П. Берон, 1998.
- Харитончик 1986:** Харитончик, З. А. *Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка*. Минск, Вышэйшая школа, 1986.
- МČ 1:** *Mluvnice češtiny. (1). Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfejika. Tvoření slov*. (Věd. red. Jan Petr). Praha, Academia, 1986.
- МČ 2:** *Mluvnice češtiny (2). Tvarosloví*. (Věd. red. Jan Petr). Praha: Academia, 1986.
- NS 1:** *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. (O. Martincová a kol.). Praha: Academia, 1998.
- NS 2:** *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. (O. Martincová a kol.). Praha: Academia, 2004.
- PMČ 1995:** *Přiruční mluvnice češtiny*. (Editoři: P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová). Brno, Nakl. Lidové noviny, 1995.

АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ПРЕДЛОГОМ *КРОЗ* СА ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ¹ У ЕЛЕКТРОНСКОМ КОРПУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Јелена Петковић
Универзитет у Крагујевцу

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Идеја о условљености типа језичке структуре животним простором говорних представника датог језика ни у колико није нова. Проблем природе односа између језика и простора део је проблематике односа између човека и простора и представљао је основу за многа језичка истраживања. Предраг Пипер² истиче и да сва тумачења језичких појава која су у мањој или већој мери заснована на локалистичким основама, представљају врло дифузан лингвистички правац за који се, чешће од других термина, користи термин *локализам*, а који обухвата све видове тумачења језичких чињеница као примарно просторних. Познато је, такође, и да све оно што налазимо у језику не припада искључиво и само језику и да се неке од основних законитости функционисања језичких чињеница могу посматрати у светлу општијих законитости у људском окружењу. Људска везаност за простор и зависност од њега, тј. „човекова потреба за локализованошћу и, пре свега, аутолокализованошћу евидентна је већ у чињеници да она има посебан физиолошки израз у сензорном систему за равнотежу (која је једна од основних видова просторне оријентације)“ (Пипер 2001: 17).

Приликом класификације и анализе примера акузативних предлошко-падежних конструкција са предлогом *кроз* консултовали смо

---

1 Уместо уобичајеног термина „месно значење“, ми ћемо се сложити са Пиперовим ставом који износи приликом тражења терминолошког решења за теорије семантичких локализација, у чијој основи је „идеја простора (lat. *spatium*), а не места (lat. *locus*)“ (Пипер 2001: 17).

2 Пипер (уп. Пипер, 2001) помиње бројне ауторе који су се бавили овим проблемом, и посебно издваја радове оних који су представници локалистичке теорије падежа, као што су Џ. М. Андерсон, Џ. Лајонс, затим радове Цивјан, Шаумјана, Милера, Михаиловића, Ругалеве, Кемпфа, Флјашмана и др.

лингвистичку литературу у којој су разматрани проблеми падежних конструкција са просторним односима. Пре свега, за описивање просторних релација користићемо појмове *објекат локализације*, тј. појам који се локализује, *локализатор*, као средство локализације, тј. објекат којим се просторно одређује објекат локализације и *оријентир*, као конкретизатор односа између објекта локализације и локализатора којим се прецизира однос између објекта локализације и локализатора преко једног уже схваћеног места у простору него што је локализатор³. У анализи смо се ослањали и на већ добро познате критеријуме за поделу падежних конструкција са месним значењем Милке Ивић (по којима се подела месних падежа може вршити по критеријуму да ли исказују или не исказују место на којем се радња остварује у свим својим фазама, по критеријуму непосредности / посредности и по критеријуму одређености / неодређености).

У класификацији својих примера искористићемо и једну од основних особина која карактерише акузатив, а то је представа о контактном односу⁴. Контактни однос се остварује и на синтаксичком плану, у оквиру синтагме чији је управни члан глагол и предлошке акузативне конструкције у функцији зависног члана и на семантичком плану где представља однос између места реализације радње и локализатора. Ивић је за систем месних падежа утврдила базичну опозицију која је образована према критеријуму *директна лоцираност*, а која подразумева да је оријентир део локализатора⁵. Акузативна предлошка конструкција са предлогом *кроз* обележена је директном лоцираношћу.

Када говоримо о предлошком акузативу биће битна још два аспекта везана за радњу, која се тичу обухватности и смера реализације радње у границама локализатора. Обухватност се реализује у опозицији *комплетна обухватност / делимична обухватност*, при чему се комплетна обухватност односи на реализацију радње целим

3 Ова три елемента Пипер објашњава на примеру реченице *Писмо је у кутији.*, у којој је именица *писмо* објекат локализације, именица *кутија* локализатор, а предлог *у* означава оријентир, који је овде унутрашњост кутије.

4 Ивић све српскохрватске зависне падеже дели у две групе, на падеже контакта, којима се „конкретизује природа контакта који радња, реализујући се, успоставља са појмом обележеним падежном формом“ (Ивић 1957–1958: 143) и на падеже конекције чија је употреба условљена „основном претставом о повезивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“ (Ивић 1957–1958: 143). По овој подели акузатив, датив и локатив спадају у падеже контакта, а генитив и инструментал у падеже конекције.

5 Из овог критеријума изводи се опозиција оријентир је површина локализатора (*кутија је на комоди*) / оријентир је унутрашњост локализатора (*кутија је у комоди*).

њеним током у оквиру локализатора, а за делимичну обухватност битна је само крајња тачка реализације радње. Акузативне конструкције са предлогом *кроз* карактерисаће *комплетна обухватност*. Када говоримо о смеру реализације радње у границама локализатора јавиће се опозиција одређеност / неодређеност⁶, при чему се акузатив одликује особином одређености која се може реализовати или као приближавање оријентуру (*адлативност*) или као усмереност у границама локализатора (*перлативност*). За акузативне конструкције са предлогом *кроз* у којима се остварује директан контакт између објекта локализације и локализатора, а које одликује комплетна обухватност, биће карактеристична само особина перлативности, тј. усмереност у границама локализатора.

Оно што ће бити од посебне важности за нас, приликом класификације и анализе примера са акузативним конструкцијама са предлогом *кроз* је природа именских лексема које се остварују у овим акузативним конструкцијама, заправо именских лексема које се појављују у улози локализатора, при чему су, како Арсенијевић истиче, битне компоненте „конкретно / апстрактно, (не)одређеност, просторна димензионалност (облик, структура, састав), затим разна обележја социјалног простора (конфигурациона, етничка, итд.)“ (Арсенијевић 2003а: 136). У односу на опозицију конкретно / апстрактно у акузативним конструкцијама са предлогом *кроз* остварују се именске лексеме са значењем конкретних просторних објеката, чија је макар једна димензија просторна (*брдо, ходник, степенице, улица, обала, ограда*), али се, такође, остварују и именске лексеме апстрактног значења (*искушење, страхота, дело, представа, коментар, одбор, медији*). Говорећи о именским лексемама конкретног значења које учествују у акузативним конструкцијама са предлогом *кроз* у нашем корпусу срећемо оне које означавају делове рељефа и разне географске појмове (*брдо, планина, клисура, долина, равница, море*), просторе омеђене природним или вештачким границама (*домовина, провинција, град, варош, двориште, парк, сокак, шума, воћњак*), различите грађевинске објекте и просторије (*ходник, дворана, лабораторија, хол, сала, двор, галерија, кућа*), делове насељених пунктова (*авенија, булевар, улица, стаза, аутопут*), затим органе и делове људског тела (*врат, леђа, чело, очи, бутина*), који се такође могу јавити у функцији локализатора, и разне друге појмове-предмете.

---

6 Уп. Ивић, 1983.

ПРОСТОРНА ИДЕНТИФИКАЦИЈА

1. Обележје комплетност – перлативно значење

Просторна идентификација која се одликује особином комплетности, тј. комплетним односом између глаголске радње и оног простора који заступају предлошке конструкције, у нашем случају акузативна конструкција са предлогом *кроз* подразумева смештање целог тока глаголске радње у границама локализатора. Акузативна конструкција са предлогом *кроз* реализоваће се у овом значењу једино са особином перлативности, односно означаваће кретање са једне на другу страну локализатора, тј. усмерено кретање у оквирима локализатора и представљаће тзв. унутрашњу локализацију.

У акузативним конструкцијама са предлогом *кроз* реализоваће се именске лексеме које увек подразумевају извесну тродимензионалност, или поседују шупљину у свом саставу, али исто тако и лексеме које означавају на било који начин ограничене просторе, јер се обухваћеност простора датом границом доживљава као унутрашњост тог појма. Именске лексеме које се, као карактеристичне у овој акузативној конструкцији, јављају у нашем корпусу су оне које означавају: делове рељефа, просторе омеђене државним или каквим другим утврђеним границама, природним или вештачким, грађевинске објекте или друге просторије, затим лексеме које означавају предмете цевастог облика, делове или органе човековог тела. Основно просторно значење акузативне конструкције са предлогом *кроз*, значење проласка са једне на другу страну локализатора, узрокује појаву именских лексема са значењем различитих врста отвора у овој конструкцији (*излазили су кроз детекторска врата*), као и појаву именских лексема које означавају најразличитије врсте препрека, које могу или отежавати или онемогућавати реализацију радње (*вода теже пролази кроз дашчице*), али се радња може реализовати и упркос њиховом постојању (*Кораћ га је убио рафалом кроз затворена врата*).

Поред тога што се у акузативним конструкцијама са предлогом *кроз*, као најбројнији, појављују динамички глаголи, приметна је и честа употреба глагола кретања са префиксом *про-*, што је у складу са контактним односом који је карактеристичан и за ову акузативну конструкцију и за глаголе са префиксом *про-* (*пролазити, провлачити, прошетати, протицати, пробијати се*). Са овом предлошком конструкцијом комбинују се и глаголи визуелне и аудитивне перцепције, јер оно што се креће кроз простор не мора увек бити материјалне природе, већ то могу бити и звучни таласи, који увек,

слично визуелним ефектима, подразумевају путању од извора до перципијента. Именске лексеме у акузативној конструкцији са предлогом *кроз* која се комбинује са оваквим глаголима могу означавати различите врсте препрека, које могу отежавати или онемогућавати перцепцију звучних или визуелних ефеката (*кроз затворен прозор хук улице допирао је до Андреје пригушен*), или се у том погледу могу понашати неутрално (*Јасна је говорила са неким кроз врата*), или могу означавати различите врсте отвора кроз које поменути ефекти „пролазе“ (*замислите да вас 24 сата посматрају кроз шпијунку*).

1.1. именске лексеме са значењем делова рељефа

Као именске лексеме у акузативној конструкцији са предлогом *кроз* појављују се оне са значењем узвишења (*планине, врлети*), али и оне које означавају делове рељефа без узвишења (*долине*). У неким примерима конструкција *кроз* + ИЛакуз, са лексемама овог типа, означава, заиста, савладавање унутрашњег простора у буквалном смислу (*понорнице протичу кроз Велебит, пробијен је нови тунел кроз Алпе*), док се у другим примерима савладавање простора односи на његову површинску раван, при чему се обично не подразумева доспевање објекта локализације у крајњу тачку локализатора, нити савладавање целокупне површине локализатора, већ пролажење унутрашњошћу неког његовог дела. Конструкција *кроз* + ИЛакуз у оваквим случајевима означава да објекат локализације савладава неки географски простор који у нашој свести поседује границе, које могу бити изразитије или мање изразито дефинисане, па с тим у вези поседују и извесну унутрашњост. У оваквим примерима акузативна конструкција са предлогом *кроз*, локализује радњу унутар граница појма који се појављује у датој конструкцији.

22787286 *Možete malim brodom u džungle Amazona, da na konju ili magarcu prođete stazama starih pionira i kauboja <kroz vrleti Stenovitih planina>.*, *688671* *Ti glavni pravci kretanja bili su međusobno povezani putevima koji su se probijali <kroz teško проходне planisnke krajeve>.*, *27405852* *U šest časova pope se na Rangun pilot i zauze mesto na komandnom mostu da bi proveo brod <kroz tesnace> do pristaništa Hong – Konga.*

На исти начин понашају се и именске лексеме са значењем простора ограничених државним или административним границама.

4056889 *Posle toga je došao u Milano, prošao <kroz Švajcarsku> i, nakon predaha u Parizu, stigao u London., 1325669* *Najpoznatiji i najzagonetniji čovek naše varoši bio je Filip. Za njim su, kad god je prolazio <kroz varoš>, nicali brojne priče, kao pečurke posle kiše., 17736911* *Deo putnika bežeći <kroz albanska naselja> spas je pronašao u srpskom naselju Svinjare.*

1.2. именске лексеме са значењем простора који су на било који начин омеђени

Локализаторима већ поменути (уп. тачку 1.1.) могу се придружити и локализатори који представљају просторе који су на било који начин омеђени, било да се ради о природним или вештачки створеним границама. У овој групи су именске лексеме типа *шума, парк, сокак, воћњак* или *двориште, башта, улица*. Треба напоменути да се лексеме типа *улица, алеја* у језичком погледу понашају исто као и претходни појмови, а да се њихова ограниченост у свести говорника, пре свега, односи на распоред грађевинских објеката који се протежу са једне и друге стране ових појмова, те се на тај начин они доживљавају као простори који поседују извесну унутрашњост.⁷

2191888 *...morali smo od tada da prolazimo <kroz dve nekaldrmisane ulice>, po kiši i snegu neprohodne, da bismo stigli do trga., 3044023* *Pas prekide konopac, prolete kao topovsko đule kroz prozorsko okno, projuri <kroz dvorište>, predsoblje, i pojavi se u kuhinji., 16940352* *Posle završetka liturgije i koncerta, građani Podgorice slavili su vozeći se automobilima <kroz centar grada>, trubeći i ističući jugoslovenske i srpske zastave.*

⁷ Проучавајући падежну синонимику у језику Вука Стеф. Карацића Љубомир Поповић помиње конструкцију *кроз* + акузатив као падежну синтагму непотпуне синонимности са беспредлошким инструменталом и конструкцијом *по* + локатив, наводећи примере *кад зликовац иде сокаком, раја мора да устаје на ноге* или *овђе кад се иде по сокаку, још човек мора чувати, да уши не отпаду од зиме* или *да моју жену посаде на њега (=магарца) наопако, пак да је онако воде кроз све сокаке*. И закључује да се у синтагмама *глагол* + инструментал и *глагол* + *по* + локатив сокак доживљава скоро дводимензионално – као извесна равна, „у трећем примеру овај појам се доживљава као тродимензионалан, те *глагол* + *кроз* + акузатив значи да се кретање врши у извесне врсте унутрашњости тога појма“. Поповић сматра да избор синонимних падежних синтагми зависи, пре свега, од онога што писац жели да истакне у први план, јасно је, наиме, да је у последњем примеру „у Вуковој свести постојала јасна представа о кућама (које улици дају трећу димензију), јер презир и подругивање који би пратили радњу – највише би долазили са прозора тих кућа“ (Поповић 1964: 74–75).

1.3. именске лексеме са значењем различитих просторија или грађевинских објеката

С обзиром на основно значење конструкције *кроз* + ИЛакуз за означавање кретања унутрашњошћу неког појма потпуно је очекивана појава именских лексема са значењем различитих врста просторија или грађевинских објеката у улози локализатора (*двор, дворана, ходник, соба, тржни центар*), које својом природом подразумевају постојање унутрашњег 'шупљег' дела, те је, дакле, омогућено савладавање датих простора кроз њихову унутрашњост. На језичком плану потпуно истоветно се понашају и именске лексеме са значењем природно или вештачки формираних простора дугуљастог облика (*вулкански кратер, пећина, тунел, мореуз, канал, клисура, усек*). У неким примерима кретање обухвата читаву унутрашњу димензију локализатора, што у таквим случајевима, подразумева и почетну и крајњу тачку локализатора (*кроз вулкански кратер стално или повремено избија дим*), док је у другим примерима кретањем захваћена само делимична унутрашњост локализатора (*клинци и клинцезе дефилују кроз двор*). Арсенијевић истиче да се ова диференцијација врши „у зависности од значења глаголске лексеме“ (Арсенијевић 2003а: 178).

16122464 Kada se otvore drvena vrata starija od ovog veka prolazi se <kroz uzak hodnik> da bi se ušlo u prostranu sobu i trpezariju sa kaminom., 2159748 Išao je kao mesečar <kroz svoje velike polumračne sobe>, hvatao Trifuna i ispitivao ga po stoti put o toj Bebi., 13291412 Gospođu Gajević i <kroz skupštinski hol> sprovodi nekoliko kršnih motaka iz obezbeđenja.

1.4. именске лексеме са значењем предмета цевастог облика

У конструкцији *кроз* + ИЛакуз јављају се и локализатори цевастог облика. Кретање оваквим врстама локализатора увек подразумева пролажење објекта локализације с једне на другу страну локализатора⁸, који је увек нека врста материје, било да је она у течном, гасовитом или чврстом агрегатном стању. Када су у питању локализатори цевастог облика, као граматички модел могу се јавити и слободни ин-

---

⁸ Арсенијевић истиче да је „сврха постојања већине шупљих предмета управо у коришћењу њиховог унутрашњег простора“ (Арсенијевић 2003а: 148).

струментал именских лексема и конструкција у / по + ИЛлок. С тим што међу њима постоје семантичке разлике и ограничења. Арсенијевић истиче да акузатив „у односу на локатив, који радњу локализује унутар својих граница (*крв струји у / по жилама*), има перлативни карактер, што значи да акузатив није маркиран у погледу просторног ограничења“ (Арсенијевић 2003а: 178). Наше је мишљење да и акузативна конструкција *кроз* + ИЛакуз, када су у питању локализатори цевастог облика, има такође просторно ограничење унутрашњошћу оваквих локализатора. Овде се ради о кретању различитих врста материја унутрашњошћу наведених локализатора, а не о њиховом пробијању кроз нешто (уп. тачку 2.1.5.). У оваквим примерима, поред просторног значења, јасно се осећа и нијанса значења средства за вршење управне радње (*ушмркава кокаин кроз смотуљак новчанице од 100 долара*).

21466177 Pošto je pre dve godine voda na tom mestu odnela most, reka je bila privremeno premošćena nasipom, a voda je tekla <kroz velike cevi>., 27545210 U prvo vreme kupus treba pretakati dva puta nedeljno (<kroz slavinu> ocediti vodu - rasol i odmah je ponovo sipati odozgo), a kasnije je dovoljno i jednom nedeljno., 850446 Prineh čašu ustima, uvlačio sam pivo, kao <kroz slamku>, dugim i sporim gutljajima.

На исти начин понашају се и именске лексеме са значењем људских органа цевастог облика, као у примеру типа (*брз пролаз хране кроз црева*), ако људски органи означени именском лексемом нису цевастог облика, они се најчешће, понашају као различите врсте препрека које отежавају или онемогућавају пролазак објекту локализације (*има случајева у пракси да пројектил прође кроз слепочницу*) или се, пак, понашају као различите врсте отвора (*кроз толике поре на мојој кожи измилела су сићушина зрна соли*). У оваквим примерима акузативна конструкција са предлогом *кроз* има нијансу начинског значења, јер поред тога што означава путању извесног кретања, у исто време означава и неке од компонената начина реализације управне радње (*спусти очне капке кроз чије би се нацрњене трепавице можда провукла и једна суза*).

1.5. именске лексеме са значењем различитих врста препрека

У посебној, врло разуђеној, групи примера су они у којима су заступљене именске лексеме у конструкцији *кроз* + ИЛакуз које

означавају различите врсте препрека. Понашање оваквих локализатора као препреке омогућено је, пре свега, њиховим карактеристичним обликом, саставом, материјом од које су сачињени, присуством великог броја бића, мноштва предмета или биљака. Овде је нарочито интересантно то да овакви локализатори могу бити праве препреке и да могу отежавати или у потпуности онемогућавати пролазак објекта локализације. Савладавање оваквих препрека увек захтева мање или више напора, и најчешће је на језичком плану то обележено или семантиком глаголске лексеме (*пробијати*, *продирати*) или прилозима (*једва*, *тешко*, *теже*).

7376010 Prvo gust dim i bojažljivi plamen koji se teško probijao <kroz ćeramidu> ..., 6524255 Ispod neba je šuplje, možeš na sve strane. Ja biciklom ne mogu samo <kroz zid>, a kroz žegu i hladnoću mogu, ako hoću., 1182914 Otac mu odgovori da su vrata zatvorena i da vatra nije mogla da prodre <kroz svod iznad podruma>.

С друге стране, корпус показује и бројне примере у којима се у конструкцији *кроз* + ИЛакуз јављају лексеме са значењем препреке, али које у датим околностима не представљају отежавајући услов за вршење радње, радња се реализује као да тих препрека заправо и нема, оне нити ометају нити спречавају глаголску радњу. Наше је мишљење да се у извесној нијанси овде јавља и значење начина вршења глаголске радње или пак, значење пропратне околности за вршење радње.

17019791 ...a iznenada je naišao demobilizovani hrvatski vojni policajac Stjepan Banić, pa ga je Korać ubio rafalom <kroz zatvorena vrata>.

Најразличитије врсте материје могу се понашати као препрека за кретање објекта локализације, и при том, такви локализатори могу, у извесној мери, отежавати кретање, што је на језичком плану садржано или у семантици употребљених глагола (*пробијати се*) или у употреби прилога (*једва*, *тешко*), или се у том смислу понашају неутрално. Лексеме које се у том погледу понашају неутрално, најчешће означавају материје код којих је могуће перципирати њихове саставне делове, тј. честице од којих се дате материје састоје, што подразумева нешто веће и чак можда голим оком видљиво растојање између тих четица (*слојеви шљунка и песка*, *корални песак*).

100742 ...takva voda može imati zarazne klice ili čestice nečistoće, pa se pre ulaska u vodovodne cevi pročišćava prolazeći <kroz slojeve peska i šljunka>., 15719755 “Brže s promenama”, zahteva majstor u pogonu elektrolize cinka u kojem se jedva diše od dima i jedva gazi <kroz crveno blato>., 6727521 Iskopali su jamu u smrznutom šljunku, duboko <kroz večiti led>, i položili ga na dno da ga se vukovi ne bi dočepali.

У неким примерима из нашег корпуса препрека као локализатор може бити сасвим специфичне структуре, заправо препреку може чинити више бића, или пак мноштво предмета или биљака, и то најчешће у форми неодређеног и каткад хаотичног мноштва (*гомилa, гужва, чопори деце; шипражје, биље, трава*). Оваква препрека никада не спречава кретање објекта локализације, али га увек у извесној мери успорава и отежава. Арсенијевић истиче „да се у неким од наведених примера акузатив може заменити генитивном конструкцијом с предлогом *између* (...*на сам се једва пробијао кроз густе редове шетача // ...између густих редова шетача*). Локализатори заступљени именицама са значењем мноштва из којег се не могу издвојити уочљиви поједини ентитети немају овакву могућност супституције“ (Арсенијевић 2003а: 179).

717567 Uputili su se razrovašenim i uleglim trotoarom <kroz čopore prljave, zapuštene dece>, pokraj magacina i napuštenih radionica, zaobilazeći gomile smeća., 808081 Kada su vrata počela da se zatvaraju, iskočih. Probijajući se <kroz spore redove šetača> naletih na neku gojaznu ženu., 78417 <Kroz svetinu> se probijala luda Mara . Svadbari su je zadevali i napadali dok je prolazila pokraj belog maslačkovog pera.

1.6. именске лексеме са значењем различитих врста отвора

Бројни су примери из нашег корпуса у којима се у конструкцији *кроз* + ИЛакуз јављају лексеме са значењем разних врста отвора (*отвор, двери, рупа, врата, шупљина, пукотина*). У оваквих примера кретање објекта локализација има једну специфичност јер се ради о кретању кроз веома узан простор, углавном малих димензија⁹ (у

⁹ Овакви локализатори поред значења отвора могу имати и „значење дрвених, стаклених или каквих других површина“ којима се, заправо, затвара 'шупљина' ограничена тим отвором, и са таквим значењем они се најчешће употребљавају у

поређењу са неким већ поменутиим локализаторима (*град, планина, држава, котлина, двориште*). Заправо и овде можемо говорити о савладавању целог простора обухваћеног локализатором, али свакако не може бити речи о доспевању објекта локализације у крајњу тачку локализатора (пре свега јер је веома тешко разлучити почетну и крајњу тачку уколико се ради о локализаторима малих димензија). Код оваквих локализатора објекат локализације је само у једном кратком временском интервалу у простору који обухвата локализатор, док његово кретање, пре и после тог временског тренутка подразумева простор који је изван датог локализатора. Али, у језичком погледу овакви примери ни у чему не одступају од осталих примера употребе конструкције *кроз* + ИЛакуз.

25608596 Vazduh je ulazio <kroz dva otvora na krovu> i jedan s vozačeve leve strane., 3051793 Videše kako <kroz baštenska vrata> ulazi gospodin žirbal, direktor poreza, sa kapetanom Ertoom, sopstvenikom..., 2130798 Vazduh je bio pun duhova. Njihov dah je ulazio <kroz sve pukotine>., 26140337 Voda, međutim, stade isticati <kroz šupljine na lončetu> i teći mu niz ruku, kvaseći mu rukav košulje i jakne.

2. Акузативна конструкција са предлогом *кроз* и глаголима аудитивне и визуелне перцепције

У примерима које смо анализирали са акузативном конструкцијом са предлогом *кроз* комбинују се, углавном, динамички глаголи (*улазити, излазити, ићи, шетати, кретати се*), а посебно се треба осврнути на употребу конструкције *кроз* + ИЛакуз са глаголима визуелне и аудитивне перцепције.

2.1. глаголи аудитивне перцепције

Примери из нашег корпуса показују сасвим очигледно да кретање „*кроз*“ простор не мора увек да буде везано за материјалне појмове. С обзиром на физичку дефиницију звука као таласа који се распростиру простором, *кроз* простор се, дакле, може „*кретати*“ и звук. Локализатори, који су у граматичком облику *кроз* + ИЛакуз, мо-

---

конструкцији *на* + ИЛакуз (*Да би је упозорила написала јој је на врата поруку.*) (Арсенијевић 2003а: 149).

гу представљати препреку која отежава или онемогућава простирање, а пре свега перцепцију звучних ефеката од стране перципијента

2213370 <Kroz zatvoren prozor> huk ulice dolazio je do Andreje prigušen, ali i tako, njemu se učini da je ta graja nekako naročito vesela, praznička..., 849237 Kada se opet razlegne krkljanje iz otvorenih usta, doduše umnogome utišano prolaskom <kroz betonske zidove>, znam da su svi našli svoja mesta u posteljama i odmah zaspali., 26352384 Sa druge strane gaja, u kapeli, gorelo je svetlo i čula se prigušena muzika <kroz tanano uskomešan vazduh>.

Наш корпус, као бројније, садржи примере у којима је локализатор својим обликом или особинама заправо једна врста препреке, али која нити отежава, нити онемогућава продирање звучних ефеката. Звучни ефекти допиру, дакле, до перципијента без обзира на постојање препреке (у највећем броју примера локализатори су *затворена врата, затворени прозори или зидови*).

7055464 Bolesnik se oporavljao sporo, ležao sa začepljenim ušima, ali je i <kroz čepiće> čuo onaj isti razgovor, tihi ženski glas i s vremena na vreme muški kašalj i dve - tri reči kao odgovor., 2077320 On proveo celo pre podne po Ostojinom streljanju ne radeći ništa i osluškujući <kroz zatvorene prozore> kako vetar fijuče u gori i kako voda žuboreći teče., 25907328 <Kroz zatvorena vrata> trpezarije dopire razgovor ukućana.

2.2. глаголи визуелне перцепције

Слично ономе што је речено за 'пролажење' звучних ефеката кроз простор (уп. т. 2.1.), перцепција визуелних ефеката увек се реализује тако што постоји извесна путања у простору од објекта локализације до перципијента. Као локализатори, у конструкцији *кроз* + ИЛакуз, могу се појавити именске лексеме са значењем најразличитијих врста препрека које својим иманентним особинама или отежавају или онемогућавају перцепцију визуелних ефеката. У овој класи су и именске лексеме које по својим својствима иначе нису препреке перцепцији визуелних ефеката (*стакло, окно, прозор*), али у конкретним ситуацијама добијају неко својство које их чини препреком (*затамњена стакла*). Кликовац каже да је у оваквим примерима, најчешће, „локализатор комад материје, а објекат локализације јесте поглед“ (Кликовац 2000: 66). Конструкција

кроз + ИЛакуз у оваквим примерима има месно значење, али је приметно и извесно начинско значење.

25837621 I meni se učinilo da sam <kroz zatamnjeno staklo> spazio belu i retku kosu na okrugloj glavi, ali nisam znao koga sam video., 25736004 Nema stiske i ja stojim blizu vrata, zakačen rukom u rukavici za vodoravnu šipku i <kroz zaleđena okna> posmatram visoke topole na dunavskoj obali., 25657652 Ponovo je pogledah pravo u oči, doduše jedva sam je video <kroz tamna stakla>, pa se brzim korakom uputih prema izlazu.

Арсенијевић истиче се да је простор у коме се радња перцептивних глагола реализује несметано обележен именицом у акузативу са значењем „отвора“ (Арсенијевић 2003а: 181). Наш корпус са овим значењем, заправо са значењем несметане перцепције визуелних ефеката упркос постојању препреке, садржи, као далеко бројније примере, у којима се јављају именске лексеме које у суштини својим особинама не представљају праве препреке за перцепцију визуелних ефеката (*застакљен кров, прозор, шпијунка, стакло*).

9210915 Svetlost se obilno lila <kroz četiri prozora> na terasi., 820530 Nisam upalio lampu kraj uzglavlja, prošlo je tri sata i treba da zaspim pre nego što <kroz debele platnene zavese> počne da nadire jutarnja svetlost., 27484822 Dole je atelje, prostran i okupan sunčevom svetlošću što dopire <kroz zastakljen krov>.

3. Акузативна конструкција са предлогом кроз и глаголима са префиксом про-

Посебно бројна група примера у нашем корпусу је она у којој се акузативна конструкција са предлогом кроз комбинује са глаголима са префиксом *про-*¹⁰. И Клајн¹¹ истиче да префикс *про-* у основном просторном значењу одговара предлогу *кроз* и да тај предлог најчешће и долази као допуна глаголима типа: *провући, провести, протурити, промолити...* С обзиром на основно просторно значење овог префикса, ова акузативна конструкција која се комбинује са тако

---

¹⁰ За глаголе са префиксом *про-* Стевановић каже да имају значење „вршећи радњу основног глагола проћи кроз нешто, односно учинити да какав објекат прође кроза што (ако су глаголи прелазни)“ (Стевановић 1969: 444).

¹¹ Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* // Завод за издавање уџбеника и наставна средства Београд, 2002: 275.

сложеним глаголима је сасвим очекивана. Као именске лексеме могу се појавити лексеме из свих до сада поменутих група.

2107720 Novine javljaju: sinoć su krenuli iz Soluna; jutros su prošli <kroz Skoplje>; u podne su bili u Vranju..., 6040344 A legenda koja se provlači godinama <kroz botaničku baštu> na ostrvu Pralin kaže da će onaj ko pri punoj mesečini ugleda trenutak spajanja muškog i ženskog ploda odmah umreti., 26996469 Treća se nalazila na kraju čistine i s trgom je bila povezana stazom koja je prolazila <kroz vrt>.

Треба поменути и примере у којима се локализатори у конструкцији кроз + ИЛакуз јављају у својству медијатора глаголске радње, значење акузативне конструкције је у основи месно, али је далеко изразитије начинско значење.

26026548 Zvala sam i Acu telefonom, on duva na mene, osećam <kroz žicu>, 5095823 ...odgovornost i moral, bez kojih nema demokratske političke kulture, već su toliko izraubovane reči i poruke da prolaze <kroz uši> i preko mozgova kao huk oluje od koje nas naše sklonište neće moći da zaštititi., 1362724 ...u Minhenu, gde su na vlasti bili nacionalsocijalisti i odakle mu je ženin brat od ujaka umorno rekao (njegov umor čuo se <kroz slušalicu> i pored toga što je telefonska veza bila loša) da u Nemačkoj sada nije vreme za lečenje Jevreja.

ЛИТЕРАТУРА:

- Арсенијевић 1999:** Арсенијевић, Н. О конструкцијама у акузативу с предлогом *кроз*. // *Актуелни проблеми граматике српског језика* (Зборник радова са другог, међународног, научног скупа). Суботица - Београд, 1999, 113–120.
- Арсенијевић 2003а:** Арсенијевић, Н. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 46, св. 1. Нови Сад, 2003, 101–261.
- Арсенијевић 2003б:** Арсенијевић, Н. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 46, св. 2. Нови Сад, 2003, 51–216.
- Ашић 2005:** Ашић, Т. Предлози *по*, *на*, и *у* у српском језику и њихова физичка и темпорална интерпретација. // *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 68. Нови Сад, 2005, 161–178.
- Белић 1954а:** Белић, А. О падежима са синтаксичке стране. // *Књижевност и језик у школи*, год. I, бр. 6. Београд, 1954, 357–362.
- Белић 1954б:** Белић, А. О падежној системи. // *Глас Српске академије наука и уметности*, год. VI, бр. 1. Београд, 1954, 77–78.
- Белић 1969:** Белић, А. *Историја српскохрватског језика II: Речи са деklinацијом*, Научна књига. Београд, 1969.
- Белић 1998:** Белић, А. *Опита лингвистика, О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I и II, Изабрана дела Александра Белића, први том, Завод за уџбенике и наставна средства. Београд, 1998, 589.
- Гортан-Премк 1971:** Гортан-Премк, Д. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 2, Институт за српскохрватски језик. Београд, 1971, 180.
- Даничић 1858:** Даничић, Ђ. *Србска синтакса*. Београд, 1858.
- Дункова 1998:** Дункова, Т. Предлог као врста речи и проблеми учења српског језика код Бугара. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 27, св. 2. Београд, 1998, 349–356.
- Ивић 1953-1954:** Ивић, М. *О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци*, Јужнословенски филолог XX, св. 1–4. Београд 1953–1954, 191–211.
- Ивић 1957-1958:** Ивић, М. Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику'. // *Јужнословенски филолог*, XXII књ. 1–4. Београд, 1957–1958, 141–166.
- Ivić 1983а:** Milka Ivić. „О структури srpskohrvatskog padežnog sistema“ // *Lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek. Београд, 1983, 197–205.

- Ivić 1983b:** Ivić, M. Srpskohrvatski padežni sistem za označavanje prostornih odnosa. // *Lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek, Beograd, 1983, 207–214.
- Кликовац 2000:** Кликовац, Д. *Семантика предлога: студија из когнитивне лингвистике*. Филолошки факултет, Београд, 2000.
- Кристал, 1995:** Кристал, Д. *Кембричка енциклопедија језика*. Београд, 1995, 412.
- Maretić, 1963:** Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1963, 451–454 и 503–507.
- Piper 1997:** Piper, P. Kategorija prostora u priloškim adverbijalima. // *Jezik i prostor*, Beograd: XX vek, 59–76.
- Piper 1997:** Piper, P. Kategorija vremena u priloškim adverbijalima. // *Jezik i prostor*, Beograd: XX vek, Beograd, 1997, 100–117.
- Прањковић 1992:** Прањковић, И. Просторна значења приједлога у хрватскоме стандардном језику. // *Сувремена лингвистика* 18:1 (3). Загреб, 1992, 21–26.
- Стевановић 1969:** Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик II*, Научна књига. Београд, 1969, 902.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица Српска, 1967.
- Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, I–XIV, Београд, САНУ.

SPÉCIFICITÉS MÉTHODOLOGIQUES DE L'ANALYSE DES VOYELLES DANS LES VOIX DE FEMMES

Roussi Nikolov, Nadine Herry-Benit
Université Païssii Hilendarski – Laboratoire LAPS, EA 1569,
Université Paris 8, France

En phonétique expérimentale, l'étude des caractéristiques prosodiques de la parole (ton fondamental, intensité et durée des sons) constitue, à juste titre sur le plan théorique, un domaine indépendant de celui des caractéristiques spectrales des sons, dans la mesure où les résonances propres du canal vocal, qui déterminent en particulier la structure formantique des voyelles, sont pratiquement indépendantes des conditions de phonation (i.e. de l'étape de génération de l'onde glottique par l'activité des cordes vocales, suivie par celle de l'articulation proprement dite, due à la fonction de transfert des cavités supraglottiques).

Or, sur le plan technique, il se trouve que la valeur de la fréquence fondamentale (f_0) intervient dans la fiabilité avec laquelle les logiciels d'analyse acoustique (tels que *Speech Analyzer*¹ et *Praat*²) déterminent les valeurs des formants F1, F2, F3, etc. En effet, plus la f_0 est élevée, plus les harmoniques sont distancées les unes des autres³ ; les harmoniques étant plus distancées les unes des autres, chacune d'elle apparaît parfois, malencontreusement, comme un formant. Puisque la robustesse de l'estimation de toute enveloppe graphique, et en particulier spectrale, dépend du nombre de données, respectivement du nombre d'harmoniques, il ne s'agirait pas d'une imperfection algorithmique mais plutôt d'une difficulté de fond qui se voit fréquemment impliquée dans des problèmes d'extraction des formants vocaliques lorsque la f_0 est élevée, et en particulier dans les voix de femmes. C'est une autre question que de savoir comment cette « faiblesse »

---

¹ <http://www.sil.org/computing/sa/index.htm>

² <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>

³ Afin de se rendre compte du degré de d'éloignement des harmoniques, on peut les visualiser dans *Speech Analyzer* en choisissant les commandes successives dans le menu : *Graphs* → *Parameters...* → *Spectrogram* → *Spectral Resolution* → *Narrow Band Filter*.

de la voix féminine est compensée du côté de l'auditeur (à savoir par le recours possible à d'autres traits phoniques linguistiquement pertinents), mais aussi du côté du locuteur (par une articulation plus fine). L'articulation plus claire des femmes se manifeste d'ailleurs nettement par le caractère plus périphérique des voyelles dans le plan F1–F2. Une explication fonctionnelle de cette régularité (Diehl, Randy, Björn Lindblom, Kathryn A. Hoemeke, and Ricahrd P. Fahey, 1996 ; Ron Smyth and Henry Rogers, 2002) est basée précisément sur la différence systématique de la fréquence fondamentale : “While peripherality can be viewed as increasing contrastiveness, it is also the case that the higher f_0 in women leads to decreased harmonic sampling compared to lower male voices, so the greater peripherality might simply be a compensation for this, rather than an enhancement” (Ron Smyth and Henry Rogers, 2002).

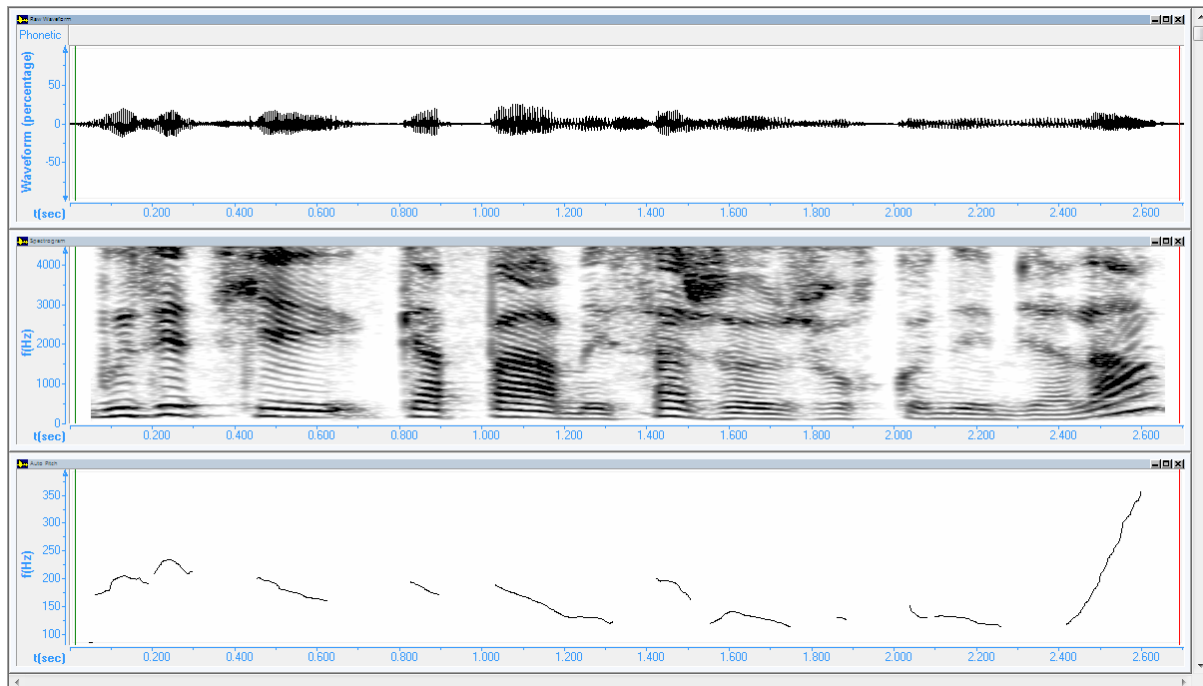
L'examen de nombreuses données fournies par *Speech Analyzer* et *Praat* montrent que deux facteurs viennent (logiquement) aggraver cet état de fait : 1) les sommets mélodiques (par exemple un f_0 supérieur à 300 Hz, très fréquent chez les femmes pour les glissandos montants), et 2) les voyelles compactes (par exemple /a/ avec F1 et F2 proches l'un de l'autre). Méthodologiquement, il conviendrait donc de contrôler scrupuleusement les valeurs des formants vocaliques, récupérées automatiquement, lorsque le ton fondamental est assez élevé (en particulier chez les femmes), à plus forte raison s'il s'agit d'une voyelle compacte.

Toujours dans une perspective méthodologique, une bonne solution technique d'étude acoustique des voyelles, quelle que soit la voyelle et le contexte f_0 , est offerte par le logiciel *SARP* version 4⁴, qui permet, entre autres choses, de représenter graphiquement la voyelle en récupérant les valeurs F1 et F2 assez aisément – automatiquement (dans des conditions « normales » de mesures fiables, par un simple clique du bouton du milieu de la souris), mais aussi, au besoin, de façon interactive, soit à partir du spectrogramme (par un glissement vertical de la souris), soit à partir du graphe du spectre (par un glissement horizontal de la souris).

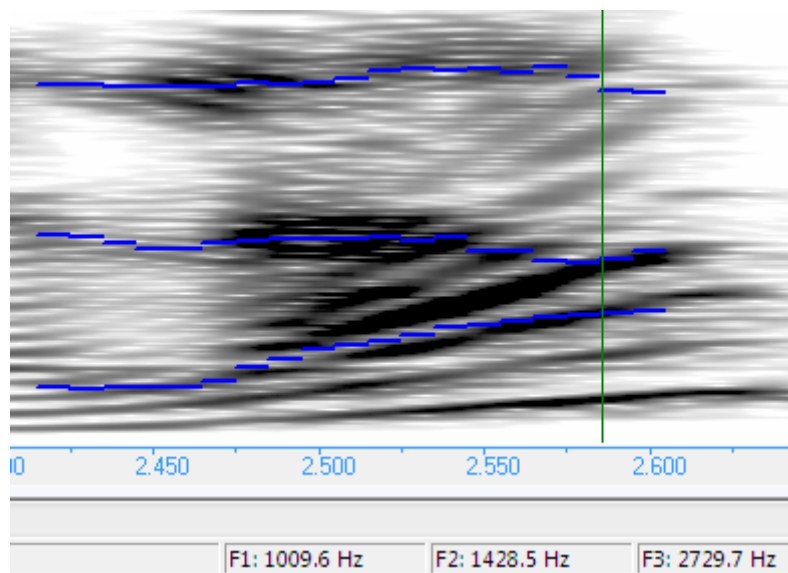
L'exemple suivant illustre assez bien le problème d'analyse automatique de la structure formantique de certaines voyelles dans les voix de femme : il s'agit d'un enregistrement ayant une qualité de numérisation excellente (France Culture, 44100 Hz, 128 kbps) d'une voix de femme assez basse ; ainsi, toutes les voyelles apparaissent sur le trapèze de façon « idéale », c'est-à-dire parfaitement prévisible, sauf la dernière – un /a/ –, qui correspond à une montée mélodique importante ($f_0 = 350$ Hz ; la valeur fournie de F1 est de 1022 Hz, ce qui le situe en dehors des valeurs limites,

⁴ <http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/sarp/>

de l'ordre de 250 à 800 Hz). Les figures suivantes montrent en effet que *Speech Analyzer* fournit des données incorrectes quant à la voyelle finale de l'énoncé, et celles fournies par *Praat* sont aberrantes.

Fig. 1 : Forme d'onde, spectrogramme et f_0 de l'énoncé : « Vous étiez capable, mais ça, je... je vous reconnais bien là. »

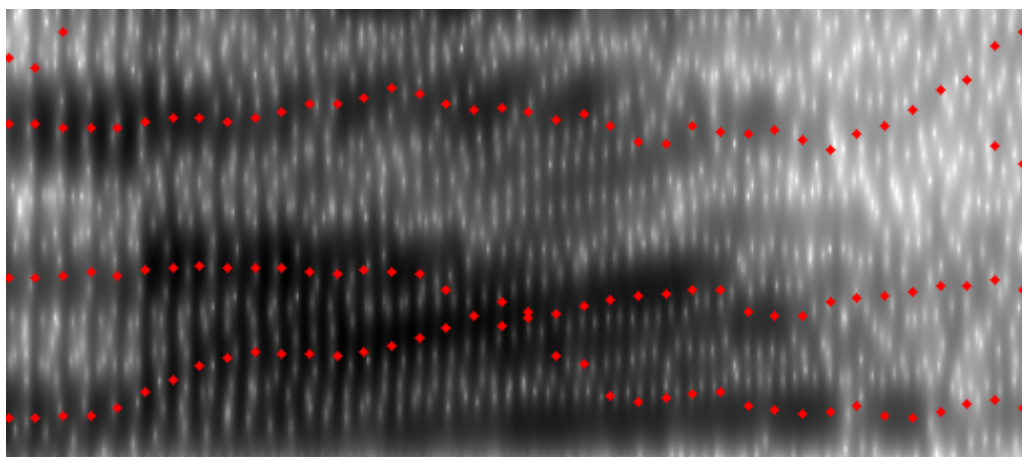

Fig. 2 La syllabe finale <là> : les formants fournis par *Speech Analyzer*

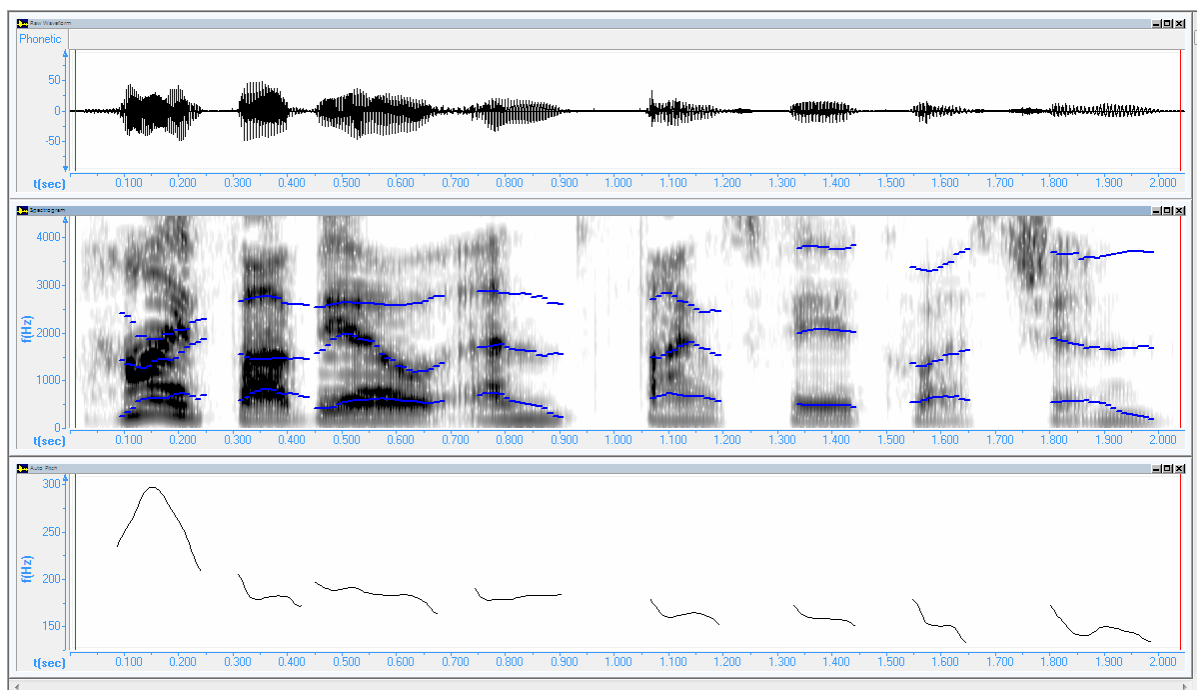
Une qualité de numérisation du son bien inférieure à la précédente (*BBC Learning English, Ask about English*, le 4 novembre 2008 – MP3,

22050 Hz, 40 kbps, mono) permet de déterminer tout aussi correctement la structure formantique de chacune des voyelles, sauf, encore, celle de la voyelle ou le f_0 est assez élevé (300 Hz pour la première voyelle [a], pour une moyenne de 160 Hz pour le reste de l'énoncé : *Hi Fabio and thanks for your question!*).

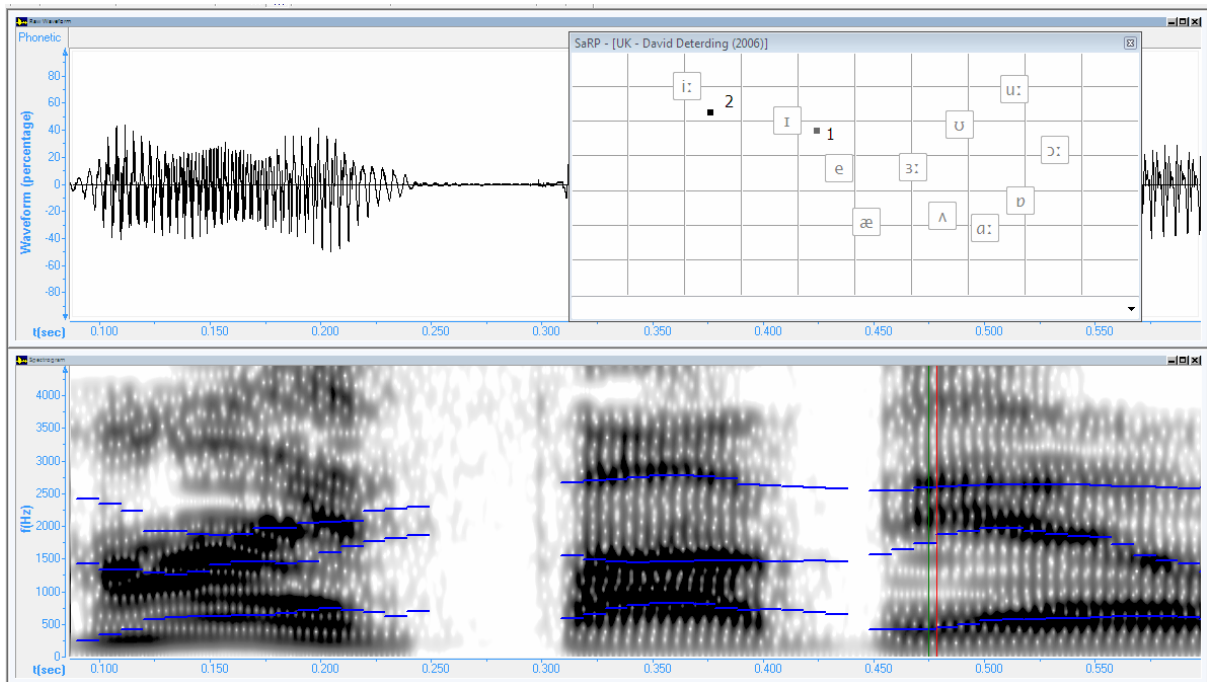

Fig. 3 La syllabe finale <là> : les formants fournis par Praat

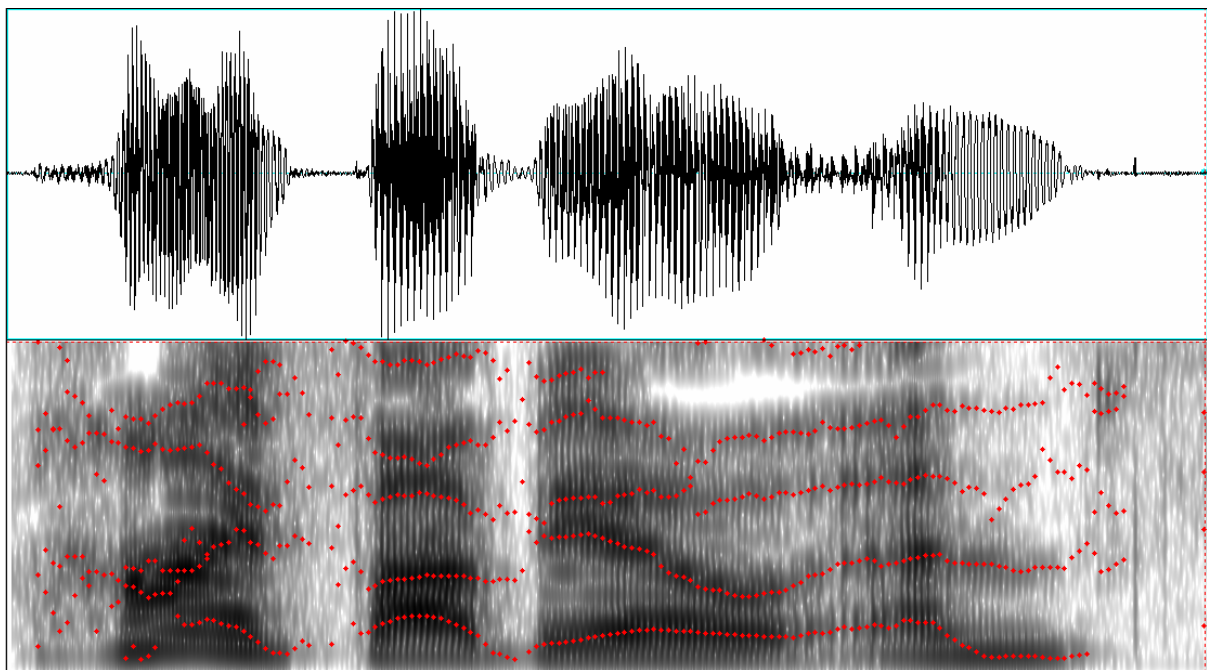
Fig. 4 Forme d'onde, spectrogramme et f_0 de l'énoncé : “Hi Fabio and thanks for your question!”

La figure 4 montre, en effet, qu'abstraction faite de la diphtongue initiale /a/, seule la voyelle /i/ de *Fabio* /'fæb.i.ə/ nécessite une légère correction (point 2 sur la fig. 5) des valeurs F1 et F2 récupérées automatiquement (point 1).

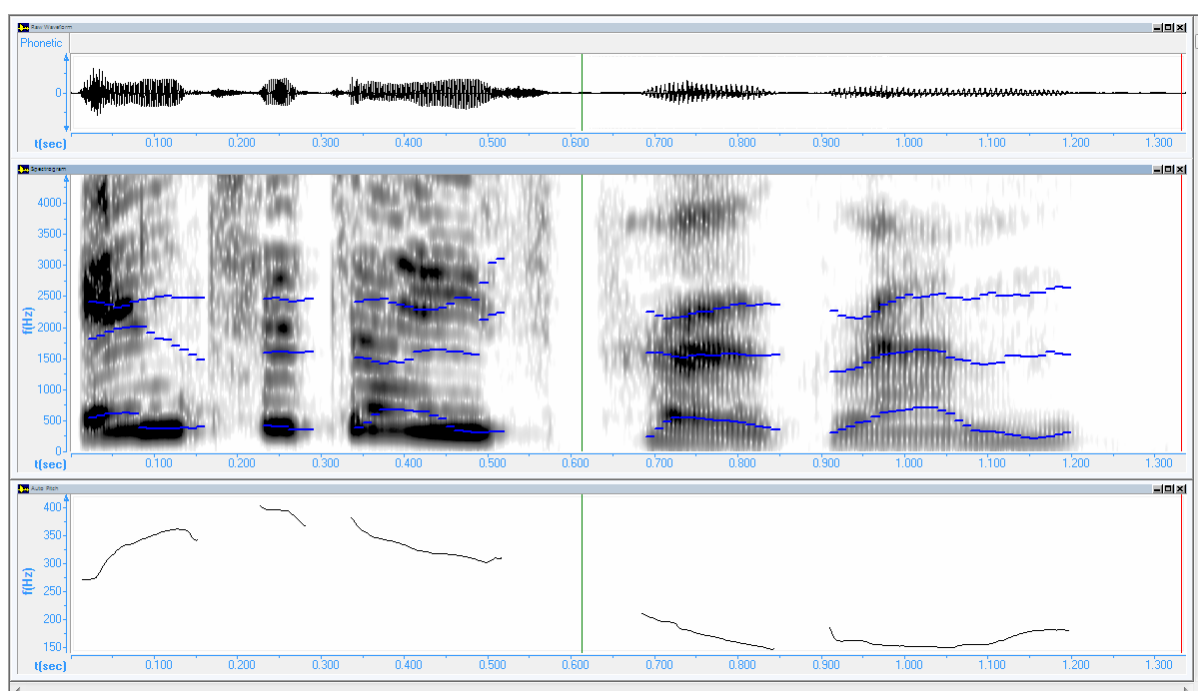
Fig. 5 “Hi Fabio...” – récupération automatique des valeurs F1 et F2 et besoin d’interactivité

La copie d’écran des graphiques produits par *Praat* (fig. 6) confirme l’impossibilité d’exploiter directement les trajectoires de F1 et F2 pour la voyelle initiale (du fait de la valeur élevée de f_0), alors que les zones formantiques sont assez nettes pour toutes les autres voyelles.

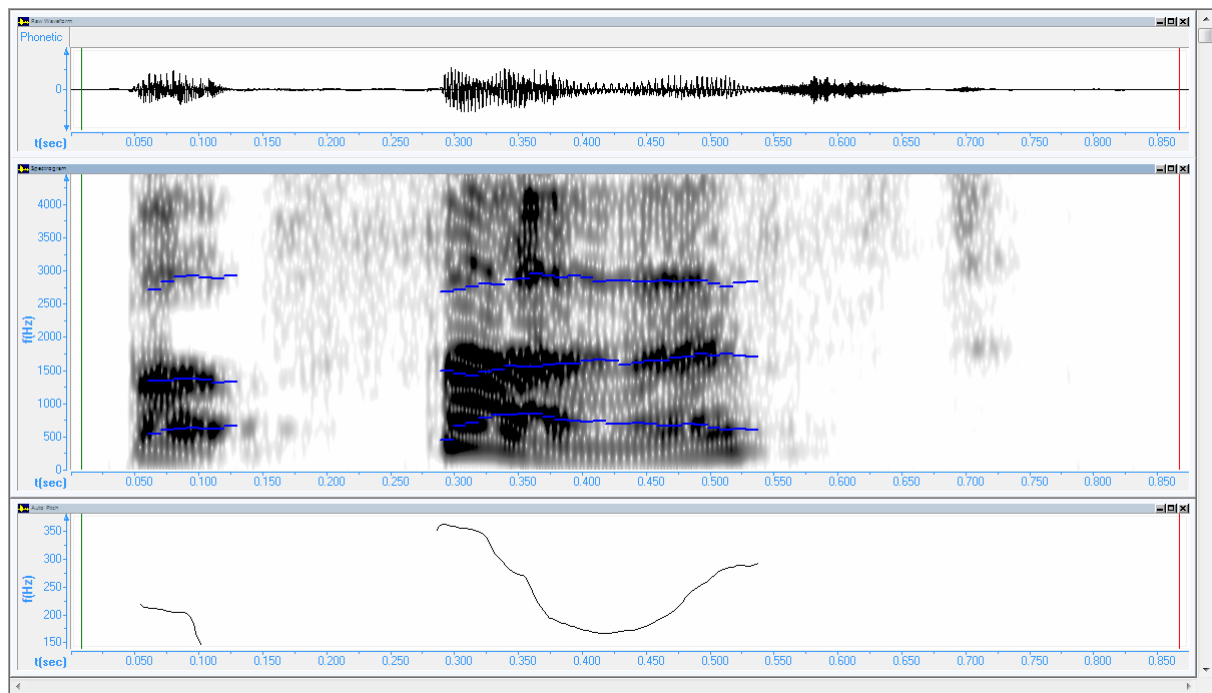
Fig. 6 “Hi Fabio and...” – une illustration de l’hétérogénéité dans la fiabilité des valeurs F1 et F2 pour un même énoncé oral produit avec une fluctuation considérable du f_0 (sommet mélodique au début de l’énoncé)

Les segments de parole avec une valeur de f_0 particulièrement élevée chez les femmes peuvent correspondre soit à plusieurs voyelles successives (fig. 7) soit à une seule voyelle (fig. 8)⁵. Quelles qu'en soient les conditions de production, ces voyelles à f_0 élevé ont un spectre dont la nature ne permet pas de déterminer automatiquement (avec les algorithmes actuellement utilisés par les logiciels d'analyse acoustique) leur structure formantique. Ce problème étant, comme le montre l'expérience, systématique pour les voix de femmes, il est important de proposer des outils de travail appropriés et des instructions assez précises permettant une description tout aussi aisée mais plus rigoureuse et fiable des voyelles réalisés par les femmes, en vue, entre autres, des méthodes en développement de l'acquisition des voyelles à l'aide du couple de logiciels *Speech Analyzer / SARP*.

Fig. 7 “ In today's programme...”

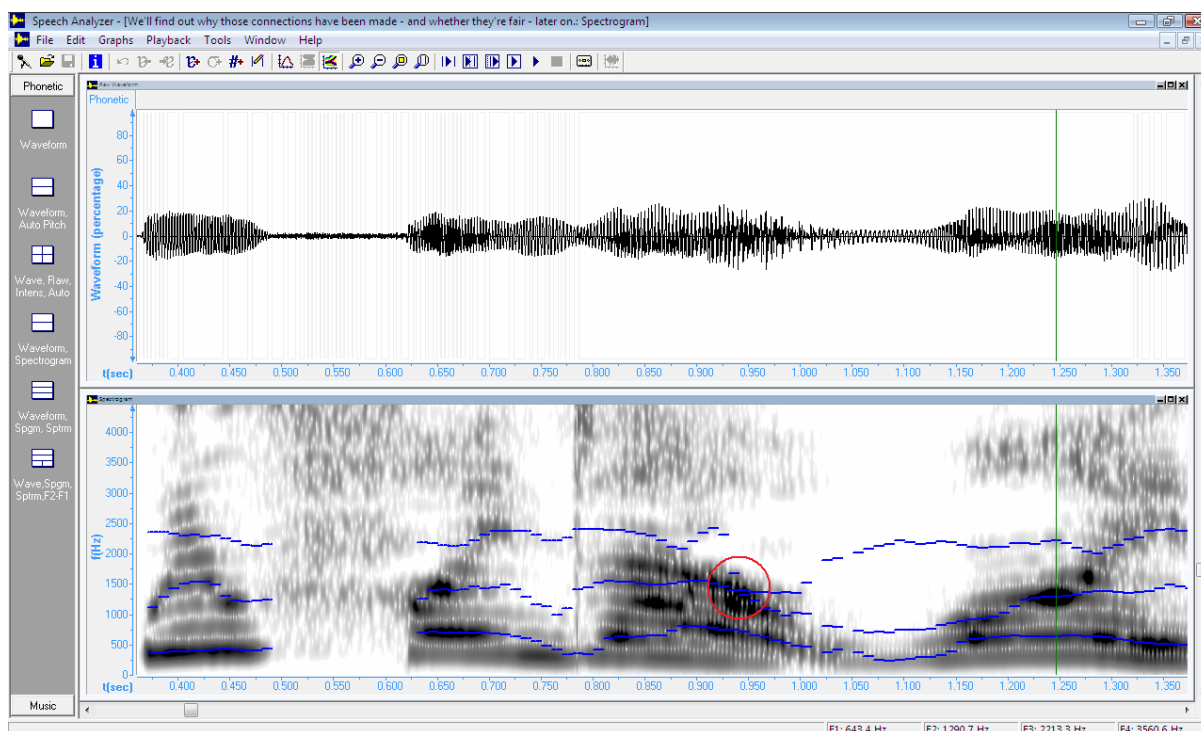
⁵ Pour ces deux exemples aussi, la structure formantique n'est pas déterminée correctement pour les seules voyelles à f_0 élevé.

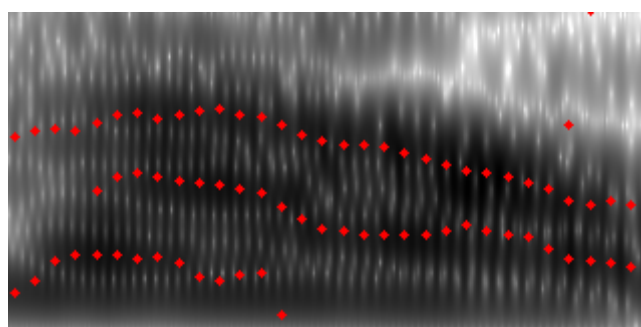
Fig. 8 “but first...”

Une zone vocalique critique du point de vue des trajectoires formantiques entraîne parfois une perturbation des valeurs calculées de F1 et F2 sur l’ensemble de l’énoncé. En effet, le phénomène de *croisement* de deux trajectoires formantiques voisines, au sens propre, géométrique du terme, n’est pas exceptionnel lorsqu’on analyse les voyelles à l’aide de *Speech Analyzer* (voir fig. 9). Ce logiciel offre cependant des facilités d’édition de l’onde sonore (en particulier les fonctions *copier - coller*) qui permettent de pallier aisément ce défaut : copier l’onde sonore sans la zone vocalique critique (*Ctrl + C*) et la coller ensuite dans un nouveau fichier (*Paste As New File : Ctrl + N*). En ainsi le point de croisement des trajectoires formantiques, les mesures de F1 et F2 seront bonnes. On peut espérer d’ailleurs que ce défaut informatique sera corrigé dans une nouvelle version de *Speech Analyzer*, car il s’agit tout simplement d’implémenter les conditions $F1 < F2 < F3 < F4$. Nous sommes moins optimistes quant à *Praat*, car corriger les perturbations dans les trajectoires formantiques n’est pas évident avec ce logiciel. À titre d’exemple, la figure 10 montre qu’une seule et même trajectoire formantique (celle du milieu) est considérée comme inexistante au éliminant début, comme représentant le deuxième formant au milieu et le deuxième à la fin. Les valeurs de F1 et F2 sont évidemment incorrectes pour la diphtongue /aɔ/, mais ce qui est plus grave encore, c’est que nous voyons mal comment il serait possible d’améliorer la précision des trajectoires formantiques à moins d’une

révision radicale de l'algorithme de calcul des formants. C'est pourquoi, même si les deux logiciels *SARP* – *Speech Analyzer Rapid Plot* et *Praat-RP* ont les mêmes caractéristiques fonctionnelles, ergonomiques et esthétiques, nous recommandons vivement l'utilisation du premier, qui est conçu pour être utilisé conjointement avec *Speech Analyzer*.

Fig. 9 “*We’ll find OUT why those connections have been made - and whether they’re fair - later on.*”

Fig. 10 “*We’ll find OUT...*”

La stratégie qui consiste à créer un nouveau fichier son temporaire à l'aide de *Speech Analyzer* afin d'éviter un point de croisement de formants peut s'appeler précisément une stratégie d'évitement. Or, il semble justifié de s'intéresser aussi aux réalisations vocaliques avec un f_0 élevé dans la

mesure où de telles réalisations sont assez fréquentes dans les voix de femmes, et parfois même constituent la « norme » pour un individu de sexe féminin. Il est vrai, cela a été mentionné au début, que la structure formantique des voyelles ne dépend pas, pour un même locuteur, des fluctuations du ton fondamental. Une analyse interactive affinée s'imposerait lorsque le corpus étudié n'est pas assez grand, ou lorsqu'il s'agit de l'étude des caractéristiques du timbre d'une voix particulière de f_0 élevé. L'utilisation de la version 4 de *SARP* est bien utile à cette fin car ce logiciel autorise une approche interactive et souple de récupération des données : soit à partir du spectrogramme (par un glissement vertical de la souris), soit à partir du graphe du spectre (par un glissement horizontal de la souris). Lorsqu'une telle approche interactive est appliquée, l'expérimentateur est en droit (ou plutôt obligé parfois) d'avoir recours aussi, de façon complémentaire, à une évaluation auditive, ainsi qu'à ces connaissances théoriques, en particulier pour ce qui concerne les champs fréquentiels selon les langues, les âges et les sexes.

LITERATURA:

- Diehl, Randy, Björn Lindblom, Kathryn A. Hoemeke, and Ricahrd P. Fahey. 1996.** *'On explaining certain male-female differences in the phonetic realization of vowel categories'*. *Journal of Phonetics* 24, pp. 187–208.
- Ron Smyth and Henry Rogers, 2002.** *'Phonetics, gender, and sexual orientation'*. Actes de l'ACL 2002/ 2002 CLA Proceedings.

ЗА МОРФОЛОГИЧНОТО ПРИОБЩАВАНЕ НА ГЛАГОЛНИТЕ ЗАЕМКИ, НАВЛИЗАЩИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ПОД ВЛИЯНИЕ НА КОМПЮТЪРНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ

Савелина Банова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Литературата, свързана с изследванията в областта на най-новите английски елементи, е единодушна в определянето им като активно проникващи и в български, като те покриват различни области на човешката дейност. Напливът от английски заемки се обуславя от икономическото влияние и технологичното развитие в световен план, на което ставаме свидетели през последните няколко десетилетия. Този процес на масово заемане на английски думи се засили особено след промените в края на 80-те години, засегнали държавите от Централна и Източна Европа (вж. още Лютакова 2001).

Обект на настоящото изследване са най-новите глаголни заемки в български език, навлезли от английски език основно под влияние на компютърните технологии.

Глаголните заемки от английски, които ни интересуват, по принцип са доста маргинални, все още са в процес на рецепция, на този етап няма единно правило за това как да бъдат представени ортографично и обособяват една доста по-ограничена част от лексикалния стратум. В морфологично отношение обаче са напълно приобщени. Именно това морфологично приобщаване е обект на настоящото изследване.

Данните са взети основно от живата реч, от масмедииите, от интернет и др. Посочените по-горе фактори за характера на интересувашите ни глаголи не позволяват оформяне на изчерпателна база данни, не може също да се твърди, че всички те ще останат в езика ни, но тяхното наличие на този етап е факт и затова те привличат вниманието на специалистите.

Немалко разработки се занимават с принципите на адаптиране на заемките глаголи (вж. Вихман, Волгемут 2005). В почти всички от

тях се отбелязва характерната особеност, че глаголите не могат да бъдат заемани директно в същия лексикално-граматичен клас, както например могат да се заемат имената. Така, ако глаголната форма се прехвърли от един език в друг, за да получи статут на глагол в приемния език, ще трябва чрез вербален суфикс да се включи в морфологичната структура на глаголите в езика приемник.

Следователно адаптирането на глаголните заемки в граматично отношение е принципно различно от адаптирането на другите думи. Така например в българския език родът на заетите неодушевени съществителни се определя или в зависимост от завършека им, т.е. на фонемно равнище: ако думата завършва на консонант, е от мъжки род, на *-а* е от женски род, а на *-о*, *-е*, *-и*, *-у* (*-ю*) – от среден род, или от рода им в езика донор. Докато адаптирането на глаголната заемка задължително е свързано със суфикс, който да го оформи като глагол, т.е. има задължителна вторична вербализация. Както знаем, последният деривационен суфикс е носител на категориалното значение. След като този суфикс определя категориалното му значение, той е словообразователен.

В българската граматична литература са описани заемки от гръцки, турски (тук се включват и с арабски, и персийски произход) и западноевропейските езици. Тук ще се спрем накратко върху тях по данни от изследванията на Андрейчин (1966) за гръцки, Лакова (1970) за турски и Ванков (1957) за западноевропейските. Заемките от гръцки и турски в по-голямата си част имат простонародна и разговорна употреба. Суфиксът, с който се маркира глаголният характер на гръцките заемки, е *-с-* от аористната основа на гръцките глаголи с варианти *-ас/-яс-*, *-ес-*, *-ис-*, *-ос*. Глаголите са оформени от трето спрежение и са от свършен вид. От глаголите с този суфикс се образуват съответно несвършени форми по правилата на българското видообразуване, т.е. създават се видови двойки, напр.: *харесам – харесвам*. Андрейчин отбелязва, че с вариантите *-осам* и *-ясам* се образуват глаголи (деноминативни) и от български думи: *белосам*, *кръстосам*, *сватосам*, *ядосам*, *брадясам*, *буренясам*, *зеленясам*, *кръвясам*, *тревясам* и др. (Андрейчин 1966: 350), т.е. имат словообразователен характер. Деривационният вербален суфикс *-с-* се разпространява и върху заемките от турски език, като към претеритната основа на *-ди/-ти-* се добавя гръцкият суфикс *-с-*. Така турските глаголни заемки се оформят със суфикс *-дисам/-тисам*: *боядисам*, *бастисам* и др. По-голямата част от глаголите от турски произход са образувани на българска почва от други турски думи, като вербалният суфикс е с български произход. Най-продуктивният суфикс е *-и* (по второ спрежение): *инатя се*, *май-*

тапя се, пазаря, пердаша, харча и др. Следващият по продуктивност суфикс е *-ува-м*: *ергенувам, чиракувам, шегувам се* и др. (вж. по-подробно Лакова 1970). В българската видова система образуваните с *-и* се включват в групата на несвършените глаголи, а образуваните с *-ува-* са двойновидови.

Глаголите на *-ира-м (-изира-м)* са заемки от западни езици. Историята за произхода на този суфикс е много интересна. Смята се, че по произход е окончание на френски инфинитив *-ier*, който служи в немски за глаголна основа, към която се добавя немското инфинитивно окончание *-en*. В български език *-ира-м* е навлязъл от немски през сръбски език в периода на Възраждането (Ванков 1957: 141). Заемките са оформени като глаголи от трето спрежение на *-ира-м* (малка част са оформени с *-ува-м* (*марширувам*) или с *-ова-м* под руско влияние (*командировам*) (Андрейчин 1971) и всички са двойновидови.

В преобладаващото си мнозинство глаголните заемки, които са обект на настоящото изследване, са образувани с български наставки, а не с *-ира-м*, както би трябвало да се очаква, тъй като са от английски език. Спрежението на глаголите е според съответния суфикс (вж още Банова, Вишоградска 2007, Вишоградска, Банова 2008).

Ето някои примери:

(1)

<i>заемка</i>	<i>англ. ез.</i>
атачвам/атачна	< attach
банвам/банна	< ban
даунлоудвам/даунлоудна и даунлодя	< download
кликвам/кликна, кликам и кличкам	< click
копвам/копна	< copy
копи-пействам/ копи-пейстна,	< copy paste
логвам се/логна се	< log
пействам/пейстна,	< paste
принтвам/принтна и принтя	< print
сейв(в)ам/сейвна	< save
скайпвам (някого)	< skype
чейнджвам	< (ex)change
чатя	< chat
ъпгрейдвам/ъпгрейдна	< upgrade
	и т.н.

Немалка част от тях се образуват със суфикс *-н-а* за свършен вид и *-ва-м* за несвършен вид (и имат най-вече семелфактивно значение: *кликна-кликвам, банна-банвам, атачна-атачвам* и др. Не е ясно коя

форма е започнала да се употребява първа или двойката, образувана по съществуващия модел в български, се е появила едновременно в речта. Както знаем, суфикс *-н-а* има перфективираща функция в българския език. Чрез него от имперфективни глаголи се образуват перфективни глаголи от първо спрежение. Словообразователният процес тук обаче е различен – функцията им е да вербализират. Семантичното значение е съпътстващо, тъй като е вътрешноприсъщо на този суфикс. Суфикс *-ва-м* е най-продуктивният имперфективиращ суфикс в българския език. Глаголите са от трето спрежение.

Другият суфикс е *-и-* (от второ спрежение): *даунлодя (се), чатя (си)* и др. Това е един от най-продуктивните словообразователни суфикси в българския език за образуване на глаголи от именни основи (вж по-подробно Пашов 1967). Глаголите са от второ спрежение и са относителни имперфектива тантум. Наред с глаголите, образувани със суфикс *-и-*, могат да се срещат и видовите двойки, образувани с *-н-а/-ва-м*. Например: *даунлодя* и *даунлодна/даунлодвам*.

Както се вижда, за адаптирането на най-новите английски заемки, свързани с компютърните технологии, са предпочетени български по произход суфикси. Дори при лексеми, образувани с *-ира-м*, се явява конкурентна форма с *-ва-м*: *принтирам*, но и *принтвам, принтя*. Интересно е дали това не означава реквиет за *-ира-м* като най-продуктивен вербализиращ суфикс? Възможно ли е двойновидовият характер на *-ира-м* да предполага неговото пренебрегване? Знаем, че от гледна точка на вида глаголите в българския език се делят на перфективи и имперфективи. Двойновидовите глаголи са малка група и не са типични за морфологията на българския език. На този етап обаче можем само да поставим въпросите.

В заключение искам да посоча, че данните разкриват следната адаптационна стратегия по отношение на приобщаване на коментирателните глаголни заемки. В езика се наблюдава тенденцията задължителното „глаголизиране“ да се извършва с родноезикови суфикси, което дава възможност да се отчетат езикоспецифичните характеристики на българския език – глаголният вид и трите спрежения.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин 1966:** Андрейчин, Л. Гръцки глаголни наставки в българското словообразуване. // *Български език*. Ред. Л. Андрейчин. София 1966, кн. 4; 349–350.
- Андрейчин 1967:** Андрейчин, Л. Български глаголи на *-овам*. // *Български език*. Ред. Л. Андрейчин. София 1967, кн. 2–3; 154–158.
- Банова, Вишоградска 2008:** Банова, С., И. Вишоградска. За някои стратегии на адаптиране на най-новите глаголи заемки в български и унгарски език. // Ищван Феринц (ред.) *Българският език и култура на кръстопътя на културите*. Сегед 2008, 53–60.
- Ванков 1957:** Ванков, Л. Към историята на глаголния суфикс *-ирам* в български. // Вл. Георгиев (ред.) *Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов*, 1957, 141–155.
- Вихман, Волгемут 2005:** Wichman, S., Wohlgemuth, J. Loan verbs in a typological perspective. // Th. Stolz, R. Palomo and D. Bakker (ed) *Proceedings of the Romanisation Worldwide Conference*, 2005, 1–19.
- Вишоградска, Банова 2008:** Vishogradska, I., S. Banova. Comparison of adaptation strategies of „fresh“ verbal borrowings. // *Fifth International Contrastive Linguistics Conference. July 7–9, University of Leuven* (отпечатано резюме).
- Лакова 1970:** Лакова, М. Структура и значение на глаголите от турски произход в български език. // *Български език*, 1970, 5, 431–441.
- Лютакова 2001:** Лютакова, Р. *Англицизмите в българския и румънския език*. Автореферат. София, 2001.
- Пашов 1967:** Пашов, П. Глаголи със суфикс *-Ø/-и-* в съвременния български език с оглед на някои морфонологични явления при образуването им. // *Годишник на Софийски университет, ФСФ*, 1967, т. LXI, 2, 381–428.

АНГЛИЙСКИТЕ ЗАЕМКИ В КОМПЮТЪРНАТА ЛЕКСИКА НА БЪЛГАРСКИЯ И УНГАРСКИЯ ЕЗИК

Мария Дудаиш
Университет „Лоранд Йотвош“, Будапеща

Развитието на индустрализацията през XIX век води до появата на нови понятия, на нови методи в производството и на нови продукти. Това развитие се отразява и в научната лексиката, в следствие на което се появиха нови думи и изрази. Езикът на отделните професии и днес се променя. С появата на нови научни области се оформя нова терминология.

Една от най-новите терминологии е тази на информатиката. Характерна черта на тази област е, че много бързо се променя. Който не следи всекидневно новите открития на информатиката, може да се окаже в положението на изоставащ. Въвеждането на нови открития води до оформяне на нови названия (на продукти, понятия, понякога и на действия).

Съединените щати са центърът на откритията в информатиката. Днес все повече хора говорят английски език, което улеснява разпространението на оригиналните английски понятия в компютърната лексика. Наименованията на откритията веднага се появяват в езика и докато няма родни варианти се ползват английските. След като родният термин се появява по-късно, трудно замества вече разпространения английски термин.

Смесването на двата варианта – чуждия и родния – се дължи на потребителите. Различаваме две групи потребители – в едната са компютърните специалисти, професионалистите, а в другата са редовите потребители. Характерно е за потребителите, че те ползват компютъра обикновено в друга среда. Благодарение на потребителите и на професионалистите термините на компютърната лексика се смесват. Тези две потребителски групи се различават и по възраст. Днес почти във всеки дом има компютър. В училището има обучение по информатика, затова сред потребителите на компютъра се появяват и най-

младите. За младите потребители невинаги е характерна употребата на точни термини.

Има още една причина за разпространението на английските термини – снобизмът. Някои потребители, за да покажат колко добре владеят английски език, нарочно ползват английските варианти, с което се усилва смесването на термините. Може да се установи, че английската терминология изобилства в компютърната лексика.

Казват, че английският език става общият език на комуникацията в целия свят. Това явление има две обяснения. Едното обяснение се крие в това, че граматиката на английския език видимо изглежда много лесна, а другото обяснение е, че Съединените щати играят основна роля в развитието на техниката, главно в информатиката. Вече спомнатата леснина и привидната лекота, с която може да се усвои английският език, се дължи на английската лексика и граматична система. Хора, които смятат, че владеят английския чудесно, след време осъзнават, че не говорят този език перфектно, защото не чувстват нюансите и не могат да се изкажат точно нито устно, нито писмено. Термините на компютърната лексика идват от американска територия, затова държавите, които приемат най-новата компютърна техника, получават „готови“ термини, които после трудно се заместват с родни варианти.

Основният кръг от думи (корпус) на този доклад е избран според потребителските познания на автора му. Използвала съм два речника: *Számítástechnikai szótár* (английско-унгарски) и *Компютърен речник A-Z* (английско-български).

Разглеждам какво въздействие оказва английската компютърна лексика върху българския и унгарския език. Различавам следните видове групи:

- английските заемки в българския и унгарския компютърен език;
- калкиране на термините по образец на английските;
- семантични калки;
- словообразуване по английски образец;
- описателни обяснения.

АНГЛИЙСКИТЕ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКАТА И УНГАРСКАТА КОМПЮТЪРНА ЛЕКСИКА

Спрямо английските заемки може да се открие голяма прилика в българския и унгарския език. Голяма част от английските заемки съвпадат в двата езика. Тези думи назовават мерни единици, марки на продукти и фирми. При названията на различните марки в момента се

оформят строги правила, фирмите установяват, че не може да се допусне никаква промяна в названията на техните продукти. Това обяснява защо в българските компютърни списания се срещат названията на фирмите и на техните продукти, написани с латиница.

Кратките едносрични думи също често се приемат без промяна в родния език. Обяснение за това е, че родният език не може да създаде толкова кратка и уместна дума, значението на която точно да съвпада с чуждата дума.

От морфологична гледна точка заемките и чуждите думи са главно съществителни имена. Големият брой на съществителните имена се обяснява с това, че най-вече названия на нови предмети, продукти и понятия се приемат в родния език, а не нови действия и процеси.

Прилагателни имена рядко се срещат между заемките, защото те не назовават ново понятие, а описват, изтъкват или допълват едно от свойствата на продукта или на явлението.

Английските заемки в българската компютърна лексика са следните:

bit	бит	hacker	хакер
blog	блог	hardware	хардуер
buffer	буфер	hub	хъб
bug	бъг	interface	интерфейс
button	бутон	Internet	Интернет
byte	байт	jumper	джъмпер
chat	чат	laptop computer	лаптоп
chip	чип	Macintosh	Макинтош
clipboard	клипборд	microprocessor	микропроцесор
computer	компютър	Microsoft	Майкрософт
cracker	кракер	Num Lock	нъм лок
cursor	курсор	pixel	пиксел
debugging	дебъгинг	plotter	плотер
descriptor	дескриптор	printer	принтер
disk	диск	scanner	скенер
display	дисплей	server	сървър
domain	домейн	software	софтуер
driver	драйвер	spam	спам
dump	дъмп	touch pad	тъчпад
file	файл	Windows	уиндоус

Английските заемки в унгарската компютърна лексика са следните:

bit	bit	jumper	jumper
boot	boot, bootolás	kernel	kernel
buffer	puffer	laptop computer	laptop
bug	bug	link	link
byte	bájt	Macintosh	Macintosh
chat	chat, cset	microprocessor	mikroprocesszor
chip	chip, csip	Microsoft	Microsoft
click	klikkelés	Num Lock	Num Lock
compatible	kompatibilis	palmtop	palmtop
cursor	kurzor	pixel	pixel
file	fájl	reset	reset
floppy disk	floppy	router	router
hacker	hacker	scanner	szkenner
hardware	hardver	server	szerver
hub	hub	smiley	smiley
interactive	interaktív	software	szoftver
interface	interfész	spam	spam
Internet	Internet	touch pad	touch pad
joystick	joystick	Windows	Windows

КАЛКИРАНЕ НА ТЕРМИНИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ И УНГАРСКИЯ КОМПЮТЪРЕН ЕЗИК ПО ОБРАЗЕЦ НА АНГЛИЙСКИТЕ

Калкирането като средство за обогатяване на езика е характерно почти за всички европейски езици. Много често се среща и в компютърната лексика. Според корпуса на доклада различавам калки и полукалки, и отделно отбелязвам калките, образувани с помощта на предлози поради разликата между българската и унгарската граматична система (виж Шуман 1965, Стажевски 1985, Бояджиев 2002).

Българският език е аналитичен, затова в много случаи не може да копира английския вариант от две съществителни имена. В този случай българският език образува прилагателно от първото съществително, а ако от съществителното не може да се образува прилагателно, с помощта на предлози се превежда изразът. Затова в отделна група ще изредя калките, образувани с предлог. Между английските изрази главно се срещат прилагателни имена със съществителни. Почти във всички случаи българските названия отговарят на тази структура.

Калки в българската компютърна лексика:

1) Калки:

absolute link > абсолютна връзка, *ad network* > рекламна мрежа, *administrative domain* > административна област, *assembly language* > асемблерен език, *associated document* > асоциран документ, *backbone* > опорна линия, *batch processing* > пакетна обработка, *binary code* > двоично кодиран, *checkbox* > контролно поле, *checksum* > контролна сума, *control unit* > управляващо устройство, *desktop computer* > настолен компютър, *end user* > краен потребител, *external device* > външно устройство, *factory configuration* > фабрична конфигурация, *fatal error* > фатална грешка, *firewall* > защитна стена, *floppy drive* > флопидисково устройство, *freenet* > свободна мрежа, *hard boot* > твърдо рестартиране, *hierarchical file system* > йерархична файлова система, *keyword* > ключова дума, *line space* > междуредово разстояние, *light pen* > светлинна писалка, *machine-dependant* > машинозависим, *mailing list* > пощенски списък, *newsgroup* > дискуссионна група, *object code* > обектен код, *operating system* > операционна система, *pie graph* > диаграма торта, *public domain* > общественодостъпен, *sound card* > звукова платка, *start page* > стартова страница, *system file* > системен файл, *typeface* > шрифтово начертание, *uninstall* > деинсталиране, *username* > потребителско име, *welcome page* > входна страница, *World Wide Web* > Световна „паяжина“, мрежа.

2) Калки, образувани с помощта на предлог:

access charge > такса за достъп, *access time* > време за достъп, *address book* > бележник с адреси, *database* > база данни, *dial-up connection* > достъп с набирание, *e-mail address* > адрес за електронна поща, *error checking* > проверка за грешки, *extension card* > карта за разширение, *footnote* > бележка под линия, *knowledge base* > база от знания, *log-in* > влизане в система, *mouse pad* > подложка за мишка, *paint program* > програма за рисуване, *paper source* > източник на хартия, *phrase search* > търсене по фраза, *power switch* > ключ за захранване, *query language* > език за заявки, *runtime error* > грешка при изпълнение, *time sharing* > разделяне на време, *toolbar* > лента с инструменти, *transfer rate* > скорост за предаване, *write protect* > защитен от запис.

3) Полукалки:

batch file > команден файл, *color printer* > цветен принтер, *cyberspace* > киберпространство, *desktop computer* > настолен компютър, *disk drive* > дисково устройство, *external modem* > външен модем, *floppy disk* > гъвкав диск, *free software* > свободен софтуер, *hard*

disk > твърд диск, *hidden file* > скрит файл, *inkjet printer* > мастиленоструен принтер, *magnetic disk* > магнитен диск, *office suite* > офис пакет, *plug-in* > външен модул, *portable computer* > преносим компютър, *script language* > скрипт език, *submenu* > подменю, *Web page* > Web страница.

4) Полукалки, образувани с предлог:

attach file > прикрепване, прикачване на файл, *data file* > файл с данни, *direct-connect modem* > модем за директно свързване, *file attributes* > атрибут на файл, *file extension* > разширение на файл, *Net address* > адрес в Интернет.

След анализа на българските калки може да се установи, че английските изрази се калкират по различен начин в българския език. Английската структура *прилагателно + съществително име* се замества със същата структура. Характерно за английския език е структурата от две съществителни имена, когато първото съществително има роля на определение. В българския език също има такива изрази, напр. *приятели българи*, но в тази структура второто съществително е определението. В българската компютърна лексика изразите от две съществителни не са характерни, те се заместват от *прилагателно + съществително име*, напр. *настолен принтер*. В българския език не се образуват прилагателни имена от съществителни с чужд произход. За да се постигне целта на комуникацията, в тези случаи се ползват предлози. С помощта на предлозите аналитичният български език описва отношенията в изразите. Срещат се следните предлози: *в, за, от, по, под, с*, както и *на*, с който се изразява притежание.

Трябва да отделим внимание на израза *база от данни*. В този случай силата на изискването за краткост вече се е проявила, често може да се срещне варианта *база данни*, който е предпочитан пред по-дългия вариант *база от данни*. Наблюдава се отпадане на предлога. Подобно съкращаване се наблюдава и при *Net address*, който се среща и като *интернет адрес*, дори и като *нетадрес*.

Когато направим съпоставка между калките и полукалките, образувани с предлог, може да се установи, че не се среща предлогът *на* при полукалките, докато при калките той има честа употреба.

Калки в унгарската компютърна лексика:

1) Калки:

access charge > *hozzáférési díj*, *access denied* > *hozzáférés megtagadva*, *access time* > *elérési idő*, *ad network* > *reklámhálózat*, *address book* > *címjegyzék*, *administrative domain* > *adminisztratív tartomány*, *associated document* > *társított dokumentum*, *backbone* >

alaphálózat, bandwidth > sávszélesség, bar code > vonalkód, binary code > bináris kód, cache memory > gyorsítótár, callback > visszahívás, check box > jelölőnégyzet, check sum > ellenőrző összeg, clipboard > vágólap, color printer > színes nyomtató, connectionless > kapcsolat nélkül, copyright > szerzői jog, database > adatbázis, desktop computer > asztali számítógép, dial-up connection > betárcsázós kapcsolat, disk drive > lemezmeghajtó, error checking > hibaellenőrzés, extension card > bővítőkártya, external device > külső eszköz, factory configuration > gyári beállítás, fatal error > végzetes hiba, file attributes > állományjellemzők, file server > állománykiszolgáló, floppy disk > hajlékony lemez, freenet > szabad hálózat, function keys > funkcióbillentyű, hard boot > újraindítás, hard disk > merevlemez, icon bar > ikonsor, inkjet printer > tintasugaras nyomtató, joystick > botkormány, keyword > kulcsszó, laser printer > lézernyomtató, line space > sorköz, machine-dependent > készülékfüggő, magnetic disc > mágneslemez, mouse pad > egéralátét, newsgroup > hírcsoport, operating system > operációs rendszer, paint program > rajzoló program, paper source > papír adagoló, portable computer > hordozható számítógép, power switch > bekapcsoló gomb, public domain > nyilvános terjesztésű, runtime error > futtatási hiba, shortcut keys > gyorsbillentyű, soundcard > hangkártya, text editor > szövegszerkesztő, toolbar > eszköztár, username > felhasználónév.

2) Полукалки:

Acrobat files > Acrobat fájlok, assembly language > assembly nyelv, attach file > csatolt fájl, data file > adatfájl, e-mail address > e-mail cím, file extension > fájlkiterjesztés, free software > ingyenes szoftver.

Калките в унгарската компютърна лексика са различни от българските. Унгарският език много лесно образува сложни думи. Английската структура от две съществителни имена почти във всеки случай се замества със *съществително + съществително*. Има и много примери и за структурата на *прилагателно + съществително*.

И в унгарския език има пример, когато силата за краткост се появява. Сложната дума *mágneslemez* е резултат от съкращението на *mágneses lemez*, който се състои от прилагателно и съществително.

Броят на калките в българския и унгарския компютърен език също е различен, според корпуса на доклада в българския език се срещат по-голям брой калки. Броят на полукалките и в двата езика е по-малък спрямо калките, а английският компонент на полукалките в голямата си част е един и същ и в двата езика.

СЕМАНТИЧНИ КАЛКИ В БЪЛГАРСКИЯ И УНГАРСКИЯ КОМПЮТЪРЕН ЕЗИК

Семантични калки се получават, когато под влияние на заета дума домашната приема ново преносно значение и така заема допълнително значение (Бояджиев 2002: 199).

1) Семантични калки в българската компютърна лексика са:

Cell: клетка. Семантичните калки на английския термин в българския са: '1. стаичка; 2. малък манастир; 3. клетка; 4. елемент; 5. камера, кутия; 6. бойна група; 7. партийна ядка'. В компютърния език терминът *cell* означава 'пресечената точка на ред и колона в електронна таблица, в което може да се съхранява текст, числа и формули'. Българският термин *клетка* получава новото значение.

Console: конзола. Българските еквиваленти на термина са: '1. конзола; 2. подпора'. Значението на английския термин е 'основна компютърна кутия, в която се включват всички останали компютърни части', което се прибавя към първото значение.

Echo: ехо. Значенията на английския термин са: '1. отзвук, ехо; 2. звукоподражание; 3. отклик, подражание; 4. подражател'. Българският еквивалент на *echo* 'команда, използвана в електронните комуникации' се прибавя към първото значение.

Field: поле. Българските еквиваленти на лексемата са: '1. поле, кър; 2. находище; 3. голямо постранство; 4. фон; 5. обсег на действие; 6. войно поле; 7. игрище, терен; 8. писта; 9. сфера, поприще'. Значението на английската дума 'празно място за попълване на данни' разширява първото значение.

Flag: флаг. Българските съответствия на думата са: '1. знаме, флаг; 2. знаме на флагман; 3. опашка; 4. рl. крилни пера'. 'Преключател в програма' се добавя към първото значение.

Folder: папка. Българските значения на израза са: '1. сгъвач; 2. папка; 3. диплянка; 4. рl. сгъваеми очила'. Английският термин 'друго име за директория' се прибавя към втория смисъл.

Garbage: отпадъци. Семантичните съответствия на английския термин са: '1. отпадъци, смет, боклук; 2. вътрешности; 3. лошо четиво'. В компютърната лексика ползваният термин 'непотребна или неразбираема информация' разширява първото значение.

Head: глава. Еквивалентите в българския език са: '1. глава; 2. ум, разсъдък; 3. началник; 4. предната част; 5. връх; 6. извор; 7. нос; 8. жило; 9. издигната част на постеля; 10. пяна; 11. заглавие и др.' Значението на английския термин 'част от запамятаващо устройство, което чете и записва информация на диск' се прибавя към първото значение.

Icon: икона. Българските съответствия на думата са: '1. икона; 2. изображение.' Английският израз 'графичен символ' се добавя към първия смисъл.

Job: задание. Семантичните съответствия на английския термин са: '1. работа, задача, задание; 2. занаят; 3. тежка работа; 4. гешефт; 5. детайл и др.' Значението 'задача, която трябва да изпълни един компютър' обогатява първия смисъл.

Library: библиотека. Българските еквиваленти на термина са: '1. библиотека; 2. бюро за билети за таеър; 3. серия от книги'. Значението на термина в компютърната лексика 'място за съхранение' се добавя към първия еквивалент.

Memory: памет. Българските значения на израза са: '1. памет; 2. спомен'. Английският термин 'носител за съхраняване на информация' се прибавя към първото значение.

Mouse: мишка. Семантичните калки на английския термин в българския са: '1. мишка; 2. тих, боязлив човек; 3. черно ударено око'. Значението 'посочващо устройство, което се използва за осигуряване на входни данни' разширява първия смисъл на думата.

Track: писта. Българските значения на израза са: '1. следа, стъпка; 2. път; 3. релси; 4. писта; 5. водач; 6. част от гъсеница на трактор'. 'Един от концентричните пръстени, които са кодирани на диск' се прибавя към четвъртото значение.

Trash: боклук. Българските еквиваленти на лексемата са: '1. боклук, останки; 2. безвкусица, глупост и др.' Значението в информатиката 'кошче за отпадъци' разширява първия еквивалент на израза.

Visit: посещение. Семантичните съответствия на английския термин са: '1. посещение; 2. официално посещение'. Английският израз 'основна мерна единица за популярност на сайта' се прибавя към първото значение.

2) Семантични калки в унгарската компютърна лексика са следните.

Bookmark: könyvjelző. Значението на английския термин в унгарския е: '1. könyvjelző, olvasójel (нещо, сложено в книга, за да се отбележи докъде е четено)'. Значението в компютърната лексика 'маркировка за запомняне на сайт' се прибавя към единственото значение на лексемата.

Cell: cella. Унгарските съответствия на думата са: '1. cella, zárka (килия в затвор); 2. elem (ел. клетка на батерия); 3. sejt (биол. клетка); 4. sejt (парт. клетка); 5. foglalat (тех. фасунга)'. Унгарското значение

’пресечната точка на ред и колона в електронна таблица ’разширява първото съответствие.

Field: mező. Унгарските значения на израза са: ’1. mező, szántóföld (поле, нива); 2. tér, terület (пространство); 3. csatatér (воен. бойно поле); 4. pálya (игрище, терен); 5. erőter (физ. поле); 6. háttér (фон)’. Значението на английската лексема ’пространство, запазено за съхраняване на информация’ разширява второто значение.

Firewall: tűzfal. Унгарският еквивалент на лексемата е: ’1. tűzfal (пожарна стена)’. Значението ’защитна бариера, която предотвратява получаването на достъп от други хора до важни данни’ се прибавя към единствения смисъл.

Folder: mappa. Унгарските значения на израза са: ’1. hajtogató (печ. сгъвач); 2. prospektus (диплянка); 3. leporello (голяма страница в книга, сгъната до размера на останалите); 4. mappa, dosszié (папка)’. Английският термин ’друго име за директория’ се прибавя към четвъртото значение.

Garbage: hulladék. Унгарските съответствия на думата са: ’1. hulladék (отпадъци, боклук); 2. belső részek, belek, zsigerek (вътрешности, черва, карангия)’. В информатиката ’непотребна или неразбираема информация’ разширява първото значение.

Head: fej. Унгарските еквиваленти на термина са: ’1. fej (глава); 2. személy, fő (прен. човек); 3. fej, ész értelem (прен. ум, разсъдък); 4. rovat, rubrika (рубрика); 5. hajó orra (нос на кораб); 6. főnök, vezető (началник, шеф); 7. fej (ези, лицева страна на монета) и др.’ Значението на английския термин ’част от запаметяващо устройство, което чете и записва информация на диск’ се прибавя към първото значение. Често се ползва като *olvasófej* (глава за четене), за да се избегне недоразумението.

Icon: ikon. Унгарското съответствие на думата е: ’1. ikon, szentkép (икона)’. Значението на компютърния термин ’графичен символ’ разширява унгарското значение.

Job: munka. Унгарските еквиваленти на лексемата са: ’1. munka, dolog, tennivaló (работа, задача); 2. állás, foglalkozás (професия, занаят); 3. piszkos üzlet (нечиста сделка); 4. apró nyomdai munka (печ. акциденция)’. Значението ’задача, която трябва да изпълни един компютър’ обогатява първото съответствие.

Library: könyvtár. Значението на английския термин е: ’1. könyvtár (библиотека)’. Значението в компютърната лексика ’място за съхранение’ се прибавя към унгарското значение.

Memory: memória. Семантичните калки на английския термин в унгарския са: ’1. emlékezet, memória (памет); 2. emlék (спомен)’. Зна-

чението на термина 'носител за съхраняване на информация' се добавя към първия еквивалент.

Mouse: egér. Унгарските съответствия на думата са: '1. egér (мишка); 2. félénk ember (боязлив човек); 3. ellensúly (малка тежест); 4. „monokli“ (черно ударено око).' Английският термин 'посочващо устройство, което се използва осигуряване на входни данни' обогатява първото значение.

To surf: szörfözni. Унгарското значение на глагола е: '1. hullámlovaglást végez, szörfözik (сърфирам)'. Английският термин 'изследва World Wide Web по случаен начин' обогатява значението.

Track: sáv. Унгарските еквиваленти на термина са: '1. nyom, sáv (следа); 2. csapás, ösvény (пътека); 3. útvonal, útirány (път); 4. versenypálya (писта); 5. sínpár, pályatest (релси); 6. hernyótalp (гъсеница на трактор) и др.' 'Един от концентричните пръстени, които са кодирани на диск' се прибавя към първото значение.

Trash: lomtár. Значенията на английския термин са: '1. szemét, hulladék (боклук, смет); 2. szennyirodalom, romuva (лошо четиво); 3. rőzse (съчки)'. Значението в информатиката 'кошче за отпадъци' разширява първото значение.

Workbook: munkafüzet. Унгарските съответствия на думата са: '1. munkafüzet (работна тетрадка); 2. kézikönyv (наръчник); 3. munkanapló (бележник за изпълнени и предстоящи работи)'. Значението 'работна книга в електронна таблица' се прибавя към първото значение. Лексемата *workbook* се прибавя към унгарската дума *munkafüzet* 'работна тетрадка', защото в унгарския език изразът *munkakönyv* 'работна книга' има съвсем друго значение.

Броят на семантичните калки в българския и унгарския компютърен език е почти еднакъв. Голяма част от семантичните калки в двата езика съвпадат.

СЛОВООБРАЗУВАНЕ ПО АНГЛИЙСКИ ОБРАЗЕЦ

В тази група отбелязвам думите и изразите, които са оформени по английски образец. Те не са калки, защото родният език при оформяне на тези термини следва системата на английския език.

Child directory: поддиректория. Въпреки че терминът *директория* е чужда дума, заета от английския, при този термин от компютърната лексика не може да се говори за калкиране. При оформянето на термина се използва заетата дума, към която се прибавя префикс от българския език. При заместване на английската дума *child* българският език изпол-

зва префикса *под-*, за да изрази взаимоотношението на родител и дете. Същият е случаят в унгарския език при термина *alkönyvtár*.

Router: маршрутизатор. Основата на българския компютърен термин е английската дума *route* 'маршрут, курс' и образуваната от нея *router*. Към българския вариант се прибавя суфиксът *-изатор*, с който се изразяват вече съществуващи в българския език предмети и продукти (*вулканизатор, сигнализатор, синхронизатор, стерилизатор* и др.).

Surf: сърфирам. В българския език терминът *surf* означава само предмета 'подобно на дъска леко заоблено приспособление', а за означаване на действието се използва словосъчетанието *карам сърф*, за изразяване на отглаголното действие се употребява чуждата дума *сърфинг*. За изразяване на термина *to surf* в компютърната лексика се използва заетата дума *сърф* и българският суфикс *-ирам*, подобно на други примери от тази област *to upgrade* > *ънгрейдвам*; *printer* > *принтирам*; *чет* > *четя*.

В унгарската компютърна лексика английските термини *to click, to boot, to install* са образувани по английски образец – *klikkel, bootol, installál*. Към английските съществителни се прибавя суфиксът *-l*, който заедно със суфикса *-z* образува глаголи заети от английския език в унгарския език, напр. *bokszol* 'боксирам се', *lincsel* 'линчувам', *tesztel* 'подхвърлям на изпитание'; *filmez* 'снимам филм', *liftez* 'пътувам в асансьор', *okéz* 'одобрявам'.

ОПИСАТЕЛНИ ОБЯСНЕНИЯ

За да се разпространи употребата на един домашен термин вместо чуждата дума, той трябва да отговаря на изисквания като едностранност, точност, краткост, благозвучие, като последното няма решаващо значение (Горанова 2003: 104). Най-важното изискване е смисловата равностойност – ако тя не може да се изпълни, в употреба остава чуждата дума. От изброените изисквания доминира и изискването за краткост. Въпреки стремежа на езиковедите, информатиците и потребителите се случва така, че не може да се намери еквивалент в родния език, който да отговаря на изискванията. В този случай се появяват като вид обяснение по-дълги обяснителни описания.

1) В българския език:

authentication > *потвърждение на право на достъп*, *boot* > *начално зареждане*, *debugging* > *отстраняване на грешки*, *display* > *екранно изображение*, *nerd* > *компютърен маниак*, *scissoring* > *изрязване с ножница*, *screen saver* > *програма за защита на екрана*, *undo* > *отмяна на действие*, *unload* > *отмяна на зареждане*.

2) В унгарския език:

direct-connect modem > *közvetlen kapcsolatot létesítő és fenntartó modem*; *full screen* > *teljes képernyős megjelenítés*; *swapping* > *memóriák közötti átvitel*.

Процесът на обмен на информация става все по-бърз, затова и езикът трябва да бъде максимално пестелив. Това се доказва с многобройните и разнообразни съкращения. Затова може да се предположи, че употребата на тези обяснителни описания няма да бъде дълга, ако изобщо някой ги е употребявал. Ще остане в употреба чуждата дума, докато не се намери по-подходящ роден вариант.

След анализа на корпуса може да се установи, че няма значителна разлика в компютърната лексика на българския и унгарския език. Голяма част от термините, които нямат превод на български и на унгарски, съвпадат. Разликата при калкирането може да се обясни с различната граматична система, унгарският език лесно образува сложни думи, докато това явление не е характерно за българския език. Броят на семантичните калки съвпада в българския и унгарския език. Малък е броят на думите, образувани по английски образец, те са главно глаголи. Само няколко обяснителни описания срещаме в компютърната лексика на двата езика, но тяхната употреба със сигурност е много ограничена.

И в българския, и в унгарския компютърен език често се среща случаят, когато едновременно два термина са в употреба – чуждата дума от английски език и един роден еквивалент. Времето и потребителите ще решат кой термин от двата ще остане в употреба.

ЛИТЕРАТУРА:

Бояджиев 2002: Бояджиев, Годор. *Българска лексикология*. София, „Анубис“, 2002.

Горанова 2003: Горанова, Светлана. Компютърната лексика в езика на българина. // *Сп. „Български език“*. София, кн. 1, 2003; 103–106.

Стажевски 1985: Staszewski Stanisław. *Pólkalki, kalki, zapozyczenia i hybrydy we frazeologii. Z problemów frazeologii polskiej i słoweńskiej* II. Wrocław, 1985.

Шуман 1965: Schumann, Kurt. *Zur Typologie und Gliederung der Lehnprägungen*. Zeitschrift für slawische Philologie. 32, 1965; 61-90.

Számítástechnikai szótár (angol-magyar). Budapest, 2003.

Компютърен речник А- Z. (Английско-български). h.n, 2005.

FRAZÉMY SE SOMATICKÝM KOMPONENTEM NA STRÁNKÁCH BULHARSKÉ A ČESKÉ MUTACE ČASOPISU COSMOPOLITAN

Elena Krejčová
Masarykova univerzita, Brno

1.

Cílem této práce bylo registrování a následné analyzování českých a bulharských frazémů a idiomů vyskytujících se v publicistických textech, které byly klasifikovány a hodnoceny především po stránce sémantické a podle přítomných určujících komponentů.

Potřebný jazykový materiál pro tento výzkum byl získán excerpací českých a bulharských vydání časopisu *Cosmopolitan*, který spadá do kategorie tzv. lifestylových neboli společenských časopisů. Z obou jazyků bylo excerpováno 13 čísel, a to za období **říjen 2005 až říjen 2006**, tedy celkem 26 vydání jmenovaného měsíčníku. V době práce na příspěvku existovalo 59 národních edic tohoto časopisu (počet se zvyšuje každý rok) přibližně ve čtyřiceti jazykových mutacích. Prodává se však ve více než 80 zemích světa a je považován za nejúspěšnější, a tudíž i nejvlivnější časopis pro ženy v celosvětovém měřítku. V bulharštině se vydává od roku 2004.

Cosmopolitan je čtivo pro volný čas a jeho záměrem je podávat informace v takové formě, aby byly pro čtenáře zábavné a sloužily jejich odreagování. Zpracovávají se témata zajímaví většinu mladých žen, jako např. partnerské vztahy, ke kterým patří láska, rozchody, svatby, manželství a těhotenství, dále trendy v módě a líčení a s nimi spojená péče o pleť, problematika diet a různé jiné rady týkající se zdraví, zajímavosti ze společenského života a života hvězd (tzv. celebrit), tipy na cestování, nové filmy, koncerty a výstavy či knihy. Na základě naší analýzy lze říci, že se články v českých a bulharských vydáních až na několik málo výjimek neshodují.

Jelikož se jedná v podstatě o stále stejné a opakující se náměty, je pro autory těchto článků důležité, aby je podávali vždy v jiné formě a vytvářeli tak iluzi, že se určitý problém ještě neprobíral a hovoří se o něm poprvé. A

právě k naplnění tohoto záměru využívají autoři různé jazykové prostředky, které jim pomáhají tyto články zpestřit a učinit je čtivějšími. Mezi takové prostředky řadíme bezesporu frazeologické jednotky, které nabízejí velice široké pole využití, a to nejenom pro svoji expresivitu a nápaditost, ale také tím, že činí projev, v našem případě písemný, živější, barvitější a zábavnější.

Moc sdělovacích prostředků, k nimž náleží i časopisy, napomáhá tomu, že se daný obrat dostane do povědomí široké veřejnosti, nevědomky pronikne do slovní zásoby nositelů daného jazyka a stane se jeho součástí. Novináři, sloužící si frazémy a idiomy, přispívají k tomu, že řada z těchto pokladů lidové slovesnosti neupadla do zapomnění a jsou v jazykových projevech stále přítomny. Z našich zdejších excerpt si tak můžeme povšimnout a udělat si představu i o tom, které frazémy a idiomy jsou v obou jazycích živé a srozumitelné kategorii žen, jež čtou toto periodikum.

2.

Získaný jazykový materiál lze samozřejmě analyzovat z různých úhlů pohledu. Pro účely této konference jsme zvolili hledisko tematické (nebo též sémanticko-tematické). Na základě tohoto hlediska jsme excerpované frazémy¹ rozdělili do následujících sémanticko-tematických skupin (řazeno abecedně): **Barvy; Části lidského těla; Numerický prvek; Gestikulace; Vyjádření kvantity; Lidská činnost; Lidské vlastnosti; Mezilidské vztahy; Náboženské a mytologické motivy; Pocity, emoce; Předměty, výrobky; Přírodní jevy; Rostliny; Sport; Stav; Vzdálenost; Živočichové a Ostatní.**

Vysoký výskyt frazémů a idiomů na stránkách tohoto měsíčníku nám dokazuje, že publicistický styl si těmito jazykovými prostředky slouží poměrně často. Jen pro ilustraci – celkem bylo excerpováno **1565** výpovědí obsahujících frazeologické jednotky, z toho **722** českých a **843** náležejících do bulharského jazykového fondu. Jednotlivých frazeologických jednotek je celkem **807**. Pro účely této konference jsem se rozhodla představit pouze jednu sémanticko-tematickou skupinu, a to **části lidského těla**.

I z našich excerpt je patrné, že nejpočetnější skupinou frazémů v jazycích jsou tzv. **frazémy somatické**, neboli takové, jejichž komponentem je nějaká část lidského těla. Jistě není nikterak překvapující fakt, že se člověk odpradáвна zabýval nejen sám sebou, ale i lidmi kolem sebe, a tak vypožoroval spoustu informací, které následně promítl i do frazeologie a lze si povšimnout, že každý významnější lidský orgán a jeho

---

¹ Termínu užíváme v souladu s českou tradicí zosobněnou Františkem Čermákem (viz Filipec, Čermák 1985 aj. práce zmiňovaného autora).

specifické funkce se odrážejí i ve frazeologickém materiálu. Velmi kvalitně zpracovává oblast české somatické frazeologie a idiomaticky ostravská lingvistka Eva Mrháčová (Mrháčová 2000).

Z jednotlivých částí jsou pak v našem materiálu nejmarkantněji zastoupeny podkapitoly **Hlava; Ruka/ruce; Oko/oči; Noha/nohy; Kůže; Srdce; Zub/zuby; Ucho/uši; Záda; Vlas/vlasy; Prst/prsty; Pata/paty; Krk; Ústa/pusa; Jazyk; Nos a Zadek.**

3. Oko/Oči

Prostřednictvím tohoto párového orgánu nejenom vnímáme okolní svět, ale oči také hodně prozrazují i o samotném člověku. Z očí poznáme smutek, radost, zlost, přepracovanost nebo i to, že nám někdo lže či že nás vůbec nevnímá.

3.1. V našem případě je nejbohatěji zastoupena sémantická skupina s názvem **získat si/ztratit něčí úctu nebo obdiv, získat/ztratit na vážnosti**. Je zde 5 čes. a 12 bulh. příkladů. V češtině se zmíněná sémantika projevuje tím, že v očích někoho *stoupneme* nebo *klesneme*, *ztratíme* nebo *se očistíme* „Za to, že mě před tímto zvykem uchránil, v mých očích ještě stoupl“ (10/2005: 76), „Svižná a upřímně myšlená omluva dokáže mnohem víc než zdoluhavé sebeobviňování. Tím se v očích druhého spíše shodíte“ (12/2005: 97). V bulh. *се издигаме в очите, печелим, изглеждаме слаби, неотразими, привлекателни, глупаво* nebo *като идиоти*. „В очите на твоя човек ще се издигнеш до ранга една от малкото жени на този свят, дарени с тънък усет за прекрасното“ (10/2005: 102), „Може би, понеже се страхуваме да не изглеждаме слаби в очите на жените“ (3/2006: 58), „Непрекъснато се смущавам как изглеждам в очите на другите“ (4/2006: 16), „Когато си вършиш работата качествено и сама, му спестяваш усилия и така се издигах в очите му“ (7/2006: 95).

3.2. Primární funkce očí je bezesporu *dívat se, vnímat obraz okolního světa*, proto není nikterak zarážející i početnost sém. skupiny **podívat se na někoho/něco**. Zajímavá je ale nerovnoměrnost zastoupení. Máme pouze 2 čes. excerpta „Mrkla jsem jedním okem na televizi a hne mi to došlo“ (4/2006: 14) a 12 bulh. Uživatelé obou jazyků si slouží frazémem *hodit okem* (bulh. *хвърлям око*) – „А jestliže po vás někdo hodí oko, nemyslete si, že jde o soustrastné gesto.“ (4/2006: 75), „Между другото, хвърли око на книгата на Никос Казандзакис.“ (10/2005: 81), „Хвърли едно око на теста и ще се ориентираш бързо в ситуацията“ (8/2006: 78), „Хвърли око на модните страници и обиколи магазините за нещо подобно“ (9/2006: 128).

3.3. Jestliže chceme pomocí frazémů popsat, že na něco dáváme velký pozor a hlídáme si to velmi pečlivě, můžeme použít čes. frazémy *střežit jako oko v hlavě* „Své věci si střežte jako oko v hlavě i v Las Vegas“ (5/2006: 77) nebo *mít oči na stopkách* „Pokud se i vy rozhodnete pro dovolenou na Bali nebo v Jakartě, mějte oči na stopkách“ (5/2006: 77). V bulh. pak *отварям си очите на четири* „Но това не означава, че не трябва да си държиш очите отворени на четири“ (10/2006: 72), *отварям си очите добре* „Независимо дали търсиш нова работа или истинската любов, ще имаш много възможности за дълготрайно щастie, стига да си отваряш очите добре“ (10/2005: 135/) nebo *държа под око* „Дръж чантата си под око, за да се предпазиш от кражба на личni данни“ (1/2006: 120). Podobnou sémantiku lze pozorovat i v sém. skupině **mít někoho pod kontrolou**, kterou tvoří 2 bulh. excerpta. Z uvedených výpovědí je však zřejmé, že se jedná o záležitosti dlouhodobé, a ne o jednorázovou potřebu obezřetnosti „Около 5-и дръж финансите си под око“ (9/2006: 132).

3.4. Pokud se něco děje v naší přítomnosti, děje se tomu tak *přímo před našima očima* a my jsme **svědky** dané **události**. S takovýmto významem máme 7 čes. výpovědí „Skutečně jsem neviděla, co se děje přímo před mýma očima?“ (10/2005: 39), „Přímo před jejíma očima balil jiné ženské a ona si to nechala líbit!“ (10/2005: 143), „Ať vás ani nenapadne flirtovat s barmanem, když vás má přítel na očích“ (3/2006: 139), a pouze 1 bulh. „...роклята ми се разпадна пред очите“ (3/2006: 19).

3.5. V případě, že sdělujeme někomu něco **upřímně**, tak to nečiníme *za jeho zády*, ale říkáme mu to *z očí do očí* „Притеснението от среща очи в очи е по-голяма, отколкото ако сте се запознали на улицата или дискотеката“ (12/2005: 78). Stejně tak pokud se vede důvěrný rozhovor mezi dvěma účastníky, jsou přítomny dva páry očí, tudíž se hovoří *mezi čtyřma očima* za **nepřítomnosti svědků** „Вечерята на 4 очи и свеци е задължителна след 28-и“ (11/2005: 142), „Když sedíte v ordinaci a bavíte se s lékařem mezi čtyřma očima, snadno se necháte přesvědčit k něčemu, co vám zpětně připadá úplně šílené“ (8/2006: 31), „Ще разрешиш проблемите с един мъж само на 4 очи“ (9/2006: 132).

3.6. Čes. frazém *bez mrknutí oka*, figurující v sém. skupině **bez pohnutek, citů, skrupulí** „Jak ji potom bez mrknutí oka vyměnit za jinou ženu, přestože se proti jejich vztahu jinak neprovinila?“ (12/2005: 94), „Aby si udržela svou bezchybnou image, dokáže bez mrknutím oka najít příčiny svých omylů jinde“ (11/2005: 97), existuje i v bulh. (*без да ми мигне окото*), i když se s ním při excerptaci nesetkáváme.

3.7. U sém. skupiny **dívat se na někoho se zalíbením** máme mj. příklad čes. frazému *oči mu lezou z důlků*, který v bulh. není „Často tu potkáte muže důchodového věku, který bude tak sexy, že vám polezou oči z důlků“ (6/2006: 134).

3.8. Také u sém. skupiny **vyjadřovat podporu** se setkáváme s frazémem (tentokrát bulh. *гледам с добро око* – „Той определено не е от хората, които гледат с добро око на несигурните начинания“ (2/2006: 76), jehož česká podoba mezi excerpty chybí. V bulh. k tomuto frazému existují i opozitní výrazy *гледам с лошо око* nebo *гледам с криво око*.

3.9. Pokud někdo něco **nevidí**, tak se v bulh. pro tento stav používá frazém *имам/нямат очи за нещо*: „Идеите идват от най-неочаквани места и ако си наблюдателна и отворена за новото, може първа да направиш нещо, за които околните нямат очи“ (4/2006: 85).

3.10. Jestliže chceme podotknout, že je někdo někomu **velmi podobný**, posloužíme si čes. frazémem *jako by tu z oka vypadl*: „Vypadá váš přítel/partner/manžel, jako by z oka vypadl Davidu Beckhamovi?“ (10/2005: 63).

3.11. Též u sém. skupiny **poznat něco ihned** máme čes. frazém s komponentem **oko/oči**, se kterým se v bulh. nesetkáme, a to *poznat/odhadnout/udělat od oka* „Rovnou z přijímaček proto vyrazila k lékařce, která sice od oka odhadla, že ji zřejmě zlobí štítná žláza, ale objednala ji ke specialistovi až po prázdninách a poslala ji s babskou radou“ (9/2006: 88).

3.12. Synonymum k **průměrnosti** či **nezajímavosti** je bulh. frazém ze stejnojmenné sém. skupiny – *не ми хваща окото* „Това момиче никога не би ми хванало окото“ (10/2006: 130). Naopak pokud chceme vyjádřit, že něco **přitahuje pozornost**, pak se v bulh. používá *бие/набива се на очи* „Втората жена не бие на очи, но за сметка на това танцува, усмихва се и се държи естествено“ (1/2006: 49), což by se do češtiny jistě dalo přeložit jako *přitahovat zraky*.

3.13. *Mít něco v oku* nemusí vždy signalizovat jen reálnou přítomnost nějakého cizího tělesa v našem zrakovém orgánu. Frazeologický význam tohoto slovního spojení vyjadřuje, že umíme něco **spolehlivě a přesně odhadnout**: Mějte to v oku! /4/2006: 48/.

3.14. Pro **realisty** je typické, že se na svět nedívají přes *ružové* či *černé brýle*, ale *střízlivýma očima*. V našem materiálu máme bulh. podobu, ve které se však neobjevuje adjektivum *střízlivý*, ale *vážný* – *гледам със сериозни очи*: „Вероятността да гледа света със сериозни очи е голяма.“ (11/2005: 57).

3.15. Jak již bylo v úvodu poznamenáno, z očí se dají vyčíst různé emoce. Jednou z nich je i strach, který se promítl do frazeologického vyjádření. V naší sém. skupině **strach**, která obsahuje pouze čes. příklady, můžeme sledovat i emocionálně intenzivnější podoby strachu – hrůzu, děs: „Filípek má děs v očích, jenom když někdo zvýší hlas“ (12/2005: 47), Kdybych přišla o pár týdnů nebo měsíců později, škodlivé buňky už mi třeba mohly kolovat v krvi, vzpomíná s hrůzou v očích devětadvacetiletá asistentka Marie.“ (6/2006: 79).

3.16. Když se člověku do očí dostane prach, nejedná se jistě o záležitost příjemnou. Proto nepřekvapí, že se v bulharštině i v češtině vyskytuje frazém, jehož forma v nepřeneseném chápání vyjadřuje právě proces házení prachu do očí; jeho přenesený význam znamená **škodit někomu, ubližovat někomu**. Bulh. frazém má podobu *хвърлям прах в очите*: „С мъжете си общуваш също така безгрижно, хвърляш им прах в очите, но и безкрайно много зависиш от техните комплименти“ (4/2006: 98), „Трябва да усвоиш умениято да пускаш прах в очите“ (6/2006: 93). Česká podoba může obsahovat jak komponent *prach*, tak i *písek* – *házet písek/prach do očí* (v excerptech ale zachycena nebyla). Oba slovanské frazémy jsou zjevně inspirovány lat. *pulverem ob oculos aspergere*.

3.17. Ustálené přirovnání *като трън в очите* „Тя е като трън в очите на работното място“ (9/2006: 100) jsme zařadili do sém. skupiny **vadit někomu**. Jeho čes. podoba je *jako trn v oku*, kde je zrakový orgán na rozdíl od bulh. podoby uveden v sg. (ani v tomto případě se český ekvivalent mezi excerptry nevyskytl).

3.18. Na základě vzniklých životních situací můžeme před očima vidět i různé barvy. Když je nám z něčeho **nevolno**, tak se nám *před očima zatemní* „Може би пък от прекалено често споменаване на словосъчетанието „бяла рокля“ да му е притъмняло пред очите“ (4/2006: 71), kdežto když máme **vztek** nebo **zlost** a krev nám stoupne **rozčilením** nebo **zuřivostí** do hlavy, máme *rudo před očima* „Šéf označil můj návrh za zajímavý, ale v podstatě za zbytečný. Měla jsem rudo před očima a okamžitě začala hledat na internetu novou práci“ (12/2005: 34). V bulh. se používá frazém *става ми кръв пред очите*.

3.19. Za povšimnutí stojí i bulh. synekdochický frazém *няма да ми видиш очите*, který se většinou používá, když se lidé ve zlém rozcházejí a už se nechtějí vidět, anebo jako v našem příkladu, když někdo **zmizí**: „Повече няма да му видиш очите!“ (1/2006: 56).

3.20. Celkem jsme tedy v rámci podkapitoly **Oko/oči** zaznamenali 33 sémantických skupin. V 9 z nich jsou obsaženy pouze české příklady, naproti tomu ve 13 pouze bulharské. V ostatních jsou doklady z obou jazyků.

4. Zrak

Jelikož **zrak** přímo souvisí s očima, rozhodla jsem se ještě představit frazémy s tímto komponentem. I. Vaňková hovoří o metaforickém pojmání zraku takto: „*Množství rozmanitých metafor (v různých jazycích) svědčí o tom, že zrak lidé intuitivně považují za „nejjistější“ smysl, za hlavní zdroj poznání; základní metaforou pro vědění je odedávna vidění*“ (Vaňková a kol. 2005: 131). V našem materiálu převažují čes. excerpta, ale v žádném ze tří dosud vydaných svazků *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (Přirovnání, 1983, Výrazy neslovesné, 1988, Výrazy slovesné, 1994) není kupodivu uveden žádný frazém, který by toto substantivum obsahoval, ačkoliv jsem toho názoru, že v běžně mluvené řeči se s takovými frazémy můžeme setkat poměrně často.

4.1. Jediným bulh. frazémem je *хващам погледа*, což by se dalo do čes. přeložit jako *přitahovat zraky*: „Хвани една от тези чанти и ще хващаш погледа“ (10/2005: 38). Jeho sémantika vyjadřuje **upoutání pozornosti**. Stejnou sémantickou platnost má i český frazém *zrak padá (na něco)*: „Věřte, že první, na co padne jejich zrak, jsou vaše ruce a nehty“ (3/2006: 98), „Najednou jí padne zrak na inzerát, ve kterém kostýmní oddělení filmových ateliérů Paramount hledá pomocnou návrhářku“ (7/2006: 116).

4.2. Frazém *před zraky (koho)* je svým významem **v přítomnosti další osoby nebo osob** synonymní s frazémem *před očima (koho)*; mohli bychom tu hovořit o stylistické variantě: „Kritizujete podřízeného před zraky kolegů nebo skrze dalšího člověka“ (12/2005: 35).

4.3. A konečně sémantiku **vyzrát nad někým, překvapit někoho** vyjadřuje frazém *vytrít (někomu) zrak*: Vaše probuzená inspirace jim vytré zrak. /12/2005: 36/.

LITERATURA:

Filipec, Čermák 1985: Filipec, J., F. Čermák. *Česká lexikologie*. Praha 1985.

Mrháčová 2000: Mrháčová, E. *Názvy části lidského těla v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava 2000.

Vaňková a kol. 2005: Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha 2005.

ПОЕТИЧНИТЕ ПРЕВЪПЛЪЩЕНИЯ НА ЕДИН ФРАЗЕОЛОГИЗЪМ

Диляна Денчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В своята книга *Поетическото изкуство* Любомир Левчев разказва за една случка, на която е бил свидетел в Художествената академия. Великият професор Илия Бешков, застанал пред етюда на студента Христо (днес Кристо) Явашев, казва: „Нарисувал си го много точно. Сега трябва да сбъркаш някъде и ще се получи изкуство.“

Именно на грешките, които създават изкуството, е посветен настоящият текст, защото в поетичните творби често могат да се открият отклонения, които са градивни; нарушения, които превръщат правилото в изключение, канона в бунт и стандарта в шедьовър. Ще бъде разгледана не само грешката на изкуството, но и изкуството на грешката, защото не всяка грешка превръща правилото в изключение, канона в бунт и стандарта в шедьовър.

В настоящия текст е анализирана една фразеологична единица, при чиято акомодация в поетичен текст съзнателно са допуснати редица нарушения, които обаче увеличават художествената стойност на творбата

Стихотворението е на Блага Димитрова, заглавието му е *Точилар*:

*„Наточваше тъпите острия на целия град,
за да му върне самочувствието.
Наточваше зъбите на зяпачите,
за да изостри закачките им.
Наточваше до блясък детските погледи,
втренчени в мокрото колело.
Къде си сега, точиларю от моето детство,
за да наточиш тъпия нож, забит между ребрата ми,
за да среже края на две?“*

Фразеологичният речник на българския език посочва две значения на фразеологизма *точа си зъбите*: 1. Готвя се, очаквам да ям нещо, обикновено това, което много обичам. 2. Надявам се, очаквам да получа нещо или да се сдобия с нещо, за което имам голямо желание.

Според фразеологичната норма вербалният компонент е с дефективна парадигма и винаги се употребява в несвършен вид.

Първото отклонение от нормата засяга именно глаголния компонент – в творбата на Блага Димитрова той е заменен от вторичния имперфектив *наточвам*, който чрез идеята за повторемост на действието внася нов семантичен нюанс. Тази замяна не е случайна; тя има ключово значение за поетичната реализация на фразеологизма, защото формално го приспособява към контекста и му позволява да участва в изграждането на стилистични фигури. Новият вербален компонент на фразеологизма се уеднаквява със сказуемите, акомодирани в началото на други два стиха – предходния и следващия. Изграждането на сходни синтактични конструкции създава художествения ефект на синтактичния паралелизъм, строфата става по-мелодична, по-ритмична и създава емоционалното напрежение, което всяко очакване носи.

Участието на фразеологизма в структурата на творбата се осъществява не само хоризонтално, но и вертикално. Едновременно с изграждането на синтактичен паралелизъм, чрез първия си компонент фразеологизмът се превръща в брънка от една анафорична верига. Трикратното повторение на *наточваше* и употребата му в минало несвършено време засилват усещането за цикличност, обичайност и традиционност, което от своя страна допринася за пресъздаването на атмосферата на патриархалното градче, в което се развива действието.

Второто пренебрегване на нормата при акомодацията на фразеологизма се състои в **нарушаването на селективните ограничения**, т.е. фразеологизмът е употребен с нарушена лексикална съчетаемост.

Известно е, че фразеологична норма наричаме сбора от фразеологизми, приети от дадено общество. В състава на нормата обаче влизат и правилата, определящи начина, по който фразеологизмите се свързват с елементите от контекста

Лексикалната съчетаемост е изключително важен въпрос, свързан с характера на фразеологичната единица, защото от нея в много голяма степен зависи реализирането на фразеологичното значение. Този въпрос подробно е разгледан от полския езиковед Станислав Бомба, който групира фразеологизмите в три схеми :

1. Схема с една, т.нар. празна позиция:

нещо *виси на косъм*¹

някой/нещо *налива масло в огъня*

2. Схема с две празни позиции:

някой *сваля звезди* **някому**

някой *сваля шапка* **някому**

3. Схема с три празни позиции:

някой *избива* **нещо** *от главата на някого*.

Езиковедът подчертава, че съществуват редица ограничения² при запълването на празните позиции. Някои от тях са обусловени от опасенията, че може да се възстанови дословното значение на единиците. Като пример за това се посочва, че в съседство с фразеологизма *тънко преда* се избягва лексемата *предачка*, а фразеологизмът *свиря първа цигулка* е желателно да не се съчетава с думи като *цигулар*, *виртуоз*, *музикант* и пр. В поетичните текстове обаче съм се натъквала на множество примери, в които се случва точно обратното: празната позиция пред *гълтвам си езика* се заема от *камбана*, вършителят на действието пред *хвърлям топа* е *бог на войната*, а на действието *свалям шапка* е *гологлав*. Естествено това носи изключително силни художествени ефекти.

Ограниченията произтичат също от семантичния клас на лексемите, с които фразеологизмът се свързва; някои фразеологични единици се съчетават само с абстрактни съществителни, други с конкретни, някои реализират значението си само в комбинация със съществителни, назоваващи човешки дейности и пр. (Бомба посочва също, че за правилната употреба на дадена фразеологична единица е от значение и езиковия обичай, т.е. узуса, според който определени лексеми се съчетават с определени фразеологизми (Бомба 1986:19).

Фразеологизмът *точа си зъбите* може да отваря само една празна позиция – за вършителя на действието, т.е. **някой** *си точи зъбите*, но може да има и по-разширена схема: **някой** *точи зъбите си за нещо или някого* (което е посочено и във ФР). Поетесата извършва нарушение на селективните ограничения, защото позицията, предназначена за вършителя на действието, индиректно е запълнена от лексемата *точилар* (индиректно, защото присъства в заглавието). По този начин автоматично се актуализира дословното значение на вербалния компонент *точа*.

---

¹ Доколкото е възможно, примерите са подбрани така, че от формална и семантична гледна точка да са еквивалентни на представените от автора.

² А. Пайджинска ги нарича селективни ограничения. (Пайджинска, 1993)

В творбата на Блага Димитрова фразеологизмът *точа си зъбите* е подложен и на синтактична модификация – променено е синтактичното, по-конкретно – субектно-обектното отношение в него. Обикновено човек точи своите зъби, а в случая обектът вече не принадлежи на субекта, виждаме, че допълнението *зъбите* и несъгласуваното му определение *си* са заменени от разширеното допълнение *зъбите на зяпачите*. Синтактичната модификация изпълнява много важна функция. Смяната на принадлежността на допълнението (зъбите) веднага го конкретизира и определява, т.е. връща дословното му значение, следователно, модификацията актуализира значението на номиналния компонент

Тази операция е всъщност следващата, втора стъпка към актуализацията на фразеологизма след съчетаването с лексемата *точилар*. Третата стъпка към актуализацията на дословното значение е въвеждането на подчиненото изречение за цел *за да изостри закачките им*. Първият актуализатор – лексемата *точилар* и третият актуализатор – подчиненото изречение са изключително силни и са с еднакъв интензитет. Лексемата е в препозиция, подчиненото изречение е в постпозиция. Действието им е насочено от две различни посоки, но по еднакъв начин въздейства на фразеологизма – актуализира дословното значение на вербалния компонент.

Очевидно е, че дословното значение на всички компоненти на фразеологизма е актуализирано по различни начини. Логично следва въпросът, дали това довежда до актуализацията на дословното значение на цялата синтагма. Всеки потребител на езика би могъл да отговори на този въпрос, защото операцията, заключена в свободното словосъчетание *точа зъби* (свои, или нечии), не е възможна в действителността, т.е. фразеологизмът е неаплицируем според терминологията на В. П. Жуков. Това словосъчетание е възможен само в границите на фразеологичната единица и, разбира се, в още един случай – в света на метафоричното съчетаване на лексеми, в света на „метафоричната необятност“.

Ето, че стигаме до художествената роля на фразеологизма *точа си зъбите* в стихотворението „Точилар“. Синтагмата, в която са актуализирани всички компоненти, без обаче да е постигната сумарност на значенията им, дава метафоричен ефект. С него тя участва в една своеобразна градация. Да разгледаме схемата:

Наточваше тъпите острия на целия град [...].

Наточваше зъбите на зяпачите [...].

Наточваше до блясък детските погледи [...].

Наблюдаваме три сходни синтактични конструкции с едно и също казуемо и с различна реалистичност на действието. В първото изречение глаголет изразява реално действие, т.е. употребен е в буквалното си значение. Във второто изречение се открива фразеологизъм, който чрез съответните операции е превърнат в метафора. В третото изречение е налице свободно словосъчетание, в което значението на глагола е преносно, той е жива, свежа и сполучлива метафора.

Що се отнася до фразеологичното значение на единицата, то не е актуализирано със същата интензивност, както дословното. Не би могло да се твърди, че контекстът не създава никакви условия за реализирането на фразеологичното значение. То се актуализира съвсем слабо и се възприема на много заден, далечен план, като по-скоро се усеща интуитивно поради природата на фразеологичната единица. Нейната устойчивост и възпроизводимост са причина съответните словосъчетания да се кодират в съзнанието на адресата и дори когато няма условия за реализирането на значението им, те се разпознават от него. В такива случаи адресатът се чувства така, сякаш е изправен пред нещо полувидимо, полуюсно и почти неуловимо. Нещо, което той знае как би следвало да изглежда, но очертанията му този път не са достатъчно ясни.

Произведението на Блага Димитрова е пример за това, как няколко модификации на един колоквиален фразеологизъм водят до блестящата му и успешна поетична реинкарнация.

ЛИТЕРАТУРА:

Бомба 1986: Bąba, S. *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1986.

Левчев 2003: Л. Левчев. *Поетическото изкуство*. София: ИК „Труд“, 2003.

Жуков 1978: Жуков, В. П. *Семантика фразеологических оборотов*. Москва: „Просвещение“, 1978.

Пайджинска 1993: Pajdzińska, A. *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*. Lublin, Agencja Wydawniczo-Handlowa, 1993.

СОЮЗНЫЕ КОНКРЕТИЗАТОРЫ В СОЧИНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ

Валентина С. Ковалева

Смоленский государственный университет

Сочинительные конструкции создаются с помощью сочинительных союзов, связывающих равноправные компоненты. В качестве таких компонентов выступают однородные члены в простом предложении (*Отец и мать не читали Сенеку, но жили по его „рекомендациям“*. Н. Стариков); предикативные единицы в сложных предложениях (*Это звучит парадоксально, но современный мир, превратив человека в центр мироздания, сделал его крайне уязвимым*. Оракул, 2007, № 2); самостоятельные предложения в сверхфразовых единствах (*Музейные работники не очень охотно говорят о предстоящей потере. Их позиция понятна: и с церковью ссориться не хочется, и терять основную выставочную площадь города тоже. Но в результате Смоленск должен потерять выставочный зал, а приобрести еще один храм*. Город, 2007, № 28).

Сочинительная конструкция может включать любое количество равноправных компонентов, однако в русском языке, в его книжных стилях, чаще других используются двухкомпонентные сочинительные конструкции. Например, в простом предложении: *В трактире и на фабрике замечали новых, никому не известных людей* (А. П. Чехов) – равноправными компонентами являются два обстоятельства места; в сложном предложении: *Мощные дождевые облака образуются обычно в дни, когда стоит жара и в воздухе много влаги* (С. Мезенцев) – равноправны два сочиненных придаточных предложения при общем главном. В отдельных конструкциях могут присутствовать несколько рядов равноправных сочиненных компонентов, и, как правило, каждый из этих рядов чаще всего включает только два компонента, ср.: *Вежливое и предупредительное обхождение с гражданами не является проявлением слабости и вполне совместимо с твердостью*

(Город, 2007, № 28). В качестве равноправных компонентов в одном ряду выступают определения, в другом – сказуемые.

Что касается сочинительных союзов, то внимание исследователей в первую очередь направлено на такие из них, как И, А, НО, поскольку именно эти союзы являются самыми частотными в сочинительных конструкциях русского языка. На базе данных союзов активно создаются новые средства связи. Создание новых союзных единиц происходит с помощью так называемых конкретизаторов, своеобразных смысловых „помощников“ союзов.

Конкретизатор „добавляет“ свое значение к значению союза, тем самым уточняет грамматическую семантику сочинительной конструкции, выявляя вполне определенное значение между сочиненными компонентами. Покажем это на примере. В предложении: *„Наступала осень, и настроение у меня портилось“* – можно вести речь и об отношениях одновременности, и о результативно-следственных. Но если в предложении в качестве конкретизатора сочинительного союза появится местоименное наречие **поэтому**, то конструкция обретет смысловую определенность, и в этом случае отношения между компонентами можно однозначно квалифицировать как результативно-следственные, ср.: *„Наступала осень, и поэтому настроение у меня портилось“*.

В роли союзных конкретизаторов в сочинительных конструкциях выступают частицы, некоторые местоимения, местоименные наречия, иногда вводно-модальные слова. Набор конкретизаторов у каждого союза свой. Так, по данным *Русской грамматики* (1980), у союза И их более сорока, у союза А около сорока, у союза НО более двадцати. В приведенной ниже таблице мы обнаруживаем только семь общих для трех названных союзов конкретизаторов:

Союзы	Конкретизаторы
И	В особенности, в то же время, в частности, вдобавок, вдруг, вместе с тем, вот, вот почему, все же, все равно, все-таки, даже, еще, значит, из-за этого, именно, к тому же, как раз, кроме того, кстати, лишь, наконец, наоборот, наряду с тем, несмотря на это, однако, оттого, помимо того, помимо этого, потом, потому, поэтому, притом, причем, следовательно, стало быть, также, таким образом, тем более, тем не менее, тем самым, то, тогда, только
А	Вдобавок, ведь, вернее, вместе с тем, в противном случае, в результате, все-таки, главное, еще, зато, значит, именно, иначе, иначе говоря, кроме того, к тому же, между прочим, между тем, наоборот, напротив, не то, не только, однако, особенно, потом, потому, поэтому, равно и, следовательно, стало быть, также, тем более, тем не менее, только, точнее, то, то и
НО	А, в то же время, вдруг, ведь, вместе с тем, впрочем, все же, все-таки, даже, зато, кроме того, лишь, не, несмотря на это, однако, правда, при этом, причем, также, так же, тем не менее, тем самым, теперь, только

Покажем функционирование некоторых конкретизаторов в сочинительных конструкциях с союзом И, который в русском языке, образно говоря, „олицетворяет“ собой сочинение, соединение компонентов. Носителями языка он часто воспринимается как чистая скрепа, то есть его считают семантически опустошенным. Установить отношения в конструкциях с этим союзом непросто, по этой причине И больше других союзов нуждается в помощниках.

Рассмотрим конкретизаторы, способствующие реализации *результативно-следственного, соединительно-ограничительного значения* и значения *соединительного несоответствия* в сочинительных конструкциях с союзом И.

Результативно-следственное значение входит в состав наиболее отвлеченных логико-синтаксических отношений, для установления которых необходимы такие лексические единицы, как местоименные наречия **потому, поэтому, посему, оттого**. Союзную функцию в сочинительных конструкциях эти наречия начинают выполнять благодаря возникающей анафорической связи, при которой местоименный связующий элемент как бы „втягивает в себя“ содержание левого сочиненного компонента. Подобную картину можно наблюдать в разных типах сочинительных конструкций, ср.:

Смолянка на первом этапе соревнований уступила голландской спортсменке, **и потому** не могла рассчитывать даже на бронзовую медаль (На смоленских холмах, 2008, № 27);

Это не так уж важно – место не имеет значения, **и поэтому** праздник можете устроить там, где вам хочется: дома, на даче, в ресторане, в клубе... (Комсомольская правда, 2006, ноябрь);

Кроме того, по статистике пятая часть всех дорожно-транспортных происшествий, происходящих в области, случается по причине плохих дорог. **И поэтому** мы сейчас вплотную занялись обустройством улично-дорожной сети (На смоленских холмах, 2008, № 27).

Поскольку местоименные наречия **потому, поэтому, оттого, посему** являются синонимами, то каждое из них может быть конкретизатором союза **И** в конструкциях с результативно-следственными отношениями между компонентами, ср.:

Смолянка на первом этапе соревнований уступила голландской спортсменке, **и потому/потому/оттого/посему** не могла рассчитывать даже на бронзовую медаль;

Это не так уж важно – место не имеет значения, **и поэтому/потому/оттого/посему** праздник можете устроить там, где вам хочется: дома, на даче, в ресторане, в клубе...;

Кроме того, по статистике пятая часть всех дорожно-транспортных происшествий, происходящих в области, случается по причине плохих дорог. **И поэтому/потому/оттого/посему** мы сейчас вплотную занялись обустройством улично-дорожной сети.

Выбор же того или иного конкретизатора зависит от языкового вкуса пишущего.

Особенность *соединительно-ограничительного* значения состоит в том, что самостоятельно, „без поддержки“ со стороны таких конкретизаторов, как **только, лишь**, союз **И** реализовать его не может, ср.:

В долине еще было темно, и только по редким огонькам можно было определить, где проходит шоссе (Совершенно секретно, 2007, № 2);

В мире 80-90 кинематографий, и у всех есть национальные премии. **И только** национальная премия США, премия „Оскар“, стала общемировой (Независимая газета, 2006, № 7).

Он не оставил обидевшей его жене ничего. **И лишь** через два года Настя получила развод и рассталась с любимым (Комсомольская правда, 2006, ноябрь).

Значение *соединительного несоответствия* еще недостаточно хорошо изучено в русской синтаксической науке. Оно устанавливает-

ся в конструкциях с особой экспрессией, свойственной, как правило, разговорной речи, ср.:

Уже дети должны бы вернуться, и нет никого.

Поддерживают данное значение конкретизаторы **тем не менее, однако, несмотря на это, все же, все-таки, все равно** ср.:

Уже дети должны бы вернуться, и тем не менее/ однако/ несмотря на это/ все же/ все-таки/ все равно нет никого.

Реализации данного значения в некоторых конструкциях способствует также конкретизатор **вдруг**, ср.:

С люком реквизиторы возились полдня – не работал лифт под его крышкой. И вдруг, когда Маковецкий наступил ногой на крышку, она прогнулась (Комсомольская правда, 2006, ноябрь).

Как видим, обращение даже к небольшому количеству конкретизаторов союза И позволяет судить об их существенной, на наш взгляд, роли в сочинительных конструкциях.

Во-первых, одни из них приходят на помощь союзу там, где он не в состоянии самостоятельно оформить какие-либо отношения, например, соединительно-ограничительные. В этом случае, видимо, можно вести речь об увеличении корпуса сочинительных союзов за счет появления таких единиц, как **и только, и лишь**. Во-вторых, большинство конкретизаторов союза И помогает устранению многозначности, способствует более ясному проявлению отношений, складывающихся между сочиненными компонентами, что имеет огромное значение для коммуникативной практики.

В заключение отметим такой факт: в последние два десятилетия союзные конкретизаторы в сочинительных конструкциях активно используются в газетно-публицистическом стиле (из него мы и взяли основную массу примеров). Причем отмечается следующее: чем яснее позиция автора, чем сильнее его стремление быть понятым большим количеством читателей, тем чаще он использует синтаксические конструкции с союзными конкретизаторами. В доказательство приведем отрывок из статьи А. Макарова „Кто пишет гимны“ (Версты, 2000, декабрь): *„Деятели нашей культуры, единодушно протестующие против возвращения на государственный Олимп музыки А. Александрова, увидели в этом зловещий, поистине демонический смысл... Вот что, однако, интересно. В самые золотые незабвенные мгновения нашей бескровной августовской революции, когда ликующая толпа свергала статую железного Феликса, оставляя прямо по рекомендации Станислава Ежи Леца постамент, гимн распадающегося на глазах Советского Союза никакого возмущения, протеста и даже*

особых нареканий не вызывал... Ибо музыка была если не в сердцах, то на слуху. **И, конечно же,** соответствовала масштабу не только советского официального величия, но и подлинных российских судеб и потрясений... Советская пропаганда одно время предавала анафеме все, что писалось и пелось при „царском режиме“, да и то со временем опомнилась. **И даже** вернула в обиход многие считавшиеся классово чуждыми, нетерпимыми понятия. **А то ведь** не только в маршах Семеновского и Преображенского полков, в званиях „министр“ или „офицер“ чудилась угроза реставрации, **но даже и** в мелодии романсов, в слове „студент“.

ЗА СОЦИОКУЛТУРНАТА ИНФОРМАЦИЯ В УЧЕБНИЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ЧУЖДЕНЦИ

Никола Топузов
Торунски университет „Миколай Коперник“

В последните години във филологическите специалности на полските университети се забелязват тенденции към прагматично ориентирано изучаване на чужд език, включително и на българския. Така филологическото образование се редуцира до владение на език, което от своя страна е условие за търсене на работа, най-често свързана с посредничество в областта на промишлеността или на туризма. Наблюдаваната промяна в мотивацията за изучаване на чужд език поставя редица проблеми, един от които е за мястото на социокултурната информация в съдържанието на практическото обучение.

Обикновено тази информация е част от съдържанието на обучението на по-късни етапи. Тогава в учебниците се появяват текстове, които рисуват България като страна с вековна култура, като по един или друг начин се очертава приносът ни в европейския културен процес. Текстовете са посветени на траки, прабългари, славянска азбука, столици на българските държави, български владетели, революционери и будители. Може да се очертае един канон в учебниците – като се започне от Аспарух, мине се през обектите, включени в листата на ЮНЕСКО, и се свърши с курортите. Проблемите, които са свързани с този канон, са твърде интересни както от гледна точка на това, кое се счита за значимо от едни или други автори на учебници в едно или друго време, така и от гледна точка на интерпретациите на едни или други културно-исторически факти, издаващи различни нагласи у създателите на учебната книжнина. Особено значим ни изглежда проблемът за контекста, в който се разполага тази социокултурна информация, дали прекрачва границите на националното и ако го прекрачва, в какъв контекст поставя социокултурния образ на България – балкански, славянски, общеевропейски или някакъв друг. Но тези проблеми няма да бъдат разисквани сега. Интерес за нас към момента

представя социокултурната информация, която се появява на първите етапи на обучението.

За разлика от информацията на по-късните етапи тази често е несъзнавана, спонтанна. Тя не е така целенасочена като например информацията, свързана с езикови структури, и не носи белезите на елемент на съдържанието, чрез което се осъществяват цели на обучението – било то по-общо – за раздел или етап, било то конкретни – за отделна учебна единица.

Независимо от това, още тук мога да кажа, че тази информация не бива да остава извън общия замисъл на обучението, че не е в интерес на обучението тя да не се има предвид при конструирането на модела на изучаването на български език за чужденци.

Един по-пълен и многостранен анализ на социокултурната информация, която може да се извлече от началните етапи на усвояването на езика, надхвърля ограниченията пред този текст. Затова ще се спра само на някои теми, които са традиционни за първите равнища на усвояване на езика като запознаване, дом, семейство ежедневие. Предмет на интерпретации ще бъде както присъстващата информация, така и значещо отсъстващата. Заедно с това част от информацията ще бъде погледната и от ъгъла на мъжкото и женското в образите на българското в тези учебници.

Обект на анализа ще бъдат учебници от началото на деветдесетте години, от средата и от последното десетилетие. Едни от тях са написани в столицата, други – в провинцията. Разгледаните учебници¹ не представят цялата учебникарска продукция, свързана с обучението по български език като чужд в последните двадесет години, но са твърде популярни в лекторатите в Полша.

---

¹ Антонова, Кирякова. *Говорите ли български? Видеокурс.*; Буров Ст. *Български език за чужденци. Основен курс по лексика и граматика*; Йорданова, Механджиева *Научете български език. Интензивен курс. Учебна тетрадка I част.*; Йорданова, Механджиева *Научете български език. Интензивен курс. Учебник I част.*; Йорданова, Механджиева *Научете български език. Интензивен курс. Учебна тетрадка II част.*; Йорданова, Механджиева. *Научете български език. Интензивен курс. Учебник II част.*; Петрова и др. *Учете български език. Ниво 2А., Второ преработено издание.*; Петрова и др. *Учете български език. Втора част.*; Петрова и др. *Учете български език. Ниво 2Б. Второ преработено издание.*; Петрова и др. *Учете български език. Първа част.*; Петрова и др. *Учете български език. Първо ниво. Второ преработено издание.*; Стоянова, Савова-Вачева. *Български език за чужденци.*

ПРОФЕСИИ

В теми като запознаване, кой какъв е, ежедневие, семейство се появява информация за това, какво работят хората в България. Според учебниците те са лекари, инженери, адвокати, бизнесмени, икономисти, преподаватели, журналисти. От професиите, които не са свързани с интелектуален труд, се споменават само готвач, шофьор и миньор (Петрова 1996). В по-късната редакция на този учебник няма промени, а в друг (Йорданова, Механджиева 2006) професиите, които се назовават редом с български имена, са подобни – психолог, политолог, филолог, биолог, математик, физик, химик, историк, лаборант, архитект, спортист, търговец, икономист и отново – готвач. В учебника от провинцията също се появяват подобни - журналисти, преподаватели, лекари и учители.

В разглежданите учебници се създава образ, в който доминират професиите на интелектуалци и на хора, свързани със сферата на услугите.

Що се отнася до способностите, има известна диференциация - мъжете са актьори, фотографи, певци, художници – както се вижда натури артистични, докато жените са секретарки, манекенки, келнерки, касиерки.

ДОМ И СЕМЕЙСТВО

Според учебниците българите живеят преди всичко в градовете. Ако се появи някой, който живее на село, това са или дядовци и баби на градските жители, или просто пенсионери.

Жилището на българина в най-стария анализиран столичен учебник е просторно. Едно семейство има жилище с гараж и вила в Панчарево, друго – с три спални, гостна, кабинет, кухня с анекс и трапезария.

Според другите столични учебници семейството живее или в голяма къща с нов гараж и дворче, в което под сянката на високо дърво лятно време семейството обядва, или в просторно жилище. В по-късните редакции обаче в просторното жилище се обитава семейството на чужденец – г-н Браун.

Учебникът от провинцията представя ситуацията по-различно. Там пак лекарско семейство, както в по-стария учебник от столицата, но сега младо, живее в малък апартамент под наем. Друго младо семейство също живее в такова малко жилище, купено с помощта на родителите.

В традиционната за този етап тема семейството се състои от майка, татко, брат и сестра. Без значение е дали това е семейството на дядото и бабата, на майката и бащата, или на децата. Децата са най-често две, родителите са на средна възраст, децата – вече отраснали – гимназисти, студенти, инженери.

От учебник от началото на деветдесетте години от столицата научаваме обаче, че младите семейства имат по едно дете или въобще не искат да имат дотогава, докато родителите няма да са в състояние да му осигурят добро образование и възпитание. В учебника от средата на деветдесетте години младото семейство има две малки деца, но мъжът е заможен по нашите стандарти чужденец.

В последната редакция – от 2004 година, се появява родословното дърво на жената, омъжена за чужденец. Тя има двама чичовци и една леля, а брат ѝ има три деца.

В другия учебник от столицата от това време – 2006 година, българското семейство навсякъде е с две деца.

Според учебника от провинцията за деца в младото семейство не може да се мисли, ако родителите не помагат. Тези, които живеят на село, купуват жилище за младото семейство, а тези от града гледат децата. На младите без допълнителна работа вечер и в събота, и в неделя парите стигат само за да си платят сметките.

ЕЖЕДНЕВИЕ

В теми от типа „Един обикновен ден“ се слепва образът на ежедневието. Най-напред прави впечатление, че ежедневието е строго поделено на часове и минути. Става се точно в шест, петнайсет минути се прави гимнастика, следва обличане и т.н. до края на деня. Прави впечатление, че в по-новите учебници гимнастиката изчезва, времето се закръгля и денят не изглежда така организиран до минута, както в по-старите.

Освен трудовото ежедневието в учебниците се появява и образът на свободното време. В него, както може да се очаква, „майка готви обяд, децата подреждат стаята, а бащата гледа мач по телевизията“. Според същия учебник жените не само готвят и мият чинии, но и пият кафе, разговарят, рисуват. В сравнение с тях заниманията на мъжете са по-прозаични – вкъщи четат книги, вестници, решават задачи, поправят колата или просто я карат. В свободното си време момчетата играят шах и свирят на китара, момичетата ходят на уроци по балет, младите мъже карат ски или спят, а по-възрастните ядат или четат вестници, жените на тяхна възраст обаче ходят на театър.

В по-ново време мъжете спортуват – играят футбол, тенис, карат ски, докато жените се забавляват – ходят на дискотеки или на кафе.

В образа на свободното време не присъства семейството с деца – има съпрузи и съпруги, жени и мъже, млади и стари, но няма родители и деца, които заедно да прекарват свободното си време. В разказите за г-н Марков – един от героите на столичния учебник, се появява жена му, но деца няма. В свободното си време той чете вестник, слуша радио, гледа телевизия и си почива, но там жена му не се появява, както не се появяват и мъже, които да разговарят – разговарят само жените.

Ежедневието може да се слепи не само от образи, свързани с времето и кой какво прави в свободното време. То е съдържание и на текстовете от този етап на обучението. В тях героите са преуспяващи делови хора, шефове на фирми и техните съпруги. И тук не се появяват деца. И тук времето е определено по часове и минути. В разказите обикновено мъжете изнурително се трудят, докато жените не. Жената или взема мъжа от работа и го води на театър или на ресторант, или в разказа по картинки, в които се сравнява мъжкото и женското ежедневието, тя добре се забавлява и през деня, когато мъжът ѝ неуморно работи, и през нощта, когато той се възстановява вкъщи, докато тя е с приятели на бар.

Докато работата на мъжа е напрегната и делова, жената или мечтае да напусне четирите стени, независимо че я чака бързана за автобуса, обяд на крак, нервничене по спирките и умора, или пък сред четирите стени на дома тя става рано, за да направи закуска, след нея стават децата и накрая става мъжът, който изглежда уморен, пие само кафе и тръгва на лекции. Жената, която желае да започне работа, е героиня от разказ в столичен учебник, а тази, която се грижи за дома, е от учебника от провинцията. Автори на първия учебник са жени, а на втория – мъж. В учебника от провинцията ежедневието се разкрива в разказите на жени. В него има текст, според който жената вечерта ще чете, ще си почива и ще чака мъжа си, който е с приятели на ресторант.

Прочити

Интерпретацията на образите, изградени в учебниците по български език като чужд, може да отговори на въпроса какво казват и какво не казват те на чужденеца за България и българите.

В учебниците текстовете и упражненията разпознават българското общество като изградено от хора с модерни, престижни професии. Българското общество се представя като градско общество. От

него в учебниците е представена средната класа. Този, който я олицетворява, е успелият делови мъж. Това се вижда най-ясно в учебниците от столицата.

Успелият бизнесмен възплъщава повсеместния в наше време култ към предприемчивостта. В разказаните в учебниците истории се оглежда само една страна от действителността през деветдесетте години и началото на новия век. Вярно е, че по данни на статистиката „повече от половината от заетите лица са в сферата на услугите – 58.6%, в индустрията са заети 32.8%, а в селското стопанство – 8.5%“ (Основни резултати, 2003). Но също така е вярно, че в България и досега не се говори за реална средна класа.

В учебниците липсват названия на селскостопански професии и теми, свързани със селото. Селото в учебниците е място за обитаване, но не и за работа. Според учебниците там хората живеят в двуетажни къщи с цветни градинки пред тях. Ако са пенсионери, животът на село им дава възможност да помагат на младите в града с пари (Буров 2000: 17, 64). В учебниците от столицата селото или е част от носталгично-фолклористичен сюжет, или е вилна зона, или пък е място, където столичани ходят на гости, за да се срещнат с традиционната българска кухня. Така в учебниците се ражда един рекламен образ на българското село, който напомня сайтовете на агенции за недвижими имоти.

В учебниците българското общество е почти еднородно не само по отношение на социални групи. То е и етнично цялостно. Както няма бедни и богати, работници и селяни, така няма и цигани и турци. Няма лексика, която да бъде обединена около тези тематични ядра, както липсва и лексика, свързана с вероизповеданията.

Разминаването между това, което чужденецът може да научи за България от гледна точка на социалната и етнична структура и реалността се вижда от сравнението на разказите от учебниците с данните на статистиката.

Образът на ежедневието е противоречив. Чужденецът се среща, от една страна, с точност и подреденост. От друга страна, чете и разбира, че в столицата транспортът е натоварен и нередовен, че на гарите царят шум и безпорядък. Съобщава се, че влакът пристига на един коловоз, а се оказва, че продължава по друг. В лексиката за време липсват изрази като към пет, минава пет, около два и половина, пет и нещо, пет без нещо, които са свързани с културата на приблизителността, с мисленето в приблизителни категории, „масово разпространено сред българите“ (Андреев 2007). Затова пък чужденецът научава, че в България всички правят гимнастика и се разхождат; че ниските

мъже са грозни, русите момичета са глупави; че в големите градове е опасно да се ходи пеш; че е нормално да не се изкъпеш, защото водата е спряла, но пък за сметка на това навън всяка кола може да те олее с вода, колкото ти се иска.

ОБОБЩЕНИЯ

В учебниците за чужденци реалността често се подменя.

Една от причините е трудно скриваното желание на авторите на учебници за България и българите да бъдат разпознавани по принципа „и ние сме като другите“. Зад „другите“ прозира стереотипа за напредналите, модерни нации, които се развиват преди всичко в сферата на услугите.

Съпоставките между образите на жени и мъже в темите и историите, свързани със семейството и ежедневието, води до предположението, че зад женското и мъжкото в учебниците стоят стереотипи за неравнопоставеност.

Подмяната може да бъде интерпретирана и като резултат на въздействие на методически решения, познати от обучението по други чужди езици. Примери в подкрепа на тази хипотеза са както организацията на обикновения ден, така и повсеместните разходки и гимнастики.

Най-общите наблюдения, представени тук, показват, че социокултурната информация в учебниците за чужденци не е третирана като част от съдържанието на първите етапи на обучението. Учебниците или премълчават значими факти от действителността, или ги представят така, че да не издържат сравнението нито с действителността, нито с друг вид социокултурна информация в един и същ учебник.

Могат да се намерят редица причини, с които да се обясняват едни или други аспекти на представения проблем. Може да се проследи във времето как се изменя социокултурната информация не само в началните етапи; възможно е да се анализират нагласите – лични и обществени, които стоят зад един или друг образ на българското. Но според мене основното, което преопределя подминаването на проблема за този образ в текстове и упражнения от първите етапи, е изборът на подхода към обучението и от тук – към структурата и съдържанието на учебника. Когато се използва модел, който се основава на таксономичното описание на езика и това описание вторично се приспособява към комуникативни ситуации, представящи една или друга страна на реалността, тогава социокултурната информация е или несъзнавана, или е неподредена и не е резултат на определена визия.

При такъв подход няма място за интерпретация на реални факти за обществото, което означава, че студентът трудно може да открие смисъл, който да го мотивира за самоизразяване. Вместо това се предлагат готови текстове, от които се черпят изрази и изказвания. Те после се използват в различни упражнения, които имат характер на езикови задачи. Тяхна цел е запомнянето на тези и подобни изрази и изказвания. В хода на този процес става и подмяната на реалността.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андреев 2007:** Андреев, Ал. Народът далеч не винаги е прав. // *В. Култура*. Седмичник за изкуство, култура и публицистика. Брой 38 (2477), 07.11. <<http://www.kultura.bg/article.php?Id=13475>>
- Антонова, Кирякова 1991:** Антонова, Ю., Е. Кирякова 1991: *Говорите ли български. Видеокурс*. София: Наука и изкуство 1991.
- Буров 2000:** Буров Ст. *Български език за чужденци. Основен курс по лексика и граматика. Първа част. Второ издание*, В. Търново: Faber, 1998.
- Йорданова, Механджиева 2006:** Йорданова, Р., Ц. Механджиева. *Научете български език. Интензивен курс. Учебна тетрадка I част*. София: Д-р Иван Богоров, 2006.
- Йорданова, Механджиева 2006а:** Йорданова, Р., Ц. Механджиева *Научете български език. Интензивен курс. Учебник I част*. София: Д-р Иван Богоров, 2006.
- Йорданова, Механджиева 2007:** Йорданова, Р., Ц. Механджиева *Научете български език. Интензивен курс. Учебна тетрадка II част*. София: Д-р Иван Богоров, 2007.
- Йорданова, Механджиева 2007а:** Йорданова, Р., Ц. Механджиева. *Научете български език. Интензивен курс. Учебник II част*. София: Д-р Иван Богоров, 2007.
- Основни резултати 2002:** Основни резултати от наблюдението на работната сила през декември 2002 година. Национален статистически институт. <<http://www.nsi.bg/Labour/RabSila1202.htm>>
- Петрова и др. 2005:** Петрова Ст., П. Цанкова-Кънева, Е. Куртева, К. Томова, Ив. Илиев. *Учете български език. Ниво 2Б. Второ преработено издание*. София: Д-р Иван Богоров, 2005.
- Петрова и др. 1996:** Петрова Ст., Е. Куртева, П. Цанкова, К. Томова, Ив. Илиев. *Учете български език. Втора част, под ръководството на д-р Ст. Петрова*, София: Д-р Иван Богоров, 1996.

- Петрова и др. 2004** : Петрова Ст., П. Цанкова-Кънева, Е. Куртева, К.Томова, Ив. Илиев. *Учете български език*. Първо ниво. Второ преработено издание. София: Д-р Иван Богоров, 2004.
- Петрова и др. 2004а**: Петрова Ст., П. Цанкова-Кънева, Е. Куртева, К. Томова, Ив. Илиев. *Учете български език. Ниво 2А.*, Второ преработено издание. София: Д-р Иван Богоров, 2004.
- Петрова и др.1993**: Петрова Ст., Е.Куртева, П.Цанкова, К.Томова, Ив. Илиев. *Учете български език*. Първа част, София: Д-р Иван Богоров, 1993.
- Стоянова, Савова 2006**: Стоянова, Б., С. Савова-Вачева. *Български език за чужденци. Комуникативен курс*. София: д-р Иван Богоров, 2006.

МЕЖДУКУЛТУРНИЯТ ДИАЛОГ В УЧЕБНА СРЕДА – ЕВОЛЮЦИЯ В ОТНОШЕНИЯТА НА ЧУЖДЕСТРАННИТЕ СТУДЕНТИ

Снежанка Колева, Катя Исса

*Университет по архитектура, строителство
и геодезия – София (УАСГ)*

*Департамент по приложна лингвистика
и физическа култура (ДПЛФК)*

В УАСГ (Университета по архитектура, строителство и геодезия) е създаден подготвителен курс за чужденци. В него се обучават бъдещите студенти по архитектура, строителство и геодезия. Началният етап на курса, разделен на три блока, включва интензивен български език за начинаещи. Повечето от тях са гърци и турци. „Знае се, че в България се обучават през последните двадесетина години чужденци предимно от съседните ни страни, с преобладаващо мнозинство от Гърция, Турция и единични случаи от арабските страни, някои европейски и други страни“ (Колева 2007б: 174). Групите се диференцират по етнически признак и неофициално се наричат „турски“ и „гръцки“. Това разделение се прави по желание на самите обучавани, породено от обясними причини: идвайки в университета броеви часове след пристигането си в България, младежите предпочитат да се запознаят и да учат в една група със сънародници. Деканатът за чуждестранни студенти се съобразява с тяхното желание главно поради факта, че щатните преподаватели са специалисти освен по български и по техните родни езици. Наличието на контактен език в началото ускорява появата на очакваните резултати от обучението.

По време на първия блок (300 часа) студентите учат само български език. Техните междуличностни контакти се ограничават единствено до срещите им с нас и помежду им. Наша първостепенна задача е преподаването на български език. При нейното изпълнение се създават взаимоотношения между студентите от различните групи, отношение към нас и чрез нас – към нашия народ и нашата страна.

Това отношение трябва да бъде положително, защото то веднага се прехвърля и към нашия език, усвояването на който е крайна цел на положения от нас труд, основна задача на работата ни и основно средство за постигане на тази задача. „За целта е необходимо разработването и използването на добре обмислена система от методи и методически прийоми, способности или похвати за овладяване на знания в цялостния процес на обучение и обвързването им с определено съдържание“ (Колева 2007б: 173). То задължително включва подобряването на психологическия климат в затвореното пространство на отделието за подготвителния курс през времето, в което сме заедно – по шест часа всеки ден.

Целта на настоящия доклад е да посочи не резултатите от обучението като взаимозависимост от преподаване и усвояване на българския език, а резултатите, постигнати в отношенията между студенти и преподаватели, от една страна, и между студенти от различните (турски и гръцки) групи, от друга.

Разглеждат се проблемите на общуването в контекста на неговите субекти. Отчитат се различията в ценностните системи и в начина на мислене на обучаващия и обучаваните, на обучаваните турци и обучаваните гърци, в техните култури, етническа специфика, религиозни традиции. „Развитието на комуникативната идея през годините пренасочва изследванията от организацията на системността в нашия език към организация на учебния процес, в който се обръща внимание на хората, които го изучават, на техните езикови способности, на интуицията и нейното функциониране, на емоционално-експресивното езиково поведение. Търсят се ефективни фактори за създаване на емоционален климат, за пробуждане на интерес и положително отношение на чужденците към нашия език и към нас като нация“ (Исса 2007: 67).

От полза е предварителната осведоменост, която имаме по отношение на народопсихологията на чуждестранните студенти. Тя фиксира етнографията на общуването, обусловена от спецификата на етническата култура, отразена в езика. За нас е ясно, че „нетъждествените вербални категоризации в българския език и езиците на обучаваните чужденци не засягат единствено граматичния строй, но и преносната употреба на думи и изрази. Някои от тях имат индивидуален характер, други са свързани с възрастта и различните възприятия на различните поколения, трети, получили широко разпространение в езиковата практика на страните, от които идват нашите студенти, се установяват трайно в тяхната лексика въз основа на асоциативна връзка между денотатите“ (Исса 2007: 68). Езикът оказва силно въздействие върху човешкото мислене

относно социалните процеси на страните, от които идват студентите чужденци и в които той е средство за изразяване на техните общества. Подобен начин на изразяване създава проблеми не само при изучаването на българския език, но и при общуването между нас и студентите и между студентите от Гърция и тези от Турция. Инициатива за тяхното отстраняване поема преподавателят. За да създадем максимално подходящи условия за работа, ние прибягваме до изводите на новите интердисциплинарни науки, които предлагат продуктивни идеи за функционирането на сходни системи в учебния процес, ефективни изследователски технологии и метаязикови средства за представяне на придобитите знания. „В условията на взаимодействие и **взаимосъдействие** между различните науки и научни направления теоретичните построения трябва да се проверяват чрез операционални процедури за подобряване нивото на преподавателската дейност“ (Исса 2007: 68). Преподавателят по български език трябва да предотврати евентуалните конфликти, които биха се получили например от преводната семантизация. Поради важността на актуалната комуникация ние се опираме на резултатите от изследванията на *социолингвистиката*. От самото начало учим студента да може да превключва "чисто" от своя език на български. Това го спасява от онези смешни ситуации, в които би изпаднал, ако си превежда буквално. Допускането на подобни смешни ситуации веднага поставя неволно сбъркалия на позорния стълб на подигравките и създава дискомфорт у младата личност. Представителите на другата група (другия етнос) малко се интересуват от факта, че неговото знание за света и способността му да действа в него се дължат на множество разслоявания на жизнения свят в пространствено-времево отношение. Там съществува слой на преживения или преживявания собствен опит, който отразява картина на света, различна от тяхната и от нашата. „Обективната действителност за преподаватели и студенти е една – българската езикова среда, но все повече се налага идеята, че обективната действителност е такава, каквато я сегментира мисленето. То пък от своя страна е подчинено на езика. Морфосинтактичният и семантичният пласт на езиците имат знаков характер, различен за различните езици“ (Исса 2008а: 13). На това ни учи *психолингвистиката*.

Фактът, че са избрали нашия университет и нашата страна, превръща турските и гръцките младежи в български студенти. Той показва и едно изначално положително отношение към България. Голямата грижа и всеотдайност на преподавателя подсилва това отношение, но нищо не може да ги накара, поне в началото, да се приемат помежду си. Толерантността в отношенията между хората е приори-

тет на нашия век, но ние живеем на Балканите. Имаме достатъчно исторически основания да сме такива, каквито сме – недоверчиви, нетолерантни, скептични и склонни към безсмислени спорове. Това са черти на нашата балканска народопсихология. Народопсихологията в Гърция и в Турция се характеризира с различни ценностни системи, следователно и с различен начин на мислене. Ние всячески се стараем да не засягаме по никакъв начин техните култури, етническа специфика, религиозни традиции. Информацията, която имаме за тях, е известна в България и ние я знаем от обща култура. Това обаче не е достатъчно. Опитваме се да я пречупим през призмата на езика с помощта на *етнолингвистиката* – наука, която разглежда спецификата на етническата култура, отразена в езика. Трогателна е радостта на студентите от нашите познания за техния етнос.

Следващата стъпка е запознаването им с ценностите на другия етнос: на турците – с гръцкия, на гърците – с турския. Целта е да се създаде максимална близост на условията, в които протича овладяването на един и същ език от тяхна страна, български, на който те единствено ще могат да общуват. Представя им се онази част от света, която нито е, нито пък някога е била в техния актуален обсег, която обаче чужденецът би могъл да въведе в него, и то с характерна степен на близост, доколкото касае личности със същия социален статус. В нея типичните структури ще бъдат същите, каквито са тези на колегите сънародници, преживявани актуално или вече преживени от чужденеца, доколкото сме успели да го накараме да се чувства български студент. Посоката на такова мислене е следната: *„Тъй като аз приемам за даденост, че твоят свят в актуален или във възстановим обсег е по принцип моят свят в потенциален обсег, въпреки че опитът ми за него ще се различава от твой опит, то аз търся онези релевантни елементи, чиято релевантност съответства на твоята релевантност“*. Графическото представяне на тези контурни линии на релевантност има центрове на експлицитно знание на онова, към което се стремят, а те се стремят към едно и също. Следва зоната, където не е нужно нищо повече, освен просто да се доверят едни на други. Извършва се структуриране на непосредствения социален опит, на социалния свят, а субектите от другия етнос стават близки приятели. От гледна точка на философията ние разполагаме с един сектор от пространствения свят в общ обсег, при което тялото на другия е в моя обсег и моето – в неговия. Тук проблемът за *чуждостта на чужденеца*, който е основен при напускането на родината и така или иначе е

трудно преодолим, се измества от *другостта на другия*, която, приемайки я, ни прави по-толерантни и по-добри.

Към това се стремим и преминаваме заедно с чужденците през различни степени на изпълване, яснота, интензивност и анонимност. Всичко, което чужденецът иска, е информация за възможностите и яснота за шансовете или рисковете, които ситуацията на студентския живот крият за резултата от неговите действия. Социалният свят на турските и гръцките предшественици на нашите студенти и социалният свят на нашите възпитаници, върху който можем да въздействаме и ние, са диаметрално противоположни. Типизациите и символизиациите, чрез които те започват да разграничават различните слоеве на собствения си социален свят, са предпоставени като даденост чрез социално обусловените схеми на изразяване и интерпретация на групата, към която принадлежат и която обща група вече не е турска или гръцка, а група от чужденци – български студенти. Така поставяме социалингвистична основа на прагмалингвистичните явления и обикновено наричаме тази им нагласа „култура на нашата група“. В „група“ те се превръщат обикновено по време на езиковите практики, които провеждаме на територията на нашата страна. Преобладаващата част от това знание е социално извлечена, тя е предадена на индивида в дългия процес на възпитанието в толерантност и възприемането на другостта на другия с разбиране.

Онтологичният компонент на ситуацията вече не се преживява от индивида като нещо, което му е наложено, което го е сполетяло като стоварващо се отвън условие за всяка възможна свободна изява на спонтанност. Другият компонент, който прави възможно чрез дефиниране в онтологичната предадена структура на света да се отделият определени моменти, произтича от актуалното биографично състояние на индивида, включващо неговия запас от знание, от което той не се отказва, а го споделя с другите. Стига да разбере, че другите не са заплаха, че за другите той е другият, значи задачата ни е изпълнена.

Нашето предварително знание за етническите специфики на гърците и турците, за емоционалния шок, предизвикан от тоталната смяна на обстановката, може да помогне за „разпознаване“ на ситуацията, в която идва момент за диалог между културите. Този диалог звучи на български. Ако бъде подпльтен със запаса от знания, получени през първата година, в него може да се породи желание за още и още знания. Такъв елемент става релевантен за по-нататъшно придобиване на знания, а по този начин става релевантен на дефиниране на ситуацията. „В процеса на развитието на значенията се реализира за-

висимостта, която съществува между психическите функции на индивида и външната действителност. Чужденецът обаче носи в себе си друга действителност, различна от нашата, и не може, дори да иска, да се абстрахира от нея. Така при нас се пресичат светове, защото в системата от значения намира отражение и националнокултурната специфика на всеки чужденец“ (Исса 2008б: 135).

Работата върху създаване на добри отношения между турските и гръцките бъдещи студенти е важна, но второстепенна. На първо място все пак поставяме обучението по български език. Още по времето на първия блок стартира специализиран координационен курс, който постепенно заема все по-голямо място в езиковата практика на студентите. Той ги подготвя „да се включат активно и съзнателно в учебния процес по избраната от тях специалност“ (Колева 2007а: 393). Тъй като тя не е лека и именно защото ги очакват трудности, ние обръщаме голямо *внимание на диалога и на добрия тон между тях*. Нашето убеждение се основава на съставен от нас модел за междуличностни контакти, наречен „*моделът на пресечните точки*“. „Създаването на този модел няма задача да докаже съществуването на пресечни точки между два езика и между техните носители. Неговата цел е да посочи начина за безконфликтно пресичане на речеви актове в точки, подредени в матрица, при среща между две асоциативни системи в онези части на асоциативните мрежи на два етноса, които са априорно непресичащи се“ (Исса 2008б: 138). В асоциационистката психология сложният механизъм на подобни модели води до интерпретационната релевантност и нейното отношение към мотивационната и тематичната релевантност се приема за безвъпросно дадено. И въпреки че съществува опасност от конфликт на интерпретациите, преподавателят не трябва да се отказва. Защото хората могат да повярват, само ако могат да интерпретират. И само тогава нашият труд би имал смисъл; и единствено така бихме си позволили мисъл, според която сме превърнали работата в преподавателско изкуство.

ЛИТЕРАТУРА:

- Исса 2007:** Исса, К. Словесните асоциации на българина в областта на лингвостранознанието. Климатични условия: *слънце*. // *Науката, образованието и времето като грижа. Филологически и методически изследвания*. Смолян, 2007; 67–71.
- Исса 2008а:** Исса, К. Словесните асоциации на българина в областта на лингвостранознанието. Географско положение: *планини*. // *Наука – образование – изкуство. Годишник на СУБ*. Благоевград, 2008; 13–19.
- Исса 2008б:** Исса, К. Моделът на пресечните точки в теорията на общуването. // *Българският език и литература на кръстопътя на културите. Сборник статии от международна конференция Сегед, Унгария, том I*. Сегед, 2008; 132–139.
- Колева, 2007а:** Колева, Сн. Специализираният координационен курс в системата на обучение на чуждестранните студенти от подготвителния курс по български език в УАСГ. // *Филологически и методически изследвания*. Смолян-Люблин, 2007; 392–399.
- Колева, 2007б:** Колева, Сн. Интензивният курс в системата на обучение по български език на чуждестранните в УАСГ. // *Науката, образованието и времето като грижа. Филологически и методически изследвания*. Смолян, 2007; 173–176.

БЪЛГАРСКИТ ЕЗИК В ЧЕХИЯ, ИЛИ ПРЕВКЛЮЧВАНЕТО НА КОДА КАТО РЕЧЕВА СТРАТЕГИЯ В ДВУЕЗИЧНА СРЕДА

*Весела Дъбова
Карлов университет, Прага*

Увод

Имигрантската общност е речева общност, образувана като остров в приемствената държава. Тя се отличава със специфично социално и речево поведение на своите членове¹. Българската общност в Чехия като отделна речева общност има свой определен дискурс, в който се експонират две различни култури и два различни езика. Речевите стратегии, както и самото речево поведение са част от този дискурс, чиято цел е предаването на информация от единия участник към другия с определен разбираем код. Невинаги разбираемият код се оказва родният език на участниците. В двуезична среда кодът за предаване на съобщенията може да бъде един от двата езика (Е1 – роден или Е2 – чужд) или смес от двата езика. Ние ще изследваме комуникацията, водена на български роден език, и ще се опитаме да установим какви речеви стратегии присъстват в речевото поведение на имигранти първо поколение, родени в България, но установили се в Чехия, които по време на проучването са били част от българската речева общност.

ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Боравенето с две езикови системи дава възможност на билингвите да използват и някои присъщи на билингвизма явления като речеви стратегии. В настоящата статия ще се опитаме да направим кра-

---

¹ Според социолингвиста Гъмперц (Гъмперц 1972: 219) речевата общност се отличава със специфични вербални знаци и се различава от други подобни речеви общности благодарение на значителни различия в езиковата употреба. Руският социолингвист Швейцер определя речевата общност въз основа на социални, етно-социални и социо-демографски характеристики на членовете ѝ, от една страна, и въз основа на общ комплекс от правила за езикова употреба, от друга (Швейцер 1977: 71, цит. по Пачев 1993: 227).

тък анализ на едно от тези основни явления в билингвния дискурс, а именно – превключването на кода². Затова като основна цел на изследването поставяме анализирането на диалогичната реч на българските имигранти в двуезична среда, проследявайки разговорите, проведени на родния език (български език), където влиянието на Е2 (чешки) се открива на всички езикови равнища под формата на интерференции и на превключване на кодовете. Нашата цел е да разберем не само как говорещият се справя с тези влияния, но и как ги управлява, т.е. използва като стратегии, имащи различни цели.

МАТЕРИАЛ ЗА ПРОУЧВАНЕ И ЦЕЛЕВА ГРУПА

Материалът, върху който се базира настоящият анализ, е взет от по-мощно социолингвистично проучване сред имигранти с български произход – първо поколение, установили се временно или дълготрайно на територията на Чешката република. За целите на нашето изследване ще използваме: 1) записи от неформални разговори между български имигранти с роден език български, направени със скрит микрофон; 2) записи, правени по време на насочено интервю; 3) писмени бележки, водени по време на теренната работа. За да успеем да съберем релевантна информация, използвахме скрит микрофон, като по този начин се измъкнахме и от т. нар. „парадокс на наблюдателя“ (Лабов 1978: 209). Нужно е още да отбележим, че разговорите са с неофициален характер и са водени в неформална комуникативна ситуация.

Както вече споменахме, участниците в изследването са първо поколение имигранти, с роден език български, които живеят постоянно или временно на територията на Чешката република. Те са членове на българската речева общност, съществуваща в условия на билингвизъм.

Първото условие при избора на респонденти ограничи избора до т.нар. индивидуални билингви, които според думите на М. Адлер са онези имигранти, които навлизат в напълно нова езикова среда и започват да използват новия език много по-често, смесват го с родния си език и накрая забравят майчиния си език изцяло или отчасти (Адлер 1977:10). Така българските имигранти, навлезли в езиковата среда на чуждия славянски език, започват да използват все по-рядко майчиния си език като средство за комуникация – условие, наложено от ограничените контакти с други българи, както и от социалната обстановка.

---

² Понятието идва от английския термин „code-switching“.

Трябва да отбележим, че двата езика – и чешки, и български – като славянски езици са генетично близки езици, което улеснява възприемането на чешкия от имигрантите. Въпреки типологичните различия в граматично отношение, лексиката е славянска, което улеснява мигрантите при усвояването на речниковия запас от чешки. Първият етап при възприемането на чуждия език е рецептивен – тогава индивидът започва да разбира изказвания на чуждия език, но все още не може да го употребява за собствени изказвания. Следващият етап е продуктивен билингвизъм – когато имигрантът започва и да използва конструкции и думи, без дори понякога да разбира това, което казва, т.е. не разполага с точен превод на думата или граматичната конструкция (Хоугън 1987: 15). Нашата цел беше да открием продуктивни двуезични респонденти, които са способни да възпроизведат речеви акт на Е2, или имащи минимална достатъчна компетенция на Е2. Приемаме, че един индивид разполага с минимална достатъчна компетенция тогава, когато е в състояние, т.е. има достатъчна компетенция да сътвори и изкаже цял смислен изказ на Е2. За получаването на такава минимална компетенция приехме условен период от минимум 1 год.

За да определим по-точно респондентите си, се позоваваме на една друга дефиниция на Е. Хоугън (Хоугън 1972: 67), където майчиният език е **A**, а чуждият език е **B**, според която търсените от нас респонденти са тип **Ab** (с по-висока езикова компетенция все още по майчиния език), които с течение на времето и при определени социални условия е напълно възможно да се превърнат в тип **aB** (с по-висока езикова компетенция по втория език).

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ И ПРЕВКЛЮЧВАНЕ НА КОДА

При контакта на два езика неизменно в речевото поведение на билингвния индивид се забелязват влияния от чуждия език или Е2. Тези влияния навлизат в системата на родния език под формата на интерференции или превключване на кодовете.

В научната литература съществуват многобройни трактовки на понятието „превключване на кодовете“. Също както и интерференцията, то е разбирано най-общо като влияние на Е2 върху Е1. Според теорията на Ф. Гросджин (Гросджин 1982:145–157), която представлява широката трактовка на понятието, превключването на кодовете включва трансфериране на думи, фрази и изречения от един език на друг, така както е показано в примера по-долу (1). Всички лексикални елементи, отбелязани с курсив, според теорията на Гросджин (Гросджин 1982), могат да бъдат приети за превключване на кода:

(1) Те ги използват и за *černoh*, така като негър. По-често съм го чувал като негър. *Мака јако* негър, а, *černoh*. А, и като *bulhar* съм го чувал. К'во да ти кажа // ъ-ъ-ъ *Мака јако bulhar*, щото българите са работлив народ, пък тука всички гледат само да се скатават и ей така и затова може би чехите имат такава поговорка *Мака јако bulhar*, защото българите наистина работят, не си веят байрака само.

(2) Научих се да се помирят сама със себе си и да се понасям, защото *někdy jsem možná nemožná*.

Гросджин твърди, че превключването на кода представлява редуване на употребата на два или повече езика в едно и също изказване или разговор (Гросджин 1982: 116). Той разграничава заемането на дума от другия език и превключването на кодовете с една дума, като за основополагаща разлика приема адаптирането на лексикалната единица от E2 към фонетиката или граматиката на E1. В този случай той приема, че става въпрос за „заемка“ (*borrowing*). Превключване на кода при лексикални единици според него възниква, когато думата от E2 не е приспособена фонетично или граматично към езиковата система на E1, т.е. лексемата не е интегрирана в речта.

Уриел Вайнрайх обаче разграничава трансферирането на отделни единици от единия език в другия и нарича това явление „интерференция“. Опирайки се на неговата теория, ще направим разграничение между трансфера на думи, фрази и цели изречения, като трансферът на думи, фонемни и морфемни ще приемем за граматична или лексикална интерференция, (Вайнрайх 1968: 1), според когото интерференциите са онези отклонения от нормите на езика, които се появяват в речта на билингвите като резултат от доброто им познаване на повече от един език, т.е. като резултат от езиков контакт.

В нашето проучване ще приемем трансферирането на цели фрази и изречения за превключване на кода. В този случай трансферирането на отделни думи (*černoh*, *bulhar*) в пример (1) считаме за интерференция. Трансферът на фраза или изречение, така както е показано в пример (1) и пример (2), приемаме за превключване на кода.

Използването на думи, лексеми, морфемни или цели фрази и изречения от E2 в речта на E1 може да бъде както осъзнато, така и неосъзнато. Осъзнатият трансфер на граматични и лексикални единици и по-големи форми от E2 в E1 може да има различни цели, т.е. да бъде използван като стратегия за постигане на даден резултат.

ПРЕВКЛЮЧВАНЕ НА КОДОВЕТЕ КАТО РЕЧЕВА СТРАТЕГИЯ

Превключването на кодовете като билингвално явление се основа на четири основни фактора: 1) обстановката (време и място); 2) участниците (с техните социални характеристики: възраст, пол, професия, социален статус, етничност и т.н.); 3) тема на разговора; 4) функция на взаимодействието, т.е. с каква цел се осъществява комуникацията. Тези основни фактори се отнасят както за превключване между вариантите на един език, така и за превключването между два езика в билингвална среда. Билингвите обаче имат възможността да избират между вариантите на Е1, Е2 или между двата езика, т.е. те разполагат с повече възможности за изразяване.

Изборът на езиков код, на който се осъществява изказването, зависи от няколко фактора, разгледани от Гросджин, който обяснява избора на езиков код при билингвите. Изборът на код при разговор с монолингвен индивид е ограничен от езиковата компетенция на адресата. При разговор обаче с друг билингвен индивид – възможностите се разширяват. Според Гросджин в първата фаза на избор билингвният индивид избира кой език да използва, а във втората фаза говорещият избира дали да прибегне до превключване на кодовете, или не. Втората фаза е осъществима само при условие, че разговорът се води между двама билингви.

Ще се съгласим с Гросджин (Гросджин 1982:148), който твърди, че превключването на кодовете възниква не само в смисъла на стратегия на речевото поведение, но доста често се случва неосъзнато³. Трудно е обаче да се намери границата между осъзнатото и неосъзнатото използване на другия код. Можем да приемем дадена интерференция за неосъзната, а тя всъщност да е използвана от говорещия като стратегия. Границата между двата вида превключване на кодовете е индивидуална и в повечето случаи известна само на говорещия. Но въпреки всичко в отделни случаи превключването на кодовете може да бъде използвано от говорещия като стратегия и именно на тези примери ще се спрем по-долу в текста.

---

³ Отношението на говорещите към превключване на кодовете е основна причина за съществуването или стремежа към избягване на превключването. Според Гросджин обикновено монолингвните индивиди налагат отрицателно отношение към превключването на кодовете, което се възприема и от билингвите, които се стремят да го избягват (Гросджин 1982: 146). Затова можем да заключим, че в повечето случаи превключването на кода става неосъзнато.

Позовавайки се отново на Гросджин (Гросджин 1982:148), ще разгледаме превключването на кодовете като:

1. Стратегия за запазване на кохерентността на дискурса чрез запълване на езикови липси;
2. Стратегия за специфициране на адресата;
3. Стратегия за маркиране и подчертаване на групова идентичност;
4. Стратегия за изключване на участници в разговора;
5. Стратегия за промяна на ролята/статуса на говорещия.

1. Първата стратегия, или най-масовата в билингвния дискурс, е стратегията за **запазване на кохерентността на дискурс**, чрез запълване на езикови липси. При превключване на кодовете говорещият запълва езиковите липси с по-големи форми – от фрази или цели изречения (3) до цели пасажи от E2. Причините обикновено се дължат на езикова липса (моментна или постоянна) или на езиков комфорт (Гладкова, Ликоманова 2002: 44). Езиковият комфорт предполага използването на най-лесно достъпното средство за предаване на съобщението (дума, израз или конструкция) от говорещия, като това не означава непременно, че говорещият черпи от системата на майчиния език. При билингвите много често говорещият прибегва до най-близката или най-често употребяваната лексикална единица, която в много случаи е от системата на E2:

Превключването на кодовете може да служи като стратегия за запазване на кохерентността на дискурса единствено в двуезична среда и само в случай, че участниците в комуникативното събитие са минимум пасивни билингви, т.е. имат минимална достатъчна компетенция по E2. В този случай говорещият разчита на познанията на другите участници в комуникативното събитие по E2.

(3) Аз не знам какво е *krab* на български. *Krabu* са скариди някакви. Не скариди са *krevely*. ***Strašně je mám rád.*** Какво е *humr* бе, я кажи *humr* на български.

(4) А: Значи не си взел нищо. Чакай да се сетя за нещо типично чешко.

Б: Нямам.

(...)

Б: ***Že mám milenky, to je český.***

В: А в България пък не.

Б: В България не знам как е.

В: А, не бе.

Б: *A to nepiš todle to!*

А: Пиша си го. Това е *český způsob života*.

(5) А: А те какво имат предвид под балкански субект?

Б: *Horliví lidí.*

А: Какви?

Б: *Jak se říká to?* Horliví не горещи, ale хорливи е ohen, ог...огнени такова нещо. Ама не е точно огнени. Хорливи е точно такъв, те го използват...

(6) Устно, устно – петка, а разбиране както ми се *hodí. Jak se mi hodí.*

Както забелязваме в изброените примери, говорещият по-лесно достига до фраза от E2, вместо от E1. В пример (3) потокът на речта на майчин език е разкъсан от фраза от чуждия език. Респондентът я вмъква неосъзнато, но по този начин запазва кохерентността на изказването си. Вместо търсенето на точния еквивалент на майчин език говорещият счита за уместно в двуезична среда, където всички присъстващи са двуезични да употреби фраза от E2, отколкото да направи пауза и да търси в лексикалната система на E1 точно отговарящата лексикална единица или фраза.

В примери (4, 5) в диалога, воден на майчин език, респондентът Б вмъква цели изречения на E2. Без значение дали е осъзнато, или не, тук превключването на кода става много бързо и цели бърз отговор или реакция, с който да се запази целостта на речевия акт. В бързината говорещият посяга към най-лесно достъпната лексикална единица или фраза, която в случая се оказва елемент от лексикалната система на E2.

В пример (6) респондентът осъзнава, че не може да намери точен еквивалент на фразата *Jak se mi hodí* и затова предпочита да превключи кода и да я използва на чешки език. Явно говорещият осъзнава, че превключването на кода в този случай е по-добра стратегия за запазване на кохерентността на изказването, отколкото букваления превод на или търсенето на превод на дадената фраза.

Попълването на езикови липси чрез превключване на кодовете е често употребявана стратегия. Тя се дължи и на т.нар. „езиков комфорт“, когато говорещият посяга към първата достъпна единица, попълваща езиковата липса в изказването.

Всички изброени примери показват как превключването на кода при езикова липса или поради езиков комфорт може да служи като стратегия в двуезична среда. Независимо дали е осъзнато, или не, превключването на кода в този случай цели запазване на кохезията на дискурса.

2. Специфициране на адресата. Превключването на кода може да служи като стратегия за специфициране на адресата, като при разговор с определен участник в комуникативното събитие се използва определен код, т.е. E1 се използва при разговор с един участник в комуникативното събитие, а E2 при друг участник. По този начин чрез превключване на кода може да се определи и получателят на съобщението. Тази стратегия функционира успешно в двуезична среда – промяната в кода, използван за предаване на съобщението, специфицира към носителя на кой език се обръща говорещия:

(7) Б: Čí je ten mobil?

А: Můj.

Б: Neslyším. Čí je ten mobil?

А: Můj.

Б: Je takovej...

В: Oranžovej...

Б: Je pěknej, pěknej. *И друго какво ще ми кажеш сега.*

Пример (7) показва към кого точно се обръща говорещият, без да е нужно да споменава име, а именно към участник в разговора с роден език – български.

3. Маркиране и подчертаване на групова идентичност. Редуването на E1 или E2 в едно комуникативно събитие в двуезична среда се обуславя най-често от факта, че не всички участници в комуникативното събитие ползват даден език. Нормално е имигрантите да имат по-висока компетенция по E1, който е и техният майчин език, както и обратното – гражданите на приемствената държава да не ползват езика на имигрантите и да нямат никакви познания по него. В комуникативна ситуация, в която присъстват членове на двете езикови групи, обикновено се предпочита E2 (езика на приемствената държава). По този начин се показва солидарност с участниците в комуникативното събитие, които не познават и не ползват E1.

Пример за превключване на кода като акт на солидарност намираме в следната комуникативна ситуация: А влиза в ателието на Б и поздравява на чешки език, защото освен нас двамата, които сме българи, в помещението има и двама работници чехи. След поздрава разговорът между А и Б продължава на чешки.

(8) Б: Chceš kávu?

А: Ano, chci.

Б: Jakou si dáš? Turka nebo rozpustný?

A: Dám si turka.

Респондент Б отива да прави кафе, а респондент А сядва при мен. Разговорът продължава на български език. Интересува ме защо продължават комуникацията си на чешки език, след като вече са поздравили останалите участници на чешки език и последвалата комуникация е само между тях двамата – имигранти първо поколение, с роден език български.

ВВ: Това е така, но въпросът ми е защо като се срещнат двама българи могат да започнат да си говорят на чешки?

(8-1) А: Е, тука това не е нашият случай, нали. Ние си говорим по български.

ВВ: Ама се случва понякога между българи?

А: Е, има, има.

(8-2) Б: З. не знае български, а ти знаеш български.

ВВ: Да, така е. Ама аз не мога да разбера как така няма да говори на български.

(8-3) Б: Ами като не знае как да каже „Tu vole“ на български – ще го каже на чешки.

Изказванията и на двамата респонденти са доста интересни. След като провеждат кратък разговор на чешки език, в репликата (8-1) респондентът отрича да използва Е2 при разговор с друг носител на Е1. В репликата на респондент Б (8-2) откриваме отношението му към езиковата компетенция на друг носител на български език (З.), а именно респондент Б го определя с нулева езикова компетенция по майчин език (респондентът З. е първо поколение имигрант, с роден език български, на 33 г. и живее от 12 г. в чешка езикова среда). В последната реплика на респондент Б (8-3) откриваме и отговора на проблемите, свързани с езиковата липса.

При наличието на участници в комуникативното събитие, които не владеят Е1, групата (владееща Е1 и Е2) е солидарна и обикновено се приспособява към езиковата практика на групата или лицето, владеещи единствено Е2. Обратното, т.е. несолидарността с езиковата практика на групата, владееща Е2, е стратегия, целяща изключване на участници от разговора.

4. Изключване на участници от разговора. Неосъзнато или напротив – изцяло осъзнато, може да бъде превключването на кода, при което едно лице или група остават изолирани от комуникативното събитие, в което като код за предаване на информацията се използва езикът на другата група. Това е често срещана стратегия, която це-

ли чрез изолиране на участника или участниците в комуникативното събитие да се предаде тайно съобщение. Повечето интервюирани респонденти твърдят, че в смесена група се държат солидарно и се приспособяват, като използват основно за комуникация дори и между себе си E2. E1 използват само в случай че не искат да бъдат разбрани или когато трябва да си предадат тайно съобщение. Много от респондентите приемат владеенето на две езикови системи E1 и E2 в подобни ситуации като преимущество.

5. Промяна на ролята на говорещия (повдигане на статуса, придобиване на авторитет, показване на опит). Чрез показване на познанията си по E2 говорещият може да удостовери по-висока компетенция и по този начин да цели придобиване на авторитет, повдигане на статуса или показване на опит. В монолингвна ситуация тази роля се изпълнява от смяната на стиловете в рамките на една езикова система или чрез превключването между вариантите на един език.

(9) Знаете ли този израз *Chová se jak Bulhar a dělá jak Bulhar*. Сравнението, че е като магаре, значи *dře jak Bulhar* и дивашки се държи като *Bulhar*.

(10) Както Айнщайн е казал всеки има право да бъде луд. *Každý má právo být praštěný. Nebo blázen, blázen. Každý má právo být blázen. Aaa můj dovětek je, že nesmíš chodit po stopy.*

В примери (9) и (10) говорещият не само използва поговорки на E2, но ги цитира и в оригинал. Тук превключването на кода е изцяло осъзнато и има за цел да повдигне авторитета на говорещия, както и да покаже опит. В много случаи говорещите прибягват до E2, за да покажат компетентията си по E2, което ги отличава от масата имигранти, които имат по-бегли познания по чуждия език, тъй като го използват спорадично и само в определени езикови сфери.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Превключването на кодовете като речева стратегия в билингвния дискурс има различни причини за възникване – някои от тях са неосъзнати, други са напълно осъзнати и се използват целенасочено за постигането на определен резултат. Много често в двуезична среда и основно при разговор с други билингви говорещият посяга към другия код с определена цел.

ЛИТЕРАТУРА:

- Адлер 1977:** Adler, M. *Collective and Individual Bilingualism. A sociological study*. Hamburg, 1977.
- Вайнрайх 1968:** Weinreich, U. *Languages in contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague – Paris, 1968.
- Владимиорова 2008:** Vladimirova, V. Metodologija na sociolingvističeskoto izsledvane. // *Balto-Slavicum Pragense (sborník edičnǐ řady Acta Slavica et Baltica) Balto-Slavicum Pragense – collection of Acta Slavica et Baltica*. Praha, FF UK, 2008, pp. 55–65.
- Гросджин 1982:** Grosjean, F. *Life with two Languages*. Cambridge, Massachusetts and London, Harvard University Press, 1982.
- Гъмперц 1972:** Gumperz, J. The Speech Community. // *Language and Social Context*, ред. P. P. Giglioli, Penguin Classics, 1972, pp. 219–231.
- Ликоманова, Гладкова 2002:** Гладкова Х., И. Ликоманова, *Языковая ситуация: Истоки и перспективы*, Praha, Karolinum, 2002.
- Пачев 1993:** Пачев, А. *Малка енциклопедия по социолингвистика*, Плевен, „Евразия – Абагар“, 1993.
- Хоугън 1972:** Haugen, E. *The ecology of language*, Stanford University Press, Stanford, 1972.
- Хоугън 1987:** Haugen, E. *Blessings of Babel. Bilingualism and Language planning*, Mouton de Gruyter, Berlin – NY – Amsterdam, 1987.

ДРУГИТЕ „ДРУГИ“, ДРУГИТЕ „НАШИ“, НАШИТЕ „ДРУГИ“. БЪЛГАРИТЕ В БРАТИСЛАВА

Лиана Гергова
Институт за фолклор, БАН

ГРАНИЦИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО¹

Българите в Словакия са признати за национално малцинство (през 1992 г.). Масовото заселване на българи в Словакия като цяло и в Братислава в частност започва в началото на ХХ в., когато пристигат градинари – първоначално почти само мъже, които през 40-те години на века изтеглят и семействата си. Втората и третата преселническа вълна – съответно през 30-те и 50-те години на ХХ в. – са предимно студентски (Гърдев 2004). Много са и случаите на индивидуална миграция – заради брак, работа, образование и пр. – те са най-вече след 60-те години на миналия век.

Към днешна дата границите на изследваната общност не са напълно ясни. Броят на българите, живеещи в словашката столица – според самите тях, – е около 2 000 души, включително и новодошлите след 1989 г., които почти никой от старите не познава. Особено след приемането на България в Европейския съюз (1 януари 2007 г.) българското дипломатическо представителство в Словакия съвсем престава да държи сметка за броя на съгражданите ни, живеещи или работещи там.

Според последните преброявания в Словакия в Братислава живеят около 500 души, които са словашки граждани с българска „националност“. Имайки предвид и новата трудова имиграция в столицата, можем да се съгласим с предположението, че са около 2000.

Отворен остава и въпросът какви са децата от смесени бракове между българи и словаци. Обикновено общността ги приема за българи, но пък в Словакия те са словаци. Основните маркери, които служат за определянето на някого, са дали говори български, дали е пра-

---

¹ Изследването е направено през периода март-април, 2008 г., но се основава и на предишни проучвания – вж. Библиографията. Още по темата – вж. Гергова 2008.

вославен, дали се включва в живота на общността и дали държи на разчитаните като „български“ празници, т.е. дали празнува православните и българските национални празници по смятан за специфичен български начин.

В своето изследване съм се опитала да покрия една общност, която със сигурност не е представителна и не обхваща всички живеещи в Братислава българи, но е единствената група, която може наистина да се нарече общност, имайки предвид вътрешния ѝ живот и външното ѝ представяне. Това са около 50 души, повечето в две възрастови групи – около 35-40 и около 65-70 год.

Изследваната общност „разполага“ с няколко институции, които са пряко или косвено свързани с нейния вътрешен живот и външна изява. През 1928 г. е първото ѝ институционализиране – тогава се създава Българското градинарско дружество „Св. св. Кирил и Методий“. През годините след множество скандали и моменти на външна намеса се стига до съществуващия днес Първоначален културен съюз на българите и техните приятели в Словакия „Христо Ботев“, чиято дейност на практика е само на територията на столицата. Негов орган от 2006 г. е сп. „Сънародник“ (излизащо на 4 пъти годишно и финансирано от Министерството на културата на Р Словакия).

От 2005 г. съществува Българска православна църковна община „Св. Йоан Кръстител“, регистрирана като гражданско-християнско сдружение и призната от Българската патриаршия на Петата конференция на Българската западно и средноевропейска епархия в гр. Регенсбург.

От страна на българската държава в Братислава се поддържа БСОУ „Христо Ботев“ (основано през 1948 г.) с детска градина и Български културен институт под юрисдикцията на Министерство на културата на Р България. От 1993 г. в страната има и посолство (преди това е консулство, тъй като Словакия не е самостоятелна държава).

И така, българската общност в Братислава може да се определи като мигрантска етнодисперсна (Пенчев 2005: 71), но тя не може да се предложи като модел за такава – тя силно се различава според мен от тези в Испания, Англия, Италия, Гърция, Германия, САЩ и пр., но е сравнима с тези в Унгария и донякъде Чехия поради няколко причини: историята ѝ на формиране, юридическия ѝ статут, размера ѝ. Това, че тя е призната официално за национално малцинство, има голямо значение за финансовата и културната ѝ вътрешна и външна политика и за изграждането на образа ѝ в очите на собствените ѝ представители.

Етническите граници, които общността чертае и удържа, са твърде размити – много често „ние“ и „те“ сменят значенията си, сравненията не са устойчиви – те протичат на много различни плоскости: тук, в България, нашите българи, вашите българи, словаците, унгарците и пр. Имат голямо значение темпоралните граници в общността: преди, което корелира с произхода (селище от България, наследник на градинар и пр.), и сега, което корелира със съвременните политически и социални рамки, в които родината е разместена, а българите се делят на „тези тук“ и „онези там“.

ДРУГИТЕ „НАШИ“

Въпреки че традиционното деление в науката е „ние“–„те“ или „нашите“ и „другите“ („чуждите“), за да представя по-ясно ситуацията в българската общност в Братислава, ще започна с другите „наши“, защото това сме „ние“ в миналото, които в настоящето сме поставени в положение на „чуждост“. Ще започна с един пример:

„(А словаците защо така не обичат унгарците?) Що? Българите защо не обичат турците?“²

В последния ред виждаме говорене за **българите в трето лице** – това е много застъпен наративен навик на българите в Братислава. Ето още едно доказателство:

„И там посланикът идва и там вашият вицепрезидент – нашият... Виж как говоря!“³

Това винаги се отнася до българите в България, тези, които имат държава, история, институции. Те често попадат и в другия край на опозицията в рамките на противопоставяне с българите в Братислава, което невинаги е въпрос на всекидневно общуване, но и на кризисни ситуации.

„Бях питала директорката [на българското училище], коя беше тя тогава, да ѝ занеса книжки. Имам много български книжки. И ѝ викам да ги донесе да се учат по тях новите ученици. И тя вика: „да, да, донеси“. И после коя я пита – „кои са тия“ и тя вика: „а, те не са от нашите българи, те са тукашни“. (...) И ѝ викам: „ами кои са ваши българи, в България ли дете са, ами кво правите между тия

---

² Иванка Чангова, 60-годишна, основно образование, разведена, без деца, дъщеря на градинари, в Братислава от 1951 г. Записала: Лина Гергова, 25.04.2008 г., Братислава.

³ Никола Николов – пенсионер, председател на Първоначалния културен съюз на българите и техните приятели в Словакия. Род. 1938 г. в с. Арбанаси; дошъл в Братислава през 1959 г.; женен за българка, дъщеря на български градинари от В. Търновско; две деца; завършил висше образование в Братислава – химия. Записала: Лина Гергова, 18.04.2008 г., Братислава.

българи?“. (...) Ами нас, ако ни няма тука, те няма да са тука! Не е ли така? Ама те са зарад нас тука. (...) Ами тез; консулите, посланиците, за какво са тука. Ами заради нас са тука. Нас, ако ни няма, и тях няма да ги има. А те казват: „а, те не са нашите“. И затова ние сме по българи.“⁴

В колективната памет на общността се пазят спомени за случки, в които българите са се почувствали отритнати от сънародниците си в родината – както в институционално, така и в междуличностно отношение. Това изгражда няколко стереотипни представи: за българите в България като загубили родолюбие и задружността си, за българите в Братислава като „по българи“, защото, въпреки всичко, са успели да съхранят „българското“, и за **българската държава като мащеха**. Последният устойчив образ силно изплува в разговорите относно актуалния проблем със закриването на училището от страна на българското Министерство на образованието и науката. В този казус се откроява и стереотипното отношение към **словашката държавност като добре приемаща и грижеща се** за българската мигрантска общност.

Другите „наши“ са българите в България – тези, които имат държава, институции, история, към които и „ние“ сме принадлежали и продължаваме да принадлежим, но само в конкретни моменти – на празнуване и гостуване, т.е. извън всекидневието. Тези „наши“ имат и своите представители сред „нас“, но колективната памет на общността пази много спомени от случки, в които дошлите са изразявали отделеност от местните. Незабелязано и самите местни говорят за дошлите и за онези в родината в трето лице, което на речево ниво ги оразличава и прави всъщност „други“. Затова българите в България се характеризират по-скоро със ситуативна „своест“, отколкото със ситуативна „другост“.

Тези разсъждения отправят към мисленето за това, кои са „нашите“ в актуален план. Въпреки че българите в Братислава до голяма степен са се интегрирали в приемната словашка среда, местните все пак остават „други“. Нека ги наречем:

⁴ Иванка Чангова. Записала: Лина Гергова, 25.04.2008 г., Братислава.

НАШИТЕ „ДРУГИ“

Словаците като приемна и обкръжаваща среда се възприемат в три свои „хипостази“ културна, гражданска и национална. Културното възприемане и оразличаване е най-развито – това са т.нар. културни етностереотипи за начина на хранене, пиене, обличане, живот изобщо, за всекидневните навици. Ето примери от това говорене за всекидневната различност на „другите“:

„От петдесет години се мъча да ги науча словаците, обаче все не успявам и няма да успея. Не знаят нито как да пият, нито как да ядат. Те – като седнат да пият – поръчват си една боровичка и една бира. Глътнат боровичката на един път, пийнат бира, викнат си още една боровичка и си я сипят в бирата и така пият. А пък ние, българите, аз така пия... Сръбвам си по малко. Така е... словаците пият, за да се напият, пък българите, аз все им казвам, българите отиват да си сръбнат... Та аз, като седна да пия, си хапвам мезе, си сръбвам по малко, пък те без мезе пият и затова се напиват много. И като бях млад, като ходихме по забави – онези словаци се напият и аз трябва да танцувам с жените им, щото те пияни. И ходят да дишат на прозореца, щото им станало лошо. Ами ще им стане ми!“⁵

„Какъв е тертипът на българина – салатата, че трябва да седне, докато изпий петдесет грама, че изяде пет домата, че изяде половин килограм сирене, че не знам какви работи. Те викат: „Пиеш ли, или ядеш ли – туй ми го обяснете!“ ... Българинът ги определя, че те не знаят как да пият. Те не ходят в кръчмата, както ние ходим да седнем и да изпием една ракия. Те, докато стоят прави, пият по три ракии и си заминават, и си отиват вкъщи. Там никой не си губи времето да седи“ (Рашкова, Пенчев 2005: 94-95).

Гражданските етностереотипи обмислят работливостта като общностен маркер, социализма в различните среди и гражданството като права и задължения:

„Те [словаците] много работят. Въпреки че са мързеливи, обаче тук е била Австро-Унгария, били са немци и са ги научили да работят.“⁶

„А тука са били Австрия, Будапеща. Тука са ги натискали жестоко! Тука са били германци. Германци дошли да правят мините, да правят разни работи от желязо.“ (Рашкова, Пенчев 2005: 98).

---

⁵ Изследователски дневник: 14.03.2008 г., Братислава.

⁶ Никола Николов. Изследователски дневник: 14.03.2008 г., Братислава, Български културен институт.

„Аз мисля така – тук, в Братислава, се спасих от комунизма. Защото тук комунизмът беше по-различен, по-мек. Тук комунистите се съобразяваха с манталитета и традициите на хората. Не преследваха така църквата, както в България. Освен това имаше и някаква свобода да се говори, да се критикува. А не както в България – за един виц и хайде в лагера. Словаци са споделяли с мен, че били като [репичките] – червени отгоре, бели отвътре“ (Рашкова, Пенчев 2005: 36).

Националните етностереотипи отдалечават словаците по линията наше-чуждо, защото единствената национална общност, към която българите в Братислава могат да принадлежат, е родната, а не приемната.

Нашите „други“ са словаците, сред които на българите в Братислава се налага да живеят и интегрират. Оразличаването с тях също е видимо на езиково ниво, но не е разгърнато, което означава, че въпреки тяхната „другост“ те не са възприемани чак толкова рязко като различни. Това доказва и липсата на етностереотипни представи в основни тематични центрове, т.е. общностната граница е силно накъсана, с много „вратички“. Донякъде в тази група попадат и българите в останалите страни от Централна Европа (най-вече Чехия, Унгария и Австрия), както и в другите словашки селища. В този смисъл българи и словаци създават един общ фронт, без в това да се влага каквато и да била агресия, срещу едни общи „други“. Кои са те:

ДРУГИТЕ „ДРУГИ“

Първото, което прави впечатление, е че българите в Братислава нямат разгърнати стереотипни комплекси, свързани с образите на традиционно „другите“ за изходния регион: турци, гърци, сърби, румънци, роми. Малкото налични представи са наследени и позабравени, не са изградени нови, защото тези нации не са значими. В процеса на интеграция в чужда среда българите се принуждават да навлязат и приемат всекидневната култура на приемната среда и нейните представи за другост. В този смисъл „другите“ за словаците са:

- чехи – „братски народ“ (каквито за нас са например *сърбите*);
- австрийци – цивилизационен модел (каквито са *гърците*);
- унгарци – исторически враг и враг сред „нас“ (каквито са *турците*).

Другите „други“ са тези, които чрез другостта си за приемната общност са станали такива и за „нас“, докато нашите си „други“ са останали в миналото под формата на „донесена“ колективна памет,

която обаче вече не е активна. Тук ми се струва, че е мястото да изразя една хипотеза, която би следвало да се потвърждава в други изследвания на подобни терени. Може да се предположи, че новите „други“ ще заемат местата в донесения културен модел. И така, унгарците съвсем ясно се асоциират с представата за турците – завоеватели и традиционни врагове, враговете до и сред „нас“; чехите са братския, близък по съдба, история, език народ – подобно на сърбите за българите в България; австрийците са традиционният цивилизационен модел – тук можем да поставим гърците като аналог. Какво не е наред в тези препратки: ако оставим настрана турците и унгарците, които не са многозначни и подлежащи на коментар на всекидневно ниво, чехите, сърбите, австрийците и гърците не са толкова чисти като образ. Всъщност представата за чехите и австрийците на българите в Братислава е напълно различна от тази на словаците, за които те доста често се нареждат до унгарците като исторически властници, като накърнили словашката цялост, като оцетили икономически и политически тяхната държавност и територия. Представата на българите в България по отношение на сърбите и гърците също не е толкова положителна и кохерентна, те също са били наши врагове в даден исторически момент, също са нарушили етничната ни цялост. Каква е причината за тези разминавания? Според мен несъответствията със словашките стереотипни комплекси идва от така или иначе наличния поглед „отвън“ – представите на българите се изграждат по различен начин, те са смесица от донесено и научено, от взаимодействие с „другите“, което не е подвластно на национализма. От друга страна, в България те са прекарвали (ако изобщо са били там) твърде малко време – в общия случай, някъде до завършване на образованието си, повечето са дошли като много млади – и градинарите, и студентите, и индивидуалните мигранти. В този период от живота ми се струва, че все още не може да се говори за разгърнато развитие на стереотипната представа за „другия“, тя е частична и в новата среда още повече се разколебава заради липсата на всекидневно разгръщане, подновяване и утвърждаване. Затова мисля, че културният модел, донесен и съхранен от българите в Братислава, е различен от този на тези в България.

***

Следствието от това **размиване между „наши“ и „други“** е една цялостна „другост“ по отношение на всички – тя е ситуативна, променлива, с различна степен, но основната ѝ функция е консолидираща малката общност на българите в Братислава.

Интересно е и движението по **линията свое-друго** на българите в България и словаците в Братислава, което е обратнопропорционално – когато едните се приближават, другите остават далеч. Това е особено видимо при мисленето за родината, която в различни ситуации е красивата, гордата, милата, или „мащехата“, и приемната страна – млада и комплексирана, но често „майка“. Въпреки това българите от цял свят са тези, между които и нас в определен контекст границата може да се заличи напълно, докато словаците никога не могат да станат пълнозначна част от „нашето“.

ЛИТЕРАТУРА:

- Гергова 2008:** Гергова, Л. Бира и боровичка vs. ракия и салата. Етностереотипи сред българската общност в Братислава. // *Сборник с доклади от Научна конференция, посветена на 30 години словакистика ВТУ „Св.Св. Кирил и Методий“*. Велико Търново (под печат).
- Гърдев 2004:** Гърдев, К. Българските общности в Чехия и Словакия: Минало и настояще. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.
- Пенчев 2005:** Пенчев, Вл. Българите в словашка среда – етнокултурни кодове на взаимодействия. // *Bulhari na Slovensku. Etnokulturne charakteristiky a suvislosti*. Bratislava: Veda, 2005, 69-76.
- Рашкова, Пенчев [съст.] 2005:** Рашкова, Н., Вл. Пенчев. Етнокултурни характеристики и взаимодействия: Теренно изследване. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2005.
- Obyvatel'stvo podľa národnosti 2005:** *Obyvatel'stvo podľa národnosti a pohlavia v krajoch a okresoch Slovenskej republiky k 31.12.2005* – Štatistický úrad SR, 2005.
<<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=7167>>

ЕДИН АКТУАЛЕН ПОДХОД ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ ЗА ЦЕЛИТЕ НА ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

*Цвета Хорева, Корнелия Чоролеева, Николай Желязков
Университет по хранителни технологии, Пловдив*

Актуалността на темата за интеркултурната комуникация се определя от стремително променящите се реалности в един глобализиран свят и „необходимостта от прогнозиране, смекчаване и решаване на конфликтите, възникващи при межкултурното общуване“ (Рот 2007: с. 15) Разбирането за този тип комуникация е тясно свързано с определението на понятието „култура“. Юлиана и Клаус Рот цитират разширената дефиниция на Кръобер и Клузон, които разглеждат културата като „комплекс от *субективации* (основни предположения, ценности, норми, представи, нагласи и т.н.) и *обективации* (действия, начини на поведение, език, артефакти), които хората усвояват в процеса на инкултурация, за да ги използват за ориентация в ежедневни житейски ситуации.“ (Kroeber/Kluckhohn 1952, цит. по Рот 2007: 24–25) Дефиницията, предложена от авторите Лъстинг и Къостер, позволява да се изследва ролята на културата за интерпретирането на символите и да се подчертае важната връзка между културата и комуникацията: „*Културата е усвоен комплекс от споделени интерпретации на вярвания, ценности и норми, които влияят върху поведението на относително голяма група хора.*“ (Лъстинг и кол. 2003: с. 27) В този смисъл хората не се раждат с култура, а я научават (усвояват) в процеса на общуване с другите. Върху формирането на културните ценности оказват влияние колективни фактори като институции, социални организации, технологии, религия, семейство и др. Ю. Рот представя културата на индивида като съставена от две части, едната от които остава непроменена в смесен културен контекст и „произвежда поведения, които се възприемат примерно като „американски“, „немски“ или „японски“, а другата част – като „отворена, адаптивна

система, която реагира гъвкаво на ситуативните условия и изисквания (Roth 1996: с. 262, цит. по Rot 2007: с. 28)

В търсене на дефиниция за понятието „култура“, която да е подходяща за целите на чуждоезиковото обучение, Байръм употребява „вярвания, значения и поведения“, като чрез „значения“ прави връзка с езиковото обучение. Той очертава три примера на межкултурна комуникация: между носители на различни езици от различни страни, единият от които използва езика посредник като майчин; между носители на различни езици от различни страни, използващи езика-посредник като лингва франка, и между хора от една страна, които са носители на различен език, единият от които е езикът посредник (Байръм 1997: 20–22)

Теориите за межкултурната комуникация са тясно обвързани с общите комуникативни теории. Теорията на Гудикунст за намаляване на несигурността (Uncertainty Reduction Theory) е в основата на много от съвременните методи за натрупване на знания за другите. Според нея, „когато един индивид попада в обкръжение на друга култура, той изпитва несигурност, която има когнитивни и поведенчески (uncertainty), но и емоционални (anxiety) измерения.“ За компенсирание на този стрес индивидът се стреми да намалява несигурността и да подобрява „отношението на социалното обкръжение“ (Gudykunst 1985, цит. по Rot 2007: с. 31). Един от начините за постигане на това е чрез натрупване на знания за собствената и чуждата култура, т.е. чрез изграждане на културна компетентност. Въпреки че терминът „межкултурна компетентност“ се използва все по-често, не съществува консенсус относно неговото значение. В най-общ смисъл тя се схваща като „комплекс от социални поведенчески умения, с чиято помощ индивидите са в състояние успешно да се справят във всекидневното общуване с партньори от други култури“ (Rot 2007: с. 45)

По отношение на компетентностите, които влияят върху усвояването и използването на чужд език, Общата европейска езикова рамка предлага разделение на *езикови* компетентности в по-тесен смисъл и *общии* компетентности, т.е. непряко свързани с езика. Езиковите компетентности са съставени от три типа компоненти: лингвистични, социолингвистични и прагматични (Трим и кол. 2006: с. 135). *Общите компетентности* са дефинирани като „тези, които не са специфични за езика, а правят възможни дейностите ни от всяко естество, включително и езикови“ (пак там: с. 19) Те включват знанията за основните географски, екологични, демографски, икономически и политически характеристики на страната или страните, в които се говори

съответният изучаван език, както и информираност за области като всекидневния живот, междуличностните отношения, ценностите, убежденията, нагласите, езика на тялото, нормите на поведение в обществото, ритуално поведение и т.н.

Общите компетентности на изучаващите чужд език често са деформирани от стереотипи, което може да затрудни процеса на овладяване на нови познания. Очакваните резултати от настоящото изследване са в две основни посоки: идентифициране на източниците на проблемите, с които се сблъскват преподавателите в Подготвително отделение в УХТ през последните години (ниска мотивация, несериозно отношение към учебния процес и често ниски нива на езикова компетентност в края на обучението), следвано от формулиране на адекватни цели на обучението на чуждестранните студенти и реалистично дефиниране на компетентностите, необходими за успешно функциониране в мултикултурна академична и професионална среда.

Междукултурната комуникация в Подготвително отделение по в УХТ може да бъде отнесена към първия и втория тип от предложената от Байръм класификация. Първият тип се наблюдава в групите с обучение само на български език. При него взаимодействието е между носители на различни езици от различни страни, единият от които (преподавателят) използва езика посредник като майчин. В този случай е целесъобразно да се наблегне върху проучването на компетентностите на различните национални групи, тъй като това би им помогнало в интернационалната комуникация и взаимодействие.

Междукултурна комуникация от втория тип се осъществява в групите с обучение на български и английски език, т.е. взаимодействието е между носители на различни езици от различни страни, използващи езика посредник (в случая – английския език) като лингва франка. Тъй като не е възможно обучаемите да получат всички познания за националната идентичност и култура, с която те могат да влязат в контакт при упражняването на двата чужди езика, на базата на изграждане на компетентности относно националната култура на страната, където езикът се използва като роден, работата може да бъде насочена към изграждане на умения за справяне в други междукултурни ситуации въз основа на дадения пример.

Общите компетентности на студентите от Подготвително отделение бяха изследвани посредством следните методи: наблюдение (пряко, полево); устна анкета (под формата на свободен разговор със студентите, с представители на посредническите агенции и с преподавателите); регистриране на наративи за обичайни преживявания и

критични инциденти; очертаване на потенциалните проблемни области при межкултурното взаимодействие; създаване и прилагане на писмена стандартизирана анкета и анализ на получените резултати.

Изследването започна с провеждане на наблюдение в класната стая и извън нея, в реални условия на комуникация между студенти от различни националности, служители от университета и преподаватели. Бяха проведени устни анкети с чуждестранните студенти, с представители на посредническите агенции за набиране на чуждестранни студенти и с преподавателите на съответните групи. Част от устната анкета бе проведена в контекста на специални учебни занятия, включени в учебния материал и посветени на дискусия на различията между някои култури.

В резултат на наблюдението и устните анкети бяха регистрирани наративи за обичайни и критични преживявания на чуждестранните студенти в България и бяха очертани областите, в които можеше да се очаква наличието на предварително създадени стереотипи и установени вярвания, нагласи и убеждения на микро-, мезо- и макро-равнище на взаимодействие. Тези области бяха обособени в 4 главни групи:

- 1) знания, нагласи и убеждения на студентите за *страната домакин*, включително готовност за придобиване на нови знания;
- 2) знания, нагласи и убеждения на студентите за *населението* на страната домакин;
- 3) знания, нагласи и убеждения на студентите за *образователната институция* (УХТ);
- 4) *субективни усещания*, свързани с престоя на студентите в страната домакин; готовност и желание за *интеграция* в микрообществото на състудентите им от други националности и в българското общество като цяло.

На базата на получената информация бе разработена писмена стандартизирана анкета с 47 въпроса. След анализ на езиковата компетентност на студентите в ПО бе взето решение анкетата да бъде преведена на турски език за студентите от Република Турция, съставляващи около 90% от общия брой студенти в ПО. Анкетата бе преведена и на английски език за останалите чуждестранни студенти (от Гърция и Молдова), за които бе установено, че използват английски като език посредник. Във формулировката на въпросите бяха използвани най-елементарни граматически конструкции и понятия, за да се улесни допълнително разбирането.

С цел сравнение на общите компетентности на студентите в ПО с тези на другите новопостъпили чуждестранни студенти, както и с вероятно различното ниво на компетентност на чуждестранни студенти след езиков курс в ПО или повече от една година престой в страната, бе взето решение проучването да обхване и чуждестранните студенти от I и II курс в УХТ. От общо анкетираните 52 души бяха оформени следните групи:

- Група „А“: новопостъпили студенти в Подготвително отделение (невладеещи български език), с две подгрупи:
  - А1: студенти от Република Турция
  - А2: студенти от други държави (за учебната 2008/2009: от Гърция и Молдова);

- Група „Б“: новопостъпили студенти в УХТ, които владеят български език (по междуправителствени спогодби с Молдова, Украйна, Македония);

- Група „В“: студенти с над 1 година престой в България, отново с две подгрупи:

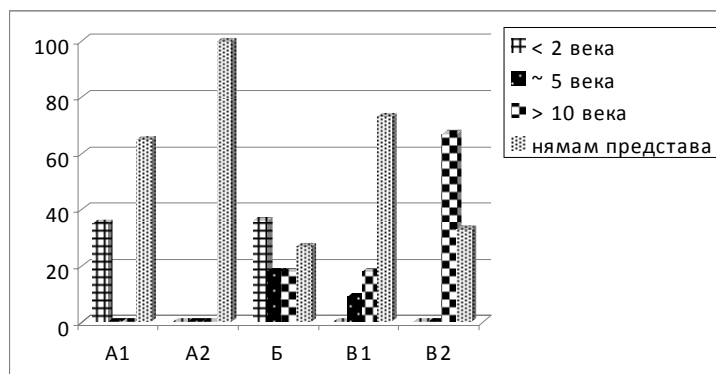
- В1: студенти от Република Турция
- В2: студенти от други държави (по междуправителствени спогодби с Молдова, Украйна, Македония).

○

Основни резултати от проведената анкета

1) Знания, нагласи и убеждения на студентите за *страната домакин*, включително готовност за придобиване на нови знания.

Близо една трета от новопостъпилите студенти в ПО и I курс смятат, че България е държава на по-малко от 2 века. Нито един от турските студенти в ПО и само 18% от студентите в I курс са посочили, че е на повече от 10 века. Очевидна е разликата в компетентността на студентите след едногодишен престой в страната: 18% от турските и 67% от останалите посочват верния отговор (Фиг. 1).

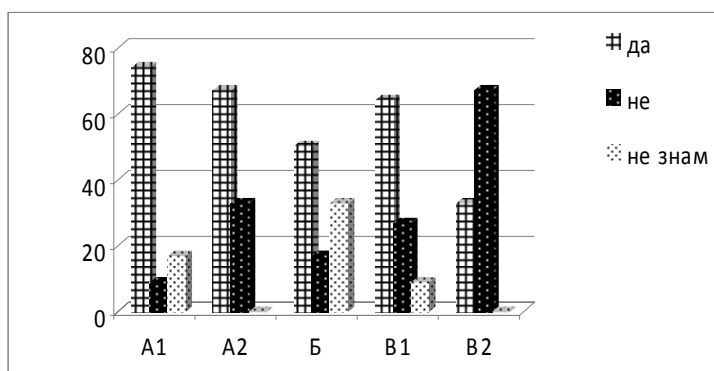

Фиг. 1: „Кога е създадена България?“

59% от турските студенти в ПО и 100% от групи А1 и А2 декларират, че се интересуват от историята на България. Този интерес намалява след престой в страната: 45% за група В1 и 67% за група В2. Интерес към политическия живот в България обявяват 1/3 от анкетираните турци в ПО и 100% от останалите студенти в ПО. За групи Б и В2 процентът се запазва около 30%, което се смята за нормално предвид липсата на интерес към политиката у повечето млади хора при обичайни обстоятелства. Въпреки въпросите, задавани относно религията в България, 92% от всички анкетираните знаят, че тя е християнска (100% при групите с по-дълъг престой в България), като останалите са посочили, че не знаят каква е преобладаващата религия тук.

Като цяло нагласата на чуждестранните студенти към страната домакин е положителна: 78% смятат, че природата в България е красива, а 76% – че тук има хубави курорти.

В предварителните разговори голяма част от анкетираните твърдят, че България е известна с престъпността си, че е мафиотска държава и че не биха се доверили на полицията, ако имат проблем. В същото време в писмената анкета между 60 и 70% от анкетираните посочват, че не знаят дали има престъпност в България, 45% от турските студенти в група В1 – че няма, а 100% от група В2 са категорични, че има. Мнозинството от групите А1 (74%), А2 (67%) и В1 (64%) са декларирани, че имат доверие в полицията. Висок е процентът на колебаещите се в група Б (33%) и на отрицателно отговорилите в група В2 (67%), а това са предимно студенти с български корен (Фиг. 2).

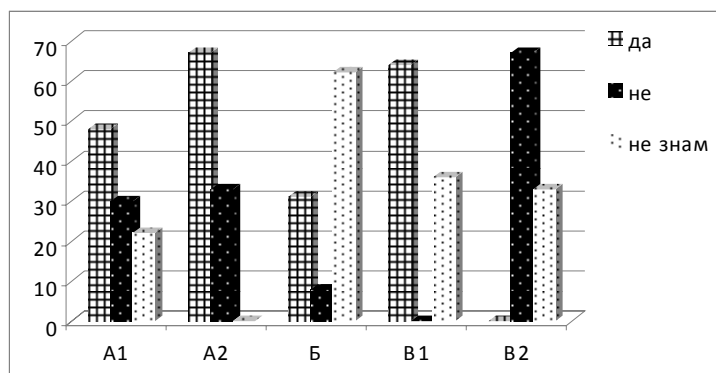

Фиг. 2. „Бихте ли се обърнали към полицията да Ви помогне, ако имате проблем?“

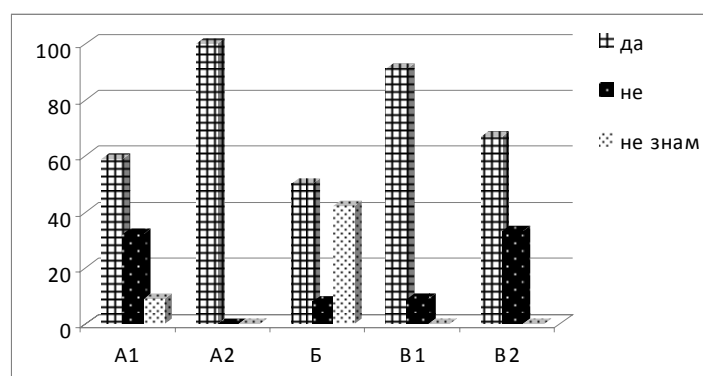
Информацията си за България чуждестранните студенти са черпили предимно от интернет (36%) и от лични разговори (35%).

2) Знания, нагласи и убеждения на студентите за *населението* на страната домакин

Въпреки че мнозинството от студентите в ПО са пристигнали с нагласата, че българите са толерантни към хора от други религии (48% при А1 и 67% при А2), отрицателните отговори имат смущаващи стойности (30% за А1, 33% за А2). След по-дълъг престой в България турските студенти от група В1 не са толкова категорични в положителния си отговор, но не дават нито един отрицателен, за разлика от студентите от група В2, две трети от които твърдят, че българите не са толерантни (Фиг. 3). Значително по-високи са стойностите на положителните отговори по отношение на толерантността на българите към хора от други националности: 59% за А1, 100% за А2, 50% за група Б (42% са заявили, че не знаят), цели 91% за група В1 и 67% за група В2 (Фиг. 4).

Фиг. 3. „Толерантни ли са българите към хора от други религии?“

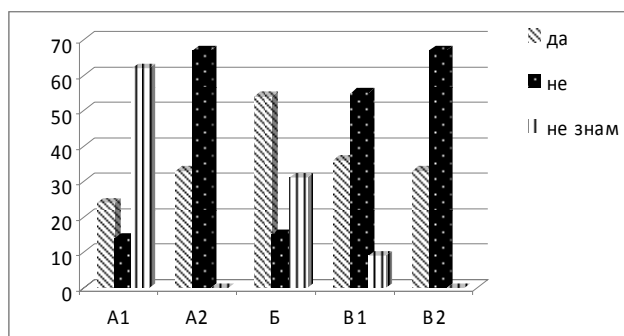

Фиг. 4. „Толерантни ли са българите към хора от други националности?“

Относно зададените няколко признака за описание на характера на българите, с най-значителен процент са отговорите за „любезни“: между 23% и 69%, като най-високата стойност е отбелязана от група

Б; „некултурни“: с най-висок процент (31%) при група А1 и „агресивни“: с най-висок процент (30%) при група В1.

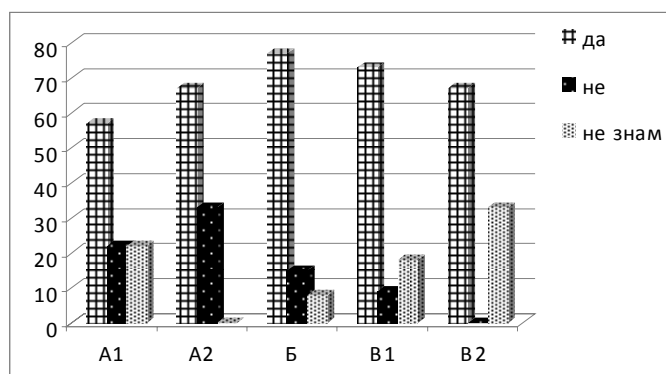
Точността е един от основните проблеми в работата с чуждестранни студенти от Турция. 61% от анкетираните от група А1 не знаят дали е необходимо да си точен, когато имаш среща с българин, а 55% от група В1 заявяват, че не е необходимо (Фиг. 5). Това е една от областите, в които ще бъде необходимо да се работи през следващите етапи.

Фиг. 5. „Трябва ли да сте точни, когато отивате на среща с българин?“

3) Знания, нагласи и убеждения на студентите за образователната институция

Около 50% от анкетираните турски студенти вярват, че българските университети дават добро образование, срещу 67% за група А2 и 90% за група Б. Само 30% от турските студенти в група А1 смятат, че българските преподаватели са на високо ниво, докато при колегите им от другите страни този процент е значително по-висок (100% за група А2 и 67% за група Б). 87% от група А1 знаят, че е задължително да посещават занятията и 57% смятат, че ще имат проблеми, ако отсъстват (срещу 22% отговор „не“ и 21% „не знам“). Различно е отношението на колегите им от група В1, 73% от които са убедени, че ще имат проблеми (Фиг. 6). Тази област заслужава особено внимание при по-нататъшните разработки, тъй като при нея преподавателите се сблъскват с най-много трудности.

Фиг. 6. „Смятате ли, че ще имате проблеми, ако отсъствате от занятия в университета?“

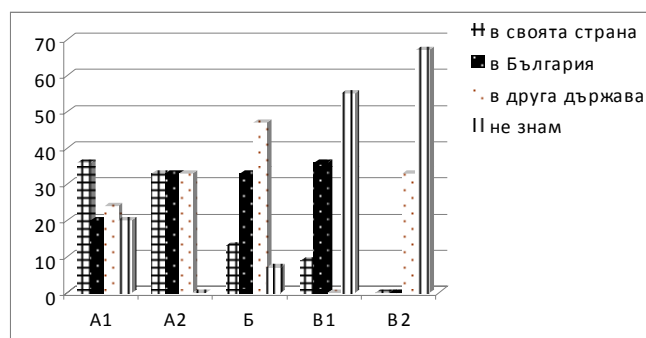
4) *Субективни усещания*, свързани с престоя на студентите в страната домакин; готовност и желание за *интеграция* в микрообществото на състудентите им от други националности и в българското общество като цяло.

Само двама от всички анкетирани заявяват, че не живеят добре в България.

Доверието на анкетираните към останалите студенти проличава от въпроса дали биха помолили някои от тях да ги заведе на зъболекар или лекар. Най-високи са стойностите на положителните отговори при студентите от групи В2 (100%), Б (92%) и А2 (67%). Очевидно по-ниско е нивото на доверие при студентите от Република Турция. Въпреки това мнозинството от тях (между 67% и 92%) биха желали да общуват с българските си колеги като част от тяхното общество (с изключение на студентите от група В2, които заявяват обратното). Не така категорични са отговорите на въпроса дали биха се оженили за българин/българка. Най-висок е процентът на отрицателните отговори при новопостъпилите студенти от Турция (41%), следвани от групи А2 и В2 с по 33%. Въпреки това положителните отговори се движат в интервала 33–67%, което също представлява висока стойност на фона на разликата в културите и религиите.

Представа за достигнатото ниво на езикова компетентност след по-дълъг престой в България може да бъде получена на базата на отговорите на въпроса на какъв език общуват студентите с преподавателите и служителите в университета. 91% от група В1 заявяват, че това е български език, въпреки че изучават и английски език.

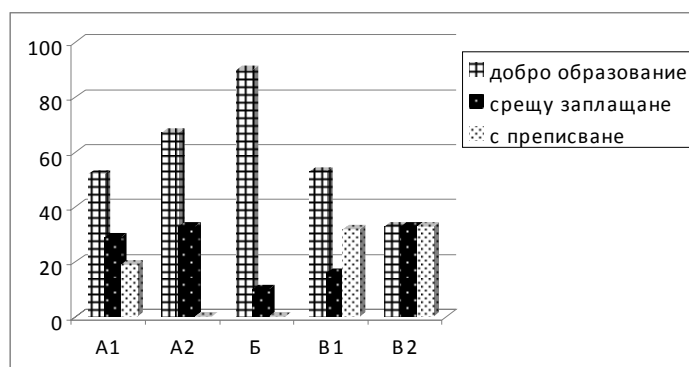
Една трета от анкетираните (без група А1, където процентът е 20) смятат да работят в България след завършването си. Една трета от студентите в ПО, 13% от група Б, само 9% от група В1 и 0% от група В2 за заявили, че желаят да работят в собствената си страна (Фиг. 7).

Фиг. 7. „Къде смятате да работите, след като завършите висшето си образование?“

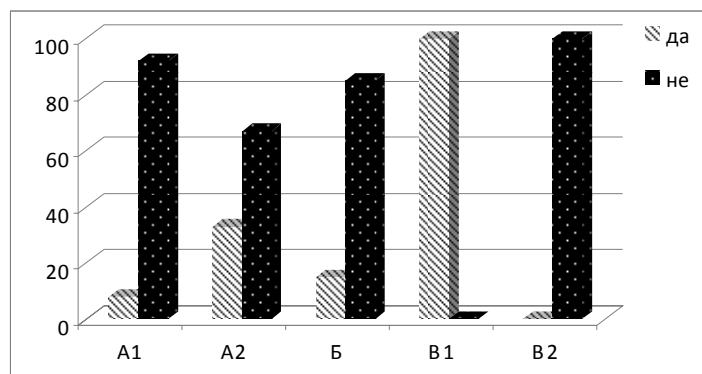
Имаме основание да смятаме, че при някои от въпросите отговорите се влияят значително от родната култура на анкетиранияте. Към българската храна очевидно по-лесно се адаптират студентите от други държави – 68% я харесват, а 70% от турските студенти не я приемат. 53% от новопристигащите турски студенти не се доверяват на българин да им препоръча храна в ресторант (по техни обяснения – за да не бъдат подведени да нарушат религиозните си забрани), но 68% от новите студенти от други държави нямат това притеснение. Интересна разлика се забелязва при въпроса дали българите употребяват много алкохол. Турските студенти от всички групи са почти единодушни в положителните си отговори, а останалите чуждестранни студенти отговарят предимно с „не“ (52%) и „не знам“ (26%). На въпроса „Чисти ли са българите?“ отрицателен отговор дават единствено турските студенти (35% за А1, които намаляват до 9% за В1, срещу 45% „не знам“ за А1 и 27% за В1).

Интерес представлява и разликата в другите нагласи на новопристигащите турски студенти и на техните колеги, отново от Република Турция, които са прекарвали над една година в България. Нито един от анкетиранияте от група В1 не би се поколебал да помоли българин да му препоръча храна в ресторант. Ако 45% от студентите в ПО заявяват, че не ходят в български ресторанти, 90% от колегите им в първи и втори курс твърдят, че ходят. На въпроса чисти ли са българските домове само 1 от студентите от група А1 е отговорил с „да“, а около 30% с „не“. При студентите от група В1 са регистрирани само положителни отговори. 79% от група А1 не знаят дали много от българите са с висше образование, но 72% от група В1 са дали положителен отговор. 29% от новопристигащите студенти са убедени, че могат да си вземат диплома срещу заплащане, но този процент пада при група В1 до 16% (Фиг. 8).

Фиг. 8. „Кои от твърденията са верни за българските университети?“

За съжаление, развитието на този вид компетентност не е само в благоприятна посока. Ако 95% от турските студенти в ПО не се страхуват да излизат сами в България през деня, то 100% от група В1 са заявили обратното (Фиг. 9).

Фиг. 9. „Страхувате ли се да излизате сам/а в България през деня?“

При провеждане на изследването бяха наблюдавани различия между заявените по време на наблюдението и устните анкети становища и отговорите от писмените анкети. Една вероятна причина е недоверие към анонимността на анкетата, която представлява писмен документ.

Формулирането на въпроси, свързани с трите равнища на протичане на взаимодействието (макро-, микро- и мезо-) позволява да се проявяват не само конкретните пространствено-времеви обстоятелства на взаимодействието, но и индивидуалните характеристики на участниците. Институционалното мезоравнище на комуникация представлява интересен обект за изследване, тъй като межкултурното общуване в рамките на институцията, в конкретния случай университета, се подчинява на специфични предпоставки и принуди, които могат да имат не само отрицателно въздействие, а могат да действат и стимулиращо.

Чрез сравнението на студенти от различни националности и след различен период на престой в страната домакин могат да се наблюдават фазите, през които те преминават – от етноцентризъм, когато отхвърлят съществуването на културни различия, до приемане и интернализиране на културните разлики. Чрез целенасочена работа може да се достигне до натрупване на знания за другите, осъзнаване на собствената референциална рамка и на значението на културните фактори в процеса на комуникативно взаимодействие, а чрез подобряване на отношението към социалното обкръжение да се намали чувството на несигурност,

което изпитват студентите при сблъсъка с другата култура, и да се повиши тяхната компетентност на различни равнища.

Изследването позволява да се направи преценка кои познания съществуват адекватно в общите компетентности на обучаваните, за да не се обременява с тях учебният материал, а единствено да се намери подходящ експонент в целевия език за дадена понятийна категория от родния език. Материалите, които подлежат на разработване на базата на получените резултати, ще бъдат насочени към развитието както на общите, така и на комуникативните езикови компетентности. Това би позволило у обучаемите да бъдат създадени умения за адекватен за дадената ситуация избор на език и комуникативен стил, смяна на кода и перспективата, повишена чувствителност към невербалните сигнали, склонност към адаптация и способност за ориентиране в бързопроменящи се културноспецифични ситуации.

ЛИТЕРАТУРА:

- Байръм 1997:** Byram, M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
- Лъстинг и кол. 2003:** Lustig, M., J. Koester. *Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Cultures*. Boston: Allyn and Bacon, 2003.
- Трим и кол. 2006:** Трим, Д., Б. Норт и Д. Кост. *Обща европейска езикова рамка*. Варна: Релакса ООД, 2006.
- Рот 2007:** Рот, Ю., К. Рот. *Студии по интеркултурна комуникация. Теория. Практика*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007.

INTERTEXTOVOST, INTERPRETACE A PŘEKLAD UMĚLECKÉHO TEXTU

Ivana Bozděchová
Univerzita Karlova, Praha

ÚVODEM

Jednou z inspirací k této přednášce se staly některé jevy a okolnosti, na které jsem narazila při své dosavadní skromné překladatelské praxi v oblasti umělecké literatury (tj. při překládání zejména básnických textů z angličtiny do češtiny), a také některé další konkrétní případy, které se vzhledem k tématu jeví zajímavé a vedou k zamyšlení především nad pojmy intertextovost a interpretace právě ve vztahu k uměleckému překladu.

Samotný termín intertextovost bývá – a to i v lingvistickém kontextu, kterého se budu držet, – vymezován různě; poprvé jej užila Kristevová (1967, 1983): intertextovost jako vlastnost každého textu, v českém lingvistice pak zejména Homoláč (1994) jako výstavbový princip textu. Úvodem pouze připomínám pojetí *intertextovosti* jako jednoho z konstitutivních rysů textuality, jak je přehledně uvádí např. Nekula 2002 v Encyklopedickém slovníku češtiny; dále se zaměřím zejména na 3, příp. 2 uvedené pojetí.

intertextovost (Nekula 2002: 184)

- 1) explicitní nebo implicitní odkaz k textu jako druhu, resp. k obecným pravidlům jeho tvoření (architextovost);
- 2) odkaz k textu samému, komentáře k obsahu nebo formě textu (metatextovost);
- 3) odkaz k jinému textu – konkrétnímu, předpokládanému nebo jen žádoucím, ale dosud nerealizovanému.

INTERTEXTOVOST, INTERPRETACE A SMYSL TEXTU

Pro intertextovost je charakteristický (např. v Homoláčově pojetí, 1996) podíl vztahu k jinému textu na konstituování smyslu textu (přičemž přítomnost části jiného textu v navazujícím textu není nutná). Smysl textu konstituujeme, utváříme při interpretaci; pojmy *interpretace* a *smysl* opět

pouze připomínám ve výběrovém přehledu, přičemž k poslednímu uvedenému vymezení *smyslu* je třeba doplnit vedle složky sémantické a pragmatické také komunikativní:

interpretace

Levý 1963: 103 soubor postupů, které pomáhají odhalovat významový invariant původního textu;

Popovič 1981:159 aktivní forma čtenářské recepce, funkční jednota čtenářsko-hodnotícího a racionálně-teoretického postoje;

Hausenblas 1988: 17 pochod, při němž příjemce konstituuje, vytváří smysl textu;

Hochel 1990: 50 první fáze překladatelského procesu s cílem odhalit všechny textově a kontextově fixované významy díla;

Švehlová 1996: 114 interpretační operace zahrnují rovinu sémantickou, tematickou, kompoziční, referenční, komunikativních funkcí, evaluační;

předpoklady interpretace: A) kognitivní – 1. znalosti daného jazyka a encyklopedické, 2. usuzování,

B) evaluační

smysl textu

Hausenblas 1988: 17 výsledek, k němuž příjemce dospívá pochodem interpretace textu;

Švehlová 1996: 113 komplexní obsahová kvalita tvořená složkou sémantickou a pragmatickou; význam situačně vázaný a/nebo kontextově podmíněný. V souvislosti se smyslem vyvstává otázka, jak právě intertextovost napomáhá interpretaci uměleckého textu (a to původního i při překladu).

Jako výrazové prostředky mezitextového navazování v umělecké literatuře se obvykle uvádějí aluze a citáty (viz např. Homoláč 1989, nebo Mareš 2003). Na utváření smyslu textu se přitom při interpretaci všech jeho složek, tedy i aluzivních, podílejí inference – usuzování (u aluzí zejména inference ilokuční a interakční týkající se komunikačních funkcí a záměru autora), důležitou roli hraje dále signalizovanost aluzí nebo způsob jejich zapojení do textu. Do jaké míry jsou aluze v konkrétním textu identifikovány (naplněny), závisí především na aluzivní kompetenci interpretátora. Tak např. v závislosti na této kompetenci bude zřejmě rozdílná naplněnost nesignalizovaných literárních aluzí ve hře Virginia od současné irské spisovatelky Edny O'Brienové; v první ukázce skrytá aluze na Shakespeara Hamleta, v druhé na bibli:

1) *Yes, darling, to haunt your terrace.* (O'Brien 1981: 45)

Ano, miláčku, strašit ti ve věži. (O'Brien 2004: 37)

2) *Brilliant amorous day was divided as sheerly from the night as land from water.* (O'Brien 1981: 58)

Zářivý milostný den byl oddělen tak příkře od noci jako země od vody. (O'Brien 2004: 48)

Genesis, 1.14:

And God said: Let there be lights in the firmament of the heaven to divide the day from the night;

I řekl Bůh: „Bud'te světla na nebeské klenbě, aby oddělovala den od noci!“ Rozdílnost zapojení známého citátu americké autorky Gertrudy Steinové *Růže je růže je růže* ilustrují úryvky 1) z téže hry a 2) z textu českého spisovatele Arnošta Lustiga:

1) *Miss Stein, the swathed sausage, thinks she is the most intelligible and also the most popular writer in the world – „A rose is a rose is a rose.“ Is it?* (O'Brien 1981: 35–36)

Slečna Steinová, ta omotaná klobása, si myslí, že ona je nejsrozumitelnější a taky nejpopulárnější spisovatelka na světě – „Růže je růže je růže.“ Je to tak? (O'Brien 2004: 29–30)

2) *Tak slovo popel pro mě znamená víc, než může jeden výraz znamenat. I kdyby (obdobně jako slavná Gertruda Steinová řekla Ernestu Hemingwayovi, že růže je růže je růže) mně někdo opakoval donekonečna, že popel je popel je popel, vím, že to není pravda, že popel je ještě něco jiného. Snad esence živých i mrtvých, zabitých, zmrzlých, nemocných, vyhladovělých, nevinných, zneuctěných a ponížených, zneuznaných a ukřivděných a potom těch nikdy nenarozených. Věrojatnější by bylo vztáhnout vše ke slovní hříčce, že ozvěna je ozvěna je ozvěna.* (Lustig, Cinger 2002: 20)

Zatímco v případě užití u Edny O'Brienové slouží tento citát k posměchu, či dokonce k ironickému útoku, v úryvku z Lustigova textu je jako kompoziční prvek parafrázován, tematizován a motivačně rozvíjen k vlastním hlubším úvahám *Popel je popel je popel*, a to i o smyslu slov či aluzích *Ozvěna je ozvěna je ozvěna*. V tomto druhém případě tak jde nejen o mezitextové navazování, ale zároveň vlastně i o jakýsi umělecký (autorský) metatext či (řečeno Popovičovým termínem, 1971) o uměleckou metakreační aktivitu.

Při překladu se identifikace (naplněnost) aluzí může (v návaznosti na interpretaci) spolupodílet i na tvorbě koncepce překladu, která představuje důležitou fázi překladatelského procesu; tak např. v básni současné britské básnířky Wendy Cope lze povědomí o aluzivním titulu *Strugnell's Bargain* a o verši Sira Philipa Sidneyho ze 16. století očekávat snad u současného

anglického čtenáře, nikoliv však u čtenáře českého. Proto jsme zvolili volný překlad názvu básně (v souladu s jejím obsahem *Kšeft se srdci*) a tuto aluzi (nesignalizovanou a pravděpodobně nenaplněnou) ve zmíněném verši kompenzovali českobratrským pravopisem (použili jsme tedy českou pravopisnou normou z doby vzniku Sidneyho básně).

Strugnell's Bargain

My true love hath my heart and I have his

Love's Bargain, Sir Philip Sidney, 1554–1586

(Cope rkp.)

Kšeft se srdci

Ma mila srdce moge vlastnj a ya gegj

(Cope 1999: 34)

VYBRANÉ PŘÍKLADY SPECIFICKÉ INTERTEXTOVOSTI V UMĚLECKÉM TEXTU

Po příkladech celkem jednoznačné intertextovosti (v uvedeném pojetí) uvedu některé případy specifické, možná vyhraněné intertextovosti; dokládají především důležitost formy pro interpretaci textu (hlavně první dva případy). Považuji zde za ně:

1. „kontrapunktický“ básnický text (jako typ intratextovosti)
2. paralelní prezentaci výchozího a přeloženého textu (označuji jako juxtatextovost);
3. existenci více (těžejazyčných) překladů daného textu (označuji jako polytextovost).

1. „Kontrapunktické“ básnické texty se v podstatě zakládají na hudebním principu současného vedení několika samostatných hlasů a poskytují specifický interpretační zážitek. Samostatnost hlasů v těchto textech se projevuje např. odlišností vypravěčské perspektivy, motivu, příp. časové roviny, viz Eganova báseň *Turisté*:

Turisté

farmář ve výslužbě který

ruksaky auta kamery

sluneční brýle

se nám snažil po půlnoci sehnat klíč

startující do krajiny

vyhlíží ze svého ranního příbytku

aby se nikdy nelíbily

směje se mává a jde dovnitř

mezi těmito věčnostmi

s tím rozkošným

irským zpožděním

(Egan 1997: 123)

Mezi dvěma sloupci téhož básnického textu bývá veden dialog (proto *intra-textovost*), jindy představuje pravý sloupec (zpravidla formálně odlišený kurzivou) sám o sobě jakýsi interpretační komentář („umělecký

autorský metatext“). Častým výstavbovým principem je kontrast nebo konfrontace básníkovy záměru a čtenářské recepce, jako např. v básni *O potřebě filozofie* konfrontace motivu lidského „ohně“ (hudba) a chladu (prázdnota, smrt):

O potřebě filozofie

rozkošná divokost

zmrzlý břečťan uvnitř okna

ta hudba jež nás svírá

*šplhá s jistotou světla vzhůru celé
k obloze modré jako led*

přesně tak nás náhle zanechává

prázdný taneční parket s židlemi

*oheň bublá asladkými papírky
pavouk ticha*

obrovskými mlčícími amplióny

se vznáší nad naším chladem

(Egan 1997: 89)

Specifičnost uvedených Eganových textů spočívá v básníkově spoléhání na překrývání i částečné neporozumění nezávislých hlasů (sám přitom považuje za prvotní formu jejich zvukovou realizaci, jeho poezie využívá zvukových kvalit slov, ale nepodřizuje je žádnému schématu). V psané formě při lineárním záznamu i způsobu čtení k překrývání nedochází, zachována je však obdobně – zde asi spíše než intertextovost – „interakce“ s volným prostorem (poskytnutým čtenáři např. pro sebeuvědomování). Navozuje se tak atmosféra útržkovitosti skutečnosti i simultánnosti dějů kolem nás, konečný smysl textu však získáváme interpretací „souzvuku“ hlasů, porozuměním textu jednotlivých sloupců a ujasněním jejich vztahu a propojení: právě v prostoru mezi hlasy, uvnitř nevyšlovitelného nacházíme básníkův hlas. Egan tak otevírá značný interpretační prostor pro čtenáře a samozřejmě (a to především vzhledem ke zmíněné zvukové kvalitě jeho slov) i pro překladatele.

2. Specifická intertextovost je navozena také juxtapozicí textů při paralelní („zrcadlové“) prezentaci výchozího a přeloženého textu, a to zpravidla hlavně v psané (tištěné) podobě – na rozdíl od právě uvedené intratextovosti, jejíž kontrapunkt je hojně využíván pro zvukové efekty (ačkoliv i paralelní zvukovou realizaci takové juxtapozice anglicko-české jsme využili právě u této básně *Requiem* v nahrávce v komponovaném literárně-hudebním souboru DESpektrum).

Requiem

*music you loved has filled like autumn with sadness es airs que tu
aimais ont pris un ton d' automne*

*and places we used to be I can hardly bear les lieux que
nous hantions me sont monotonie*

*flowers are less than flowers days are of-darkness déflorées sont
les fleurs et les jours de ténèbres*

*something fell like a leaf when you went away une feuille est
tombée lorsque tu es partrie*

(Egan 1988: 40-41)

*music you loved has filled like autumn with sadness hudba cos
milovala jak podzim nasála truchlení*

*and places we used to be I can hardly bear a místa na
nichž jsme byli už jen stěží snesu*

*flowers are less than flowers days are of-darkness květy jsou miň
než květy a dny jsou plné tmění*

*something fell like a leaf when you went away cos opadlo jak list
když dala ses na cestu*

(Egan: 2002: 128-129)

Vedle možnosti přímé jazykové konfrontace výchozího a přeloženého textu, užitečné zejména pro čtenáře obou jazyků, se publikování poezie v dvojjazyčném formátu jeví, a to i pro čtenáře překladu neznající jazyk originálu, důležité pro představitost: stimulem interpretace se může stát samotný pohled na text v originálu (čtenář může v mysli volně odvozovat představy reality, aniž ji zná).

3. Vedle uvedeného vztahu mezi výchozím a přeloženým textem může docházet i k potenciálnímu mezipřekladovému navazování textů – při existenci předchozích překladů téhož uměleckého textu. Rozdíly v překladových realizacích téhož textu vyplývají z rozdílných interpretací a rozdílných koncepcí překladu. Překlad aluzivního titulu básně Wendy Cope (*As Sweet*) dokládá vliv existence předchozích překladů tohoto aludujícího segmentu v češtině: mj. proto, že jsme jej u českého čtenáře očekávali jako nejčastěji známý překlad, zvolili jsme ekvivalent *I zváno jinak*.

Shakespeare, *Romeo and Juliet*, Act 2, Scene 2:

What's in a name? That which we call a rose

*By any other word would smell **as sweet**.*

Copak je po jméně? Co růží zvou,

***i zváno jinak** vonělo by stejně*

(E. A.Saudek 1954)

*Co sejde na jméně? I kdyby růži
nazvali jinak, bude vonět stejně.* (Z. Urbánek 1964)

*Co na něm záleží? Takzvaná růže
nazvaná jinak bude vonět stejně.* (J. Josek 2000)

*Co je to jméno? To, čemu se říká „růže“,
pod jiným jménem vonělo by stejně.* (M. Hilský 2006)
As Sweet   **I zváno jinak** (Cope 1992: 9, 1999: 39)

ZÁVĚREM

Pokusila jsem se naznačit pouze některé aspekty intertextovosti ve vztahu k čtenářské a překladatelské interpretaci uměleckých textů. V této souvislosti se nabízí celá řada dalších zajímavých témat, např. problematika interpretace kognitivních a pragmatických složek uměleckého textu nebo konfrontace širšího společensko-historického kontextu výchozí a cílové kultury v procesu překladu. Dokládá to např. zaměření teorie překladu v posledních dvaceti letech na otázky konfliktu mezi kulturami při přenosu významu.

Zaměřenějším pohledem a některými uvedenými příklady jsem chtěla mj. ilustrovat fakt, že polydimenzionalita textů, útržkovitost jejich sdělení, někdy i formální a obsahová neúplnost či nedokončenost, je jevem v podstatě intertextovým. (Široká souvztažnost jako jakési komunikační paradigma je přitom typickým postmoderním rysem.) Jak je patrné, znamená to – kromě jiného – zvýšení interpretačních nároků, a to jak při interpretaci čtenářské, tak překladatelské.

LITERATURA:

- Čechová 2003:** M. Čechová. Trans- a intertextovost v kontextu regionálním a dobovém // *Česká slavistika 2003*. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů, Ljubljana 15.–21.8.2003. Praha: Academia, 2003, 47–57.
- Daneš 1989:** F. Daneš. Několik myšlenek o textovělingvistickém modelování procesů translace // *SaS* 50, 1989, 177–186.
- Hochel 1990:** B. Hochel. *Preklad ako komunikácia*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1990.
- Homoláč 1989:** J. Homoláč. Aluze v slovesných dílech uměleckých (Úvaha pojmoslovná) // *SaS* 50, 1989, 288–294.
- Homoláč 1996:** J. Homoláč. *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha, Karolinum, 1996.
- Homoláč 1994:** J. Homoláč. Transtextovost a její typy // *SaS* 55, 1994, 18–33, 99–105.
- Ilek 1981:** B. Ilek. Některé otázky pojmu ekvivalence v překladu // *Slavica Pragensia* 24, 1981, 11–20.
- Knittlová 1981:** D. Knittlová. K pragmatickému aspektu překladu // *Slavica Pragensia* 24, 1981, 59–65.
- Kreislová 1999:** A. Kreislová. Neviditelné bariéry překladu // *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, 1999, 393–399.
- Kufnerová 1991:** Z. Kufnerová. Jazyková tvořivost v literárním překladu a lingvistická analýza // *TransPrag* V, 1991 (1992), 23–31.
- Levý 1998:** J. Levý. *Umění překladu*. Praha, Ivo Železný, 1998 (1963, 1983).
- Macurová 1981:** A. Macurová. Překlad jako první interpretace textu // *SaS* 42, 1981, 36–40.
- Machová, Švehlová 1996:** S. Machová, M. Švehlová. *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*. Praha, PF UK, 1996.
- Mareš 2003:** P. Mareš. „Also: nazdar!“ *Aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha, Karolinum, 2003.
- Popovič 1971:** A. Popovič. *Poetika umeleckého prekladu. Proces a text*. Bratislava, Tatran, 1971.
- Popovič 1975:** A. Popovič. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava, Tatran, 1975.
- Sládková 1989:** M. Sládková. Pragmatické aspekty překladu. *TransPrag* III/1, 1989 (1990), 183–190.
- Vilikovský 2002:** J. Vilikovský. *Překlad jako tvorba*. Praha, Ivo Železný, 2002.

PRAMENI

Cope 1992: W. Cope. *Serious Concerns*. London, Faber and Faber, 1992.

Cope 1999: W. Cope. *Zatracený chlapi*. Praha, Dita, 1999.

Egan 1988: D. Egan. *Terre et Paix*. Lille, Presses Universitaires de Lille, 1988.

Egan 1997: D. Egan. *Smiluj se nad básníkem*. Praha, Volvox Globator, 1997.

Egan 2002: D. Egan. *DESpektrum*. Brumovice, Carpe diem, 2002.

Lustig, Cinger 2002: A. Lustig, F. Cinger. *3x18 (portréty a postřehy)*. Praha, HAK, 2002.

O'Brien 1981: E. O'Brien. *Virginia*. London, Hogarth Press, 1981.

O'Brien 2004: E. O'Brien. *Virginia*. Praha, ELK, 2004.

ШИФЪРЪТ В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ – ЕДНА ОТ ИГРАЧКИТЕ НА ПРЕВОДАЧА

Гинка Бакърджиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

„Както ви е известно, съществуват много методи за шифроване на важни съобщения на фронта“ – заявява авторитетно капитан Загнер от прочутия Хашеков роман *Приключенията на добрия войник Швейк*. „И не само на фронта“ – бихме добавили, защото проблемът за защита на информацията от неразрешен достъп датира от древни времена и е актуален и в съвременния свят, доминиран от компютърните средства за комуникация. Макар че начините за кодиране, респ. за декодиране на съобщения са несъмнено изкушение за лингвиста, нямаме намерение да навлизаме в историята и методите на криптологията, нито да изреждаме всевъзможните класификации на шифри и кодове – на тази проблематика е посветена внушителна по обем литература, както строго научна, така и популярна¹.

Нашата задача е далеч по-скромна – да представим някои от случаите, в които шифърът е компонент от художествената творба, и какви решения са предложени при превод. Необходимо е обаче обхватът на наблюденията ни да бъде стеснен още, тъй като кодираните послания са предпочитана съставка не само в трилъра, в приключенския или детективския жанр, така че масивът от книжна продукция, в която се натъкваме на всевъзможни криптограми, нараства застрашително. Оттук закономерно възникват множество въпроси за ролята и функцията на шифъра в художествената творба, за степента му на споеност с цялостния ѝ контекст, дали е композиционно-организиращ механизъм или е сравнително автономна единица спрямо причинно-следствения ход на сюжета и пр. Във връзка с това ще приведем два примера.

---

¹ Вж. напр. посочените електронни издания в библиографията.

Първият е от емблематичния разказ *Златният бръмбар* на Е. А. По, в който разчитането на поредицата от непонятни знаци върху намерения пергамент е ключово звено в разгръщането на сюжета:

53‡‡†305))6*;48264‡.)4‡);806*;48†8¶6 и т. н.

Оказва се, че тайнописът не е никак сложен за разгадаване – достатъчно е да се съобрази, че е съставен въз основа на честотата на буквите в английския език. Отделните стъпки при разшифроването му са подробно разяснени в повествованието, така че преводачът е сравнително улеснен и не му остава друго освен да следва напътствията, както е и направено в българския превод (По 2007: 332–336).

Повече преводачески усилия изисква вторият случай. В *Островът на пингвините* на А. Франс (1925: 398) се натъкваме на следния загадъчен надпис:

Bosfttfusftpvtsbjut bmbvupsjufeftpsjtfu и т. н.

Той стои в началото на „Книга осма“ редом с други разноезични епиграфи и макар да няма пряко отношение към развитието на действието, рамкиращата му роля е очевидна. Разяснението е дадено в издателските бележки към оригинала, а в българския превод – в бележка под линия: „Третият епиграф е написан с прост шрифт – на мястото на всяка буква от текста трябва да се постави буква, която я предхожда в азбуката. В резултат на това се получава следното: „*След като французите се освободиха от властта на кралете и императорите [...]*“ (Франс 1972: 253). С оглед на българския читател преводачката Катя Добрева-Милева се е постарала да трансформира епиграфа по следния начин: „*Ткже лбун хсбочфикуж тж птгвнейцб пу гмбтууб об мбмжууж к кнржсбупсйуж [...]*“. В общи линии тя е следвала инструкциите, набелязани в разказа на Е. А. По, а именно – съгласно зададения ключ е разшифровала съобщението на френски, превела го е на български, след което отново го е кодирала съобразно българската азбука. В превода на Дора Попова е подхотено доста порадикално – на мястото на кодирания надпис се появява директно неговата дешифровка на български: „*След като се освободиха от крале и императори [...]*“ (Франс 1978: 529). Така се елиминира необходимостта от каквито и да било пояснения, но и играта с читателя е безвъзвратно изгубена.

За да избегнем ненужното теоретизиране и без да влизаме в ролята на съдник, ще посочим само, че шифърът не бива да се пренася механично, а още по-малко да бъде игнориран. Независимо от ролята и значимостта му в текста, той е негова съставка, която влиза във взаимодействие с останалите компоненти и поощрява многозначността

на творбата, уплътнява сюжетната линия и участва в изграждането на смисловата ѝ цялост.

Най-общо шифърът се дефинира като „система от условни знаци за секретна преписка“ (РЧДБЕ 1982: 998). С други думи, шифърът е своеобразен код², чието основно предназначение е да се състави текст така, че смисълът му да остане скрит за непросветените. В художествен текст обаче шифрите придобиват други функции: *активираща* (провокират читателя към разгадаването им), *драматизираща* (засилват напрежението, допринасят за създаването на тайнствена атмосфера), *комична* (наивно шифриране, деформирано дешифриране) и редица други, които произтичат от контекста и са тясно свързани с разновидностите и графичното им оформление.

Приемайки, че шифрите са система от условни знаци, можем да твърдим, че те са своеобразен код в кода, чийто ключ трябва да се търси в езика, на който са съставени. Поради това и работата на преводача е многократно усложнена – адекватното предаване на шифъра предполага съобразяване с неговата специфика и степента на разбираемост, с функцията, която изпълнява в текста³.

Но нека се върнем отново към капитан Загнер. Опитът му да разясни поредната⁴ тайна система за шифрограми (цифров допълващ метод) се превръща в пародия и клони към абсурда на анекдотичната безсмислица. С подмяната на ключа (оказва се, че романът *Греховете на бащите* от Лудвиг Гангхофер е в два тома) посланието се деформира: вместо „Auf“ (*на*) се получава „Неи“ (*сено*)⁵. „Езиковата тема е важна съставка в образа на „разкапаната австрийска монархия“, а чрез него и на водещите смислови сили в романа: насилие и съпротива,

² Срв. напр. *код*: 1. *ел.-техн.* Система от условни знаци или сигнали за предаване на информация по различни линии за свързване (телефон, телеграф, радио и др.) или за шифроване на текст при секретна кореспонденция; 2. Система от условни команди във вид на набиране на числа, прилагана при изчислителните машини; 3. *разг.* Морзова азбука; 4. *език.* Условна езикова система, чрез която се превежда езиково съобщение (РЧДБЕ 1982: 410; ССТ 1994: 71).

³ С оглед на ролята, която изпълнява шифърът при структурирането на художествената творба, и евентуалните решения при превод М. Хръдличка (1995: 65) разграничава следните шифри: *статичен, динамичен, илюстративен и псевдошифър*.

⁴ Преди това поручик Лукаш се поти над шифрованата заповед (базирана на метода на Гронфелд) за маршрута на бойния батальон към границата с Галиция:

7217 – 1238 – 475 – 2121 – 35 = Мошон.

8922 – 375 – 7282 = Раб

4432 – 1238 – 7217 – 35 – 8922 – 35 = Комарно

7282 – 9299 – 310 – 375 – 7881 – 298 – 475 – 7979 = Будапеща. (Хашек 1983: 507; Хашек 2005: 448-449).

⁵ Срв. чешкия оригинал (Хашек 1983: 32-34) и българския превод (Хашек 2005: 470-472).

комуникативност и глухота, ред и разпад, абсурд и нормалност, светъл хумор и черен хумор“ (Георгиев 2005). Както се оказва, в тази вавилония не липсват и шифри, които в контекста на *Швейк* добиват още потенциални значения. Многоезичието и превключването на кодове в романа на Хашек е истинско изпитание за преводача, люшкан от колебанието кое да запази непроменено и кое да промени, да транскрибира, да превежда или да адаптира, да пояснява или не, как и къде да бъде обяснено.

Идеята за разпада на империята, подсилена от вчленяването на шифър в повествованието, се открива и в класическия роман *Под игото* на И. Вазов. Но за разлика от Хашековия роман, където всеки компонент е пародиран, кабалистичната фраза, написана от бай Минчо се превръща в „страшното мене, текел, фарес на Отоманската империя“ (Вазов 2004: 327). Да си припомним как изглежда то:

„Скоро там се източиха няколко редове от черковни букви и арабски цифри, правилно размесени в следующия вид:

Т (= 300) У (= 400) Р (= 100) Ц (= 900) І (= 10) Л (= 1)

К (= 20) Ё (= 5)

П (= 80) А (= 1) Д (= 4) Н (= 50) Ё (= 5)

Тия черковни слова, четени като букви, казваха: Турция ќе падне, броени и събрани като цифри, изкарваха съдбоносната година 1876!“

Тайнственият надпис върху топа е пренесен без промяна в чешкия превод (Вазов 1950: 249):

Brzy se tam objevilo několik řádek církevních písmen a arabských číslic v tomto pořadí:

Т (= 300) У (= 400) Р (= 100) Ц (= 900) І (= 10) Л (= 1)

К (= 20) Ё (= 5)

П (= 80) А (= 1) Д (= 4) Н (= 50) Ё (= 5)

Tato písmena, přečtena souvisle, pravila: Turcia ke padne. Sečtena jako číslice dávala osudný letopočet 1876!

В бележките в края на книгата е дадено допълнително пояснение: *církevněslovanská písmena slouží též jako číslice k naznačení letopočtu. Turcia ke padne – bulharsky Turecko padne* (Вазов 1950: 378).

Играта с букви и техните числени стойности е използвана и в разказа *Гибелта на дворянския род Вомицки* на К. Чапек (1993: 86):

„*Anno Domini MCCCCLXV*,“ *četl s námahou dr. Mejzlík. „Léta Páně 1465. To je letopočet smrti toho pána, ne?“*

„*To se rozumí, ale nevidíte nic? Někteří písmena jsou zřejmě větší, koukejte se!*“ *A rychle napsal tužkou: ANNO DOMINI MCCCCLXV. „Ten sochař vytesal schválně písmena O, C a C větší; to je kryptogram, rozumíte? Napište si ta písmena OCC – nenapadá vás nic?“*

„*OCC, OCC*,“ *bručel dr. Majzlík, „to by mohlo být – aha, zkratka za OCCISUS, že? To znamená zavražděn!“*

Ето и преводът на български (Чапек 1966: 91):

– *Анно Домини МССССЛХV – с известно затруднение прочете д-р Мейзлик. – Лето господне 1465. Това е годината на смъртта на пана, нали?*

– *Точно така, но не виждате ли нищо? Някои от буквите са явно по-големи от другите, вижте! – и той набързо написа с молив „ANNO DOMINI MCCCCLXV“ – каменоделецът нарочно е изсякъл буквите О, С и С по-големи; това е криптограма, разбирате ли? Напишете сега буквите OCC – е, не ви ли напомнят нещо?*

– *OCC, OCC – мърмореше д-р Мейзлик, – това би могло да бъде, аха, да, съкращение на occisus, нали? Това значи „убит“!*

В случая точното пренасяне на графиката на въпросния надпис при превод е от съществено значение, тъй като именно незначителната подробност за размера на буквите дава основание на вманиачения архивар да търси в него криптограма и върху това предположение да се гради фабулата. В набора на българските издания от 1978 г. и 2007 г. тази подробност е пренебрегната – буквите О, С и С не са уголемени, което в известен смисъл обезсмисля криптограмата.

К. Чапек майсторски драматизира случки от ежедневието, изградени върху занимателна криминална интрига. Разчитането на енигматични текстове, тълкуването на символи и образи са само част от остроумните комбинации, които се откриват в разказите *Поет*, *Тайната на почерка*, *Човекът, който не можел да спи*.

В разказа *Една телеграма* (Чапек 1993: 271) получаването на съобщението „*Gadete un usjarc peuige bellevue grenoble vera*“ предизвиква истински емоционален трус в обикновеното чешко семейство. Първоначалното стъписване прераства в паника, когато родителите

установяват, че е пратено от дъщеря им Вера, която е в Гренобъл. Ироничният обрат настъпва, когато злополучната телеграма набързо е разчетена от съседа криптограф. По-наблюдателният чешки читател също би се досетил, че привидният нонсенс е резултат от контаминацията, която е често явление в текстовете на телеграмите, изпращани от една държава в друга. Той би разпознал в *gadete* глаголна форма и би забелязал, че някои букви са заменени (най-вероятно поради нечетлив почерк): *n – u, e – c, šl – d, z – g, m – u*. Нарушената графика и отклоненията от книжовната норма не са пречка за находчивия читател да разтълкува съобщението: *Zašlete mi nějaké peníze*.

В българския превод (Чапек 1978: 236) текстът на телеграмата е пренесен почти без промяна: *Gadete un nejare peníze bellevue grenoble vera*. Заменени са само графемите: *u – n, c – e*. За съжаление преводачът е спрял дотук, не е превел съобщението (*пратете ми малко пари*) и не го е деформирал наново, за да провокира читателя. Като се има предвид, че телеграмата е изпратена от Франция, може да се запази непроменено изписването на названията: на хотела, на града и на момичето. Останалата част обаче би следвало да се деформира с оглед на българския читател, евентуално като се смесят кирилски и латински букви, напр.: *Upatete wi wanko uari bellevue grenoble vera*.⁶

Подобни деформации и грешки могат да се разглеждат като своеобразна игра на думи или *псевдошифри* (Хръдличка 1995: 65). Друг любопитен пример откриваме в романа *Обикновен живот* на К. Чапек (1958: 213):

„Černá holčička se na mne upřeně dívá, to je hloupé, že jí nemohu nic říci. Zkusil jsem promluvit na ni tajnou řečí: „Javra tivri něvrecovro povrovivrim“, ale nerozuměla ani tomu.“

Чешкият читател лесно би разпознал маскиращия елемент, който се прилага след всяка сричка в репликата: *Javra tivri nevrecovro povrovivrim*. Липсата на диакритични знаци не е пречка да бъде разтълкувано съобщението: *Já ti něso povím*. В превода би следвало да се съхрани степента на разбираемост и основната функция на реплика-

⁶ По сходен начин би следвало да се предаде и деформираната телеграма в романа *Паноптикум на град Прага* от И. Марек (1991: 608): *Vas pan po lè informasie odjela do Parise dne stop brusek*. (Váš pán podle informace odjel do Paříže dnes stop Brůžek.) Ето как е предадена телеграмата в българския превод (Марек 1985: 152): *Vas pan spo pe информаси заминала за Парис дне стоп Брусек*. За да се бъде постигнат аналогичен ефект, като едновременно се съхрани степента на разбираемост, предлагаме следния вариант: *Vas gospodin spo lè informacia zaminala za Paris dne stop brusek*.

та – да бъде предразположено едно непознато момиченце чрез игрова словесна закачка, имитираща стремежа на децата да съставят наивни секретни послания. За сравнение ще посочим какви решения са потърсени в превода на английски (Чапек 1936: 43) и на български (Чапек 1983: 34):

„I tried to talk to her in secret language: „Javra tivri nevrecovro povrovivrim“, but she couldn't even understand that.

Черното момиченце ме гледа втренчено, колко глупаво, че не мога да ѝ кажа нищо. Опитам се да ѝ отговоря на таен език:

– Пеаз неще пети пекапежа пенепецо – но тя не разбра и това.“

В английския превод „шифрованият“ текст е пренесен без промяна. Очевидно е, че подобно решение не е най-доброто, тъй като формулираната на чешки проблематична реплика би събудила единствено недоумение у новия читател. В българския превод очарованието на детската словесна игра и степента на разбираемост са съхранени благодарение на сполучливата адаптация. Текстът е преведен, като едновременно с това е въведен друг маскиращ елемент: **Пеаз неще пети пекапежа пенепецо**. Така смисълът на шифрованото послание е напълно прозрачен за българския читател: *Аз ще ти кажа нещо*.

Натрупването на примери, а с това и на различия, може да продължи страници наред, без да доведе до еднозначен отговор на въпроса как би следвало да се постъпи в подобни случаи. Уникалното влияние на шифър (или псевдошифър) в художествената тъкан поставя под съмнение опитите да се изведат някакви общовалидни правила. И все пак стремежът да бъдат открити някакви ориентири отвежда преводача към нелекия, но не и обезсърчаващ избор: да пренесе криптираното послание непроменено, да пояснява, да превежда или да адаптира. Прецизният анализ и съобразяването с новия читател биха подказали правилното решение.

ЛИТЕРАТУРА:

Георгиев 2005: Георгиев, Н. *Мнения и съмнения*.

<http://litenet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/ost.htm>

РЧДБЕ 1982: Филипова-Байрова, М., С. Бояджиев, Ел. Машалова, К. Костов. Отг. ред. Ст. Илчев. *Речник на чуждите думи в българския език*. София, Акад. издат. „Марин Дринов“, 1982.

ССТ 1994: Добрев, Д., Е. Добрева. *Справочник на семиотичните термини*. Шумен, Глаукс, 1994, 71–72.

Хръдличка 1994: Hrdlička, M. *Překladatelské miniatury*. Praha: AUK, 1995, 59–66.

<http://cryptbook.hit.bg/index_files/page0001.htm>

<<http://rosoft.org/crypt/AppliedCryptography.htm>>

<<http://www.computerworld.bg/?call=USE~home;&page=paper&n=5347>>

<<http://www1.ecs.ru.acad.bg/rk2/StProj/4/pgp/overview.htm>>

<www.fmi.uni-sofia.bg/algebra/lect_notes_manev/NumbTh5.pdf>

<<http://bg.wikibooks.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F>>

<<http://en.wikipedia.org/wiki/Cryptography>>

<<http://www.bookcase.ru/vz/vzcrip1.html>>

<<http://www-it.fmi.uni-sofia.bg/courses/BonI/chapter7.html>>

<http://netsec.iseca.org/materials/lecture_notes/crypto.txt>

ИЗТОЧНИЦИ :

Вазов 1950: Vazov, I. *Pod jařtem*. Výbor z díla. Díl II. Praha, Svoboda, 1950, 249 (překlad: Z. Hanzlová).

Вазов 2004: Вазов, И. *Под игото*. София, Училищна библиотека, 2004, 327.

Марек 1985: Marek, I. *Господин съветникът в Париж. // Паноптикум на град Прага*. София, 1985, 152 (превод: Н. Захариева).

Марек 1991: Marek, J. *Pan rada v Paříži. // Panoptikum města pražského*. Praha 1991, 608.

По 2007: По, Е. А. *Златният бръмбар. // Избрано*. София, Фама, 2007, 333–336 (превод: Б. Дамянов).

Франс 1925: France, A. *Euvres complètes d'Anatole France*. T. I. Paris, 1925.

- Франс 1972:** Франс, А. *Островът на пингвините*. София, Отечествен фронт, 1972, 253 (превод: Катя Добрева – Милкова).
- Франс 1978:** Франс А. *Островът на пингвините*. // *Избрано*. София, Народна култура, 1978, 529 (превод: Дора Попова).
- Хашек 1983:** Hašek, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Díl I. a II. Praha, Československý spisovatel, 1983, 507, 32–34.
- Хашек 2005:** Хашек, Я. *Приключенията на добрия войник Швейк*. София: Труд, 2005, 448–449, 470–472 (превод: Св. Иванчев, Ст. Бошнаков).
- Чапек 1936:** Čapek, K. *An Ordinary Life*. London, 1936.
- Чапек 1958:** Čapek, K. *Obyčejný život*. Praha, 1958, 213.
- Чапек 1966:** Чапек, К. Гибелта на дворянския род Вотицки. // *Разкази от единия и от другия джоб*. София, Народна младеж, 1966, 88–97 (превод: Св. Иванчев, Гр. Ленков).
- Чапек 1978а:** Чапек, К. Гибелта на дворянския род Вотицки. // *Разкази от единия и от другия джоб*. София: Народна младеж, 1978, 85–94 (превод: Св. Иванчев, Гр. Ленков).
- Чапек 1978б:** Чапек, К. Една телеграма. // *Разкази от единия и от другия джоб*. София: Народна младеж, 1978, 235–240 (превод: Св. Иванчев, Гр. Ленков).
- Чапек 1983:** Чапек, К. *Обикновен живот*. София, 1983, 34 (превод: Св. Иванчев).
- Чапек 1993а:** Čapek, K. *Pád rodu Votických*. // *Povídky z jedné a z druhé kapsy*. Spisy VI. Praha: Český spisovatel, 1993, 83–91.
- Чапек 1993б:** Čapek, K. *Telegram*. // *Povídky z jedné a z druhé kapsy*. Spisy VI. Praha: Český spisovatel, 1993, 270–275.
- Чапек 2007:** Чапек, К. Гибелта на дворянския род Вотицки. // *Колекция разкази*. София: Унискорп, 2007, 87–98 (превод: Св. Иванчев, Гр. Ленков).

КОНТРАСТИВНОТО И КОНФРОНТАТИВНОТО ИЗСЛЕД- ВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ И ПОЛСКИ ЕЗИК В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ПОЛЯЦИ

Вяра Малджиева
Университет „Николай Коперник“, Торун

0. Определянето на мястото, което заемат резултатите от контрастивните и конфронтативните изследвания на български и полски език в обучението по български език за поляци, може да стане единствено в рамките на цялостен модел на това обучение и преди всичко с оглед към неговите цели.

Разсъжденията, които следват по-долу, изхождат от предпоставката, че цел на обучението на всеки етап е произвеждането на качествен текст (с различна степен на сложност). С оглед към тази предпоставка се определят впоследствие както обемът, така и поредността на въвеждане в обучението на отделните български езикови средства.

Най-общо подходът към проблема за обема и поредността на въвеждане на знанията за средствата на българския език се обуславя от два принципа:

1) На всеки етап от обучението студентът придобива умения за качествено разбиране на някакъв вид текст и за създаване на качествен текст от някакъв вид на чуждия език (в нашия случай на български).

2) Обучението се стреми към оптимизиране – към това, тази цел да бъде постигната по най-бързия начин за чуждия език (в нашия случай българския) от студентите, които са носители на даден език (в нашия случай полския).

1. Понятието *качествен текст* в този случай е работно понятие, възприето за нуждите на (лингво)дидактиката¹. Приемам, че даден изграден от обучавания текст е *качествен*, когато:

---

¹ Това понятие е съществено и за обучението по български език като роден. Тук то се използва със същото съдържание както в това обучение, срв. М. Васева, М. Димитрова, В. Малджиева, В. Михайлова. *Книга за учителя по български език за VIII клас на СОУ*. Просвета, София 1999.

- а. е смислово свързан (кохезионен) и цялостен;
- б. е граматически свързан (кохерентен) – граматически (езиково) правилен;
- в. съответства на правописните и пунктуационни норми;
- г. съответства на стилистичната норма, т. е. уместен / подходящ е стилистично;
- д. има съответната за жанра структура и композиция в определената стилистична разновидност на езика;
- е. е подходящо графично оформен.

Тези „параметри на качествения текст“ имат различна тежест и поради това те ще бъдат прицел на обучението на различни степени. Подредени по важност, те се разполагат така:

1. смислова свързаност;
2. граматическа / езикова свързаност;
3. съответствие на стилистичната норма;
4. съответствие на жанровата норма;
5. съответствие с правописната и пунктуационната норма;
6. подходяща графична оформеност.

Несъмнено основи и актуални на всеки етап на обучението са първите два критерия – смисловата и езиковата / граматическата (съдържателната и формалната) свързаност². Но звеното, обединяващо отделните етапи и едновременно с това оптимизиращо обучението, е изхождането от известни типове езикови средства, които могат да бъдат определени като „текстообразуващи“, защото в най-голяма степен осъществяват свързаността на текста.

По един доста общ, но достатъчен за лингводидактични цели, начин инвентарът от текстообразуващи езикови средства може да бъде установен, като на основните съставлящи от съдържателната структура на текста се припишат комплекси от взаимосвързани езикови форми. Така например може да се приеме, че:

- изразител на съставлящата от семантичната структура ПРЕДМЕТ В ТЕКСТА е номинативната верига, т.е. редицата от езикови средства, рефериращи един и същ обект: съществително име (название) – местоимение – празно място (незапълнена синтактична позиция) – именна група (парафраза);
- изразител на съставлящата СЪСТОЯНИЯ И СЪБИТИЯ В ТЕКСТА са на първо място формите за време, употребени в т. нар. система (като кокурентни) или извън система;

² Тези понятия се схващат тук както в Добрева – Савова 1990.

- изразител на съставящата АДРЕСАНТ В ТЕКСТА са преди всичко формите на наклонение, употребени в система или извън система, след това залоговите форми

и т. н.

Въз основа на така разбираните съставящи могат да бъдат изведени също – макар и непълни, но достатъчни за целите на обучението, поне в началния му етап – набори от езикови средства, реализиращи съставящите на семантичната текстова структура, които характеризират отделните типове текст в разновидностите на езика (стиловете). По отношение на българския език такъв подход изглежда още по-основателен предвид на това, че специфичните за него (в сравнение с други езици, между които е и полския) езикови средства изпълняват важна семантична и прагматична функция в свързания текст. Така например без познаването и спазването на правилата за съпоявимост на формите за време не е възможно в българския език построяването на кохерентен, граматически правилен, текст. Съвместната поява на тези глаголни форми е маркирана от темпорална и модална гледна точка, т.е. тя е съществена и за семантичната свързаност – кохезията, на текста. Без спазването на споменатите правила не може също така да бъде изграден текст, отговарящ на стилистичната норма, защото текстовете, принадлежащи на отделните разновидности на езика (стилилове), се характеризират с наличие или липса на определени системи от глаголни форми³.

2. *Оптимизацията* на обучението, на свой ред, предполага използване в най-голямата възможна степен на резултатите от контрастивните и конфронтативните изследвания на двата езика – полския и българския.

2.1. **Контрастивните** функционални изследвания⁴, изхождащи от родния език на обучавания (полския език), с който се сравнява чуждият език (българският) доставят данни за сходствата и различията в инвентара от граматически категории и техните функции в полския и българския език. Не е необходимо практическото обучение специално да се съсредоточава и да предвижда време за подробно изучаване и овладяване на формалните сходства, т.е. на онези черти на чуждия език, които са присъщи и на родния език на обучавания. Така например гра-

---

³ Терминът „системи от глаголни форми“ се разбира в духа на Мутафчиев 1961.

⁴ Контрастивното изследване се разбира тук като тип сравнение между два езика, при което единият от тях се приема за изходен (най-често примарен, роден), а другият – за целеви (най-често чужд), а цел на изследването е установяването на сходствата и различията в целевия език в сравнение с примарния (срв. Косеска-Тошева 1991: 9).

матичните значения, съставлящи граматичните категории род, число и лице, са идентични за полския и българския език, поради което те не се нуждаят от специално обяснение; същото се отнася и за онази част от техните морфологични изразители, които са в голяма степен сходни. Струва си обаче предмет на по-специално внимание да станат формалните различия в граматичните категории, и то не всички, а най-вече онези, които са свързани с различия в структурата на езиковото съзнание, езиковата компетентност на обучаваните. Така например при обучението по български език за поляци (и по-общо за славяни) няма специална необходимост да се посвещава внимание на формалното съгласуване на прилагателното и съществителното в именната група или на подлога и сказуемото в изречението – то е белег и на двата езика и тук практиката показва, че обучаваните не правят грешки.

Наред с това обаче практиката показва също, че няма особен смисъл обясняването на факта, че в българския език липсват падежи, тъй като това е формална разлика между двата езика, която рядко е корелирана с функцията на даден падеж като изразител на някакво съдържание. Струва си тук да отбележим, че граматическата традиция, възхождаща към латинската граматика, която в голяма степен е формирала възгледите на авторите на учебници за чужденци, приписва на падежните форми значения. Като следствие от това се приема, че функционално съответствие на падежната форма в т. нар. аналитични езици, към които се отнася и българският, е предложната конструкция. Сравнението показва обаче, че противно на тези теоретични твърдения падежните форми, употребени без предлог в полския език (а и в останалите падежни славянски езици), не са толкова много и следователно количествената и качествената разлика между полски и български език по отношение на предложните конструкции съвсем не е толкова голяма. Ако към това се добави и фактът, че безпредложните употреби на падежните форми в полския език не са много и са строго синтактично и/или семантично мотивирани, проблемът се оказва наистина второстепенен. Съвсем другояче изглежда проблемът с различния инвентар от форми за време и наклонение на глагола, както и с членуваните форми на имената.

Най-общо, контрастивното наблюдение на двата езика ни убеждава, че съществена от гледна точка на оптимизацията на обучението е функцията на граматичните категории в текста.

Категориите, които и в двата езика имат *синтактична* (или още *вътрешно текстова*) функция, „състояща се в сигнализирането на синтактичните връзки между елементите на изказването“ (Грамматика

1998: 133), не представляват проблем за обучението. Такива са напр. родът и числото на прилагателното име и на глагола.

Категориите, които имат *семантична* (или още *номинативна*) функция, свързана със съдържанието на изречението, със „съотнасянето към извънезиковата действителност“ (Граматика 1998: 133), имат различна тежест в обучението:

а. Част от граматичните категории със семантична функция са идентични и по отношение на своята структура, и по отношение на своите функции, така че не представляват проблем за обучението. Такива за полския и българския език са числото на съществителното име и лицето на глагола.

б. Друга част от категориите със семантична функция съществуват и в двата езика, но имат различна структура и функции. Такъв е случаят с категорията време в полския и българския език.

в. Някои граматични категории или подкатегории със семантична функция са присъщи само за българския език. Тук конфронтацията на полския и българския език сочи напр. българското членуване на имената и преизказното наклонение.

Последните две групи граматични категории (б. и в.) трябва да бъдат прицел на обучението, и то от самото му начало.

2.2. На помощ на обучението в този случай идват резултатите от **конфронтативните** изследвания⁵ на полския и българския език, които позволяват да се излезе от семантиката – от общите за двата езика вече не граматични, а семантични категории – за да бъдат обяснени различните функции на съществуващите и в двата езика граматични категории и функциите на несъществуващите в полския език български форми чрез съотнасяне с полския език. Съществен за тази възможност е теоретичният постулат, че едно и също съдържание има в двата езика различен тип изразители или показатели. Така например преизказността, която като семантична категория е присъща и на полския език, в българския език се изразява с морфологични средства (глаголни форми), а в полски език – с лексикални и/или синтактични средства⁶. Семантичната категория определеност/неопределеност на свой

---

⁵ Конфронтативното изследване се разбира тук като тип сравнение между (най-малко) два езика, които са равнопоставени като предметни езици, а сходствата и различията между тях се установяват чрез съотнасянето им със семантичен език посредник, съставен от семантични единици (универсални семантични категории) и отношенията между тях (срв. Косеска-Тошева 1991:9).

⁶ Презиказността като семантична категория и нейните изразители в полския и българския език са подробно изследвани в един от томовете на Българско-полската съпоставителна граматика, виж Граматика 6-2.

ред има например морфологични изразители и контекстови показатели за единичната определеност в българския език⁷, на които в полския език съответстват само контекстови показатели.

Изходът от общите за двата езика семантични категории прави възможна оптимизацията на текстоцентричното обучение в още един аспект. Той позволява на всеки етап от обучението езиковите средства, достъпни за обучаваните при изграждането на текстове, да бъдат обогатявани с изразители на дадена семантична категория, които в българския език са текстови синоними от различни равнища на езиковата система, а същевременно показват различна степен на формално сродство с полския език. Един от примерите може да бъде синонимията в областта на изразителите на резултативност, срв. форма на минало неопределено време в деятелен залог и форма на сегашно време в страдателен залог в българския език срещу конструкция за сегашно време в страдателен залог в полския език: *Почисти́ла съм си – Почистено ми е* vs *Mam posprzątane*.

3. Ето някои примери за въвеждане на езиковите единици на българския език в началния етап на обучението по български език за поляци, разпределени според изложените дотук принципи:

1.

Сег. вр. на спомагат. глагол съм:

– отрицателни и въпросителни изречения с глагола съм

Лични местоимения – форми за подлог; учтива форма

Показателни местоимения: този,..., онзи,..., такъв,...

Единствено число на съществителните и прилагателните от всички родове:

– членуване на именната група (съществително и съществително + прилагателно)

– сравнение на употребата: показателно местоимение + съществително име ↔ членувано съществително име

Въпросителни местоимения: *кой, какво; какъв,...*

⁷ За правилата на дистрибуция на определителния член в българския език виж Шамрай 1989.

2.

Сегашно време на глагола – спрежения (върху примери от несв. в.)
Лични местоимения – форми за не-подлог:
– „предложна рекция“ на глаголите
Мн. ч. на съществителните и прилагателните имена – образуване на членувани и нечленувани форми:
– сравнение на употребата: членувани ↔ нечленувани форми (и в двете числа)
Въпросителни изречения:
– трансформация: пряка ↔ непряка реч на изявителни и въпросителни изречения

Въпросителни местоимения-съществителни: *кой – кого, на/при/у. кого*

Сказуемно определение:

– сравнение на употребата: членувани ↔ нечленувани форми (и в двете числа)

3.

Да-конструкция (съответствие на полския инфинитив* – форми за лице отляво и отдясно на да):
– хомосубектна – модални и фазови глаголи (*х продължава да р)
– хетеросубектна да-конструкция – модално-каузативни глаголи
Неопределителен член един,...:
– сравнение по употреба: нечленувано съществително име ↔ съществително име с неопределителен член

Числителни бройни имена:

– изразяване на час и дата

Бройна форма на съществителните имена

Местоимения-числителни: *колко, толкова, няколко*

Неопределителни местоимения

Дали/Нали-въпроси

4.

Конструкции със значение ‘намирам се’:

– има/няма – задължително с нечленувана именна група

– съм – задължително с членувана именна група (с определителен или неопределителен член)

Безлични изречения (в съпоставка със синонимните лични изречения*): Искам да спя ↔ Спи ми се; Страхувам се ↔ Страх ме е; Чувствам се зле ↔ Лошо ми е; Имам достатъчно ↔ Стига ми и др.

Удвояване на допълнението

Въпросителни местоимения-наречия: *кога, къде, как, защо*

5.

Бъдеще време на глагола (спомагателен глагол, глаголи от св. и несв. вид):

– сравнение по употреба*: сег. вр. – бъд. вр. от св. в. – бъд. вр. от несв. в. (Всеки ден ставам – Утре ще стана – От утре ще ставам)

Притежателни местоимения – пълни и кратки форми:

– съгласуване по род и число със съществителното име

– сравнение по употреба: членувани пълни форми ↔ нечленувани пълни форми (напр. при изразяване на роднински отношения: моя майка – моята майка – майка ми – майка(та) на х)

6.

Повелително наклонение – прости и сложни форми, форми за отрицание:

– трансформация: пряка ↔ непряка реч на изречения с повелително наклонение

Форми на съществителните имена за обръщение

Въпросителни местоимения-прилагателни: *кой, коя, кое, кои х*:

– сравнение по употреба: *кой, какво - кого, какво* (въпросително местоимение-съществително) ↔ *кой, ..., какво... х* (въпросително местоимение-прилагателно)(напр. *Доведи Иван – Кого да доведе? – Дай ми един молив – Кой/Какъв молив да ти дам?*)

Числителни бройни – форми за лица (1 - 6)

7.

Минало свършено време (спомагат. и др. глаголи):

– сравнение: бъд. вр. от св. в. ↔ мин. несв. вр.

Изречения за време с когато, като, след като; конструкции с предлог след за време и място*

Текст-повествование за минали събития

Възвратни местоимения – пълни и кратки форми:

– сравнение по употреба: притежателни ↔ възвратни местоимения*

– възвратни глаголи със *се* и *си*

Относителни местоимения:

– подчинени определителни изречения

– сравнение по употреба: въпросителни ↔ относителни местоимения*

8.

Минало неопределено време – минало св. деят. причастие:

– сравнение по употреба: аорист ↔ перфект (лексеми – сигнали в текста: глаголи, наречия и др.)

– трансформация: пряка реч (аорист) ↔ непряка реч (перфект)

Текст-повествование за минали и сегашни събития:

– система от глаголни форми с основно сег. вр.

Отрицателни и обобщителни местоимения

Степенуване на прилагателни и наречия

– конструкции за сравнение*

Реални условни и отстъпителни изречения

– форми за време в главното и подчиненото изречение

9.

Страдателен залог – мин. страдат. причастие:

– форми -н/-т ↔ се

– форми за време в страдателен залог (сег., бъд., аор., перф.)

– структура на изречението със страдателен залог

– синонимия: страдат. залог сег. вр. ↔ деят. залог мин. неопред. вр.

Текст-повествование и текст описание в страдат. залог

Синонимия: неопределено-лични ↔ страдателни изречения
(*Направили са всичко добре - Всичко е направено добре**)

Предикативна употреба на наречията* (*Тук е тихо*)

10.

Минало несвършено време:

– сравнение по употреба: аорист ↔ имперфект (лексеми – сигнали в текста)

– трансформация: пряка реч в имперфект ↔ непряка реч в перфект:
образуване на минало несв. деят. причастие

Текст описание на минали събития

Форми за време на предикативите (срв. безлични изречения)

Изречения за цел със *за да*

Форми за време отдясно в *да*-конструкцията (във всякакви видове изречения*)

11.

Минало предварително време:

– сравнение по употреба: перфект ↔ плусквамперфект; аорист ↔ плусквамперфект (лексеми – сигнали в текста)

Текст-повествование за минали събития: система от глаголни форми с основно минало свършено време

БЕЛЕЖКИ:

1) Езиковите явления, записани в рамката, се обединяват от това, че са свързани с изграждането на текста; тук се включват преди всичко „текстообразуващите“ езикови средства, въведени в поредност, която отразява тяхната тежест по отношение на кохерентността и кохезията.

2) Езиковите явления, оставени извън рамката, не са „текстообразуващи“ в строгия смисъл на думата (макар че са свързани с изграждането на качествен текст) и в този смисъл могат да имат и друго място в обучението.

3) Със знак * са означени езиковите явления, които трябва да бъдат представени в конфронтация с полския език поради някоя от разгледаните в т. 2 формални и/или функционални съответствия между езиците.

ЛИТЕРАТУРА:

- Васева и др. 1999:** Васева, М., М. Димитрова, В. Малджиева, В. Михайлова. *Книга за учителя по български език за VIII клас на СОУ*, Просвета, София, 1999.
- Добрева – Савова 1990:** Добрева, Е., И. Савова. *Проблеми на изграждането на текста*. София, 1990.
- Граматика 1998:** *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, wyd. drugie zmienione, PWN, Warszawa, 1998.
- Мутафчиев 1961:** Мутафчиев, Р. *Система на глаголните времена в разказ за минали събития*. // *Български език*, № 4, 1961, 252-269.
- Граматика 6-2:** Korytkowska, M., R. Roszko. *Modalność imperceptywna. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 6, cz. 2, Warszawa 1997.
- Косеска-Тошева 1991:** V. Koseska-Toszewa. *O języku-pośredniku i badaniach konfrontatywnych // Problemy teoretyczno-metodologiczne badań konfrontatywnych języków słowiańskich*, Warszawa, 1991, 7-19.
- Шамрай 1989:** Т. Шамрай. *Членувани и нечленувани имена в българския език*. София, 1989.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 46, кн. 1, сб. А, 2008

Езикознание

Филология

Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2009
ISSN 0861-0029

